ÇARŞAMBA

Araştırmaları

Yayına Hazırlayan / Editör

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ

Samsun / 2014

© Bütün hakları saklıdır.

Kitapta yer alan metinler "Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil ve Çarşamba Sempozyumu" oturumlarında sunulan bildirilerin Editör tarafından gözden geçirilmiş halidir.
Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
İleri sürülen fikir ve öneriler Çarşamba Belediyesi'nin resmî görüşü değildir.
Kitaptaki bilgilerden kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

ISBN NO: 978-605-87484-1-5
Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları, No: 2
Birinci Basım: 17 Ocak 2014

Yayına Hazırlayan / Editör

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ

İletişim

OMÜ Eğitim Fakültesi
Tel: 0.362 312 19 19 / 53 00
E-posta: cyilmaz@omu.edu.tr

Dağıtım
Çarşamba Belediyesi

Baskı – Cilt

Erol Ofset Matbaacılık Yayıncılık Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.
Pazar Mah. Necati Efendi Sk. No: 41/A – İlkadım / SAMSUN
Tel: 0.362 431 98 96 – 432 38 18 – Faks: 432 41 17

Sunuş

Aziz Çarşambalılar,

Hepimizin malumudur ki üzerinde yaşadığımız bu topraklar, verimlilik ve diğer fizikî şartlar açısından ülkemizin en büyük ve en bereketli ovalarından biridir. Çarşambalılar ise Fatih Sultan Mehmet Han'ın fetihten sonra İstanbul'a Anadolu'dan getirip yerleştirdiği en güvenilir insanlar olarak tarihteki yerlerini almışlardır. Bizim görevimiz bu mümbit topraklar üzerinde yer alan sizleri bir bütün olarak görüp en mutlu ve en müreffeh şekilde yaşatabilmenin yollarını bulmaktır. Bunun için mevcut imkânlarımızı sonuna kadar kullanarak muhtemel potansiyellerimizi ortaya çıkarmak, bunları değerlendirmek, varsa sorunlarımızı çözmek, böylece hep birlikte daha ileriye güvenli adımlarla koşmak istiyoruz.

Değerli okuyucular,

Göreve geldiğimiz ilk günden bu yana Çarşamba'da gerçekleştirdiğimiz sempozyumlar, paneller, kitap fuarları gibi etkinlikler ve sizlerin de bu faaliyetlere katılımlarınız ile Çarşambamızın daha da güzel olduğunun farkındayız. Sizden aldığımız güç ve destekle Çarşamba'nın tarihi, coğrafyası, ekonomisi, mimari ve kültürel değerleri, dili, edebiyatı ve sanatı, insan kaynakları ve yine bu topraklarda yetişmiş ve ülkemizin önde gelen şahsiyetleri olmuş kıymetli büyüklerimizi tanıma ve tanıtma; sahip olduğumuz bu değerleri yaşama ve yaşatma adına yapılan bilimsel çalışmaları destekliyoruz. İlave olarak, bunları yayın yoluyla halkımızın istifadesine sunmayı da belediyemizin en önemli kültürel faaliyetlerinin biri olarak görüyoruz.

Bu düşüncelerle, ilk olarak 2007 yılında, ilim ve irfanla geçen hayatı boyunca akademik disiplinden de hiç taviz vermeden "Üstünlerin Hukuku"na karşı "Hukukun Üstünlüğü" için mücadele etmiş, hattâ bu uğurda özgürlüğünden bile edilmiş hemşehrisi olmakla iftihar ettiğimiz merhum Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Hocamız Çarşamba'da yapılan bir panelle anılmıştır. Bu panelde ortaya çıkan görüşlere paralel olarak sonraki yıllarda gerek Başgil hocanın ilim ve fikir dünyasını her yönüyle ele almak, gerekse Çarşamba'mızı ekonomik, sosyal, tarihi, coğrafi ve kültürel açıdan bir bütün olarak tanıtmak amacıyla sempozyumlar yapma ve sunulan bildirileri yayınlama fikri ön plana çıkmıştır.

2008 yılında gerçekleştirdiğimiz Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Sempozyumu'nun ardından sonraki yıllarda hocamızın isminin yanına Çarşamba adı da ilave edilerek "Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil ve Çarşamba Sempozyumu" adıyla (sonuncusu 2013 yılında yapılan ve artık geleneksel hale gelen) bir dizi etkinlik gerçekleştirilmiştir. Bu sempozyum, panel ve toplantılarda sunulan bildiriler ve ortaya çıkan görüşlerden Başgil hoca ile ilgili olanlar Prof. Dr. Cevdet Yılmaz'ın editörlüğünde "Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil" adıyla daha önce Belediyemiz tarafından yayınlanmıştır. Elinizde bulunan bu kitap ise söz konusu sempozyumlarda sunulan bildirilerden Çarşamba ilçemize ait olan çalışmaları içermektedir.

Değerli hemşehrilerim, amacımız, bu ve benzeri faaliyetlerle, Çarşambamızı en kısa zamanda bir üniversite ve kültür şehri yapmaktır. Halihazırda eğitim-öğretime devam eden Hukuk ve İletişim Fakülteleri ile Ticaret Borsası Meslek Yüksek Okulumuza ilave olarak, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültemizin de inşaatı devam etmektedir. Zamanla başka fakülteleri de Çarşamba'ya çekmek, sonra da bunları bir üniversite çatısı altında toplamak nihaî hedefimizdir. Bu yolda ilerlerken kentimizdeki kültürel ortamı geliştirmek ve en üst seviyelere çıkarmak için sizlerin maddî ve manevî desteklerinize her zamankinden daha fazla ihtiyacımız olduğunu ve bu desteğin sizler tarafından fazlasıyla yerine getirileceğine güvenimiz tamdır.

Bu kültürel faaliyetler için davetimize icabet ederek Çarşambamıza teşrif eden, devlet büyüklerimize, milletvekillerimize, bilgilerini bizimle paylaşarak ufkumuzu açan değerli bilim insanlarımıza, bu toplantılarda bizleri yalnız bırakmayan hemşehrilerimize ve emeği geçen herkese teşekkür ederim. Sempozyumlarda sunulan bildirilerin kitap haline getirilmesi ve yayınlanması işini üstlenen Prof. Dr. Cevdet Yılmaz'a da ayrıca teşekkür ederim. Kitabın başta sevgili gençlerimiz ve öğrencilerimiz olmak üzere, halkımıza ve Çarşambamıza gönül veren tüm dostlarımıza hayırlı ve faydalı olmasını dilerim.

Çarşamba güzel oluyor, daha da güzel olacak.

Av. Hüseyin DÜNDAR
Çarşamba Belediye Başkanı

İÇİNDEKİLER

Sunuş III
Av. Hüseyin Dündar

Önsöz VII
Prof. Dr. Cevdet Yılmaz

1. BÖLÜM: TARİHSEL GEÇMİŞ

Osmanlılardan Önce Çarşamba 1
İbrahim TELLİOĞLU

Onsekizinci Yüzyılda Çarşamba 15
Osman KÖSE

Hamilton'a Göre 1838'de Çarşamba ve Çevresi 27
Rıza KARAGÖZ

Ondokuzuncu Yüzyıl Sonlarında Çarşamba'da Kuraklık 37
Mucize ÜNLÜ

Salnamelere Göre Çarşamba 45
Melike KARABACAK

Kâmûsü'l-A'lâm'a Göre 19. Yüzyılın Sonunda Çarşamba 55
Yavuz BAYRAM

Çarşamba Hapishanesi (1894–1920) 61
Tuğba KARA

H. 29 Zilhicce 1341 (12 Ağustos 1923) Tarihli Haritaya Göre Çarşamba Kazası 75
Pelin İSKENDER KILIÇ

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Çarşamba'da Sıtma Mücadelesi 85
Muzaffer BAŞKAYA

2. BÖLÜM: COĞRAFYA

Çarşamba Ovası'nın Fiziki Coğrafya Özellikleri 105
Halil İbrahim ZEYBEK

Çarşamba Şehir İçinde Yeşilırmak Kıyılarının Kullanımı 119
Eren ŞENOL

Yeşilırmak Deltasında Kıyı Değişmeleri 129
Ali UZUN

Cumhuriyet Dönemi Çarşamba Kent, Bucak/Belde ve Köy Nüfusları 141
Cevdet YILMAZ

3. BÖLÜM: EKONOMİK FAALİYETLER

Çarşamba Ovasının Tarımsal Kalkınmasında Tarla Tarımının Önemi, Sorunları ve Çözüm Önerileri 169
İsmail SEZER - Hasan AKAY - Fatih ÖNER

Çarşamba Ovası'nda Endüstri Bitkileri Potansiyeli ve Yeni Yaklaşımlar 195
Necdet ÇAMAŞ - Ahmet KINAY - Dursun KURT

Çarşamba Ovası Meyveciliği 203
Hüsnü DEMİRSOY - Leyla DEMİRSOY - İdris MACİT

Aşağı Yeşilırmak Havzası Balık Faunası ve Çarşamba İçin Önemi 209
Nazmi POLAT

Çarşamba'da Süpürgecilik 227
Cevdet YILMAZ

4. BÖLÜM: MİMARİ VE KÜLTÜREL MİRAS

Çarşamba'da Tarihî Yapı Mirasımız 271
Mehmet Sami BAYRAKTAR

Çarşamba'da Muhteşem Bir Selçuklu Eseri; Gökçeli Camii 311
Yılmaz CAN

Çarşamba / Paşayazı Köyü Camii 323
Eyüp NEFES

Çarşamba'da Taceddinoğulları ve Osmanlı Dönemine Ait İki Ahşap Eser; Ordu ve Porsuk Köyü Camileri 341
M. Sami BAYRAKTAR

Çarşamba Belediye Amblemi Üzerine 369
Nedim İPEK

Dünden Bugüne Çarşamba Köprüsü 373
Cevdet YILMAZ

5. BÖLÜM: KÜLTÜR, DİL, EDEBİYAT VE SANAT

Canik Sancağı Çarşamba Kasabası Çay Mahallesi'nden Hacı Ebubekir Kızı Safiye Hanım'ın Terekesi, 27 Temmuz 1858 399
Mehmet BEŞİRLİ

Çarşamba ve Köylerinde Tarla Adları 405
İlknur KARAGÖZ

Çarşamba Mezar Taşları (Rahtvan Camii Haziresi) 419
Recep GÜN

6. BÖLÜM: SEMPOZYUMLARLA İLGİLİ GÖRSEL BİLGİLER

Sempozyumlarla İlgili Görsel Bilgiler ve Çarşamba'da Değişim (2004-2014).. 455

Önsöz

Bu kitap, Çarşamba Belediyesi ve Samsun Aydınlar Ocağı işbirliği ile 2008 yılında başlayan ve 2011 yılında üçüncüsü düzenlenen "Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil ve Çarşamba Sempozyumu"nda sunulan bildirilerden Çarşamba ilçesiyle ilgili olan metinleri içermektedir. Kitabın ortaya çıkış süreci şu şekilde özetlenebilir; Türk demokrasi tarihi ve ilim camiasında büyük yeri olan Ali Fuad Başgil'i anmak için 2007 yılında memleketi olan Çarşamba'da halkın da yoğun ilgi gösterdiği bir panel düzenlenmiştir. Bu gelişme sonucu, Çarşamba Belediye Başkanı Sayın Hüseyin Dündar'ın talebi üzerine, bir sonraki yıl için yine Çarşamba'da merhum Başgil'in hayatı ve fikirlerinin daha geniş katılımlı bilimsel bir toplantıda ele alınması fikri benimsenmiştir. Samsun Aydınlar Ocağı'nın ilmî desteği ve Çarşamba Belediyesi'nin ev sahipliğinde bu fikir hayata geçirilmiş ve Başgil'in ölüm yıldönümüne denk gelen bir zamanlama ile 18-19 Nisan 2008'de Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil adına Çarşamba'da ilk sempozyum gerçekleştirilmiştir.

Prof. Dr. Mustafa Özbalcı, Prof. Dr. Sait Bilgiç, Prof. Dr. Cevdet Yılmaz, Prof. Dr. Nedim İpek ve Av. Kerami Gürbüz'ün düzenleme komitesinde yer aldığı ve bilimsel danışmanlığını üstlendikleri bu ilk sempozyuma öncelikle merhum üstadın dost ve akrabaları davet edilmiştir. Çünkü 1960 Askerî Darbesi'nden sonra hocamızın şahsında Türkiye'de yaşanan olaylara şahit olmuş kişilerin birinci ağızdan hatıralarını dinlemek ve bunları tarihe not olarak düşmek öncelikli ve acele edilmesi gereken bir husus olarak değerlendirilmiştir. Birinci Sempozyum'a davet edilen bu kişiler; Kültür Eski Bakanı İsmail Kahraman, İstanbul Eski Milletvekili Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş, Aydınlar Ocağı Eski Genel Başkanı Prof. Dr. Süleyman Yalçın, Ordu Eski Milletvekili Şadi Pehlivanoğlu, Erzurum Eski Milletvekili Rasim Cinisli, Emekli Vali Rıza Akdemir, Antalya Aydınlar Ocağı Başkanı Nasuh Boztepe, (Ali Fuad Başgil'in "Gençlerle Başbaşa" kitabını ithaf ettiği yeğenleri) Ahmet İlhan Kesimgil ve Mehmet Orhan Kesimgil'dir.

İlk sempozyumun oldukça başarılı geçmesi yeni fikirlerin de ortaya çıkmasına neden olmuş, bu tür toplantıların merhum Başgil'in hatırasının yaşatılması ve yeni nesillere tanıtılması açısından önemli olduğundan hareketle, Çarşamba isminin de ilave edilerek, bir sonraki toplantının "Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil ve Çarşamba Sempozyumu" adıyla periyodik olarak tekrarlanması fikri benimsenmiştir. Böylece sonraki sempozyumlarda esas olarak Çarşamba'nın tarihi, coğrafyası, ekonomik yapısı, kültür ve turizmi gibi oturumlarına ek olarak, bir oturumun da A. F. Başgil'e ayrılması, faaliyetlerin devamlılık arzetmesi ve sunulan bildirilerin kitap olarak yayınlanması kararlaştırılmıştır. Nitekim bu düşünce 2010 ve 2011'de İkinci ve Üçüncü sempozyumlar yapılarak hayata geçirilmiş, söz konusu faaliyetler başarıyla gerçekleştirilmiştir.

Bunlardan 2010 yılında gerçekleştirilen sempozyumun A. F. Başgil anısına ayrılan oturumuna Eski Yargıtay Başkanı Sayın Sami Selçuk ile merhum Başgil'in hayatı ve eserleri üzerine çalışan bazı akademisyenler davet edilmişlerdir. 2011 yılında düzenlenen Üçüncü Sempozyum'da ise bu kez A. F. Başgil anısına ayrılan oturumda ülkemizin önde gelen akademisyen anayasa hukukçuları katılmışlar; Prof. Dr. Yavuz Atar, Prof. Dr. Hakan Hakeri, Doç. Dr. Hüseyin Özcan, Doç. Dr. Murat Yanık ve Doç. Dr. Erdal Abdülhakimoğulları Türkiye'nin yeni anayasa arayışlarını masaya yatırmışlar, yaptıkları konuşmalar basın yayın organlarında geniş yer bulmuştur. 2012 ve 2013 yıllarında da A.F. Başgil Hukuk Fakültesi öncülüğünde etkinliklere devam edilmiştir.

İşte tüm bu bilgilerin derlenmesi ve bir araya getirilmesi ile önce "Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil" kitabı, ardından ikinci olarak Çarşamba İlçesi, Çarşamba Ovası ve Çarşamba Şehrine ait akademik çalışmalardan meydana gelen elinizdeki "Çarşamba Araştırmaları" isimli bu eser ortaya çıkmıştır.

Kitap altı bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde on makale ile Çarşamba'nın tarihsel geçmişine, ikinci bölümde dört makale ile coğrafi özelliklerinden bazılarına, üçüncü bölümde beş makale ile mimari ve kültürel mirasa ait eserlerine, dördüncü bölümde altı makale ile ekonomik faaliyetlerden bazılarına, beşinci bölümde kültür, dil, edebiyat ve sanata dair üç makaleye, nihayet altıncı ve son bölümde ise düzenlenen sempozyumlara ait afiş, duyuru, foto ve diğer görsellere yer verilmiştir.

Bu kitaptaki asıl gayenin siz değerli okuyucularımıza Çarşamba'yı tanıtmak ve yine sizi Çarşamba değerleri ile buluşturmak olsa da elinizdeki kitabın aşağıda belirtilen şu faydaları da temin etmesi umulmaktadır. Bunlar;

1. Gerçekleştirdiğimiz bu faaliyetle, bilim insanlarının dikkatlerini Çarşamba'ya çekmek, şayet ellerinde Çarşamba ile ilgili belge ve bilgi varsa bunları paylaşmak, yoksa onları Çarşamba üzerine yeni araştırmalar yapmaya teşvik etmek,

2. Gerek bu ve benzeri yollarla, gerekse halkımızın desteğiyle toplanan bilgi ve materyallerden yararlanarak zamanla kent müzesine dönüşecek bir kent hafıza merkezinin kurulmasına öncülük etmek,

3. Millî Eğitim Bakanlığı'nın bütün okullarda uygulamaya koyduğu yeni müfredata uygun olarak mevcut öğrencilerimizin ve yeni yetişen neslin yaşadıkları çevrenin farkında olmaları ve onu tanımaları için gerekli "doğru bilgi" altyapısını oluşturmak,

4. Aynı şekilde halkımızın da yine bu yolla doğru bilgiye kolay yoldan ulaşmasını sağlamak, bu bilgilerle kentsel bilinçlerini arttırmak, içinde bulundukları mekânı daha iyi öğrenerek yaşadığı yere sahip çıkması için onu gerekli temel bilgiyle donatmak.

Değerli okuyucular, şüphesiz elinizdeki bu kitap Çarşamba için bir ilk olmakla birlikte, ileriki yıllarda Çarşamba üzerine yapılacak daha kapsamlı yayınlar için küçük bir başlangıçtır. Ümidimiz her yıl artan oranda bu faaliyet ve yayınların çoğaltılması, Çarşambamızın Türkiye ve dünyada hak ettiği yere en kısa zamanda ulaşmasıdır.

Ayrıca şunu da belirtelim ki, kitapta yer alan araştırmalara herkesin, her yerden kolayca ulaşabilmesi için bu bilgiler Çarşamba Belediyemizin internet sayfalarında PDF formatında hazır tutulacak isteyenler kolaylıkla bunlara erişebileceklerdir.

Ümidimiz bu ve benzeri çalışmaların 2. ve 3. Kitap şeklinde bir dizi yayına dönüşmesi ve Çarşambamıza ait bütün değerlerin ortaya çıkartılması ve halkımızın istifadesine sunulmasıdır. Bunun için Çarşambalıların desteğine her zamankinden daha fazla ihtiyacımız olduğunu da belirtmek isteriz. Özellikle Çarşamba'da veya Çarşamba dışında büyük şehirlerde yaşamakta olan Çarşamba'nın köklü ailelerine mensup vatandaşlarımızın ellerinde bulunan Çarşamba'ya ait bilgi ve belgelerin gün yüzüne çıkartılması ve paylaşımı ile bunların yayın yoluyla tanıtılarak Çarşamba kültürüne katkıda bulunulması bu anlamda bizleri ziyadesiyle memnun edecektir.

Son olarak; Sempozyum ve panellerin organizasyonundan bildirilerin basımına kadar geçen süreçte her türlü desteği sağlayan ve bütün bu sürecin malî yükünü üstlenen Çarşamba Belediye Başkanımız Sayın Hüseyin Dündar'a, onun değerli ekibinden Mustafa Altuner ve diğerlerine, özellikle de yine bu süreçte aktif rol alan, başta Prof. Dr. Nedim İpek olmak üzere, gerek üniversitemizden gerekse Türkiye'nin muhtelif kentlerinden gelerek bizlere destek veren değerli akademisyen arkadaşlarıma ve katkılarını esirgemeyen herkese sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Prof. Dr. Cevdet Yılmaz
OMÜ Eğitim Fakültesi Dekanı
Editör

BİRİNCİ BÖLÜM

“Tarihsel Geçmiş”

OSMANLILARDAN ÖNCE ÇARŞAMBA

İbrahim TELLİOĞLU[*]

Dünyadaki ilk büyük medeniyetler önemli su kaynakları çevresinde ortaya çıkmıştır. İnsanoğlu coğrafi şartların uygun yerlerden başlamak üzere dünyaya yayılmıştır. İlk büyük medeniyetlerin önemli su kaynakları etrafında çıkması tesadüfî değildir. Bu yüzden Mısır'da Nil, Mezoptamya'da Fırat ve Dicle, Çin'de Sarı Irmak, Hindistan'da Ganj ve İndus nehirleri en eski uygarlıklara ev sahipliği yapmıştı. Samsun'daki ilk önemli arkeolojik merkezler de su kaynaklarının yakınında ortaya çıkmıştır.

Samsun'u yurt tutan toplulukların geçim kaynakları ve kültürel yapıları, kentin farklı bölgelerine yerleşmelerine zemin hazırlamıştır. Şehrin güneyinde yer alan Canik dağlarının ardındaki bölge, arazi yapısı ve su kaynakları itibariyle tarıma açık bir alandır. Yeşilırmak ve Kızılırmak tarafından beslenen bu bölge aynı zamanda geniş otlaklarıyla hayvancılığa da uygun bir yerdir. Dolayısıyla tarım ve ticaretten geçimini temin eden topluluklar için ideal yerleşim alanlarıdır. Sahil ise daha çok belirli merkezlerde ticaretle geçinen topluluklar için caziptir. Kolonicilerin buralarda yoğunlaşması, tarım ve hayvancılıkla geçinenlerin de diğer yerlere yayılması tesadüfî değildir. Çarşamba'nın iskâna açılmasını da bu mantıkla ele almak gerekir.

Samsun'un en eski merkezi, Tekkeköy civarındaki mağara yerleşimidir. Bu yerleşim yeri aynı zamanda Samsun'un doğu kesimindeki en eski arkeolojik merkezdir. Mezolitik (M.Ö. 12.000 - 8.000) döneme ait olduğu iddia edilen Tekkeköy'deki mağara yerleşmeleri, Tekkeköy deresi ve onun iki ana tabisi olan Çınaralan ve Han dereleri arasında yer almaktadır[1]. Ancak burada yaşayanların kim olduğu ya da yayıldığı alan karanlıktadır. Haliyle onlarla Çarşamba arasında bir irtibat kurmak en azından şimdiki arkeolojik verilere göre mümkün değildir.

Çarşamba'nın tarihini aydınlatan ilk arkeolojik buluntular geç demir çağına ait olup Salıpazarı-Konakören Köyü köyü yakınındaki Garpu Mevkiinde bulunan M.Ö. 5. Yüzyıl'a ait kaleden elde edilmiştir[2]. Bu dönemde Çarşamba bölgesi İskitlerin hâkimiyeti altındadır. Arkeolojik olarak kanıtlanamasa da İskitlerden önce de bölgede iki topluluğun yaşamamış olma ihtimali yüksektir. Bunlar, Gaşkalar ve Kimmerlerdir.

---

[*] *Prof. Dr., OMÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.*

[1] Ali Uzun, "Tekkeköy'de (Samsun) Mağara-Kale Yerleşmeleri", *Doğu Coğrafya Dergisi, 1* (1995), s. 413-433.

[2] Emine Yılmaz, "Samsun'da Kaya Yosunlarının Sakladığı Sır Tamgalar", *www.muzeder.org /img/ makaleler/tamgalar.pdf*

Gaşkalar, Hititlerin çağdaşı olan bir topluluk olup Samsun'un kimliği bilinen ilk yerleşimcileridir. Onlardan önce Samsun'un çeşitli kesimlerinde yaşayan bazı topluluklar olduğu arkeolojik verilerden bilinse bile kim olduklarını aydınlatacak kadar malzeme yoktur. Gaşkalardan itibaren ise bölgeye yerleşen topluluklar hakkında etraflı bilgi edinmek mümkündür.

Göçebe bir topluluk olan Gaşkalar, Hititlerin Karadeniz sahiline çıkmasını önleyen bir topluluktur. Zaman zaman Hitit başkenti Hattuşa'yı vuracak güce ulaşmaktaydılar. Samsun'un güneyindeki yüksek kesim Hititlerin elindeyken sahil Gaşkaların hâkimiyetindeydi[3]. Hitit kaynaklardaki bilgiler açık olmasına rağmen göçebe bir topluluk olan Gaşkalardan geriye arkeolojik bir buluntu kalmamıştır. Haliyle Samsun ve çevresindeki varlıklarını destekleyecek arkeolojik deliller günümüze kadar elde edilmemiştir. Bununla birlikte tarihi kaynaklardaki bilgilerden yola çıkarak Çarşamba havalisinin de Gaşkaların elinde olduğu yargısına varmak abartı değildir.

Şekil 1. *Yeşilırmak Havzası genel görünümü.*

Gaşkalar bugüne kadar tam anlaşılamayan bir sebepten M.Ö. 722 - 705 civarında Kızılırmak'ın güneyine inmişlerdir[4]. Gaşkalar, Karadeniz sahiline yerleştiği bilinen ilk topluluk olarak tarihteki yerini almıştır. Onlar Samsun ve çevresini boşalttığı dönemde bölgeye Orta Asya'dan iki topluluk göç etmiştir. Bunlar Kimmer ve İskitlerdir.

[3] Hititlerin Karadeniz bölgesindeki faaliyetleri için bkz. M. I. Maksimova, "Hitties in the Black Sea Region", *Journal of Near Eastern Studies, 10/2* (Nisan 1951), s. 74-81.

[4] Şemseddin Günaltay, *Yakınşark, II, Anadolu*, Ankara 1987, s. 285 vd.

Tarihçiler 20. Yüzyıl'ın son çeyreğine kadar Kimmer ve İskitlerin kimliği meselesini tartışmışlardı. Bugün itibariyle İskitlerin Türklükle bağlantısı konusunda itibarlı bilim çevrelerinde mutabakat sağlanmışken Kimmerlerin ana yurdunun Orta Asya olduğu konusundaki tereddütler sona ermiştir. Onların Türk kültür dairesinde olduklarına yönelik deliller ise gün geçtikçe artmaktadır.

Günümüze kadar tam belli olmayan sebeplerden Orta Asya'dan göç eden Kimmerler, Kafkasların güneyinden Doğu Anadolu'ya, oradan da İç Anadolu'ya ilerlemiş, M.Ö. 695 civarında Frig Krallığını yıkarak İç Anadolu'da bozkır-göçebe geleneklerini devam ettiren bir devlet kurmuştu. Bu dönemde Kimmerlerin bazı boyları kuzeye çıkarak Batı Karadeniz bölgesi üzerinden yöreye yayılmaya başlamış, Karadeniz Ereğli'sinden Trabzon'a kadar olan sahayı yaklaşık bir asırdan fazla bir süre hâkimiyet altında tutmuştur. Böylece Samsun'daki Kimmer egemenliği de başlamıştır[5]. M.Ö. 585'te şiddetini artıran İskit baskısı Kimmerlerin bölgeyi terk ederek Karadeniz'in kuzeyine çıkmasına sebep olmuştur[6]. Kaynaklarda yer alan bilgiler Çarşamba'nın da Kimmer hâkimiyetinde olduğunu gösterir.

Şekil 2. *Karadeniz Bölgesindeki İskit Hâkimiyeti (Minns, 1970'ten).*

Kimmerlerden sonra Samsun'a yerleşen ikinci Orta Asyalı topluluk olan İskitlerdir. Ana vatanı Türkistan olan bu topluluğun kökeni hakkında uzun süren tartışmalar yapılmıştı. Ancak günümüzde elde olan bilgi ve belgelerden, İskitlerin Türk

[5] M. Taner Tarhan, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", *Eski Eserler ve Müzeler Genel Md. I. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (İstanbul 23-26 Mayıs 1983), Ank. 1984, s. 111-118.
[6] Herodotus, *Herodot Tarihi* (nşr. M. Özmen), İstanbul 1991, s. 196.

olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır. M.Ö. 8. Yüzyıl başlarında Çinliler tarafından batıya sürülen Hunlar İskitleri yerinden etmiş, onlar da daha batıdaki Kimmerlerin topraklarını işgal etmişlerdi. Bu göç dalgası Kafkasların güneyini, Anadolu'yu ve Karadeniz havzasını derinden etkilemişti. Samsun da İskit göçünden etkilenen yerler arasındaydı.

İskitler Anadolu'ya gelirken Kimmerlerin geçtiği güzergâhı takip etmiş ve onları Karadeniz'in kuzeyine göç etmek zorunda bırakırken boşalttığı yerleri ele geçirmiştir. Yunan kaynaklarının yazdığına göre İskitler, Karadeniz sahilinde Sinop'un 200 km batısından Trabzon'a kadar olan yöreye hâkim olmuştur[7]. Çarşamba da İskit egemenliğine giren yerler arasındadır.

Çarşamba ve çevresinde Gaşkalarla Kimmerlerden bir kalıntı olmasa da bölgede İskitlerden kalma çok önemli belgeler ele geçirilmiştir. 2011'de Salıpazarı-Yeşilköy ve 2009'da komşu Terme-Ambartepe'de ele geçen runik kaya yazıt ve tamgaları İskitlerin günümüze uzanan hatıralarıdır.

Foto 1. *Ambartepe'de Ele Geçen Runik Tamga (Yılmaz, 2011'den).*

Daha batıda Lâdik'te ele geçen İskit buluntuları yanı sıra Ordu-Mesudiye'de benzer buluntular elde edilmesi Canik sıradağlarının güneyindeki sahanın İskitlerin denetiminde olduğunun tartışılmaz kanıtlarıdır. Arkeolog-sanat tarihçisi Emine Yılmaz'ın tespitlerine göre kayaları kaplayan yosunlar sebebiyle günümüze kadar aklı

[7] Marianna Koromila, *The Greeks in the Black Sea***,** Athens 1991, s. 33 vd.

kalan ve tesadüf eseri bir fındık bahçesinde bulunan Yeşilköy'deki kaya yazıtları ve hemen doğusundaki komşu vadide bulunan Ambartepe'deki bir mezar taşına kazınan runik buluntularda ölen kişinin günahsız olarak Tanrı'ya kavuştuğunu anlatan damgalar vardır[8]. Bu tür tasvirlere Türklerin yayıldığı her yerde rastlamak mümkündür. O tarihlerde bugünkü Çarşamba'nın yerleşime çok uygun olmadığı göz önünde bulundurularak Salıpazarı'ndaki yazı ve tamgaları, Türk yazıt dikme geleneğinin bölgedeki izleri olarak kabul etmek gerekir.

Foto 2. *Salıpazarı Yeşilköy'de Bulunan Runik Tamga (Yılmaz, 2011'den).*

Karadeniz sahilinde İskit hâkimiyetinin ne kadar sürdüğü tam olarak bilinmemektedir. Ancak yöre İskitlerin denetimindeyken Samsun ve çevresinde koloniler kurulmaya başlanmıştır. Yanlış bir şekilde Yunan kolonisi sanılan bu ticaret merkezlerini kuranlar Batı Anadolu'da yaşayan Miletoslulardır. Ereğli, Amasra, Sinop,

[8] E. Yılmaz, "Samsun'da Kaya Yosunlarının Sakladığı Sır 'Tamgalar'*", www.muzeder.org /img/ makaleler/tamgalar.pdf*

Samsun, Ordu, Giresun ve Trabzon başta olmak üzere Karadeniz'in güneyinde koloniler kurulmasıyla birlikte bölge ticari olarak canlandı. Ancak Çarşamba ve yöresi koloni kurulan yerler arasında yoktu. Haliyle Çarşamba ile koloniciler arasında bir bağ kurmak pek mümkün değildir.

Kolonicilerden sonra Makedonyalılar, Mithradates hanedanı ve Romalılar Çarşamba ve çevresine hâkim olmuştu. Ancak bu dönemlerde bölgenin durumunu aydınlatmaya yetecek kaynak yoktur. Aynı şekilde yörede Roma ya da Bizans devrine ait mimari eserlerden söz edilemez. Bu yüzden sınırları içerisinde yer almakla birlikte bu devletlerin Çarşamba ve çevresine önem verdiğini söylemek mümkün değildir. Selçuklular Karadeniz bölgesine yayılmaya çalışırken Çarşamba ve çevresini ele geçirdiğinde yöreyle ilgili bilgi ve belgeler de artmaya başlar.

Şekil 3. *Roma Döneminde Çarşamba'dan Geçen Yollar (Munro 1901'den).*

Büyük Selçuklu Devleti zamanında Türkler Anadolu'ya göç etmeye başladığında, suyollarını kullanarak iç bölgelere ilerlemişlerdir. Karadeniz bölgesine ulaşmaya çalışan Türkler için en uygun güzergâh, Çoruh boylarını takip ederek Bayburt'a, oradan da Kelkit vadisinden batıya ilerleyen yoldu. Bu yol, Doğu Karadeniz sıradağlarının güneyine düşen yerleşim sahasıydı. Aynı sahanın Canik Dağları'nın güneyine düşen kısmı ise yine Kelkit vadisini takiple Taşova'da Yeşilırmak vadisiyle

birleşmekteydi. Taşova'dan Yeşilırmak vadisini kullanarak kuzeye çıkmak istendiğinde Çarşamba'ya ulaşılıyordu.

Malazgirt Savaşından sonra Türkler Anadolu'yu yurt edinmeye başladığında Yeşilırmak havzasında Danişmendli beyliği faaliyet göstermekteydi. Selçuklu kaynaklarına göre bu beylik Sivas'tan Samsun'a kadar olan yerleri elde tutmaktadır[9]. Ancak Çarşamba'nın Danişmendlilerin eline geçip geçmediği karanlıktadır. Bu beyliğe ait kaynaklarda Canik vilayetinin kırsal kesimine hâkim oldukları yazılsa da Çarşamba ve çevresinde Danişmendlilerden kalma delil yoktur. Haliyle bu Türk beyliğinin bölgeye hâkim olma ihtimali zayıf gözükmektedir.

Çarşamba'da Malazgirt Savaşı sonrasındaki Türk yerleşimine ait en eski iz Selçuklulara aittir. Ancak bu iz tarihçilerin yazdıklarında değil Gökçeli ve Şeyh Habil camilerinde bulunur. Tarihî kayıtlarda Taceddinoğullarından önce Çarşamba'da Türk yerleşimi olduğuna dair açık bilgi yoktur. Ancak Taceddinoğulları bölgede bağımsız bir beylik kurabildiğine göre bunun nüfus alt yapısının hazır olması gerekir. Çarşamba-Gökçeli (Kökçeli - Mezarlık) Camii, Taceddinoğullarından neredeyse yüz yıl önce Çarşamba'da Türk bulunduğunun delilidir. 1206'da, Türkiye Selçukluları döneminde inşa edilen bu eserden anlaşıldığı kadarıyla Selçuklular, Yeşilırmak'ı takip ederek kuzeyde gidilebilecek en son noktaya ulaşmıştır. Bugünkü Çarşamba 20. Yüzyıl'ın ortalarına kadar yerleşime çok müsait olmadığı için Türkmenlerin yerleştiği bu köy, kuzeydeki uç nokta olarak görülmelidir. 1204, 1205 ya da 1211'de inşa edilen Çarşamba Yaycılar köyündeki Şeyh Habil Camii ise bölgedeki Türk nüfusun arttığının ve yöreye yayılmaya başladığının çok açık bir örneğidir[10]. Haliyle Gökçeli ve Yaycılar, Çarşamba'daki Türk varlığının kökleri olarak kayıtlara geçmiştir.

Selçuklular zamanında Anadolu'ya gelen Türkler o kadar kalabalık bir nüfusla bu ülkeye göç etmişlerdir ki bir anda bölgenin en önemli insan gücü olmuşlardır. Anadolu'da yaşayan topluluklar kalabalık Türkler içerisinde kısa sürede azınlık durumuna düşmüşlerdir. 12. Yüzyıl başlarına ait Haçlı kaynaklarının Anadolu yerine Türklerin ülkesi anlamına gelen *Turchia* adını kullanması ülkede yaşanan değişimin önemli bir göstergesidir. Bu değişimden etkilenen yerler içerisinde Çarşamba da vardır. Daha önce bölgede kimlerin yaşadığına dair açık bir bilgi bulunmasa da 12. Yüzyıl başlarından itibaren Türklerin Çarşamba'yı yurt tuttuğu sabittir. Bir Bizans tarihçisi aynı tarihlerde Samsun'u da Selçuklu hâkimiyetinde göstermekle[11] Romalıların bölgeden çekildiğini anlatmaktaydı. Çarşamba bu tarihten sonra bir daha Türklerin elinden çıkmamıştır.

---

[9] Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr* (nşr. M. Öztürk), Ankara 2000, s. 122.
[10] M. Sami Bayraktar, "Samsun'da Türk Mimarisinin Gelişimi", *Geçmişten Geleceğe Samsun 1. Kitap* (nşr. C. Yılmaz), Samsun 2006, s. 400 vd.
[11] Bkz. *Niketas Khoniates'in Historia'sı* (1195-1206) (nşr. I. Demirkent), İstanbul 2004, s. 81.

Foto 3. *Gökçeli Camii.*

Foto 4. *Şeyh Habil Camii.*

12. Yüzyıl'ın başlarından aynı asrın ortalarına kadar bölgenin durumu hakkında kaynaklara yansıyan bir gelişme yoktur. Türkiye Selçukluları, Karadeniz bölgesine hâkim olan unsurları ortadan kaldırarak ya da yüksek hâkimiyetini tanıtarak yörede üstünlüğünü kabul ettirmişti. Bu gelişmeler Çarşamba ve çevresindeki Türk nüfusunun

artması açısından önemliydi. Ancak 1243 Kösedağ Savaşından sonra Türkiye'de Selçuklu hâkimiyeti zayıflamaya başlamış ve Moğollar yavaş yavaş ülkenin idaresine el koymuştu. Aynı yüzyılın sonlarında Moğol baskısına karşı çıkan Türkmenler ülkenin çeşitli kesimlerinde bağımsızlığını ilan ederek beylikler kurmuşlardı. Bunlardan birisi de Niksar'ı merkez edinerek eski Danişmendli ülkesinde faaliyet gösteren Taceddinoğullarıydı. 1379'da Çarşamba'yı ele geçiren Taceddin Bey, buradan doğuya yönelerek hâkimiyetini Ünye'ye kadar genişletmişti[12]. Böylece Çarşamba'daki Türk hâkimiyeti Taceddinoğulları eliyle devam etmeye başladı.

Şekil 4. *14. Yüzyıl Başlarında Karadeniz'deki Türkler (Bryer, 1980'den).*

1379'da batı sınırında yaşayan gelişmeler Trabzon Rumlarını tedirgin etti. Derhal Çarşamba'yı ele geçiren Taceddin Bey ile temasa geçerek onu müttefik haline getirmeye çalıştılar. 8 Ekim 1379'da Ünye'de yapılan düğünle Kral III. Aleksios (1349-1390), kızı Eudokia'yı Taceddin Bey'le evlendirerek iki taraf arasında barışı tesis etmiştir[13]. Böylece Türklerin yöredeki gücünün ulaştığı noktayı öğrenmek mümkün oldu.

Çarşamba, Selçuklulardan itibaren gelişen bir yerleşim yeri olduğu için Taceddinoğlu Beyliği zamanında bölgede Türk nüfus ağırlıktaydı. Taceddinoğulları arasındaki taht kavgası ve Samsun'daki Türk beyleri arasındaki mücadele Çarşamba'daki Türk nüfusun ne derecede önem kazandığını gösterecektir.

[12] Anthony Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos, I,* Washington 1985, s. 102.
[13] Anthony Bryer, "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception", *Dumbarton Oaks Papers, 29* (1975), s. 147.

Taceddinoğlu beyliğinin Osmanlılara tâbi olduğu zamanda başta Mahmud Bey bulunmaktaydı. Kaynaklarda sebebi çok belli olmasa da Mahmud Bey'in kardeşi Alp Arslan ona karşı taht mücadelesine girişti ancak başarılı olamadı. Bunun üzerine Alp Arslan'ın oğulları olan Hüsameddin Hasan ve Hüsameddin Mehmed Yavuz amcalarının hükümdarlığını tanımayarak Çarşamba'da kendi başlarına hareket etmeye başlamışlardır[14]. Böylece Taceddinoğullarının Çarşamba'da istiklalini kazanacak bir nüfusa sahip olduğu ortaya çıktı.

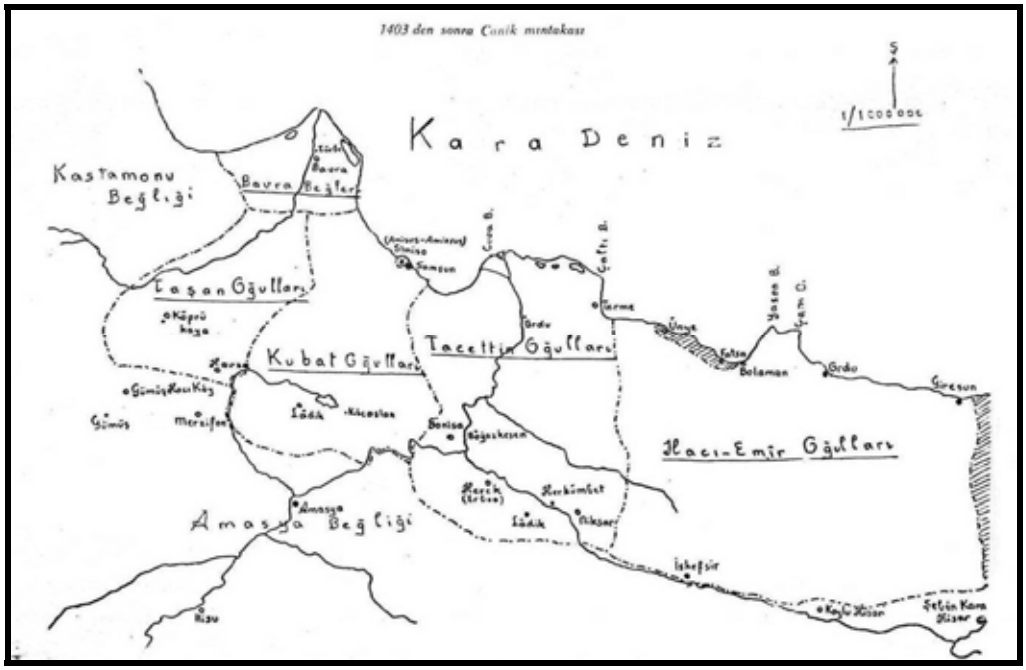

Foto 5. *Ordu Köyü Camii.*

Osmanlı kaynakları, fetret döneminde gerçekleşen bazı hadiseler sebebiyle Taceddinoğullarının Çarşamba kolundan bahseder. Neşrî'nin yazdıklarına bakılırsa Ankara savaşının ortaya çıkardığı karmaşada Taceddinoğlu (Hüsameddin) Hasan Bey, Çarşamba'dan sefere çıkarak Kavak-Lâdik hâkimi Kubadoğlu Cüneyd Bey'in zapt ettiği Müslüman Samsun'u ele geçirmiştir[15]. Ancak kısa süre sonra Candaroğulları bu şehre saldırarak Taceddinoğullarını Çarşamba'ya geri çekilmek zorunda bırakacaktır. Samsun'daki bu karışıklık bölgeye yönelmek için bahane arayan Osmanlı hükümdarı Çelebi Mehmed'i (1413-1421) harekete geçirmiştir. Müslüman Samsun'u ele geçiren

[14] İ. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988, s. 154.
[15] Bkz. Mehmet Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, *II* (nşr. F. R. Unat-M. A. Köymen), Ank. 1987, s. 539.

Osmanlı Sultanı, Hasan Bey'in Çarşamba'da hâkimiyetini devam ettirmesine müsamaha göstermiştir. Bunun sebebi, Taceddinoğullarının Osmanlıların müttefiki olmasıdır[16].

Şekil 5. *Canik Beylikleri (Dilcimen, 1940'dan).*

Osmanlılar Karadeniz bölgesinde siyasi birliği sağlamak üzere harekete geçtiğinde bundan etkilenen yerler içerisinde Çarşamba da vardı. Amasya valisi Yörgüç Paşa Samsun'daki beylikleri ortadan kaldırmakla görevlendirildiğinde Taceddinoğulları üzerine yürüdü. 1427-1428'de Taceddinoğlu Hasan Bey'i bir düğüne davet ederek burada kendisini tutuklatmak istemesi üzerine Osmanlılarla müttefik olan Taceddinoğlu emirinin bu işe çok şaşırdı ve "*…Bu davetten maksat elimizde olan harabe ormanlığı almak ise emir padişahındır. Osmanlı devletinin gölgesinde bana da bir huzur köşesi bulunmaz mı? Ama garaz, memleket ise, buyurun zabtedin. Bende bu suretle durağı yüce Padişahın otağına yüz süreyim ve başım yazusun göreyim*." sözleriyle Yörgüç Paşa'ya neden üzerine geldiğini sordu. Ancak Paşa'nın onu ve ülkesini ele geçirmekte kararlı olduğunu anlayınca gelir ve "*…Benim Sultanın fermanına karşı çıkmışlığım yoktur ki, üstüme asker çekip bunca zahmete kalkışırsınız. İstediğiniz memleket ise ben varup teslim ideyim ve bağlılığımı belirterek boyun eğdiğimi göstereyim*" diye haber yollar, ardından gelerek Paşa ile buluşur ve teslim olur. Yörgüç Paşa da onu hükümdarının yanına gönderir. Bursa'da bir eve hapsedilen Hasan Bey'in ailesi de Yörgüç'ün emriyle Amasya'ya getirilmişti. Kısa süre sonra

[16] Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi, III*, İstanbul 1927, s. 174.

hapsedildiği evden kaçan Taceddinoğlu beyi iki yıl firarda kalmış ancak iki yıl sonra yeniden Osmanlı hükümdarının huzuruna çıkarak ondan Rumeli'de tımar elde etmiştir[17]. Böylece Çarşamba'daki Taceddinoğlu hâkimiyeti sona erdi.

Foto 6. *Ordu Köyü Mezarlığında bulunan Taceddinoğlu Hasan Bey'e ait türbe.*

Foto 7. *Ordu Köyü mezarlığındaki türbede Taceddinoğlu Hasan Bey'in sandukası.*

[17] Hoca Sadettin Efendi, Tacü't-Tevarih, II (nşr. İ. Parmaksızoğlu), Ankara 1992, s. 163 vd.

Taceddinoğulları, Samsun'da kurulan beylikler içerisinde en kalabalık nüfusa sahip olanıdır. Kaynaklar, bu gücün Osmanlı Devleti bölgeyi ele geçirdikten sonra da devam ettiğini yazar. Beylik Osmanlı hâkimiyetine girdikten yaklaşık çeyrek asır sonra bölgeden güçlü bir ordu toplamaları bunun göstergesidir. 1447'de babasının yerine Safevi tarikatının başına geçen Şeyh Cüneyd, amcasının tarikat liderliğini ele geçirmesi sebebi ile Erdebil'den ayrılarak Anadolu'ya geldiğinde Trabzon'u fethederek ülkede sempati toplamaya çalışmıştı. Ancak bunu gerçekleştirebilecek bir ordusu yoktu. O da Taceddinoğlu Mehmet Bey'den destek alarak bu imkâna kavuşmuştu[18]. 1456'da Trabzon'u kuşatan Şeyh Cüneyd, büyük başarılar elde etmesine rağmen üzerlerine gelen Osmanlı ordusuyla çatışmayı göze alamamış ve geri çekilmişti[19].

Taceddinoğullarının son merkezi Çarşamba'nın Ordu köyüdür. Bu köy Canik dağlarının eteklerinde kurulmuş olup ve ovaya hâkim bir yerdedir. Yerleşim yeri özellikleri itibariyle Türklerin aradığı özellikleri bünyesinde barındıran bir köydür. Havası kuru, zemini sağlam ve güvenli bir yer olan Ordu köyünün sırtını yasladığı dağların ardından Kelkit vadisine ulaşmak mümkündü. Yakın zamana kadar bölgede kayıkçılıkla taşıma yapılmıştır. Ordu köyünün kuzeyinde bataklık ve sazlıklar vardı. Yapılan ıslah çalışmaları sonucu buraların kurutulmasıyla alüvyon ovası ortaya çıktı. Haliyle Ordu köyü de sahilden 16 km. içeride kalmış oldu. Çarşamba'nın güneyinde bulunan bu köyde Taceddinoğlu Hasan Bey tarafından yaptırılan 1423 tarihli bir cami vardır. Bu eser aynı bölgede XIII. yüzyıla ait camilerle büyük benzerlik göstermektedir. Bugün bile ayakta duran bu cami sanatsal özellikleri bakımından kıymetlidir[20]. Aynı köyde Taceddinoğullarına ait bir kale, mezarlık ve Hasan Bey'in türbesi de mevcuttur. Halen izleri bulunan bu kale ile Yeşilırmak'ın denize ulaştığı yer kontrol edilmekteydi.

Sonuçta Çarşamba M.Ö. 6. Yüzyıl'dan beri yerleşim izlerinin görüldüğü bir yerdir. Bölgenin bilinen ilk yerleşimcileri İskitlerdir. Salıpazarı'nda ele geçen kaya resimleri bunun canlı şahididir. Kolonizasyon izlerinin görülmediği Çarşamba'nın 12. Yüzyıl başlarına kadar olan dönemi karanlıktadır. Eldeki buluntulardan bölgenin Selçuklularla birlikte şenlendiği görülmektedir. Yeşilırmak boylarını takiple sahile çıkan Selçuklulardan kalma Gökçeli ve Şeyh Habil camileri 13. Yüzyıl başlarında Türklerin yeniden Çarşamba'yı iskâna açtığını gösterir. Haliyle Gökçeli ve Yaycılar köyleri Çarşamba'nın tarihi temeli olarak kayıtlara geçmiştir. Taceddinoğulları devrinde yoğunlaşan Türk nüfusu ile birlikte Çarşamba, Samsun'u alacak, Trabzon'u kuşatacak ordular çıkarabilmektedir. 1427-1428'de Osmanlı Devleti Çarşamba'ya hâkim

[18] Faruk Sümer, *Çepniler*, İstanbul 1992, s. 33 vd.

[19] Ayrıntılı bilgi için bkz. Rustam Shukurov, *Velikie Komninı i Vostok (1204-1461),* Saint Petersburg 2001, s. 304-316.

[20] Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Sami Bayraktar, "Samsun Çarşamba'da Tacettinoğulları ve Osmanlı Dönemine ait İki Ahşap Eser; Ordu ve Porsuk Köyü Camileri", G*eçmişten Geleceğe Samsun 2.* Kitap (nşr. C. Yılmaz), Samsun 2007, s. 529-537.

olduğunda iki asırdan fazla bir süredir Türkler tarafından yurt tutulan bir şehri ele geçirmişti.

Foto 8. *Çarşamba Ordu Köyünde Taceddinoğullarına ait kalenin sur kalıntılarından bir kesit (Foto: C. Yılmaz).*

Foto 9. *Kale'den Yeşilırmak ve Çarşamba ovasının görünümü. Bu manzara kalenin kuruluş yerinin tarihteki fonksiyonunu açıkça gösteriyor (Foto: C. Yılmaz).*

ONSEKİZİNCİ YÜZYILDA ÇARŞAMBA

Osman KÖSE[*]

Çarşamba, M.Ö. 4000'lere kadar bilinebilen bir tarihe sahiptir. Tarihte burası Hititler, Frigyalılar, Persler, Romalılar ve Anadolu Selçuklu devletinin yönetiminde kalmıştır. M.Ö. 8. Yüzyıl'da Amazonların ve M.Ö. 7. Yüzyıl'da da ticaretle uğraşan Miletoslu denizcilerin yerleştiği ve yaşadığı yerler olarak bilinmektedir. Anadolu Selçuklu devletinin dağılmasından sonra bir müddet Taceddinoğulları beyliğinin idaresinde kalmış ve 1428 yılında da Osmanlı devleti yönetimine geçmiştir. 14. Yüzyıl'ın sonlarından itibaren burada Çarşamba günleri kurulan panayıra atfen "*Çeharşenbe bazarı*" adını alan bölge, daha sonra bu adla anılmaya başlayacaktır. Osmanlı devleti yönetimine geçtikten sonra Canik sancağının en önemli birimlerinden birisi olarak "*Arim kazası*" statüsüyle varlığını sürdürecektir. Biz bu çalışmada 18. Yüzyıl'da Sivas eyaletine bağlı Canik sancağı dâhilinde olan Çarşamba'nın siyasi, sosyal ve ekonomik yönleriyle tarihini ortaya koymaya çalışacağız.

Osmanlılar 15. Yüzyıl'ın başlarından itibaren bu bölgeye geldiklerinde modern dönemde olan Çarşamba şehri yoktu. "*Çeharşenbe bazarı suyu*" veya daha sonraki adıyla "*Yeşilırmak"* kenarında, etraftaki yerleşim birimlerinin ihtiyaçlarını gören ve sancak merkezi olan Samsun yolu üzerinde kurulu pazar yeri ve camisi olan bir mahal bulunuyordu. Osmanlı öncesi dönemde "*Ris – İris - Nüris"* ve Osmanlılar döneminin ilk asırlarında "*Çeharşenbe bazarı suyu*" veya daha sonra yaygın kullanımıyla "*Yeşilırmak*"ın buradan geçmesi etrafta uzanan ovaya büyük canlılık kazandırmaktaydı. 1645 yılında Samsun'a uğrayan Evliya Çelebi, Tokat kalesine uğrayıp "*Amasya şehri önünden cereyan eden Çeharşenbe bazarı suyu*"ndan *"geçid vermez nehr-i azim*" olarak bahseder ki geçtiği bölgede tarım için istifade edildiği mutlaktır[1].

Osmanlıların bölgeye hâkim olduktan sonra uyguladıkları idari yapıya göre, Canik sancağı Sivas eyaletine bağlandı. Bu idari yapılanmanın devlette siyasi ve sosyal köklü bir dönüşümün olduğu Tanzimat dönemine kadar devam ettiği gözlenmektedir. Tanzimat'tan sonraki düzenlemede Canik sancağı Trabzon eyaletine bağlanacaktır. Bu süreçte "*Çeharşenbe bazarı"* Canik sancağının bir parçası olarak varlığını sürdürdü. Irmak kenarında ve Çarşamba günleri kurulan pazaryerinin uzun süre bu şekilde ve

[*] *Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.*

[1] Evliya Çelebi, "Çeharşenbe bazarı suyu" Yeşilırmak'tan bahsederken, nehrin Tokat kalesine uğrayıp Amasya önünden geçtiğini vurgulayarak, Tokat ve Amasya ahalisi arasında konuşulan latifeli bir sözden de bahseder. İki yörenin halkı arasında "Tokat sıçar, Amasya içer" sözünün bir darb-ı mesel haline geldiğini zikreder, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz.: Z. Kurşun, S. A. Kahraman, Y. Dağlı, 2, İstanbul 1999, s. 45.

safi pazaryeri olarak varlığını sürdürdüğü kesin olarak bilinmektedir. Bu bölgenin Osmanlı idaresine geçmesinden yaklaşık 220 yıl sonra buradan bahseden seyyah Evliya Çelebi'nin hâlâ sadece "*bazar*" yeri ve yanındaki camiden sözetmesi ve bir yerleşim biriminden bahsetmemesi bunu göstermektedir. Pazarın kurulduğu ve varlığını sürdürdüğü dönemlerde oraya en yakın yerleşim birimi Canlu köyüydü. Çarşamba kasabasının buradan doğru vücut bulmaya başladığı akla yatkındır. Canlu köyünün gelirleri arasında "*bazar-ı nefs-i Çeharşenbe*" kaydının düşülmesi bu köyle iç içe olduğunu göstermektedir[2].

Çarşamba'nın kurulduğu yer olan pazaryeri hakkında, 1817-1819 yılları arasında tüm Karadeniz kıyılarını dolaşan ve gözlemlerini daha sonra kaleme alan Trabzonlu Ermeni yazar ve din adamı Per Minas Bijişkyan farklı bir iddiada bulunmaktadır. O, Çarşamba'nın kurulduğu yerin vaktiyle göl olduğunu ve ırmak yatağının değişmesiyle gölün denize aktığından bahsetmektedir. Yazar, gezisi sırasında duyduklarını nakletse de pazar yerinin vaktiyle göl olduğu ve daha sonra ırmak yatağı değişmesi veya farklı gelişmelerle pazar kurulacak hale geldiği bilgileri olması muhaldir[3]. Asrın sonlarına kadar bölgede sosyal ve demografik bir değişim ve gelişim olmasına yönelik bir gelişme olmadığına göre, 17. Yüzyıl'ın tamamı boyunca söz konusu ırmak kenarında sadece bir pazar yeri ve camiden bahsetmek yerinde olacaktır. Bu nedenle söz konusu dönemde bir "*Çarşamba kasabası*"ndan bahsetmek eldeki mevcut bilgilere göre zordur.

Bu bölgede ve ırmak kenarında her hafta pazar yerinin kurulması elbette tesadüfî değildir. Yörenin jeopolitik ve jeostratejik yapısı dikkate alındığında burada pazar yerinin kurulması, ilelebet devam etmesi ve ileriki zamanlarda bir yerleşim birimi olarak boy göstermesinin çeşitli sebepleri olduğu düşünülmektedir. Her şeyden evvel Canik bölgesi idari olarak Sivas'a bağlı olmasına rağmen, sosyal ve ekonomik ilişkileri Trabzon ile daha sıkıydı. Samsun'un, iç bölgelerden geçerek doğuya doğru uzanan "*Bağdat yolu*"nun başlangıç noktası olması Trabzon ile Samsun arasında yoğunluklu bir gidiş gelişi beraberinde getiriyordu. İki yerleşim birimi arasında en sık ve seri kullanılan yol, deniz üzerinden ise de özellikle Fatsa'dan beri tarafta yolcuların ve ürettikleri malları kervanlarla getiren köylülerin ve tacirlerin kullandığı karayolu bulunuyordu. Osmanlılar öncesinde daha önceki toplumların da kullandığı doğal bir ulaşım güzergâhı olan yol, daha sonra kurulacak olan Çarşamba'dan geçmekteydi. Pazarın bu yol üzerinde, çevredeki yerleşim birimlerinin de rahatlıkla geleceği noktada kurulması, onun uzun soluklu devam etmesini ve zamanla etrafında bir yerleşimin oluşmasını sağladığı kuvvetle muhtemeldir.

---

[2] Mehmet Öz, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999. s. 32.

[3] Per Minas Bıjışkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817 – 1819*, Terc.: Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1969, s. 34.

18. Yüzyıl'a kadar Osmanlı resmi yazışmalarında yönetsel bir birim veya yerleşim yeri olarak "*Çarşamba*"dan bahsedildiği vaki değildir. Osmanlı idari yapılanmasında bu bölge için kullanılan adlandırma "*Arim*" olarak ifade edilmektedir. İdari yapılanmanın temellendiği 16. Yüzyıl'da Arim kazası, Canik sancağına bağlıydı ve sınırları modern zamanda var olan Çarşamba, Ayvacık, Asarcık ve kısmen de Tekkeköy'ü' kapsamaktaydı. Bu yapının Tanzimat sonrasında yapılan düzenlemeye kadar devam ettiği bilinmektedir[4].

18. Yüzyıl dünyada ve Osmanlı devletinde top yekün siyasi, sosyal ve ekonomik değişim ve dönüşümün başladığı dönemidir. Canik'in de bu asrın başlarından itibaren gelişmeye, büyümeye ve öneminin artmaya başladığı görülmektedir. Canik'in Karadeniz kenarında stratejik önem kazanmasının çeşitli sebepleri vardır. Bunu genel anlamda kuzeyden yeni çıkan Rus tehlikesine karşı stratejik bir yer olarak ifade etmek gerekirse de, deniz taşımacılığı ve ulaşımın önem kazanması ve liman şehirlerinin ticarette ve ulaşımda ön plana çıkması olarak da görmek mümkündür. Fakat Canik için önemli bir gerekçe de ticari ve siyasi öneme sahip ünlü Bağdat yolunun başlangıç noktasında yer almasıdır. Bu tarihten sonra İran başta olmak üzere yabancı uyruklu tüccarların burada ikametlere başlamaları ve daha sonraki zamanlarda arkasından konsolosluklar açma çabaları Canik sancağının ve dolayısıyla Samsun'un kazandığı stratejik ve politik önemi açıklayacağı görülmektedir. Samsun'un daha önceki asırlara göre Karadeniz'de ön plana çıkmaya başlayan bir şehir olmaya başlamasıyla Çarşamba'nın da bir pazar yerinden yerleşim birimi olmaya doğru şekillendiği görülmektedir. Bu asırda *"Arim*" kazası bazen "*Erim*" olarak ifade edilirken resmi yazışmalarda artık bir "*Çeharşanba kasabası*"ndan da bahsedilmektedir.

18. Yüzyıl'da Canlu köyü yakınlarında ve ırmak kenarında kurulan pazar yerinden kasabaya dönüşümün serüvenine yukarıda bahsedilenlere ek olarak bu yöreye has bazı gerekçeleri de eklemek gerekir. Çeşitli dönemlerde denizden gelen Rus ve Kazak saldırıları ile[5] ayanlar ve eşkıyalardan kaynaklanan tehdit, yol kesme, soygun ve öldürme gibi cürümlerden kaçmaya yönelik halkın, salim yerler olarak şehirlere akın etmeleri, pazaryerinden kasabaya dönüşümün sonucu olarak Çarşamba'nın 18. Yüzyıl'da bir kasaba olarak ortaya çıkmasında önemli olacaktır.

---

[4] Mehmet Öz, "XV. Yüzyıl'dan XVII. Yüzyıl'a Samsun Yöresi", *Geçmişten Geleceğe Samsun, 1*, Edit: C. Yılmaz, Samsun 2006, s. 6.

[5] 17. Yüzyıl'da Rusya destekli Kazak ve Abaza korsanlarının saldırıları çok yaygındır. İstanbul'a kadar uzanan korsanlar Samsun'a da çok zarar vermişlerdir. Özgür Yılmaz, "Karadeniz'in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt. 2, Sayı 7,* (2009), s. 7 – 8; 17. Yüzyıl'da Rus kazaklarının Karadeniz'deki faaliyetleri için bkz: Ronald B. Sorobey, "Cossack Prates of The Black Sea in 1615, *Military History, Volume 20, Number 2,* (Ottova 2003), page 27 – 32.

Çarşamba'nın geçirdiği sürece benzer bu asırda Osmanlı coğrafyasında çok sayıda örnek bulmak mümkündür. Bu asrın başlarında küçük bir yerleşim birimiyken asrın sonlarına doğru Osmanlı devletinin en işlek ve gözde ticaret şehirlerinden birisi haline gelen İzmir'i bu değişim ve gelişime örnek olarak gösterilebilir.

18. Yüzyıl'da *Arım / Erim,* Canik sancağına bağlıydı. Bir kasaba olarak ortaya çıkan Çarşamba, yavaş yavaş büyümeye başlayacaktır. Çarşamba'nın kasaba olarak büyümeye başlaması ve zamanla Canik sancağının en dikkate değer kazası olmasında etrafında sahip olduğu verimli topraklar ve bu topraklardan çıkan ürünlerin alınıp satıldığı pazar yerinin büyük payı vardır. 1817 – 1819 arası tarihlerde buradan geçen Bıjışkyan, ova ve bahçelerle süslü bir yer olarak Çarşamba kasabası ile bir kilise ve ermeni evlerinden bahsetmektedir. Bu ifadeler, 18. Yüzyıl'ın başlarında safi pazar yeri olarak görünen Çarşamba'nın asrın sonunda hatırı sayılır bir kasabaya dönüştüğünü göstermektedir[6].

Bilindiği gibi, asırlardır Karadeniz'den Amasya, Sivas, Malatya ve Bağdat'a uzanan güzergâhın başlangıç noktası veya Amasya, Tokat ve Çorum gibi iç Anadolu ile ulaşımın sağlandığı yer Samsun limanıydı. Bu dönemlerde küçük çapta da olsa Çarşamba yöresinin yerel ihtiyaçlarının görüldüğü bir limanın olduğu bilinmektedir. Ağırlıklı olarak Osmanlı klasik döneminde olmak üzere Çarşamba ve Terme yörelerinde pamuk yetiştiriciliği yapılmaktaydı. Samsun'dan Terme'ye kadar olan bir alanda yetiştirilen pamuk, bölge iktisadiyatının gelişiminde önemli bir paya sahip bulunuyordu. Samsun'a uğrayan tüccarların yerel üreticilerden ve pazarcılardan aldığı ürünlerden biri bu nedenle pamuk veya pamuklu dokumalardı. Elbette Samsun'dan Terme'ye kadar bir alanda ekimi ve üretimi yapılan pamuk hasadı ve dokumacılığını 16. Yüzyıl'ın Bursa'sı ile kıyaslamak da mümkün değildir. Osmanlı klasik dönemi ürünü olarak söz konusu bu bölgelerde görülen pamuk yetiştiriciliği ve dokumacılığının sonraki dönemlerde de devam ettirildiği görülmektedir[7].

Canik, Osmanlı yönetimine geçtikten sonra gerek kendi bölgesini ve gerekse çevresini besleyen meyve ve sebze üretimine sahipti. Çarşamba yöresinin sahip olduğu verimli ve engin arazileriyle bu üretimde önemli bir paya sahip olduğu akla yatkındır. 15. ve 16. Yüzyıl'da üzümden elde edilen şırada Canik yöresi hatırı sayılır bir yere sahipti. Meyve üretiminin de burada bol olduğu bilinmektedir. Evliya Çelebi'nin Canik'te yetişen armutlardan ve onların turşularından ve hatta bunların gemilerle İstanbul'a gönderildiğinden bahsetmesi de bunu göstermektedir. Yine 16. Yüzyıl'a ait Osmanlı vergi kayıtlarında alınan öşür miktarı dikkate alınırsa Canik sancağının

[6] P. Minas Bijişkyan, aynı eser, s. 34.

[7] 1887 yılı Trabzon salnamesine göre Canik'te üretimi yapılan ürünler sıralamasında pamuk üretimi alaf, buğday ve mısırdan sonra gelmektedir. "Samsun", *Yurt Ansiklobedisi*, s. 6567.

Anadolu'da önemli sebze yetiştiren bölge olduğu görülür. Bu üretim yapısının daha sonraki asırlarda da devam ettiği bilinmektedir[8].

Çarşamba'dan Fatsa'ya kadar olan bölgede yetişen ve ticaretin konusu olan diğer bir üretim tarzı kendir yetiştiriciliğidir. Kendir üretimi, Osmanlıların bölgeye gelişlerinden az sonra başlayan ve 19. Yüzyıl'a kadar ehemmiyetini aralıksız devam ettiren ve hatta imparatorluğun sonuna kadar ekim ve dikimi yapılan bir öneme sahipti. Yaygın kanaatte Osmanlı klasik dönemi olarak bilinen 15.-17. asırlar arasında gelişmiş Osmanlı gemi üretiminin önemli hammaddelerinden birisi kendir ürünleriydi[9]. Evliya Çelebinin de ifade ettiği gibi Canik sancağındaki kendir üretimi dünyaya yetecek kadar fazlaydı. Bu nedenle kendir üretimi, askeri ve stratejik bir öneme sahipti. Çünkü bu dönemde Osmanlı devleti dünya çapında bir deniz gücüne sahipti ve ülkenin değişik sahillerinde çok sayıda tersanelerde gemi üretimi yapılıyordu. Karadeniz'in Anadolu sahillerinde bile Sinop'tan başlayarak Samsun, Çarşamba, Ünye ve Fatsa'nın da içinde olduğu Canik sancağı ve Trabzon'a doğru değişik limanlarda küçük, orta ve büyük tonajlarda askeri ve ticari gemiler üretiliyordu. Canik sancağında üretilen kendirler, hasadın yapılacağı zamanlarda İstanbul'dan görevli olarak gelen "*kendir mubayaacıları*" tarafından "*miri fiyatla*" satın alınıyor ve en yakın limanlara sevki yapılarak, buradan gemilerle İstanbul tersanelerine veya hangi tersane ihtiyacı için alınıyorsa oraya nakledilliyordu[10]. Kendir üretimi, devletin ihtiyacını gidermeye yönelik olarak stratejik bir ürün olarak kabul ediliyordu. Bunun yanında özel gayretlerle kendir toplayanlar da oluyordu. Canik bölgesinde 17. Yüzyıl'dan sonra kendir alımında köylüyü zora sokan uygulamalara rastlanmaktadır. İstanbul'dan Canik'e gelen ve devlet adına alım yapacak olan mubayaacılar düşük fiyatlar veriyorlardı. Düşük fiyatlar verilmesine rağmen üreticilere ödemelerde gecikmeler oluyordu. Bu nedenle arada "*murabahacılar*" türemişti. Bu kişiler el altından kendiri devletin belirlediği fiyattan daha yükseğinden alıyor ve ücretini peşin olarak üreticiye veriyorlardı. Aldığı malları stoklayarak piyasanın daralmasına sebep oluyorlardı. Bu durumda ihtiyaç hâsıl olduğunda ellerindeki malları fazla fiyattan satıp, yüksek karlar ediyorlardı. III. Selim'in ifadesiyle "*insaf olmayan esnaf makulesinden*" yapılan alımlarda pazarlık esastı[11]. Devlet bu nedenle kendir alım zamanlarında, alımların sekteye uğramaması için buna önem veriyor ve mümkün mertebe yüksek ücretler öneriyor ve köylünün elindeki ürüne

[8] İbrahim Solak, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Meyve ve Sebze Üretimi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 24 (Güz 2008),* s. 227 – 240.
[9] Mehmet Öz, "XV. Yüzyıl'dan XVII. Yüzyıl'a Samsun Yöresi", *Geç. Geleceğe Samsun*, s. 18.
[10] Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyıl'da Sinop Tersanesi İçin Canik Sancağından Malzeme Temini", *Geçmişten Geleceğe Samsun, I*, Edit: Cevdet Yılmaz, Samsun 2006, s. 242.
[11] BOA. Hatt-ı Hümayun (HH). No: 9715 (1205).

talip oluyordu. 16. Yüzyıl'dan itibaren Canik beyleri de kendir mukataasını almak suretiyle bu göreve tayin ediliyorlardı[12].

Canik sancağında yetişen kendirlerin halat, urgan, sicim ve kınnap olarak başta İstanbul olmak üzere, Sinop ve Karadeniz'deki diğer tersanelerin ihtiyaçlarını karşıladığını görmekteyiz. Üreticiden alınan kendirler, ya ham olarak veya işlenmiş tel olarak alıcılara satılıyordu. Gemi üretiminde halatların yapımında sağlamlığı ve dayanaklılığı ile kendir teli bu sektörün ana unsurlarından görülüyordu. Üreticilerin yegâne geçim kaynağı ürettikleri kendirler olduğu için, özellikle 18. Yüzyıl'a doğru Canik sancak beylerinin kapısının, fiyatların düşüklüğü, ödemelerin yapılmaması ve kendir alım görevlilerinin suiistimalleri nedeniyle aşındığı görülmektedir. Osmanlı gemi sanayinin bir parçası olmanın yanında, kendir üretimi halkın giyim ihtiyacı ve günlük kullandıkları eşyalar için de önemli bir etken olarak görülmektedir. Canik sancağı dâhilindeki yerel pazarları süsleyen unsurlardan birisinin kendir veya kendir mamulâtı olduğu sanılmaktadır. Özellikle 19. Yüzyıl'ın ortalarına kadar bu üretim tarzı Canik bölgesine özgü olarak devam etmiştir. Bu asırdan sonra ise üretim yerel ihtiyaçları karşılayacak boyutlara gerilemiştir. Kendir, 18. Yüzyıl'da Çarşamba köylerinde geçim için temel üretim olarak kabul edilebilir[13].

Kendir ile beraber Çarşamba'da üretilen diğer bir geçim kaynağı keten ve keten bezidir. Canik sancağı dâhilinde keten üretimi Çarşamba'nın yanı sıra Terme, Ünye ve Bafra'da da gerçekleştiriliyordu. 17. Yüzyıl'ın yarılarına kadar Canik yöresindeki keten üretimi Sinop'un gerisinde olmasına rağmen bu dönemden sonra Canik yöresinin üretiminde büyük artışlar olmuştur. Canik'in yerel üretimde ön plana geçmeye başlaması 18. Yüzyıl itibariyle bölgenin Karadeniz'de stratejik ve jeopolitik açıdan ön plana geçmeye başlaması ile alakalıdır. Keten üretimi kendir yetiştiriciliğiyle eş değer görüldüğü için Canik sancağında keten üretim bölgeleri yine Çarşamba ve Fatsa'ya kadar uzanan bölgedeydi. Üretimdeki bu artış ekonomik olarak kendir yetiştiricisi ve keten ürecisi olan Çarşamba'nın iktisaden zenginleşmesine katkılar sağlamaktaydı. Üretilen keten bezleri gemi sanayinin yanında sağlam ve dayanaklılıklarıyla halkın giyim ihtiyacını karşılamada da bir pazara sahip bulunuyordu[14].

Gemi üretimi, sahil şeritlerindeki liman kentlerine has bir sektör olarak Samsun'da da hatırı sayılır bir öneme sahipti. Özellikle Samsun'un stratejik ve jeopolitik öneminin artmasına paralel olarak, Karadeniz'de dikkate değer bir kent olmaya başlamasıyla bu bölgede tersaneciliğin önem kazandığı görülmektedir.

---

[12] Orhan Kılıç, "Osmanlı Dönemi İdari Uygulamalar Bağlamında Canik'in Yönetimi ve Yöneticileri", *Geçmişten Geleceğe Samsun, I,* Edit: Cevdet Yılmaz, Samsun 2006, s. 35.

[13] İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyıl'da Sinop Samsun ilişkilerine Dair Bazı Gözlemler", *Geçmişten Geleceğe Samsun, I,* Edit: Cevdet Yılmaz, Samsun 2006, s. 263.

[14] Mehmet Ali Ünal, aynı makale, s. 244.

Tersanelerde çalışanlar genelde bu bölgenin insanları olduklarından Çarşamba yöresinde hatırı sayılır derecede insanların bu sektörden geçim sağladığı düşünülebilir. Tersanelerdeki üretim sektörünün ana unsurlarından olan kendirin genelde bu bölgede yetiştirilmesinden başka, sektörün vazgeçilmezlerinden olan ağaç ihtiyacı da kısmen bölgeden temin edilmekteydi. Çarşamba yöresinden temin edilen gemi hammaddesi olarak ağaçlar, Nerbiyan bölgesinden elde edilen kerestelerle elbette kıyas edilemez. Fakat Osmanlı kayıtlarında "a*ğaç çubuk*" olarak ifade edilen ve gemicilikte direk yapımı veya tersanenin değişik alanlarında kullanılan uzun ağaçlar bu bölgeden de karşılanıyordu. Söz konusu bu sektörün alt birimleri olarak kabul edilen gemi hammaddesi ürünlerinin hazırlanması, toplaması, tersanelere ulaştırılmasında Çarşambalı üreticilerin katkıları büyüktü[15].

Yeşilırmağın geçtiği yer olan Çarşamba'nın bölge ekonomisine büyük katkılar sağladığı muhakkaktır. Çarşamba ovasını teşkil eden toprakların verimli olmasından başka bölgede üretilen ürünler gerek iç ve gerekse dış pazarlarda satılmaktaydı. Kendir ve kendir ürünleri gibi temel stratejik ürünlerin müşterileri genelde devlet ise de diğer gıda türü üretimler pazarlarda alıcılarına ulaştırılıyordu. Osmanlı devletinin tamamında olduğu gibi bu bölgede kurulan pazarları üç kategoride değerlendirmek gerekmektedir. Köyler arasında genelde mal mübadelesi esas olarak oluşan küçük ölçekte yerel pazarlar, kasabalar etrafındaki köylerin ürünlerini sergiledikleri az büyük ölçekteki pazarlar ve etraf kasabaların da toplandığı dış şehirler ve dünyaya açık olan şehir pazarları şeklindedir. Bu bağlamda Çarşamba etrafında köylerin kendi aralarında oluşturduğu ve ihtiyaçlarını birbirlerinin üretimlerinden karşıladıkları pazarların yanında Çarşamba günleri kurulan Çarşamba kasabası pazarı hatırı sayılı bir pazar görünümündeydi. Etrafında sahip olduğu verimli topraklarıyla ve üretimiyle Çarşamba pazarının bol ve zengin görünümlü olduğu sanılmaktadır. Burada üretilen ve devlet için hayati öneme sahip olan kendir ve kendir ürünleri üretimi pazara büyük canlılık getirmenin yanında Samsun'a da yakın olması sebebiyle dışarıya açık bir görüntü vermekteydi. Bol üretimi ve üretimini pazarlarda satabilme özelliğine sahip Çarşamba yöresi halkının ekonomik durumunun iyi olduğu tahmin edilmektedir. Zira Evliya Çelebi'nin Samsun yöresi halkını eğitimli, güzel giyimli ve hali vakti yerinde olarak tasvir etmesi bunu göstermektedir. Çarşamba'da yetişen ürünlerin dış bölgelere ulaştırılması Samsun üzerinden olmaktaydı. Karadeniz ancak 1774 Küçük Kaynarca andlaşmasından sonra uluslararası dolaşıma ve ticarete açıldığından, bu zamana kadar Çarşambalı üreticilerin ürünleri İstanbul başta olmak üzere Kafkasya ve

[15] BOA. HH. No: 10863 (1210); 10767 (1211); Samsun tersanesinin 17. Yüzyıl'daki durumu için bakınız: Sevcan Mutlu, *XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Denizciliği Açısından Samsun Tersanesi ve Ekonomik Fonksiyonu,* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s. 36 – 48.

Balkanlar arasında Osmanlı iç denizi olan Karadeniz kenarındaki kentlere ulaştırılıyordu[16].

Çarşamba yöresi halkı devlete karşı sorumluluklarını fazlasıyla yerine getiren bir yapıya sahiptiler. Yaptıkları üretimler ve bu üretimlerden oluşan vergilerle mali katkıların yanında, askerlik hizmetleriyle de bedenen devlet hizmetinde görev almaktaydılar. Özellikle 18. Yüzyıl'ın sonlarına doğru Kırım ve Kafkasya'nın kurtarılması için Samsun'un stratejik öneme sahip bir nokta olarak öne çıkmasıyla beraber, bölgenin tamamından olduğu gibi Çarşamba'dan da askerliğe kadir kişilerden zorunlu olarak istifade edilecektir[17]. Bu dönemle başlayan bölgeden asker temini geleneği, imparatorluğun sonuna kadar her ihtiyaç hâsıl olduğunda tekrarlanacaktır. Bunun altında yatan gerçek, Osmanlı yönetim erkine göre Karadeniz yöresi askerinin savaşçı ve güvenilen bir yapıya sahip olarak bilinmesinden kaynaklanmaktadır. Karadeniz, Samsun ve çevresinden toplanan askerlerden hizmet, sadakat ve güven konusunda beklenti çok daha fazladır. Bunun bir sonucu olsa gerek Rus işgaline düşen Kırım'ı kurtarmaya yönelik 1774 yılından sonra Canikli Ali Paşa komutasında hazırlanan orduların ve 1797'de Fransız işgaline düşen Mısır'ı kurtarmaya yönelik askerlerin hatırı sayılır kısmı Samsun ve çevresinden toplanmıştır. Çarşamba da bu sorumluluğun yüklendiği yerlerdendir[18].

18. Yüzyıl'ın ikinci yarılarına kadar Çarşamba ahalisinin devlete karşı sorumluluğu birey olarak vergilerini ödeme olarak görülürken, bu dönemden sonra askeri bazı salmalarla bu sorumluluğun çeşitleri artmıştır. Kırım ve Kafkasya'da Rus ilerleyişi ve Mısır'a Fransız saldırıları karşısında bölgeden toplanan askerden başka, askeri ihtiyaçları karşılamaya yönelik olarak ahali üretimleriyle de büyük sorumluluklar yüklenmeye başlamıştır[19]. Samsun limanında Çarşamba ve diğer bölgelerden toplanan un, buğday, mısır ve ekmek gibi gıda ihtiyaçlarının toplandığı büyük depolar bina edilmiştir. Hatta bu cümleden olarak gerek Canikli Ali Paşa'nın başarısız 1779 Kırım çıkarma teşebbüsü ve gerekse 1780 yılında Ferah Ali Paşa'nın Kafkasya'daki faaliyetleri için temin edilen insan gücü, tohumluk, gıda maddeleri,

[16] 19. Yüzyıl'da Samsun ve çevresinin sosyo-ekonomik durumu değişecektir. Bu değişimin temel etmenleri Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra buharlı yabancı ticari gemilerin Karadeniz'e girmeleri, büyük ekonomik değere sahip tütünün Çarşamba ve Bafra yörelerinde ekimi ve Rusya ile girişilen savaşların kayıplarla sonuçlanmasının sonucu olarak Kafkasya başta olmak üzere çevreden göçmenlerin Çarşamba'nın da içinde olduğu bu bölgeye yerleştirilmeleridir. Bu gelişmeler Samsun ticaretini dış dünyaya açacaktır. Bayram Kodaman, "XVIII. Yüzyıl Sonunda Samsun Gümrüğü", *II. Tarih Boyunca Karadeniz Bildirileri, I,* (1 -3 Haziran 1988), Samsun 1990, s. 95.

[17] BOA. HH. No: 16053 (1204); *Ahmed Cavid, Hadika-i Vekai',* Haz: A. Baycar, Ank. 1998, s. 62.

[18] BOA. HH. No: 465 (1202) CA. No: 18664 (1182); 1593 (1183)İ CD. No: 12739 (1186).

[19] Osman Köse, "19. Asra Girerken Osmanlıda Kentlerin Savaşlara Katkıları ve Savaşların Kentlerdeki Yansımaları: Samsun Örneği", *Geçmişten Geleceğe Samsun, II*, Edit: Cevdet Yılmaz, Samsun 2007, s. 86 – 90.

meyve fidanları, askeri ve insani levazımat büyük oranda Çarşamba'nın da içinde olduğu Canik sancağından temin edilmiştir. Asrın sonlarından itibaren Çarşamba ahalisinin devlete karşı sorumluluğu gittikçe artarken, devlet gücünün zayıflamasının sonucu olarak güvenlik ve sosyal huzuru ise tedricen azalmaya başlayacaktır[20].

Samsun, 18. Yüzyıl'ın başlarında Muhasıllıkla idare ediliyordu. Bölgenin stratejik öneminin yanında iktisadi olarak da öne çıkmaya başlaması ile beraber Canik muhassıllığı büyük önem kazanmaya başladı. Zira bu yüzyıl merkezi yönetimin zayıflamasının bir sonucu olarak yerel ayanların boy gösterdiği ve çoğaldığı dönemdi. Büyük gelir getiren bir sancak olarak Canik de yerel ayanların göz diktiği bir yer olacaktır. Bu çerçevede 1737 yılından itibaren bölgenin yerel ayanı Fatsalı Ahmed Ağa'dır. Canik sancağı asrın sonlarına kadar bu ayan ailesi tarafından yönetilecek ve asrın sonlarına doğru yerini Caniklilerin yakın adamları olarak Çarşamba'nın Kurd Ahmedlü köyü çıkışlı olan Hazinedarzadelere terk edecektir[21].

Çarşamba bölgesinin, Canik sancağının bir kazası olarak ayanlar döneminde çok da huzurlu olduğu söylenemez. Canik ve çevresi 16. Yüzyıl'da yaşadığı suhte ve celali ayaklanmalarında karşılaştığı huzursuzluk ve kargaşa dönemlerine benzer şekilde bu asırda ayanlar ve eşkıya gruplarından muzdarip olacaktır[22]. Fatsalı Ahmed Ağa, 1753 yılından sonra sonra oğulları Süleyman ve Ali beyler ortak olarak ve nihayet 1762 yılından itibaren tek başına Ali Bey'in (Canikli Ali Paşa) dönemlerinde Çarşamba ahalisi kendilerine dayatılan yüksek vergileri ödemek zorunda kalacaklardır. Hatta ayanların her yıl devlete vermek zorunda oldukları kendir ve kerestelerin bir kısmı Çarşamba halkından tedarik edilecektir. Bu yükümlülükler, halkın üretimlerinin ucuz olarak ellerinden çıkmasına sebep olacağı gibi, asrın sonlarına doğru sıkça tekrarlanacak olan savaş bölgelerine gidecek orduların ihtiyaçlarını teminde külfet hep halkın üzerinde kalacaktır. Caniklizadeler döneminde gerek küçük çaplarda kümelenen eşkıyalık hadiseleri ve gerekse ayanlar arasındaki mücadelelerde

[20] BOA. HH. No: 9725 (1203); 13098 (1208); Osman Köse, "18. Yüzyıl'ın İkinci Yarısında Osmanlı – Rus Savaşlarında Karadeniz Liman Kenti Samsun", *Geçmişten Geleceğe Samsun, I,* Samsun 2006, s. 273 – 281.

[21] Rıza Karagöz, Canikli Ali Paşa, Ankara 2003; Özcan Mert, "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi", TDVİA, VII, s. 151–154; Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa", Belleten, XXXVI/144 (Ankara 1972), s. 483 – 525. Caniklizadelerin siyasi bir güç olarak ortaya çıkışları ve çöküşleri ile ilgili bkz: Canay Şahin, *The Rise and Fall of an Ayân Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizâdes (1737-1808)*, The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent Univerity, The Department of History Blkent University, Ankara 2003.

[22] 16. asırdaki suhteler ve leventler Çingene ve gurbetçi taifeleriyle beraber dolaşıyor, ellerindeki cariyeleri kullanarak genç bekâr erkekleri saflarına çekiyorlardı. Bu yolla Canik ve Amasya tarafları adeta suhtelerle leventlerin ellerinde kalmıştı. Mustafa Akdağ, "Medreseli İsyanları", *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası, 1-4,* İstanbul 1949, s. 361–387.

Çarşamba ahalisi sıkıntı çekecektir[23]. Fatsalı Ahmed Ağa'nın Terme yakınlarında bir grup eşkıya tarafından öldürülmesi, oğulları Süleyman ve Ali beyler arasındaki yönetim mücadelesi, Ali beyin sert yönetim tarzı, Yozgat merkezli ayanlardan Çapanoğulları ile Amasya bölgesine sahip olma mücadelesi, Ünyeli Genç (Mustafa) Ağa, Bafra Ayanı Engizli Ali Ağa, Ökseli Kara Mustafa Ağa ve Lütfullah ağa gibi Caniklizadelerin gölgesinde yetişen ayanların kendi aralarında ve çevre ayanlarla mücadeleleri ve Caniklizadelerin devlete karşı gelmeleri gibi hadiselerde sıkıntıyı yöre halkı çekmek zorunda kalacaktır[24].

1794 yılından itibaren Canik sancağı yönetiminde Çarşamba-Kurd Ahmedlü köylü Hazinederzade Süleyman Ağa etken olmaya başlayacaktır. Hazinedarzadeler, Caniklizadelerin yanında yetişen ve onların güvenini kazanan bir aileydi. Onların Kurd Ahmedlü köyünden çıkarak asrın sonlarına doğru siyaseten ve iktisaden güçlü bir konuma gelmeleri Caniklizadelerin güvenlerini kazanarak onların güçlerinden istifade etmelerine bağlıdır. Osmanlı devlet yönetimi de, icraatları ve yönetim tarzlarıyla devlete külfet olmaya başlayan Caniklizadeleri zamanla tasfiye sürecine girerek bırakılan bu siyasi boşluğu yine onların yetiştirmeleri olan Çarşambalı bu aileye bırakacaktır[25].

Canik'in yönetiminin yanında 1812 yılından itibaren paşa rütbesi alarak Trabzon eyaleti yönetimini de üstlenen Hazinedarzadelerin bu yükselişinin diğer bir sebebi de, Osmanlı geleneksel yapısını temsil eden ve daha sonra III. Selim ve Yeniçeriler arasında bir güç mücadelesine dönüşen siyasi çalkantıda Caniklizadelerin aksine onların yenilikçi tarafta yerlerini almalarıdır. III. Selim'in katlinden sonra yönetime yenilikçi II. Mahmud'un gelmesiyle Hazinedarzadelerin siyaseten önleri açılacaktır. 1812 yılından sonra Süleyman Paşa'nın "*paşa*" unvanını alması ve Trabzon

---

[23] Selim Özcan, "XVIII. Yüzyıl'da Canik (Samsun) Sancağında Eşkıyalık Hareketleri", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, Edit: Osman Köse, Samsun 2009, 85 – 91.

[24] Abdullah Bay, *Trabzon Eyaletinde Mütegallibe Hareketleri ve Ayanlık (1750–1850),* (Basılmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2007, s. 191–194; "Canik Muhassıllığı İçin Yapılan Siyasi Mücadeleler", *Karadeniz Araştırmaları, 19 (Güz 2008),* s. 67 – 85.

[25] Hazinedarzadelerin Ordu'lu olduğu yönünde de bazı bilgiler vardır. Babası Ordulu Behram Ağa'dır. Hazinedar olarak adlandırılmalarının sebebi Caniklizadelerin mali işlerine bakmalarından kaynaklanmaktadır. Onların nasıl Çarşamba'nın Kurd Ahmedli köyüne geldikleri açıkça bilinmese de, Ordu'dan bir tarihte gelerek bu köye yerleşmiş olmaları akla yatkındır. Fakat 18. Yüzyıl'ın yarılarında onların Kurd Ahmedlü köyünden çıkmaları ve Çarşambalı oldukları kesindir. Mehmet Beşirli, XIX. Yüzyıl Başlarında Karadeniz Bölgesi ve Ayan–Devlet Perspektifinden Trabzon Valisi Hazinedarzade Süleyman Paşa", *Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih – Dil – Edebiyat Sempozyumu (03 – 05 Mayıs 2001) I,* s. 337 – 339.

eyaletine de hükmetmesi ile Çarşambalı bu aile Karadenizde uzun bir dönem etkinliklerini sürdüreceklerdir[26].

18. Yüzyıl sonlarına gelindiğinde Çarşamba bir kasaba olarak Canik sancağının kauda değer bir kasabası haline gelmiştir. Çarşamba kasabasının bu asırda geçirdiği siyasi ve sosyal trend, sahip olduğu demografik çeşitlilik Osmanlı devletinin sonuna kadar devam edecek yapısı olarak varlığını sürdürecektir.

Sonuç

18. Yüzyıl başlarından itibaren bir kasaba olarak şekillenmeye başlayan Çarşamba asrın sonlarına doğru Canik sancağının hatırı sayılır bir kazası olmuştur. Buradan çıkan Hazinedarzadeler gelecek asırda Canik ile beraber Trabzon'un yönetimini de alarak tüm Karadenize hükmeden etkili bir aile olacaklardır. Hazinedarzadaler gibi bölgede temayüz eden ve bulundukları dönemde söz sahibi olmuş kişiliklerin metrukatına sahip çıkılması ve öne çıkarılması Çarşamba'ya kültürel ve tarihi değerler katacaktır.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

HH. No: 465 - 9715 -10863 - 10767 - 16053 - 9725 – 13098.

CA. 18664 – 1593 CD. 12739.

Yayınlar

Ahmed Cavid; *Hadika-i Vekai'*, Haz: Adnan Baycar, Ankara 1998.

AKDAĞ, Mustafa; "Medreseli İsyanları", *İÜ İktisat Fak.i Mec.*, 1-4, İst. 1949, s. 361.

BAY, Abdullah; *Trabzon Eyaletinde Mütegallibe Hareketleri ve Ayanlık (1750 – 1850)*, (Basılmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniv.i Sos. Bi. Enst., Erzurum 2007.

BEŞİRLİ, Mehmet; "19. Yüzyıl Başlarında Karadeniz Bölgesi ve Ayan – Devlet Perspektifinden Trabzon Valisi Hazinedarzade Süleyman Paşa", *Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih – Dil – Edebiyat Semp. (Mayıs 2001), s.* 327 – 344.

BEŞİRLİ, Mehmet; "Canik Muhassıllığı İçin Yapılan Siyasi Mücadeleler", *Karadeniz Araştırmaları,* 19 (Güz 2008).

Evliya Çelebi bin Derviş Mehmed Zılli; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,* Hazırlayan: Z. Kurşun, S. A. Kahraman, Y. Dağlı, 2, İstanbul 1999.

[26] Canikli Süleyman paşa ve onun sülalesinden bazılarının mezarı Çarşamba'dadır. Bu mezar taşları iler ilgili yapılan çalışmalar için bakınız: Recep Gün, "Samsun – Çarşamba Rıdvan Paşa Camii Haziresindeki Mezar Taşları (Celi Ta'lik Olanlar) I "*OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 22,* (2006), s. 103 – 143; "Samsun – Çarşamba Rıdvan Paşa Camii Haziresindeki Mezar Taşları (Celi Sülüs Kitabeli Olanlar) II, *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 26-27* (2008), s. 117 – 173.

GÜLER, İbrahim; "XVIII. Yüzyıl'da Sinop Samsun ilişkilerine Dair Bazı Gözlemler", *Geçmişten Geleceğe Samsun,* I, Edit: Cevdet Yılmaz, Samsun 2006.

GÜN, Recep; "Samsun – Çarşamba Rıdvan Paşa Camii Haziresindeki Mezar Taşları (Celi Ta'lik Olanlar) I " *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, (2006), s. 103 – 143.

GÜN, Recep; "Samsun-Çarşamba Rıdvan Paşa Camii Haziresindeki Mezar Taşları (Celi Sülüs Kitabeli Olanlar) II, *OMÜ İlahiyat Fak. Derg.*, 26-27 (2008), s. 117 – 173.

KARAGÖZ, Rıza; *Canikli Ali Paşa*, Ankara 2003.

KILIÇ, Orhan; "Osmanlı Dönemi İdari Uygulamalar Bağlamında Canik'in Yönetimi ve Yöneticileri", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, I, Edit: C. Yılmaz, Samsun 2006

KODAMAN, Bayram; "XVIII. Yüzyıl Sonunda Samsun Gümrüğü", *II. Tarih Boyunca Karadeniz Bildirileri, I, (1 -3 Haziran 1988),* Samsun 1990.

KÖSE, Osman; "18. Yüzyıl'ın İkinci Yarısında Osmanlı – Rus Savaşlarında Karadeniz Liman Kenti Samsun", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, I, Samsun 2006.

KÖSE, Osman; "19. Asra Girerken Osmanlıda Kentlerin Savaşlara Katkıları ve Savaşların Kentlerdeki Yansımaları: Samsun Örneği", *Samsun,* II, Edit: C. Yılmaz, 2007.

MERT, Özcan; " Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi", *TDVİA*, VII, s. 151 – 154.

Mutlu, Sevcan; *XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Denizciliği Açısından Samsun Tersanesi ve Ekonomik Fonksiyonu,* Y. L. Tezi, Gazi Üniv. Sos. Bil. Enst., Ankara 2008.

ÖZ, Mehmet; *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999.

ÖZ, Mehmet; "XV. Yüzyıl'dan XVII. Yüzyıl'a Samsun Yöresi", *Geçmişten Geleceğe Samsun, 1*, Edit: Cevdet Yılmaz, Samsun 2006.

ÖZCAN, Özcan; "XVIII. Yüzyıl'da Canik (Samsun) Sancağında Eşkıyalık Hareketleri", Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör, Edit: Osman Köse, Samsun 2009.

ÖZKAYA, Yücel; "Canikli Ali Paşa", *Belleten,* XXXVI/144 (Ankara 1972), s. 483 – 525.

Per Minas Bıjışkyan; *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817 – 1819*, Terc: Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1969

"Samsun", *Yurt Ansiklobedisi,* s. 6567.

SOLAK, İbrahim; "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Meyve ve Sebze Üretimi", *Selçuk Üniv. Türkiyat Araştırm. Dergisi*, 24 (Güz 2008), s. 217 – 251.

SOROBEY, Ronald B.; "Cossack Prates of The Black Sea in 1615, *Military History,* Volume 20, Number 2, (Ottova 2003), page 27 – 32.

ŞAHİN, Canay; The Rise and Fall of an *Ayân* Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizâdes (1737-1808), Bilkent Univerity, Ankara 2003.

ÜNAL, Mehmet Ali; "XVI. Yüzyıl'da Sinop Tersanesi İçin Canik Sancağından Malzeme Temini", *Geçmişten Geleceğe Samsun,* I, Edit: Cevdet Yılmaz, Samsun 2006

YILMAZ, Özgür; "Karadeniz'in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 2, Sayı 7, (2009), s. 359 -382.

HAMİLTON'A GÖRE 1838'DE ÇARŞAMBA VE ÇEVRESİ

Rıza KARAGÖZ[*]

William John Hamilton, İngiliz Yerbilim Topluluğu'nun üyesi ve sekreteridir. Essex buharlısıyla 1838 yılı yaz mevsimi başında Trabzon'a geldi. Gümüşhane ve Bayburt'ta incelemelerde bulundu. Haziran sonunda Trabzon'a dönen Hamilton, birkaç gün kaldıktan sonra karayoluyla Sinop'a gitmek üzere buradan ayrıldı[1]. Hamilton geçtiği köy ve kentlerin, başta coğrafya olmak üzere, çeşitli özelliklerini not etti. Doğudan batıya doğru Karadeniz'in Anadolu sahilleri boyunca geçtiği yerlerdeki izlenimlerine ait bu notlarını Londra'ya döndükten sonra, 1842 yılında *Researches In Asia Minor, Pontus and Armenia* adıyla iki cilt halinde yayımladı[2].

16 Temmuz'da Ünye'den ayrılıp aynı gün akşamı Çarşamba'ya ulaşan Hamilton, 17 Temmuz'da, o tarihte Trabzon valisi olan Hazinedarzade Osman Paşa ile Çarşamba'daki konağında görüşme fırsatı buldu. 18 Temmuz'da buradan ayrıldı ve Samsun'a ulaştı. Buradaki incelemelerinin ardından da Bafra ve Sinop'a doğru Anadolu turuna devam etti. Bu tebliğin konusu, onun 16–18 Temmuz tarihlerinde gerçekleştirdiği Ünye – Samsun arası seyahatindeki üç günlük izlenimleridir. Bildiri, seyahatnamenin İngilizce orijinalinin 279 – 287. sayfalarının Türkçeye çevrilmesiyle hazırlanmıştır[3].

Ünye'den Ayrılış

Hamilton, 16 Temmuz'da Ünye'den ayrılıp Çarşamba'ya doğru yola çıkmıştır. İki kaza arasını on saat olarak vermektedir. Ünye'nin batısındaki Cüri ve Akçay ırmaklarını geçtikten sonraki araziyi (burası bugün Kozluk – Sakarlı – Terme arazisidir) Terme ırmağının ve Yeşilırmak'ın suladığı geniş ve verimli bölge olarak nitelendirmektedir. Bu bölgenin coğrafyasını ve bitki örtüsünü ayrıntılı olarak tanıtmaktadır. Bu kısımla ilgili ilk söylediği şey, kendiliğinden yetişen meyve bahçeleriyle dolu olduğudur. Elma, armut, erik, asma, muşmula ve fındık ağaçlarının oldukça bol olduğunu, bunlar arasında ayrıca çınar ve dişbudak ağaçlarının görüldüğünü ifade etmektedir.

---

[*] *Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniv., Fen–Edebiyat Fak., Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.*

[1] Veysel Usta (1999), *Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnamelerde Trabzon*, Serander Yay. Trabzon, s. 97.

[2] William J. Hamilton, *Researches In Asia Minor, Pontus and Armenia with Some Account of Their Antiquities and Geology, Volume I,* London 1842.

[3] Metnin İngilizceden Türkçeye çevirisinde, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Almanca Bölümü 4. Sınıf öğrencisi Fadime Karadeniz'in yardımını aldım. Emeği ve ayırdığı zaman için kendisine hassaten teşekkür ederim.

Batıya doğru ilerlerken *Çaltı Burnu* hakkında bazı bilgiler vermektedir. Çaltı Burnu kuzeye doğru, en kuzeyden itibaren de kuzey batıya doğru genişleyen bir arazidir. Burası, Yeşilırmak ve Terme ırmaklarının birlikte oluşturduğu geniş deltanın kuzey doğusunda yer almaktadır. Aşırı alçak bir arazi olmasına karşın iyi ağaçlandırılmış olması dikkat çeker. Yazar, bu düz araziyi geçerken derelerin oluşturduğu derin bataklıklara işaret etmektedir. Yol boyunca bu bataklıklardan korunmak için kenarları takip etmek zorunda kaldıklarını belirtir. Akarsuların yönlerini sahile zorlayacak bir güç ve eğim olmadığı için suların hareketsiz durduklarını, bundan dolayı bataklıkların oluştuğunu söyler.

Yazar, *Akçay* ırmağının yatağını taşlı ve geniş olarak nitelemektedir. Irmak ağzında sahildeki diğer bazı kasabalara yakacak odun nakliyesinde kullanılan birkaç tekne vardır. Yazara göre kayıklarla nakliye, sahil boyunca karayolu kalitesinin çok da iyi olmadığını gösterdiği gibi, daha fazla miktarda yükü nispeten uzak mesafelere taşıma imkânı da sağlamaktadır.

Miliç ırmağı kenarında mola verip dinlendikleri zaman etraftaki izlenimlerini anlatırken, ırmağın sahile yaklaşık yarım mil içeriden, denize paralel olarak 6 mil kadar sakin ve yavaş yavaş akışına hayran olduğunu ifade eder. Terme tarafına doğru yol boyunca çok yüksek olmayan ağaçların bolluğuna, asma ve sarmaşıkların sıklığına ve yeşilin ve çiçeğin çeşitliliğine dikkat çeker. *Ayağımın altındaki yeşil halının çimen olduğu söylenemez. Vahşi çiçeklerin çok çeşitliliği ona bu görüntüyü vermektedir.* Diyerek manzaraya hayranlığını vurgular (s. 281).

Ünye'den Terme – Çarşamba yönüne giderken, bir müddet sahili izleyerek yollarına devam ettikten sonra Miliç çayının üzerine kurulu, korkuluğu dahi olmayan tahta bir köprüden güney tarafa geçmişlerdir. Hamilton bu köprünün yakınında kısa süre mola verdikleri *kafe*den bahsetmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla yolcuların ihtiyaçları için, bugünkü gibi modern olmasa da, belli yerler o zaman da vardı.

Buradan itibaren yol, daha ilerideki geniş Terme ovasına kadar çayın sol tarafı boyunca ilerlemekteydi. Gür ağaçlar ve zengin otlaklar içinde ilerlerken, özellikle yolun sağında kalan arazilerde müşahede ettikleri binlerce vahşi hayvanlardan söz eder. Anlattıkları, günümüzden çok uzak olmayan tarihlerdeki yol manzaralarıyla aynıdır: 1970'li 80'li yıllarda Terme arazisindeki karayolu üzerinde ve etrafındaki geniş otlaklarda, Hamilton'un da sözünü ettiği sığır, at ve manda (bufalo) sürülerine sık sık rastlanıyordu. Hamilton bu hayvan sürülerinin, bölgenin büyük zengini Osman Paşa'nın mülkü olduğunu belirtmektedir. Gerçekten o tarihlerde bölgenin en güçlü ve zengin hanedanı Haznedarzadelerdi ve ailenin en önde geleni Osman Paşa Trabzon valisi olarak bütün Orta ve Doğu Karadeniz coğrafyasına hâkimdi.

Yaz mevsiminde her tarafta otlayan hayvan sürülerinin su ihtiyacı için açılmış çok sayıda kuyu mevcuttur. Bu kuyulardaki su, ilginç (şimdiki neslin genç kuşak olarak

niteleyebileceğimiz kısmının görmediği ve bilmediği, R.K.) bir düzenekle çıkarılıyordu. Kuyuların üstünde; bir ucu, bükülmüş asma dalıyla tahta bir kovaya asılı, diğer ucu ağır bir taşla bir mil üzerinde dengelenmiş uzun bir sırık vardı (s. 281). İnsanlar bu sırığın uzun olan kısmındaki kovayı kuyunun içine salar, suyla doldurduktan sonra da, kısa olan diğer uçtaki ağır taş yardımıyla yukarı çekerlerdi. Hamilton'un bundan bahsetmesi, böyle bir düzeneği belki de ilk defa görmesinden dolayı olabilir.

Terme'ye doğru ilerlerken, *Thermedon köprüsü*nden geçilmektedir. Çok yakın tarihte meydana gelen sel yüzünden köprü zarar görmüştür. Köprünün geçmeye elverişli olmaması sebebiyle yazar ve beraberindekiler, yanlarındaki *sürücü*nün cesareti ve ustalığı sayesinde herhangi bir talihsizlik yaşamadan, hatta ıslanmaksızın suyun münasip bir yerinden karşıya geçebilmişlerdir (s. 281).

*Antik Thermadon'*a yakınlığından ismini alan *Terme* küçük bir kasabadır. Şehir, ırmağın sol yanındadır[4] ve birkaç ahşap ev, ahşap bir cami ve küçük bir pazardan müteşekkildir. Terme ırmağı üzerinde kasaba ile sahil arasında nakliyede kullanılan tekneler çalışmaktadır. Bunlar daha ziyade sahile tahıl ve pirinç taşımak için şehre yaklaşan teknelerdir. Çok şaşırtıcı olmayan bir bilgi, bunların çoğunluğunun Osman Paşa'ya ait olmasıdır (s. 282).

Terme'nin sığırları normalden daha iridir. Canik arazisi boyunca her şey bolca üretilebilmektedir. Ünye'den Samsun'a kadarki bu arazi dünyanın en verimli ve zengin ovalarından birini çevrelemektedir. Bu alan, bir yarım daire şeklinde güneydeki Canik dağlarına kadar uzayan *Çarşamba ovası*dır. Yazarın sözünü ettiği bu bölgenin çok büyük bir kısmı o tarihlerde Haznedarzade Osman Paşa'ya aitti[5]. *Osman Paşa her yıl ortalama 25.000 – 30.000 akçe kirası olan 300 çiftlik sahibidir.* (s. 282).

Terme'den Çarşamba'ya…

Hamilton Terme ile Çarşamba arasının arazisi ve verimlilik özellikleri hakkında şunları söylemektedir: Terme ile Çarşamba arasındaki arazi, bitki örtüsü itibarıyla

[4] Terme'nin bugünkü yerleşimi, Terme çayının denize doğru sol tarafında yoğunlaşmıştır. Bu yerleşim planı o tarihte de geçerli olmalıdır.

[5] Babası Süleyman Paşa'dan buraları devralan Osman Paşa, 1828 – 1842 yılları arasında, yani Hamilton'un Çarşamba'yı ziyaret ettiği bu tarihlerde Trabzon valisidir. Ayvacık yolu üzerindeki Kurt Ahmetli köyündeki "Paşa Mezarlığı"nda bazı akrabaları yatan Süleyman Paşa'nın mezarı, merkezdeki Rıdvan Paşa camii avlusundadır. Osman Paşa'nın mezarı ise Trabzon'da olup, bu aile o tarihlerde Karadeniz'in ve belki Anadolu'nun en varlıklı ve nüfuz sahibi hanedanı olarak zikredilmektedir. Geniş bilgi için bk. Rıza Karagöz, Karadeniz'de Bir Hanedan Kurucusu, Haznedarzade Süleyman Paşa, Samsun 2009; Mehmet Beşirli, "XIX. Yüzyılın Başlarında Karadeniz Bölgesi ve Âyan - Devlet Perspektifinden Trabzon Vâlisi Hazinedârzâde Süleyman Paşa", *Trabzon ve Çevresi Uluslarası Tarih – Dil – Edebiyat Sempozyumu Bildirileri* (3 – 5 Mayıs 2001), *I. Cilt*: Tarih, Trabzon 2002, s. 327 – 343; Özger, Yunus; "Trabzon Valisi Hazinedârzâde Süleyman Paşa'nın Muhallefâtı", *Uluslar arası Karadeniz İncelemeleri Dergisi (International Journal of Black Studies), Bahar 2007, sayı 2*, Trabzon 2007, s. 93 - 123.

Terme'nin doğusuyla aynıdır. Fakat tarım ve ulaşım için daha elverişli bir özelliğe sahiptir. Bahçeler daha sıklaşmıştır. Bu alanda keten, Hindistan mısırı, geniş yapılı meşe ve karaağaçlar büyük bolluktaydı. Yazar, *zengin bir toprak sahibinin ikametine yaklaştığımızı gösteren, her şeyin çitlerle çevrili olması beni çok etkiledi* derken kastettiği kişi Osman Paşa'dır (s. 282).

Bu geniş ovaya ait eski kaynaklarda yer alan başka ve ilginç bir bilgi de efsanevi *Amazonlar* tarafından bölgenin işgal edilmiş olduğudur. Amazonların meşhur şehri *Themiscyra*'nın, modern Terme'nin yerinde kurulu olduğu düşünülmektedir. Hamilton'a göre Amazonların Themiscyra'sı muhtemelen eski şairlerin uydurmasıdır. Bununla birlikte böyle bir şehrin varlığından tarihi kaynaklarda da bahsedildiğini söylüyor. "*Appiah ve Plutarch'ın, Romalı komutan Lucullus tarafından bu şehrin kuşatılmış olduğu hakkında verdikleri bilgi, böyle bir kentin gerçekten var olduğunu göstermektedir*" der. Fakat Themiscyra dağlara yakın yerde kuruluyken, Terme denize daha yakındır (s. 283).

Hamilton Çarşamba'da

Hamilton heyeti, Ünye'den ayrıldıkları 16 Temmuz (Cumartesi) günü öğleden sonra, saat dörtten önce, Çarşamba'ya ulaştılar. Mevsimin yaz olması ekibin yolculuk işini kolaylaştırmıştır. Mesafe bugünkü yol şartlarıyla yaklaşık 55 km'dir. Ekibin güzergâhı Ünye'den *Sakarlı*'ya kadar sahil boyunca, buradan sonraki kısmı ise daha içerden devam etmiştir. Yolculuk at sırtında ve diğer yük hayvanlarının yardımıyla yapılmaktaydı.

Hamilton Çarşamba'nın girişinde, Osman Paşa'nın *tatarları* ve İtalyan asıllı doktoru *Giovanni* tarafından karşılandı. Şehirde biraz ilerledikten sonra, uzun ve ince bir köprüyle karşıya geçilen *Iris'*in yani Yeşilırmak'ın kenarına ulaştılar. Irmak burada çok geniş ve görünüşe bakılırsa çok da derindi. Hamilton'un gelişinden kısa bir süre önce ırmak, yatağını geniş ölçüde su altında bırakan bir yükselme yaşamıştı. Meydana gelen sel, bir kısmını sürüklediği köprüye zarar vermişti (s. 283). Yeşilırmak Çarşamba şehrini ikiye bölmektedir. Geniş ve derin yataklı nehirlerin öyle olur olmaz geçişlere imkân vermediği ve her iki yakada yaşayan insanların birbirlerine bakışlarını bile etkilediği düşünülürse, ırmağın iki yakasını birbirine bağlayan ve geçişi sağlayan bu köprü, can damarı mesabesindedir.

Hamilton Yeşilırmak'ın özelliklerinden de bahsetmektedir. Nehir Amasya altındaki *Lycus* ve *Iris* ırmaklarının kavşağından oluşmuştur. Daha sonraki bir tarihte bu iki gören yazar, onların çamurlu ve sarı renkte olduklarını zikretmektedir. Oysa antik dönemlerde Iris'ten bahseden Apollonius ve Dianysius onu *beyaz ve saf* olarak nitelemişlerdi. Hamilton kendi gördüğü ırmağın görüntüsüyle, daha önceki bilgilerin aynı olmamasını hayretle karşılar ve buna bir anlam veremediğini söyler. Aynı şekilde, o tarihlerde yaban sığırlarının, kömüşlerin ve atların sürüler halinde bulunduğu

Yeşilırmak'la Miliç yatakları arasındaki geniş ormanlarda, eski devirlerde beyaz sülün, geyik, erkek karaca ve yaban domuzu gibi hayvanların yaşadığı şeklinde eski kaynaklarda yer alan bilgilere de işaret etmektedir (s. 283).

Yeşilırmak'ın özellikle ağzına yakın yerlerinde Mersin balığı yakalanmaktadır. İlginçtir ki ırmaktan balık avlama işi Türklerin değil, yaklaşık 50 yıl önce Rusya'dan kaçak olarak buralara gelmiş olan Rus ve Kozak soylu göçmenlerin elindedir. Bunlar önceleri Anadolu'nun farklı bölgelerinde ve Tuna kıyılarında yerleşmişlerdi. Yazar *şimdilerde hemen hemen varlıklarını kaybetmiş olmalarına rağmen, Rus balıkçı kolonilerinden birkaçı hâlâ buralarda yaşamaktadır* der (s. 284).

Hamilton Çarşamba'da önce Ermeni rahibinin evine yönlendirilmiş ve burada ağırlanmıştır. Kendisine tahsis edilen ev Ermeni kilisesine yakın bir yerdedir. Geceyi burada geçiren Hamilton, daha güneş doğmadan başlayan ve uyumasına engel olan gürültülerden şikâyetle söz eder. Bunun sebebini sorduğunda, Ermeniler tarafından her yıl kutlanan St. John festivali için toplanan kalabalığın şarkılar söyleyip naralar attığını öğrenmiştir (s. 284).

Osman Paşa'nın Hamilton'u Kabulü

Hamilton Çarşamba'da, bölgenin en güçlü ailesinin o tarihlerdeki lideri ve aynı zamanda Trabzon valisi olan Hazinedarzade Osman Paşa ile görüşmüştür. Bu vesile ile pek çok açıdan önemli bilgiler de vermektedir. Bir tesadüf müydü yoksa planlanmış mıydı bilinmiyor ama o tarihte Osman Paşa, Çarşamba'daki evindeydi ve geleceğinden haberdar olduğu misafiri için bir konak hazırlatmıştı. Hamilton 17 Temmuz Pazar günü öğlende Osman Paşa'yı ziyaret etmiştir. Paşayla ilgili ilk tespiti, şimdiye kadar Türkiye'de hiç görmediği kadar büyük bir ihtişam ve debdebe içinde yaşadığıdır. Paşayı, *zekâsıyla küçük bir üne sahip, eşsiz bir yüzü olan ve kendisini şerefle kabul eden yaşlı bir adam* olarak tarif etmektedir. Hamilton enteresan bir bilgi daha veriyor: Misafirinin geleceği haber verildiğinde, Osman Paşa odada oturmak yerine gezinerek onu beklemiştir. Böylece *hiçbir Türk'ün bir Avrupalı karşısında ayağa kalkmayacağını gösterircesine* misafirini karşılamak için böyle bir yol bulmuştur (s. 284).

Osman Paşa'nın giyimiyle ilgili bilgiler de tarihî niteliktedir. Giyenlere bayağı ve komik bir görüntü veren, yarı Avrupaî, Sultan (II. Mahmut) giydiği için, onun nezdinde iyi bir yer edinmek maksadıyla bütün memurların da giydiği yeni *elbise ve fes*i, Osman Paşa da giymişti. Fakat cübbesinin içinde oldukça komik ve kaybolmuş görünüyordu. Osman Paşa da bunun farkında olmalı ki, giyiminden *hayli iğrenç* nitelemesiyle söz açması, Hamilton için hiç şaşırtıcı olmamıştır. Bununla beraber, Hamilton'un hoşuna giden şeyler de vardır: Hep birlikte oturduktan sonra, gül kokusuyla ıtırlanmış muhteşem bir *şerbet* ve ardından kahve ve muhteşem *pipolar* (muhtemelen nargile) ikram edilmiştir (s. 284).

Bu ziyaretin önemli sohbet konularından biri, komşu kasabalar hakkındaki antik bilgilerdi. Ev sahibi Themiscyra ile ilgili hiçbir şey bilmiyordu. Fakat söylediklerine göre Çarşamba'ya 18 saat uzaklıkta bulunan ve Iris ile Lycus'un kavşağına yakın olan Sonisa'da bir hayli kalıntılar vardı. Ayrıca Dr. Giovanni de, Kilikya ile Yason Burnu arasında kalan geniş Anadolu coğrafyasında zaten çok sayıda Helenistik kalıntılar olduğunu kendisine söylemiştir.

Diğer bir sohbet konusu, Çarşamba'daki üretim ve ekonomik durumdur. Burada çok iyi nitelikte ipek üretimi yapılmaktadır. Üretici, ipeği okkası 8 akçeye bir alıcıya -bu genellikle mültezimdir- satarken, mültezim de bunu, okkası 20 akçeye satar. Büyük oranda ihraç edilen bu şehrin hammaddeleri üzerinde aşırı vergi yükü vardır. Hamilton *vergi haksızlığı* olarak değerlendirdiği bu durumun, şehrin zenginliğini tanıtmak ve arttırmak için hiç de iyi bir yol olmadığına dikkat çeker. *Aslında malî ve idarî tedbirlerde mahir olanların tersine*, diyor Hamilton; *Türkler tekelciliğin her türünü cesaretlendiriyorlar ve seçkin memurları vasıtasıyla, ticarî zenginliği boğmak için var güçleriyle her şeyi yapıyorlar* (s. 285).

Hamilton, Osman Paşa'nın hane halkı ve özel hayatı hakkında da bilgiler veriyor. Söylediğine göre Paşa, babasının mülküyle kendisine son zamanlarda yeni bir ev yaptırmıştır. Bu ev, babadan kalan ana binadan ayrı ve daha iç açıcı bir yapıdır. Osman Paşa'nın hareminin, eşler, kızlar ve kölelerle dolu ve çok geniş olduğu söylenmektedir. Bununla birlikte, tek nikâhlı karısı daima bu konakta ikamet eder ve Paşayla birlikte Trabzon'a dahi gitmez. Paşa en büyük oğlunu bütün bu yerlerin mültezimi (mütesellimi) olarak tayin etmiştir. Fakat onun aptal (idiot) biri olduğu söylenmektedir. Bu sebeple Paşa, Canik sancağı dâhilinde asayiş ve vergi tahsili gibi resmi işlerinde oğluna yardım etmesi için bir yardımcı görevlendirmiştir.

Hamilton, Osman Paşa ile görüşmesi hakkında daha fazla bir şey yazmamıştır. Ancak Çarşamba'dan ayrılmadan önce, şehrin sakinleriyle ilgili birkaç notu vardır. Burada Türkler, bir kaçı hariç, genellikle müstakil evlerde ya da şehrin hemen dışındaki *villalarında* ikamet etmektedir. Çarşamba'da 200 Ermeni ve 150 Rum evi mevcuttur (s. 285).

Hamilton aslında Osmanlı toplumunun hiç de yabancısı olmadığı bir uygulamanın son zamanlarda yeniden yürürlüğe sokulduğunu bildirmektedir. *Ev göçü yasağı* olarak isimlendirilen uygulama, zamanın hükümeti tarafından yeniden etkin şekilde icraya koyulmuştur. Buna göre evli ve bir yerde sürekli ikamet etmekte olan Osmanlı tebaası Türk, Ermeni ve Rumlar, ikametgâhlarını değiştiremeyeceklerdi. Özel izinle işlerini takip etmek veya araştırma yapmak için başka yerlere gittiklerinde de ailelerini götürmeleri yasaktı. Yalnız evli olmayanlar bu yasaktan muaf tutulmuşlardı. Bu uygulamanın yeniden gündeme alınmasının altında, ülke çapında yapılması

planlanan kişisel menkul ve gayrimenkullerin tespiti ve nüfus sayımlarının kolaylaştırılması maksadı yatıyordu (s. 285 – 286).

Çarşamba'dan Samsun'a…

Hamilton 17 Temmuz Pazar gecesi de Çarşamba'da kaldı. Osman Paşa'yla görüştükten sonra kendisi için tahsis edilen konağa gelerek geceyi orada geçirdi. Ertesi 18 Temmuz Pazartesi günü Çarşamba'dan ayrıldı. Yolculuk için kullanılacak atların hazırlanması geciktiğinden, heyet gün ortasına doğru, saat 11'de hareket edebilmiştir. Aynı gün akşam saatlerinde Samsun'a ulaşılmıştır. Hamilton, Çarşamba – Samsun arasındaki müşahedelerinde de ulaşım yolları, coğrafî yapı ve halkın günlük yaşayışı gibi konularda izlenimlerini yazmaktadır.

Hamilton'a bundan sonraki yolculuğu boyunca *Hafız Ağa* adlı ulak mihmandarlık edecektir. Hamilton onunla ilgili, *hakkımda değişmez önyargılarla doldurulmuş olmasına rağmen, benim bütün taleplerimi gönülden kabul etti. Seyahatim esnasındaki zorlukları aşmada çok yardımını gördüm.* Demektedir (s. 286).

Kasabadan ayrılıp batıya doğru yol alırken çitler içinde yetiştirilen kerestelik ağaçlar dikkat çekmektedir. Bu haliyle Çarşamba ve yakın çevresi, *İngiltere'ye benzer görünümlü kasaba* olarak tasvir edilmektedir. Çarşamba'dan üç mil batıda, neredeyse yere değen yabani asmaları ve yüksek karaağaçlardan oluşan bir koruluğu geçmişlerdir. Sol taraftaki tepelere yaklaştıkça, Samsun yönünde denize doğru yarım daire şeklinde bir yol uzanmaktadır. Yol boyunca ilerledikçe ağaçlar vahşileşmekte ve ormanlar karmakarışık bir görüntü almaktadır. Buralarda tarlalar da azalmakta ve ürün yetiştirme faaliyeti durmaktadır (s. 286). Bu anlatımdan Hamilton'un, sahilden oldukça içerden geçen bir yol tercih ettiği anlaşılmaktadır. Samsun'a giden güzergâhdan farklı olan bu yolu kullanmasının sebebi, Hamilton'un esasen, bölgenin tarihî, coğrafî ve jeolojik özelliklerini tespit etmek ve tanımak istemesidir.

İkindi vakti, geçmekte oldukları bir köyde, *bir hizada durmuş, önlerindeki adamın (imamın) talimatıyla açık havada dindarlıklarını gözden geçiren köylülere* rastlamışlardır. Cemaat hâlinde kılınan bu namaz esnasındaki hareketler, *askerî hassasiyetle* yapılmaktadır. Hamilton böyle söyleyerek, kendisine ilginç gelen bir gözlemini dile getirmektedir (s. 286). Buradan sonra, daha önceden taşla döşenmiş olduğu anlaşılan, üzerinde yer yer kum ve çakıl bulunan 30 ayak genişliğinde bir patikadan geçmişlerdir. Hamilton'un tahminine göre çamur ve bataklık özelliği gösteren araziden rahat geçmeyi temin için yapılmış bu yol, Amisos'a giden antik yolun kalıntıları olmalıdır. Önlerindeki geniş bataklık arazide sınırsız sayıda ve özgürce otlayan sığır sürüsü vardır. Yükseklere doğru birçok ağaç çeşidi bulunmaktadır. "*Sık gidilmeyen bu bölgelerde kurtların, ayıların, porsukların yaşadığı söylenmektedir*" der (s. 286).

Heyet dağlardan denize doğru birçok dereyi de geçtikten sonra, daha fazla insanın yaşadığı bir kasabaya ulaşmıştır[6]. Buradan daha batıya doğru gittikçe, tepelerde çok iyi işlenmiş tarım arazileri vardır. Buralarda çok tütün üretilmektedir. Tütün üretimi aşağıdaki düz araziye doğru umulmadık şekilde artar.

Hamilton ve beraberindekiler, 18 Temmuz 1838 günü akşam saat dört civarında *Derbent Burnu'*na ulaşırlar. Burası Samsun'un Çarşamba yönünden girişidir. Akşam saatlerinde şehir merkezine varmışlardır.

Seyahatnamenin müteakip sayfalarında Samsun ve Bafra hakkında bilgiler veren Hamilton, Anadolu coğrafyası üzerindeki gezisini ve gözlemlerini anlatmaya devam etmektedir. Bildirinin çerçevesini aştığı için bu kısımda verdiği bilgilere değinmemekle birlikte Samsun günlerine ait notlarında dikkatimizi çeken bir ayrıntı önemlidir.

Hamilton Samsun'da Osman Paşa'nın kardeşi ve aynı zamanda *Canik Voyvodası ve Mütesellimi Abdullah Bey* tarafından ağırlanmıştır. Kendisi için tahsis edilen evde ilk ziyaretçileri, biri Alman, iki Avrupalı olmuştur. Alman olan, Abdullah Bey'in doktoruydu ve en az beş yıldır Türkiye'de bulunduğundan, Türkçeyi çok iyi konuşabiliyordu. Anadolu'nun pek çok yerini gezme fırsatı bulan doktor, Hamilton'un bundan sonraki hedefi olan Batı Karadeniz bölgesinin tarihi ve antik özellikleri hakkında ona ön bilgiler vermiştir. Bu arada beş yıllık tecrübesiyle Türk insanının ahlakî nitelikleri ve son yıllardaki değişim ve yenilik hareketleri konusunda, Hamilton'la sohbet imkânı bulmuştur. Hamilton burada şu ilginç çıkarımı paylaşmaktadır: *Türklerin son zamanlardaki değişim ve yeniliklerden nasıl etkilendikleri hususundaki görüşlerimi, Alman doktor saygıyla karşıladı. Onları korkusuz ve yürekli askerler yapan, disiplinsiz olduklarında bile cesur ve kayıtsız zafer aşığı olmalarını sağlayan millî özelliklerinin hepsini Türklerin kaybettikleri kesin. Bazı konularda yeniliğe uyum sağlamalarının dışında, böyle Müslüman olarak kaldıkları sürece yeniden oluşumun imkânsız olduğuna inanıyorum (s.289 – 290).*

Bu ifadeler önemlidir. Çünkü kendisinden önce veya sonra Ortadoğu ülkelerini gezen pek çok seyyahınkiyle benzeşmektedir. Bu ortak tavrın ne olduğunu, yerli ve yabancı kaynaklara hâkimiyetiyle tanınan Osmanlı tarihçisi Türkolog Süreiya Faroqhi özetle şu şekilde açıklamaktadır[7]:

'Oryantalizm İslam dünyasını ısrarla ebedî "öteki" olarak tanımlar ve Ortadoğu toplumlarının kendine ait bir tarihinin ve dinamiklerinin olduğu gerçeğini görmeye yanaşmaz. Bunun sebebi, kaynağı eski devirlerin edebî eserleri olan ön

[6] Hamilton'un adını vermediği bu kasaba Tekkeköy olabilir. R.K.
[7] Bk. *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yay. İst. 1999, s. 15.

yargıların, tarihsel gerçekler kale alınmadan nesilden nesile aktarılmasıdır[8]. Osmanlı Devleti ve toplumu hakkında bilgi veren Avrupalı seyyahların büyük kısmı da bu oryantalist anlayıştan etkilenmiş olarak eser bırakmışlardır. O yüzden bu kaynakları kullanırken, *oryantalizm sorunu*nu akıldan uzak tutmamak gerekir. Çünkü seyyahların oryantalist düşünce kaynaklı *öteki* merkezli bakış açısı sakat ve eksiktir. Bununla birlikte onların anlatılarını tamamen çöpe atmak da doğru değildir. Çünkü resmi kalemlerden çıkan belgelerin subjektifliğini hesaba kattığımızda, günümüz araştırmacılarının büyük ihtiyaç duyduğu *farklı bilgiyi* bulabileceğimiz en önemli kaynaklardan biri seyahat notlarıdır. Tabi temkinli yaklaşmak kaydıyla…'

Hamilton'un yukarıdaki ifadeleri de, Faroqhi'nin işaret ettiği oryantalist düşünce kalıbı çerçevesinde değerlendirilebilir. Çünkü bu ifadelerin arka planında biraz önyargı, biraz yazarın farklı bir kültür çevresine mensubiyetinden kaynaklanan "olumsuz bakış açısı" hissedilmektedir.

Hamilton'un üç günlük Ünye – Samsun arası izlenimleri bölgenin coğrafî, sosyal, ekonomik ve ulaşım özellikleri, idari yapısı ve idarecileri gibi temaları içermektedir. Bu arada o tarihlerde Karadeniz sahillerinin önemli güce ve otoriteye sahip ailelerinden Haznedarzadeler ve aile mensubu olup Trabzon valiliği yapmakta olan Osman Paşa ve ailesinden söz etmesi ayrıca dikkate değerdir. Son söz olarak Anadolu'nun sosyal ve ekonomik tarihi hakkında çalışma yapan araştırmacıların, kaynak kritiğini yapmak kaydıyla, seyahatname notlarını da ihmal etmemeleri gerekir.

[8] Faroqhi bu değerlendirmeyi yaparken, Edward W. Said'in fikirlerinden büyük oranda istifade etmiştir (Bk. Edward W. Said, *Şarkiyatçılık*, Çev. Berna Ülner, Nehir Yay., İstanbul 1995).

19. YÜZYIL SONLARINDA ÇARŞAMBA'DA KURAKLIK

*Mucize ÜNLÜ**

19. Yüzyıl sonlarında Trabzon vilayetine bağlı Canik sancağının önemli kazalarından biri olan Çarşamba geniş ve verimli bir araziye sahip olup ürünlerinin bolluğu ve çeşitliliği bakımından kaynakların ifadesiyle Samsun'un adeta kileri durumundadır. Kazada mısır, arpa, tütün, buğday, yulaf, çavdar, fasulye, kendir, ipek, pirinç, keten, keten tohumu gibi ürünlerin yanı sıra çeşitli meyve ve sebzeler yetişir[1]. En fazla yetişen ürün mısırdır ve önemli bir bölümü de ihraç edilir[2]. Mısırın yanı sıra çavdar, fasulye ve keten tohumu en çok ihraç edilen ürünler arasında yer almaktadır[3].

Hububat üretimi bakımından önemli bir yere sahip olan Çarşamba kazası Anadolu'da birçok kez görülen kuraklık ve sonrasında yaşanan kıtlıklardan etkilenmiştir. Örneğin 1846 ve 1874 yıllarında Anadolu'da görülen kuraklığın etkisi, kuraklık sahasının kuzeyinde bulunan Canik sancağında da hissedilmiş, Çarşamba, Terme ve Ünye kazalarında bazı önlemler almak gerekmiştir[4]. Özellikle yüzyılın son döneminde görülen kuraklık olayları kaza halkı için önemli olan mısırın üretimini olumsuz etkilemiştir. Mısır konusunda yaşanan kıtlık kaza halkına sıkıntılı günler yaşatmıştır. Kaza idarecileri, Canik sancağı ve Trabzon vilayeti yöneticileri ile birlikte Bâb-ı âli'nin desteğiyle sorunu aşmaya çalışmışlardır.

1887 yılında görülen kuraklıktan Çarşamba kazasının bazı köyleri ile Fatsa kazası ve merkez sancakta bir kısım mahaller etkilenmiş ve bu bölgeler halkı o yıl ürün alamamışlardır. Vilayet yöneticileri hükümete, zikredilen bölgelerdeki ziraatçılara 35 bin keyl (1.660.190 kg.) mısırın dağıtılmasını teklif etmişlerdir. Hükümet başvuruyu değerlendirmiş ve Maliye Nezareti'ne gereğinin yapılmasını bildirmiştir[5]. Söz konusu yazının yazım tarihinden 20 gün sonra Martıl, Kikitoğlu, Dünlek, Ratse, Tekfur ve Kabaceviz muhtarları Mabeyn Başkitabeti'ne yeni bir telgraf çekmişlerdir. Sözü edilen telgrafta o yıl herhangi bir ürün elde edemediklerinden sefalet içerisinde olduklarını, durumu mutasarrıflık ve vilayet makamlarına arz etmelerine rağmen henüz bir cevap alamadıklarını belirterek mağduriyetlerinin giderilmesi için padişahın adaletine

**Doç. Dr., OMÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.*

[1] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1305*, s. 286-288.

[2] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1322*, s. 165-166.

[3] "Çarşamba", *Kâmûsü'l-Alâm, III,* İstanbul 1308, s. 1887-1888.

[4] Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları (1800-1880*), İstanbul 2010, s. 148, 351.

[5] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.), Nr. 1468/ 71, (21 Rebiülevvel 1305/ 6 Aralık 1887).

sığındıklarını ifade etmişlerdir[6]. Bu konudaki başvuruların devam etmesi üzerine hükümet meseleyi tekrar ele almış ve konunun önemine binaen talep edilen 35 bin keyl (1.660.190 kg.) mısırın menafi ve belediye sandıklarından karşılığı ileride tahsil edilmek üzere veya hibe yöntemiyle verilmesi kararlaştırılmıştır. Talep doğrultusunda irade çıkmıştır[7].

İleri tarihli yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla söz konusu iradeye rağmen talep edilen mısırın tamamı verilmemiştir. Nitekim Canik mutasarrıflığı bir süre sonra Bâb-ı âli'ye sunduğu arz tezkiresinde daha önce dağıtımına izin verilen 20 bin kile (948.680 kg.) mısırın yalnız Çarşamba kazasına hasredilmesini isteyerek Fatsa kazası ile Samsun merkez kaza ve köylerine 30 bin kile (1.423.020 kg.) mısırın ayriyeten verilmesini talep etmiştir. Ancak Bâb-ı âli'nin yaptırdığı tahkikatın sonucuna göre Çarşamba kazası hariç sancağın aşar geliri önceki yıla oranla artmış, mevcut hububatın sancak sınırları dışına çıkarılması da yasaklanmış, açlıktan sancak dahilinde ölen olmamış, telgraf çekenler konuyu abartmışlardı. Dolayısıyla bir kez daha Canik'e dışarıdan hububat sevkine gerek yoktu[8].

Mutasarrıflık merkezle aynı düşüncede değildir. Sancak idaresine göre aşar geliri artmakla birlikte ihtiyacı karşılayacak miktarda değildi. Üstelik mutasarrıflığın iddiasına göre Fatsa ve Samsun'da açlık veya sağlığa zararlı yiyecekler tüketmek sebebiyle ölüm vakalarına tesadüf edilmiş, hayatta kalmayı başaranlar ise hükümet konağına hücum etmişlerdi. Fazladan talep edilen hububatın o yılın ağnam vergisinden uygun miktarın karşılık gösterilmesi suretiyle acilen istenilen noktaya nakledilmesi talep edilmiştir. Trabzon vilayet idarecileri de mutasarrıflıkla aynı fikirde olup sancağın üretim potansiyeli, aşarının o yıl artması ve bölgeden dışarıya hububat çıkıyor olmasının beyan edilen ihtiyacın karşılanmasını engellemeyeceğini düşünmekteydiler. Neticede bölge halkına bir miktar daha mısır dağıtılarak sıkıntılarının giderilmesi yoluna gidilmiştir[9]. Bu çerçevede Canik livası için 10 bin keyl (474.340 kg.) mısırın daha sarfına dair irade çıkmıştır[10]. Yani fazladan talep edilen mısırın tamamı olmasa da üçte biri dağıtılarak bölgedeki sıkıntının hafifletilmesine çalışılmıştır.

Canik mutasarrıflığı yaklaşık bir ay sonra merkeze yeni bir telgraf çekerek muhtaç oldukları tohumluk ve yemeklik için kendilerine o güne kadar 30 bin keyl (1.423.020 kg.) mısır verildiğini ancak bu miktarın yeterli gelmediğini bildirmiştir. Aynı

---

[6] BOA, Yıldız Arşivi Perakende Umumi (Y.PRK.UM.), Nr. 10/93, (11 Kanun-ı evvel 1303/ 23 Aralık 1887).
[7] BOA, DH.MKT., Nr. 1474/ 26, (18 Rebiülahir 1305/ 2 Ocak 1888).
[8] BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), Nr. 29/31, (14 Cemazilahir 1305/ 26 Şubat 1888); DH.MKT., Nr. 1489/ 37, (13 Cemazilahir 1305/ 25 Şubat 1888).
[9] BOA, DH.MKT., Nr. 1473/ 91, 1491/ 19, (17 Cemazilahir 1305/ 1 Mart 1888).
[10] BOA, DH.MKT., Nr. 1491/ 89, (21 Şubat 1303/ 4 Mart 1888).

telgrafta Çarşamba, Fatsa ve Samsun merkez kazalarında ihtiyaç sahiplerine yemeklik ve tohumluk olmak üzere 15 bin keyl (711.510 kg.) mısırın daha verilmesi talep edilmiştir. Mutasarrıflığın bu defaki talebi de olumlu karşılanmış ve talep edilen miktarda mısırın ihtiyaç sahiplerine dağıtılması için irade çıkmıştır[11].

Çarşamba ve çevresinde kuraklık sebebiyle hububat sıkıntısı yaşandığı dönemde liva yöneticileri bir taraftan hükümetten yardım alarak sıkıntıyı gidermeye çalışırlarken bir taraftan da bölgesel bazı tedbirler düşünmüşlerdir. Öncelikle Trabzon vilayetinden Çarşamba kazası mahsulleri kuraklıktan zarar gördüğünden mahallî ihtiyacın karşılanması için bir tedbir olmak üzere iki buçuk ay süreyle ilk etapta mısırın dışarıya ihracının yasaklanmasını talep etmişlerdir. Vilayet yönetimi bu tedbiri yerinde bularak merkeze iletmiştir. Hükümet konuyu değerlendirmiş ve belirtilen müddetle dışarıya mısır ihracının yasaklanmasının yerinde bir karar olduğu kanaatine varmıştır. Bunun için irade çıkmış, durumun gazetelerle ilânına ve sefaretlere bildirilmesine karar verilmiştir[12].

Zahire ihracı yasağı klasik dönemden itibaren özellikle de Tanzimat'a kadar olan dönemde sıklıkla başvurulan bir uygulamaydı. Nitekim hububat üretimi ekonomisi tarıma dayalı toplumlar için çok önemlidir. Halkın temel gıda maddesi olmasının yanı sıra özellikle fetihçi devletler orduların iaşesi ve atlarının yiyeceği olarak arpa, buğday, saman gibi hububata şiddetle ihtiyaç duymaktaydılar. Dolayısıyla hububat ziraatını teşvik eden devlet kuraklık ve kıtlık zamanlarında herhangi bir darlığa meydan vermemek için çareyi ihracatı yasaklamakta bulmaktaydı[13]. Nitekim 1839'da Konya'da, 1845'de Mısır'da ve 1873'de Canik'te tahıl ihracatı bu sebeplerle yasaklanmıştı.[14].

1888 yılı Nisanı'nda Trabzon vilayeti merkeze, Canik sancağına bağlı bütün kazalardan mısır ve arpanın nakil ve ihracının yasaklandığını bildirmiştir. Yani daha önce yasak Çarşamba kazası ve mısır ile sınırlı iken bu defa sancak geneline yayılmış ve arpa da yasak kapsamına alınmıştır. Trabzon vilayetinin bu uygulaması hükümetçe hoş karşılanmamıştır. Mevcut kaidelere göre mahallî mahsulâtın ihracının yasaklanmasını gerektiren zarurî bir durum ortaya çıkması halinde hükümete bildirilmesi ve verilecek karara göre hareket edilmesi gerekmekteydi. Oysa Trabzon vilayeti bu kaideye uymamıştır. Üstelik bahar mevsimi geldiğinden Canik'e dışarıdan hububat nakletmek mümkün olabilecektir. Dolayısıyla getirilen yasağın ticareti sekteye uğratacağı ve halkın zararına olacağı düşünülmüştür. Bu durumda Trabzon vilayetine söz konusu kararın tasdik edilemeyeceği bildirilmiş ve mevcut yasağın

[11] BOA, İrade Dahiliye, Nr. 1079/ 84669, (21 Şaban 1305/ 3 Mayıs 1888).
[12] BOA, DH.MKT., Nr. 1495/ 32, (8 Receb 1305/ 19 Mart 1888).
[13] Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997, s. 140-141.
[14] Erler, s. 84, 252, 350.

hemen kaldırılması istenmiştir. Ayrıca Trabzon örneğinden hareketle bundan sonra yasak gerektiren ciddi bir sebep görülmesi halinde durumun merkeze iletilmesi ve verilecek cevaba göre muamele edilmesinin bütün vilayetlere ve müstakil mutasarrıflıklara hatırlatılması kararına varılmıştır[15].

Hükümetin ihraç yasağı konusundaki yaklaşımı daha önce tecrübe edilmiş olmasına rağmen Trabzon vilayeti, 1891 yılı sonlarında hububat ihracının yasaklanması için tekrar başvuruda bulunmuştur. Bu defa Samsun'da un fiyatlarının yükselmesi gerekçe gösterilmiş ve vilayetin mısır mahsulünün mahallî ihtiyacı karşılamak için yeterli olmadığı ileri sürülerek Canik sancağında bazı yerlerden mısır ve buğday ihracının yasaklanması istenmiştir. Ancak hükümet bu konudaki kararlılığını sürdürmüş ve vilayetin bu defaki müracaatına da sıcak bakmamıştır. Nitekim ülkenin en fazla mahsul veren yerlerinden olan Sivas ve Diyarbakır bölgeleri hububatının iskelesi Samsun'dur. Üstelik sahilde veya sahile yakın olan yerlerde hububat sıkıntısı yaşanmayacağı düşünülmektedir. Bu durumda mahallî ticareti daraltmamak adına vilayetin ihraç yasağı talebinin desteklenemeyeceği yönünde karar çıkmıştır[16].

Bölgeyi önemli ölçüde etkileyen bir diğer kuraklık 1895 yılında görülmüş ve bu defaki kuraklıkta da yine mısır mahsulü zarar görmüş, ürün alınamamıştır. Çarşamba, Ünye, Fatsa kazalarıyla Samsun merkez kazasında tütün ziraatına alışkın olmayan köyler halkı açlıkla yüz yüze gelmiş, guruplar halinde hükümete müracaat ederek yardım talebinde bulunmuşlardır. "*Huda-yı nabit*" otlarla beslendiklerini dile getiren halkın gerçekten yiyeceklerinin olmadığı vilayet idarecilerince de tespit edilerek merkeze iletilmiştir. Ayrıca daha önce olduğu gibi bölgeden telgraflar çekilerek kuraklıktan etkilenen yerler için toplam 80.675 İstanbul kilesi (3.826.737 kg.) mısıra ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. Buradan kuraklığın yedi sekiz yıl önce aynı yörede yaşanan kuraklıktan daha etkili olduğu ve daha önce talep edilenden çok daha fazla mısıra ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Talep edilen mısırın kazalara dağılımı aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir.

Tablo 1. *Talep edilen mısırın kazalara göre dağılımı.*

Çarşamba kazası	*33.142 kile (1.572.057 kg)*
Samsun merkez kaza	*25.000 kile (1.185.850 kg)*
Ünye kazası	*17.533 kile (831.660 kg)*
Fatsa kazası	*5.000 kile (237.170 kg)*
Toplam	*80.675 kile (3.826.737 kg)*

[15] BOA, DH.MKT., Nr. 1495/ 93, (8 Receb 1305/ 20 Mart 1888); DH.MKT., Nr. 1503/ 76, (13 Şaban 1305/ 24 Nisan 1888); MV., Nr. 30/ 45, (16 Receb 1305/ 28 Mart 1888).

[16] BOA, MV., Nr. 68/42, (26 Rebiülahir 1309/ 29 Kasım 1891).

Trabzon vilayeti İdare Meclisi'nin telgrafında talep edilen mısırın, kilesi 14 kuruşa kadar mahallinden satın alınabileceği ya da hükümet tarafından temin edilebileceği ifade edilmiştir. Buradan hareketle bedelleri ve masrafları bir sonraki yıl hasat mevsiminde nakden ödenmek üzere belirtilen miktardaki mısırın ihtiyaç sahibi halka dağıtılmak üzere İstanbul'dan tedarik edilerek gönderilmesi veya mahallince satın alınmasına izin verilmesi istenmiştir[17].

Aynı yazışmalarda Ordu kazasındaki ihtiyaç sahibi çiftçiler için de belirli miktar mısırın bilahare geri alınmak üzere dağıtılması istenmiştir. Bunun üzerine hükümet Ziraat Bankası şubelerinin ziraatçıların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tesis edildiğini belirterek ihtiyaç sahibi çiftçileri bu banka şubelerine yönlendirmiştir[18]. Mithat Paşa'nın Tuna valiliği zamanında çiftçiye az faizle kredi vermek düşüncesiyle oluşturulan, 1883 yılında yapısında değişiklik yapılarak adı Menafi Sandığı'na dönüştürülen[19] Memleket Sandıkları 1888 yılı itibarıyla lağvedilmiş ve yerine Ziraat Bankası teşkilatı kurulmuştu[20]. Hükümet ziraatçıların bu banka şubelerinden istifade etmesini istiyordu. Bunun için borç alabilecek durumda olan ziraatçıların biriken emlak ve arazi vergi borçlarının yeniden düzenlenmesi yoluna gidilmiş ve çiftçilere borçlarını seneden seneye taksitli olarak ödeme kolaylığı sağlanmıştır. Ordu kazasında bu karar doğrultusunda gerekli izinlerin verilmesi ve mümkün olan kolaylığın gösterilmesi kararlaştırılmıştır. Aynı şekilde Çarşamba, Ünye, Fatsa ve Samsun kazalarında ihtiyaç sahibi çiftçiler için de bu yolun takip edilmesi Trabzon vilayetine bildirilmiştir. Bu dönemde hükümet bazı vilayetlerin merkeze hakiki derecesinden fazla ihtiyaç bildirdiğini tespit ettiğinden Trabzon vilayetinin bildirimlerinin de gizli bir şekilde defterdarlıktan sorulmasına karar verilmiştir[21].

Bir süre sonra Trabzon vilayet idarecileri merkeze çektikleri telgraflarla Ziraat sandığından daha fazla çiftçinin faydalanabilmesini sağlamaya çalışmışlardır. Bu telgraflarda genel olarak Çarşamba, Ünye, Fatsa, Ordu, Giresun ve Samsun merkez kaza halkından 50-200 kuruş kıymete sahip arazisi olan ziraatçıların Ziraat sandığından borç alabilmek için nizamına uygun şekilde kefil ve teminat

---

[17] BOA, DH.MKT., Nr. 351/ 42, (8 Ramazan 1312/ 8 Mart 1895); Babıali Evrak Odası (BEO), Nr. 587/ 43967, (17 Şubat 1310/ 1 Mart 1895); Osman Doğan, Tarih Boyunca Ünye, Samsun 2003, s. 272-274.

[18] BOA, BEO, Nr. 587/ 43967, (13 Ramazan 1312/ 10 Mart 1895); BEO, Nr. 587/ 43978, (19 Ramazan 1312/ 16 Mart 1895).

[19] Bünyamin Duran, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Türkiye Tarımındaki Gelişmeler (1870-1914)", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, Ankara 1990, s. 327.

[20] Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1994, s. 160.

[21] BOA, BEO, Nr. 587/ 43967, (13 Ramazan 1312/ 10 Mart 1895); BEO, Nr. 587/ 43978, (19 Ramazan 1312/ 16 Mart 1895).

gösterebildikleri ancak bu durumda olmayanların Ziraat sandığından yararlanamadıkları ifade edilmiştir. Bu durumda birçok düşkün vaziyette insanın ot kökleri toplayıp yiyerek hayatta kaldıkları dile getirilmiştir. Bu durumdakilerin birbirlerine kefil olarak ziraat sandıklarından borç alabilmesi ya da 80 bin İstanbul kilesi (3.794.720 kg.) mısırın tedarik edilerek karşılığı ileride alınmak üzere bunlara verilmesi talep edilmiştir. Konuyu ele alan hükümet sözü geçen kazalarda hububata ihtiyaç duyduğu belirtilen çiftçiler içinde Ziraat Bankası şubelerini usulünce temin ederek borç alabilecekler bir tarafa bırakıldığında muhtaç vaziyette olan çiftçilerin sayısının azalacağı, bu durumda da 200 bin kuruşluk mısırın dağıtılmasının yeterli olacağı kararına varmıştır. Bunun üzerine Trabzon vilayetine yalnız muhtaç durumda olan çiftçilere kefalete bağlanmak ve bedeli hasat mevsiminde ödenmek kaydıyla mahalleri emvalinden 200 bin kuruşa kadar akçe sarf edilerek tohumluk mısır satın alınıp dağıtılması bildirilmiştir[22]. Yani bu defaki kuraklık sonrasında yaşanan hububat sıkıntısı da hükümet yardımıyla atlatılmaya ve çiftçiler rahatlatılmaya çalışılmıştır.

Çarşamba ve çevresi 19. Yüzyıl'ın son döneminde bölge halkı için hayati önem taşıyan mısır üretimini etkileyen kuraklık sonrasında açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Net bir rakam tespit edilememekle birlikte resmî yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla bir kısım halk açlıktan bir kısmı ise yabani otlarla beslenmekten hayatlarını kaybetmiştir. Mahallî idareler öncelikle hükümetten yardım alarak bölge halkına hububat dağıtmak suretiyle sıkıntıyı gidermeye çalışmıştır. Bölgeden gelen talepler tamamen karşılanamamakla birlikte imkânlar ölçüsünde mısır tedarik edilerek dağıtılmış ve halkın sıkıntısı hafifletilmeye çalışılmıştır. Diğer bölgelerde kuraklık sonrasında yaşanan kıtlık sebebiyle görülen göç olayına en azından bu dönemde Çarşamba ve çevresinde rastlanmamıştır[23]. Hububat sıkıntısı yaşandığı dönemde Çarşamba kazasıyla sınırlı olmak kaydıyla mısır ihracını yasaklama kararı alınmıştır. Vilayet idarecilerinin yasağın liva geneline teşmili ve mısır dışında ürünleri de kapsaması yönündeki girişimlerini ise hükümet ticareti sekteye uğratır düşüncesiyle onaylamamıştır.

[22] BOA, BEO, Nr. 597/ 44703, (26 Mart 1311/ 7 Nisan 1895); MV., Nr. 84/ 21, (12 Şevval 1312/ 8 Nisan 1895).

[23] Kuraklık sonrasında yaşanan kıtlık gibi olumsuzluklar kuraklığın görüldüğü bölgeden halkın başka yerlere göç etmesine sebep olabiliyordu. 1853'te Tunus'tan bu sebeple 1800 kişi Trablusgarp'a göçmüştü. Yine 1865'te Bosna-Hersek'te görülen kuraklık sonrasında da bir kısım halk başka bölgelere göçmüştü. (Erler, s. 124-128).

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- Babıali Evrak Odası

- Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi

- İrade Dahiliye

- Meclis-i Vükela Mazbataları

- Yıldız Arşivi Perakende Umumi

Salnameler

- *Trabzon Vilayet Salnamesi*, H. 1305

- *Trabzon Vilayet Salnamesi*, H. 1322

Matbu Eserler ve Araştırmalar

--------- "Çarşamba", *Kâmûsü'l-Alâm*, III, İstanbul 1308, s. 1887-1888.

DOĞAN, Osman; *Tarih Boyunca Ünye*, Samsun 2003.

DURAN, Bünyamin; "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Türkiye Tarımındaki Gelişmeler (1870-1914)", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, Ankara 1990, s. 319-342.

ELDEM, Vedat; *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1994.

ERLER, Mehmet Yavuz; *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları (1800-1880)*, İstanbul 2010.

ÜNAL, Mehmet Ali; *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997.

SALNAMELERE GÖRE ÇARŞAMBA

Melike KARABACAK[*]

Giriş

Çarşamba'nın bağlı olduğu Canik Sancağı 1870'li yıllarda hem nüfusunun kozmopolitliği hem de ticaret amacıyla özellikle Samsun'a gelip gidenlerin sayılarının artması ile ön plana çıkar olmuştur. Bundan ötürü Canik 1872'de Trabzon Vilayeti'nden ayrılarak müstakil sancak haline getirilmiştir. 1877 senesinde idari taksimatta meydana gelen değişikliklerle tekrar Trabzon'a bağlanmıştır. Bu durumunu II. Abdulhamid devrinin sonuna kadar korumuştur. Daha sonra Samsun halkının ve Samsun mebusu Mehmed Ali Bey'in ısrarlı takipleri ile Mart 1910'da tekrar müstakil hale gelmiştir[1]. Bu çalışma 1869- 1905 yıllarına ait Trabzon Vilayet Salnamelerine göre hazırlanmıştır.

Çarşamba kasabası, Samsun'un 40 kilometre güneydoğusundadır. Yeşilırmak'ın iki yakası üzerine kurulmuş olan kasaba batıda Samsun, doğuda Terme ile sınırlı olup Yeşilırmak vadisinin aşağı kısmını kapsamaktadır[2]. Çarşamba, sancağın diğer kasabalarına kıyasla daha büyük ve bayındır bir vaziyettedir. Bu görüntüsünde matematiksel hesaplara göre inşa edilmiş kargir ve düzenli binaların etkisi vardır[3].

Kasabanın içinden geçmekte olan Yeşilırmak burayı iki kısma ayırmaktadır. Bu iki taraf arasında gidiş ve gelişi sağlamak amacıyla 1898/1899 senesinde hükümet tarafından 290 metre uzunluğunda bir ağaç köprü inşa edilmiştir[4]. Halkın içme suyunu tedarik ettiği Yeşilırmak'ın suyu daima bulanık olduğu için süzüldükten sonra tüketilmektedir[5]. Nehrin varlığı şüphesiz Çarşamba arazisinin verimliliğini de etkilemiş, burada ekilebilir arazi alanının artmasını sağlamıştır[6]. Kasabanın tarihçesi ile ilgili olarak salnamelerde buranın Amazonların yaşadığı bölge olduğu bilgisine rastlanılmaktadır[7].

Arazi, iklim ve tarım

Çarşamba kazasının arazisi oldukça geniş ve verimlidir. Ancak büyük bataklıkların ıslah edilmesi çok fazla masrafa gereksinim yarattığı için bu verimli

[*] *Arş. Gör., 19 Mayıs Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü*.

[1] Rıza Karagöz, "II. Meşrutiyet Döneminde Canik Sancağında İdari Yapılanma" *Geçmişten Geleceğe Samsun, 1. Kitap*, Samsun, 2006, s. 69- 71.

[2] "Çarşamba" Kâmûsü'l-Alâm, III, İstanbul, 1308, s. 1887- 1888.

[3] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1305*, s. 286- 287.

[4] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1322*, 165.

[5] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1322*, s. 421.

[6] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1316*, s. 189.

[7] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1322*, s. 87.

topraklardan yeterince faydalanılama-maktadır. Etrafında çok sayıda göl ve bataklık bulunduğundan yaz mevsiminde kasabaya bir vahamet havası çökmekte, diğer mevsimlerde ise düzensiz bir iklim seyretmektedir[8].

Sahip olduğu verimli arazide her çeşit sebze ve meyvenin yetiştirildiği Çarşamba kazası "*Samsun'un adeta bir kileri*" olarak tanımlanmaktadır. Başlıca tarım ürünleri arpa, buğday, çavdar, mısır buğdayı, fasulye, tütün, kendir, pirinç, keten, keten tohumu, yulaf ile her türlü sebze ve meyvedir. Yetiştirilen ürünler içinde en büyük payı ise mısır almakta, bunun da büyük miktarı dışarıya ihraç edilmektedir. Fasulye ve keten tohumu da ihraç ürünleri arasında yer almaktadır[9].

Samsun, Bafra ve Çarşamba kazalarında öteden beri yetiştirilmekte olan ipek üretiminde 1900 yılından itibaren bir canlanma olmuştur. Bu gelişme sanayi ürünlerinin memleket için ne derece önemli olduğunun anlaşılmaya başlandığının bir göstergesidir. Samsun kazasında 1895/1896 senesinde yetiştirilen ipek 10 bin kuruşa tekabül ederken, bu miktar son üç senede artarak 500 lirayı aşmıştır. Aynı senelerde 150 liralık ipek yetiştiren Bafra kazasında bu miktar 1903'te 500 liraya, 1895/1896'da 500 liralık ipek üretimi yapan Çarşamba'da 1500 liraya yükselmiştir. Üretilen bu ipek ve pamuktan kasabada bazı mensucat yapılmaktadır[10].

Tablo 1. *1877/1878 senesinde Çarşamba'daki tarım ürünleri ve miktarları şöyledir[11]:*

Cinsi	***Kg***
Arpa	*546*
Soğan	*231,4*
Buğday	*5720*
Fasulye	*317,2*
Kendir	*6,5*
Kendir tohumu	*33,8*
Bakla	*2353*
Mısır	*11.726*
Pamuk	*910*
Meyve ve sebze	*1.561.960 (kuruş bedeli)*

1901/1902 senesinde Trabzon vilayetinde yapılan toplam aşılama miktarı 14.798, Çarşamba'daki aşılama miktarı da 532'dir[12].

[8] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1322*, s. 87, 165.
[9] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1305*, s. 276, 288; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1322*, s. 87, 166.
[10] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1319*, s. 202- 203; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1322*, s. 165.
[11] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1296*, s. 161- 162. Ürünlerin kile ve kıyye miktarlarının çevriminde yuvarlama yapılmıştır.

Hayvancılık

Aşağıdaki tabloda manda sayısı gösterilmemekle birlikte daha eski tarihli salnamede manda ve karasığır hayvanatının Çarşamba'da oldukça bol olduğu bilgisi verilmektedir. Bunlardan iyi et elde edilir. İnek, manda ve koyun sütünden birkaç çeşit peynir yapılmaktadır. Koyun ve hayvan derisi Çarşamba'nın ihraç ürünleri arasında bahse değer orandadır. Çarşamba ve Bafra'da yetiştirilen at ve kırat da oldukça talep görmektedir. Yeşilırmak'tan havyar balığı çıkarılmakta ve buradan iyice miktar havyar üretimi yapılmaktadır. Civardaki göllerden çıkarılan kefal ve morina balığından da yumurta ve havyar imal edilmektedir[13].

Tablo 2. *1901/1902 senesinde Canik Sancağı ve Çarşamba'da bulunan hayvan türleri ve miktarları[14].*

	Çarşamba Kazası	***Canik Sancağı toplamı***
Merkep	*300*	*3.550*
Katır	*-*	*1.200*
Beygir	*8.000*	*17.950*
Manda	*-*	*14.000*
Keçi	*5.600*	*39.048*
Koyun	*19.500*	*110.997*
Öküz	*10.000*	*29.400*
İnek	*5.000*	*33.520*
Deve	*-*	*-*
Toplam	*48.300*	*249.665*

Sağlık

Genel anlamda Canik Sancağı'nda bataklık olan bölgeler hariç belirgin ve yaygın bir hastalık yoktur. Ancak en çok Çarşamba'da olmak üzere Terme ve Bafra kazalarında yaygın olarak sıtma hastalığı görülür. Özelikle yaz mevsiminde kendini gösteren sıtma hastalığı kasabada vahim bir durum yaratmaktadır. Hatta Çarşamba ve Terme'nin bazı yerlerine iskân edilen muhacirler havanın vahametinden ötürü başka taraflara gitmişler, geriye yalnız köylerinin harabeleri kalmıştır. Bu vahamet havası kadınlardan çok erkekleri etkisi altına almış, kadınlar ziraatla birlikte her türlü ağır işi yapmak zorunda kalmışlardır. Sıtma hastalığının etkisiyle insanlarda karın şişliği ve dudaklarının bir tarafa sarkması gibi fiziksel rahatsızlıklar görülmüştür. Kadınlarda cihaz yolu ve tenasüli hastalıkları az olmakla birlikte sinir hastalıkları daha

[12] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1322*, s. 437.
[13] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1305*, s. 287; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1313*, s. 106; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1322*, s. 87, 166.
[14] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1319*, s. 244- 245.

sık görülmektedir. Frengi hastalığına çok az rastlanılmış o da daha ziyade ticaretle uğraşan kişilerde görülmüştür[15].

Orman ve Madenler

Çarşamba'da Ayvalı, Sakalı, Köklü, Kocaorman, Karakiraz (Yuvadağı), Tahahlu, Çubuklu, Üçköprü (Kuşhanı) isminde sekiz orman bulunmaktadır. Bu ormanlarda delişbudak, meşe, karaağaç, kızılağaç, gürgen ve taraklık ağaçları yetişmektedir[16]. Çarşamba'dan sahip olduğu geniş ormanlar sayesinde her sene Tersane-i Âmire'ye çok sayıda kereste ihraç edilmektedir[17]. Kazanın sahip olduğu toplam 1.884.344 dönümlük arazi içinde ormanlar 80.608, tarla 980.496, yaylak ve kışlaklara mahsus mera arazisi ise 823.240 dönümlük alana sahiptir[18].

Karaköy ve Oyumca köylerinde bir miktar bakır madeni bulunmaktadır. Kazada simli kurşun da vardır. Ancak her iki madenin de ne miktarda olduğu bilinmemektedir[19].

Ulaşım

Tanzimat'tan itibaren Osmanlı devleti merkezileşmeyi sağlamak için telgraf şebekeleri tesis etmiş, karayollarının geliştirilmesine büyük önem vermiştir. Yine bu dönemde yabancı vapur kumpanyalarının yerine Türk vapur kumpanyaları faaliyete sokulmak istenmiştir[20]. Devletin merkezileşme için aldığı önlemler bağlamında Çarşamba karayolunda meydana gelen değişiklikler salnamelerde gösterilmiştir.

Tablo 3. *1899/1900 ve 1901/1902 senelerinde Samsun - Çarşamba, Çarşamba-Terme arasında yürütülen yol yapım faaliyetleri*[21].

Yolun adı	Yolun uzunluğu	Şose ile yapılan	Düzleme yapılan toprak	Yenilenecek olan	Tamir olunan	Tamir olunacak	Köprü ve menfeze	Kasis	Harçlı duvar uzunluğu	Kuru duvar uzunluğu
Samsun-Çarşamba	35.000	22.964	-	12.036	-	-	33	5	22	-
Çarşamba-Terme	25.400	20.400		-	-	-	16	1	-	105
Samsun-Çarşamba	35.000	22.961	-	13.036	-	-	35	5	87	167
Çarşamba-Terme	30.400	30.400	-	-	-	-	16		-	-

Çarşamba'nın yol yapımı ile ilgili bilgi veren ilk salname 1887/1888 tarihlidir. Buradaki bilgiye göre Samsun'dan başlayıp Çarşamba'da biten yolun uzunluğu 23

[15] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1322*, s. 239- 241.
[16] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1287*, s. 137- 138.
[17] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1305*, s.88.
[18] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1319*, s.215; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1322*, s. 435.
[19] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1305*, s. 162- 163.
[20] İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi,* Ankara, 2008, s. 428- 429.
[21] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1319*, s. 236; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1322*, s. 232.

kilometredir. Çarşamba Terme arasında yapılan ise 21 kilometre olup üzerine 19 menfeze inşa edilmiştir[22].

Tabloya göre 35 bin metre uzunluğa sahip Samsun-Çarşamba yolunun 22.964 metrelik kısmı şose yapılmış, köprü ve menfeze sayısı 33'ten 35'e çıkarılmış, harçlı duvar da 22 metreden 87 metreye ulaşmıştır. Böylelikle on yıl içerisinde yol 12 bin metre uzatılmıştır. Çarşamba-Terme yolu 1901 senesinde 5 bin metre artırılmıştır. Bu güzergâhta da köprü ve kasis çalışmaları yapılmıştır.

1898/1899 senesi sonuna ait bir cetvele göre, Samsun- Çarşamba üzerinde 31 köprünün tamiratı yapılmış, bunun masrafı olarak da 2.425 kuruş gösterilmiştir. Aynı sene Çarşamba- Terme yolunda 600 metre toprağı düzleme, 768 metre şose yolda tamirat yapılmış, bunun için istihdam edilen işçiye de 2.328 kuruş yevmiye ödenmiştir[23].

Çarşamba ovasında yetiştirilen ürünler mevcut yolların hayvanlarla çekilen arabaların geçişine imkân vermemesi nedeniyle Derbent mevkiinden sonra kayıklarla Samsun'a ulaştırılmaktaydı. 1890'lı yıllarda Çarşamba-Samsun yolu hala ulaşıma pek elverişli değildir. Bu nedenle üretilen ürünlerin bir kısmı limbo adı verilen yelkenli kayıklarla Yeşilırmak ve denizden Samsun'a ulaştırılmıştır[24]. 1904 yılına gelindiğinde Çarşamba iskelesinde 67 adet küçük gemi bulunmaktadır[25].

Nüfus

Kazanın merkezinde yaşayan bir miktar Ermeni ve Rum dışındaki nüfusunu Müslümanlar oluşturmaktadır. Çerkes muhacirlerinin büyük kısmı burada iskân edilmiştir ve diğer yerlerden daha fazla olarak buraya yerleştirilmişlerdir[26]. Çerkeslerin yoğun olarak buraya yerleştirilmelerinde Çarşamba'nın verimli ve geniş araziye sahip olması etken olmuştur[27].

Tabloya bakıldığında 1877/1878'den sonra köy sayısında ciddi bir artışın olduğu dikkati çeker. Bu artışın Osmanlı- Rus savaşı nedeniyle Kafkaslardan gelen göçmenlere bağlı olarak gerçekleştiği söylenebilir. Yine bu bilgilerden hareketle kazanın 1869-1872'de toplam nüfusunun 53.710, 1877-1880 arasında da 54.998 olduğu anlaşılmaktadır.

---

[22] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1305*, s. 170- 171.
[23] *Trabzon Vilayeti Salnamesi, Hicri 1319*, s. 238- 239.
[24] Nedim İpek, "Samsun Sahil Demiryolu" *Geçmişten Geleceğe Samsun, 1. Kitap*, 2006, s. 334.
[25] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1322*, s. 449.
[26] "Çarşamba" *Kâmûsü'l…* a.g.e., III, s. 1888.
[27] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1305*, s. 88.

Tablo 4. *Kazanın Müslim ve Gayri Müslim tebaaya ait nüfusu*[28].

Sene	***Köy ve mahalle sayısı***		***Hane***						***Erkek nüfus***					
	Köy	*Mahalle*	*Katolik*	*Ermeni*	*Rum*	*Çerkes*	*İslam*	*Yekûn*	*Katolik*	*Ermeni*	*Rum*	*Çerkes*	*İslam*	*Yekûn*
1869/1870	*115*	*8*	*15*	*1077*	*451*	*314*	*5776*	*10333*	*31*	*4455*	*1632*	*6026*	*14711*	*26855*
1870/1871	*115*	*8*	*15*	*1077*	*451*	*314*	*5776*	*10333*	*31*	*4455*	*1632*	*6026*	*14711*	*26855*
1871/1872	*115*	*8*	*15*	*1277*	*451*	*314*	*5776*	*10319*	*31*	*4455*	*1632*	*6026*	*14711*	*26855*
1877/1878	-	-	-	-	-	-	-	*10674*	-	*4960*	*1564*	-	*20975*	*27499*
1879/1880	-	-	-	-	-	-	-	*10674*		*4960*	*1564*	-	*20975*	*27499*
1890/1891	*289*	*8*												

Sosyal ve Ekonomik Yaşam

1869-1872 yıllarına ait veriler sadece kaza merkezini kapsamaktadır. Cami, kilise, mescit ve mezarlık sayılarında görülen artış ise bu rakamların bütün kaza genelini kapsamasından kaynaklanmaktadır. Bunun dışında dini yapılarla ilgili artma ya da eksilme yönünde bir değişimin yaşanmadığı söylenebilir.

Tablo 5. *Çarşamba'da meskûn hane, ibadethane ve mezarlık sayıları*[29].

Sene	***Hane***	***Cami***	***Kilise***	***Mescit***	***Tekke***	***Türbe***	***Müslüman Mezarlığı***	***Gayrimüslim Mezarlığı***
1869/1870	-	*9*	-	*1*	-	-	-	-
1870/1871	*866*	*9*	-	-	*2*	*1*	-	-
1871/1872		*9*	*2 (Rum)*		*2*	*1*	*4*	*1 (Rum)*
1877/1878	*10.974*		*37*				*69*	*16*
1879/1880	*10.974*		*37*				*69*	*16*
1890/1891		*250*			*32*			

Çarşamba'da konaklama tesisleri ile ilgili bir değişim olmamasına karşın eğlence mekânlarındaki artış dikkati çekmektedir.

---

[28] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1287*, s. 92- 93; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1288*, s.100- 101; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1289*, s. 98- 99; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1296*, s. 120- 121; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1298*, s. 136- 137; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1309*, s. 174.

[29] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1287*, s. 96- 97; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1288*, s. 104- 105; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1289*, s. 102- 103; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1296*, s. 133- 135; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1298*. s. 149- 151; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1309,* s. 250.

Tablo 6. *Kazada bulunan sosyal müesseseler*[30].

Sene	*Han*	*Hamam*	*Kahvehane*	*Meyhane*	*Gazino*
1869/1870	*1*	*3*	*15*	*5*	*-*
1870/1871	*5*	*3*	*-*	*-*	*-*
1871/1872	*5*	*3*	*14*	*9*	*1*
1877/1878	*4*	*3*	*34*		*10*
1879/1880	*4*	*3*	*23*	*27*	

Tablo 7. *Çarşamba'da bulunan eğitim kurumları*[31].

Sene	*Rüştiye mektebi*	*Müslüman Okulu*	*Gayrimüslim Okulu*	*Medrese*
1869/1870	*1*	*4*		*1*
1870/1871	*1*	*4*	*3 (Rum)*	*5*
1877/1878		*147*	*3*	*13*
1879/1880		*147*	*3*	*13*
1890/1891	*1*	*280*	*1*	*5*
1903/1904				*-*

Tabloda Müslüman okullarında 280 olarak gösterilen rakam bütün köylerdeki sıbyan mektebi sayısıdır. Aynı şekilde 1869- 1871'den sonra görülen yükselme de kaza genelindeki miktar olmasından kaynaklanmaktadır. Medrese sayısındaki 13 rakamı da kazanın tamamı, 5 ise kasabadaki miktarı gösterir. Osman Paşa Medresesi, Arnavud Ali Bey Medresesi, Tayyâr Paşa Medresesi, Ayvacık Medresesi, Tekkeköy Medresesi, Tatarlı Medresesi salnamelerden tespit edilebilenlerdir. Buralarda toplam 171 öğrenci vardır[32]. Kaza merkezinde bir hükümet konağı ve telgrafhane bulunmaktadır.

Tablo 8. *Tarımsal yapı ve araziler*[33].

Sene	*Değirmen*	*Kuyu*	*Arsa*	*Ahır ve Dam*	*Samanlık*
1870/1871	*88*				
1877/1878	*251*		*147*	*2.307*	*3.673*
1879/1880	*251*	*271*	*147*	*2.307*	*3.673*

[30] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1287*, s. 96- 97; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1288*, 104- 105; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1289*, s. 102- 105; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1296*, s. 133- 134, 149; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1298*, s. 150.

[31] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1287*, s. 102- 103; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1289*, s. 102- 105; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1296*, s. 135; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1298*, s. 149- 151; *Trabzon Vilayet Salnamesi 1309*, s. 250; *Trabzon Vilayet Salnamesi 1322,* s. 448.

[32] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1305*, s. 126.

[33] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri1288*, s. 96; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1296*, s. 133- 134; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1298*, s. 149- 150.

Çarşamba'da çok sayıda değirmen olduğu görülmektedir. Bu durumun kazada bol miktarda mısır üretimi yapılmasıyla ilgili olduğu düşünülebilir. Kuyuların fazla olması da halkın Yeşilırmak haricinde suyunu tedarik etme yöntemini göstermektedir.

Tablo 9. *Çarşamba'da bulunan iktisadi yapılar*[34].

Sene	***Fabrika***	***Fırın***	***Dükkân ve Mağaza***	***Debbağhane***	***Boyahane***	***Çömlekçi***	***Mumhane***	***Mezbaha***
1869/1870		*27*	*351*					
1870/1871		*27*	*311*		*2*			*1*
1871/1872		*27*	*365*	*3*	*3*	*1*	*1*	
1877/1878	*4*	*824*	*418*					
1879/1880	*4*	*1812*	*418*					

1877'den sonra artan nüfusa bağlı olarak fırın sayısında da artış olmuştur. Çarşamba merkez kasabasında su kuvvetiyle işler bir un fabrikası vardır. Kasabanın ve civar köylerin zahiresi bu fabrikada işlenmektedir. Tablodaki bilgilere bağlı olarak kazada zanaatkârlığın bir meslek grubu oluşturacak ölçüde gelişmediği söylenebilir.

Kazada müskiratın resm-i mirisi 2.677, resm-i bey'iyyesi 1.281'dir. Tütün yabancı ülkelere ihraç edilmemekte, içeride harcanan miktarı da 9.181'dir. Tütünün resm-i bey'iyyesi 1.385'tir. Gümrük vergisi 80.279, toplam hâsılatı da 142.751 kuruştur. Çarşamba'da kestane ve gürgen ağaçlarından tekne, fıçı; kendirden çuval ve kese; kamıştan hasır yapılmaktadır. Çerkes muhacirleri tarafından ağnam yapağı kullanılarak beyaz ve siyah aba şal, yerli halk tarafından da ipek, keten ve kendirden don ve gömleklik yapılır. Yine Çerkes muhacirleri altı ateşli tabanca, tüfek ve kama yaparlar. Kuyumcular simli kahve fincanı ve zarfı, takı imal ederler. Saraç ve debbağların mamulleri de hem kaza dâhilinde hem de başka yerlerde tüketilir[35]. Çarşamba'da bir de daimi pazaryeri bulunmaktadır[36].

Sonuç

Çarşamba kazası verimli bir tarım alanına sahip olması nedeniyle Canik Sancağı için önemli bir bölgedir. Tarım ve hayvancılık kazada önemli birer faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bataklıkların henüz ıslah edilmemiş olması nedeniyle araziden beklenen verim sağlanamamaktadır. Salnamelerde verilen

[34] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1287*, s. 104- 105; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1288*, s. 96- 97; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1289*, s. 102- 105; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1296*, s. 133- 134; *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1298*; s. 150.
[35] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1287*, s. 108- 109, 126- 127.
[36] *Trabzon Vilayet Salnamesi, Hicri 1322*, s. 453.

bilgilere göre 1869- 1905 yılları arasında, 93 Harbi sonrası görülen köy sayısındaki artış haricinde, nüfusta çok ciddi bir değişim yaşanmamıştır. Bunun etkisiyle eğitim kurumlarında da bir değişiklik yaşanmamış, en azından bir eksilme görülmemiştir. Çerkes muhacirlerin bölgeye olumlu etkileri olmuş, zanaatkârlığın bir meslek grubu biçiminde ilerlemesine katkıları olmuştur.

Kaynakça

Salnameler

Trabzon Vilayet Salnamesi, H.1286.

Trabzon Vilayet Salnamesi, H. 1287.

Trabzon Vilayet Salnamesi, H. 1288.

Trabzon Vilayet Salnamesi, H. 1289.

Trabzon Vilayet Salnamesi, H. 1296.

Trabzon Vilayet Salnamesi, H. 1298.

Trabzon Vilayet Salnamesi, H. 1305.

Trabzon Vilayet Salnamesi, H. 1309.

Trabzon Vilayet Salnamesi, H. 1311.

Trabzon Vilayet Salnamesi, H. 1313.

Trabzon Vilayet Salnamesi, H. 1316.

Trabzon Vilayet Salnamesi, H. 1318.

Trabzon Vilayet Salnamesi, H. 1319.

Trabzon Vilayet Salnamesi, H. 1322

Matbu Eserler ve Araştırmalar

"Çarşamba", *Kâmûsü'l-Alâm*, III, İstanbul, 1308, s. 1887- 1888.

İPEK Nedim, "Samsun Sahil Demiryolu", *Geçmişten Geleceğe Samsun,* 1. Kitap, Samsun, 2006, s. 333- 349.

KARAGÖZ Rıza, "II. Meşrutiyet Döneminde Canik Sancağında İdari Yapılanma " *Geçmişten Geleceğe Samsun,* 1. Kitap, Samsun, 2006, s. 65- 83.

ORTAYLI İlber, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi,* Ankara, 2008.

KÂMÛSÜ'L-A'LÂM'A GÖRE 19.YÜZYILIN SONUNDA ÇARŞAMBA

Yavuz BAYRAM[*]

Kâmûsü'l-a'lâm

19. Yüzyıl'ın ikinci yarısında özellikle hazırladığı sözlüklerle dikkat çeken müelliflerimizden Şemseddîn Sâmî'nin Kâmûsü'l-a'lâm adlı ansiklopedik lügati; tarihe, coğrafyaya, sanata ve edebiyata dair önemli bilgiler barındırmaktadır. Bu yönüyle birçok araştırmacının yararlanma ihtiyacı duyduğu temel kaynaklar arasında yer almaktadır. Ancak bu eserin ikinci binyılın başlarında bulunduğumuz bugünlerdeki asıl önemi, daha çok bize 19. Yüzyıl'ın penceresinden bakma imkânı sunmasındadır. Nitekim aşağıda hem orijinal hem de güncelleştirilmiş şekli verilen metinlerden de anlaşılacağı gibi, bir şehre 19. Yüzyıl'ın penceresinden; diğer bir yaklaşımla bugüne göre en az 120 yıl öncesinden bakmak, sadece ulaşılacak sayısal bilgiler açısından değil sosyal, kültürel, tarihsel anlamda da ilgi çekici olacaktır.

Aşağıdaki metin, Kâmûsü'l-a'lâm'ın 1891'de İstanbul'da eski harflerle gerçekleştirilmiş basımının 3.cildinden alınmıştır. Eserin eski harfli metni için bkz.:

Şemseddin Sâmî, "Çehārşenbe", **Kâmûsü'l-al'lâm**, C.3, Mihran Matbaası, İstanbul 1308/1891, s.1887-1888.

Orijinal Metnin Transkripsiyonu

Çehārşenbe: Ṭrabzon vilāyetiniñ Cānik sancaġında Ṣamsun'uñ 40 kilometre ṣark-ı cenūbiyyesinde olaraḳ Yeşilırmaġıñ iki sāĥilinde vāḳiÓ ḳażā merkezi bir ḳaśaba olup 1.000 ḳadar ahālįsi, 7 cāmiÓ-i şerįfi, 5 medresesi, 1 rüşdiye ve 4 ibtidāǿį ile birer Rūm ve Ermeni mektebleri, bir büyük [1887] śu degirmeni, birtaḳım muntażam yeñi ebniyesi ve ħaylį işlek ticāreti vardır. Yeşilırmaḳda avlanan balıḳdan ĥavyar iÓmāl ve iħrāc olunur. Çehārşenbe ḳażāsı ġarben nefs-i Śamsun ve şarḳen Terme ḳażālarıyle maĥdūd ve muĥāt olup Yeşilırmaḳ vādįsiniñ ḳısm-ı esfelinden Óibāretdür. Arāżįsi ḳısmen taġlık ve ḳısmen ova olup toprağı pek münbit olmaġla źehāǿir-i mütenevÓa ile meyve ve sebzeleriñ envāÓı ĥāśıl olur. Eñ ziyāde iħrāc itdigi maĥśūlāt mıśır ile çavdardır. Tütün ve keten ve sāǿire daħi ĥāśıl olur. Ŧaġlarında birḳaç orman bulunup Tersāne-i ÓĀmire içün ve ticāret içün ħaylį kereste itdirilir. Ḳażā 261 ḳaryeden mürekkeb olup 60.600 ahālįsi vardır ki merkezde bulunan bir miḳdār Ermeni ve Rūmdan māÓadāsı kâmilen Müslimdür. Çerkes muhācirleriniñ bir ħaylįsi bu ḳażāda iskân idilmekle sāǿir yerlerden ziyāde keŝretli bulunuyorlar. Derūn-ı ḳażāda 250 cevāmiÓ ve mesācid, 280 mekātib-i śıbyān ve 32 tekye mevcūddur.

[*] *Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi.*

Sadeleştirilmiş Metin

Çarşamba: Trabzon vilayetinin Canik sancağında Samsun'un 40 km güney doğusunda olarak Yeşilırmak'ın iki yakasında bulunan kaza merkezi bir kasaba olup 1.000 kadar ahalisi, 7 cami-i şerifi, 5 medresesi (fakülte, yüksek okul, lise), 1 rüşdiye (ortaokul) ve 4 ibtidai (ilkokul) ile birer Rum ve Ermeni mektebi, bir büyük su değirmeni, birtakım muntazam yeni binaları ve hayli işlek ticareti vardır. Yeşilırmak'ta avlanan balıklardan havyar üretilir ve ihraç edilir. Çarşamba kazası batıda Samsun ve doğuda Terme kazalarıyla sınırlı ve çevrili olup Yeşilırmak vadisinin alçak kısmından ibarettir. Arazisi kısmen dağlık, kısmen de ova olup toprağı pek verimli olmakla çeşitli zahireler (hububat) ile meyve ve sebzelerin birçok türü yetişir. En çok ihraç ettiği ürünler mısırla çavdardır. Tütün ve keten ve benzerleri de yetişir. Dağlarında birkaç orman bulunup hem Tersâne-i Âmire hem de ticaret amacıyla hayli kereste üretilir. Kaza, merkez dışında 261 köyden oluşmaktadır ve toplam 60.600 ahalisi vardır. Merkezdeki bir miktar Ermeni ve Rum dışında gerisi Müslümandır. Çerkez göçmenlerinin birçoğu bu kazada iskân edildiğinden, burada diğer yerlerdekinden daha çok Çerkez bulunmaktadır. Kazanın genelinde 250 cami ve mescid, 280 sıbyan mektebi (ilkokul) ve 32 tekke mevcuttur.

Dünü ve Bugünüyle Çarşamba

Kâmûsü'l-a'lâm'da yer alan yukarıdaki bilgiler, günümüzden en az 120 yıl öncesine ait olup 19. Yüzyıl'ın sonlarında Çarşamba'nın genel profilini ortaya koymaktadır. Mevcut bilgiler günümüzdeki verilerle karşılaştırıldığında zaman zaman ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu sonuçların bir bölümü günümüzle paralellik arzederken bir bölümü de tezat oluşturmaktadır. Söz gelimi Çarşamba, 19.yüzyılın sonlarında idarî yönden, bugünkü gibi birinci derecede Samsun'a bağlıydı; ancak bir sancak olan Samsun ise o dönemde vilayet olan Trabzon'a bağlıydı. Dolayısıyla Çarşamba, Trabzon vilayetinin bir sancağına bağlı kaza konumunda bulunuyordu.

Kâmûsü'l-a'lâm'a göre kaza merkezinde eğitim kurumu olarak Rum ve Ermenilere ait birer mekteple Müslüman Türk ahaliye yönelik farklı düzeyde eğitim kurumları (5 medrese, 1 rüşdiye ve 4 ibtidai) bulunmaktaydı. Günümüzde Çarşamba'da 2 anaokulu, 49 birleştirilmiş sınıflı okul, 17'si merkezde toplam 36 ilköğretim okulu, 12 lise, 1 fakülte ve 1 yüksek okul bulunmaktadır. Toplam 29.931 öğrenci, 1578 öğretmen, 172 eğitim kurumu ve 1064 derslik bulunmaktadır. Diğer taraftan artık Çarşamba'da gayr-ı Müslim nüfustan bahsedilmesi mümkün değildir. Benzer şekilde gayr-ı Müslimlere ait herhangi bir ibadethane veya eğitim kurumu da mevcut değildir.

Şemseddîn Sâmî, o tarihlerde ticaretin işlek olduğunu söylediği Çarşamba'da yeni yapılmış muntazam binaların ve büyük bir su değirmeninin bulunduğuna da işaret etmektedir. Günümüzde, Çarşamba'da değirmen olmasa da, Değirmenbaşı

adıyla bir mahalle bulunmaktadır. Mahallenin adı muhtemelen bu değirmenden gelmektedir. Yine Şemseddîn Sâmî'ye göre 19.yüzyılın sonlarında Yeşilırmak'ta balık avlanmakta; asıl önemlisi bu balıklardan elde edilen havyar ihraç edilmekteydi. Günümüzde de Yeşilırmak'ta balık avlanmakta; ancak havyar üretilip ihraç edildiğine dair elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Yeşilırmak vadisinin alçak kesimlerinde yer alan verimli topraklar üzerine kurulmuş olan Çarşamba'da o dönemde buğday, arpa, mısır, yulaf, çavdar ve pirinç gibi hubûbât yanında tütün, keten, meyve ve sebze de yetiştirilirmiş. Anlaşılan geleneksel ve ilkel üretim yöntemlerinin geçerli olduğu o dönemde en çok yetiştirilen ürünler mısırla çavdardı. Bu tarım ürünlerinin hepsi bugün modern üretim teknoloji ve yöntemleriyle yetiştirilmektedir. Dahası Kâmûsü'l-a'lâm'da hiç zikredilmeyen fındık, bugün Çarşamba ekonomisinde önemli bir paya sahiptir. Ayçiçeği ve şekerpancarı için de benzer bir durum söz konusudur.

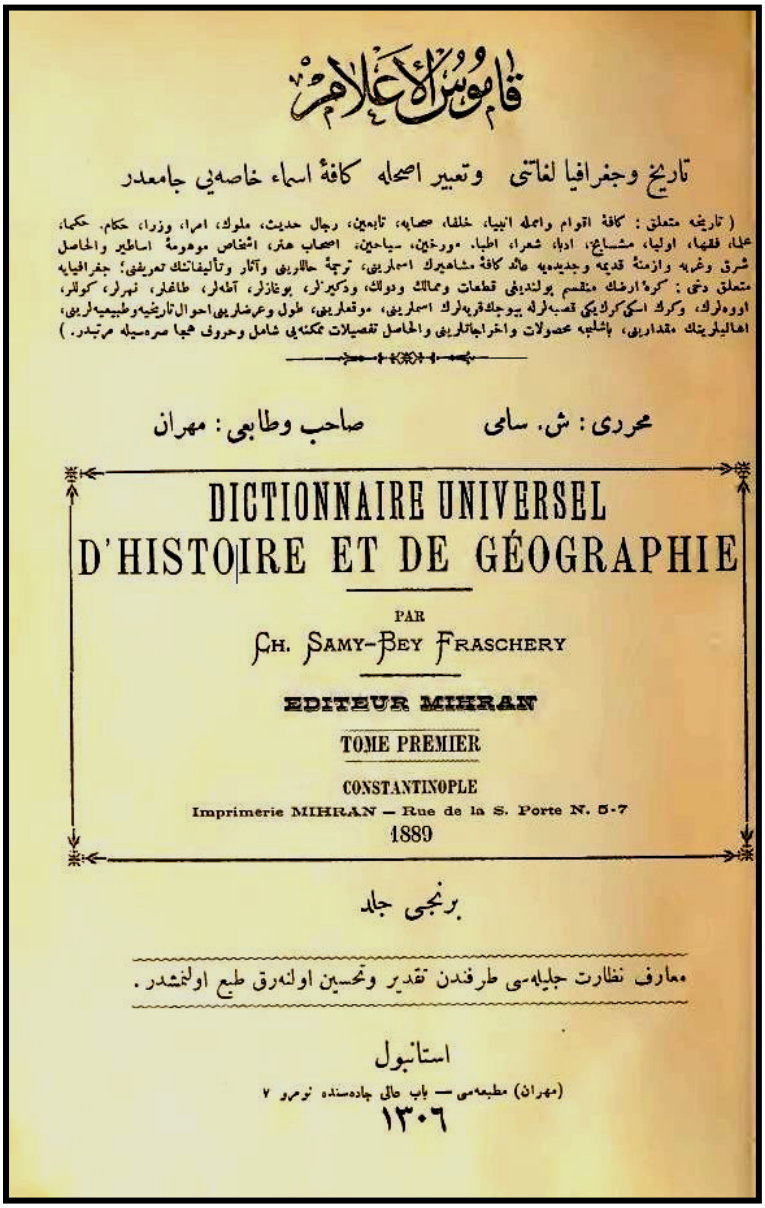
Çarşamba'da gerek devlet tersânesinde (Tersâne-i Âmire) gerek ticarî hayatta ihtiyaç duyulan kereste için elverişli ormanlar da bulunuyordu. Günümüzde de Çarşamba'nın kuzey bölgelerinde ladin ve kayın ormanları bulunmakta ve bu ormanlardan odun ve kereste üretiminde yararlanılmaktadır.

19. Yüzyıl'ın sonlarında Çarşamba kaza merkezi 1.000 kişiydi. Merkezin bugünkü nüfusu, bu rakamın yaklaşık 64 katıdır (64.160). 19. Yüzyıl'ın sonunda Çarşamba'ya bağlı 261 köy vardı. Çarşamba'nın 2011'deki köy sayısı ise 121'dir. Ayrıca 26 mahallesi ve 4 belde belediyesi bulunmaktadır. Köylerle birlikte toplam 60.600 olan toplam nüfusun neredeyse tamamı (59.600-% 98.35), bugünkü durumun tersine, köylerde yaşamaktaydı. 2011 verilerine göre Çarşamba merkez nüfusu tam 64 kat artarken merkez dışındaki nüfusu sadece % 23'lük artışla 13.778 kişi olmuştur. Bu sayıya Çarşamba'ya bağlı 4 belde belediyesi de dahildir. TÜİK kaynaklı güncel veriler, 2011 itibarıyla Çarşamba nüfusunun % 47'sinin şehir merkezinde % 53'ünün ise merkez dışındaki belde ve köylerde yaşadığını göstermektedir. Bu veriler, Çarşamba'nın köy ve mahalleleriyle birlikte nüfusunun 120 yıl boyunca sadece % 44 arttığına işaret ediyor gözükse de, bu süreç içinde Çarşamba'ya bağlı Salıpazarı, Ayvacık, Asarcık, Tekkeköy gibi yerleşim yerlerinin Çarşamba'dan ayrılmış olması, bu veriyi değerlendirmede dikkate alınması gereken önemli bir ayrıntıdır. Bu arada bugünkünden farklı olarak Çarşamba'da bir miktar Rum ve Ermeni de bulunmaktaydı.

Dikkat çekici bir diğer husus da Osmanlı'nın muhacir Çerkezleri buraya yerleştirmesinden dolayı Çerkez nüfusun diğer yerleşim alanlarına göre daha fazla olmasıdır. Aynı durum bugün için de geçerlidir.

Görüldüğü gibi şehirlerimizin sosyo-kültürel, ekonomik, tarihî, idarî ve coğrafî geçmişlerinin belirlenip gün ışığına çıkarılmasında henüz yararlanılmamış önemli kaynaklar vardır. 19.yüzyıldaki önemli müelliflerimizden olan Şemseddîn Sâmî'nin 120

yıldan daha uzun bir süre önce yayımladığı Kâmûsü'l-a'lâm adlı ansiklopedik eseri bunlardandır ve çok ayrıntılı olmasa da Çarşamba ile ilgili bugünkü değerlerle karşılaştırılabilecek dikkat çekici bilgiler barındırmaktadır. Bu kısa çalışmanın da gösterdiği gibi, bir şehrin tarihsel, kültürel, ekonomik ve coğrafî anlamda sağlam bir belleğinin oluşturulması sürecinde bu tür kaynakların ihmâl edilemeyecek ölçüde önemli katkıları olacaktır.

قاموس الأعلام

تاريخ وجغرافيا لغاتى وتعبير اصحله كافهٔ اسماء خاصه‌يى جامعدر

(تاريخه متعلق : كافهٔ اقوام واصله انبيا، خلفا، صحابه، تابعين، رجال حديث، ملوك، امرا، وزرا، حكام، حكما، علما، فقها، اولیا، مشايخ، ادبا، شعرا، اطبا، مورخين، سياحين، اصحاب هنر، اشخاص موهومهٔ اساطير والحاصل شرق وغربه وازمنهٔ قديمه وجديدمه عائد كافهٔ مشاهيرك اسمارينى، ترجمهٔ حالارينى وآثار وتأليفاتنك تعريفى؛ جغرافيايه متعلق دخى : كرهٔ ارضك منقسم بولنديغى قطعات وممالك ودولك، وذكيرلر، بوغازلر، آطه‌لر، طاغلر، نهرلر، كولر، اووه‌لرك، وكرك اسكى كرك يكى قصبه‌لرله بيوجك قريه‌لرك اسمارينى، موقعارينى، طول وعرضارينى احوال تاريخيه وطبيعيه لرينى، اهاليلرينك مقدارينى، باشليجه محصولات واخراجاتلرينى والحاصل تفصيلات ممكنه‌يى شامل وحروف هجا صره سيله مرتبدر.)

محررى : ش. سامى صاحب وطابعى : مهران

DICTIONNAIRE UNIVERSEL
D'HISTOIRE ET DE GÉOGRAPHIE

PAR
CH. SAMY-BEY FRASCHERY

EDITEUR MIHRAN

TOME PREMIER

CONSTANTINOPLE
Imprimerie MIHRAN — Rue de la S. Porte N. 5-7
1889

برنجى جلد

معارف نظارت جليله‌سى طرفندن تقدير وتحسين اولنه‌رق طبع اولنمشدر.

استانبول
(مهران) مطبعه‌سى — باب عالى جاده‌سنده نومرو ٧
١٣٠٦

Kaynak: Şemseddin Sâmî, "Çehârşenbe", *Kâmûsü'l-al'lâm, C.3,* Mihran Matbaası, İstanbul 1308/1891, s.1887-1888.

Orijinal Metin

چهارشنبه { طربزون ولایتنك جانبك سنجاغنده وصامسونك ٤٠ كيلومتره شرق جنوبيسنده اوله‌رق يشيل ايرماغك ايكى ساحلنده واقع قضا مركزى بر قصبه اولوب، ٦٠٠٠ قدر اهاليسى، ٧ جامع شريفى، ٥ مدرسه‌سى، ١ رشديه و ٤ ابتدائى ايله بر رم وارمنى مكتبلرى، بر بيوك صودكرمنى، برطاقم منتظم يكى ابنيه‌سى وخيلى ايشلك تجارتى واردر. يشيل ايرماقده آولنان باليقدن حاويار اعمال واخراج اولنور — چهارشنبه قضاسى غرباً نفس صامسون وشرقاً ترمه قضالريله محدود ومحاط اولوب، يشيل ايرماق وادیسنك قسم اسفلندن عبارتدر. اراضيسى قسماً طاغلق وقسماً اووه اولوب، طوپراغى پك منبت اولمغله ، ذخاير متنوعه ايله ميوه و سبزه‌لرك انواعى حاصل اولور . انك زياده اخراج ايتديكى محصولات مصر ايله چاوداردر . توتون وكتن وسائره دخى حاصل اولور. طاغلرنده برقاج اورمان بولنوب، ترسانهٔ عامره ايچون وتجارت ايچون خيلى كراسته ايندير يلير. قضا ٢٦١ قريه‌دن مركب اولوب، ٦٠٦٠٠ اهاليسى واردر. كه مركزده بولنان برمقدار ارمنى ورومدن ماعداسى كاملاً مسلمدر. چركس مهاجرلرينك برخيليسى بو قضاده اسكان ايدلمكله، سائر يرلردن زياده كثرتلى بولنيورلر. درون قضاده ٢٥٠ جوامع ومساجد، ٢٨٠ مكاتب صبيان و ٣٢ تكيه موجوددر.

ÇARŞAMBA HAPİSHANESİ (1894–1920)

*Tuğba KARA**

Giriş

19. Yüzyıl'dan itibaren Osmanlı Devleti'ni meşgul eden hususlardan biri de hapishaneler meselesi idi. Bu tarihlerde Batı'nın reform talep ettiği kurumlardan birisi de hapishanelerdir.

Hapis, sanık ve suçlunun yargı kararıyla davası görülünceye kadar veya görüldükten sonra kaçmamak için kapalı bir yerde tutulmak suretiyle hürriyetinin kısıtlanması anlamında kullanılan bir hukuk terimidir[1]. Alıkoyma bir yere kapama anlamına gelen Arapça *"haps"* kelimesinden türetilmiştir[2]. Hapishane bu bağlamda hükümlü ve tutukluların kapatıldıkları yer cezaevi anlamını ihtiva etmektedir.

Memleketin içinde bulunduğu sosyal sıkıntılar adli vakalara yol açmakta idi. Bunun yanında hapishanelerin fizikî şartlarındaki yetersizlikler sorunları da beraberinde getirmiştir. Biz çalışmamızda söz konusu sorunu, Çarşamba ölçeğinde Osmanlı Arşiv belgelerine göre değerlendireceğiz.

1. Çarşamba Hapishanesini Islah Çalışmaları

19. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nin *"Hasta Adam"* olarak görülmesinden itibaren Batılı devletler bundan faydalanma yoluna gitmişlerdir. Osmanlı'nın içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik buhranı bir koz olarak değerlendirerek, onu sürekli baskı altında tutmaya çalışmışlardır. Bu manada arkası gelmeyen reform paketlerini Osmanlı hükümetine sunarak bu konuda yoğun gündem oluşturmuşlardır[3].

Bu tarihlerde Batı'nın reform talep ettiği alanlardan birisi de *"Hapishaneler ve Islahı"* konusudur. Osmanlı Devleti ise hem dış baskılardan uzak durabilmek için hem de bu konudaki sıkıntıları gidermek adına bu konuda hayli mesai harcayarak nizamnameler çıkarmıştır. Konuyla ilgili çıkarılan nizamnamelerde hapishane inşasından tamirine ve hapishane personelinin atanmasına kadar pek çok hususa değinilmiştir. Ayrıca mahkûmların ihtiyaçları ve hapishanelerin fizikî şartlarının düzeltilmesi gerekliliğine vurgu yapılarak söz konusu problemler giderilmeye çalışılmıştır.

**Arş. Gör. OMÜ, Fen – Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü*.

[1] Mucize Ünlü, "Hapishane Reformu Sürecinde Canik Hapishanesini Islah Çalışmaları (1876 - 1918)", *Geçmişten Geleceğe Samsun 2007 2.Kitap*, (Yay. Haz. Cevdet Yılmaz), Samsun 2007, s. 179; Ali Bardakoğlu, "Hapis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. XVI*, İst. 1997, s. 54.

[2] Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî,* İstanbul 1989 (3. baskı), s. 167.

[3] Ünlü, s. 186.

Bu çalışmamın konusunu oluşturan Çarşamba hapishanesi için de Dâhiliye Nezareti'ne yazılar gönderilerek çeşitli taleplerde bulunulmuştur. Canik Mutasarrıflığı ile yapılan yazışmalarda kaza hapishanesinin ihtiyaçları üzerinde durulmuştur. Taleplerde, Çarşamba hapishanesinin yeniden inşası, mevcut binanın tamiri için ödenek talepleri, binanın fiziki yetersizlikleri ve personel eksikliği gibi sıkıntılar ön plana çıkmaktadır.

Bilindiği üzere bu dönemlerde hapishane olarak tasarlanmış ayrıca özel binalar mevcut değildi. Gereken durumlarda başka amaçla kullanılan binalar satın alınmak veya kiralanmak suretiyle hapishaneye çevrilmekte idi. Ayrıca her kazada hapishane bulunmuyordu. Bu amaçla mevcut sıkıntıları gidermek üzere 1880 tarihinde *"Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dâhiliyesine Dair Nizamname"* düzenlenmiştir. Nizamnamede, her kaza ve liva dâhilinde birer hapishane ve tevkifhane bulunması gereği üzerinde duruluyordu. Bu nizamname ve diğer nizamnameler ile memleketin her kazasında ihtiyaç üzerine hapishanelerin inşa edildiğini görmekteyiz.

1905 yılında Çarşamba, Fatsa, Terme ve Ünye kazalarındaki hapishanelerin bazı aksamlarının yenilerek yeniden inşasına ihtiyaç duyulmuştur. Trabzon ve Kastamonu Vilayetleri Adliye Müfettişliği'nden verilen bilgilere göre bahsedilen kaza hapishaneleri oldukça kötü şartlar içindedir. Söz konusu binaların hem tamir hem de genişletilmeye ihtiyacı vardır. Mevcut yoğunluk sağlık şartlarında istenmeyen durumların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Mevcut sıkıntıların giderilmesi için ödenek talepleri olmuştur. Bu talepler üzerine merkez gerekli ödeneğin vilayet muhasebeciliğine gönderildiğini belirtmiş ancak yapılan tahkikat neticesinde henüz ödeneğin ulaşmadığı anlaşılmıştır[4]. Bu konuyla ilgili Haziran 1905'te tekrar bir yazının gönderilmesi, henüz istenilen sonuca ulaşılamadığını göstermektedir[5]. Bununla birlikte hapishane idarecileri taleplerini yineleyerek, Çarşamba Kazası için hapishane inşasının gerekli olduğunu ifade etmiştir. Bu kez talepler dikkate alınmış olmalı ki, çıkan izinle birlikte Ağustos 1905'te Hükümet Konağı civarında hapishane inşasına başlanmıştır. İnşaat için gereken ödeneğin yetersizliği sebebiyle halkın yardım ve desteğine de müracaat edilmiştir[6].

[4] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Belgeleri (DH. TMIK. S.) 58/50, 17 Rebiülevvel 1323 (22 Mayıs 1905). Fatsa, Çarşamba, Terme ve Ünye'de yeniden inşası gereken hapishanelerin havalelerinin henüz mahalline ulaşmadığı bildirilmiştir.

[5] BOA, DH. TMIK. S. 58/50, 21 Mayıs 1321 (3 Haziran 1905).

[6] BOA, Dâhiliye Mektubî Kalemi (DH. MKT.) 1031/40, 14 Şevval 1323 (12 Aralık 1905). Çarşamba kazasında hükümet konağı civarında ahali yardımıyla inşasına izin verilen hapishanenin inşasına başlanmıştır.

Çarşamba hapishanenin inşasına bu tarihlerde başlandığı bilinmesine rağmen bitiş tarihi net değildir. Hapishanesi'nin fiziki yapısı ile ilgili ilk bilgilere ise çok daha sonraki tarihlerde ulaşılmaktadır. Canik Mutasarrıflığından 1914'te gönderilen bir cetvelde Çarşamba hapishanesi hakkında verilen bilgiye göre, hapishanenin özel bir ismi yoktur. Kadınlara ait ayrı bir hapishane bulunmayıp, mevcut hapishanenin içinde bir oda kadın mahkûmlara ayrılmıştır. Hapishane kazanın hükümet dairesi dâhilinde ona bitişik ve 70 kişilik kapasiteye sahipti. Binanın bulunduğu mahal 586 zira', bahçenin zira'ı da 117'dir. Ve arazinin her zira'ının kıymeti 12 kuruştan ibarettir[7]. Hapishanede 24'ü erkek 4'ü kadın olmak üzere 28 tutuklu mevcut idi.

Hapishanenin fiziki yapısıyla ilgili bir diğer malumata 1917'de başgardiyan Fehmi Bey'in merkeze sunduğu bir yazıda rastlamaktayız. Buna göre hapishane ve tevkifhane bir daire dâhilindedir. 5 odadan ibaret olan binada erkek mahkûmlar için 2, kadın mahkûmlar için diğer bir oda ayrılmıştır. Tevkifhanede mevcut erkek sayısı 58, kadın sayısı 2 ve 17 yaşını doldurmamış erkek sayısı 12'dir. Hapishanede ise 8'i erkek, 1'i kadın ve 17 yaşın altında 12 kişi bulunmaktadır[8].

Çarşamba hapishanesinin yeniden yapılandırılması için idarecilerin çabaları daha sonra da devam etmiştir. Özellikle hapishanenin tamir ve tadilatı için ödenek isteklerindeki başvurular artmıştır. 1911'de mevcut hapishane mahkûmlar için yeterli kapasiteye sahip değildir ve bunun için önlem alınması gerekli görülmektedir.

Çarşamba hapishanesi mevcut imkânları itibarıyla çok yetersiz olmakla birlikte bu tarihlerde Terme, Fatsa ve Ünye kazalarında hapishane bulunmamaktadır[9]. Aynı yıl yeniden hapishane darlığı sebep gösterilerek talepte bulunulması mevcut sıkıntıların ortadan kaldırılamadığını göstermektedir. Şöyle ki, Samsun merkez liva ve kaza hapishanelerinin mevcudu hâlâ kalabalık ve fiziki donanımı yetersizdir[10]. Sürekli olarak sıkıntıların dile getirilmesi hapishanenin yetersizliğini ve ne gibi kötü şartlar içerisinde olduğunu göstermesi açısından dikkate değer bir noktadır. Mevcut yetersizliklerin giderilip iyileştirmelerin yapılmasına yönelik talepler sonraki yıllarda devam etmiştir.

---

[7] BOA, Dâhiliye Nezareti Mebâni-i Emîriye ve Hapishaneler İdare-i Umûmiyesi Belgeleri (DH. MB. HPS. M.) 10/4, 1 Kanun-ı sâni 1329 (1 Ocak 1914). Dâhiliye Nezareti'ne verilen, Çarşamba hapishanesinin malumatına dair sual varakasıdır.

[8] BOA, DH. MB. HPS. M. 27/17, 14 Rebiülahir 1335 (7 Şubat 1917). Canik livası dâhilindeki hapishane ve tevkifhanelere ait izahat varakalarıdır.

[9] BOA, Dâhiliye Nezareti Mebâni-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Belgeleri (DH. MB. HPS.) 143/23, 26 Mart 1327 (8 Nisan 1911). Canik ve kazalarına hapishane yapımı ve genişletilmesi talebi.

[10] BOA, DH. MB. HPS. M. 46/27, 12 Haziran 1327 (25 Haziran 1911).

1913'te Çarşamba hapishanesi ile ilgili başvuru bu kez, mahkûmların firar teşebbüsü ile açmış oldukları tünelin kapatılması için olmuştur[11]. Açılan tünelin onarılması için gerekli olan para Maliye Nezareti'nden talep edilmiştir. Bu konuda inceleme ve tespit yapıldıktan sonra 1914'te istenen para liva muhasebeciliğine ulaştırılmıştır[12]. Anlaşıldığı kadarıyla merkez gelen talepleri dikkate alarak sıkıntıları gidermeye çalışmıştır. Bununla birlikte alınan tedbirler sıkıntıları tamamen ortadan kaldırmaya yeterli olmamıştır.

1918 yılında hapishanenin daha yaşanılır hâle getirilmesi ve tamiri için yeniden harekete geçilmiştir[13]. Hapishanenin tamir ve bakımı için belli bir miktar ödenek gönderilmiştir. Fakat bu miktar tamir için yeterli olmamıştır. Bunun üzerine Hapishaneler Müdüriyeti Heyet-i Fenniyesi'nden bir keşif name istenmiştir[14].

Keşif name projesi iki kısımdan oluşmaktadır:

1-Tamiratı gereken kısımların keşfi ve bunun için gerekli malzemelerin ayrıntılı listesinin hazırlanması,

2-Hapishane avlu duvarının tamir ve ek kısımların yeniden yapılmasıdır.

Hapishane avlu duvarı projesi, hem bazı aksamlarının yeniden yapılması hem de firar teşebbüsü dolayısı ile mahkûmlar tarafından açılan tünellerin onarılmasından oluşmaktadır[15]. Canik Mutasarrıfı Hikmet Bey tamiratın zorunlu olduğunu ve acilen ödeneğin gönderilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine hapishanenin tamiri için bir miktar ödenek gönderilmiştir. Ödeneğin büyük bir meblağı harcanmış olmasına rağmen söz konusu avlunun inşasının tamamlanmadığı görülmektedir. Bunun üzerine inşaatın tamamlanması için daha tafsilatlı bir keşif namenin hazırlanıp sunulması istenmiştir. Bu konuda Heyet-i Fenniye 1919 Şubat ayında söz konusu hapishanenin tamiri ile ilgili yeni bir keşif name düzenlemiştir. Keşif namede, inşaat için gerekli olan malzeme ve fiyatları ile inşaatta çalışacak ustalar ve günlük yevmiyeleri ayrıntılı şekilde verilmiştir. Hazırlanan yeni keşif namede projenin masrafı 43.649 kuruş olarak tespit edilmiştir[16].

---

[11] BOA, DH. MB. HPS. 5/44, 17 Teşrin-i evvel 1329 (30 Ekim 1913). Çarşamba kazası tevkifhanesinde firar teşebbüsüyle mahkûmlarca açılan tünelin tamiri için havalename gönderildiği.

[12] BOA, DH. MB. HPS. 5/44, 5 Mart 1330 (18 Mart 1914).

[13] BOA, DH. MB. HPS. 124/3, 15 Temmuz 1334 (15 Temmuz 1918). Çarşamba hapishanesinin tamiri için havalename talep edilmesi, tamiratla ilgili proje ve cetveller.

[14] BOA, DH. MB. HPS. 124/3, 28 Ağustos 1334 (28 Ağustos 1918).

[15] BOA, DH. MB. HPS. 124/3, Kanun-ı sâni 1335 (Ocak 1919).

[16] BOA, DH. MB. HPS. M. 37/14, 12 Şubat 1335 (12 Şubat 1919). Çarşamba hapishane avlu duvarının inşa masrafına dair keşif defteridir.

Anlaşıldığı üzere avlu duvarının inşası ve hapishanenin tamiri için sürekli talepler olmuştur. Zira ilk talep Temmuz 1918'de yapılmasına rağmen Mart 1919'da aynı talepler yinelenmiştir. Gerekli düzenleme ve iyileştirmenin yapılabilmesi için merkez gereken hassasiyeti göstermeye çalışmış ve ödenek desteğinde bulunmuştur. Ancak ödenek destekleri söz konusu ihtiyaçları gidermek için yeterli olmamıştır.

Çarşamba hapishanesinin ihtiyaçlarının giderilmesi için diğer bir başvuru da hapishanenin iç aksamı konusunda olmuştur[17]. Hapishane döşeme ve tuvaletlerinin tamiri için 4.582 kuruşluk havalename talep edilmiştir. Yapılan tetkik sonucunda asıl fiyat belirlenerek mahalline ulaştırılmıştır. Hapishanenin ıslahı ile ilgili elimizdeki son belge Mayıs 1920 tarihlidir. Mevcut sıkıntılar tekrar dile getirilerek hapishanenin tamir edilecek bölümlerinin harita ve planları sunulmuştur.

Tamir, tadilat ve hapishane inşası taleplerinin yanı sıra gündeme getirilen sıkıntılardan biri de Çarşamba hapishanesinin hıfzıssıhha kurallarına uymadığı hususudur[18]. Memleketin diğer yerlerindeki hapishaneler gibi Çarşamba hapishanesinin de kullanıma elverişsiz olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda hayli sıkıntılar mevcuttur. Adliye Nazırı Trabzon Vilayeti'ne başvurarak Çarşamba ve Terme hapishaneleri hakkında malumat vermiştir. Verilen bilgiye göre hapishanelerin içindeki olumsuzlukların devam etmesi hâlinde hükümlü ve tutukluların hayatları tehlike içine girebilirdi.

Çarşamba kazasının yanı sıra Canik merkez liva ve bağlı kazalardaki hapishane ve tevkifhanelerin mevcudu da oldukça kalabalıktır. Söz konusu yoğunluk mahkûmlar arasında sıkıntıların yaşanmasına neden oluyordu. Ayrıca kolera salgını da yeni atlatılmıştı. Salgın yeniden tekrarlanmadan acilen tedbir alınması gerekmektedir. Hapishanelerin durumu böyleyken, tevkifhaneler daha içler acısı bir vaziyettedir. Tevkifhanenin içinde bulunduğu durumu şu ifadeler ortaya koymaktadır: *"…Tevkifhaneler daha bahtsız bir haldedir. Onlara tevkifhane demek yerine, heva ve hayâdan mahrum birer izbe veya ambar demek daha muvafık olur"*[19].

---

[17] BOA, DH. MB. HPS. 16/49, 24 Ağustos 1335 (24 Ağustos 1919). Ahşap inşaat olan Çarşamba kazası merkez hapishanesinin, döşeme tahtalarının tamir edilmek suretiyle onarılması, tuğla ve kireç harcıyla inşasına dair yapılacakları ve gerekli malzemeyi gösteren liste Kont Viktor tarafından sunulmuştur.

[18] BOA, DH. TMIK. S. 56/12, 11 Kanun-ı evvel 1320 (24 Aralık 1904). Çarşamba ve Terme hapishanelerinin hıfzıssıhha kurallarına uymadığı teftiş neticesince müfettişlik tarafından bildirilmesi üzerine gereğinin yapılmasına dairdir.

[19] BOA, DH. MB. HPS. M**.** 46/27, 12 Haziran 1327 (25 Haziran 1911). Samsun livası hapishanesi ve bağlı kazalar hapishanelerinde mevcut oldukça kalabalıktır. Özellikle Samsun Hapishanesi 212 kişi kapasiteli inşa edilmiş olmasına rağmen mahkûm mevcudunun 400'e yaklaştığı görülmektedir. Bu ise, mahkûmların sağlık şartlarını olumsuz etkilemektedir. Salgın hastalıklar kolayca bulaşmakta ayrıca firar olaylarına da sıkça rastlanılmaktadır.; Rıza Karagöz, "Canik

Çarşamba hapishanesinin içinde bulunduğu kötü koşullar ve bunların giderilmesine yönelik idarecilerin büyük çabası sonraki tarihlerde devam etmiştir. Özellikle hıfzıssıhha kaideleri bakımından hapishanenin içler acısı durumu merkeze bildirilerek sıkıntılar çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Gerekli yardımlar yapılmasına rağmen hapishanenin kötü koşulları tamamen ortadan kaldırılamamıştır.

2. Çarşamba Hapishanesinde Kadın Mahkûm ve Tutuklular

1912 yılına kadar kadın mahkûm ve tutuklu sayısının az olmasından dolayı kadınlar için ayrı bir hapishane yapılmasına ve kadın gardiyanların tayin edilmesine gerek görülmemiştir. Ancak 1912 yılından itibaren giderek artan kadın mahkûm ve tutuklu sayısı kadın hapishanelerinin oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Kazaların çoğundan, kadın mahkûm ve tutuklular için bir hane kiralanmasına ve kadın gardiyanların atanmasına yönelik taleplerde bulunulmuştur. Kısıtlı bütçe imkânlarıyla yapılmakta olan birkaç yeni hapishanenin bünyesinde kadınlara mahsus mahaller oluşturulması yoluna gidilmiştir. Çünkü hükümetin ayrıca kadın hapishaneleri finanse edecek gücü yoktur. Bunun için de kazalara mevcut hapishanelerin bir ya da iki koğuşunun kadınlara ayrılmasının uygun olduğu bildirilmiştir[20].

Çarşamba hapishanesindeki kadın mahkûmlar için çeşitli talepler Dâhiliye Nezareti'ne sıklıkla iletilmiştir. Mesela 1904 yılında Çarşamba kazasında kadın mahkûmlara ait bir hapishane olmadığı belirtilmiş ve bu konuda gerekenin yapılması istenmiştir[21]. 1911'de, kadın mahkûm ve tutuklular için jandarma dairesinin altındaki odun ve eşya mahzeninin tahsis edilmiş olduğu görülmektedir. Belediye tabibinin raporuna göre, mahzen karanlık ve rutubetli olduğundan dolayı kadın mahkûmlar sürekli olarak hastalık içindedir. Ayrıca kaldıkları yerin jandarmalarla münasebeti dolayısıyla da ahlakî açıdan hoş olmayan bir durum sergilenmektedir. Bütün bu sebeplerden dolayı ayrı bir yerde kadın hapishanesi teşkili gerektiği Dâhiliye Nezareti'ne bildirilerek, bunun için yıllık 600 kuruşluk ödenek istenmiştir[22]. Ancak verilen cevapta bu miktarı göndermenin şimdilik imkânsız olduğu ifade edilmiş ve söz konusu meblağ gönderilinceye kadar kadın mahkûmların bulundukları yerin tamiri ve genişletilmesi suretiyle yaşanılacak hâle getirilmesi istenmiştir. Merkezin böyle bir öneride bulunması yeterli görülmemiştir. Çünkü kadın mahkûmların içinde bulundukları durum büyük olumsuzluklara neden olmaktaydı. Bu sebeple acilen

---

Sancağı'nda Karantina Uygulaması ve Bundan Kaynaklanan Bazı Sorunlar (1910 – 1911)", *19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Semp*. 20 – 22 Mayıs 1999, Samsun 2000, s. 205 – 218.

[20] Ömer Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak, Kapı Yayınları*, İstanbul 2007, s. 157 – 158.

[21] BOA, DH. TMIK. S. 56/12, 17 Şevval 1322 (24 Aralık 1904).

[22] BOA, DH. MB. HPS. 2/7, 11 Kanun-ı evvel 1327 (24 Aralık 1911).

hükümet konağı civarında bir hanenin kiralanacağı bildirilmiş ve bu münasebetle daha önceki talep yinelenerek gerekli olan paranın acilen ulaştırılması istenmiştir[23].

1914'te kadın mahkûmlar için hâlâ müstakil bir binanın olmadığı görülmektedir. Hapishane dâhilinde ayrılan bir oda, hapishane ve tutuklu evi olarak kullanılmaktadır. Ancak kadınlar için ayrı bir yerde hapishane yapılması gerekmektedir. Böylelikle hapishane mevcudunda bir rahatlama sağlanarak erkek mahkûmların daha serbest hareket etmeleri sağlanacaktır. Bu suretle de salgın hastalık ve yoğunluktan kaynaklanan sorunların önüne geçilebilecektir[24].

3. Suç Türleri (Asayişi Tehdit Eden Olaylar)

Osmanlı Devleti idare sistemi içinde, 1878 yılından itibaren vilayetlerin merkez ve kaza dâhilinde bulunan hapishane ve tevkifhanelerinde mevcut olan tutuklu ve hükümlüleri gösteren defterler Zaptiye Nezareti'ne gönderilmekte idi. Zaptiye Nezareti'nin 1909'da kaldırılmasından sonra, bu cetvelleri içeren defterler Dâhiliye Nezareti'ne sunulmaya başlanmıştır[25]. Bu çerçevede Çarşamba kazası hapishanesine ait cetveller de Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiştir. Cetvellerde Çarşamba hapishanesindeki erkek ve kadın hükümlü ve tutukluların sayısı, bunların işlemiş oldukları suçların çeşitleri, hangi suçun daha çok işlendiği gibi hususlar belirtilmektedir.

İşlenen suçlar genel olarak cünha, kabahat ve cinayet olarak tanımlanmaktadır. Cünha ve kabahat suçu, vurma, yaralama, memurlara hakaret, mahpus kaçırmak, pasaportta sahtekârlık yapmak, darp, zina, sarkıntılık, çocuk ve kız kaçırmak, yalancı şahitlik, hırsızlık, emniyeti su istimal ve borcunu ödememek fiillerini kapsamakta idi. Cinayet ise, adam öldürme, zina, yol kesmek ve zimmete para geçirmek, zorla kız kaçırmak, resmi evrakta sahtekârlık yapmak gibi suçları ihtiva etmektedir[26].

Aralık 1909 - Ocak 1910 tarihlerine ait Çarşamba hapishanesi yoklama cetveline göre hapishanede cünha ve kabahat suçları ile hükümlü 17 erkek bulunmaktadır. Bunların 11'i Müslüman 6'sı gayrimüslimdir. Bu aylarda hapishaneden çıkan hükümlü erkek sayısı aynı şekilde Müslim 11, gayrimüslim 6'dır. Ayrıca cetvele

[23] BOA, DH. MB. HPS. 2/7, 26 Kanun-ı evvel 1327 (8 Ocak 1912).
[24] BOA, DH. MB. HPS. M. 10/4, 1 Kanun-ı sâni 1329 (14 Ocak 1914).
[25] Osman Köse, "Canik'te Asayiş (1911 -1914)", *Geçmişten Geleceğe Samsun 2. Kitap*, (Yay. Haz. Cevdet Yılmaz), Samsun 2007, s. 160; Ali Rıza Gönüllü, "20. Yüzyılın Başında Alanya Hapishanesi (1906 – 1919)", *Zindanlar ve Mahkûmlar*, (der. Emine Gürsoy Naskali - Hilal Oytun Altun), Babil yayınları, İstanbul 2006, s. 61.
[26] Köse, s. 160; Şen, s. 18.

göre cünha mahkemesinde 2 erkek hükümlü, daire-i istintakta ise 4 Müslim, 6 gayrimüslim erkek bulunmaktaydı[27].

1911 yılı suç istatistik cetveline göre Çarşamba hapishanesinde toplam 77 tutuklu mevcuttur. Bunlardan 25'i adam vurma ve yaralama suçlarından hükümlü bulunmaktadır. Kazalarda ve köylerde hırsızlık sıkça görülen olaylardandır. Çarşamba Kazası'nda da hırsızlık vakalarına sıkça rastlanmaktadır. Hapishanede hırsızlık suçundan hükümlü 22 kişi bulunmaktadır. Cünha ve kabahat suçuyla hapishaneye girenlerin sayısı ise 22'dir. Dikkati çeken diğer bir suç türü de kasten adam öldürmedir. Bu suç ile yatan hükümlü sayısı 1'i kadın 5'i erkek olmak üzere toplam 6'dır. Bunun yanı sıra kız kaçırarak ırza geçme, başkasının mal ve emlâkine zarar verme suçlarıyla da birer kişi hükümlü bulunmaktadır[28]. Asayişi ihlal eden olayların cehaletten kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Çünkü suça iştirak edenlerin büyük çoğunluğunu eğitilemeyen veya iş imkânı bulamayan bekâr gençler oluşturmaktadır[29]. Bunların meslek gruplarına baktığımızda 2'sinin esnaf, 46'sının ziraatçı, 6'sının amele, 17'sinin ise işsiz olduğu tespit edilmiştir. Aslında ziraatçı görünen kısım da işsizdir. Bunlar köylerde oturmakta ve geçimlerini güçlükle sağlamaktaydılar. Kadın hükümlü oranına baktığımızda erkeklere oranla % 1 olduğu görülür. Bir kadın kasten adam öldürme suçuyla hükümlü bulunmaktadır.

Yüksek köylerde hayvan hırsızlığı, adam vurma ve yaralama yaygın olarak görülen olaylardı. Çarşamba Canik kazaları içinde en çok cinayet olaylarının işlendiği yerdir. 1914'te Sarıyurt köyünde cinayet vakası meydana gelmiştir. 1915 yılı Ocak ayında da 2 cinayet olayına rastlamaktayız. İlki kazanın Kirazlık Çay mahallesinde Keleşbey oğlu Aslan'ın öldürülmesidir. Olay Niyazi ve biraderi Behlül'ün hayvanlarının, dayıları Aslan'ın bahçesine girmesiyle başlamıştır. Çıkan tartışma neticesinde Aslan öldürülmüştür. Jandarma kumandanının verdiği bilgiye göre failler yakalanmıştır. İkinci olay ise kazanın Alayaygın köyünde meydana gelmiştir. Burada Tahmazoğlu Kâşif vurularak öldürülmüştür. Ancak olayın müsebbibi firar ettiğinden yakalanamamıştır[30].

1915'te Çarşamba kazasında işlenen suçlarda artış gözlemlenmektedir. Çarşamba hapishanesinin 4 aylık yoklama cetveline göre 16'sı cinayet 45'i cünha suçundan 61 hükümlü bulunmaktadır. Mevcut tutuklu ise 85'i erkek 4'ü kadın olmak

---

[27] BOA, DH. MB. HPS. 142/37, Kanun-ı evvel 1325 (Aralık 1909) ibti'dasından 16'sına kadar giren çıkan mahkûmları gösterir cetvel.

[28] BOA, DH. MB. HPS. M. 5/1, 4 Cemazilahir 1330 (21 Mayıs 1912). Çarşamba kazası hapishanesinin 1327 senesine ait suç istatistik cetveli.

[29] Köse, s. 161.

[30] BOA, Dâhiliye Nezareti Muhaberât ve Tensîkât Müdüriyeti Belgeleri (DH. EUM. MKT.) 67/21, 17 Safer 1333 (4 Ocak 1915). Teşrin-i sâni 1330'da Çarşamba kazasında vukua gelen cinayetleri gösterir cetvel.

üzere toplam 89'dur[31]. Giderek olayların tırmanması üzerine kazalarda jandarma ve polis yoğun çalışma göstermiştir. Bunun sonucunda Çarşamba ve diğer kazalarda toplam 327 olay aydınlatılarak failleri adalete teslim edilmiştir[32]. 1917 tarihli diğer bir yoklamaya göre hapishanede 56 tutuklu, 6 hükümlü bulunmaktadır. 1918 yılı başına ait hapishane kaydına cünha suçundan 59'u erkek 1'i kadın tutuklu ve hükümlü, sulh mahkemesinde ise 5 erkek mahkûm mevcut bulunmaktadır.

Ağustos 1918'de Çarşamba hapishanesinde cinayet ve küçük suçlardan tutuklu 80 kişi bulunmaktadır. Bunlardan 49'u adliye, 19'u da divan-ı harbe ait vakalardır. Mevcut tutuklu sayısı ise 206'sı erkek 11'i kadın olmak üzere 217'dir. İstatistikî verilerden de anlaşılacağı üzere bu tarihlerde Çarşamba hapishanesindeki tutuklu sayısında bir artış gözlemlenmektedir.

Kasım 1919'da Çarşamba hapishanesinde erkek koğuş adedi 4, kadın koğuş adedi 1'dir. Hapishanede cünha mahkemesinde 7 müslim, daire-i istintakta ise 9 müslim ve 2 gayrimüslim bulunmaktadır[33]. Tutuklu sayısı ise 18'dir. Yine Mart 1920 yılı itibariyle hapishanede mevcut hükümlü ve tutuklu sayısı 30'dur[34].

4. Çarşamba Hapishanesi Personeli

Hapishanelerde memur ve müstahdem kadrolarının açılması ve görevlendirilmesi, Vilayetler Kanunu'nun 10. Maddesi ile ilgilidir[35]. Personel olarak *"muktedir ve ehil olmayan"* kişilerin seçilmesi idarî işler ve güvenlik konusunda sorunlara yol açmıştır. Söz konusu durum ile ilgili Çarşamba hapishane idaresinde de bazı sıkıntıların dile getirildiğini görüyoruz.

Aralık 1894 yılında Trabzon vilayetine gönderilen yazıya göre Çarşamba ve diğer kaza hapishanelerinin idaresi şehir güvenliğini sağlayan zabitler tarafından yürütülmekte, fakat hiç birinde bu göreve muktedir memur ve gardiyanlar bulunmamaktadır. Bu durum ise bazı kişilerin haksız yere hapsedilmesine ve diğer bir takım olumsuzlukların yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Daha sonra bu konuda bir teftiş yapılarak Trabzon istinaf mahkemesine bir layiha gönderilecektir. Layihada söz konusu hapishanelerin ıslahı için gerekli çalışmanın yapılması bildirilmiştir[36].

---

[31] BOA, DH. MB. HPS. M. 20/96, 1 Cemazilevvel 1333 (17 Mart 1915). Çarşamba kazası hapishanesinin 1331 (1915) senesi martının birinci günü yoklamasından Teşrin-i sâni ve kanun- evvel ve Kanun-ı sâni ve şubatın dört aylık yoklama cetvelidir.

[32] Köse, s. 166.

[33] BOA, DH. MB. HPS. M. 40/60, 9 Teşrin-i sâni 1335 (9 Kasım 1919) senesinde Çarşamba hapishanesi ve tevkifhanesindeki mahkûmların sayısını gösterir cetvel.

[34] BOA, DH. MB. HPS. M. 42/45, 1336 Mart'ı (Mart 1920) zarfında hapishanede mevcut olan mahkûm ve tutuklu sayısını gösterir cetvel.

[35] Şen, s. 152.

[36] BOA, DH. MKT. 303/50, 5 Cemazilahir 1312 (4 Aralık 1894).

Personel seçimlerinde yeterince dikkat gösterilmemesi bu konunun yeniden ele alınmasına neden olmuştur. İşe yaramayan, güvenilir ve dürüst olmayan memurlar derhal tespit edilerek görevlerine son verilmiştir. Bu şekilde Çarşamba hapishanesinin başgardiyanı Mahmut Ağa görevini su istimal ettiğinin anlaşılması üzerine açığa alınmıştır. Görevini yerine getirmediği için işine son verilenler olduğu gibi, iyi ifa edenlerin de terfisi söz konusu olmuştur. Örneğin Başgardiyan Mehmet Efendi bu şekilde Ünye süvari birliğine terfi ettirilmiştir[37].

Tablo 1. *Canik ve kazalarının hapishane müdürü, kâtip ve gardiyan maaşları[38].*

İzahat	***Adet***	***Tahsisat-ı şehriye (Müfredat Kuruş)***
Merkez liva hapishane müdürü	*1*	*460*
Merkez liva hapishane kâtibi	*1*	*320*
Merkez liva hapishane gardiyanları	*5*	*200*
Bafra kazası başgardiyan	*1*	*200*
Bafra kazası gardiyan	*1*	*160*
Çarşamba kazası baş gardiyan	*1*	*200*
Çarşamba kazası gardiyan	*1*	*160*
Terme kazası baş gardiyan	*1*	*200*
Terme kazası gardiyan	*1*	*160*
Ünye kazası baş gardiyan	*1*	*200*
Ünye kazası gardiyan	*1*	*160*
Fatsa kazası baş gardiyan	*1*	*200*
Fatsa kazası gardiyan	*1*	*160*

Çarşamba hapishanesindeki görevlilere baktığımızda hapishanede 1 başgardiyan ve 1 gardiyan bulunmakta ve hapishane onlar tarafından idare edilmektedir[39]. Müdür ve kâtip gibi görevliler ise merkez liva hapishanelerinde görev yapmaktadır. Personelin maaşına baktığımızda Çarşamba hapishanesi başgardiyanı 200 kuruş, gardiyanı da 160 kuruş ücret almaktadır.

5. Çarşamba Hapishanesinde Mahkûmların Günlük Yaşamı

Yiyecek olanaklarının kısıtlı olması yetersiz beslenmeyle birlikte birçok hastalığı da beraberinde getirmekteydi. Bu konuda çıkarılan nizamnameler ile mahkûm ve tutuklulara verilen yiyecekler belli bir standartta bağlanmış ve her mahkûma günlük belirli bir miktar ekmeğin ve yiyeceğin verilmesi kararlaştırılmıştır.

[37] BOA, DH. MB. HPS. M. 12/56, 8 Cemazilahir 1332 (4 Mayıs 1914), Canik merkez liva ile kaza hapishaneleri müstahdemleri arasında meydana gelen tebeddülatı gösteren cetvel.
[38] BOA, DH. MB. HPS. 155/100, 30 Zilkade 1333 (8 Kasım 1915), Canik sancaklarındaki hapishane müdürü, kâtip ve gardiyan maaşlarını gösteren defter.
[39] BOA, DH. MB. HPS. M. 40/60, 9 Teşrin-i sâni 1335 (9 Kasım 1919).

Çarşamba hapishanesinde, mahkûmlara hapishanenin kendi mutfağında pişirilen ekmekler verilmekteydi. Bundan başka devlet tarafından herhangi bir yiyecek verilmediği anlaşılmaktadır. Mahkûmlar kendi paralarını vermek suretiyle gardiyanlar vasıtasıyla dışarıdan da yiyecek alabilmekteydi. Bunun dışında hayır cemiyetleri de Çarşamba hapishanesine yiyecek yardımında bulunmuştur. Yardımlar üzeri açık olan bir mahalde hapishanenin bahçesinde hapishane görevlilerinin gözetimi altında yapılmaktadır[40].

Hapishanelerdeki mahkûm ve tutuklular devlet tarafından hapishanenin içindeki işlerde ve menafi-i umumiye gibi işlerde çalıştırılmaktaydı. 1917 tarihli bir belgeye göre, Çarşamba hapishanesinde siyasi suçlar hariç olmak üzere cezalarını tamamlamaya 6 ay kalmış olan hükümlülerin de çeşitli işlerde görev aldığını görmekteyiz. Buna göre 3 mahkûmun yol tamiri ve çiftçilik gibi işlerde görevlendirildiği anlaşılmaktadır[41].

Çarşamba hapishanesinde mahkûmların da bazı taleplerde bulundukları görülmektedir. Bu çerçevede 27 Ağustos 1917'de Molla Salih oğlu Kâşif 30 kişi adına Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazısında, henüz haklarındaki tahkikatın sona ermemiş olduğunu belirtmiş, tahkikatın sona ermesi uzun sürebileceğinden o zamana kadar askeri vazifelerini yerine getirmek için harp mevkilerine sevklerini istemiştir[42].

Sonuç olarak diyebiliriz ki XX. Yüzyıl'ın başında Çarşamba hapishanesinin en öncelikli sorunu fiziki şartlarının yeterli olmamasıdır. Bu durum hem sağlık hem de güvenlik açısından bir takım sıkıntılara yol açmaktadır. Özellikle kadın mahkûmların içinde bulundukları olumsuz koşulların düzeltilmesine çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde bu tarihlerde bir taraftan yeni hapishaneler açılmaya çalışılırken diğer taraftan mevcut hapishanelerin tamir yolu ile daha iyi koşullara getirilmesine çaba sarf edilmiştir. Mevcut hapishanelerin bakım ve onarımına gayret edildiği anlaşılmaktadır. Bunun nedeni yeni bina inşasını kaldıracak ödenek tahsisinin yapılamamasıdır. Osmanlı Devleti bu konudaki hassasiyeti meclise taşımış ve bazı kararlar almıştır. Mecliste alınan söz konusu kararlardan birisi, hapishaneler tahsisatına 4.400 liranın ilave edilmesidir[43]. Ayrıca 1909 yılı başında hapishaneler tamiratı ile suçluların sevk, iaşe ve sağlık giderleri için 6 milyon kuruşun bütçeye ilavesine karar verilmiştir. Ancak alınan bu tedbirlere rağmen savaş ortamının verdiği

[40] BOA, DH. MB. HPS. M. 27/17, 14 Rebiülevvel 1335 (7 Şubat 1917), Canik livası dahilindeki hapishaneler ve tevkifhanelere ait izahat varakalarının takdimi.
[41] Aynı belge.
[42] BOA, Dâhiliye Nezareti Takibât-ı Adliye Kalemi Belgeleri (DH. EUM. ADL.) 36/24, 27 Eylül 1333 (27 Eylül 1917).
[43] Ünlü, s. 193 – 194.

ekonomik sıkıntılar ve ödenek yetersizliğinden istenilen iyileştirmeler yerine getirilememiştir.

Çarşamba hapishanesi ile ilgili diğer bir sorun personelin sayı ve nitelik olarak yetersizliğidir. Bu konuda gerekli personeli sağlayarak görevlerini lâyıkıyla yerine getirmeleri istenmiştir.

1913 yılından itibaren memleketin diğer yerlerinde olduğu gibi Çarşamba'da asayişi ihlal eden olaylarda artış olduğunu gözlemlemekteyiz. 1915'te Çarşamba kazasında adam öldürme, yaralama, hırsızlık gibi suçlarda artış gözlemlenmektedir. Söz konusu rahatsızlığa savaş ortamının yol açtığı ekonomik ve sosyal bunalımların sebep olduğu söylenebilir.

İşlenen suçlar arasında adam vurma ve yaralama, hırsızlık ve küçük suçlar önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle adam öldürme Canik kazaları içinde Çarşamba kazasında daha sıklıkla görülmektedir. Suç oranının yükselmesinde eğitim düzeyi etkilidir. Eğitim düzeyi düştükçe suç oranında artış olmuştur.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dâhiliye Nezareti Takibât-ı Adliye Kalemi Belgeleri (DH. EUM. ADL.)

Dâhiliye Nezareti Muhaberât ve Tensîkât Müdüriyeti Belgeleri (DH. EUM. MKT.)

Dâhiliye Nezareti Mebâni-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Belgeleri (DH. MB. HPS.)

Dâhiliye Nezareti Mebâni-i Emîriye ve Hapishaneler İdare-i Umumiyesi Belgeleri (DH. MB. HPS. M).

Dâhiliye Mektubî Kalemi (DH. MKT.)

Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Belgeleri (DH. TMIK. S.)

Araştırmalar

BARDAKOĞLU, Ali, "Hapis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XVI, İstanbul 1997, s. 54.

GÖNÜLLÜ, Ali Rıza, "20. Yüzyılın Başında Alanya Hapishanesi (1906- 1919)", *Zindanlar ve Mahkûmlar,* (Der. Emine Gürsoy Naskali - Hilal Oytun Altun), Babil yayınları, İstanbul 2006, s. 57 – 64.

KARAGÖZ, Rıza, "Canik Sancağı'nda Karantina Uygulaması ve Bundan Kaynaklanan Bazı Sorunlar (1910 – 1911)" , *19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu 20 – 22 Mayıs 1999,* Samsun 2000, s. 205 – 218.

KÖSE, Osman, “Canik’te Asayiş (1911 - 1914)”, *Geçmişten Geleceğe Samsun 2. Kitap*, (Yay. Haz. Cevdet Yılmaz), Samsun 2007, s. 159 – 177.

ÜNLÜ, Mucize, “Hapishane Reformu Sürecinde Canik Hapishanesini Islah Çalışmaları (1876 - 1918)”, *Geçmişten Geleceğe Samsun 2007 2. Kitap***,** (Yay. Haz. Cevdet Yılmaz), Samsun 2007, s. 179 – 195.

ŞEN, ÖMER, *Osmanlı’da Mahkûm Olmak,* Kapı Yayınları, İstanbul 2007.

ŞEMSEDDİN SAMİ, “Haps”, *Kâmûs-ı Türkî,* 1989 (3. baskı).

H. 29 ZİLHİCCE 1341 (12 AĞUSTOS 1923) TARİHLİ HARİTAYA GÖRE ÇARŞAMBA KAZASI

Pelin İSKENDER KILIÇ∗

Canik Sancağı, Osmanlı idaresine girdikten sonra klasik sancak olarak yapılandırılmıştır. 1413 yılında Rum Beylerbeyliği tesis edilmiş ve eyaletin sancakları içinde Canik Sancağı da yer almıştır. Rum Beylerbeyliği, 17. Yüzyıl'ın ortalarından sonra Sivas Eyaleti olarak anılmıştır. Canik bundan sonra Sivas Eyaleti bünyesinde yer almıştır. 18. Yüzyıl'ın ortalarından itibaren Canik'teki ayan ailelerinin Canik muhassıllığı ile birlikte çoğu kere Trabzon zaman zaman da Sivas ve Erzurum Eyaletlerinin idaresini ele geçirmeleri ve yöneticilerinin bölgedeki etkinliği sebebiyle idarî manada Trabzon ile de bir ölçüde ilişkili olmuştur. Bu durum daha sonraki dönemlerde Canik'in Trabzon Eyaletine bağlanmasında etkili olmuştur. 19. Yüzyıl'ın ilk çeyreğinden başlayarak Canik Sancağı Trabzon Eyaleti'ne dâhil edilmiştir. 1824 yılından itibaren Canik Sancağı artık Trabzon Eyaleti ile tevcih edilmeye başlamıştır. 1831 tarihinde Canik Sancağı, Sivas Eyaleti bünyesinde yer almıştır[1]. 1847 yılında idarî olarak Trabzon'a bağlanmıştır. 1867 Vilayet Nizamnamesine göre, Canik Sancağı Samsun, Bafra, Çarşamba ve Ünye kazalarından oluşmaktadır. 1877'de Terme ve Niksar'ın da ilavesiyle sancak dâhilindeki kazaların sayısı altıya çıkmıştır. 1892'de Niksar, sancak sınırları dışında bırakılırken, Fatsa kazası Canik'e bağlanmıştır[2]. 1892 yılında yeniden Trabzon Vilayeti'ne bağlanan Canik Sancağı'nın bu durumu 1910 yılına kadar devam etmiştir. 1908-1909 tarihli devlet salnamesinde Canik, Trabzon Vilayeti'nin sancaklarından biridir. 19 Mart 1910 tarihinde Canik Sancağı, Trabzon Vilayeti'nden ayrılarak müstakil mutasarrıflık haline getirilmiştir. Müstakil Canik Sancağı, 1910 yılında merkez (Samsun), Bafra, Çarşamba, Fatsa, Terme ve Ünye kazalarından müteşekkildir. Merkeze bağlı Kavak, Bafra'ya bağlı Alaçam ve Ünye'ye bağlı Karakuş nahiyeleri ile bu kaza ve nahiyelere bağlı toplam 1.096 köy vardır[3].

Canik Sancağı'na bağlı yerlerden biri olan Çarşamba kazası, Trabzon'un yüz kırk iki mil batısında ve Samsun'un doğusunda olup, Yeşilırmak Nehri'nin iki tarafında düz bir zemin üzerine kurulmuştur[4]. Kuzeyinde Karadeniz, Doğusunda Terme Kazası, Güneydoğusunda Ünye Kazası, Güneyinde Erbaa Kazası ve Lâdik Kazası, Batısında da

∗ *Yrd. Doç. Dr., OMÜ Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.*

[1] Orhan KILIÇ, "Osmanlı Dönemi İdarî Uygulamalar Bağlamında Canik'in Yönetimi ve Yöneticileri", *Geçmişten Geleceğe Samsun, 1. Kitap*, Samsun 2006, s. 34-35.

[2] Nedim İPEK, "Canik Sancağı'nın Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme", *OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 12/1*, Samsun, Mayıs 1999, s. 29-45

[3] Nedim İPEK, "Canik Umumî Meclisi", *19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu Bildiriler* (20-22 Mayıs 1999), Samsun 2000, s. 185-203

[4] *Trabzon Vilayet Salnamesi. H. 1322* (1904-1905) s. 87

Canik merkez ve Kavak Kazası ile çevrilidir. Çarşamba kazasının arazisi tamamıyla tortu araziden meydana gelmiş olduğundan oldukça düz ve deniz seviyesindedir. Bu geniş arazi üzerinde Yeşilırmak, Terme Irmağı ve Miliç Irmağı ile daha birçok dere ve çay, yataklarındaki meyillik azlığından dolayı muntazam bir şekilde akmayıp, etrafa yayılarak çok büyük bataklıklar ve sazlıklar meydana getirmişlerdir[5]. İlçe toprakları iki bölümden oluşur. Güneyinde dağlık kesim, kuzeyinde ise Karadeniz kıyısına kadar uzanan ovalık alan yer alır. Çarşamba Ovası ile bu ovayı güneyden kuşatan yüksek saha gerek fizikî özellikler, gerekse beşerî ve ekonomik faaliyetler bakımından birbirinden farklı iki ayrı ünitedir. Güneydeki dağlık sahadaki yerleşmeler çok seyrek bir şekilde araziye dağılmıştır. Bu sahadaki köyler birbirinden oldukça uzakta bulunan küçük küçük mahallelerden oluşmaktadır. Önemli akarsulardan biri olan Yeşilırmak, adeta ilçeyi ikiye böler. Irmak vadisinin Karadeniz'e açılarak genişlediği yerde ülkenin en önemli ovalarından biri olan Çarşamba Ovası yer alır. Ovanın kıyısında denizden kıyı kordonlarıyla ayrılmış Simenlik, Akgöl, Kargalı Göl, Kara Göl ve Dumanlı Göl gibi irili ufaklı lagün gölleri mevcuttur[6]. Çevresi genellikler sazlık ve bataklık olan bu göllerde sazan, iftina, alabalık ve kefal gibi çeşitli balıklar yaşar. Ufak bir gölde de oldukça çok kefal ve morina balığından yine çok miktarda yumurta ve havyar imal olunmaktadır[7]. Diğer göller Akarcık Göl, Koca Göl, Akmaz Göl, Sazlık Göl, Çilme Gölü ve Körırmak Gölü'dür. Yeşilırmak'ın eski yataklarından olan Körırmak bataklığı, deltanın uç kısmında batıda yer almaktadır. Tamamen sazlık bir alandır. Doğu bölümünde Çarşamba Ovası, Terme Çayı doğusunda kıyı ovası özelliği kazanmaktadır. Doğuya doğru daralmaya başlayan kıyı ovası, Akçay vadisinde biraz genişledikten sonra tekrar hızla daralmaktadır. Ovanın doğu sınırını oluşturan Akçay ile batıda Derbent burnu arasındaki mesafe 65 km.dir[8].

16. Yüzyıl'da Arım kazası köyleri bugünkü Çarşamba'da ve Salıpazarı'nda (Koçyurdu: Zivgar Ayvacık'ta), Ökse kazasının tespit edilebilen köylerinin çoğunluğu (Ahilü, Araplı, Aşıklı, Bayramlı, Tilkili, Epçeli, Eğercili vb.) Dikbıyık'ta bir kısmı da (Büyüklü, Karamustafalı, Ökseköseli) Çarşamba merkez ilçesi içindedir. Ayvacık kazası köyleri bugünkü Ayvacık'ta, bazıları da (Beyyenice: Beylerce, Cacil: Paşayazı vb.) Çarşamba'da yer almaktadır[9].

---

[5] *Trabzon Vilayet Salnamesi. H. 1322* (1904-1905) s. 240

[6] Ali Özçağlar, "Çarşamba Ovası ve Yakın Çevresinde Araziden Faydalanma", Ankara Üniversitesi *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, *Sayı: 3,* Ankara 1994, s. 93-128

[7] *Trabzon Vilayet Salnamesi, H. 1322* (1904-1905) s. 87

[8] Ali Özçağlar, agm, s. 120

[9] Mehmet Öz, *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII Canik Sancağı Avarız Defterleri (1642),* Ankara 2008, TTK

Canik Sancağına ait kayıt defterinde, Samsun ve Bafra'nın ardından gelen üçüncü büyük kaza Arım (bugünkü Çarşamba)'dır. Arım Kazası, 1837 yılında otuz beş köyü bünyesinde barındırmaktadır. İki mahallesi ve otuz beş köylük idarî alanı ile birlikte civarındaki kazalar içinde yönetsel yapı merkezî konumunu korumuştur. Bafra ve Samsun kazalarında olduğu gibi Arım Kazası da kendine bağlı kazalara sahiptir. Bu kazalardan Ökse yirmi iki köye sahiptir. Arım (Çarşamba) ile Sonisa sınırı arasında bulunan Ayvacık ise iki mahalle ve kırk beş köye sahiptir. Bu durum Ayvacık Kazasının, hem nüfus hem de Sancak merkezine yakınlık açısından daha avantajlı olan Arım'ın önüne geçmesini sağlayamamıştır[10].

Haritadan da anlaşılacağı üzere kazanın Karadeniz'e yakın yerlerinde yer alan bataklık ve sazlık araziden dolayı yerleşim yeri çok azdır. Yoğunluk daha çok Yeşilırmak'ın sahilden içeri doğru doğu ve batı taraflarında yoğunlaşmıştır. Bu yoğunluk daha güneye gittikçe yükselti nedeniyle azalmaktadır. Yeşilırmak'ın doğusu, kuzeyde kalan kısım Arım Düzü güneyde kalan kısım Arım Yükseği olarak adlandırılmıştır. Yeşilırmak'ın batısı ise kuzey kısmı Ökse, güney kısmı Ökse Yükseği olarak belirtilmiştir. Haritadan tespit edebildiğimiz kadarıyla Yeşilırmak'ın doğusunda 94, batısında ise 124 köy mevcuttur[11].

---

[10] Mehmet Yavuz Erler, "Osmanlı Nüfus Kayıtlarına Dair Alternatif Bir Kaynak: Defter-i Liva-ı Canik (1837)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 2/8*, Yaz 2009, s.171

[11] Doğusunda yer alan köyler: Acıklı, Akkuzulu, Alanyaykın, Alay, Alçakyazı, Allı, Arım Ömerli, Arım Tatarlı, Arım Temirli, Aşağı Alibeyli, Aşağı Taflu, Ayazma, Bafracalı, Bayramyurdu, Beşme, Bereket, Cacil, Canlı, Cibacalu, Cimle, Çamalan, Çatak, Çeltik, Çerçiler, Donurlu, Düzköy, Emirhan, Eynel, Fernek, Fidancık, Gazi Hüseyin Bey, Hacıbekbek, Hacıbeyli, Hacımaslı, Hamlık, Helvacalı, Kabakestane, Kabaklı, Kadılı, Karaağaç, Karacalı, Karacaviran, Karadere, Kaşbaşı, Kaydan, Kestanepınar, Kışla, Kızılot, Kocalar, Köklük, Köseli, Köyyeri, Kumarlı, Kuşculu, Kuraba, Kürtün, Manalı, Meşelik, Mumlu, Muscalı, Muslubey, Namazlı, Ordu, Ordubaşı, Örencik, Satlak, Sendil, Seyfel Süfla, Seyfel Ulya, Sığrtmaç, Soğucak, Soyuk, Suğluca, Şeyh Habil, Tahtabahçe, Taşlık, Tepealtı, Tepearuk, Tepecik, Tümürcülü, Uluköy, Uzunlu, Vakıfköprü, Yamanlı, Yavulu, Yaycılar, Yaykun, Yeniköy, Yukarı Alibeyli, Yukarı Donurlu, Yukarı Taflu, Zevgar, Zevgarbaşı.

Batısında yer alan köyler: Acısu, Ağacagüney, Ağluç, Ahulu, Alagircami, Anbarköprü, Arablı, Arduç, Arucak Sarıkilise, Aşağı Musalla, Aşıklı, Ayvacık, Azman, Bağırsak, Balahur, Balcalı, Batcıkışlası, Bayramlı, Bayırköy, Bezirganlı, Bicincik, Bicincik İslamı, Boyacılı, Büyüklü, Cayvar, Çakmak, Çayırçökek, Çerkesler, Çınarlık, Çiftiçi, Çifteköprü, Çökekli, Darboğaz, Deli Hüseyinoğlu, Dikbıyık, Düzdağ, Eğercili, Eğridere, Eğrikum, Elamoğlu, Epçeli, Ermeniyan Sarıyurt, Fatsa, Gökçe, Gökçedere, Gökçeköy, Gökçeli, Gölceğiz, Gökyar, Güdedi, Güllüpınar, Günbat, Hacılıçay, Hamzalı, Hızırlı, Irmak sırtı, Kabaceviz, Kabalak, Kadıkiriş, Kapukaya, Karabürük, Karacalı, Karakaya, Karakulak, Karamuk, Karamustafalı, Karatuzla, Kazançlı, Kerpiçli, Kesealan, Kesimoğlu, Kethüda, Kışla, Kirazbucağı, Konukluk, Köseli, Kulağan, Kullu, Kumköy, Kurtahmetli, Kuşhane, Kürtler, Martal, Meletlioğlu, Melik, Menamut, Minnetoğlu, Musa Ağa, Musabere, Osmansıoğlu, Otluk, Öksüzoğlu, Ömerli, Ramazanköy, Pelidoğlu, Rumyan Sarıyurt, Sakızlı, Saraçlı, Sarıyurt, Selyeri, Sıtmasuyu, Sofualan, Şeyhgüven, Tankarlu,

Çarşamba'nın etrafında birçok göl ve bataklıklar olduğundan havası yaz mevsiminde tehlikeli bir durum alır. Diğer mevsimlerde ise gayet muntazam, olağan bir hale gelmektedir. Yaz mevsiminde kasabanın havasının iyi olmaması halkı yaylalara gitmeye mecbur etmektedir[12]. Bu bataklıklardan aynı zamanda etrafa çok kötü kokular yayılmaktadır. Bu nedenle Çarşamba'nın özellikle yaz mevsimlerinde kötüleşen hava koşullarını herkes kaldıramamaktadır. Özellikle Kırım Savaşı ile başlayan ve 1855-1865 arasında yoğunlaşan Kafkas göçleri sonucunda Osmanlı topraklarına gelen göçmenlere yerleşim yerleri bulma problemi ortaya çıkmıştır. 1866-1876 arası münferit olarak devam eden bu Kafkas göçleri, Doksanüç Savaşı'nı müteakip tekrar kitlesel hale dönüşmüştür. Göçmenler Canik Sancağı dahilinde Terme, Akçay ve Çarşamba'nın köylerine yerleştirilmişlerdir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte Sohum'dan gelen 60.000'i aşkın göçmen başta Çarşamba ve Bafra kazaları olmak üzere Trabzon Vilayeti'nin iskâna elverişli yerlerine yerleştirilmiştir. Bunda en önemli etken Çarşamba ve Bafra'nın verimli ovalar olmasıdır[13]. Ancak Çarşamba ve Terme'nin bazı yerlerine iskân ettirilmiş olan bu muhacirlerin bir kısmı havanın kötü durumundan ve meydana getirdiği etkilerden dolayı hayatını kaybetmiş bir kısmı ise başka taraflara gitmişlerdir. Bu nedenle bazı köylerin yalnız harabeleri kalmıştır. Erkekler kadınlara oranla bu kötü havadan daha çok etkilendikleri için zıraat da dâhil bütün işler kadınlar tarafından yapılmaktadır. Çarşamba ve Terme sahilinde yerli halkın bu kötü hava ve arazi şartlarının tesirlerinden dolayı karınları şişip dalakları bir tarafa doğru sarkmıştır. Halk fakirlikten ve hastalıktan kuvvetten düşmüştür. Çarşamba kazasının arazisi geniş ve oldukça verimli olduğu halde doldurulması ve ıslahı için çok fazla operasyon ve masraf gerektiren büyük bataklıklar sebebiyle çok az yararlanılmaktadır[14]. Samsun şehrine yakın olan sazlıkların çok az bir miktarı 1903 senesinden itibaren ciddi bir şekilde doldurulmaya başlamıştır. Bu durumun şehrin kötü havasını büyük ölçüde değiştirdiği görülmektedir. 13 Şevval 1334 (13 Ağustos 1916) tarihli bir belgede, Samsun'daki sazlığın kurutma çalışmalarına başlanıp, işin üçte birinin bitirildiği, Terme ve Çarşamba'daki bataklıkların kurutulması için İstanbul'dan postaya verilen Terme ve Çarşamba bataklıklarına ait keşif evrakının acilen Canik Livası'na ulaştırılması gerektiği belirtilmiştir. Bu belgeden de anlaşılacağı üzere devlet Canik Livası'nda Samsun'daki sazlık ile Çarşamba ve Terme'deki bataklıkların kurutulmasına oldukça önem vermektedir. Yapılan çeşitli yazışmalarda sazlık ve bataklıkların kurutulmasına bir an önce başlanılmasının gerektiği defalarca vurgulanmıştır. Bunun gerekçesi olarak da

---

Taşdemir, Taşhan, Tatarlı, Tayyibli, Tekfur, Tekfurmeydanı, Tekkeköy, Terice, Tikencik, Tortop, Töngel, Turgutlu, Ulaş, Ulupınar, Üçköprü, Yağıbasan, Yaylakiriş, Yenice, Yukarı Yenice.

[12] *Trabzon Vilayet Salnamesi, H. 1322* (1904-1905) s.165

[13] Nedim İPEK, "Canik Sancağı'nın nüfusuna Dair Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 12/1*, Samsun, Mayıs 1999, s. 42

[14] *Trabzon Vilayet Salnamesi, H. 1322* (1904-1905) s.240-241

bataklıkların halkı her yönden rahatsız ettiği ve nüfus kaybına neden olduğu gösterilmiştir. Ayrıca bu işin memleketin en mühim ihtiyaçlarından biri olduğu ve bir an önce işe başlanılması gerektiği vurgulanmıştır. Bunun için İsviçre tebaasından su fenni ile uğraşan uzman bir mühendis görevlendirilmiştir. Bu kişi öncelikle bölgeye gelerek çeşitli incelemelerde bulunmuştur. Konuyla ilgili olarak bir rapor, harita ve proje sunmuştur. Sunulan proje, bataklıkların kurutulması ile ilgili olarak uygun bulunmuştur. Amele taburları oluşturulmuş, zıraat ile uğraşan kişilerin de istihdamları sağlanmıştır. Verilen raporda Yeşilırmak ve civarındaki dere ve ırmakların (Körırmak gibi) yataklarının durumu dile getirilmiştir. Bataklıklardaki çukurların rakımlarının tam olarak bilinemediği, 1,5 metre ile 2 metre arasında rakıma sahip olanların kurutulmasının mümkün olduğu belirtilmiştir. Yeşilırmak'ın taşmasından sonra etrafındaki arazinin sular altında kalmasını önlemek amacıyla nehrin kenarına barikatların kurulması gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca Terme ve Çarşamba'da o kadar çok bataklık mevcuttur ki bunların kurutulması için çeşitli kanallar yapılmıştır. Suyun taşma zamanları için kontrol amaçlı toprak bentler yapılarak kapaklar oluşturulmuştur. Özellikle Çarşamba'da Körırmak bataklığı civarında nehrin taşması sonucu sular 4,5 metre yükselmektedir. Bunun zararlarını ve bataklık oluşumunu önlemek amacıyla uygun uzunlukta bir bent inşa edilmiştir. Su miktarının en yüksek seviyeye çıktığı anda kontrol amaçlı kapak teşkilatının yapılması kararlaştırılmıştır. Projede Yeşilırmak'ın Çarşamba'dan geçen kısmının taşkın seviyesinin 4,5 metre olduğu tespit edilmiştir. Sahilde inşa edilecek olan toprak barikat 5 metre yükseklikte olursa nehrin taşma seviyesi birinci taşmada barikatı harap etme ihtimali oldukça fazladır. Bu taşmada meydana gelecek tortu oldukça nitelikli ve nicelikli olacaktır. Bataklıkların oluşmaması için tahliye kanalları aracılığı ile suların Yeşilırmak'a aktarılması gerekmektedir. Kanalların uzunlukları 350 m., 775 m., 900 m. yi bulmaktadır. Kanal ve bent yapılan yerlerin etrafı çim ile örtülmüştür. Samsun'daki suların temizliği için de bir filtrenin inşaatına bir an önce başlanması uygun bulunmuştur[15].

Yine 2 Receb 1336 (13 Nisan 1918) tarihli belgede Canik livasında nehirlerin yataklarının düzenlenmesi ve bataklıkların kurutulması işlerini denetlemek ve bu yönde girişimlerde bulunmak amacıyla Umur-ı Miyahiye (Su işleri) İdaresinin kurulması istenmiştir[16].

Bütün bu bataklıklara rağmen bir ova olan Çarşamba arazi oldukça verimlidir. Arpa, buğday, çavdar, mısır darısı ve fasulyeden başka birçok sebze ve meyve yetiştirilmektedir. Arazide en fazla mısır üretilip, oldukça fazla miktarı da dışarıya gönderilmektedir. Kasabada ipek ve pamuktan bazı mensucat yapılmaktadır. Manda

[15] BOA, DH. UMVM, Dosya No: 73 Gömlek No: 20 H.13.L.1334 (13 Ağustos 1916)
[16] BOA, DH. UMVM, Dosya No: 73 Gömlek No:47 H.2.B.1336 (13 Nisan 1918)

ve karasığır burada çok fazla yetiştirildiği gibi, güzel at ve kısraklarda yetiştirilmektedir. İnek, manda ve koyun sütünden birkaç çeşit peynir yapılır. Çarşamba'nın ihracatı arasında fasulye, keten tohumu, koyun ve hayvan derileri vardır[17].

Delta alanından sonra, güneye doğru giderek yükselen dağlık sahanın yükseltisi 1200 m'ye kadar çıkmaktadır. Bu sahanın üstü gür bir orman örtüsü ile kaplıdır. Kazada yer alan ormanlarda daha çok meşe, karaağaç, kestane, dişbudak, çam ve kavak ağaçları vardır. Her sene Tersane-i Amire için çıkarılan kestaneden başka tüccar tarafından da büyük bir kısmı ihraç olunmaktadır[18]. Ovada az bir alan kaplayan orman örtüsü, güneydeki dağlık sahada geniş bir yer kaplamaktadır. Kestanepınar-Tacalan köyleri arasında Kınalık Ormanı sahası uzanmaktadır. Bu ormanda meşe, kızılağaç, gürgen ve kayın ağaçları yer almaktadır. Akçay vadisi batısında şerit halinde uzanan orman alanında daha çok kestane, gürgen ve meşe ağaçları yer almaktadır. Ayrıca çok sayıda av hayvanı barındıran orman alanları aynı zamanda birer av sahasıdır. Haritadan tespit ettiğimize göre Yeşilırmak'ın doğu yakasında Kocalar Ormanı, Karakiraz Ormanı, Beyler Ormanı, Karaca Ormanı ve Kınalık Ormanı yer almaktadır. Ayrıca Düzdağ Yaylası, Hacı İbrahim Yaylası ve Kınalık Yaylası gibi yaylalar mevcuttur. Batı yakasında ise Azman Ormanı vardır. Aynı zamanda, Cayvar Dağı, Çakmak Dağı, Akpınar Tepesi, Çatal Tepe, Yurtluköy Tepesi, Saltık Tepesi, Arduç Tepesi ve Çal Tepesi gibi yükseltiler vardır.

Ayrıca haritada çeşitli oymak isimleri yer almaktadır. Bunlar batı yakasında Kabı (Kab-ı Maden) Oymağı, Cenked Oymağı, Kurşunlu Oymağı, doğu yakasında ise Orta Oymak'tır. Bilindiği üzere il veya ulus adı altında gruplandırılan konar-göçerler, sırasıyla boy (kabile), aşiret, cemaat, oymak, mahalle, oba (aile) şeklinde bölümlere ayrılmıştır[19].

Samsun'a bağlı Kab-ı Maden Oymağı Reayaları Kazası'nda (bugünkü Asarcık ancak Toptepe'den denize sahili olan bir idarî yapıyı içermektedir) yer alan köylerde geniş bir alana yayılmıştır. Haritaya göre Samsun-Çarşamba sınırında bulunan ancak Samsun Kazasına bağlı olan Kab-ı Maden Oymağı Reayalarının da kaza konumunda idare edildiği belirlenmiştir. Kab-ı Maden Oymağı Reayaları Kazası'nda yirmi altı köy tespit edilmiştir. Köy isimlerinin öz Türkçe adlardan oluşu bu Hıristiyanların Ortodoks Türkler olma ihtimalini de bünyesinde taşır. Örneğin Sinme Taş, Çelik Alan, Sarı Yurt, Bağbasan, Kışla, Gökçe, Yayla Krişi ve Çırakman gibi Samsun civarına yakın yerleşkelerdeki Hıristiyan köy isimleri her hangi bir İslami kültürel etkileşimin izlerini

[17] *Trabzon Vilayet Salnamesi, H. 1322* (1904-1905) s. 165-166
[18] *Trabzon Vilayet Salnamesi, H. 1322* (1904-1905) s.87
[19] Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti Ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi,* Ankara 1991, s.16.

yansıtmaktan çok uzaktır. Bu isimler Rum ya da Ermeni Hıristiyan isimlerinden çok Türk izleri taşımaktadır. Bu durum ya çok daha önceleri Müslüman Türklerden (Selçuklu) etkilenen Ermeni, Rum ya da Ortodoks Türkleri akla getirmektedir. Eğer Rumca ve Ermenice isimlerle köy adları resmi kayıtlara dâhil ediliyorsa neden pek çok Hıristiyan köyü Türkçe isimleri tercih etmiştir[20].

Tarih boyunca Çarşamba ovası ve Yeşilırmak her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Milattan öncesinden başlayan koloni kurma faaliyetleri ve ticaret, Çarşamba ovasının ekonomik önemini göstermektedir. Belgelerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti, bölgenin önemini anlamış, ovayı daha verimli ve geniş ölçüde kullanılabilir duruma getirebilmek için birçok faaliyete bulunmuştur. Gerektiğinde bataklıkları kurutmak amacıyla her türlü imkânı sağlayarak yurt dışından alanında uzman kişiler getirtmiştir. Ekonomik yönden güçlü olan Çarşamba ovasından, verimli olması sebebiyle göçler sonucunda gelen muhacirleri yerleştirmek için iskân amaçlı da yararlanılmıştır.

Kaynakça

BOA, DH. UMVM, Dosya No: 73 Gömlek No: 20 H. 13.L.1334 (13 Ağustos 1916)

BOA, DH. UMVM, Dosya No: 73 Gömlek No: 47 H. 2. B. 1336 (13 Nisan 1918)

*Trabzon Vilayet Salnamesi***,** H. 1322 (1904-1905)

ERLER Mehmet Yavuz, "Osmanlı Nüfus Kayıtlarına Dair Alternatif Bir Kaynak: Defter-i Liva-ı Canik (1837)", *Uluslararası Sos. Arş. Dergisi, Sayı: 2/8,* 2009, s.169-190

HALAÇOĞLU Yusuf, *XVIII. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti Ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1991

İPEK Nedim, "Canik Sancağı'nın Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme", *OMÜ Eğitim Fak. Dergisi,* Sayı:12/1, Samsun, 1999, s. 29-45

İPEK Nedim, "Canik Umumî Meclisi", *19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu Bildiriler (20-22 Mayıs 1999),* Samsun 2000, s. 185-203

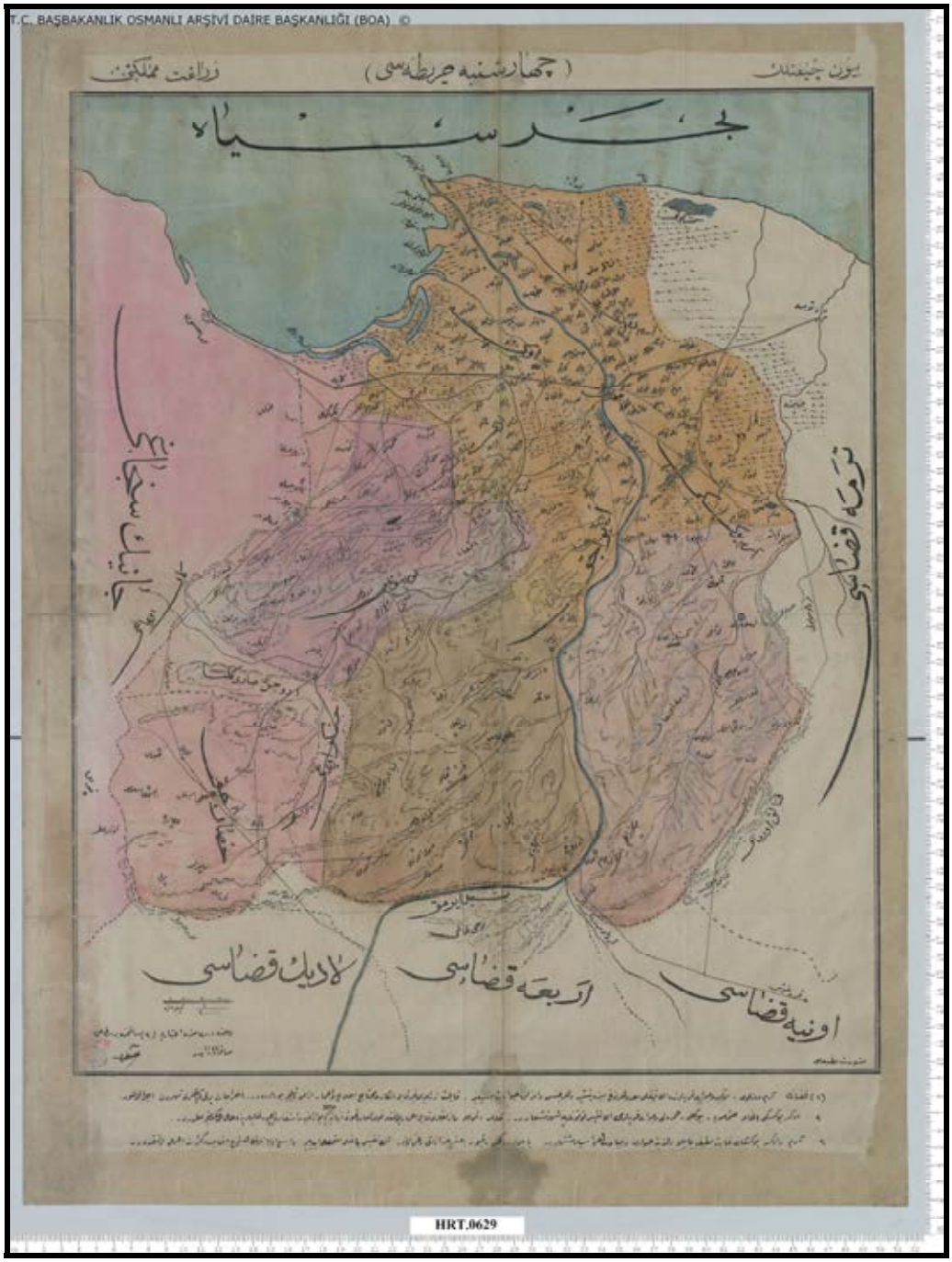
KILIÇ Orhan, "Osmanlı Dönemi İdarî Uygulamalar Bağlamında Canik'in Yönetimi ve Yöneticileri", *Geçmişten Geleceğe Samsun, 1. Kitap,* Samsun 2006, s. 31-63.

ÖZ Mehmet, *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII Canik Sancağı Avarız Defterleri (1642),* Ankara 2008

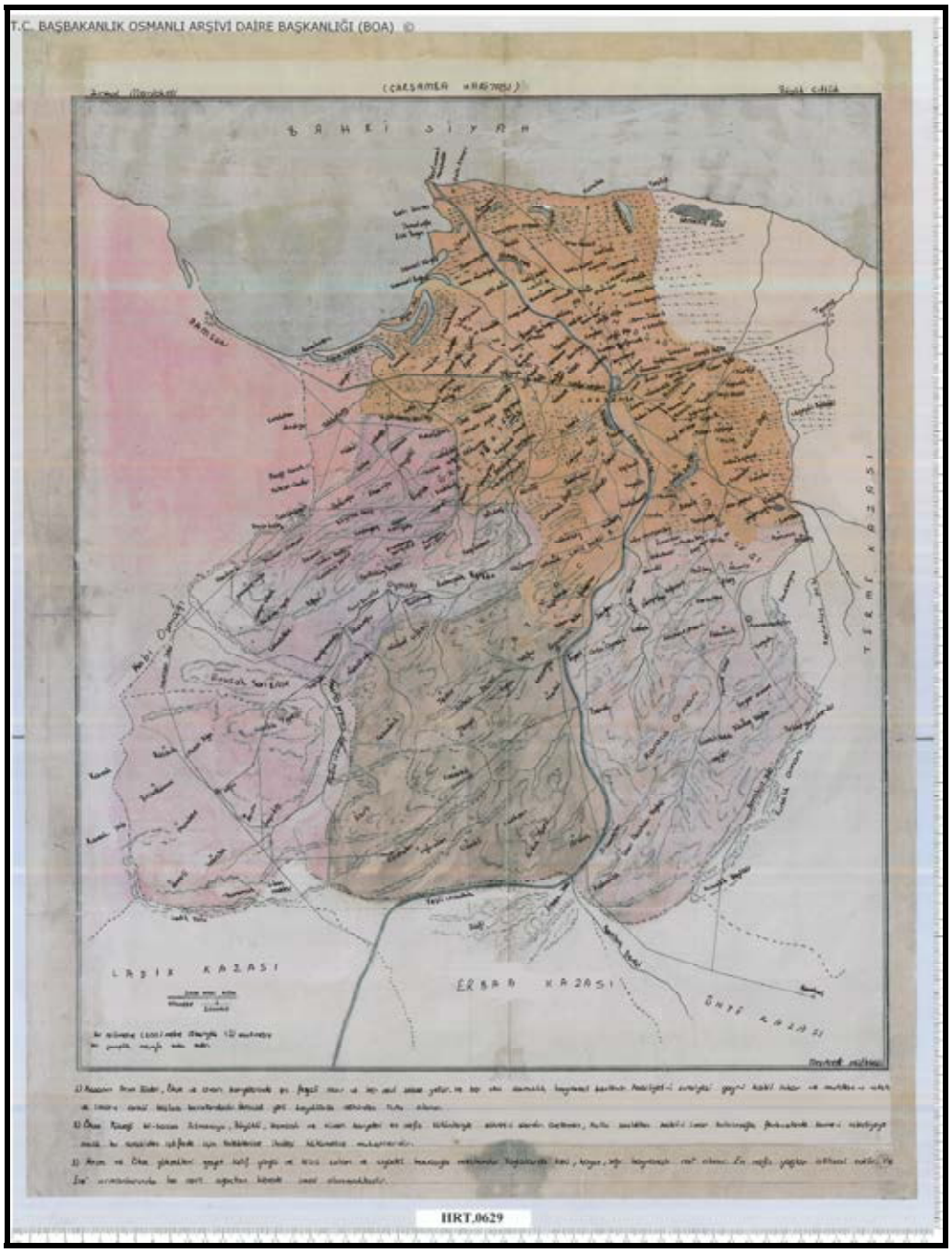
ÖZÇAĞLAR Ali, "Çarşamba Ovası ve Yakın Çevresinde Araziden Faydalanma", *Ankara Üniv. Türkiye Coğ. Arş. ve Uyg. Mrk. Dergisi,* Sayı: 3, Ankara 1994, s. 93-128

[20] Mehmet Yavuz Erler, a.g.m., s. 170

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

HRT.0629

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)
(ÇARŞAMBA SANCAĞI)
TERME KAZASI
LAZİK KAZASI
ERBAA KAZASI
HRT.0629

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA ÇARŞAMBA'DA SITMA MÜCADELESİ

Muzaffer BAŞKAYA[*]

Giriş

Günümüzün modern devletleri, kendi bünyelerindeki toplulukların en başta gelen gereksinimi olan sağlıklı yaşam sürme ihtiyacını karşılamak amacıyla çeşitli tedbirler alıp bir takım birimler vücuda getirmişlerdir. 1923 yılında Cumhuriyetin ilanı ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti de vatandaşlarının söz konusu ihtiyacını karşılamak amacıyla her alanda olduğu gibi sağlık alanında da bir dizi çalışmalar yapmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında son derece düşük seviyede verilen sağlık hizmetlerinin kalitesinin yükseltilmesi, doktor ve ilaç sayısındaki yetersizliğin ortadan kaldırılması, bulaşıcı hastalıklarla etkili mücadele gibi hedefler, bu dönemde sağlık alanında yapılmak istenen öncelikli hizmetlerdir.

Yukarıda belirtilen hedeflere ve iyi niyetli çalışmalara rağmen tüm yurtta olduğu gibi Samsun'da da sağlık hizmetleri alanında istenilen seviyeye gelinememiştir. Samsun ve Çarşamba bölgesi halkı, özellikle şehirde hüküm süren sıtma ve frengi gibi hastalıklardan doğan sıkıntılardan muzdarip bir durumdadır. Bulaşıcı hastalıkların doğmasının en önemli nedeni olan Kızılırmak ve Çarşamba deltalarının bulunduğu bölgedeki bataklıkların kurutulma meselesi, bu dönemde Samsun'da çözüme ulaştırılması gereken en önemli meselelerden biridir. Bu bataklıkların sebep olduğu sıtma, hastalığı 1920'li ve 1930'lu yıllarda Samsun halkının sağlığını tehdit eden en önemli tehlike olarak göze çarpmaktadır. Sıtmanın en fazla yaygın olduğu sahalardan biri olan Çarşamba bölgesindeki bu durum, 1935 yılında doğu gezisine çıkan Başbakan İsmet İnönü'ye de aktarılmıştır. İnönü'nün direktifleri ile Çarşamba'da daha kararlı bir şekilde yürütülen sıtma mücadelesi kapsamında, halka kinin dağıtma ve mevcut bataklıkların kurutulması gibi çalışmalara hız verilmiştir. Ayrıca ilçede bulunan derelerin ağızlarının kanallarla denize doğru uzatılması konusunda bir dizi faaliyetlere girişilmiştir.

1. Cumhuriyet Döneminde Ülke Çapında Yürütülen Sağlık Hizmetlerine Genel Bir Bakış

Türkiye'de sağlık hizmetlerinin, birinci derecede bir devlet görevi olarak ele alınışının başlangıcı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kuruluşu ile gerçekleşmiştir. Savaş yıllarında Ankara'da kurulan T.B.M.M Hükümeti, 2 Mayıs 1920 tarihinde, 3 sayılı kanun ile Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti'ni kurarak[1], tüm

[*] *KTÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü Öğretim Görevlisi.*

[1] Gencay Gürsoy, "Sağlık", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1983, s. 1719. Cumhuriyet, çöken bir imparatorluğun ardından yeniden yapılanmaya gereksinim duymuş,

ülkedeki sağlık hizmetlerinin yürütülmesi görevini bu bakanlığa vermiştir[2]. Dr. Adnan Adıvar'ın (1882-1955) uhdesinde kurulan Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti'ne,[3] Dr. Adnan Adıvar'dan sonra, bakanlığa atanan Dr. Refik Saydam (1881-1942), 1921 ila 1937 yılları arasında (kısa süreli aralıklar dışında) bu görevde kalmıştır[4].

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilanı ile birlikte sağlık hizmetlerine ve yapılandırılmasına olağanüstü bir önem verilmiştir. Zira Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1923 tarihinde TBMM'nin 4. toplantı yılı açılış konuşmasında Cumhuriyet Hükümeti'nin sağlık alanında uyguladığı ve uygulayacağı politikalara açıklık getirmiştir:

"*Efendiler! Memleketin sağlık durumu Allah'a şükür sevindirici bir durum göstermektedir. Sağlık ile ilgili çalışmalarımızın önemli bir kısmı salgın hastalıklardan korunmaya ve bulaşmanın önlenmesine sarf edildi. Bu tip hastalıklardan yalnız çiçek ile tifüs, bazı bölgelerde kendini sınırlı bir salgın şeklinde göstermiş ise de, zamanında alınan ve sürdürülen koruyucu tedbirler sayesinde önlerine geçilmiştir….Salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı mücadelenin gereği düşünülürken en önce akla sağlık önlemlerinin uygulanmasını yapan doktor ve sağlık memurları gelir. Geçen yıl memleket içinde memur olarak çalışan doktorların sayısı 337 ve sağlık memurlarının sayısı ise 434'idi. Memleketin ihtiyacını karşılamaktan uzak olan bu sayıların bu yıl kısmen memleketin uzak yerlerindeki doktor maaşlarının artırılması, kısmen askeri doktorların bir kısmının terhis edilerek sivillerin çalıştırılmaları yoluyla çoğaltılması ve aynı zamanda okullardan mezun olacak doktorlarımıza mecburi hizmet yükleyerek daha çok doktor yetiştirilmesi önlemleri alınarak bugün görülen boşlukların doldurulması düşünülmektedir…. Sıtma hastalığının kökünün kazınması için tek çare olan kurutma ve arazi ıslah meselesine şehir ve köylerin sağlık koruyucu şartlarının düzeltilmesine yönelik şartlar sağlandığında hemen başlanacak ve bunun*

---

kendisini uzun süre hep var edecek ve sonsuz (ebedi) kılacak dönüşümü, sağlık alanında da gerçekleştirmeyi denemiştir. Sağlık Bakanlığı, Cumhuriyet'in ilanından önce Kurtuluş Savaşı yıllarında kurulmuş (3 Mayıs 1920); sağlık atılımının, koruyucu sağlık anlayışı ile bir halk sağlığı hizmeti niteliğini taşıması planlanmıştır. 1930'da yürürlüğe giren Umumi Hıfzıssıhha Yasası, söz konusu politikayı uygulamayı hedeflemiştir.

[2] Yasemin Yeginboy-Şevket Sayın, "Cumhuriyet Döneminden Günümüze Sağlık Politikaları ve Sorunları", *II. Ulusal İktisat Kongresi*, 20-22 Şubat 2008, İzmir, s. 3.

[3] Bilal Ak, " Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Hizmetleri", *Türkler, Cilt: 17*, Ankara 2002, s. 419.

[4] Dr. Refik Saydam 1937 yılına kadar süren Bakanlığı süresince, ülkemizin sağlık hizmetlerinin kuruluşunda ve gelişmesinde büyük katkılar sağlamıştır. Dr. Refik Saydam'ın bakanlığı döneminde; 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (1930), Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilat ve Memurin Kanunu (1936), 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun (1928) gibi halen yürürlükte olan kanunlar çıkarılmıştır. Haluk Özsarı, "Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları", Cumhuriyet'in Kazanımları Paneli 28 Ekim 1998, s. 2.

tamamlanması bayındırlık ve sağlık işlerimizin en önemli görevlerinden biri olacaktır. Frengi ile mücadele her yerde alışılmış olan bir biçimde sürdürülmektedir"[5].

Mustafa Kemal'in bu konuşmasından da anlaşılacağı üzere cumhuriyetin ilanından hemen sonra ülkede sağlık alanında görülen en büyük problem,[6] salgın hastalıklar meselesi ve sağlık personeli yetersizliği gibi meselelerdir[7].

1923 yılına kadar Kurtuluş Savaşının olağanüstü koşulları içinde ve daha çok askeri alanda yürütülen sağlık hizmetleri, cumhuriyet kurulduktan sonra hızlı bir planlama sürecine girmiş ve gelişmeye başlamış, yeni bir anlayış ve güçle merkez ve taşra örgütü olarak şekillenme sürecine girmiştir[8]. Dönemin sağlık hizmetlerine damgasını vuran Dr. Refik Saydam[9] tarafından yürütülen sağlık politikalarında sınırlı ekonomik olanaklara karşın 1923 sonrasında gerek tedavi edici gerek koruyucu hekimlik alanında küçümsenmeyecek başarılar kazanılmıştır. Bu dönemde birçok il ve ilçe merkezinde numune hastaneleri, doğum ve çocuk bakımevleri ve dispanserler

---

[5] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Ankara 2006, s. 485-486.

[6] Gerçekten de Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de sağlık hizmetleri alanında büyük problemler mevcuttu. Özellikle kırsalda yaşayan halka sağlık hizmetleri götürülemiyordu. Bu durum ile ilgili İsmail Hakkı Tonguç anılarında şu ifadeleri kullanıyordu: "Bir köye girdiğinde duvar diplerinde avlularda köşeye dizilmiş sıtmalıların; yüzü gözü sinek, sümük içinde, başka hasta ve yaralı çocukların durumu, salgınlarda yitirilen bebelerin, doğumda ölen gencecik anaların haberleri insanın içini sızlatıyordu. Kasabada oturan doktorun sağlıkçının köylüye bir yararı olmuyordu. Yollar bozuk, tekerlek yoktu. Cemal Hüseyin Güvercin ve diğerleri, "Köy Enstitüleri ve Sağlık Eğitimi", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, Cilt: 57 Sayı: 2*, Ankara 2004, s. 99.

[7] Cumhuriyetin ilan edildiği yılda Türkiye'de sadece 86 hastane ve 554 doktor bulunuyordu. Türkiye'nin 1927 yılında toplam nüfusunun 13.648.270 olduğu düşünülürse bu rakamların ne kadar az olduğu hemen dikkati çeker. Başka bir ifade ile bırakın kasaba ve köyleri şehirlerde bile, hastane, dispanser, doktor, hemşire, eczane ve ilaç gibi modern tıbbi imkânlar yok veya yetersizdi. O dönemdeki adı ile "Memleket Hastanesi" olan devlet hastaneleri sayıca az ve imkânları kısıtlıydı. Mesela 1925 yılında Kırşehir merkezde bulunan memleket hastanesinde doktor ve eczacı olmadığından hükümet tabibi tarafından vekâleten idare ediliyordu. Osman Gümüşçü, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Halk Sağlığı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 55*, Ankara 2003, s. 162.

[8] Mustafa Yahya Metintaş-Ömür Elçioğlu, "Cumhuriyet'in İlk On beş Yılında Sağlık Hizmetleri", (Health Servıces During The Period Of First 15- Year Of Turkish Republic) 1923-1938, *Osmangazi Tıp Dergisi*, Eskişehir 2007, s.164.

[9] Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı yaptığı dönemde II. Meşrutiyet döneminde benimsenen sağlık müdürlüğü-hükümet tabipliği örgütlenmesi temel kabul edilmiş, sağlık hizmetlerinin tüm ülkeye yayılmasına çalışılmıştır. Toplumda çok yaygın olan sıtma, frengi, trahom gibi hastalıklarla savaş için gerekli olan kanunlar çıkarılmış ve her bir hastalıkla mücadele için özel örgütler kurulmuştur. Koruyucu hekimlik uygulamasına öncelik tanıyan Saydam, hasta tedavi hizmetlerini hiçbir zaman geniş ölçüde bir hükümet görevi olarak kabul etmemiş bu hizmetleri büyük ölçüde yerel yönetimlere bırakmıştır. Mustafa Öztürk, "Cumhuriyet Döneminde Sağlık Hizmetleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* (Medical Journal of Süleyman Demirel Unıversity), Isparta 1999, s.38.

açılmıştır. Kuduz, frengi, lepra, sıtma, verem, çiçek vb. bulaşıcı hastalıklarla zamanın koşulları oranında etkili bir mücadele yürütülmüştür. 1923-1925 arasında Anadolu'nun bazı bölgelerinde % 70'e varan sıtma oranı 1940'larda % 10-11'lere kadar düşürülmüştür[10].

2. 1923 Sonrası Samsun'da Sıtmaya Karşı Yürütülen Faaliyetler

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, Milli Mücadele'nin ilk adımlarının atıldığı, Karadeniz Bölgesi'nin en büyük şehri olan Samsun'da da sağlık alanında önemli hizmetler yapılmıştır. Fakat yapılan iyi niyetli çalışmalara rağmen bu dönemde ülke genelinde sağlık alanında görülen bütün sorunlara Samsun'da da rastlamak mümkündür. Cumhuriyetin ilanından sonra Samsun'da sağlık alanında görülen başlıca problemler şunlardır:

- Kızılırmak ve Çarşamba Deltaları'nın bulunduğu bölgede halkın sağlığını tehdit eden bataklıklar meselesi

- Doktor, ilaç ve diğer sağlık personeli ile tedavi ekipmanlarındaki yetersizlik

- Sıtma ve Frengi gibi bulaşıcı hastalıklar

Gerek cumhuriyet öncesi dönemde gerekse de cumhuriyetin ilanından sonra ülkemizde sağlık alanında görülen en büyük problem, salgın hastalıklar ve bunlarla mücadeledir. Bu salgın hastalıklardan en fazla görüleni ve büyük oranda insan ölümlerine yol açanı ise sıtmadır[11]. Sıtma hastalığının Samsun bölgesinde fazla miktarda görülmesinin en önemli nedeni, bölgede bulunan Kızılırmak ve Çarşamba deltalarının varlığıdır. Bu dönemde sıtma ile mücadele için 1926 yılında Samsun ve Kocaeli illerinde Sıtma Teşkilatı'nın kurulmasına ilk basamak olmak üzere birer mücadele heyeti başkanı ile laboratuar şefi kadrolarının kurulmasına karar verilmiştir[12].

---

[10] Gürsoy, a.g.m., s. 1721.

[11] Gerçektende sıtma, Anadolu'da kurulan birçok uygarlığın yıkılmasında temel etkenlerden biri olmuştur. Sıtma, Balkan Savaşları yıllarında da Türkiye'deki nüfusun 4/3'nü etkisi altına almıştır. 1917 yılına gelindiğinde 3. Ordu bölgesinde yapılan bazı kan incelemeleri, toplumsal felaketin hangi boyutlara ulaştığını göstermektedir. Ordu'da tetkik edilen 5.792 kandan 2,292'sinde, Giresun'da 2,256 kan örneğinin 486'sında, Samsun'da 7.560 kanın 5,326'sında sıtma mikrobuna rastlanınca, sıtmalıların oranı Samsun'da %70, Ordu'da %50, Giresun'da %19 olduğu anlaşılmıştır. Aynı yıl Çarşamba ve yöresinde yapılan araştırmada sıtma bölgesindeki 23 köyde mevcut 945 hanenin 10 yıla varmadan 4/1 oranında azalarak 709'a indiği, nüfustaki azalmanın ise bundan daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Mehmet Temel, " Atatürk Döneminde Türkiye'de Sıtma Mücadelesi, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl:3, Sayı:5,* Bahar 2007, Ankara 2007, s. 99.

[12] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (Bundan sonra BCA şeklinde gösterilecektir), 30.18.1.1./28.23.8.

Bu süreçte Samsun'da sıtma hastalığının çok sık olarak görülmesinde şehre mübadil olarak gelen göçmenlerin de rolü vardır. 1924 yılında yayımlanan bir gazetede verilen habere göre; Samsun'a çıkarılan göçmenler arasında her gün 4 sıtma vakasına rastlanmaktaydı[13]. Bu dönemde mübadillerin sağlık sorunlarını çözümlemek amacıyla ilk tedbir olarak, Hekim Fikri Bey'in başkanlığında 3 doktor, 1 idare memuru ve eczacı, 4 hasta bakıcıdan müteşekkil 31 kişilik Hilal-i Ahmer Heyeti vasıtasıyla, Mıntıka Palas Oteli'nde 10 yataklı bir dispanser kurulmuş ve yardım faaliyetine başlanmıştır[14]. 1925 yazı sonu itibarıyla, Samsun Hilal-i Ahmer Hastanesi'nin polikliğinde 10.294 hasta kabul edilmiş, bunlardan 10.035'i sağlığına kavuşurken, 259'u vefat etmiştir. 1.369 hasta ise yatak tedavisi görmüş, bunlardan 267'si vefat ederken, 1.101'i sağlığına kavuşmuştur[15]. Öte yandan Sıhhat Vekâleti, şehirde görülen hastalıklara genel bir önlem olarak mahalli yetkililere göndermiş olduğu bir genelge ile 1924 Nisan ayından itibaren mahalli birimlere gelecek olan mübadil ve göçmenlerin aşılanmasını, sıtma hastalığı görülen kişilerin tespit edilmesini istemiştir[16]. Anlaşılacağı üzere daha cumhuriyetin ilk yıllarında şehirde sağlık alanında en fazla şikâyet konusu meselelerden biri sıtma hastalığıydı[17]. Bu hastalık şehirde o kadar büyük bir tehdit haline gelmiştir ki 18 Eylül 1924 tarihinde yayınlanan bir gazete haberine göre şehirde her gün 100 kadar kişi sıtma dolayısıyla hayatını kaybediyordu[18]. Bunun en büyük nedenlerinden biri de Samsun şehir suyunun yeterince temiz olmamasıydı. Zira 1926 yılında Samsun havalisinde sıtma mücadelesine memur edilen Profesör Martini, Samsun'a gelmiş ve Karadeniz Otelinde misafir edilmişti. O zaman şehir halkı, Sarnıç Suyu ile Mert Irmağı'ndan gelen akarsuyu kullanmaktaydı. Profesöre getirilen bir sürahi suyun içinde yapılan tetkiklerde sıtma yapan sivrisinek sürfesine rastlanmıştır. Yapılan tahkikat ve tetkikatta çatı arasındaki su deposunda daha yüzlerce sürfenin mevcudiyeti tespit edilmiştir. Görüldüğü gibi bu dönemde Samsun halkının kullandığı başlıca su kaynaklarında sıtma mikrobu yapan bakteriler bulunmaktaydı[19].

Samsun'da yürütülen sıtma ile mücadele kapsamında 1934 yılı içersinde şu gibi faaliyetlerde bulunulmuştur: 138.514 hasta muayene edilmiş ve bunlardan 37.150 kişi tedavi altına alınmıştır. Ayrıca sıtmadan korunmak için 8839 kişiye kinin

[13] Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, Ankara 2000, s. 63.
[14] İpek, a.g.e., s.64.
[15] Mesut Çapa, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye ve Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyetinin Katkıları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi: Atatürk Yolu, Sayı: 2,* Ankara 1988, s. 251.
[16] İpek, a.g.e., s. 64.
[17] *Ahali Gazetesi*, 9 Birinci Teşrin 1940
[18] İpek, a.g.e, s. 63.
[19] Mazhar Ülgen "Sıtma ve Samsun" *19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 71*, Ağustos 1945,s.19

dağıtılmıştır. Sıtma mücadelesinin teknik bir şekilde yürütülebilmesi için mıntıka laboratuarlarında 64.864 adet kan muayenesi yapılmış ve mıntıkanın sivrisinekleri üzerinde geniş ölçüde incelemelerde bulunulmuştur. 1934 senesinde Samsun'da toplam 28 kilometre uzunluğunda yeni kanallar açılarak 355 hektar genişliğinde bataklık kurutulmuştur[20].

Şehirde bir yandan sıtma ile mücadele edilirken bir yandan da halkın bu konuda bilinçli hareket etmesini sağlamak amacıyla dönemin Samsun yerel basını halka sık sık sıtma mikrobundan korunmak için uyarılar yapıyordu. Bu uyarılar şu şekilde yapılmaktaydı:

- Sayısı 130'u geçen bostan kuyularını kapatmak, bostanlara şehir memba suyu vermek lazımdır. Mazotaja ve alınan tedbirlere rağmen bu geniş su birikintileri birer sivrisinek üreme yatağıdır. Bunlar kapatılırsa bostan sahipleri memba suyunu israf edemezler ve birikintiye meydan vermezler.

- Dağlardan sızan suları nakleden Bokludere gibi derecikleri birer beton kanal içine almalıdır.

- Bostanlarda su çukurlarını men etmelidir. Tütün sulamak için tarla sahipleri kapalı birer varil, fıçı, bidon vesaire kullanılmalıdırlar.

- Fener cihetinde deniz seviyesinden aşağı olan yerleri doldurmalı ve Karaburun sırtlarından gelen sızıntıları kanallarla ve mümkün değilse motorlu pompalarla denize dökülmelidir.

- Evlerdeki kuyulara birer tulumba kurmalı ve kuyu ağızları betonla sıvanmalıdır.

- Mert Irmağı etrafında ve tuğla ocakları civarındaki suları birer mazbut kanal içine almalıdır. Mert Irmağının etrafını birikinti ve sızıntı yapmayacak bir hale getirilmelidir.

- Bütün bu işler için özel bütçe veya belediye bütçesinin yetmeyeceği malumdur. Bu işleri başarmak için iki sene (küçük say mükellefiyeti) tatbik etmek gereklidir[21].

Bu konuda yapılan bir başka uyarıda ise daha kapsamlı tedbirler alınması gerektiğine işaret ediliyordu:

- Sıtmanın insana geçmesi ancak sivrisinekle olur. Sivrisinek sıtmalı bir insanın kanını emer ve sıtma parazitini diğer sağlam bir insanı sokarak aşılar. İlk iş olarak bilhassa muhitimizde sivrisineğin üreme ve yaşama imkânlarını kaldıralım. Sivrisinek,

[20] *Samsun Vilayet Gazetesi,* 29 Ekim 1935
[21] Ülgen, a.g.m., s.19

durgun sulara, lağım çukurlarına, bulaşık suyu akıntılarına, çeşme ayaklarına, fide çukuru sularına, ağzı açık kuyulara yumurtalarını bırakır. Bırakılan yumurtalardan mevsimin sıcaklığına tabii olarak 15 gün zarfında yeniden birçok sivrisinekler husule gelip uçar. Üremelerine mani olmak için evlerin civarındaki ufak birikinti suların bulunmasına meydan vermemeleri, bu suları akıtmalıdır. Bulaşık ve lağım suları da yine birkaç metre aktıktan sonra üzeri kapalı bir çukura akmalı ve toprağın derinliklerine emilip çekilmelidir. Evlerimiz etrafında üreme imkânları böylece ortadan kaldırılmış olur.

- İkinci mühim bir tedbir de sivrisineğe, insan kendini sokturmamağa gayret etmelidir. Sivrisinek, insanı en ziyade gece uykuda sokar. Bunun için de en güzel çare, geceleri cibinlik altında yatmaktır. Cibinliğin etekleri kalın bir bezden olmalı ve kenarları yatağın altına sokulmalıdır. Çünkü sabahları kalktığımız zaman bazı günler cibinlik içinde dahi sivrisinek bulduğumuz olur. Birde cibinlik yatak kenarından daha geniş olmalıdır. Çünkü yazın uykuda iken farkında varılmadan cibinliğe temas eden çıplak kolu dışarıdan sivrisinek sokabilir. Gündüzleri de bilhassa ağaç altında uyumamalıdır. Sineğin, işi ile meşgul olan hareketli bir insanı sokması pek uzak bir ihtimaldir[22].

Sıtma, Samsun'da genelde bataklıkların bulunduğu Terme, Bafra, Çarşamba bölgelerinde daha yoğun olarak görülmekteydi.

3. Çarşamba'da Sıtma Mücadelesi

Çarşamba, Samsun il merkezinin 36 km güney doğusunda, Karadeniz kıyısından 20 km güneyde ve Yeşilırmak kenarında kurulmuş bir ilçe merkezidir. Batıda Samsun, güney batıda Kavak, doğuda Terme ilçeleriyle çevrilmiş olan Çarşamba güneyde, Tokat sınırlarına ve kuzeyde Karadeniz kıyılarına kadar uzanır. Yüz ölçümü 2400 kilometrekaredir. Arazisi iki şekilde belirir. 1. Dağlık arazi, 2. Kıyı ovaları.

Çarşamba yakınlarında 900-1000 metre yükseklik gösteren Canik Dağları, daha ziyade geniş düzlükler üstünde yükselmiş bir takım tepeler halinde bulunmaktadır. Çarşamba bölgesi akarsu ve göller itibarıyla da zengin sayılır. Bu akarsular, dik eğimlerle ovaya indiklerinden kuvvetli aşınma yaparlar ve bol alüvyon getirirler. Yeşilırmak, Canik Dağlarını dar ve derin bir boğazla güney-kuzey istikametinde aşarak Çarşamba'ya girer ve eğimi pek az olan ovada menderesler meydana getirerek ağır akışıyla Karadeniz'e ulaşır. Suyun bol olduğu taşma mevsimlerinde Yeşilırmak, kıyıları kemirir ve kopardığı parçaları kıyıya yığar. Yeşilırmak'ın rejimi düzgün değildir. Şubat ve Mart aylarında yükselmeye başlayan su seviyesi Nisan'ın ilk haftasında maksimum seviyesini bulur, bu zamanda mansabını

[22] Samet Arkayın, "Yurdumuzun Önemli Bir Derdi: Sıtma", *19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 71,* Haziran-Temmuz-Ağustos 1945. s, 19.

doldurur, hatta mansabına 5 km yakınlarda yatağından çıkarak etrafına yayılır. Su seviyesi Mayıs ve Haziran aylarında alçalmaya başlayarak, Eylül başlarına doğru çok azalır. Bu zamanlarda nehrin saniyede en az su sarfiyatı 64 metre küptür. Bölgede bulunan kıyı ovaları Kirazlık, Tekkeköy, Hamzalı, Elekçi, Âşıklı, Turgutlu, Yeşilırmak, Karaboğaz, Apdal adlarını taşıyan akarsuların getirdiği alüvyonlardan oluşmaktadır[23].

İlçeyi birbirine bağlayan beton ve çok güzel bir köprüye malik olan Çarşamba'nın iki sahili birbirinden ayrılmaz bir halde kuvvetli bağlarla bağlanmıştır. Demir ağlarla Samsun'a bağlı olan ilçe, büyük ve geniş bir ziraat memleketidir. Köylüsü ziraat ve hayvancılıkla iştigal etmektedir. Dağ köyleri, koyun, ova köyleri inek, manda ve at beslemektedirler. Ziraattan mısır, fasulye, buğday, arpa, yulaf, nefis ve kokulu tütün belli başlı istihsal maddeleridir. Hayvan ürünlerinden yağ, yumurta ile tavuk ve canlı koyun ve sığır da ihraç maddelerini teşkil eder[24].

Karadeniz'in Mezopotomya'sı olarak adlandırılan, mahsuldar ve bereketli topraklarından, varlığını ve geleceğini bu topraklara bağlayanların refahlarını gerçekleştiren ve oluk gibi altın akıtan Çarşamba ilçesi, cumhuriyetin ilk yıllarında sıtma hastalığının en çok görüldüğü mıntıkalardan biriydi. Bölgede bulunan Yeşilırmak'ın yanı sıra irili ufaklı dere ve göller, bu hastalığı yaymakta olan sivrisineklerin yaşadıkları birer yuva halindeydi. Sıtma hastalığının meydana gelmesine neden olan bu sular, yağışlı mevsimlerde sık sık taşmakta ve daha sonra bulundukları bölgede eğim fazla olmadığından bataklıklar oluşturmaktaydı. Özellikle Yeşilırmak'ın taşması ve etrafına büyük zararlar vermesi adeta Çarşamba'da her yıl yaşanan rutin bir olay olarak görülmekteydi. Mesela 1936 yılında Samsun havalisinde fazla miktarda yağış olmuş ve büyük taşkınlar meydana gelmiştir. Terme, Çarşamba, Samsun ve Bafra Deltaları ve bu bölgelerdeki dereler, yataklarından taşarak yer yer çok geniş su birikintilerinin, bataklıkların teşekkülüne ve dolayısıyla binlerce kilometre arazinin Eylül sonuna kadar sular altında kalmasına sebep olmuştur[25]. Bu durumun sonucu olarak sıtma hastalığı Çarşamba bölgesinde Temmuz ayından itibaren kendini göstermeye başlamıştır. Bütün mıntıkalarda ilk sıtma salgını sıhhi şartlardan uzak, her türlü teşkilattan mahrum olarak büyük çiftliklerde kalan ameleler arasında ortaya çıkmıştır. Çiftlik sahipleri, % 70-80'i cibinlikler altında yatarken, buna mukabil amelenin, ya damların üstünde açıkta veya sıcaklar dolayısıyla boşalan ahırlarda yatmaları, sıtma salgınının yayılmasına sebep olmuştur. Samsun bölgesinde çalışan amelelerin bir kısmı yollarda çoğu da subaşlarında gecelediğinden sıtmaya yakalanmışlar bir kısmı da müzmin bir sıtma ile çalışmaya geldiklerinden ve tarlalarda

[23] Macit Karakum, "Çarşamba", *19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 83*, Haziran 1947, s.4.
[24] Niyazi Toker, "Çarşamba İlçesi", *19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi, Ocak-Şubat 1946, Sayı: 73*, s.13
[25] *Samsun Vilayet Gazetesi*, 19 Haziran 1936

günde 15-16 saat çalışarak yorgun düştüklerinden ve aldıkları gıdanın yetersizliğinden dolayı sıtmaları nüks etmiştir. Bu durum karşısında sıtma mücadele teşkilatı, bir taraftan fazla yağan yağmurların oluşturduğu su birikintilerinde bulunan mazarratları temizlemek, akıtılması mümkün olan su birikintilerini kanallar açmak suretiyle akıtmak, bazı mahallerde biriken suları motorlu tulumbalarla boşaltmak, taşınması mümkün olmayan su birikintileri üzerine Paris Yeşili[26] ve mazot gibi maddeler dökerek buralarda sivrisinek birikmesine engel olmaya çalışmışlardır[27].

Bu konuda verilebilecek ikinci örnek 1939 yılına aittir. Bu sene içersinde yağan yağmurlar sonucu Çarşamba'da Yeşilırmak ve Apdal ırmaklarının taşması yüzünden civarı kâmilen su istila etmiş, Samsun-Çarşamba yolunun baş kısımları harap olmuş, demiryolunun Hamzalı ve Dikbıyık mevkilerinde vukua gelen tahribat yüzünden trenler işleyemez hale gelmiştir. Çarşamba'da bulunan Aptal Irmağı'nın yükselmesi yüzünden Dikbıyık Köyü'nü su basmıştır[28]. 1939 yılından hemen bir yıl sonra devamlı yağmurların tesiri ile Çarşamba'da Yeşilırmak 5 metre 50 cm kabarmış ve Kör Irmak ile birleşerek münhal sahaları ve etraftaki bahçeleri ve bazı evleri su basmıştır. Ayvacık Nahiyesi ile Ahmetli Eğrikum ve Yenice Köyleri arazisi de su altında kalmıştır. Karmustali Köyü'nün 7 km deniz tarafındaki Sivaslılar Mahallesi'ni su basmış 25 ev 75 nüfustan oluşan halk, daha yüksek yerlere sığınmışlardır[29].

Çarşamba bölgesinde sıtma hastalığının çokça görülmesinin bir diğer nedeni ise bölgede bulunan değirmenlerdir. Bu değirmenlerden birisi de Turgutlu Köyünde bulunan, Rahmi adında bir şahsa ait olan değirmendir. 1929 senesinde daha önce atıl bir halde bulunan Turgutlu değirmeni, Rahmi adında bir kişi tarafından satın alınmıştır. Rahmi, bu değirmeni işler hale getirmek amacıyla bölgedeki köy halkından izin alarak Apdal Irmağı'ndan bir hark açarak suyu değirmenine getirmiş ve Karakulak istikametini takiben o mıntıkadaki çeltik tarlalarına suyu akıtmıştır. Zamanla akıtılan su miktarı 3-4 bin dönümlük araziyi kaplamıştır. Tabi bu durumun doğal sonucu olarak bölge köylerinde sıtma hastalığı baş göstermiştir. Müşkül duruma düşen bölge halkı, bu durumu Cumhurbaşkanı İnönü'ye bir mektup yazarak bildirmişlerdir[30].

Görüldüğü gibi Çarşamba bölgesinde sıtma hastalığının çok görülmesinin en önemli nedeni, bölgede bulunan nehirler ve bataklıklardır. Kurutulma işlemleri oldukça eskiye dayanan bu bataklıklar, Samsun'un ve dolayısıyla Çarşamba'nın havasını değiştirmekte, başta humma (sıtma) olmak üzere pek çok hastalıkların halkın

[26] Arsenik olarak da adlandırılan kimyasal bir madde
[27] BCA, 030.10/177.221.13
[28] BCA, 030.10/118.827.23
[29] BCA, 030.10/118.828.4
[30] BCA, 030.10/158.112.7.

sağlığını tehdit etmesine neden olmaktaydı[31]. Esasında şehirdeki bataklıkların kurutulma çalışmalarına 1890 yılında başlanmıştır. Kurutma çalışmalarının hemen bitirilmesi planlanmış ise de 1904-1905 yıllarına gelindiğinde bataklıkların ancak dörtte biri doldurulabilmiştir. 1904-1905 tarihli Trabzon Vilayet Salnamesi'nde, doldurulma işleminin 3 yıl sonra bitirilmesinin düşünüldüğü yazılmışsa da, Samsun Belediye'sinin zabıtlarına göre, doldurma işlemine bu tarihten sonra ara verilmiş ve kurutma çalışmaları 1922 yılında yeniden başlamıştır. Söz konusu bataklıklar belediye'nin büyük gayretleriyle doldurularak ıslah edilmiş, bazı yerleri tarıma açılmış, istimlâk edilen bazı yerler ise mesire alanı haline getirilerek yollar yapılmış, ağaçlar dikilmiş, gezi için faytonlar tahsis edilmiştir. Ancak kurutma çalışmalarına rağmen, yine de bir müddet daha sıtma ve benzeri hastalıklar Samsun'da görülmeye devam etmiştir[32].

Cumhuriyetin ilanından sonra da bataklıklar meselesi, Çarşamba halkının en önemli sorunu olmaya devam etmiştir. Halk, bölgeyi ziyaret eden idarecilere sık sık bu konuda şikâyetlerini dile getiriyordu. Buraları ziyaret eden idareciler de Ankara'ya gönderdikleri raporlarda, Kızılırmak ve Yeşilırmak deltalarının, Çarşamba, Terme ve Bafra ilçelerinde toplam bir buçuk milyon dönümlük bir yer kapladığını belirterek, bu iki deltada bulunan bataklıklar kurutulur ve Terme çeltikleri ıslah edilirse her yıl sıtmadan ölen binlerce yurttaşın kurtulacağı ve son derece verimli olan bu toprakların ileride ülke için çok zengin birer hububat ambarı haline getirilebileceğini ifade ediyorlardı. Bu verimli topraklara, mübadele sonucu ülkemize gelen binlerce göçmenin yerleştirilerek[33] onların da bu vesile ile mutlu edilebileceği vurgulanırken bu topraklarda yapılacak etkili tarım faaliyetleri sayesinde tüm Karadeniz'in mısır ihtiyacının karşılanabileceği belirtilmiştir[34].

Çarşamba mıntıkasında bulunan bataklıklar ve buradan yayılan sıtma hastalığı, o kadar ileri dereceye varmıştı ki, Başbakan İsmet İnönü'nün 1935 yılında doğu illerine yapmış olduğu ziyarette bu konu kendisine bildirilmiştir. İnönü'nün bu ziyareti sonrası, 1936-37 yılları içinde gerek Bayındırlık Bakanlığı gerekse de Sular İdaresi, kurutma işi ile yakından ilgilenmiştir. Ayrıca İsmet İnönü, bu meselenin halledilmesi için 350 bin lira tahsisat ayırmıştır[35]. Başbakan İsmet İnönü'nün direktifleri ile Çarşamba Deltası'nda, iş makineleri ile altışar kilometrelik iki büyük

---

[31] Mehmet Emin Yolalıcı, "1922-1923 Yıllarında Samsun Belediyesi ve Çalışmaları", *Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan,* Ankara 2004, s. 484.

[32] Yolalıcı, a.g.m., s. 484-485.

[33] Mübadelenin başlangıcı olan Kasım 1923'ten Kasım 1924'e kadar geçen bir yıllık zaman zarfında Samsun ve çevresine 38.076 kişi yerleştirilmiştir. Hikmet Öksüz, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin Bafra'ya İntibakı", *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu* 20-22 Mayıs 1999, Samsun 2000, s. 317.

[34] BCA, 490.1.0.0/ 700.381.1

[35] BCA, 490.1.0.0/ 700.381.1

kanal açılarak binlerce hektar bataklık kurutulmuştur[36]. Çarşamba halkını oldukça sevindiren bu gelişmeler ne yazık ki devam edememiştir. Zira 1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle ülke içinde yaşanan ekonomik sıkıntılar, bu projelerin yarıda kalmasına sebep olmuştur. 1940 yılına gelindiğinde Çarşamba bölgesinde, bir müteahhit tarafından iki kurutma kanalı açılmış ve bir hayli bataklık kurutulmuştur. Fakat açılan kanallar denize kadar uzatılamadığından dolayı kanalların ağızlarında sular birikmiş ve bu nedenle Çarşamba'da bazı bölgeler sular altında kalmıştır. Yine bu dönemde Çarşamba'da Kör Irmak denilen ufak fakat gayet zararlı bir bataklığın bulunduğu ve senelerden beri uğraşılmasına rağmen bu bataklığın kurutulamadığını görüyoruz[37].

Çarşamba yöresinde bulunan bataklıkların kurutulması için yapılan en kapsamlı çalışma 1943 tarihinde başlanan projedir. Samsun'da oldukça ses getiren bu projenin temel atma töreni 13 Haziran 1943 günü yapılmıştır. Dönemin gazetelerinde bu olay şu şekilde yer almıştır:

13 Haziran 1943 Pazar günü saat 6'da Kirazlık mevkiinde Çarşamba bataklıklarının ıslahı ve inşaatı açılma töreni seçkin davetliler huzuru ile yapılmıştır. Bu mevkiin ağaçlarla gölgelenmiş bir yerine konulmuş masa ve sandalyelerde oturan misafirlere evvela ayran, bisküvi verildikten sonra törene başlanmış sayın valimiz Bay Rükneddin'in irticalen verdikleri söylevde, devletin güttüğü su siyasetini izah etmiş, Nafıa Vekilinin bu törende bulunamamasından kendilerinin bu vazifeyi deruhte ettiklerini de ayrıca ilave etmişlerdir. Tekrar Nafıa Müdürü, Tevfik İleri, mevzuu genişleterek vilayetimizde başarılması gereken bataklık işleri hakkında rakama müstenit izahat verilmiş ve bu meyanda Türkiye Cumhuriyeti'nin su işlerine karşı gösterdiği ilgi ile bu yolda hizmetler gören Türk mühendisliğini övmüşlerdir. Bundan sonra sayın valimiz kurdeleyi keserek müteahhitlerine başarı temennisinde bulunmuşlar, tekrar yerlerine dönen misafirlere dondurma ikram edildi. Aynı günün akşamı bu hayırlı işin şerefine şehir kulübünde bir ziyafet tertip edilmiş ve bu suretle hoşça vakit geçirilmiştir[38].

Bu proje ile ilgili olarak dönemin yerel basınında verilen bilgilere göre; Çarşamba ovasının kurutulması ve ıslah işi asırlardan beri mevcut olan, bir türlü halledilemeyen ve halledilemediği için de millet ve memleket için sadece ıstırap kaynağı olmuş olan tarihi bir davaydı. Bu davaya mevzu olan Çarşamba Ovası, Samsun'dan daha doğrusu Kirazlıktan, Terme'ye kadar devam eden 1 milyon dekarlık bir araziden oluşmaktaydı. Söz konusu proje kapsamında yapılacak kurutma ve ıslah çalışmaları üç kısma ayrılmıştı:

[36] BCA, 490.1.0.0./700.383.1
[37] BCA, 490.1.0.0. /700.384.1
[38] *Ahali Gazetesi*, 18 Haziran 1943

- Kirazlıktan Turgutlu Deresi'ne kadar olan mıntıka ki, bunun sahası 250 bin dekardır.

- Çarşamba civarından, Yeşilırmak'ın eski yatağı olan Kör Irmak ile Sarılık Deresi bataklıkları ki bunun sahası 150 bin dekardır.

- Yeşilırmak'ın Terme'ye kadar olan sağ sahil kısmı ki bunun da sahası 600 bin dekardır.

Üç aşamayı içeren bu projede 1943 yılı itibarıyla yalnız I. aşama yani Kirazlık Deresi'nden Turgutlu Deresine kadar olan kısmın kurutulması ve ıslahı işi 1.800.000 lira bedelle müteahhide ihale edilmiş ve 13 Haziran 1943 tarihinde Kirazlıkta yapılan temel atma merasimi ile kanal hafriyatına başlanmıştır. Burada şu çalışmaların yapılacağı belirtilmiştir:

Ovanın başladığı Kirazlık Deresi kısmında dağ ile deniz arasındaki mesafe 1,5 kilometreyi bulmaktaydı. Turgutlu Deresi istikametinde ova genişliği 11 km ve Kirazlık Deresi ile Turgutlu Deresi arası 20 kmdir. Bu sahada ise mevcut belli başlı dereler olmak üzere: Kirazlık, Tekkeköy, Çinik, Mecinni, Güdedi, Hamzalı, Kâhyalı, Tatarlı, Elekçi, Taşdere, Ağşıklı Dere, Abdal Irmağı ve Turgutlu Deresi, bulunmaktaydı. Mecraları oldukça fazla çalılık ve ormanlıklar arasında olan bu dereler ovayı sahile eşit bir şekilde kat eden şose ve demiryolu üzerindeki açıklıkları da oldukça azdı. Bu durum sonucunda bazı çukur yerlerde bataklıklar ve sazlıklar oluşmakta ve bu bataklıklar sebebiyle sıtma hastalığı yayılmaktaydı. Ayrıca dere yataklarına sığmayan feyezan suları, zamanla ovayı kaplamakta ve üreticilere büyük zarar vermekteydi.

Bütün bu işlerin yapılması için de toplam 85 kilometre uzunluğunda kanal açılmasına ve 650.000 metre mikâp muntazam kanal hafriyatı ile 1.700.000 metre mikâp set inşaatı yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca 27 adet irili ufaklı köy yolu köprüsü ile 4 adet demiryolu köprüsü de yapılacak, mukavele hükümleri gereğince bütün bu işler 1945 yılı Mayıs ayı sonuna kadar bitirilecekti[39].

1943 yılının Haziran ayı içinde başlayan proje, kısıtlı imkânlara ve savaş koşullarına rağmen kesintisiz devam etmekteydi. Zira projenin başlangıcından 3 ay sonra bölgeye giden bir gazeteci, burada yapılan çalışmaları şu şekilde sütunlarına taşımıştır:

"Sayın Cumhurbaşkanımız İnönü'nün bilhassa bölgemize karşı besledikleri teveccühü ve alaka cemilesinden olarak Çarşamba semti bataklıklarının imha ve ıslahı hususuna hız verilmiş Dikbıyık ve Kirazlık arasındaki kanalların açılma işine başlanmıştır. Cumhuriyetimizin bu sevimli ve verimli eserini bizzat görmek üzere Salı

[39] Çarşamba Bataklıklarının Kurutulması, *19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi, 29* Ekim 1943, Sayı: 64, s. 9.

günü müteahittliğin idare merkezi olan Tekkeköy'üne ve oradan aziz hemşerimiz mühendis Sami Arım'ın delalet ve refakatleri ile işyerine otomobille gittik. Evvela sel yeri kanalını sonra da Koca Irmak kanalını gezdik. Her iki kanalın geçtiği sahayı sık ve biçimsiz kocaman ağaçlar teşkil ediyordu. Bunları yerlerinden söküp atmadan ekskuvatörlerin işlemesi imkânsızdı. Evvela bu ağaçlar temizlenmiş bilahare hafriyata başlanmıştır. Ağaçlar yüzünden işlerin güçleşmesine rağmen bir hayli ilerlemiş 2.200 metre uzunluğundaki bu kanalın şoseden matlup koca ırmağa kadar hemen hemen bitmek üzere olduğunu diğer 2000 metrelik sel yeri kanalının da keza şoseden denize kadar kısmının bu ayın sonuna kadar biteceğini Bay Sami'nin izahatından anladım. Bunlardan sonra Kirazlık cihetinde tahliye kanallarına başlanacak bu suretle mezkûr saha, su baskınından kurtulmuş olacaktır. Kanalların esas genişliği 75 metreyi buluyor. Kanalların bazı yerleri kumlu olduğundan kumların aksamasının önünü almak için tellerle bağlanmış çalılardan set yapılmıştır. Şimdiki manzarası ile gönüllere ferahlık veren bu kanalların faydalarından söz ederken bu yurt köşesinin atide arz edeceği cennet görünümlü manzarayı hayalimde şimdiden canlandırıyor ve içten sevinç duyuyorum. Müteahhittin gerek Tekkeköy'ü gerek iş güzergâhında vazife sahiplerinin sıhhatlerini korumak üzere kurduğu esas yatak, etüt ve hamam tertibatı bilhassa takdire şayandır"[40].

Bölgede süre gelen bataklık kurutma işlemleri 1948 yılına gelindiğinde hala devam etmekteydi. Bu yıl içersinde Çarşamba'da başlarında Dr. Niyazi Tümer olmak üzere Sıtma Savaş Teşkilatı bütün elemanları ile canla ve başla çalışarak başarılar sağlamış olmaları bütün muhitin yüzünü güldürmüştür. Bilhassa, bu sene zarfında 4.500 metre uzunluğundaki bir kanalın açılması suretiyle Hacı Zekeriya bataklığı kurutularak 20.000 dönümlük arazi de kurtarılıp ziraata başlanmıştır. İlçenin diğer köylerinde açılan 25.300 metre uzunluğundaki muhtelif kanallarla da birçok bataklıklar kurutulmuş ve bu hususta kar, çamur, yağış demeksizin çalışarak büyük gayretler gösteren Kaymakam Necati Gökmoğol ile Sıtma Tabibi Niyazi Tümer, muhitin büyük sevgisini kazanmışlardır[41].

Çarşamba'da yürütülen bataklık kurutma faaliyetlerinin yanında, sıtma ile mücadelenin ikinci ayağını ise halka kinin[42] dağıtma faaliyeti oluşturuyordu[43]. Dönemin sağlık bakanlığı, bu bitkiyi şırınga içinde sıvı hale getirip halkı aşılayarak

[40] *Ahali Gazetesi*, 3 Eylül 1943.
[41] *Ali Baba Gazetesi*, 22 Aralık 1948
[42] Avrupa'da XVII. Yüzyılın sonlarında sıtmaya karşı kullanılmaya başlanan kinin, Osmanlı Devleti'nde Bursalı Ali Münşi'nin 1732 yılında kaleme aldığı Risale-i Hasiyet-i Kınakına adlı eseriyle tanınmış, 1857 yılından itibaren sıtma ile ilgili sorunlar, Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane ve Tıbbiye'de incelenmeye başlanmıştır. Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 5,* İstanbul 1983, s. 1330.
[43] *Ahali Gazetesi*, 28 Şubat 1940

sıtmaya karşı mücadele ediyordu. Genelde Kuzey Afrika'dan satın alınan kinin, bazen de olduğu gibi yaş halde halka dağıtılırdı. Fakat sadece kinin dağıtım yöntemi ile bu hastalıkla baş etmenin gayet zor olduğu anlaşılmaktadır[44].

Sıtma ile mücadelede sadece Sağlık Bakanlığı'na ait kurumlar değil aynı zamanda Samsun ve ilçelerindeki Halkevlerinin de belli bir gayret içinde olduğunu görüyoruz. Özellikle 1936 yılında 4 şube ile açılan Çarşamba Halkevi söz konusu hastalıkla mücadele için köycülük kolu ile sık sık, köylere gider burada aşılar yapar ve kinin dağıtımı işi ile meşgul olurdu.[45] Örneğin, 1942 yılında Çarşamba Halkevi'nin köycülük şubesi 480 nüfuslu 60 haneli Demirciler Köyüne giderek köyün içtimai ve sıhhi durumunu tetkik ettikten sonra fakir ve yoksul hastalar için kinin dağıtımı, muayene, sıtma ile mücadele içinde olan hastaların bakımı, bataklıklar ve su kuyuları gibi meselelerde halka yardımcı olmaya çalışmışlardır[46].

Çarşamba ilçesinde görülen sıtma hastalığına karşı alınan tedbirlerden birisi de gezici doktor ve sağlık ekipleri oluşturarak köylerde halkı tedavi etmekti. Bu konuda Samsun ve Çarşamba Halkevi Köycülük Şubesi önemli faaliyetler de bulunmasına rağmen cumhuriyetin ilk yıllarında Çarşamba ilçesinde yeterli doktor, ilaç ve tıbbı donanım noktasında eksiklikler bulunuyordu. Samsun'un diğer ilçelerine göre gezici sağlık teşkilatı noktasında daha iyi bir konumda olan Çarşamba kazası, mıntıkasının geniş ve nüfusunun fazla olduğundan dolayı bu dönemdeki en mühim ihtiyacı, ilçede bir dispanserin olmamasıydı[47].

Sonuç

Cumhuriyetin ilanından sonra, daha önce ihmal edilmiş olan sağlık hizmetlerinin yürütülmesi konusunda büyük bir seferberlik ilan edilmiştir. Devlet-millet el ele yürütülen bu seferberlik çalışmalarında ana hedef; halkın sağlığını tehdit eden bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek ve insan ölümlerini en aza indirgemekti.

1920'lerin Türkiye'sinde kitlesel ölümlere yol açan en önemli hastalık, halk arasında lekeli humma da denilen sıtmaydı. Sıtma hastalığı yalnız yakalanan kimsenin sağlığını bozmakla kalmıyor gerekli şekilde tedavi edilemediği takdirde ölümlere dahi sebep olabiliyordu. Bu dönemde Türkiye'de sıtma vakalarının en fazla görüldüğü bölgelerden biri de Çarşamba bölgesidir.

Çarşamba'da sıtma hastalığının fazla miktarda görülmesinin en büyük nedeni şüphesiz, Yeşilırmak ve bölgedeki diğer akarsuların sık sık taşması sonucu ortaya çıkan bataklıklardır. Ayrıca bölgenin coğrafi özelliklerinden dolayı oluşan deltalar, zamanla

[44] BCA,490.01/ 700.383.1.
[45] *Samsun Vilayet Gazetesi*, 28 Şubat 1936
[46] BCA, 490.01/ 701.386.1.
[47] BCA, 490.01/ 702.390.1.

sıtma mikrobunu yayan sivrisineklerin yaşam alanı haline gelmekteydi. İlçenin en büyük problemlerinden biri olan bataklıkların kurutulması işi, 1935 yılında İsmet İnönü'nün doğu gezisi sonrası verdiği direktif üzerine daha ciddi bir şekilde ele alınmış fakat bölgede bu anlamada en kapsamlı çalışmaya ancak 1943 yılında başlanabilmiştir. Üç aşamalı olarak başlanan kurutma çalışmalarının ilk aşaması olan Kirazlık-Turgutlu Deresi arasındaki sahanın kurutma çalışmalarına Haziran 1943'te törenle başlanmıştır.

Çarşamba ve havalisinde sıtma vakalarına fazla miktarda tesadüf edilmesinin bir diğer nedeni de bölgeye mübadele yolu ile gelen göçmenlerin çoğunda sıtma hastalığının bulunmasıdır.

Bölgede sıtmaya karşı yürütülen faaliyetlerin bir diğer ayağını ise halka kinin dağıtma oluşturmaktaydı. Genellikle aşı haline getirilerek halka uygulanan kinin tedavisi, bazen de yaş halde halka dağıtılırdı. İlçede kinin dağıtma ve aşı yapma işleri genelde devlet eli ile yürütülürken bazen de Çarşamba Halkevi, bu sorumluluğu yerine getirmeye çalışmıştır.

Anadolu'nun en verimli ovalarından birine sahip olan ve Anadolu'nun Mezopotamya'sı olarak dahi nitelendirilen Çarşamba havalisinin kaderi 1935 yılından sonra değişmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra başlanan bataklık kurutma çalışmaları sayesinde binlerce hektar bataklık, kurutularak tarım arazisi haline getirilmiş ve 1943 yılında başlanan projeyle birlikte büyük miktarda insan ölümlerine yol açan sıtma yuvalarının ortadan kaldırılması için ilk adım atılmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri ve Gazeteler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30.18.1.1./28.23.8.

BCA, 030.10/177.221.13

BCA, 030.10/118.827.23

BCA, 030.10/118.828.4

BCA, 030.10/158.112.7

BCA, 490.1.0.0/ 700.381.1

BCA, 490.1.0.0./700.383.1

BCA, 490.1.0.0. /700.384.1

BCA, 490.01/ 701.386.1

BCA, 490.01/ 702.390.1

Ahali Gazetesi, 28 Şubat 1940

Ahali Gazetesi, 9 Birinci Teşrin 1940

Ahali Gazetesi, 3 Eylül 1943.

Ahali Gazetesi, 18 Haziran 1943

Ali Baba Gazetesi, 22 Aralık 1948

Samsun Vilayet Gazetesi, 29 Ekim 1935

Samsun Vilayet Gazetesi, 28 Şubat 1936

Samsun Vilayet Gazetesi, 19 Haziran 1936

Kitap ve Makaleler

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006

AK, Bilal, " Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Hizmetleri", *Türkler***,** Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 17, Ankara 2002.

ARKAYIN, Samet, "Yurdumuzun Önemli Bir Derdi: Sıtma", *19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 71, Haziran-Temmuz-Ağustos 1945.

ÇAPA, Mesut, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye ve Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyetinin Katkıları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi: Atatürk Yolu*, Sayı: 2 Ankara 1988

GÜMÜŞÇÜ, Osman, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Halk Sağlığı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt: XIX, Sayı: 55, Ankara 2003.

GÜRSOY, Gencay "Sağlık", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

GÜVERCİN, Cemal Hüseyin ve Diğ., "Köy Enstitüleri ve Sağlık Eğitimi", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası,* Cilt: 57 Sayı: 2 Ankara 2004.

İPEK, Nedim, *Mübadele ve Samsun*, TTK Yayınları, Ankara 2000

KARAKUM, Macit, "Çarşamba", *19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 83, Haziran 1947.

METİNTAŞ, Mustafa Yahya – ELÇİOĞLU, Ömür, "Cumhuriyet'in İlk Onbeş Yılında Sağlık Hizmetleri", Health Servıces During The Period Of First 15- Year Of Turkish Republic (1923-1938), *Osmangazi Tıp Dergisi*, Eskişehir 2007.

ÖKSÜZ, Hikmet, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin Bafra'ya İntibakı", *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu 20-22 Mayıs 1999*, Samsun 2000.

ÖZSARI, Haluk, "Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları",*Cumhuriyet'in Kazanımları Paneli Sempozyuma Sunulan Bildiriler*, 28 Ekim 1998.

TEMEL, Mehmet "Atatürk Döneminde Türkiye'de Sıtma Mücadelesi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:3, Sayı:5, Bahar 2007, Ankara 2007.

TOKER, Niyazi,“Çarşamba”, *19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi***,** Ocak-Şubat 1946, Sayı:73

ÜLGEN, Mazhar “Sıtma ve Samsun” *19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 71, Ağustos 1945.

YILDIRIM, Nuran, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 5, İstanbul 1983.

YOLALICI, Mehmet Emin, “1922-1923 Yıllarında Samsun Belediyesi ve Çalışmaları”, *Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2004.

YEGİNBOY Yasemin - Şevket SAYIN, “Cumhuriyet Döneminden Günümüze Sağlık Politikaları ve Sorunları”, *II.Ulusal İktisat Kongresi*, 20-22 Şubat 2008 İzmir.

İKİNCİ BÖLÜM

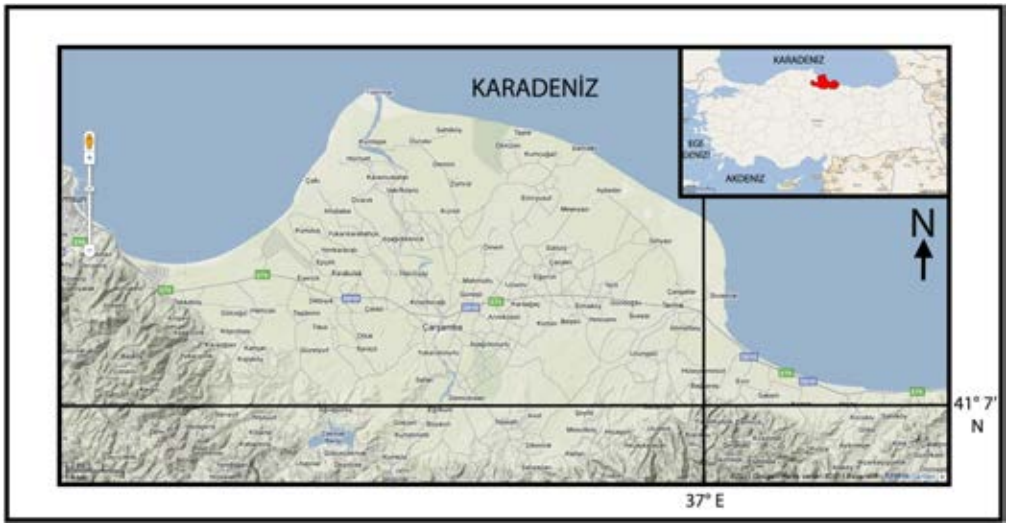
“Coğrafya”

ÇARŞAMBA OVASI'NIN FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

Halil İbrahim ZEYBEK[*]

1. Araştırma Sahasının Yeri ve Sınırları

Çarşamba Ovası Orta Karadeniz kıyı kuşağında yer alan iki delta ovasından biridir. Yüzölçümü bakımından ise ülkemizin Karadeniz kıyılarındaki en büyük delta ovasıdır. Nitekim 600 km^{2}'lik alanı ile Bafra Ovası'ndan (561 km^{2}) daha geniş yüzölçüme sahip bulunmaktadır. Ova, batıda Derbent Burnu ile doğuda Akçay arasında yaklaşık 64 km uzunluğa sahiptir *(Şekil 1).* Kuzey-güney yönünde Civa Burnu ile Kumköy arasındaki mesafe ise kuş uçuşu yaklaşık 32 km'dir. Böylece doğu-batı doğrultusunda ova kuzey-güney yönündeki uzanışından yaklaşık iki kat daha geniş bulunmaktadır. Söz konusu noktalar sınır kabul edildiğinde Çarşamba Ovası 36º22'58''-37º10'33'' doğu boylamları ile 41º05'22''-41º22'55'' kuzey enlemleri arasında yer almaktadır.

Şekil 1. *Lokasyon haritası.*

2. Fizikî Coğrafya Özellikleri

2.1. Jeolojik Özellikler

Çarşamba Ovası, Yeşilırmak'ın taşıdığı alüvyal malzemeyi, denize döküldüğü sahada biriktirmesi ile oluşmuştur. Çarşamba Ovası, Kuvaterner'de oluşmuştur. Nitekim delta ovası Kuvaterner ortalarında ana hatları ile belirmeye başlamıştır. Sahanın jeolojik özellikleri ova ile birlikte yakın çevresi de ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

[*] *Prof. Dr., OMÜ, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi.*

Yörede daha yaşlı birimler ova güneyinde yayılış gösterirken, güneyden kuzeye doğru daha genç birimlere geçilmektedir. Ova yakın çevresindeki en yaşlı kayaçlar piroklastik kumtaşı, marn ardalanmasından oluşmakta olup bunlar Üst Kretase yaşlıdır. Üst Kretase yaşlı birimler içerisinde zaman zaman çamurtaşlarına da rastlanmaktadır. Söz konusu birimlerin dağılış gösterdiği sahalarda az engebeli bir topoğrafya manzaraya hakimdir. Ova güneyindeki Üst Kretase-Alt Paleosen yaşlı birim kumtaşı, kireçtaşı, marn, silttaşı ve kumlu kireçtaşı gibi kayaçlardan oluşmaktadır.

Yöredeki Tersiyere ait birimlerden yaygın olanları Paleosen ve Eosen yaşlıdır. Orta Paleosen-Alt Eosen yaşlı kayaçlar kumtaşı-çamurtaşı kayaçlarından meydana gelmektedir. Zaman zaman dayk ve sillerin kestiği kumtaşı, silttaşı ve marn ardalanmalı seri ise Orta Eosen yaşlıdır. Eosen yaşlı formasyonlar delta güneyinde en geniş yayılışa sahiptir. Bu devre ait kayaçlar içerisinde volkano sedimanterler de oldukça yaygındır. Bazalt, andezit ve aglomeralar söz konusu serinin volkaniklerini oluştururken, kumtaşı, silttaşı ve çakıltaşları da başlıca tortullardır. Adı geçen formasyon Çarşamba Ovası güneybatısında Tekkeköy çevresinde geniş alanlı olarak dağılışa sahiptir. Ova güneyindeki Üst Eosen yaşlı seri ise çakıltaşı-kumtaşı ardalanmasından oluşmaktadır. Çarşamba şehri güneyinde aflore eden çakıltaşları ve kumtaşlarından oluşan seri Miyo-Pliyosen yaşlıdır. Hakyemez ve diğ.ne (1989) göre bu birim alüvyon yelpazesi ortamında gelişmiştir.

Kuvaterner'e ait birimlerden Pleyistosen tortulları; Çarşamba Ovası'nın güney ve güneydoğusundaki alüvyon yelpazelerinde ve Terme doğusundaki denizel taraçalarda rastlanmaktadır. Alüvyonlar ise ovanın tamamını kaplamaktadır.

Sahada etkin kıvrım doğrultuları KD-GB, KB-GD'dur. Delta ovasının güney sınırını ise yaklaşık olarak Çarşamba ters fayı oluşturur. Ova güneyinde yer alan bu fayların doğrultuları da yine KB-GD ve KD-GB'dır (Erkal, 1993).

2.2. Jeomorfolojik Özellikler

Çarşamba Ovası'nın oluşum ve gelişimini yakın çevresi ile birlikte düşünmek gerekir. Çünkü ovanın oluşumunda gerek kuzeydeki Karadeniz'in seviye değişmelerinin gerekse güneydeki dağlık alanın önemli etkileri bulunmuştur. Çarşamba Ovası güneyinde zirveleri 1600 m'yi aşan dağlık alan bulunmaktadır. Yeşilırmak hariç, Çarşamba Ovası'nın oluşumunda rol oynağan diğer akarsular bu dağlık alanlardan kaynaklarını almaktadır. Bu dağlık alanda gelişmiş iki farklı seviyedeki aşınım yüzeyleri de söz konusu akarsular tarafından parçalanmış bulunmaktadır. Bu dağlık alandan tepelik alanlar ve kıyı aşınım yüzeylerinin yayılış gösterdiği bir sahadan Çarşamba Ovası'na geçilir *(Şekil 2).*

Şekil 2. *İnceleme alanının topografya haritası*.

Ova kuzeyde Karadeniz, güneyde ise Kumköy civarında yaklaşık 150-200 m'lik yükseltilerle sınırlanır. Ovanın tamamında eğim değerleri % 6'nın altındadır *(Şekil 3).* Çarşamba Ovası, çoğunlukla akarsu aşınım ve birikim süreçlerinin etkin olduğu çok sayıda jeomorfolojik birimi kapsamaktadır.

Bu üniteler ve başlıca özellikleri Erkal (1993) tarafından şöyle açıklanmaktadır:

Yatak kenarı diklikleri: Yeşilırmak'ın yana aşındırması sonucu oluşan, çoğunlukla 2-3 m'lik dikliklerdir.

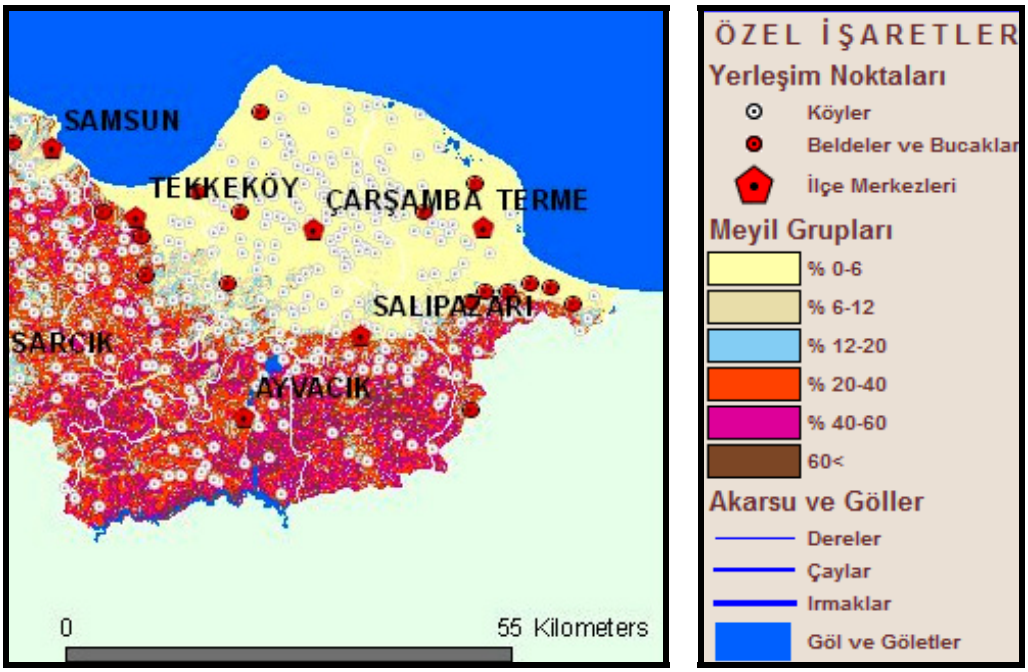
Burunseti sırt ve olukları: Yeşilırmak'ın menderes çizerek akyığı kesimde, dışbükey yamaçlarda birikim süreçleriyle oluşurlar.

Terkedilmiş akarsu yatak parçaları: Ovada akarsu yatağındaki değişmelerin izleridirler. Yeşilırmak'ın ilk yatağının kuzeydoğuya doğru olduğu anlaşılmaktadır.

Denizel taraçalar: Ovanın özellikle doğu kesiminde 8-10 m, 25-30 m ve 35-50 m seviyelerinde iyi izlenebilmektedirler. Taraçalar çoğunlukla ince kum boyutunda, beyaz-sarı renkli gereçten oluşurlar.

Kıyı okları: Yeşilırmak, Aptal Çayı ve Terme Çayı gibi akarsuların ağız kesimlerinden doğuda gelişmişlerdir. Bunlardan en tipik olanı Terme kuzeydoğusunda, Miliç Çayı'nın kıyıya 10-15 yaklaşmışken birden doğuya dönüşünü sağlayan ve "Yazoo tipi kavuşma" örneği oluşturan kıyı okudur.

Kıyı kumulları: Yeşilırmağın denize döküldüğü alanın özellikle doğu ve batısında yaygındırlar. Yükseklikleri yer yer 5-6 m'yi bulabilmektedir *(Foto 1).*

Şekil 3. *Çarşamba Ovası ve çevresinin eğim grupları haritası (www.yesilirmak.org.tr).*

Foto 1. *Kıyı kumulları Çarşamba Ovası kıyılarında yaygın olup yükseltileri yer yer 5-6 m'yi bulabilmektedir.*

Çarşamba Ovası'nın Oluşumu

Çarşamba Ovası, Yeşilırmak'ın kuruluşundan bu yana taşıdığı malzemeleri Karadeniz'e döküldüğü sahada biriktirmesi ile oluşmuştur. Delta ovasının gelişiminde asıl rol Yeşilırmak'ın olmakla birlikte Terme Çayı, Aptal Çay gibi diğer akarsuların getirdiği malzemelerin birikmesi de ovanın oluşumunda etkili olmuştur.

Çarşamba Ovası'nın oluşumu Pliyo-Kuvaternerde başlamış, gelişimi flüvyal süreçlerin etkinliğinde Kuvaterner'de gerçekleşmiştir. Delta ovasının gelişimi Kuvaterner'deki iklim değişmeleri ve tektonik olaylardan da etkilenmiştir. Çarşamba Ovası'nın gelişim safhaları şu şekilde sıralanabilir:

1. Eski deltanın geniş bir seviye halinde gelişimi Riss-Würm I interglasyal devreye karşılık gelir (Uzunlar safhası-İlk Akdeniz istilası). Bu eski delta sahası güneye doğru en fazla 50-60 m yüksekliğe kadar çıkar, hafif bir eğimle ulaştıkları 20 m'lerde düz bir görünüm kazanır ve Terme'nin 5-6 km güneyinde sona erer.

2. Würm I'de Karadeniz'in seviyesi yaklaşık -100 m çekilmiş, eski delta yarılmıştır (Post Uzunlar Safhası).

3. Würm I-Würm II interglasyal devresinde Çarşamba şehri güneyinde Yeşilırmak, Aptal Çayı ve Terme Çayı'nda boğulma nedeniyle akarsu ağızları dolmuştur (Karangat Transgresyonu-2. Akdeniz basması).

4. Yeni Öksin (Würm II) safhasında Karadeniz'in seviyesi -40 m alçalmış, delta güneyindeki akarsu dolguları ve Terme-Ünye arasındaki alanda denizel dolgular yarılarak bugün 25-30 m yükseltilerdeki denizel taraçalar belirmiştir.

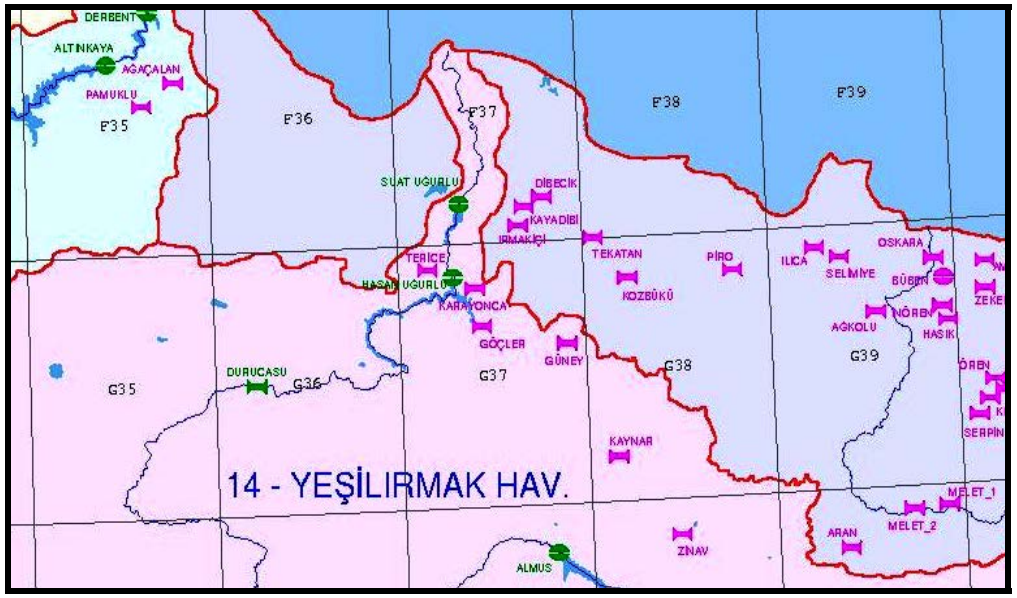
5. Post Glasyal devredeki Eski Karadeniz'deki yükselmeyi takiben, 8-10 m yükseklerdeki taraçaları oluşturan dolgular belirmiştir.

6. Karadeniz bugünkü seviyesine çekilerek, yeni delta ortaya çıkmıştır.

7. Ovanın gelişimi, Yeşilırmak üzerinde kurulan barajlardaki siltasyon nedeniyle önce yavaşlamış, kıyılarda daha fazla malzeme taşınması ile de küçülmeye başlamıştır *(Foto 2, Şekil 4).*

Foto 2. *Yeşilırmak ve kolları üzerine yapılan barajlar nedeniyle açık veren sediment bütçesi sonucu kıyı çizgisi kara yönünde yer değiştirmektedir. Bu durum ise kıyıda yer alan ağaçların sökülmesine sebep olmaktadır.*

Şekil 4. *Yeşilırmak ile kolları üzerindeki mevcut ve yapımı planlanan barajlar, taşınan sediment miktarının azalmasına yol açmakta, bu durum ise kıyı çizgisinde değişmelere sebep olmaktadır*.

2.3. İklim

Çarşamba Ovası'nın iklim özellikleri, ovada yer alan Çarşamba meteoroloji istasyonunun verileri yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır *(Tablo 1).* Yörede yıllık sıcaklık ortalaması 14,3 ºC'dir. Yıl içerisinde sıcaklık ortalaması en yüksek olan ay temmuz (23,5ºC), en düşük ay ise ocaktır (6,3ºC). Yıllık sıcaklık farkı 17,2ºC'dir.

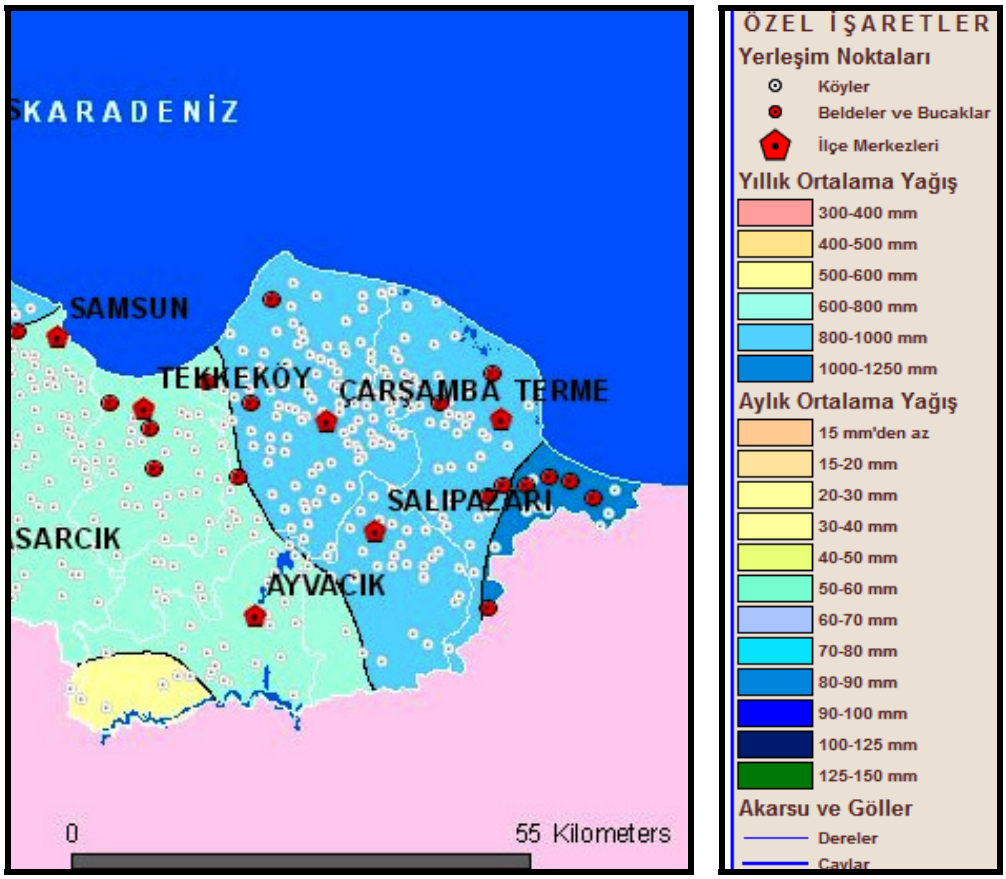
Çarşamba'da yıllık yağış miktarı 1075,8 mm'dir. Ovanın hemen tamamında yıllık yağış miktarı 800-1000 mm arasında olup, batı bölümde 800 mm'nin altına inerken, doğusunda 1000 mm'nin üzerine çıkmaktadır *(Şekil 5).* Yıl içerisinde kasım (132,3 mm) en fazla, haziran (56,3 mm) ise en az yağış alan aydır. Mevsimler itibariyle yıl içerisinde yağış oranının en fazla olduğu mevsimi sonbahar (% 31,5) oluşturur. Sonbaharı % 29,1'lik payla kış mevsimi izler. İlkbahar mevsimi ise toplam yağışın % 21,6'sını temsil eder. Yörede en az yağış ise yaz mevsiminde (% 17,7) düşmektedir.

Çarşamba'da kar yağışlı gün sayısı yıl içerisinde 9,1 gündür. Uzun yıllık ortalamada kasımdan mayısa kadar olan devrede kar yağışlı günlere rastlanabildiği dikkati çekmektedir. Kar yağışlı günler ülkemiz genelinde olduğu gibi kış aylarında fazladır. Bu bakımdan en yüksek ortalamalar şubat (3,2 gün) ve ocak (2,9 gün) aylarında görülür.

Tablo 1. *Çarşamba'da bazı iklim elemanlarının aylara dağılışı.*

	O	***Ş***	***M***	***N***	***M***	***H***	***T***	***A***	***E***	***E***	***K***	***A***	***Yıllık***
Ort. Sıc. (ºC)	*6,3*	*6,5*	*8,3*	*12,1*	*15,5*	*20,9*	*23,5*	*23,2*	*19,5*	*15,3*	*11,6*	*8,9*	*14,3*
Yağış (mm)	*104,5*	*83,3*	*72,0*	*91,2*	*69,7*	*56,3*	*60,0*	*73,9*	*75,3*	*131,8*	*132,3*	*125,5*	*1075,8*
Kar yağ. Gün sayısı	*2,9*	*3,2*	*1,7*	*0,1*	*-*	*-*	*-*	*-*	*-*	*-*	*0,2*	*1,3*	*9,1*
Dolulu gün sayısı	*0,2*	*0,1*	*-*	*0,1*	*0,1*	*-*	*-*	*-*	*-*	*0,1*	*0,4*	*0,5*	*1,5*
Ort. Bulutluluk (0-10)	*7,5*	*7,7*	*7,1*	*7,0*	*6,1*	*4,4*	*3,8*	*4,4*	*5,8*	*6,5*	*7,8*	*7,3*	*6,2*
Nispi nem (%)	*73*	*73*	*72*	*72*	*71*	*70*	*70*	*72*	*77*	*78*	*75*	*73*	*73*
En hızlı esen rüzgar yönü	*NW*	*NW*	*NE*	*NE*	*SW*	*NW*	*NW*	*NW*	*NW*	*NW*	*NE*	*E*	*E*

Kaynak: DMİGM Çarşamba Meteoroloji İstasyonu Yayımlanmamış Döküm Cetvelleri.

Şekil 5. *Çarşamba Ovası'nda yıllık ortalama yağış dağılışı (www.yesilirmak.org.tr).*

Uzun yıllık ortalamada yörede dolu yağışlı gün sayısı 1,5'tur. Dolu yağışlarının ekimden marta kadar olan devre ile nisan ve mayıs aylarında görüldüğü dikkati çekmektedir. Dolu yağışlı günler özellikle kasım ve aralık aylarında daha fazladır.

Araştırma sahasında yıllık ortalama bulutluluk 6,2'dir. Bulutluluk sonbahar ve kış mevsimlerinde yüksek iken, yaz devresinde düşüktür. Ortalama bulutluluğun en yüksek olduğu ay Kasım (7,8), en düşük olduğu ay Temmuzdur (3,8).

Çarşamba'da yıllık nispi nem oranı % 73'tür. Nispi nemlilik de bulutluluk gibi özellikle sonbahar ve kış devresinde yüksek, yaz aylarında ise düşüktür. Aylık nispi nemliliğin en yüksek olduğu ay Ekim (% 78), en düşük olduğu aylar ise % 70'lik oranlarla haziran ve temmuzdur.

Yıl içerisinde kuzeybatı yönlü rüzgârların hâkim olduğu sahada, yıllık en hızlı esen rüzgâr yönünü ise doğu oluşturmaktadır.

Çarşamba Ovası'nda yazlar sıcak, kışlar ılık geçmektedir. Yıl içerisinde sonbahar mevsimi en yağışlı devreyi oluştururken, yaz devresinde yağışlar

azalmaktadır. Sonbahar ve kış devrelerinde bulutluluk ve nispi nemlilik yılın düğer devrelerine göre daha yüksektir. Tüm bu özellikleriyle sahada ülkemizdeki makro iklim tiplerinden nemli-ılıman *Karadeniz İklimi* görülür.

2.4. Hidrografik Özellikler

2.4.1. Akarsular

Çarşamba Ovası'nın sularını drene eden çok sayıda akarsu bulunmaktadır. Bunların başlıcaları batıdan doğuya doğru Büyüklü Deresi, Abdal Çayı, Yeşilırmak, Terme Çayı, Yahyalı Deresi, Kışla Deresi ve Akçay'dır. Bunlardan az su taşıyan derelerin aşağı çığırları genellikle kanallara alınmıştır.

Ovanın en önemli akarsuyu, ülkemizin de önemli akarsularından biri olan Yeşilırmak Yeşilırmak'ın su toplama havzası 36.114 km² dir. Yıllık 54,6 milyon tonluk süspansiyon gereci (1981) taşımaktadır. Yeşilırmak'ın Ayvacık hidrometri istasyonunda ort. Debisi 161, 5 m³/sn, en yüksek debisi 1050 m³/sn, en düşük debisi ise 10 m³/sn'dir. Ova güneyinde Eosen yaşlı tortullar üzerine konsekant olarak kurulmuş akarsu şebekesi, Kuzey Anadolu Dağları'nın toptan yükselmesine bağlı olarak derine gömülmüştür. Çarşamba Ovası'na ulaştıktan sonra yatak eğimi iyice azalan Yeşilırmak, deltada serbest menderesler çizerek Karadeniz'e ulaşmaktadır *(Foto 3).*

Foto 3. *Yeşilırmak, aynı adlı deltada serbest menderesler çizerek sularını Karadeniz'e boşaltmaktadır. Akarsuyun bu aşağı çığırında irili ufaklı çok sayıda ırmak adası da dikkati çekmektedir.*

Delta ovasının oluşumunda rol oynayan Yeşilırmak, Abdal Çayı, Terme Çayı, Akçay gibi akarsuların sahada yer yer KD-GB ve KB-GD yönlü doğrusal uzanışları, bu doğrultuları almalarında tektonik etkilerin rolünü akla getirmektedir. Delta ovasını oluşturan akarsular, güneydeki dağlık alanda yer yer gömük menderesler çizerek akmaktadırlar.

2.4.2. Göller

Çarşamba Ovası'nda kıyıya yakın çok sayıda set gölü yer almaktadır. Yeşilırmak'ın Karadeniz'e döküldüğü sahanın batısında Sazlık G.; doğusunda Akarak G., Dumanlı G., Kargalı G., Simenlik G. ve Akgöl bunların başlıcalarıdır *(Foto 4).* Göllerden saz kesimi yapılmakta, Simenlik ve Akgöl başta olmak üzere büyük olanlarda balıkçılık da yapılmaktadır. Bunlardan Simenlik ve Akgöl sulak alan ekosistemi kompleksi 1975 yılında "Yaban Hayatı Koruma Sahası" ilan edilmiştir.

Foto 4. *Akgöl, Çarşamba Ovası'nın önemli sulak alanları arasında yer alır.*

2.5. Toprak Özellikleri

Ova ve yakın çevresinde başta alüvyal topraklar olmak üzere, kahverengi orman toprakları ve gri-kahverengi podsolik topraklara rastlanmaktadır.

Alüvyal Topraklar

Ovada en geniş yayılışa, alüvyal topraklar sahiptir. Alüvyal topraklarda horizonlaşma görülmez ya da çok zayıftır. Denize yaklaştıkça, bu toprakların drenaj

şartları bozulmaktadır. Çarşamba Ovası'nda yayılış gösteren alüvyal toprakların pH oranları ovanın farklı kesimlerinde değişiklik göstermektedir. Nitekim pH Temürlü-Sivaslılar çevrelerinde 6,5 dan az iken, Kırkharman ve Simenlik Gölü çevresi gibi sahalarda 6,5-7,5 arasında değişmektedir.

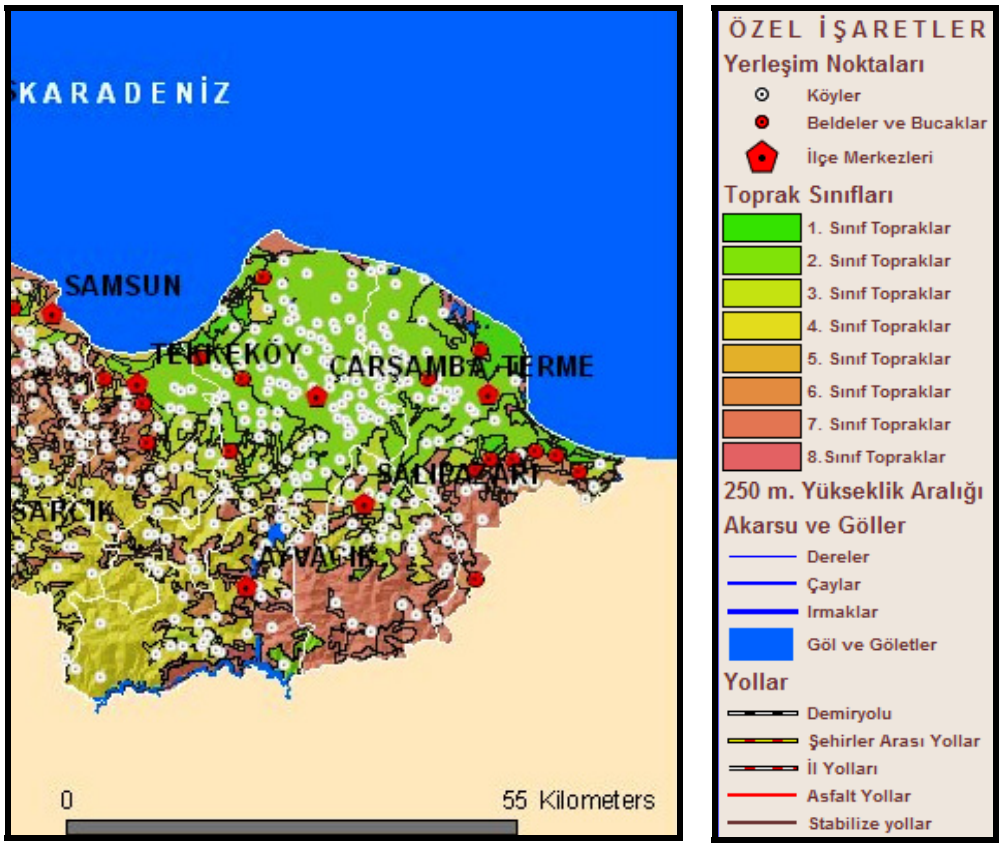
Gri-Kahverengi Podsolik Topraklar

Ova güneyinde yayılış gösterirler. Tekkeköy güneyinde Kökçe Köyü güneyi, Ağcagüney güneyi, Bazlamaç güneydoğusunda yayılış gösterirler. Podsollaşma hafiftir. A1 horizonu grimsi kahverengidir. B horizonu ağır bünyelidir. Sahadaki bu topraklar genellikle orta derecede asit karakterlidir.

Kahverengi Orman Toprakları

Delta ovası güneyinde, geniş yapraklı ağaçlardan oluşan orman sahalarının topraklarıdır. Şeyhgüven Köyü güneyi, Ordu Köyü çevresi, Yahyalı batısı, Sakarlı güneyi gibi sahalarda yayılış gösterirler. A horizonu koyu kahverengi ve granüler strüktürdedir. Hafif alkalen veya hafif asit reaksiyon gösterirler.

Ova'nın önemli kısmı 1. Sınıf tarım arazisi özelliği göstermektedir *(Şekil 6).*

Şekil 6. *Çarşamba Ovası'nda arazi kaabiliyet sınıfları (www.yesilirmak.org.tr).*

Çok çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirildiği bu toprakların bir kısmını ise fındıklıklar kaplamıştır. Bu durum ise verimli tarım topraklarının amaç dışı kullanımına örnek oluşturmaktadır. Ovanın kuzey kıyılarındaki bataklık alanlar 6. Sınıf tarım arazisi niteliği taşımaktadır.

2.6. Bitki Örtüsü

Çarşamba Ovası'nın doğal bitki örtüsü özellikle son 150 yıl içerisinde başta yerleşme ve tarım alanı elde etme amaçlı olmak üzere büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Nitekim bugün Çarşamba Ovası'nda ormanlar son derece sınırlı bir alanı işgal etmektedir (107.119 dekar). Deltada özellikle doğudaki orman alanları fındık üretim sahasına dönüştürülmüştür. Buna karşılık güneydeki dağlık alanlara doğru geçildikçe ormanların daha geniş yer kapladığı görülür. Ovadaki sınırlı orman alanları Çarşamba (0-3 m meşe) ve Bayramlı Köyü batısı (1-15 m meşe-gürgen-kayın) ile Terme Çayı batısında (2-4 m meşe) yer alır. Ayrıca kuzey bölümünde özellikle Gölardı Av Koruma-Kontrol Merkezi çevresinde kızılağaçlar önemli topluluklar oluşturmaktadırlar *(Foto 5).* Burada kızılağaçlar 15-20 m yükseltilere ulaşabilmektedir. Yine ovanın kuzeydoğu kıyılarında ağaçlandırma ile oluşmuş çam korulukları dikkati çekmektedir.

Foto 5. *Çarşamba Ovası'nın kuzey bölümünde özellikle Gölardı Av Koruma-Kontrol Merkezi çevresinde kızılağaçlar önemli topluluklar oluştururlar.*

Ovada % 3'lük yüzölçüme sahip bir sahada ise ot formasyonu yayılış gösterir. Bu formasyona ait türler akarsu yatakları boyunca uzanan hidromorfik topraklar üzerinde ve göller çevresinde nispeten daha geniş yayılış gösterirler.

Sonuç

Çarşamba Ovası ülkemizin ikinci, Karadeniz kıyılarımızın ise en büyük delta ovası durumundadır. Ova, Kuvaterner'de başta Yeşilırmak olmak üzere bu sahadan Karadenize dökülen akarsuların taşıdıkları malzemeleri bu sahalarda biriktirmeleri ile oluşmuştur. Ovanın meydana gelmesinde Kuvaterner boyunca etkili olan deniz seviyesi değişmeleri de önemli rol oynamıştır. Ovada her mevsimi yağışlı nemli-ılıman karadeniz iklimi görülmektedir. Deltanın en önemli akarsuyu Yeşilırmak olup, Abdal Çayı, Terme Çayı ve Akçay başlıca diğer akarsuları oluştururlar. Ovanın diğer önemli hidrografik unsurları Akgöl ve Simenlik Gölü gibi kıyı set gölleridir. Ovada alüvyal topraklar yayılış gösterir. Çarşamba Ovası'nın doğal bitki örtüsü başta yerleşme ve tarı alanı elde etme amaçlı olmak üzere, çeşitli yollarla büyük ölçüde tahrip edilmiştir.

Ülkemizin en verimli tarım alanlarından olmasına rağmen, Çarşamba Ovası'nda kavak, fındık gibi dikili alanların yaygın olması nedeniyle bu topraklardan optimum yararlanma mümkün olmamaktadır. Son yıllarda artan bilinçli meyvecilik uygulamaları desteklenmeli, ticari sebzecilik teşvik edilmelidir.

Delta Ovası sediment bütçesindeki açık nedeniyle küçülmeye devam etmekte olup, gelecekte bu değişim süreci daha da hızlı gerçekleşecektir. Delta ile ilgili planlamalarda deltanın küçülme süreci gözardı edilmemelidir.

Sulak alanlar, deltadaki tarım alanlarının drenaj sularının tehdidi altındadır. Özellikle göllerde bu durum aşırı kirliliğe sebep olmaktadır. Bu suların ekosistem üzerindeki etkileri düzenli takip edilmeli ve gerekli önlemler alınmalıdır.

Kaynakça

ATALAY, İ., 1987, *Türkiye Jeomorfolojisine Giriş*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, No: 9, İzmir.

ERKAL, T., 1993, Yeşilırmak Deltası ve Çevresinin Jeomorfolojisi. *Jeomorfoloji Dergisi, Sayı: 20,* s. 13-28, Ankara.

HAKYEMEZ ve diğ., 1989, *Çarşamba (Samsun) Dolayının Jeolojisi*. MTA Derleme Rapor No: 8895, Ankara.

İNANDIK, H., 1957, Sinop-Terme Arasındaki Kıyıların Morfolojik Etüdü. *Türk Coğrafya Dergisi, Sayı: 17*, s. 59-62, İstanbul.

UZUN, A., 2006, Samsun Deltaları ve Beklenen Değişmeler. *Geçmişten Geleceğe Samsun 2006, 1. Kitap,* s. 541-548, Samsun.

http://www.yesilirmak.org.tr/documents.aspx, Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi.

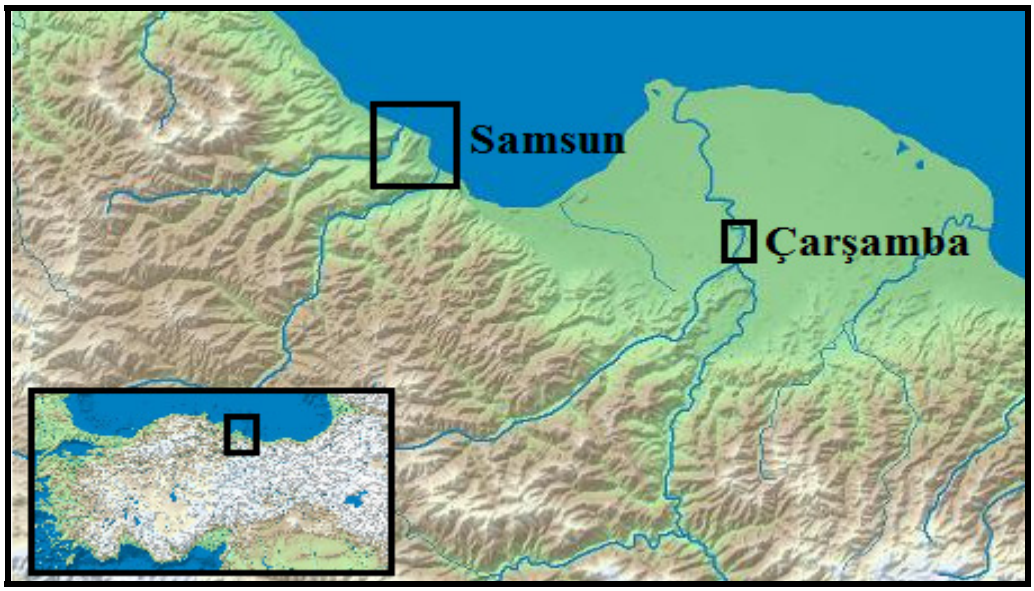
ÇARŞAMBA ŞEHİR İÇİNDE YEŞİLIRMAK KIYILARININ KULLANIMI

Eren ŞENOL[*]

Giriş

Çarşamba, coğrafi açıdan Karadeniz bölgesi, idari açıdan ise Samsun ili sınırları içerisinde yer alan bir şehirdir *(Şekil 1).* Şehirlerin kuruluş yerinin belirmesinde doğal çevre faktörlerinin oldukça etkili olduğu bilinmektedir. Örneğin kalker kayalıkları Mardin'in (Yalçınlar, 1967), Tokat'ın (Özçağlar, 1991), Kemah'ın (Başıbüyük, 2004); akarsular Bartın'ın (Yalçınlar, 1967); boğaz İstanbul'un (Erinç, 1977), dalgalara karşı korunaklı körfez İzmit'in (Tuncel, 1973), verimli topraklar Eskişehir'in (Tunçdilek, 1957) gelişmesinde etkili olmuştur. Çarşamba'nın yerinin belirmesinde ve gelişmesinde etkili olan doğal çevre elemanı ise Yeşilırmak'tır.

Bu çalışmada Çarşamba şehrine hayat veren Yeşilırmak kıyılarının hâlihazırda nasıl kullanıldığı ve nasıl kullanılması gerektiği üzerinde durulmuştur.

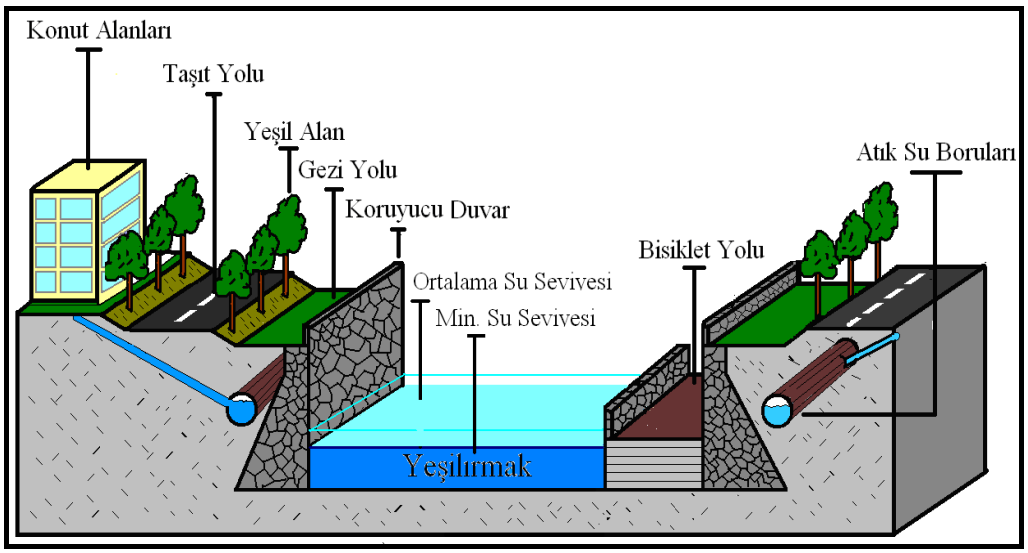

Şekil 1. *Lokasyon haritası.*

Amaç, Malzeme ve Metot

Çalışma kapsamında ırmak kıyılarının kullanımı üzerine literatür taraması yapılmıştır. Neticede Karakuyu (2004) tarafından önerilen, Şenol (2010) tarafından Amasya'ya uyarlanan model esas alınmıştır *(Şekil 2).* Bu model ile arazi gözlemlerinden elde edilen veriler karşılaştırılmış, benzer ve farklı yönler tespit edilmiş, durum değerlendirmesi yapılmış, öneriler sunulmuştur.

[*] *Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.*

Şekil 2. *Irmak kıyılarının kullanımı.*

Bulgular

1. Normal şartlarda toprak taneleri, birkaç noktadan diğerleri ile temas halinde olduklarından dayanıklılıkları ve taşıma güçleri yüksektir. Ancak deprem / yer sarsıntısı olması durumunda ortaya çıkan basınç, boşluklarda yer alan suyu yüzeye doğru harekete zorlar. Suyun bu hareketi sonucunda toprak taneleri arasında boşluklar oluşur. Taneler arasındaki temas noktaları azalır. Zeminin taşıma kapasitesi zayıflar. "Zemin sıvılaşması" olarak adlandırılan bu olay sonucunda zeminde kum fışkırması, kum akması, çökme, ayrılma gerçekleşebilir. Neticede yapılarda fiziki hasar oluşmadığı halde gömülme-oturma, yan yatma, devrilme gibi olaylar görülebilir.

Zemin sıvılaşması ile zemindeki su miktarı arasında doğru orantı vardır. Zeminde fazla su bulunan alanlar zemin sıvılaşması açısından riskli alanlardır. Eski birikim sahalarında-yaşlı dolgu alanlarında zemin sıvılaşmasının görülme ihtimali azdır. Çünkü bu alanlarda zeminde fazla su bulunması beklenmez. Buna karşılık kuaterner dolgularında özellikle de holosen dolgularında zeminde su fazladır ve zemin sıvılaşması ihtimali oldukça yüksektir.

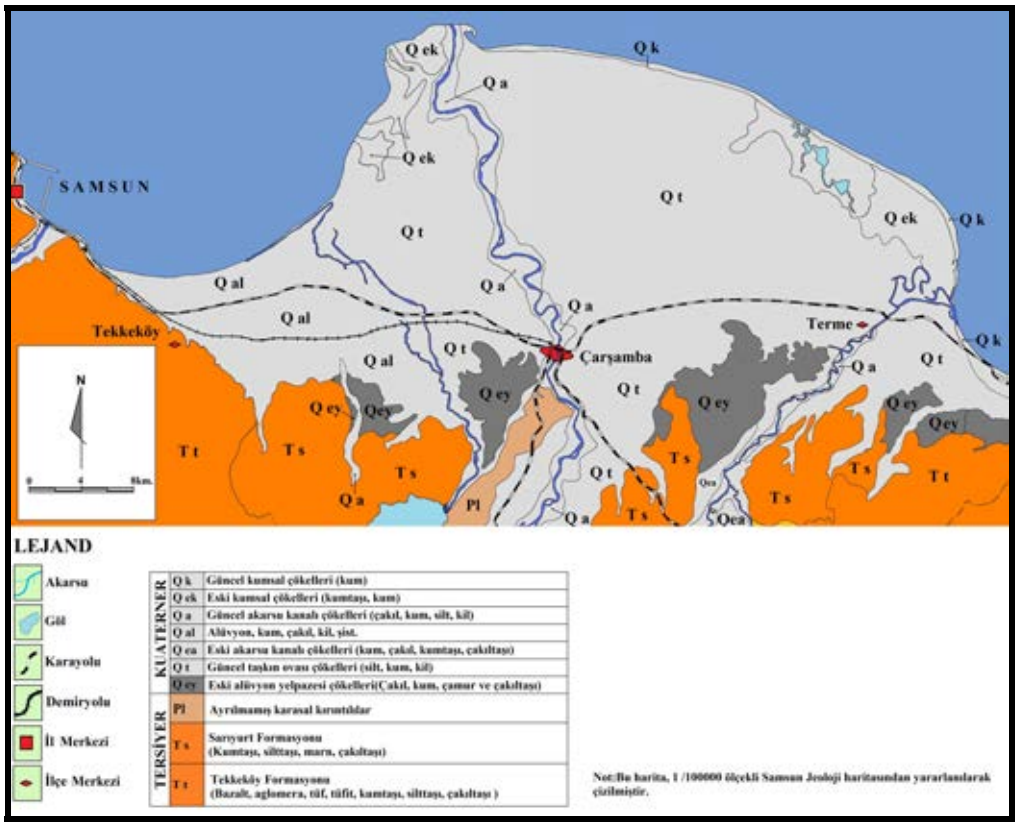
Taban suyu seviyesi yüzeye yaklaştıkça zemin sıvılaşması ihtimali artar. Taban suyu seviyesi 15 m. den daha aşağıda ise kuaterner yaşlı alüviyal dolgu var olsa bile zemin sıvılaşması ihtimali oldukça azalır. Bu nedenle akarsu kenarlarında yerleşmenin, tabansuyu seviyesinin düşük olduğu yerlerden itibaren (kıyı çizgisinden itibaren 20-40 m geriden) başlaması önerilir.

Zemin özellikleri nedeni ile zemin sıvılaşması riski yüksek olan Çarşamba'da binaların kıyı çizgisine 20-40 m. uzakta yer aldığı tespit edilmiştir. Bu durum başarılı bir uygulamadır *(Foto 1).*

Foto 1. *Çarşamba'da binaların Yeşilırmak kıyılarına olan uzaklığı.*

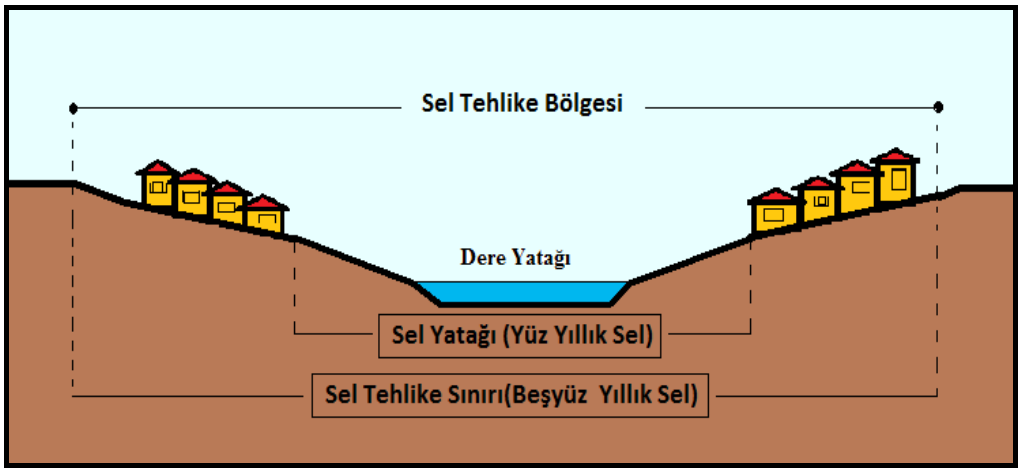
Çarşamba "birinci derece" deprem bölgesi değildir. Ancak bu durum deprem olmayacağı anlamına gelmemektedir. Olası bir depremde ise zeminde su varlığının fazla olması, zeminin kuaterner yaşlı alüviyal dolgulardan oluşması ve taban suyu seviyesinin yüksek olması zemin sıvılaşmasına bağlı afet riskini artırmaktadır *(Şekil 3).*

Şekil 3. *Çarşamba şehri ve yakın çevresinin jeoloji haritası.*

2. Sel "dağların dik yamaçlarından düşercesine inen ve bu sırada yolu üzerindeki taşları, toprakları aşağıya indiren, geçtiği yere zarar veren su akıntısı" olarak tanımlanmaktadır (İzbırak 1992: 276; Parlak 2006: 138, Çelik 2006: 223). Taşkın ise, "akarsuların muhtelif nedenlerle yatağından taşarak çevresindeki arazilere, yerleşim yerlerine, altyapı tesislerine ve canlılara zarar vermesi ve böylece etki bölgesindeki normal sosyo-ekonomik faaliyeti kesintiye uğratacak ölçüde bir akış büyüklüğü oluşturması" olarak tanımlanmaktadır (Parlak 2006:138, Güngör 2006:108; Özoral vd. 2008:48; Yüksek vd. 2008:72).

Akarsular ekstrem doğa koşullarında sel ve taşkınlara neden olmaktadırlar. Akarsuların yukarı çığırlarına barajlar, setler, sel kapanları, tersib bentleri yapmak; akarsu kıyılarına istinad duvarları örmek sel ve taşkınları önlemek amacı ile alınan başlıca önlemlerdir. Bunlara ek olarek yerleşim alanlarının bulunduğu alanlarda mevcut verilerden ve arazi gözlemlerinden yararlanılarak akarsuların 100 ve 500 yıllık debilerinin hesaplanması; yüz yıllık taşkın alanlarının yerleşime kapatılarak yeşil alan olarak değerlendirilmesi önerilmektedir *(Şekil 4).*

Şekil 4. *Akarsu kenarında sel yatağı ve sel tehlike bölgesi (Karakuyu 2004:10).*

Oklahama'da Tulsa'nın Mingo Creek taşkın ovası boyunca yeşil koridor oluşturulmuş, bu koridorda küçük çukurluklara yer verilmiştir. Normal şartlar altında kuru olan bu çukur alanlar genellikle futbol-beysbol sahaları ve tenis kortlarıyla kaplanmıştır. Bir taşkın meydana geldiğinde yataktan taşan sular bu çukur alanlarda birikmektedir (Özgüç, 2011). Böylece yöre sakinlerinin taşkından zarar görmesi ve taşkının afete dönüşmesi engellenmektedir.

Çarşamba tarihi süreçte Yeşilırmak kaynaklı taşkınlara maruz kalmıştır. Bu durumdan dersler çıkarılmış, ırmağın kente göre yukarı kısımlarına barajlar, setler, sel kapanları, tersib bentleri yapılmış; ırmak kenarları istinat duvarları ile çevrelenmiştir. İstinat duvarları ile binalar arasında 20-30 metrelik boş alanlar oluşturulmuş; bu

alanlar, yürüyüş yolu, yeşil kuşak ve karayolu olarak düzenlenmiştir. Kuşkusuz bunlar taşkınları önlemek adına geçerli uygulamalardır. Ancak "Adapark" olarak düzenlenen alanda *(Foto 2)* "Tulsa" örneğinde olduğu gibi yer yer çukur ve tümsek alanlar oluşturulabilirdi.

Foto 2. *Adapark.*

3. Şehirlerde taşıt yoğunluğunun fazla olması kent içerisinde trafik sıkışıklığına ve gürültü kirliliğine neden olabilmektedir. Sorunu çözmek için toplu taşıma, raylı sistemler ve bisiklet kullanımının yaygınlaştırılması önerilmektedir. Bisiklet kullanıcılarına ayrı yollar yapılması bisiklet kullanımını yaygınlaştırmak için atılması gereken ilk adımlardan biridir (Yılmaz, 1998).

Çarşamba şehri, düz bir sahada gelişme imkânı bulduğundan ülkemizde bisiklet kullanımının yaygın olduğu yerlerden biridir. Şehirde ırmak kıyısında yürüyüş yollarının, bisiklet yollarının oluşturulması doğru bir uygulamadır. Ancak bu yolların nispeten dar olması, yola özgü işaretlerin bulunmaması ve gece aydınlatmalarının yetersiz kalması gözlemlenen başlıca aksaklıklardır *(Foto 3)*.

4. Şehirlerde nüfus yoğunluğu fazladır. Bu nüfusun ortaya çıkardığı atıkların yerleşim yerinden bir an önce uzaklaştırılması gerekmektedir. Irmak kenarındaki şehirlerde kolaycılığa kaçılmakta, atıklar doğrudan ırmağa verilmekte, neticede su, görüntü ve koku kirliliği ortaya çıkmaktadır. Sorunun çözümü için kent içerisinde ırmağa paralel uzanan atıksu kanallarının yapılması; bu kanallar aracılığı ile taşınan atıkların kent çıkışında toplanıp, arıtıldıktan sonra akarsuya boşaltılması önerilmektedir.

Foto 3. *Çarşamba kent içinde, Yeşilırmak kıyısındaki yürüyüş yolu.*

Çarşamba'da nüfus artmaktadır (*Tablo 1*). Nüfusla birlikte üretilen çöp ve atıksu miktarı da artmaktadır. Şehrin en önemli sorunlarından biri budur ve bir an önce çözüm üretilmelidir.

Tablo 1. *Çarşamba kenti nüfusunun gelişimi(1927-2011).*

Yıllar	*1927*	*1940*	*1950*	*1960*	*1970*	*1980*	*1990*	*2000*	*2010*	*2011*
Çarşamba	*6165*	*7414*	*9529*	*14877*	*20463*	*28524*	*38863*	*49189*	*61124*	*64160*

*DİE, Genel Nüfus Sayımı sonuçları *TÜİK, ADNKS verileri

5. Şehir kimliği oluşturmak adına şehrin sembolleri için ırmak kenarında dikkat çekici alanlar oluşturulması beklenir. Çarşamba'da "Yıldıray Çınar Parkı" bu konudaki başarılı çalışmalara örnek olarak gösterilebilir *(Foto 4)*. Buna ek olarak Çarşamba'yı sembolize eden şapkanın, simidin, kabağın, yumurta topuklu ayakkabının korunması ve gelecek nesillere aktarılması için de aynı yöntem denenmelidir.

6. Şehir insanı çalışma koşulları gereği daha az hareket etmektedir. Eğitim seviyesi ve nispeten yüksek olan yaşam standardına bağlı olarak boş zamanlarında spor yapma eğilimindedir. Bu nedenle ırmak kenarlarında koşu parkurları, spor alanları oluşturulması önerilmektedir.

Çarşamba'da ırmak kenarında yürüyüş-koşu parkurlarının oluşturulduğu gözlenmektedir. Ayrıca Ada mevkiinde oluşturulan "Adapark" bu konudaki başarılı çalışmalara örnek olarak gösterilebilir.

Foto 4. *Yıldıray Çınar Parkı.*

7. Akarsu debisinin, rejiminin ve yatak eğiminin elverişli olduğu alanlarda akarsulardan yük ve yolcu taşımacılığı için yararlanılmaktadır. Şehir yerleşmelerinde rekreasyon amaçlı suyolu taşımacığı, Eskişehir örneğinde olduğu gibi son dönemlerde talep gören aktivitelerden biridir. Tarihi süreçte Çarşamba-Ayvacık arasında Yeşilırmak'ta yelkenli kayıklar ile yük ve yolcu taşımacılığı yapılmıştır *(Foto 5).* Hasan ve Suat Uğurlu barajları sonrasında kesintiye uğrayan bu taşımacılık sistemi kent içerisinde Eskişehir örneğinde olduğu gibi rekreasyonel amaçla yeniden başlatılabilir.

Foto 5. *Bir zamanlar Yeşilırmak'ta taşımacılıkta kullanılan yelkenli kayıklar.*

8. Maslow teorisine[1] göre insan ihtiyaçları fizyolojik gereksinimler, güvenlik gereksinimi, ait olma gereksinimi, sevgi, sevecenlik gereksinimi, saygınlık gereksinimi ve kendini gerçekleştirme gereksinimi olarak sıralanmaktadır. Maslow'a göre belirli bir kategorideki gereksinimler tam olarak karşılanmadan kişi bir üst düzeydeki kategorinin gereksinimlerini algılamaz. Örneğin günlük olarak karnını doyurabilen fakat güvenlik içinde bulunmayan, kendini sürekli olarak tehdit altında algılayan bir insanın, dünya görüşünü geliştirmek için kitap okuma ihtiyacı hissetmeyebilir.

Maslow teorisine göre başlangıçta ırmağın karşı kıyısına geçmeyi hedefleyen Çarşambalı için köprünün varlığı yeterli olabilir. Ancak köprü gereksinimi karşılandıktan sonra Çarşambalı, köprünün niteliğini tartışmaya başlayacak, Çarşamba köprüsü örneğinde olduğu gibi süslenmesini ihtiyaç olarak algılayacaktır.

Yine Maslow teorisine göre Çarşamba'da Yeşilırmak çevresindeki düzenlemeler bugün için birçokları tarafından yeterli görülebilir. Ancak halkın eğitim ve gelir seviyesinin yükselmesi ile birlikte mevcut düzenlemelerdeki kalite sorgulanmaya başlayacaktır.

9. Şehir insanı yoğun çalışma koşullarından kaynaklanan stresi artma, yorgunluğunu atma ihtiyacı hissetmektedir. Olta ile balık avlama, manzara seyretme bu amaç için tercih edilen faaliyetlerden bazılarıdır. Çarşamba şehrinde ırmak kenarında bu ve benzeri etkinlikler için henüz düzenlemeler yapılmamış olması önemli bir eksikliktir.

Sonuç

Bu çalışmada Çarşamba şehrinde ırmak kıyısının kullanımı irdelenmiştir. Neticede ırmak kıyısının deprem, sel gibi afetlerde zararı azaltacak şekilde kullanıldığı, ırmak kıyısında bisiklet yolları, yürüyüş parkurları oluşturulduğu tespit edilmiştir. Bunlara ek olarak;

-Bisiklet yollarında, yola özgü işaretler ve bisiklet parkları oluşturulmalıdır.

-Yürüyüş parkurları ve bisiklet yolları daha iyi aydınlatılmalıdır.

-Yürüyüş parkurları engellilerin de yararlanabileceği şekilde düzenlenmelidir.

-Taşıt yolu çevresi hem gürültüyü önleme hem de daha güzel görünüm sağlama adına ağaçlandırılmalıdır.

-Irmak kenarında kent kimliğini oluşturmak adına kente özgü semboller anıtlaştırılmalıdır.

[1] *"Maslow teorisi" veya "ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisi", ABD'li psikolog Abraham Maslow tarafından 1943 yılında yayınlanmış bir çalışmada ortaya atılmış ve sonrasında geliştirilmiş bir insan psikolojisi teorisidir.*

-Mevcut düzenlemelerde (banklar, merdivenler vb.) kalite sorunu vardır. Bunlar iyileştirmelidir.

-Evsel atıkların ırmağa boşaltılması önlenmelidir.

-Irmak çevresinde seyir terasları ve balık tutma alanları oluşturulmalıdır.

-Irmakta su taşıtları ile rekresyonel amaçlı yolcu taşımacılığı başlatılmalıdır.

-Henüz yerleşmeye açılmamış alanlarda ırmak çevresinde plansız yapılaşma engellenmeli, bu alanlar şimdiden planlanmalıdır.

-Barajlarda su tutulmasına bağlı olarak ırmak debisinin aşırı bir şekilde düşürülmesi hem akarsu ekolojisi hemde kentsel görünüm açısından hoş bir görüntü oluşturmamaktadır. Bu nedenle Yeşilırmak'ın kent içerisindeki kısmında sürekli olarak su bulundurulmasını sağlayacak düzenekler kurulmalıdır.

Kaynakça

BAŞIBÜYÜK, A., 2004. "Doğal Süreçlerin Ortaya Çıkardığı Tarihin Önemli Bir Stratejik Noktası:Kemah(Erzincan) Kalesi", *Doğu Coğrafya Dergisi,* Cilt:9, Sayı:11.

ÇELİK, E. H., 2006. "Sellerin/Taşkınların Önlenmesinde Ormanların İşlevleri", *I.Ulusal Taşkın Sempozyumu, Bildiriler Kitabı,* 10-12 Mayıs 2006, Ankara.

ERİNÇ, S., 1977. "İstanbul Boğazı ve Çevresi.Doğal Ortam:Etkiler ve Olanaklar", İstanbul Üniversitesi, *Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Sayı:20-21*.

GÜNGÖR M., vd., 2006. "Türkiye'de Taşkın Afetleri ve Denizli Örneği", *I.Ulusal Taşkın Sempozyumu, Bildiriler Kitabı,* 10-12 Mayıs 2006, Ankara.

İZBIRAK, R., 1992. *Coğrafya Terimleri Sözlüğü***,** MEB Yayınları, Öğretmen Kitapları Dizisi, No:157, İstanbul.

KARAKUYU, M., 2004. "Şehirleşmenin Küresel İklim Sapmaları ve Taşkınlar üzerindeki Etkisi" *Marmara Coğrafya Dergisi,* Sayı:6, İstanbul.

MASLOW, A.,1943. "A Theory of Human Motivation", *Psychological Review.*

ÖZÇAĞLAR, A., 1991. "Kazova ve Yakın Çevresinde Eski Yerleşmeler" Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, *Coğrafya Araştırmaları Dergisi,* Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu Yayını, Sayı:3, Ankara.

ÖZÇELİK, A., 2006: "Kentsel Taşkın Riskinin Yönetilmesi ve İmar Planı Çalışmaları Sırasında Dikkate Alınmak Üzere Sel Risk Haritalarının Hazırlanması ile İlgili Olarak DSİ Genel Müdürlüğünce Yapılan Etütler" *I.Ulusal Taşkın Sempozyumu, Bildiriler Kitabı,* 10-12 Mayıs 2006, Ankara.

ÖZORAL, E. vd., 2008. "Taşkın Zararlarının Önlenmesinde DSİ'nin Görev, Yetki ve Çalışmaları", *5. Dünya Su Forumu Hazırlık Süreci Bölgesel Toplantısı, Sel, Taşkın ve Heyelan Konferansları Bildiriler Kitabı*, 24-25 Temmuz 2008, Samsun.

PARLAK, M., 2006. “Sedimentin Taşkınlara Etkisi ve Kontrolü”, *I.Ulusal Taşkın Sempozyumu, Bildiriler Kitabı,* 10-12 Mayıs 2006, Ankara.

ŞENOL, E., 2010. *Amasya’nın Cumhuriyet Dönemi Kentsel Gelişim Süreci ve Kentleşme Sorunları*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

TUNCEL, M., 1973. “İzmit Sehri ve Yayılıs Sahası”, İ*stanbul Üniversitesi, Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, S. 18–19, İstanbul.

TUNÇDİLEK, N., 1957. “Eskişehir ve Şehrin Tekamülü” İstanbul Üniversitesi, *Coğrafya Enstitüsü Dergisi,* Sayı:8, İstanbul.

TÜMERTEKİN, E., Özgüç, N.,2011. *Beşeri Coğrafya:İnsan, Kültür ve Mekan*, Çantay Kitabevi, İstanbul.

YALÇINLAR, İ., 1967. “Türkiye’de Bazı Şehirlerin Kuruluş ve Gelişmelerinde Jeomorfolojik Temeller” İstanbul Üniversitesi, *Coğrafya Enstitüsü Dergisi,* Cilt:8, Sayı:16, İstanbul.

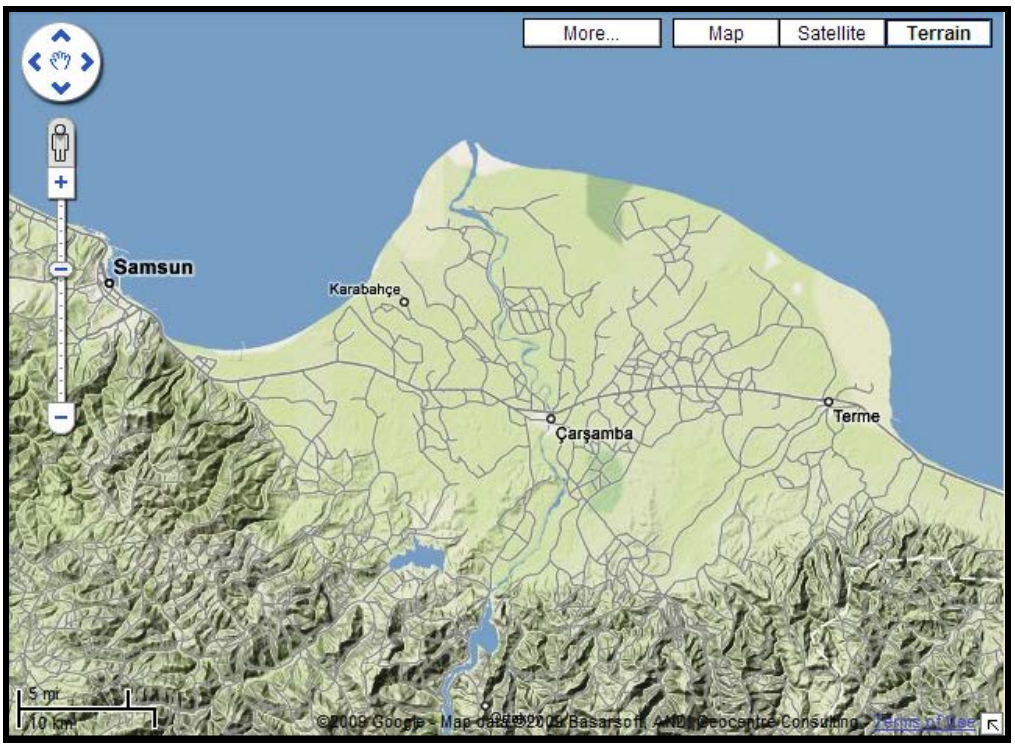
YÜKSEK, Ö. vd., 2008. “DSİ Samsun Bölgesi Taşkınları Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *5. Dünya Su Forumu Hazırlık Süreci Bölgesel Toplantısı, Sel, Taşkın ve Heyelan Konferansları, Bildiriler Kitabı,* 24-25 Temmuz 2008, Samsun.

YEŞILIRMAK DELTASINDA KIYI DEĞIŞMELERI

Ali UZUN[*]

Giriş

Yeşilırmak deltası yaklaşık 600 km^{2}'lik yüzölçümü ile Çukurova'dan sonra Türkiye'nin ikinci geniş deltasıdır. Bu çalışmanın amacı, Yeşilırmak deltasındaki güncel şekillenme eğilimlerinden hareketle, gelecekteki değişimin miktarını öngörmeye çalışmak ve deltalardan daha akılcı ve uzun vadeli yararlanmanın bilimsel alt yapısına katkıda bulunmaktır.

Yeşilırmak Deltasının genel görünümü.

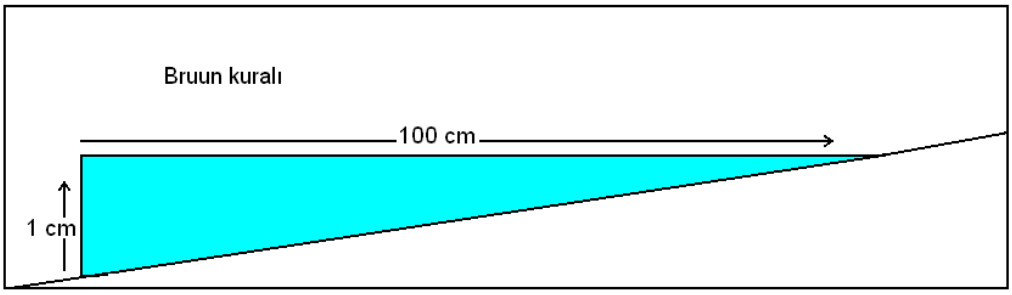
Problem

Yeşilırmak deltası halen küçülmektedir. Bu küçülmenin iki temel sebebi vardır: Bunlardan birincisi Deniz seviyesi yükselmesi, ikincisi ise sediment bütçesinin açık vermesidir. Ayrıca, beşeri müdahaleler de kıyının değişmesine sebep olmaktadır.

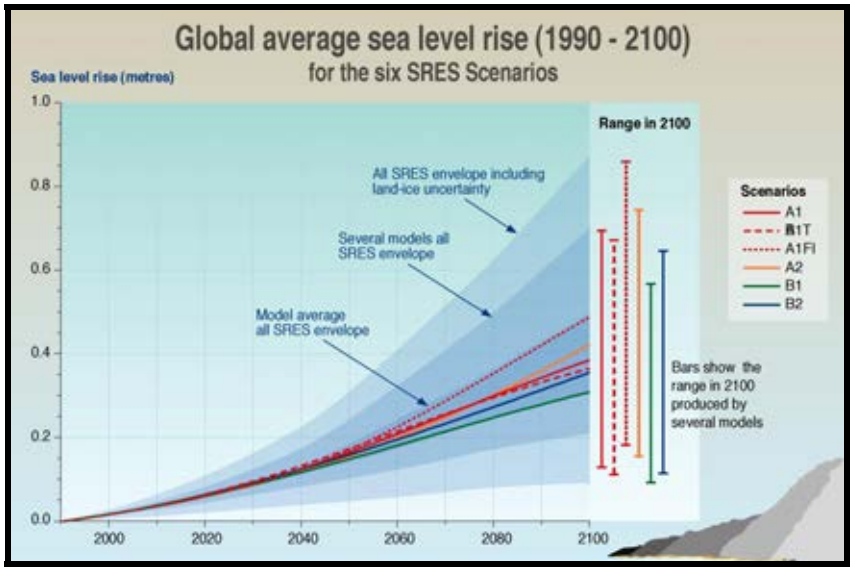
[*] *Prof. Dr., OMÜ, Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi.*

Bruun Kuralı

Deniz seviyesi yükselmesi kıyı çizgisinin kara yönünde yer değiştirmesine sebep olur. Bruun Formulü'ne göre, deniz seviyesi 1 cm yükselirse, kıyı çizgisi kara yönünde yaklaşık 100 cm yer değiştirir. Bu olgu özellikle alçak ve pekişmemiş kumlu, milli depolardan oluşan delta kıyılarında daha belirgindir.

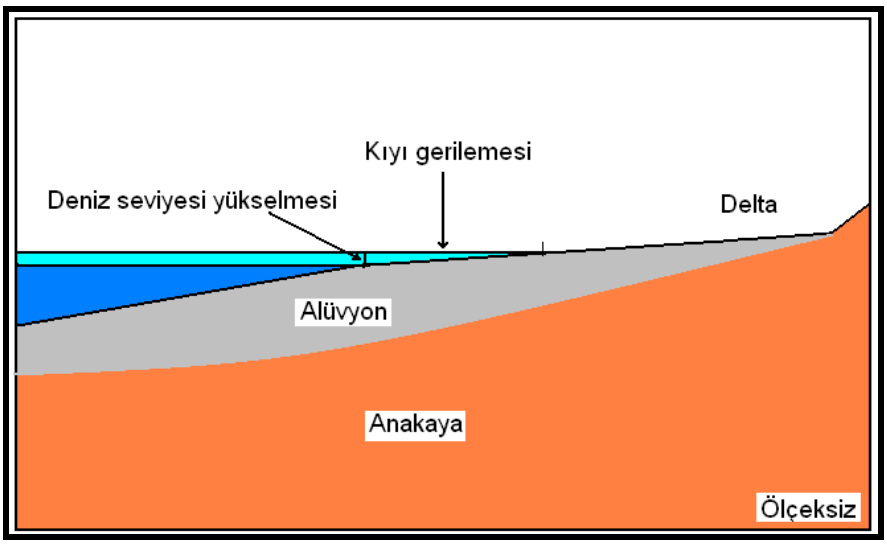

Küresel ısınma nedeniyle halen deniz seviyesi yükselmektedir. IPCC 2001'e göre bu yüzyılın sonuna kadar deniz seviyesi ortalama 50 cm yükselecektir.

Deniz seviyesi yükselecek

Deniz seviyesi bu hızla yükselirse, yüzyılın sonunda kıyı çizgisi 50 m kadar gerileyecek ve yaklaşık 5.000 dekarlık bir alan deniz işgaline uğrayacaktır.

Deniz seviyesi yükselirken kıyı çizgisi gerileyecek.

Deniz suyu deltalardaki lagün göllerini işgal edecek, göl alanları genişleyecek, göl sularının fiziksel ve kimyasal özellikleri değişecektir.

Deniz suyu kıyılardaki göllere dolacak…

Deniz seviyesi yükselirse...

Gölleri çevreleyen mera alanları da su altında kalacak…

Tarım alanları göl ya da mera alanlarına dönüşecektir.

Lagün gölleri genişleyecek ve derinleşecek, göllerin çevresinde ortalama eğim % 2'den düşük olduğu için göl alanları çevreye doğru 2500 m kadar genişleyecektir.

Ekositem değişecek…

Hacıosman koruluğu ve

Tersane kıyıları bundan etkilenecektir.

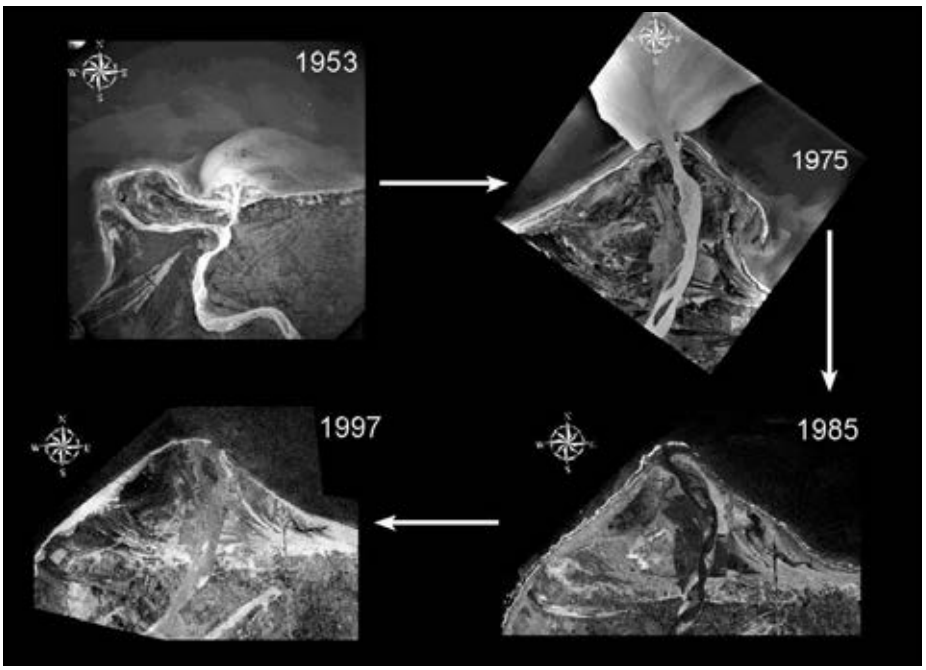
Delta ve sediment bütçesi

Deltalar, akarsuların denize taşıdıkları malzemelerin kıyıda birikmesiyle oluşurlar. Pozitif bütçe: Akarsuyun kıyıya getirdiği malzeme erozyonla aşınandan fazla ise delta oluşur. Negatif bütçe: Gelen malzeme erozyonla aşınandan az ise delta küçülür.

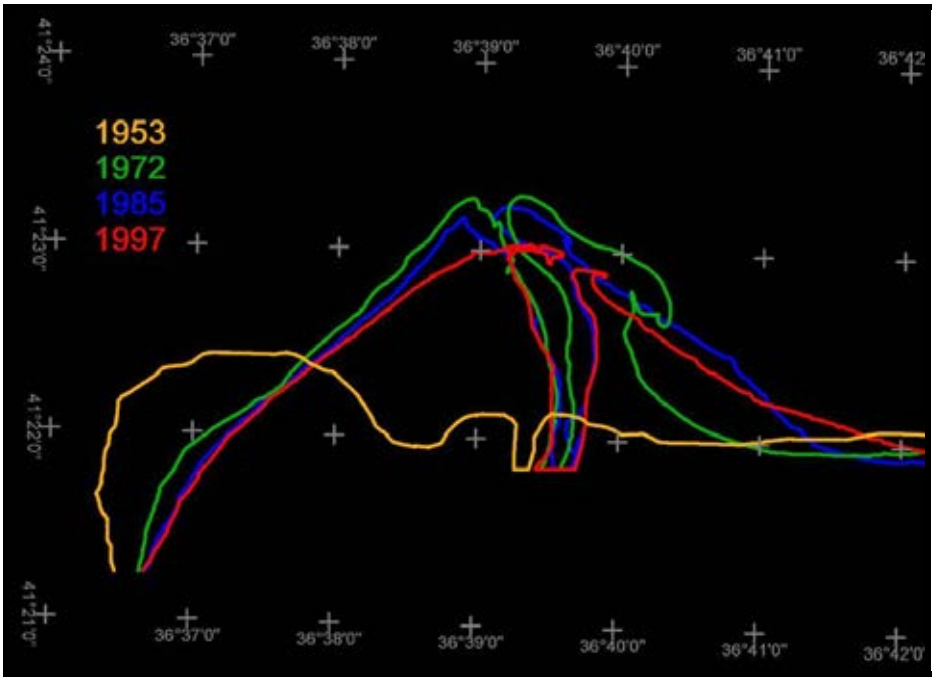
Anadolu'nun iskânı ve erozyon

Son büyük buzul devrinden sonra, Karadeniz'in seviyesi yükselmeye başlamıştır. Günümüzden yaklaşık 6000-5000 yıl önce +4,+5 m'lere çıkmıştır. Daha sonra alçalmaya başlamış ve 2000 yıl kadar önce bugünkü seviyesine inmiştir. Son iki yüzyıldan beri deniz seviyesi yeniden yükselmeye başlamıştır. Geçen yüzyıl içinde deniz seviyesi yaklaşık 25 cm yükselmiştir.

Deltada kıyı değişmesi (1953-1997)

Barajlar inşa edilmeden önce delta büyümekteydi.

Süzen ve Özhan (2000)'ın çalışmasına göre, delta 1954-1975 yılları arasında 3,21 km^2 genişlemiştir.

Hasan Uğurlu Barajı

Yeşilırmak'ın aşağı çığırında Hasan Uğurlu ve Suat Uğurlu barajlarının inşasından sonra sediment bütçesi açık vermeye ve delta küçülmeye başlamıştır.

Kıyıda erozyon ve güncel gerileme

Yeşilırmak deltasının doğu kesiminde (Çaltı burnu kuzeyi) erozyon nedeniyle kıyıdaki kumsal ortadan kalkmış, kıyı çizgisi ağaçlandırılmış alana dayanmıştır.

Fotoğrafta dalgalarla yerlerinden sökülmüş ağaçların açığa çıkmış kökleri görülüyor.

Beşeri Müdahaleler

Kıyıda inşa edilen yazlıklar …

… ve tersane gibi tesisler delta kıyılarının …

… doğal görüntüsünü bozmakta….

Bu durum ayrıca (Terme kıyılarında olduğu gibi) çevre sorunlarına da sebep olacaktır.

Sonuç

Küresel sıcaklık artışına bağlı olarak deniz seviyesi yükselmekte ve bu yüzyılın sonuna kadar ortalama 50 cm daha yükselmesi öngörülmektedir. Bu öngörü gerçekleşirse, yüzyılın sonunda delta kıyıları yaklaşık 50 m gerileyecek ve 5.000 dekarlık bir alan deniz işgaline uğrayacaktır.

Deniz suyu deltalardaki lagün göllerini işgal edecek, göl alanları genişleyecek ve göllerin fiziksel ve kimyasal özellikleri değişecektir.

Delta kıyılarında inşa edilen tersaneler, yazlıklar, doğal görüntüyü bozmakta, tarım alanları ise konut ve sanayi tesislerine terk edilmektedir.

Öneriler

Düşmana kaybedilen toprakların geri kazanılma imkânı vardır. Denize kaybedilen toprakların ardından ise yapılacak fazla bir şey yoktur.

Deltamızı koruyalım.

Herkes elinden geleni yaparsa, delta kurtulur. **Tercih sizin.**

Kaynaklar

IPCC 2001. Climate Change 2001: *Impacts, Adaptation, and Vulnerability*, http://www.grida.no/climate/ipcc_tar/index.htm, 10.08.2005.

IPCC 2001. *Global average sea level rise (1990-2100)* http://www.grida.no/publications/other/ipcc_tar/, 15.04.2010.

SÜZEN, M. L., ÖZHAN, E., 2000. Monitoring of shoreline changes around Yeşilırmak Delta by using remote sensing, *MEDCOAST* International Workshop on Applications of Remote Sensing to the Management of River Catchment Areas and their Coastal Margins in the Mediterranean and Black Sea, 10-12 April 2000, Joint Research Centre of the EC, Ispra (VA), Italy.

SÜZEN, M. L., 2006. *Türkiye Kıyı Alanları İzleme ve Karakterizasyonu*, http:// research.po.metu.edu.tr/yuup/jeodezicbt/sunum1/07suzen.ppt, 04.04.2006.

UZUN, A. 2008. Samsun Şehri Kıyılarında Yapılaşma ve Yeni Kıyı Düzenlemeleri. *TMMOB Samsun Kent Sempozyumu*, 2008 (184-192) Samsun.

UZUN, A., 2006. Samsun Deltaları ve Beklenen Değişmeler, *Geçmişten Geleceğe Samsun 2006, 1. Kitap* (541-548), Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı, Samsun.

CUMHURİYET DÖNEMİ ÇARŞAMBA KENT, BUCAK/BELDE VE KÖY NÜFUSLARI (1927-2012)[1]

Cevdet YILMAZ[*]

	1927	Nüfus
Çarşamba (İlçe Toplamı)		45.358

	1935	Nüfus
	Çarşamba (Kent)	7.062
Merkez	Acıklı	342
Merkez	Ağcagüney	347
Merkez	Ahubaba	113
Merkez	Akkuzulu	191
Merkez	Alagir	302
Merkez	Alan	306
Merkez	Alanyaygın	467
Merkez	Alibeyli	960
Merkez	Allu	412
Merkez	Araplı	457
Merkez	Arduç	554
Merkez	Arımköseli	286
Merkez	Arımtatarlı	193
Merkez	Aşıklı	239
Merkez	Ayvacık	235
Merkez	Bafracalı	404
Merkez	Balahur	559
Merkez	Balcalı	548
Merkez	Bayramlı	371
Merkez	Bereket	106
Merkez	Beyyenice	279
Merkez	Biçme	198
Merkez	Boyacın	318
Merkez	Büyüklü	1.222
Merkez	Cacıl	962
Merkez	Canlı	249
Merkez	Cayvar	769
Merkez	Cibacalı	460
Merkez	Cilme	415
Merkez	Çamalan	401
Merkez	Çayırçökek	273
Merkez	Çerçiler	213
Merkez	Çınarlık	282
Merkez	Çökeklik	225
Merkez	Demircili	439
Merkez	Dikbıyık	431
Merkez	Dikencik	522
Merkez	Donurlu ülya	174
Merkez	Düzköy	197
Merkez	Eğercili	368
Merkez	Eğrikum	284
Merkez	Epceli	405
Merkez	Eynel	681
Merkez	Fatsa	664
Merkez	Fidancık	116
Merkez	Göbelye	234
Merkez	Göçebe	69
Merkez	Gökcedere	438
Merkez	Gökceköy	369
Merkez	Gökçeli	333
Merkez	Gömen	179
Merkez	Hacılıcay	329
Merkez	Hacımaslı	473
Merkez	Hamzalı	415
Merkez	Helvacılı	209
Merkez	Irmaksırtı	402
Merkez	Kababürük ulaş	201
Merkez	Kabaceviz	474
Merkez	Kabaklık	402
Merkez	Kâhyalı	718
Merkez	Karaağaç	405
Merkez	Karacaviran	321
Merkez	Karaçalı Arım	277
Merkez	Karadere	80
Merkez	Karakaya Eğridere	934
Merkez	Karamaslı	746
Merkez	Karamustafalar	875
Merkez	Karaoğlan	246
Merkez	Kaydan	212
Merkez	Kerpiçli	328
Merkez	Keskinoğlu	940

[1] DİE ve TÜİK kaynaklarından faydalanılarak hazırlanmıştır.

[*] *Prof. Dr., 19 Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi*.

Merkez	Kestanepınar	905
Merkez	Kısealan	404
Merkez	Kızılot	523
Merkez	Kirazbucağı	148
Merkez	Kocalar	145
Merkez	Koldere	848
Merkez	Konukluk	385
Merkez	Kökce	402
Merkez	Köklük	322
Merkez	Kumarll	301
Merkez	Kurtahmetli	355
Merkez	Kuşculu	244
Merkez	Kuşhane	189
Merkez	Kürtün	469
Merkez	Mahmutlu	156
Merkez	Manâlı	292
Merkez	Manamut	508
Merkez	Melik	165
Merkez	Muscalı	376
Merkez	Musalla	166
Merkez	Muslubey	300
Merkez	Namazlı	237
Merkez	Ordu	433
Merkez	Ottuk	193
Merkez	Öksekaraca	261
Merkez	Ökseköseli	510
Merkez	Ömerli	561
Merkez	Porsuk	110
Merkez	Puncoğlu	325
Merkez	Saraçlı	369
Merkez	Sarıyurt	585
Merkez	Seyfeliûlya	420
Merkez	Seyfelisüfla	505
Merkez	Sığırtmaç	235
Merkez	Sıtmasûyu	242
Merkez	Sofualan	462
Merkez	Soğucak	577
Merkez	Suğlaca	128
Merkez	Şehabi	167
Merkez	Şehkuvan	241
Merkez	Taflı	518
Merkez	Taştemir	269
Merkez	Tekfurmeydanı	504
Merkez	Temurlu	674
Merkez	Tepealtı	236
Merkez	Terice	613
Merkez	Turgutlu	564
Merkez	Türgel	1.163
Merkez	Uluköy	251
Merkez	Ustacalı	414
Merkez	Uzunlu	186
Merkez	Yağbasan	309
Merkez	Yağcılar	288
Merkez	Yamenli	520
Merkez	Yaveyli	393
Merkez	Yenice	250
Merkez	Yol amelesi	85
Merkez	Yukarıdonurlu	695
Merkez	Yukarıhacımaslı	416
Merkez	Zevgar	383
BUCAK VE KÖYLER		51.443
GENEL TOPLAM		58.505

	1940	**Nüfus**
	Çarşamba (Kent)	7.414
Merkez	Ahubaba	138
Merkez	Akkuzulu	173
Merkez	Arımtatarlı	149
Merkez	Bereket	127
Merkez	Bişme	221
Merkez	Canlı	228
Merkez	Çerçiler	189
Merkez	Donurlu	160
Merkez	Eğercili	446
Merkez	Fidancık	124
Merkez	Gömen	182
Merkez	Helvacılı	191
Merkez	Karadere	86
Merkez	Kaydan	229
Merkez	Kiraz bucağı	157
Merkez	Kuşhane	187
Merkez	Mahmutlu	165
Merkez	Melik	147
Merkez	Otluk	198
Merkez	Porsuk	118
Merkez	Suğluca	113

Merkez	Şehabil	170
Merkez	Tugutlu	456
Merkez	Uzunlu	196
Ayvacık	Acıklı	295
Ayvacık	Ağcagöney	475
Ayvacık	Alagir	256
Ayvacık	Alan	284
Ayvacık	Alanyaygın	376
Ayvacık	Alibeyli	1.016
Ayvacık	Allı	375
Ayvacık	Araplı	460
Ayvacık	Arduç	580
Ayvacık	Arımköseli	242
Ayvacık	Aşıklı	286
Ayvacık	Ayvacık	590
Ayvacık	Bafracalı	346
Ayvacık	Balahur	630
Ayvacık	Balcalı	633
Ayvacık	Bayramlı	397
Ayvacık	Beyyenice	254
Ayvacık	Boyacılı	356
Ayvacık	Büyüklü	1.417
Ayvacık	Cacıl	907
Ayvacık	Cayvar	912
Ayvacık	Cibacali	512
Ayvacık	Cilme	421
Ayvacık	Çamelan	433
Ayvacık	Çayırçokek	400
Ayvacık	Çınarlık	340
Ayvacık	Çökekli	366
Ayvacık	Demircili	441
Ayvacık	Dikbıyık	402
Ayvacık	Dikencik	602
Ayvacık	Düzköy	264
Ayvacık	Eğrikum	302
Ayvacık	Eğridere	394
Ayvacık	Epceli	415
Ayvacık	Eynel	885
Ayvacık	Fatsa	502
Ayvacık	Göbelye	248
Ayvacık	Gökceköy Çakmak	456
Ayvacık	Gökçedere	428
Ayvacık	Gökçeli	364

Ayvacık	Hacılıçay	315
Ayvacık	Hacımaslı	312
Ayvacık	Hamzalı	475
Ayvacık	Irmaksırtı	326
Ayvacık	Kababürük	233
Ayvacık	Kabacevlz	516
Ayvacık	Kabaklık	446
Ayvacık	Kâhyalı	855
Ayvacık	Karaağaç	365
Ayvacık	Karaoğlan	306
Ayvacık	Karacaviran	315
Ayvacık	Karacalı	230
Ayvacık	Karakaya	657
Ayvacık	Karamaslı	650
Ayvacık	Karamustafalı	760
Ayvacık	Kerpicli	395
Ayvacık	Keskinoğlu	851
Ayvacık	Kestanepınar	998
Ayvacık	Kızılot	445
Ayvacık	Kisealan	430
Ayvacık	Kocalar	245
Ayvacık	Koldere	871
Ayvacık	Konukluk	340
Ayvacık	Kökce	477
Ayvacık	Köklük	302
Ayvacık	Kumarlı	262
Ayvacık	Kurtahmetli	529
Ayvacık	Kuşculu	280
Ayvacık	Kürtün	536
Ayvacık	Manalı	359
Ayvacık	Manamut	523
Ayvacık	Musalla	260
Ayvacık	Muscalı	351
Ayvacık	Muslubey	288
Ayvacık	Namazlı	229
Ayvacık	Ordu	461
Ayvacık	Öksekaracalı	302
Ayvacık	Ökseköseli	481
Ayvacık	Ömerli	575
Ayvacık	Puncoğlu	621
Ayvacık	Saraçlı	378
Ayvacık	Sarıyurt	857
Ayvacık	Seyfelisüfla	494

Ayvacık	Seyfeliülya	344
Ayvacık	Sığırtmaç	276
Ayvacık	Sıtmasuyu	288
Ayvacık	Sofualan	449
Ayvacık	Soğucak	696
Ayvacık	Şehkûvan	278
Ayvacık	Taflı	460
Ayvacık	Taştemir	309
Ayvacık	Tekfürmeyda	513
Ayvacık	Temürlü	1.006
Ayvacık	Tepealtı	273
Ayvacık	Terice	724
Ayvacık	Töngel	1.321
Ayvacık	Uluköy	252
Ayvacık	Ustacalı	417
Ayvacık	Yağbasan	458
Ayvacık	Yamenli	496
Ayvacık	Yaveyli	381
Ayvacık	Yaycılar	285
Ayvacık	Yenice	293
Ayvacık	Yukarıdonurlu	702
Ayvacık	Yukarıhacımaslı	414
Ayvacık	Zevkar	382
Ayvacık	Ayvacık	590
BUCAK VE KÖYLER		54.648
GENEL TOPLAM		62.062

	1945	**Nüfus**
	Çarşamba (Kent)	8.010
BUCAK VE KÖYLER		62.431
GENEL TOPLAM		70.441

	1950	**Nüfus**
	Çarşamba (Kent)	9.529
Merkez	Acıklı	344
Merkez	Akkuzulu	192
Merkez	Alan	408
Merkez	Alanyaykın	481
Merkez	Alibeyli	1.274
Merkez	Allı	434
Merkez	Arımkaracalı	245
Merkez	Arımköseli	269
Merkez	Arımtatarlı	228
Merkez	Arımtemürlü	1.242
Merkez	Aşağıdonurlu	183
Merkez	Aşağıhacımaslı	472
Merkez	Aşağımusalla	296
Merkez	Bafracalı	470
Merkez	Balcalı	1.076
Merkez	Bereket	247
Merkez	Beyyenice	384
Merkez	Biçme	305
Merkez	Boyacılı	461
Merkez	Büyüklü	1.903
Merkez	Cacil	1.403
Merkez	Canlı	298
Merkez	Cayvar	1.371
Merkez	Cibacali	601
Merkez	Cilme	610
Merkez	Çayırçökek	450
Merkez	Çerçiler	223
Merkez	Demircili	437
Merkez	Düzköy	332
Merkez	Egrikum	362
Merkez	Fidancık	163
Merkez	Göbelye	279
Merkez	Gökceköy-çakmak	842
Merkez	Gökçedere	604
Merkez	Gökçeli	648
Merkez	Hacılıçay	330
Merkez	Helvacılı	236
Merkez	Kabacevlz	731
Merkez	Karaağaç	383
Merkez	Karacaveran	447
Merkez	Karadere	96
Merkez	Karaoğlan	417
Merkez	Kaydan	249
Merkez	Kerpicli	500
Merkez	Kestanepınar	1.247
Merkez	Kızılot	594
Merkez	Kiraz bucağı	185
Merkez	Kocalar	402
Merkez	Koldere	1.102
Merkez	Kökce	542

Merkez	Köklük	333
Merkez	Kumarlı	292
Merkez	Kurtahmetli	560
Merkez	Kuşculu	311
Merkez	Kuşhane	356
Merkez	Kürtün	656
Merkez	Mahmutlu	172
Merkez	Manalı	495
Merkez	Muscalı	454
Merkez	Muslubey	384
Merkez	Namazlı	275
Merkez	Ordu	646
Merkez	Ökseköseli	536
Merkez	Ömerli	658
Merkez	Sarıyurt	947
Merkez	Seyfelisüfla	640
Merkez	Seyfeliülya	401
Merkez	Sığırtmaç	354
Merkez	Soğluca	146
Merkez	Soğucak	860
Merkez	Şeyhhalil	256
Merkez	Taflı	654
Merkez	Tekfürmeydan	624
Merkez	Tepealtı	385
Merkez	Uluköy	294
Merkez	Ustacalı	582
Merkez	Uzunlu	261
Merkez	Yağbasan	755
Merkez	Yamenli	509
Merkez	Yaveyli	442
Merkez	Yaycılar	397
Merkez	Yaylageriş	534
Merkez	Yukarıdonurlu	777
Merkez	Yukarıhacımaslı	732
Ayvacık	Arduç	758
Ayvacık	Ayvacık	717
Ayvacık	Balahur	832
Ayvacık	Çamalan	725
Ayvacık	Çökekli	322
Ayvacık	Eğridere	614
Ayvacık	Eynek	1.122
Ayvacık	Fatsa	594
Ayvacık	Kabaklık	637
Ayvacık	Karakaya	730
Ayvacık	Keskinoğlu	1.196
Ayvacık	Kisealan	527
Ayvacık	Konukluk	547
Ayvacık	Puncoğlu	807
Ayvacık	Sofualan	698
Ayvacık	Terice	698
Ayvacık	Töngel	1.692
Ayvacık	Yenice	423
Ayvacık	Zevgar	515
Ayvacık	Ayvacık	717
Dikbıyık	Ağcagüney	892
Dikbıyık	Ahubaba	398
Dikbıyık	Alagir	320
Dikbıyık	Araplı	626
Dikbıyık	Aşıklı	440
Dikbıyık	Bayramlı	562
Dikbıyık	Çınarlık	615
Dikbıyık	Dikbıyık	532
Dikbıyık	Dikencik	418
Dikbıyık	Eğercili	715
Dikbıyık	Etçeli	541
Dikbıyık	Gömen	235
Dikbıyık	Hamzalı	873
Dikbıyık	Irmaksırtı	535
Dikbıyık	Kababürük	475
Dikbıyık	Kâhyalı	1.285
Dikbıyık	Karamaslı	808
Dikbıyık	Karamustafalı	1.007
Dikbıyık	Manamut	555
Dikbıyık	Melik	222
Dikbıyık	Otluk	246
Dikbıyık	Öksekaracalı	450
Dikbıyık	Porsuk	268
Dikbıyık	Saraçlı	479
Dikbıyık	Sıtmasuyu	339
Dikbıyık	Şehkûvan	489
Dikbıyık	Taştemir	537
Dikbıyık	Tugutlu	603
Dikbıyık	Yukarıtikencik	504
BUCAK VE KÖYLER		74.516
GENEL TOPLAM		84.045

	1955	Nüfus
	Çarşamba (Kent)	10.398
Merkez	Acıklı	330
Merkez	Ağcagüney	1.242
Merkez	Akkuzulu	244
Merkez	Alan	473
Merkez	Alanyaykın	549
Merkez	Alapir	354
Merkez	Alibeyli	1.296
Merkez	Allı	439
Merkez	Arduç	873
Merkez	Arımköselli	266
Merkez	Arımtatarlı	237
Merkez	Aşağıdikencik	426
Merkez	Aşağıdonurlu	154
Merkez	Aşağıhacımaslı	433
Merkez	Aşıklı	539
Merkez	Ayvacık	809
Merkez	Bafracalı	511
Merkez	Balahur	929
Merkez	Balcalı	1.242
Merkez	Bayramlı	541
Merkez	Beyyenice	437
Merkez	Biçme	319
Merkez	Boyacılı	496
Merkez	Büyüklü	2.156
Merkez	Canlı	291
Merkez	Cayver	1.582
Merkez	Cibacalı	642
Merkez	Cilme	706
Merkez	Çamalan	844
Merkez	Çarşı	884
Merkez	Çerçiler	232
Merkez	Çökekli	344
Merkez	Demircili	417
Merkez	Deyincek	320
Merkez	Dikbıyık	628
Merkez	Düzköy	354
Merkez	Egercili	547
Merkez	Egrikum	413
Merkez	Etçeli (Epçeli)	639
Merkez	Eynel	1.412
Merkez	Fatsa	668
Merkez	Fidancık	140
Merkez	Göbelye	276
Merkez	Gökçedere	318
Merkez	Gölceğiz	206
Merkez	Gömen	265
Merkez	Hacılıçay	373
Merkez	Hamzalı	770
Merkez	Helvacalı	226
Merkez	Irmaksırtı	671
Merkez	Kababürük	487
Merkez	Kabacevlz	879
Merkez	Kâhyalı	870
Merkez	Karaağaç	324
Merkez	Karacalı	278
Merkez	Karacaviran	451
Merkez	Karadere	107
Merkez	Karakaya	952
Merkez	Karamustafalı	1.531
Merkez	Karaoğlan	376
Merkez	Kaydan	301
Merkez	Keskinoğlu	1.373
Merkez	Kestanepınar	1.186
Merkez	Kışla	701
Merkez	Kızılot	639
Merkez	Kirazbucağı	205
Merkez	Kisealan	548
Merkez	Kocalar	484
Merkez	Koldere	956
Merkez	Konukluk	693
Merkez	Köklük	248
Merkez	Kumarlı	281
Merkez	Kuşculu	325
Merkez	Kuşhane	370
Merkez	Kürtün	820
Merkez	Mahmutlu	210
Merkez	Melik	226
Merkez	Musalla	338
Merkez	Musçalı	550
Merkez	Muslubey	422
Merkez	Ordu	743
Merkez	Otluk	259
Merkez	Öksekaracalı	697
Merkez	Ömerli	577
Merkez	Puncoğlu	920

Merkez	Saraçlı	505
Merkez	Sarıyurt	1.053
Merkez	Seyfeliülya	465
Merkez	Sığırtmaç	357
Merkez	Sıtmasuyu	352
Merkez	Sofualan	714
Merkez	Sofucak	959
Merkez	Şehkûvan (Şeyhgüven)	501
Merkez	Şeyhhabil	316
Merkez	Taşmalan	1.298
Merkez	Taştemir	736
Merkez	Tekfürmeydan	677
Merkez	Tepealtı	471
Merkez	Terice	907
Merkez	Tugutlu	632
Merkez	Uluköy	254
Merkez	Ustacalı	655
Merkez	Uzunlu	264
Merkez	Yağbasan	885
Merkez	Yamenli	453
Merkez	Yaveyli	514
Merkez	Yaycılar	508
Merkez	Yukarıdikencik	484
Merkez	Yukarıdonurlu	806
Merkez	Yukarıhacımaslı	1.183
Merkez	Zerger	585
Dikbıyık	Ahubaba	738
Dikbıyık	Araplı	593
Dikbıyık	Arımtemürlü	2.325
Dikbıyık	Bereket	252
Dikbıyık	Cacil	1.658
Dikbıyık	Çayırçokek	527
Dikbıyık	Çınarlık	777
Dikbıyık	Egrldere	711
Dikbıyık	Gökcemaçakmak	1.055
Dikbıyık	Gövceli	711
Dikbıyık	Kabaklık	691
Dikbıyık	Karamaslı	811
Dikbıyık	Kerpicli	525
Dikbıyık	Kökçe	600
Dikbıyık	Kurtahmetli	571
Dikbıyık	Manalı	536
Dikbıyık	Manamut	594
Dikbıyık	Namazlı	255
Dikbıyık	Ökseköseli	488
Dikbıyık	Porsuk	538
Dikbıyık	Seyfelisüfla	645
Dikbıyık	Soğluca	153
Dikbıyık	Taflı	685
Dikbıyık	Yaylageriş	743
Dikbıyık	Yazılar	476
Dikbıyık	Yenice	491
BUCAK VE KÖYLER		84.468
GENEL TOPLAM		94.366

	1960	**Nüfus**
	Çarşamba (Kent)	14.877
Merkez	Aşağıkavacık (Seyfelisüfla)	595
Merkez	Acıklı	359
Merkez	Akçatarla (Manalı)	907
Merkez	Akkuzulu	248
Merkez	Alan	497
Merkez	Alanyaykın (Alanyaygın)	664
Merkez	Alibeyli	1.394
Merkez	Allı	460
Merkez	Arımköşeli	258
Merkez	Aşağıdikencik	518
Merkez	Aşağıdonurlu	152
Merkez	Aşağıesenli (Aşağıhacımaslı)	432
Merkez	Aşağımusalla (Musalla)	403
Merkez	Bafracalı	659
Merkez	Balcalı	1.442
Merkez	Bereket	421
Merkez	Beylerce (Tekfürmeydan)	823
Merkez	Beyyenice	521
Merkez	Biçme	373
Merkez	Boyacılı	557
Merkez	Bölmeçeyır (Manamut)	662
Merkez	Bölmepınar (Cayver)	1.298

Merkez	Büyüklü	2.282
Merkez	Canlı	321
Merkez	Çayırçokek	635
Merkez	Çerçiler	268
Merkez	Dalbahçe (Taflı)	673
Merkez	Demiraslan (Çilme)	824
Merkez	Demircili	443
Merkez	Demirli (Arımtemürlü)	2.906
Merkez	Deyincek	346
Merkez	Didancık	127
Merkez	Durakbaşı (Alagir)	395
Merkez	Düzköy	400
Merkez	Egrikum	442
Merkez	Gökçeli	947
Merkez	Gövdere	367
Merkez	Gülören (Puncuoğlu)	1.068
Merkez	Güneşli (Göbelye)	297
Merkez	Hacılıçay	352
Merkez	Helvacalı	248
Merkez	Kabacevlz	1.022
Merkez	Karaağaç	364
Merkez	Karacalı	234
Merkez	Karacaören (Karacaviran)	435
Merkez	Karadere	113
Merkez	Karamustafalı	1.906
Merkez	Kaydan	284
Merkez	Kerpiçli	595
Merkez	Kestanepınar	1.434
Merkez	Kızılot	825
Merkez	Kirazbucağı	248
Merkez	Kocakavak (Cibacali)	770
Merkez	Kocalar	595
Merkez	Koldere	1.082
Merkez	Kökçeçakmak	1.407
Merkez	Köklük	312
Merkez	Kumarlı	330
Merkez	Kurtahmetli	596
Merkez	Kuşculu	314
Merkez	Kuşhane	451
Merkez	Kürtün	888
Merkez	Mahmutlu	223
Merkez	Melik	226
Merkez	Musçalı	654
Merkez	Muslubey	484
Merkez	Namazlı	276
Merkez	Ordu	816
Merkez	Oymalı (Yağveyli)	514
Merkez	Ömerli	589
Merkez	Paşayazı (Cacil)	791
Merkez	Safalı	529
Merkez	Sarıyurt	1.357
Merkez	Sığırtmaç	418
Merkez	Soğucak	1.020
Merkez	Suğluca (Soğluca)	139
Merkez	Şeyhhabil	330
Merkez	Tatarlı (Arımtatarlı)	239
Merkez	Tepealtı	547
Merkez	Uluköy	263
Merkez	Ustacalı	674
Merkez	Uzunlu	294
Merkez	Vakıfköprü	1.166
Merkez	Yağbasan	1.142
Merkez	Yaycılar (Yağcılar)	524
Merkez	Yamanlı (Yamenli)	468
Merkez	Yaylageriş	876
Merkez	Yazılar	600
Merkez	Yeniköseli (Ökseköseli)	472
Merkez	Yukarıdikencik	532
Merkez	Yukarıdonurlu	825
Merkez	Yukarıesenli (Yukarıhacımaslı)	1.499
Merkez	Yukarıkavacık (Seyfelivilye)	478
Ayvacık	Ardıç	956
Ayvacık	Ayvacık	908
Ayvacık	Çamalan	969
Ayvacık	Çarşı	993
Ayvacık	Çökekli	381
Ayvacık	Döngel (Töngel)	1.472
Ayvacık	Egridere	913
Ayvacık	Eynel	1.704
Ayvacık	Gürçam (Fatsa)	734

Ayvacık	Kabaklık	848
Ayvacık	Karakaya	1.015
Ayvacık	Kesealan	689
Ayvacık	Keskinoğlu	1.622
Ayvacık	Koçyurdu (Zevgar)	720
Ayvacık	Konukluk	721
Ayvacık	Sofualan	872
Ayvacık	Söğütpınarı (Balahur)	1.116
Ayvacık	Terice	1.051
Ayvacık	Yenice	587
Dikbıyık	Ahubaba	1.269
Dikbıyık	Aşağıcagüney	811
Dikbıyık	Dikbıyık	650
Dikbıyık	Aşıklı	437
Dikbıyık	Bayramlı	657
Dikbıyık	Çelikli (Gömen)	309
Dikbıyık	Çınarlık	1.270
Dikbıyık	Damlataş (Araplı)	637
Dikbıyık	Egercili	894
Dikbıyık	Epçeli	900
Dikbıyık	Gölceğiz	222
Dikbıyık	Güzpınar (Karamaslı)	977
Dikbıyık	Hamzalı	906
Dikbıyık	Irmaksırtı	750
Dikbıyık	Kababürük	616
Dikbıyık	Kâhyalı	981
Dikbıyık	Karabahçe	600
Dikbıyık	Kışla	753
Dikbıyık	Otluk	279
Dikbıyık	Porsuk	727
Dikbıyık	Saraçlı	510
Dikbıyık	Sıtmasuyu	403
Dikbıyık	Şeyhgüven	813
Dikbıyık	Taştemir	778
Dikbıyık	Tilkili	193
Dikbıyık	Tugutlu	711
Dikbıyık	Yenikaracalı (Öksekaracalı)	495
Dikbıyık	Yukarıcagüney	739
BUCAK VE KÖYLER		97.057
GENEL TOPLAM		111.934

	1965	**Nüfus**
	Çarşamba (Kent)	18.003
Merkez	Acıklı	367
Merkez	Akçatarla (Manalı)	1.122
Merkez	Akkuzu	291
Merkez	Alan	541
Merkez	Alanyaykın	772
Merkez	Alibeyli	1.454
Merkez	Allı	614
Merkez	Arımköseli	329
Merkez	Aşağıdikencik	605
Merkez	Aşağıdonurlu	157
Merkez	Aşağıesenli (Aşağıhacımaslı)	496
Merkez	Aşağıkavacık (Seyfelisüfla)	708
Merkez	Aşağımusalla	485
Merkez	Avut	695
Merkez	Bacalı	1.649
Merkez	Bafracalı	678
Merkez	Bereket	608
Merkez	Beylerce (Tekfurmeydan)	924
Merkez	Beyyenice	646
Merkez	Biçme	440
Merkez	Boyacılı	614
Merkez	Bölmeçayırı (Manamut)	678
Merkez	Bölmepınar (Cayver)	1.534
Merkez	Büyüklü	2.532
Merkez	Canlı	339
Merkez	Dalbahçe (Taflı)	705
Merkez	Demirarslan (Çilme)	910
Merkez	Demirci (Aruntemürlü)	3.045
Merkez	Demircili	435
Merkez	Deyincek	414
Merkez	Durakbaşı (Alagir)	467
Merkez	Düzköy	462
Merkez	Eğrikum	407
Merkez	Fidancık	156
Merkez	Gerçiler	289

Merkez	Gökçeçakmak	1.617
Merkez	Gökçedere	398
Merkez	Gökçeli	1.155
Merkez	Gülören (Puncoğlu)	1.234
Merkez	Güneşli (Göbelya)	349
Merkez	Hacılıçay	374
Merkez	Helvacılı	282
Merkez	Kabaceviz	1.250
Merkez	Karaağaç	438
Merkez	Karacalı	281
Merkez	Karacaören	511
Merkez	Karadere	121
Merkez	Karamustafalı	2.372
Merkez	Kaydan	284
Merkez	Kerpiçli	633
Merkez	Kestanepınar	1.511
Merkez	Kızılot	927
Merkez	Kirazbucağı	284
Merkez	Kocakavak (Cibacalı)	742
Merkez	Kocalar	723
Merkez	Koldere	1.259
Merkez	Köklük	336
Merkez	Kumarlı	350
Merkez	Kurtahmetli	629
Merkez	Kuşculu	298
Merkez	Kuşhane	485
Merkez	Kürtün	1.032
Merkez	Mahmutlu	250
Merkez	Melik	264
Merkez	Muscalı	736
Merkez	Muslubey	502
Merkez	Namazlı	291
Merkez	Ordu	912
Merkez	Oymalı (Yayveyli)	517
Merkez	Ömerli	611
Merkez	Paşayazı (Cuci)	899
Merkez	Safalı	633
Merkez	Sarıyurt	1.204
Merkez	Sığırtmaç	377
Merkez	Soğucak	1.129
Merkez	Suğluca	141
Merkez	Şeyhhabil	380
Merkez	Tatarlı (Arımtatarlı)	266
Merkez	Tepealtı	569
Merkez	Uluköy	435
Merkez	Ustacalı	725
Merkez	Uzunlu	331
Merkez	Vakıfköprü	1.160
Merkez	Yağbasan	1.332
Merkez	Yağcılar	573
Merkez	Yamanlı	456
Merkez	Yaylageriş	991
Merkez	Yazılar (Azman)	718
Merkez	Yeniköseli (Ökseköseli)	552
Merkez	Yeşilyurt	382
Merkez	Yukarıdikencik	528
Merkez	Yukarıdonurlu	888
Merkez	Yukarıesenli (Yukarıhacamaslı)	1.490
Merkez	Yukarıkavacık (Seyfeliülya)	659
Ayvacık	Ardıç	1.048
Ayvacık	Ayvacık (BM)	1.121
Ayvacık	Çamalan	784
Ayvacık	Çarşı	1.249
Ayvacık	Çökekli	438
Ayvacık	Döngel (Taşmalanıttöngel)	1.777
Ayvacık	Eğridere	1.077
Ayvacık	Eynel	1.310
Ayvacık	Gürçam (Fatsa)	831
Ayvacık	Kabaklık	961
Ayvacık	Karakaya	1.169
Ayvacık	Kesealanı	731
Ayvacık	Keskinoğlu	1.734
Ayvacık	Koçyurdu (Zevgar)	820
Ayvacık	Konukluk	866
Ayvacık	Örencik	882
Ayvacık	Sofualanı	934
Ayvacık	Söğütpınarı (Bahadır)	1.289
Ayvacık	Terice	1.166
Ayvacık	Yenice	721
Dikbıyık	A.şağıağcagüney	930

Dikbıyık	Ahubaba	1.748
Dikbıyık	Aşıklı	521
Dikbıyık	Bayramlı	720
Dikbıyık	Çelikli (Gömen)	378
Dikbıyık	Çınarlık	1.716
Dikbıyık	Damlataş	669
Dikbıyık	Dikbıyık (BM)	783
Dikbıyık	Epceli	1.249
Dikbıyık	Eyercili	1.110
Dikbıyık	Gölceğiz	257
Dikbıyık	Güzpınar (Karamaslı)	1.131
Dikbıyık	Hamzalı	1.046
Dikbıyık	Irmaksırtı	930
Dikbıyık	Kababürük	703
Dikbıyık	Kahyalı	1.057
Dikbıyık	Karabahçe	927
Dikbıyık	Kışla	882
Dikbıyık	Otluk	316
Dikbıyık	Porsuk	898
Dikbıyık	Saraçlı	649
Dikbıyık	Sıtmasuyu	456
Dikbıyık	Şeyhgüven	871
Dikbıyık	Taşdemir	910
Dikbıyık	Tilkili	203
Dikbıyık	Turgutlu	805
Dikbıyık	Yenikaracalı (Öksekaracalı)	484
Dikbıyık	Yukarıağcagüney	821
BUCAK VE KÖYLER		111.422
GENEL TOPLAM		129.425

	1970	**Nüfus**
	Çarşamba (Kent)	20.463
Merkez	Acıklı	402
Merkez	Akçatarla	1.142
Merkez	Akkuzulu	309
Merkez	Alan	610
Merkez	Alanyaykın	823
Merkez	Alibeyli	1.472
Merkez	Allı	672
Merkez	Arımköseli	361
Merkez	Aşağıdikencik	583
Merkez	Aşağıdonurlu	156
Merkez	Aşağıesenli	415
Merkez	Aşağıkavacık	668
Merkez	Aşağımusalla	571
Merkez	Avut	907
Merkez	Bafracalı	760
Merkez	Balbahçe	728
Merkez	Balcalı	1629
Merkez	Bereket	737
Merkez	Beylerce	1025
Merkez	Beyyenice	615
Merkez	Biçme	430
Merkez	Boyacılı	590
Merkez	Bölmeçayır	775
Merkez	Bölmepınar	1.216
Merkez	Büyüklü	2.440
Merkez	Canlı	327
Merkez	Çerçiler	294
Merkez	Demirarslan	934
Merkez	Demircili	390
Merkez	Demirli	3.106
Merkez	Denizler	973
Merkez	Deyincek	508
Merkez	Durakbaşı (Alagir)	467
Merkez	Düzköy	559
Merkez	Eğrikum	413
Merkez	Fidancık	159
Merkez	Gökçeçakmak	1.818
Merkez	Gökçedere (Gövdedere)	750
Merkez	Gökçeli	509
Merkez	Gülören (Puncuoğlu)	1.343
Merkez	Güneşli (Göbelye)	412
Merkez	Hacılıçay	424
Merkez	Helvacılı	319
Merkez	Kabaceviz	1.329
Merkez	Karaağaç	476
Merkez	Karacalı	316
Merkez	Karacaören (Karacaviran)	521
Merkez	Karadere	132
Merkez	Karamustafalı	2.327

Merkez	Kaydan	284
Merkez	Kerpiçli	631
Merkez	Kestanepınar	1.727
Merkez	Kızılot	933
Merkez	Kirazbucağı	308
Merkez	Kocakavak (Cibacalı)	740
Merkez	Kocalar	678
Merkez	Koldere	1.246
Merkez	Köklük	378
Merkez	Kumarlı	339
Merkez	Kumköy	608
Merkez	Kurtahmetli	628
Merkez	Kuşculu	321
Merkez	Kuşhane	427
Merkez	Kürtün	1.077
Merkez	Mahmutlu	294
Merkez	Melik	268
Merkez	Musçalı	775
Merkez	Muslubey	533
Merkez	Namazlı	337
Merkez	Ordu	1.003
Merkez	Ovacık	590
Merkez	Oymalı (Yaveyli)	520
Merkez	Ömerli	643
Merkez	Paşayazı (Cacil)	947
Merkez	Sarıyurt	1.324
Merkez	Sığırtmaç	405
Merkez	Sofalı	661
Merkez	Soğucak	1.239
Merkez	Suğluca (Soğluca)	194
Merkez	Şeyhhabil	333
Merkez	Tatarlı (Arımtatrlı)	284
Merkez	Tepealtı	603
Merkez	Uluköy	313
Merkez	Ustacalı	798
Merkez	Uzunlu	366
Merkez	Vakıfköprü	922
Merkez	Yağbasan	1.178
Merkez	Yamanlı (Yamenli)	540
Merkez	Yaycılar	615
Merkez	Yaylageriş	1.191
Merkez	Yazılar (Azman)	781
Merkez	Yenikışla	281
Merkez	Yeniköseli (Ökseköseli)	570
Merkez	Yeşilyurt	399
Merkez	Yukarıdikencik	507
Merkez	Yukarıdomurlu	853
Merkez	Yukarıesenli	616
Merkez	Yukarıkavacık	703
Ayvacık	Ardıç	1.184
Ayvacık	Ayvacık (BM)	1.923
Ayvacık	Çamalan	937
Ayvacık	Çarşı	1.548
Ayvacık	Çökekli	420
Ayvacık	Döngel (Taşmalan)	2.196
Ayvacık	Eğridere	1177
Ayvacık	Eynel	1.337
Ayvacık	Gürçam (Fatsa)	868
Ayvacık	Kabalık	987
Ayvacık	Karakaya	1.178
Ayvacık	Kesealan (Kisealan)	783
Ayvacık	Keskinoğlu	1.738
Ayvacık	Konukluk	1.023
Ayvacık	Koçyurdu (Zevgar)	768
Ayvacık	Örencik	1.008
Ayvacık	Sofualan	946
Ayvacık	Söğütpınarı (Balahur)	1.387
Ayvacık	Terice	1.440
Ayvacık	Yenice	718
Dikbıyık	Ahubaba	1.944
Dikbıyık	Aşağıağcagüney	893
Dikbıyık	Aşıklı	474
Dikbıyık	Başramlı	741
Dikbıyık	Çelikli (Gömen)	401
Dikbıyık	Çınarlık	1.739
Dikbıyık	Damlataş (Araplı)	691
Dikbıyık	Dikbıyık (BM)	689
Dikbıyık	Epçeli	1.487
Dikbıyık	Eyercili (Eğercili)	1.273
Dikbıyık	Gölceğiz	236
Dikbıyık	Güzpınar (Karamaslı)	1.153
Dikbıyık	Hamzalı	826
Dikbıyık	Irmaksırtı	997

Dikbıyık	Kababürük	606
Dikbıyık	Kâhyalı	899
Dikbıyık	Karabahçe	1.047
Dikbıyık	Kışla	764
Dikbıyık	Köprübaşı	253
Dikbıyık	Otluk	329
Dikbıyık	Porsuk	896
Dikbıyık	Saraçlı	631
Dikbıyık	Sıtmasuyu	399
Dikbıyık	Şeyhgüven	899
Dikbıyık	Taşdemir	894
Dikbıyık	Tilkili	206
Dikbıyık	Turgutlu	817
Dikbıyık	Yenikaracalı (Öksekaracalı)	552
Dikbıyık	Yukarıağcagüney	881
BUCAK VE KÖYLER		117.936
GENEL TOPLAM		138.399

	1975	**Nüfus**
	Çarşamba (Kent)	23.973
Merkez	Acıklı	433
Merkez	Akçatarla (Manalı)	1.063
Merkez	Akkuzulu	320
Merkez	Alan	636
Merkez	Alibeyli	1.585
Merkez	Allı	861
Merkez	Arımköseli	311
Merkez	Aşağıdikencik	588
Merkez	Aşağıdonurlu	154
Merkez	Aşağıesenli (Aşağıhacımaslı)	528
Merkez	Aşağıkavacık (Seyfelisüfla)	787
Merkez	Aşağımusalla	648
Merkez	Avut	1.147
Merkez	Bafracalı	924
Merkez	Balcalı	1.740
Merkez	Beylerce (Tekfurmeydan)	1.800
Merkez	Beyyenice	768
Merkez	Biçme	447
Merkez	Boyacılı	601
Merkez	Bölmeçayırı (Manamut)	844
Merkez	Bölmepınar (Cayver)	1.201
Merkez	Büyüklü	2.699
Merkez	Canlı	378
Merkez	Çerçiler	401
Merkez	Dalbahçe (Taflı)	838
Merkez	Demirarslan (Çilme)	923
Merkez	Demircili	443
Merkez	Demirli (Aruntemürlü)	3.301
Merkez	Denizler	889
Merkez	Deyincek	563
Merkez	Durakbaşı (Alagir)	441
Merkez	Eğrikum	418
Merkez	Fidancık	164
Merkez	Gökçeçakmak	1.927
Merkez	Gökçedere (Gövdedere)	544
Merkez	Gökçeli	563
Merkez	Gülören (Puncuoğlu)	1.431
Merkez	Güneşli (Göbelye)	431
Merkez	Hacılıçay	410
Merkez	Helvacılı	361
Merkez	Kabaceviz	1.511
Merkez	Karaağaç	472
Merkez	Karacalı	365
Merkez	Karacaören (Karacaviran)	558
Merkez	Karadere	134
Merkez	Karamustafalı	2.658
Merkez	Kaydan	303
Merkez	Kerpiçli	635
Merkez	Kestanepınar	1.754
Merkez	Kızılot	955
Merkez	Kirazbucağı	320
Merkez	Kocakavak (Cibacalı)	665
Merkez	Kocalar	795
Merkez	Koldere	1.278

Merkez	Köklük	400
Merkez	Kumarlı	363
Merkez	Kumköy	648
Merkez	Kurtahmetli	654
Merkez	Kuşculu	348
Merkez	Kuşhane	404
Merkez	Kürtün	1141
Merkez	Mahmutlu	316
Merkez	Melik	218
Merkez	Musçalı	834
Merkez	Muslubey	617
Merkez	Namazlı	375
Merkez	Ordu	1.121
Merkez	Ovacık	660
Merkez	Oymalı (Yaveyli)	553
Merkez	Ömerli	671
Merkez	Paşayazı (Cacil)	947
Merkez	Salıpazarı (Bereket) (B)	2.424
Merkez	Sarıyurt	1.489
Merkez	Sığırtmaç	335
Merkez	Sofalı	584
Merkez	Soğucak	1.237
Merkez	Suğluca (Soğluca)	169
Merkez	Şeyhhabil	362
Merkez	Tatarlı (Arımtarla)	331
Merkez	Tepealtı	645
Merkez	Uluköy	613
Merkez	Ustacalı	761
Merkez	Uzunlu	379
Merkez	Vakıfköprü	1.127
Merkez	Yağbasan	1.577
Merkez	Yamanlı (Yamenli)	482
Merkez	Yaycılar	677
Merkez	Yaylageriş	1.275
Merkez	Yazılar (Azman)	889
Merkez	Yenikışla	307
Merkez	Yeniköseli (Ökseköseli)	610
Merkez	Yeşilyurt	478
Merkez	Yukarıdikencik	550
Merkez	Yukarıdonurlu	970
Merkez	Yukarıesenli (Yukarıhacamaslı)	857
Merkez	Yukarıkavacık (Seyfeliülya)	795
Ayvacık	Ardıç	1.484
Ayvacık	Ayvacık (BM)	2.788
Ayvacık	Çamalan	885
Ayvacık	Çarşı	1.672
Ayvacık	Çökekli	510
Ayvacık	Döngel (Taşmalan)	2.543
Ayvacık	Eğridere	1.319
Ayvacık	Eynel	1.597
Ayvacık	Gürçam (Fatsa)	1.076
Ayvacık	Kabalık	543
Ayvacık	Karakaya	1.530
Ayvacık	Kesealan (Kisealan)	824
Ayvacık	Keskinoğlu	1.655
Ayvacık	Koçyurdu (Zevgar)	842
Ayvacık	Konukluk	989
Ayvacık	Örencik	1.005
Ayvacık	Sofualan	980
Ayvacık	Söğütpınarı (Balahur)	1.624
Ayvacık	Terice	1.547
Ayvacık	Yenice	683
Dikbıyık	Ahubaba	2.188
Dikbıyık	Aşağıağcagüney	1.027
Dikbıyık	Aşıklı	534
Dikbıyık	Başramlı	892
Dikbıyık	Çelikli (Gömen)	420
Dikbıyık	Çınarlık	1.927
Dikbıyık	Damlataş (Araplı)	704
Dikbıyık	Dikbıyık (Bm) (Ptt)	832
Dikbıyık	Epçeli	1.656
Dikbıyık	Eyercili (Eğercili)	1.461
Dikbıyık	Gölceğiz	220
Dikbıyık	Güzpınar (Karamaslı)	1.189
Dikbıyık	Hamzalı	840
Dikbıyık	Irmaksırtı	1.020
Dikbıyık	Kababürük	711
Dikbıyık	Kahyalı	1.043
Dikbıyık	Karabahçe	1.186
Dikbıyık	Kışla	756

Dikbıyık	Köprübaşı	433
Dikbıyık	Otluk	325
Dikbıyık	Porsuk	1.058
Dikbıyık	Saraçlı	613
Dikbıyık	Sıtmasuyu	497
Dikbıyık	Şeyhgüven	840
Dikbıyık	Taşdemir	1.004
Dikbıyık	Tilkili	222
Dikbıyık	Turgutlu	849
Dikbıyık	Yenikaracalı	579
Dikbıyık	Yukarıağcagüney	1.064
Dikbıyık	Yukarıkavacık	795
BUCAK VE KÖYLER		129.293
GENEL TOPLAM		153.266

	1980	**Nüfus**
	Çarşamba (Kent)	28.422
Merkez	Acıklı	487
Merkez	Akçatarla (Manalı)	1.178
Merkez	Akkuzulu	336
Merkez	Alanköy	728
Merkez	Alibeyli	1.717
Merkez	Allı	859
Merkez	Arımköseli	355
Merkez	Aşağıdikencik	618
Merkez	Aşağıdonurlu	145
Merkez	Aşağıesenli (Aşağıhacımaslı)	520
Merkez	Aşağıkavacık (Seyfelisüfla)	811
Merkez	Aşağımusalla	727
Merkez	Avut	1.384
Merkez	Bafracalı	1.262
Merkez	Balcalı	1.807
Merkez	Beylerce (Tekfurmeydan)	2.426
Merkez	Beyyenice	743
Merkez	Biçme	443
Merkez	Boyacılı	558
Merkez	Bölmeçayırı (Manamut)	876
Merkez	Bölmepınar	1.134
Merkez	Büyüklü	2.823
Merkez	Canlı	385
Merkez	Çerçiler	388
Merkez	Dalbahçe (Taflı)	837
Merkez	Demirarslan (Çilme)	799
Merkez	Demirli (Aruntemürlü)	511
Merkez	Demirli	3.241
Merkez	Denizler	866
Merkez	Deyincek	602
Merkez	Durakbaşı	587
Merkez	Eğrikum	381
Merkez	Fidancık	164
Merkez	Gökçeçakmak	1.995
Merkez	Gökçedere (Gövdedere)	669
Merkez	Gökçeli	625
Merkez	Gülören (Puncuoğlu)	1.484
Merkez	Güneşli (Göbelye)	467
Merkez	Hacılıçay	405
Merkez	Helvacılı	408
Merkez	Kabaceviz	1.565
Merkez	Karaağaç	471
Merkez	Karacalı (Arınkaracalı)	392
Merkez	Karacaören (Karacaviran)	581
Merkez	Karadere	174
Merkez	Karamustafalı	2.550
Merkez	Kaydan	304
Merkez	Kerpiçli	673
Merkez	Kestanepınar	1.770
Merkez	Kızılot	926
Merkez	Kirazbucağı	318
Merkez	Kocakavak (Cibacalı)	669
Merkez	Kocalar	853
Merkez	Koldere	1.377
Merkez	Köklük	376
Merkez	Kumarlı	370
Merkez	Kumköy	698
Merkez	Kurtahmetli	696

Merkez	Kuşculu	379
Merkez	Kuşhane	501
Merkez	Kürtün	1.175
Merkez	Mahmutlu	329
Merkez	Melik	224
Merkez	Musçalı	882
Merkez	Muslubey	590
Merkez	Namazlı	396
Merkez	Orduköy	1.195
Merkez	Ovacık	662
Merkez	Oymalı (Yaveyli)	604
Merkez	Ömerli	746
Merkez	Paşayazı (Cacil)	1.000
Merkez	Salıpazarı (Bereket) (B)	2.740
Merkez	Sarıyurt	1.537
Merkez	Sığırtmaç	306
Merkez	Sofalı	557
Merkez	Soğucak	1.301
Merkez	Suğluca	234
Merkez	Şeyhhabil	387
Merkez	Tatarlı (Arımtatarlı)	358
Merkez	Tepealtı	700
Merkez	Uluköy	567
Merkez	Ustacalı (Ustacılı)	727
Merkez	Uzunlu	395
Merkez	Vakıfköprü	1.245
Merkez	Yağbasan	1.563
Merkez	Yamanlı (Yamenli)	563
Merkez	Yaycılar	778
Merkez	Yaylageriş	1.417
Merkez	Yazılar (Azman)	905
Merkez	Yenikışla	299
Merkez	Yeniköseli (Ökseköseli)	628
Merkez	Yeşilyurt	479
Merkez	Yukarıdikencik	540
Merkez	Yukarıdomurlu	1.069
Merkez	Yukarıesenli (Yuyarıhacamaslı)	720
Merkez	Yukarıkavacık (Seyfeliülya)	868
Ayvacık	Ardıç (Arduç)	1.153
Ayvacık	Ayvacık (BM)	2.558
Ayvacık	Çamalan	933
Ayvacık	Çarşıköy	1.533
Ayvacık	Çökekli	621
Ayvacık	Döngel (Töngel)	2.972
Ayvacık	Eğridere	1.612
Ayvacık	Eynel	1.522
Ayvacık	Gürçam (Fatsa)	1.168
Ayvacık	Kabaklık	724
Ayvacık	Karakaya	1.588
Ayvacık	Kesealan (Kisealan)	910
Ayvacık	Keskinoğlu	2.317
Ayvacık	Koçyurdu (Zevgar)	569
Ayvacık	Konukluk	1.222
Ayvacık	Örencik	1.064
Ayvacık	Sofualan	1.101
Ayvacık	Söğütpınarı (Balahur)	1.860
Ayvacık	Terice	1.612
Ayvacık	Yenice	753
Dikbıyık	Ahubaba	2.107
Dikbıyık	Aşağıağcagüney	1.056
Dikbıyık	Aşıklı	509
Dikbıyık	Başramlı	704
Dikbıyık	Çelikli (Gömen)	460
Dikbıyık	Çınarlık	2.144
Dikbıyık	Damlataş (Araplı)	740
Dikbıyık	Dikbıyık (BM)	982
Dikbıyık	Epçeli	1.261
Dikbıyık	Eyercili (Eğercili)	1.398
Dikbıyık	Gölceğiz	243
Dikbıyık	Güzpınar (Karamaslı)	1.064
Dikbıyık	Hamzalı	903
Dikbıyık	Irmaksırtı	973
Dikbıyık	Kababürük	712
Dikbıyık	Kahyalı	1.036
Dikbıyık	Karabahçe	1.160
Dikbıyık	Kışlaköy	851
Dikbıyık	Köprübaşı	474
Dikbıyık	Kurtuluş (Ağcasaz)	455
Dikbıyık	Otluk	318
Dikbıyık	Porsuk	1.099

Dikbıyık	Saraçlı	826
Dikbıyık	Sıtmasuyu	453
Dikbıyık	Şeyhgüven	737
Dikbıyık	Taşdemir	945
Dikbıyık	Tilkili	179
Dikbıyık	Turgutlu	907
Dikbıyık	Yenikaracalı (Öksekaracalı)	535
Dikbıyık	Yukarıağcagüney	1.213
BUCAK VE KÖYLER		135.316
GENEL TOPLAM		163.738

	1985	**Nüfus**
	Çarşamba (Kent)	34.189
Merkez	Acıklı	498
Merkez	Akçatarla	1.299
Merkez	Akkuzulu	356
Merkez	Alanköy	718
Merkez	Alibeyli	1.813
Merkez	Allı	846
Merkez	Arımköseli	367
Merkez	Aşağıdikencik	629
Merkez	Aşağıdonurlu	155
Merkez	Aşağıesenli	551
Merkez	Aşağıkavacık	751
Merkez	Aşağımusalla	727
Merkez	Avut	1.598
Merkez	Bafracalı	1.706
Merkez	Balcalı	1.861
Merkez	Beylerce	2.923
Merkez	Beyyenice	809
Merkez	Biçme	453
Merkez	Boyacılı	514
Merkez	Bölmeçayır	978
Merkez	Bölmepınar	1.245
Merkez	Büyüklü	2.803
Merkez	Canlı	457
Merkez	Çerçiler	363
Merkez	Dalbahçe	832
Merkez	Demirarslan	834
Merkez	Demircili	504
Merkez	Demirli	3.499
Merkez	Denizler	900
Merkez	Deyincek	617
Merkez	Durakbaşı	523
Merkez	Eğrikum	399
Merkez	Fener	298
Merkez	Fidancık	171
Merkez	Gökçeçakmak	2.075
Merkez	Gökçedere	799
Merkez	Gökçeli	641
Merkez	Gülören	1.448
Merkez	Güneşli	441
Merkez	Hacılıçay	428
Merkez	Helvaçalı	555
Merkez	Hürriyet	1.602
Merkez	Kabaceviz	1.726
Merkez	Karaağaç	492
Merkez	Karacalı	411
Merkez	Karacaören	611
Merkez	Karadere	159
Merkez	Karamustafalı	1.454
Merkez	Kaydan	319
Merkez	Kerpiçli	638
Merkez	Kestanepınar	1.826
Merkez	Kızılot	841
Merkez	Kirazbucağı	337
Merkez	Kocakavak	747
Merkez	Kocalar	864
Merkez	Koldere	1.327
Merkez	Köklük	393
Merkez	Kumarlı	362
Merkez	Kumköy	751
Merkez	Kumtepe	1.022
Merkez	Kurtahmetli	649
Merkez	Kuşculu	402
Merkez	Kuşhane	727
Merkez	Kürtün	1.258
Merkez	Mahmutlu	334
Merkez	Melik	212
Merkez	Musçalı	864
Merkez	Muslubey	608
Merkez	Namazlı	406
Merkez	Ordubaşı	690
Merkez	Orduköy	1.230
Merkez	Ovacık	679

Merkez	Oymalı	618
Merkez	Ömerli	775
Merkez	Paşayazı	1.002
Merkez	Safalı	578
Merkez	Salıpazarı (B)	3.068
Merkez	Sarıyurt	1.678
Merkez	Sığırtmaç	327
Merkez	Soğucak	610
Merkez	Suğluca	249
Merkez	Şeyhhabil	364
Merkez	Tatarlı	370
Merkez	Tepealtı	677
Merkez	Uluköy	316
Merkez	Ustacalı	749
Merkez	Uzunlu	423
Merkez	Vakıfköprü	392
Merkez	Yağbasan	1.638
Merkez	Yağcılar	877
Merkez	Yamanlı	506
Merkez	Yaylageriş	1.603
Merkez	Yazılar	975
Merkez	Yenikışla	349
Merkez	Yeniköseli	641
Merkez	Yeşilyurt	452
Merkez	Yukarıdikencik	475
Merkez	Yukarıdonurlu	1.086
Merkez	Yukarıesenli	643
Merkez	Yukarıkavacık	887
Ayvacık	Ardıç	1.068
Ayvacık	Ayvacık (BM)	1.525
Ayvacık	Çamalan	959
Ayvacık	Çarşıköy	1.805
Ayvacık	Çökekli	754
Ayvacık	Döngel	2.104
Ayvacık	Eğridere	1.804
Ayvacık	Eynel	1.842
Ayvacık	Gürçam	1.219
Ayvacık	Kabaklık	662
Ayvacık	Karakaya	1.657
Ayvacık	Karşıdöngel	870
Ayvacık	Kesealan	779
Ayvacık	Keskinoğlu	3.170
Ayvacık	Koçyurdu	532
Ayvacık	Konukluk	1.226
Ayvacık	Örencik	1.121
Ayvacık	Sofualan	959
Ayvacık	Söğütpınarı	1.929
Ayvacık	Terice	1.845
Ayvacık	Yenice	649
Dikbıyık	Ahubaba	2.374
Dikbıyık	Aşağıağcagüney	1.024
Dikbıyık	Aşıklı	532
Dikbıyık	Bayramlı	672
Dikbıyık	Çelikli	476
Dikbıyık	Çınarlık	2.195
Dikbıyık	Damlataş	723
Dikbıyık	Dikbıyık (BM)	1.075
Dikbıyık	Epçeli	1.286
Dikbıyık	Eyercili	1.650
Dikbıyık	Gölceğiz	244
Dikbıyık	Güzpınar	1.046
Dikbıyık	Hamzalı	815
Dikbıyık	Irmaksırtı	1.065
Dikbıyık	Kababürük	648
Dikbıyık	Kâhyalı	1.006
Dikbıyık	Karabahçe	1.242
Dikbıyık	Kışlaköy	799
Dikbıyık	Köprübaşı	516
Dikbıyık	Kurtuluş	517
Dikbıyık	Otluk	351
Dikbıyık	Porsuk	1.165
Dikbıyık	Saraçlı	960
Dikbıyık	Sıtmasuyu	401
Dikbıyık	Şeyhgüven	851
Dikbıyık	Taşdemir	950
Dikbıyık	Tilkili	179
Dikbıyık	Turgutlu	944
Dikbıyık	Yenikaracalı	590
Dikbıyık	Yukarıağcagüney	1.212
BUCAK VE KÖYLER		141.640
GENEL TOPLAM		175.829

	1990	**Nüfus**
	Çarşamba (Kent)	38.863
Merkez	Acıklı	537
Merkez	Akçatarla	1.198

Merkez	Akkuzulu	376
Merkez	Alibeyli	1.684
Merkez	Allı	831
Merkez	Arımköseli	345
Merkez	Aşağıdikencik	639
Merkez	Aşağıdonurlu	175
Merkez	Aşağıesenli	508
Merkez	Aşağıkavacık	765
Merkez	Aşağımusalla	657
Merkez	Bafracalı	1.858
Merkez	Beylerce	1.435
Merkez	Beyyenice	878
Merkez	Boyacılı	422
Merkez	Bölmeçayır	943
Merkez	Bölmepınar	1.065
Merkez	Canlı	491
Merkez	Cumhuriyet	1.805
Merkez	Çerçiler	364
Merkez	Dalbahçe	824
Merkez	Demirarslan	734
Merkez	Demircili	514
Merkez	Demirli	2.225
Merkez	Denizler	782
Merkez	Deyincek	639
Merkez	Durakbaşı	519
Merkez	Eğridere	1.909
Merkez	Eğrikum	343
Merkez	Fener	333
Merkez	Gökçeçakmak	1.874
Merkez	Gökçeli	651
Merkez	Gülören	1.563
Merkez	Güneşli	476
Merkez	Hacılıçay	419
Merkez	Helvaçalı	650
Merkez	Hürriyet	1.768
Merkez	Karaağaç	485
Merkez	Karacalı	393
Merkez	Karamustafalı	1.417
Merkez	Kaydan	351
Merkez	Kızılot	867
Merkez	Kirazbucağı	355
Merkez	Kocakavak	727
Merkez	Koldere	1.391
Merkez	Köklük	356
Merkez	Kumarlı	351
Merkez	Kumköy	746
Merkez	Kumtepe	970
Merkez	Kurtahmetli	637
Merkez	Kuşculu	383
Merkez	Kuşhane	786
Merkez	Kürtün	1.513
Merkez	Mahmutlu	331
Merkez	Melik	205
Merkez	Musçalı	853
Merkez	Namazlı	432
Merkez	Ordubaşı	687
Merkez	Orduköy	1.234
Merkez	Ovacık	690
Merkez	Oymalı	595
Merkez	Ömerli	690
Merkez	Paşayazı	966
Merkez	Safalı	500
Merkez	Sahilköy	1.226
Merkez	Sığırtmaç	324
Merkez	Soğucak	665
Merkez	Suğluca	213
Merkez	Şeyhhabil	359
Merkez	Tatarlı	364
Merkez	Uluköy	290
Merkez	Ustacalı	746
Merkez	Uzunlu	402
Merkez	Vakıfköprü	399
Merkez	Yağcılar	898
Merkez	Yamanlı	594
Merkez	Yenikışla	337
Merkez	Yeniköseli	654
Merkez	Yukarıdikencik	471
Merkez	Yukarıdonurlu	1.078
Merkez	Yukarıesenli	612
Merkez	Yukarıkavacık	924
Dikbıyık	Ahubaba	838
Dikbıyık	Aşağıağcagüney	1.091
Dikbıyık	Aşıklı	490
Dikbıyık	Bayramlı	660
Dikbıyık	Çaltı	1.298
Dikbıyık	Çelikli	486
Dikbıyık	Çınarlık	2.279
Dikbıyık	Damlataş	775

Dikbıyık	Dikbıyık (BM)	1.168
Dikbıyık	Epçeli	1.199
Dikbıyık	Eyercili	1.629
Dikbıyık	Güzpınar	1.055
Dikbıyık	Irmaksırtı	1.026
Dikbıyık	Karabahçe	1.148
Dikbıyık	Kurtuluş	512
Dikbıyık	Otluk	318
Dikbıyık	Porsuk	1.125
Dikbıyık	Saraçlı	951
Dikbıyık	Şeyhgüven	765
Dikbıyık	Taşdemir	961
Dikbıyık	Tilkili	175
Dikbıyık	Turgutlu	962
Dikbıyık	Yenikaracalı	603
Dikbıyık	Yukarıağcagüney	1.227
BELDE/BUCAK VE KÖYLER		85.407
GENEL TOPLAM		124.270

	2000	**Nüfus**
	Çarşamba (Kent)	49.189
Merkez	Acıklı	458
Merkez	Akçaltı	288
Merkez	Akçatarla	1.086
Merkez	Akkuzulu	293
Merkez	Alibeyli	1.368
Merkez	Allı	747
Merkez	Arımköseli	273
Merkez	Aşağıdikencik	611
Merkez	Aşağıdonurlu	127
Merkez	Aşağıesenli	386
Merkez	Aşağıkavacık	661
Merkez	Aşağımusalla	730
Merkez	Ataköy	874
Merkez	Bafracalı	2.071
Merkez	Beylerce	1.391
Merkez	Beyyenice	889
Merkez	Bezirgan	328
Merkez	Boyacılı	345
Merkez	Bölmeçayır	828
Merkez	Canlı	484
Merkez	Cumhuriyet	2.583
Merkez	Çatak	534
Merkez	Çayvar	886
Merkez	Çerçiler	360
Merkez	Dalbahçe	733
Merkez	Demirarslan	570
Merkez	Demircili	474
Merkez	Demirli	621
Merkez	Denizler	595
Merkez	Deyincek	553
Merkez	Durakbaşı	379
Merkez	Durusu	1.198
Merkez	Eğridere	1.196
Merkez	Eğrikum	332
Merkez	Esençay	441
Merkez	Gökçeçakmak	1.376
Merkez	Gökçeli	632
Merkez	Güldere	307
Merkez	Gülören	1.009
Merkez	Gülyazı	363
Merkez	Güneşli	439
Merkez	Hacılıçay	328
Merkez	Helvacalı	833
Merkez	Hürriyet (B)	2.765
Merkez	Karaağaç	329
Merkez	Karacalı	369
Merkez	Karakaya	1.149
Merkez	Karamustafalı	1.143
Merkez	Kaydan	194
Merkez	Kemer	334
Merkez	Kestanepınarı	406
Merkez	Kızılot	804
Merkez	Kirazbucağı	359
Merkez	Kocakavak	592
Merkez	Koldere	329
Merkez	Konukluk	816
Merkez	Köklük	332
Merkez	Köroğlu	582
Merkez	Kumarlı	302
Merkez	Kumköy	387
Merkez	Kumtepe	925
Merkez	Kurtahmetli	442
Merkez	Kuşculu	314
Merkez	Kuşhane	540
Merkez	Kürtün	1.227

Merkez	Mahmutlu	265
Merkez	Melik	157
Merkez	Musçalı	680
Merkez	Namazlı	346
Merkez	Ordubaşı	531
Merkez	Orduköy	773
Merkez	Ovacık	679
Merkez	Oymalı	546
Merkez	Ömerli	532
Merkez	Paşayazı	517
Merkez	Safalı	447
Merkez	Sahilköy	970
Merkez	Selimiye	317
Merkez	Sığırtmaç	301
Merkez	Soğucak	496
Merkez	Suğluca	183
Merkez	Şeyhhabil	336
Merkez	Tatarlı	294
Merkez	Uluköy	236
Merkez	Ulupınar	402
Merkez	Ustacalı	516
Merkez	Uzunlu	331
Merkez	Vakıfköprü	338
Merkez	Yağcılar	594
Merkez	Yamanlı	565
Merkez	Yenikışla	304
Merkez	Yeniköseli	647
Merkez	Yukarıdikencik	366
Merkez	Yukarıdonurlu	1.003
Merkez	Yukarıesenli	493
Merkez	Yukarıkavacık	726
Merkez	Zümrüt	202
Dikbıyık	Dikbıyık (BM)	2.154
Dikbıyık	Ağcagüney (B)	2.552
Dikbıyık	Ahubaba	662
Dikbıyık	Aşağıturgutlu	315
Dikbıyık	Aşıklı	414
Dikbıyık	Bayramlı	519
Dikbıyık	Çaltı	1.181
Dikbıyık	Çelikli	407
Dikbıyık	Çınarlık (B)	2.655
Dikbıyık	Damlataş	768
Dikbıyık	Epçeli	547
Dikbıyık	Eyercili	1.422
Dikbıyık	Irmaksırtı	929
Dikbıyık	Karabahçe	796
Dikbıyık	Karakulak	191
Dikbıyık	Kurtuluş	465
Dikbıyık	Otluk	249
Dikbıyık	Porsuk	846
Dikbıyık	Saraçlı	392
Dikbıyık	Şenyurt	653
Dikbıyık	Şeyhgüven	642
Dikbıyık	Taşdemir	786
Dikbıyık	Tilkili	127
Dikbıyık	Turgutlu	539
Dikbıyık	Yenikaracalı	576
Dikbıyık	Yeşilova	317
Dikbıyık	Yukarıkarabahçe	188
BELDE/BUCAK VE KÖYLER		82.005
GENEL TOPLAM		131.194

	2010	**Nüfus**
	Çarşamba (Kent)	61.124
Merkez	(B) Hürriyet	1.959
Merkez	Acıklı	446
Merkez	Akçaltı	249
Merkez	Akçatarla	920
Merkez	Akkuzulu	243
Merkez	Alibeyli	1.169
Merkez	Allı	699
Merkez	Arımköseli	314
Merkez	Aşağıdikencik	573
Merkez	Aşağıdonurlu	101
Merkez	Aşağıesenli	311
Merkez	Aşağıkavacık	601
Merkez	Aşağımusalla	610
Merkez	Ataköy	1.310
Merkez	Bafracalı	2.046
Merkez	Beylerce	1.212
Merkez	Beyyenice	1.074
Merkez	Bezirgan	400
Merkez	Boyacılı	264
Merkez	Bölmeçayırı	663
Merkez	Canlı	588
Merkez	Cumhuriyet	3.293

Merkez	Çatak	372
Merkez	Çayvar	904
Merkez	Çerçiler	310
Merkez	Dalbahçe	534
Merkez	Demirarslan	464
Merkez	Demircili	360
Merkez	Demirli	467
Merkez	Denizler	488
Merkez	Deyincek	542
Merkez	Durakbaşı	294
Merkez	Durusu	951
Merkez	Eğridere	464
Merkez	Eğrikum	299
Merkez	Esençay	437
Merkez	Gökçeçakmak	1.079
Merkez	Gökçeli	472
Merkez	Güldere	282
Merkez	Gülören	1.018
Merkez	Gülyazı	269
Merkez	Güneşli	417
Merkez	Hacılıçay	253
Merkez	Helvacalı	703
Merkez	Karaağaç	386
Merkez	Karacalı	333
Merkez	Karakaya	1.126
Merkez	Karamustafalı	885
Merkez	Kaydan	244
Merkez	Kemer	318
Merkez	Kestanepınarı	248
Merkez	Kızılot	660
Merkez	Kirazbucağı	366
Merkez	Kocakavak	545
Merkez	Koldere	317
Merkez	Konukluk	549
Merkez	Köklük	300
Merkez	Köroğlu	608
Merkez	Kumarlı	306
Merkez	Kumköy	386
Merkez	Kumtepe	784
Merkez	Kurtahmetli	412
Merkez	Kuşçulu	257
Merkez	Kuşhane	566
Merkez	Kürtün	1.057
Merkez	Mahmutlu	268
Merkez	Melik	162
Merkez	Musçalı	587
Merkez	Namazlı	336
Merkez	Ordubaşı	527
Merkez	Orduköy	526
Merkez	Ovacık	582
Merkez	Oymalı	540
Merkez	Ömerli	502
Merkez	Paşayazı	467
Merkez	Sahilköy	945
Merkez	Sefalı	547
Merkez	Selimiye	377
Merkez	Sığırtmaç	283
Merkez	Soğucak	387
Merkez	Suğluca	169
Merkez	Şeyhhabil	315
Merkez	Tatarlı	223
Merkez	Uluköy	222
Merkez	Ulupınar	340
Merkez	Ustacalı	462
Merkez	Uzunlu	294
Merkez	Vakıfköprü	330
Merkez	Yağcılar	575
Merkez	Yamanlı	527
Merkez	Yenikışla	214
Merkez	Yeniköseli	613
Merkez	Yeşildere	777
Merkez	Yukarıdikencik	313
Merkez	Yukarıdonurlu	865
Merkez	Yukarıesenli	440
Merkez	Yukarıkavacık	638
Merkez	Zümrüt	156
Dikbıyık	(B) Dikbıyık	2.313
Dikbıyık	(B) Ağcagüney	2.095
Dikbıyık	(B) Çınarlık	4.327
Dikbıyık	Ahubaba	471
Dikbıyık	Aşağıturgutlu	278
Dikbıyık	Aşıklı	312
Dikbıyık	Bayramlı	450
Dikbıyık	Çaltı	965
Dikbıyık	Çelikli	414
Dikbıyık	Damlataş	645
Dikbıyık	Epçeli	495
Dikbıyık	Esentepe	189

Dikbıyık	Irmaksırtı	926
Dikbıyık	Kabaceviz	1.028
Dikbıyık	Karabahçe	700
Dikbıyık	Karakulak	201
Dikbıyık	Otluk	211
Dikbıyık	Porsuk	680
Dikbıyık	Saraçlı	369
Dikbıyık	Şenyurt	800
Dikbıyık	Şeyhgüven	581
Dikbıyık	Taşdemir	597
Dikbıyık	Tilkili	120
Dikbıyık	Turgutlu	461
Dikbıyık	Yenikaracalı	494
Dikbıyık	Yeşilova	362
Dikbıyık	Yukarıkarabahçe	168
BELDE/BUCAK VE KÖYLER		76.238
GENEL TOPLAM		137.362

	2012	**Nüfus**
	Çarşamba (Kent)	65.385
Merkez	(B) Hürriyet	1.643
Merkez	Acıklı	387
Merkez	Akçaltı	218
Merkez	Akçatarla	843
Merkez	Akkuzulu	211
Merkez	Alibeyli	1.167
Merkez	Allı	654
Merkez	Arımköseli	258
Merkez	Aşağıdikencik	542
Merkez	Aşağıdonurlu	125
Merkez	Aşağıesenli	304
Merkez	Aşağıkavacık	576
Merkez	Aşağımusalla	577
Merkez	Ataköy	1.343
Merkez	Bafracalı	836
Merkez	Beylerce	1.148
Merkez	Beyyenice	675
Merkez	Bezirgan	374
Merkez	Boyacılı	285
Merkez	Bölmeçayırı	631
Merkez	Canlı	619
Merkez	Cumhuriyet	3.466
Merkez	Çatak	377
Merkez	Çayvar	863
Merkez	Çerçiler	287
Merkez	Dalbahçe	529
Merkez	Demirarslan	449
Merkez	Demircili	324
Merkez	Demirli	434
Merkez	Denizler	467
Merkez	Deyincek	519
Merkez	Durakbaşı	294
Merkez	Durusu	928
Merkez	Eğridere	464
Merkez	Eğrikum	311
Merkez	Esençay	407
Merkez	Gökçeçakmak	1.006
Merkez	Gökçeli	443
Merkez	Güldere	260
Merkez	Gülören	967
Merkez	Gülyazı	233
Merkez	Güneşli	405
Merkez	Hacılıçay	295
Merkez	Helvacalı	706
Merkez	Karaağaç	372
Merkez	Karacalı	285
Merkez	Karakaya	1.037
Merkez	Karamustafalı	824
Merkez	Kaydan	230
Merkez	Kemer	320
Merkez	Kestanepınarı	203
Merkez	Kızılot	616
Merkez	Kirazbucağı	344
Merkez	Kocakavak	538
Merkez	Koldere	291
Merkez	Konukluk	490
Merkez	Köklük	278
Merkez	Köroğlu	584
Merkez	Kumarlı	295
Merkez	Kumköy	386
Merkez	Kumtepe	720
Merkez	Kurtahmetli	402
Merkez	Kuşçulu	227
Merkez	Kuşhane	552
Merkez	Kürtün	1.044
Merkez	Mahmutlu	245

Merkez	Melik	148
Merkez	Musçalı	557
Merkez	Namazlı	326
Merkez	Ordubaşı	472
Merkez	Orduköy	469
Merkez	Ovacık	547
Merkez	Oymalı	456
Merkez	Ömerli	451
Merkez	Paşayazı	457
Merkez	Sahilköy	888
Merkez	Sefalı	567
Merkez	Selimiye	376
Merkez	Sığırtmaç	301
Merkez	Soğucak	385
Merkez	Suğluca	140
Merkez	Şeyhhabil	294
Merkez	Tatarlı	203
Merkez	Uluköy	203
Merkez	Ulupınar	321
Merkez	Ustacalı	441
Merkez	Uzunlu	290
Merkez	Vakıfköprü	323
Merkez	Yağcılar	483
Merkez	Yamanlı	458
Merkez	Yenikışla	205
Merkez	Yeniköseli	591
Merkez	Yeşildere	738
Merkez	Yukarıdikencik	302
Merkez	Yukarıdonurlu	781
Merkez	Yukarıesenli	393
Merkez	Yukarıkavacık	595
Merkez	Zümrüt	152
Dikbıyık	(B) Dikbıyık	2.177
Dikbıyık	(B) Ağcagüney	1.961
Dikbıyık	(B) Çınarlık	4.271
Dikbıyık	Ahubaba	459
Dikbıyık	Aşağıturgutlu	303
Dikbıyık	Aşıklı	313
Dikbıyık	Bayramlı	405
Dikbıyık	Çaltı	952
Dikbıyık	Çelikli	364
Dikbıyık	Damlataş	588
Dikbıyık	Epçeli	484
Dikbıyık	Esentepe	181
Dikbıyık	Irmaksırtı	910
Dikbıyık	Kabaceviz	991
Dikbıyık	Karabahçe	703
Dikbıyık	Karakulak	196
Dikbıyık	Otluk	205
Dikbıyık	Porsuk	653
Dikbıyık	Saraçlı	354
Dikbıyık	Şeyhgüven	539
ikbıyık	Taşdemir	564
Dikbıyık	Şenyurt	825
Dikbıyık	Tilkili	111
Dikbıyık	Turgutlu	445
Dikbıyık	Yenikaracalı	453
Dikbıyık	Yeşilova	334
Dikbıyık	Yukarıkarabahçe	230
BELDE/BUCAK VE KÖYLER		71.417
GENEL TOPLAM		136.802

ÇARŞAMBA'DA ADI DEĞİŞEN KÖYLER

Yeni Adı	***Eski Adı***
Akçatarla	*Manalı*
Alanyaykın	*Alanyaygın*
Ardıç	*Arduç*
Aşağıesenli	*Aşağıhacımaslı*
Aşağıkavacık	*Seyfelisüfla*
Aşağımualla	*Musalla*
Beylerce	*Tekfurmeydan*
Bölmeçeyır	*Manamut*
Bölmepınar	*Cayver*
Çelikli	*Gömen*
Dalbahçe	*Taflı*
Damlataş	*Araplı*
Demirarslan	*Çilme*
Demirci	*Aruntemürlü*
Demirli	*Arımtemürlü*
Döngel	*Taşmalan*
Döngel	*Taşmalan-ı töngel*
Döngel	*Töngel*
Durakbaşı	*Alagir*
Eyercili	*Eğercili*
Gökçedere	*Gövdedere*
Gülören	*Puncoğlu*
Güneşli	*Göbelya*
Gürçam	*Fatsa*

Yeni Adı	***Eski Adı***
Güzpınar	*Karamaslı*
Karacalı	*Arınkaracalı*
Karacaören	*Karacaviran*
Kesealan	*Kisealan*
Kocakavak	*Cibacalı*
Koçyurdu	*Zevgar*
Kurtuluş	*Ağcasaz*
Oymalı	*Yağveyli*
Oymalı	*Yaveyli*
Paşayazı	*Cacil*
Salıpazarı	*Bereket*
Söğütpınarı	*Bahadır*
Söğütpınarı	*Balahur*
Suğluca	*Soğluca*
Şehkûvan	*Şeyhgüven*
Tatarlı	*Arımtarla*
Ustacalı	*Ustacılı*
Yamanlı	*Yamenli*
Yaycılar	*Yağcılar*
Yazılar	*Azman*
Yenikaracalı	*Öksekaracalı*
Yeniköseli	*Ökseköseli*
Yukarıesenli	*Yukarıhacamaslı*
Yukarıkavacık	*Seyfeliülya*

Eski Adı	***Yeni Adı***
Ağcasaz	*Kurtuluş*
Alagir	*Durakbaşı*
Alanyaygın	*Alanyaykın*
Araplı	*Damlataş*
Arduç	*Ardıç*
Arımtarla	*Tatarlı*
Arımtemürlü	*Demirli*
Arınkaracalı	*Karacalı*
Aruntemürlü	*Demirci*
Aşağıhacımaslı	*Aşağıesenli*
Azman	*Yazılar*
Bahadır	*Söğütpınarı*
Balahur	*Söğütpınarı*
Bereket	*Salıpazarı*
Cacil	*Paşayazı*
Cayver	*Bölmepınar*
Cibacalı	*Kocakavak*
Çilme	*Demirarslan*
Eğercili	*Eyercili*
Fatsa	*Gürçam*
Göbelya	*Güneşli*
Gömen	*Çelikli*
Gövdedere	*Gökçedere*
Karacaviran	*Karacaören*

Eski Adı	***Yeni Adı***
Karamaslı	*Güzpınar*
Kisealan	*Kesealan*
Manalı	*Akçatarla*
Manamut	*Bölmeçeyır*
Musalla	*Aşağımualla*
Öksekaracalı	*Yenikaracalı*
Ökseköseli	*Yeniköseli*
Puncoğlu	*Gülören*
Seyfelisüfla	*Aşağıkavacık*
Seyfeliülya	*Yukarıkavacık*
Soğluca	*Suğluca*
Şeyhgüven	*Şehkûvan*
Taflı	*Dalbahçe*
Taşmalan	*Döngel*
Taşmalan-ı töngel	*Döngel*
Tekfurmeydan	*Beylerce*
Töngel	*Döngel*
Ustacılı	*Ustacalı*
Yağcılar	*Yaycılar*
Yağveyli	*Oymalı*
Yamenli	*Yamanlı*
Yaveyli	*Oymalı*
Yukarıhacamaslı	*Yukarıesenli*
Zevgar	*Koçyurdu*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

“Ekonomik Faaliyetler”

ÇARŞAMBA OVASININ TARIMSAL KALKINMASINDA TARLA TARIMININ ÖNEMİ, SORUNLARI ve ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

İsmail SEZER[1]
Hasan AKAY[2]
Fatih ÖNER[3]

Giriş

Bir ülkede ekonomi deyince akla hizmet, sanayi ve tarım gelir. Bir ülke sanayi olmadan bağımsız bir ülke olabilir. Ancak, tarımı olmayan bir ülke asla bağımsız olamaz. Bu Türkiye içinde geçerlidir. Tarımın, nüfusu istihdam etmesi, sanayiye ham madde sağlaması ve tarımsal ürünlerin ihracatta yer aldığı pay düşünüldüğünde sanayilerin olmazsa olmazı konumundadır. İnsanların geçinebilmesi ve yaşaması için gerekli her şeyi tarım sağlamaktadır.

Tarım, Türkiye'de 2000'li yıllara kadar köylünün yapabileceği iş olarak bilinirdi. Ancak, günümüzde bilgi, bilim ve teknolojiye dayalı yapılırsa kar getiren bir sektör olduğu anlaşılmıştır. Kar getiren tarım sektörünün devamlılığı açısından son yıllarda projeli hayat başlamış olup, devlet tarım projelerine ağırlıklı olarak destek vermektedir. Bu desteği alması gereken Ziraat Mühendislerinin yerini atılımcı ve girişimci ruha sahip diğer meslek gruplarından kişiler almaktadır.

Tarım, toprak ve tohumun kullanılarak bitki ve hayvanların yetiştirilmesi, bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesi ve bunların çeşitli aşamalarda değerlendirilmesi olarak tanımlanmaktadır.

Bitkisel üretim denildiğinde, tarla tarımı ve bağ-bahçe tarımı akla gelmektedir. Tarla tarımı denince, tek ve çok yıllık otsu bitkilerin geniş alanlarda yapılan tarımı anlaşılır. Tarla bitkileri, yetiştirilen bitkilerin ve elde edilen ürünlerin cinsine göre dört gruba ayrılır: 1- Tahıllar (Buğday, arpa, yulaf, çavdar, tritikale mısır, çeltik, darılar), 2- Yemeklik tane baklagiller (Fasulye, bakla, nohut, mercimek gibi), 3- Endüstri bitkileri (Pamuk, keten, kenevir, pancar, patates, ayçiçeği, soya, yerfıstığı, tütün, şerbetçi otu, anason, kimyon, kişniş, kekik, nane, haşhaş, datura vb.) 4- Yem Bitkileri (baklagil yem bitkileri "yonca, fiğ, burçak ve benzerleri", buğdaygil yem bitkileri "ayrık, çimen, yumak, brom ve benzerleri" ve diğer familyalara mensup yem bitkileri "hayvan pancarı gibi) (Sencar ve ark., 1997).

Ülkemizde bitkisel üretime ayrılan alanın çok büyük bir kısmını (% 37'si) tarla tarımı teşkil etmektedir. Bağ-bahçe tarımı ise yaklaşık olarak %4'lük bir alanda yapılmaktadır.

[1] *Yrd. Doç. Dr., OMÜ Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi.*
[2] *Arş Gör., OMÜ Ziraat Fakültesi.*
[3] *Arş. Gör., OMÜ Ziraat Fakültesi.*

Çarşamba ovası Çukurova'dan sonra, sulanabilir ve tarım potansiyeli en yüksek ovalardan biridir. Bitkisel üretim içinde tarla bitkileri üretim alanı son 15 yılda yaklaşık % 46'lardan % 19,4'e düşmesine karşılık ilçe ekonomisine katkısı günümüzde olduğu gibi gelecekte de önemli olacaktır. Tarla bitkileri üretimi ile hayvansal üretim yakından ilgilidir. Bitkisel üretim ile hayvansal üretimi optimum biçimde yani 50/50 birleştirmek istiyorsak ilk şart tarla tarımıdır. Çarşamba ilçesi 2010 yılı tarla bitkileri ekiliş alanı 11.430 ha olup, yem bitkileri ekilişi 2.134 ha'dır. Toplam bitkisel üretim alanı 58.921 ha içinde yem bitkileri ekiliş oranı ise % 3,6 civarındadır. Çarşamba ilçesindeki işletmelerde makine kullanım seviyesi genelde yeterli olup, işletme sermayesinin yükseltilmesi için hayvancılık faaliyetlerine ağırlık verilmesi zorunludur. Bunun yolu da tarla tarımı içinde yer alan tahıl, baklagil, endüstri bitkileri, bilhassa yem bitkileri üretimini artırmadan geçmektedir (Cinemre ve ark., 1995; Anon., 2006; 2010).

Çarşamba ovası bitkisel üretim içinde tarla bitkilerinde verimliliğin sağlanmasında tarımsal yapı (işletme büyüklüğü ve arazilerin parçalılık durumu, arazi mülkiyeti, üreticilerin örgütlenme durumu, sosyal yapı, eğitim araştırma olanakları, toprak yapısı ve iklim durumu vb.), girdi ve pazarlama (sulama, gübreleme, ilaç, tohum, işgücü, toprak, alet-makine kullanımının yanı sıra ürünlerin taşınması, depolanması, pazarlanması, girdi fiyatları, vergi, teşvik destekleme alımları vb.) gibi birçok faktörün etkisi altındadır. Ancak, bitkisel üretimde verimliliğe etkili olan bu faktörler için veri toplanması ve değerlendirilmesi tekbir bildiride zor olmaktadır (Çelik, 2000; Anon., 2006).

Bu araştırmada, Çarşamba ilçesinin tarla tarımı yönünden toprak-su kaynakları potansiyeli, son 10 yıldaki bitkisel üretim yapısındaki değişimi, tarla tarımının mevcut durumu, sorunları ve çözümündeki faktörler üzerinde durulacaktır.

1. Çarşamba İlçesi Toprak-Su Kaynakları Potansiyeli ve Sorunları

1.1. Arazi Varlığı

Çarşamba ovası, Çarşamba, Terme ve Tekkeköy İlçelerini içine alan, Karadeniz sahilinde Samsun İlinin doğusunda, Yeşilırmak'ın oluşturduğu delta ovasını içine almaktadır. Türkiye'deki ovaları bulundukları yere göre kıyı ve iç ovalar diye ikiye ayırdığımızda, Çarşamba ovası yüzölçümü bakımından (895 km^2) kıyı ovaları içinde Çukurova'dan (3.150 km^2) sonra, oluşumlarına göre ise delta ovaları içinde ilk sırada yer almaktadır. Doğu – batı istikametinde 65 km, güney – kuzey istikametinde ise 35 km uzunluğa sahiptir. Ova taban arazilerinin genel eğimleri güney – kuzey istikametinde olup, ortalama % 0,1'dir. Bu eğim deniz kenarına yaklaştıkça % 0,0 – 0,02 ye kadar düşer. Yamaç arazilerde eğim % 2 – 40 arasında değişmektedir. DSİ tarafından yaptırılan su kanalları sayesinde, arazinin % 70'i tarıma elverişli hale

getirilmiştir. Geri kalan % 30'luk kısım ise ormanlık, sazlık ve bataklıktır. Sulama alanı 82.707 ha olup, 19.031 ha'ının inşaatı devam etmektedir (Esen ve Kara, 2004).

1.2. Su Kaynakları Varlığı

Çarşamba ovası sınırları içerisinde yer alan akarsular, Yeşilırmak nehri, Terme çayı, Abdal ırmağı ve bunların yan kollarından oluşmaktadır. Ortalama debileri Yeşilırmak nehrinin 183,7 m^3/s, Terme çayının 7,05 m^3/s, Abdal ırmağının ise 5,34 m^3/s'dir. Yeşilırmak üzerine ise Hasan Uğurlu ve Suat Uğurlu barajları yapılmıştır. Ayrıca, Çakmak Barajı ise içme suyunu karşılamak amaçlı inşa edilmiştir. "Çarşamba Ovası Sulaması ve Drenajı Projesi Kumköy Regülatörü ve Sağ Sahil Sulaması İnşaatı Projesi" sulama amaçlı olup, sulama alanı 20.000 ha ve fiziksel gerçekleşme % 48'dir (Esen ve Kara, 2004).

1.3. Arazi Sorunları ve Çözüm İmkânları

Çarşamba ilçesi topraklarında bitki yetiştirilmesini ve tarımsal kullanımı kısıtlayan en önemli sorun olarak drenaj bozukluğu, gölgeleme ve sulama gibi sorunlar ele alınmıştır.

1.3.1. Drenaj

Tarımsal drenaj; havadar bir kök bölgesi ve tarımsal faaliyetler için yeter derecede kuru bir üst toprak sağlamak amacıyla, kaynağı ne olursa olsun fazla suyun araziden uzaklaştırılmasıdır (Mavi, 1982). İlimizde tarımsal potansiyeli yüksek olan Çarşamba ve Bafra Ovalarında toplam 102 bin hektar arazide drenaj sorunu mevcuttur (DSİ, 1969-1970). Bu toprakların ıslah edilerek işlenebilmesi ya da daha verimli duruma getirilmesi uzun zaman ve yatırımları gerektirmektedir (Avcı, 1989).

Çarşamba ovasında toplam 82.707 ha tarım alanının sulanması ve drenajını ön gören proje 1972 yılında D.S.İ. tarafından yapılmıştır. Çarşamba ovasının taban arazilerindeki eğim yetersizliği ve toprağın ağır bünyeli olması nedeniyle ovanın belli bölümlerinin drenajı özel bir önem arz etmektedir (Apan ve Öztürk, 1999).

Çarşamba Ovasında yüksek taban suyu problemini yaratan birinci derecedeki faktör, yağışlardır. Ovada Aralık ayından itibaren taban suyu yükselmeye başlar ve taban suyu sorunu genellikle Haziran ayı ortalarına kadar devam eder (Mavi ve Uzun, 1981). Söz konusu drenaj problemi yağışlı bölgelerde kış yağışlarının taban suyu seviyesini yükseltmesi nedeniyle kışlık ekimin randımanlı olmasını ve ikinci ürün şansını ortadan kaldırmaktadır. Aynı zamanda yazlık ürünün ekimini geciktirerek verimin düşmesine neden olmaktadır (Avcı, 1989).

2010 yılı sonuna kadar yapılan drenaj çalışmaları sonucuna göre "Çarşamba Ovası Sol Sahil Yüzeysel Drenajı İnşaatı" projesinin amacı drenaj olup, drenaj alanı 29 200 ha ve fiziksel gerçekleşme % 70'dir. Diğer taraftan "Çarşamba Ovası Sulaması ve

Drenajı Projesi Çarşamba Ovası Sağ Sahil II. Kısım Yüzeysel Drenajı İnşaatı"nın da amacı drenaj olup alanı 21.000 ha ve fiziksel gerçekleştirme % 28'dir (Anon., 2010).

Drenaj bozuk sahaların ürünlerimize verdiği zararlar:

1. Drenaj problemi olan topraklar devamlı ıslak olduğundan geç ısınır. Bundan dolayı da bitkinin büyüme süresi kısalır. Sonuç olarak da bitkiler iyi gelişemez.

2. Bitki kök bölgesinin suyla doymuş olması, ya da suyun toprak yüzünde göllenmesi topraktaki hava akımını durdurur. Yani topraktaki mikro organizma faaliyetini önler.

3. Genelde birçok bitki hastalıkları ve parazitler drenaj problemi olan topraklarda daha çok ortaya çıkar.

4. Taban suyunun yüksekliği bitkilerin kök gelişmesini önler ve dolayısıyla bitkiler iyi beslenemez.

5. Drenaj problemi olan tarlalarda toprağın yapısı bozulur.

6. Drenaj problemi olan yerlerde toprak geç tava gelir ve toprak işlemesi gecikir. Tohum yatağı hazırlamak zorlaşır, fazla masraf ve sürüm ister.

7. Bitki kök bölgesinin suyla dolmuş olması toprakta oksijen eksikliğine neden olur. Bitki havasızlık nedeniyle su ve gıdasını iyi alamaz, bazen de tamamen ölür.

Drenaj konusunda öneriler:

1. Drenaj, gerekli yerlerde kültür bitkilerinin verimini artırmada önemli bir kültür teknik hizmetidir. Drenajın etkinliği drenaj ile birlikte arazi tesviyesi hizmetinin de yapılması ile artacaktır

2. Ovada tarla içi drenaj çalışmaları tamamlanmadan sulamaya geçilmesi durumunda, sulamadan beklenilen yararın sağlanamayacağı aşikârdır

3. Kış yağışlarından dolayı oluşacak yüzey sularını tahliye etmek için yüzey drenajı önlemi mutlaka alınmalıdır.

4. Drenaj tesisi döşenen sahalarda emicilerin yakınına söğüt, kavak ve fındık gibi ağaçların dikilmemesi gerekir. Aksi halde kökleri tesisi tıkayacağından ömrünü azaltır.

5. Yaş işlenerek pulluk tabanı oluşmuş arazilerde 3-4 yılda bir dip kazan çekilerek sert tabakanın kırılması, yüzey sularının topraktan daha çabuk uzaklaşarak infiltre olmasına, sürüm ve ekim işleminin ise daha erken yapılmasına imkân verir.

6. Drenaj projesinin öngörülen sürede tamamlanmamasının önemli nedenlerinden bir tanesi de ödenek yetersizliği ve ödeneklerin zamanında aktarılamamasıdır. Ülkemizde yüksek enflasyon nedeniyle inşaat maliyetleri hızla

arttığından ihale edilen projelerin sürekli olarak revize edilerek yeniden keşif artışlı ihalesini gündeme getirmektedir. Bu durum ise işlerin sürüncemede kalarak uzamasına neden olmaktadır.

7. Drenaj sistemleri inşa edildikleri amacı sürekli olarak yerine getirebilmeleri için düzenli bir bakıma gereksinim duyarlar. Bakımı yapılmayan drenaj sisteminde zamanla akışın azalacağı ve taban suyu seviyesinin yükselmesiyle de sistemin fonksiyonunu engelleyeceği açıktır. Bu nedenle ovada yapılan drenaj sistemlerinin uzun süre hizmet verebilmeleri için bakım çalışmaları amacıyla bir stratejinin belirlenmesi yararlı olacaktır. Dolayısıyla ovada yapılan kapalı ve açık drenaj sistemleri için iklim, toprak tipi, yetiştirilecek bitki türüne bağlı bir bakım planının şimdiden devreye sokulması uygulayıcı kuruluşlar tarafından göz ardı edilmemelidir.

8. Bitkiler değişik kök sistemine sahip olduklarından topraktan kaldırdıkları besin maddeleri de değişiktir. Her yıl değişik ürün yetiştirilmeli ve bazı besin maddelerinin fazlaca sömürülmesine izin verilmemelidir (Esen ve Kara, 2004).

1.3.2. Sulama

Sulamanın önemini daha iyi anlayabilmek için suyun bitki hayatındaki önemini bilmek gerekir. Fizyolojik olarak bitkinin % 60 ila % 95'ini su oluşturmakta olup, fotosentez, fotosentez ürünleri ve besin maddelerinin alınması ve iletilmesi, yapısal destek, büyüme, gelişme ve transpirasyon olayları için şarttır. Bazı tarla bitkilerinden 1 ton ürün üretmek için gerekli su miktarı mısır 450 m^3, buğday 1.200 m^3, çeltik 2.700 m^3, patates ise 500 m^3 su tüketmektedir (Bayrak, 1979).

Sulamadan elde edilen faydalar çok yönlü sıralayacak olursak;

1. Sulama ile birim alandan elde edilen ürün miktarı kuraklığa bağlı olarak dört beş kat olabilir.

2. Sulama ile bir yılda birden fazla ürün alınabilmektedir.

3. Sulama yapılınca, daha fazla gelir getiren bitkiler ekilebilmektedir ve dolayısıyla üreticinin geliri artmaktadır.

4. Sulama üretim ve gelirlerdeki dalgalanmaları önlemektedir.

5. Sulama gübrelerin verimli kullanılmasını sağlar. Sulanan alanlarda yalnız çiftlik gübresi değil ticaret gübrelerinin kullanılması da artmaktadır. Bundan dolayı da toprakların bitki besin maddelerince zenginleşmesi ve verimin artması sağlanmaktadır.

6. Sulama hayvancılığın gelişmesin de etkili olmaktadır. Sulama ile hayvan yemi çeşidi ve verimi arttığından işletmelerdeki hayvan sayısı ve verimi de artmaktadır.

7. Sulama, işgücünün verimli kullanılmasını sağlamaktadır.

8. Sulama iklimi yumuşatmaktadır. Sulama sonucu, alandaki buharlaşmalarla özellikle yaz aylarının sıcak ve kurak günlerinde havadaki nem oranı yükselmekte, sıcaklık birazda olsa azalmakta, yağış artmaktadır.

Tarımda sulamanın genel amaçlarını sıralayacak olursak;

1. Bitkilerden su ihtiyacının karşılanması

2. Toprak altı zararlılarıyla mücadele

3. Donlara karşı korunmak

4. Tuzlu ve alkali toprakların ıslahı

5. Gübreleme de bir vasıta olması için yapılmaktadır.

Çarşamba Ovasında Sulamanın Önemi

Genel olarak ülkemizin Doğu Karadeniz bölgesi ve bazı küçük iklim adacıkları hariç her tarafında sulamaya ihtiyaç vardır. Çarşamba ovası, yazları sıcak ve kurak, kışları serin ve yağışlı geçen, serin ve yarı rutubetli bir iklime sahiptir (Mavi, 1981). Çarşamba meteoroloji istasyonu uzun yıllar ortalama iklim değerleri *Çizelge 1*'de verilmiştir. Çarşamba ovasının uzun yıllar yıllık yağış toplamı 955,4 mm olmasına karşılık yazlık ürünlerin yetişme dönemi olan Nisan-Ekim aylarında düşen yağış miktarı toplamı 416,8 mm olup, mevsimlere dağılışı da bitkilerin su isteklerine uygun değildir. Yağışların yarısından fazlası 538,6 mm'si önemli bir bölümü kışın ve sonbahar aylarında düşmektedir. Yazlık bitkilerin sulanmasına kesinlikle ihtiyaç vardır. Çarşamba ovası tarımında sulama vazgeçilmez bir tedbir olarak daima düşünülmelidir.

Çizelge 1. *Çarşamba Meteoroloji İstasyonu uzun yıllar iklim değerleri (Anon. 2011)*

Meteorolojik Elemanlar	***Ortalama Sıcaklık (^{o}C)***	***Toplam Yağış (mm)***	***Buharlaş-ma (mm)***	***Ort.Nispi Nem (%)***	***Ort. Rüzgar Hızı (m/s)***	***Güneş-lenme***
Ocak	*8.90*	*96.1*	*18.0*	*69.3*	*2.9*	*2.4*
Şubat	*10.1*	*85.5*	*21.0*	*70.9*	*2.9*	*2.9*
Mart	*8.59*	*88.7*	*38.5*	*73.0*	*2.6*	*3.1*
Nisan	*11.89*	*70.3*	*70.8*	*73.0*	*2.4*	*4.1*
Mayıs	*17.17*	*54.8*	*109.8*	*72.8*	*2.4*	*6.1*
Haziran	*22.29*	*48.3*	*154.5*	*70.5*	*2.4*	*8.1*
Temmuz	*24.52*	*52.6*	*180.7*	*70.8*	*2.4*	*8.2*
Ağustos	*23.41*	*60.1*	*163.7*	*73.6*	*2.3*	*7.9*
Eylül	*23.81*	*80.4*	*109.2*	*77.6*	*2.3*	*5.9*
Ekim	*15.46*	*97.4*	*66.4*	*77.6*	*2.2*	*4.5*
Kasım	*15.20*	*110.7*	*39.9*	*72.7*	*2.5*	*3.3*
Aralık	*12.16*	*110.5*	*28.4*	*70.9*	*2.8*	*2.3*
Yıllık	*16.13*	*955.4*	*1000.9*	*72.8*	*2.5*	*4.9*

Çizelge 1'den de görüleceği gibi Çarşamba ovasında yıllık ortalama toplam yağış 955,4 mm olup, en fazla yağış 110,7 mm ile Kasım ayında, en az yağış ise 48,3 mm ile Haziran ayındadır.

Ovada en düşük sıcaklık, 8,59^{o}C ile Mart ayı ortalaması, en yüksek sıcaklık 24,52^{o}C ile Temmuz ayı ortalamasıdır. Kasım ayından itibaren yağış miktarı buharlaşmadan fazla olduğu için toprakta su birikintisine dolayısıyla taban suyunun yükselmesine neden olmaktadır. Bu durum Nisan ayına kadar sürmektedir. Taban suyu sorununun ise Mayıs hatta Haziran ortalarına kadar sürdüğü ortaya çıkmıştır (Esen ve Kara, 2004).

Kısaca ülkemizde Sulama Suyu kullanımı özetleyecek olursak;

Türkiye'de 1950'den bu yana DSİ ve Mülga KHGM tarafından değişik ölçeklerde 9000'in üzerinde sulama projesi tamamlanmıştır. Değerlendirmelere göre sulama oranı,

- İyi işletilen tesislerde % 66,
- İyi işletilemeyen tesislerde ise % 33'lere kadar düşmektedir.
- Sulama Randımanı % 45'lerdedir. Sulama oran ve randımanları düşüktür.

Neden Modern Sulama Sistemleri?

Sulamada esas, bitkinin doğal yollarla karşılayamadığı suyun istediği zaman da ve en uygun metodla karşılanmasıdır. Topraktaki suyun fazlası taban suyunun yükselmesine, çoraklaşma ve tuzlanmaya ve verim kayıplarına neden olur. Azı da verim ve üretim kayıplarına neden olmaktadır. Damlama sulama ile ise % 30-80 su tasarrufu, % 20-50 verim artışı, % 40 enerji, % 50 gübre ve % 30 ilaç tasarrufu sağlanmaktadır *(Çizelge 2).*

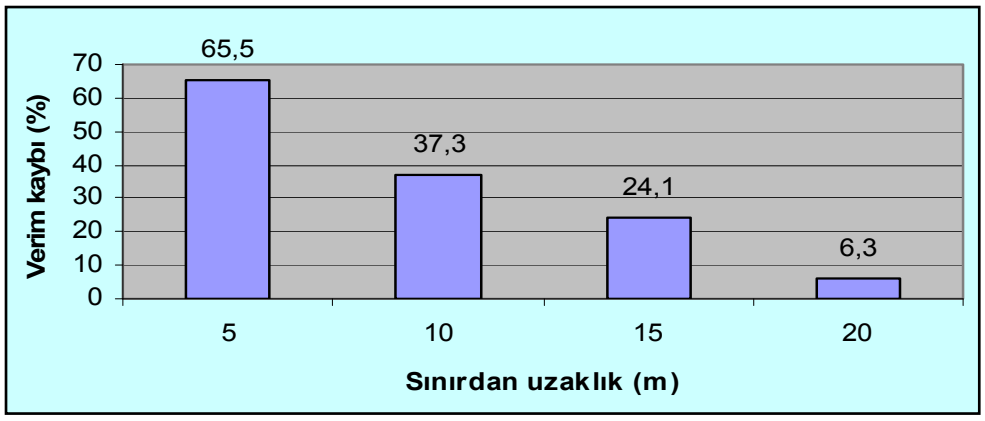
Çizelge 2. *Basınçlı sulama yöntemlerinde Salma sulamaya göre su tasarrufu ve verim artışı (%)*

Ürün	***Damla Sulama Yöntemi***		***Yağmurlama Sulama Yöntemi***	
	Sulama Suyu Tasarrufu (%)	*Verim Artışı (%)*	*Sulama Suyu Tasarrufu (%)*	*Verim Artışı (%)*
Buğday	*-*	*-*	*48*	*32*
Mısır	*72*	*30*	*33*	*15*
Şeker pancarı	*65*	*46*	*40*	*40*

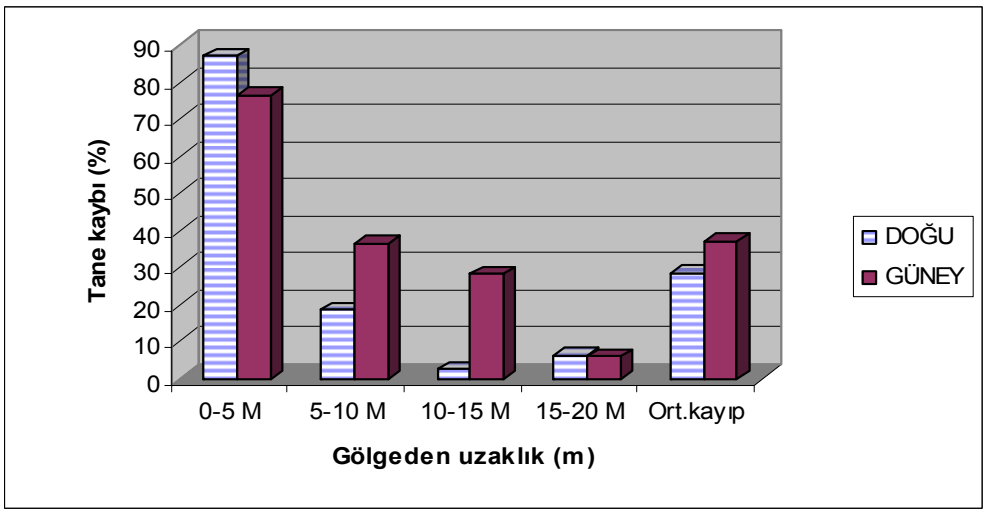
Özetle, Çarşamba ovası sulama alanlarında arazi toplulaştırması, tesviye ve drenaj gibi tarla içi geliştirme hizmetleri tamamlanamadığı için sürdürülebilir bir sulama yöntemi gerçekleştirilememektedir.

1.3.3. Çarşamba Ovasında Tarla Sınırlarında Bulunan Ağaçların Tarıma Olan Etkileri

Çarşamba ovasında tarla sınırlarında bulunan ağaçların mısır ve soya bitkilerinde meydana getirdiği ürün kayıplarının araştırıldığı bir çalışmada; en fazla gölgeleme yapan ağaç türlerinden % 82 ile söğüt olup, mısır ve soyada meydana getirdiği ürün kaybı değerlerine bakacak olursak; mısırın dekara verimine gölgelemenin etkisi % 30,6 kadar azalmalara neden olmuştur *(Şekil 2).* Soyada ise bu oran % 33,4 civarında azalmalara neden olmuştur *(Şekil 3).*

Şekil 2. *Kontrole göre gölgelemenin mısırda tane verimine etkisi (%).*

Şekil 3. *Soyada gölgelemenin kontrole göre tane kaybı (yönlerin ortalaması).*

Soyanın dekara verimine gölgelemenin etkisi; Gölgeleme yönü bakımında en yüksek tane verimi kuzey, güney ve batı yönlerinden (sırasıyla 275, 255 ve 240 kg/da) alınırken, en fazla etkisi doğu yönünde olmuş ve en az dekara (216 kg) tane verimi alınmıştır (Ağdağ ve Ark., 1999).

2. Çarşamba İlçesinin Bitkisel Üretim Yapısı ve Değişimi

Türkiye, nüfusu hızla artış gösteren ülkeler arasında yer almaktadır. 1965 yılında toplam nüfusumuzun yaklaşık % 68,8'i kırsal kesimde yaşarken 2000'de % 35 iken, 2010 yılında bu oran % 23,5'e düşmüştür. 2000'li yıllarda % 35 civarındadır. Çarşamba ilçesinde ise 1965 yılında % 88.3 köylerde yaşarken, 2000 yılında bu oran % 62,5, 2010 yılında ise % 55,5'e düşmüştür (Anon., 2009; 2010). Çarşamba ilçesinin kırsal nüfusu Türkiye genelinin 2 katından fazla olup bu kısım direk tarımla geçinmektedir *(Çizelge 3)*.

Çizelge 3. *Çarşamba merkez ve kırsal nüfusunun Türkiye ile karşılaştırılması*

Yıllar	*Çarşamba Şehir Nüfusu*	*Çarşamba Kırsal Nüfusu*	*Çarşamba Toplam Nüfusu*	*Türkiye Genel Nüfus Toplamı*	*Türkiye Kırsal Nüfusu (%)*	*Çarşamba Kırsal Nüfusu (%)*
1965	*18.003*	*111.422*	*129.425*	*27 754 820*	*68,8*	*88,3*
1980	*28.422*	*135.316*	*163.738*	*19 645 007*	*56,1*	*82,6*
2000	*49.189*	*82.005*	*131.194*	*40 630 435*	*35,1*	*62,5*
2010	*61.124*	*76.238*	*137.362*	*73 722 988*	*23,5*	*55,5*

Bitkisel üretim açısında son 15 yılda ekilebilir arazi 53.430 ile 58.920 bin hektar arasında değişmiştir. Ancak, asıl değişim bitkisel üretim içinde tarla alanında olmuştur. Tarla alanı 1995 yılında % 45,7'lik pay alırken (25.560 hektar), 2010 yılında bu oran % 19,4'e düşmüş (11.430 hektara), yani % 45 azalmıştır. Bunun yanında, bahçe alanı içinde sayılan dikili meyve alanı ise 1995'de % 26 (14.470 hektar) iken, 2010 'da % 44,3'e (26.100 hektara) çıkmış, yani % 58,5 artmıştır. Sebze alanlarında ise son 15 yılda önemli bir değişiklik olmamış olup, yaklaşık % 29 (17.290 ha) pay almaktadır *(Çizelge 4)* (Anon., 2010).

Çizelge 4. *Çarşamba ilçesi bitkisel üretim alanındaki değişim (hektar)*

Yıllar	*Toplam Alan*	*Ekilen Tarla Alanı*	*% Değişim*	*Sebze Bahçeleri Alanı*	*% Değişim*	*Meyve Alanı*	*% Değişim*
1995	*55.830*	*25.550*	*45,7*	*15.800*	*28,3*	*14.470*	*25,9*
2000	*53.430*	*21.880*	*40,9*	*16.150*	*30,2*	*15.400*	*28,8*
2005	*56.590*	*16.070*	*28,4*	*16.060*	*28,3*	*24.460*	*43,2*
2010	*58.920*	*11.430*	*19,4*	*17.290*	*29,3*	*26.100*	*44,3*

2.1. Tarla Bitkileri Yetiştiriciliği ve Sorunları

Bitkisel ürünler içerisinde en fazla ekilen ve üretilen ürün grubu, dünya'da ve ülkemizde olduğu gibi ilçemizde de tahıllardan buğday, mısır ve çeltiktir.

Buğday: Dünyada ve ülkemizde serin iklim tahılları içerisinde en fazla ekilen alanı ve üretime sahiptir. Çarşamba ilçesinde ise buğday ekimi 2000 yılında 900 dekar iken 2010 yılında 1.750 dekara yükselmiştir. Ekim alanındaki 2000 yılına göre 2010 yılında % 94.44 artmıştır. Dekara dane verimi ise 2000 yılında 400 kg iken 2010 yılında 550 kg çıkmış olup % 37,5 artış olmuştur. Toplam dane üretimi 2000 yılında 360 ton iken 2010 yılında 962,5 tona çıkmıştır *(Çizelge 5).* Bilindiği gibi buğday ekim alanlarının büyük kısmı kurak ve yarı kurak alanlar oluşturmaktadır. Yıllardır süregelen ıslah çalışmalarıyla verim potansiyeli yüksek buğday çeşitlerinin üretime kazandırıldığı ve bunların yetiştiriciye ulaştırıldığı kabul edilmekle birlikte, buğday verimi etkileyen ve dalgalanmalara neden olan en büyük neden ilkbahar yağışları olmaktadır. Ancak, ilçemizde tersi bir durum söz konusu olup, yağışların ilkbahar gelişme döneminde fazla olmasından dolayı mantari hastalıklara karşı en az 1 veya iki kere ilaçlama yapılması zorunluluğu vardır. İlçede son 10 yılda dekara % 37,5'lik artış yeterli görülse bile, kaliteli buğday üretimi için bilhassa nitelikli tohumluk kullanımının yanısıra, geliştirilmiş yetiştirme teknikleri ve yeterli girdi kullanma zorunluluğu vardır. Diğer taraftan, çoklu ürün tarımı yapılan ilçelerimizde ise buğday veriminin yüksek olması, işçiliğin öteki ürünlere göre daha az ve en önemlisi de pazarlama güvencesinin olması gibi nedenler, üreticileri buğday yetiştirmeye devam etmektedir (Kün, 1996; Sezer ve ark., 1997).

Mısır: Ülkemiz mısır üretimine bakıldığında; önemli artışlar olduğu gözlenmektedir. Çarşamba ilçesinde ise mısır ekimi 2000 yılında 10.100 dekar iken 2010 yılında 7.850 dekara düşmüştür. Ekim alanındaki azalma 2000 yılına göre 2010 yılında % 22,3 civarındadır. Ancak, 2000 yılında 100 dekar olan silajlık mısır alanı 2010 yılında 1.250 dekara çıkmış olup % 125'lik artış söz konusudur. Ancak dane ve silajlık mısır ekim alanı toplamı 9.100 dekar olup, yinede % 10 azalmıştır. Dekara dane verimi ise 2000 yılında 500 kg iken, 2010 yılında 950 kg çıkmış, % 90 artış sağlanmıştır. Toplam dane mısır üretimi 2000 yılında 5.050 ton iken 2010 yılında 7.458 tona çıkmıştır. Silajlık mısır üretimi ise 2010 yılında 4.375 ton olmuştur *(Çizelge 5).* Çarşamba ilçesinde birim alan veriminin artmasına karşılık yeterli değildir. Bilhassa, Çarşamba ve Terme gibi ilçelerde yetersiz drenajdan dolayı ekimin zamanında yapılamaması, melez mısırda çeşit seçimindeki yanlışlıklar, özellikle yamaç ve sırtlarında açık tozlanan çeşitlerin ekilmesi, gübreleme ve sulamanın geleneksel yöntemlerle yapılması, sulama imkânlarının kısıtlı olması, mısır tarımının yeterince bilinmemesi, gerekli ekipmanlarının yetersizliği gibi nedenlerden dolayı düşüktür. Ayrıca, buğdayın peşine ikinci ürün dane amaçlı mısır tarımında, mekanizasyonun yetersiz ve sulama suyu yetersiz olmasını da ilave edebiliriz (Sezer ve Köycü; 1988; 1995; Sezer ve Ark.; 1994; Sezer ve Yanbeyi, 1997). Diğer taraftan, ilçemiz mısır ekimine özendiren birçok neden vardır. Bu nedenlerin başında yüksek verimli çeşitlerin getirilmesi, suyla gübrenin etkin kullanımı, üretiminde mekanizasyonun

artması, pazarlamasının kolaylığının yanı sıra il hayvancılığın geliştirme çabaları ağırlıklı olarak dane ve silaj amaçlı ana ürün ve ikinci ürün olarak hem alan, hem de birim alan verimini en az % 30 artırma şansına söz konusudur. Çarşamba ilçesinde ise dane mısır üretimini dekara en az 1.200 kg'a, silaj verimi ise en az 5 tonun üzerine çıkartılabilir (Köycü ve ark. 1991; Ağdağ ve ark.; 1995; 1999; Kurt ve Sezer, 1999; Sezer, 1999).

Çizelge 5. *Çarşamba ilçesi 2000-2010 yılları tarla bitkileri ekiliş, üretim ve verim değerleri*

Ürünler		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Buğday	Ekiliş (Dekar)	900	850	1000	1500	2550	2550	2250	1850	1800	1800	1750
	Üretim (Ton)	3600	3400	4000	6000	10000	10000	11250	1017,5	990	990	693
	Verim (kg/da)	400	400	400	400	400	400	500	550	550	550	550
Mısır (Dane)	Ekiliş (Dekar)	10100	10000	10100	8500	7500	7500	6200	6285	5800	5250	7850
	Üretim (Ton)	5300	50000	50550	46750	48100	48100	5580	5580	5220	4725	7458
	Verim (kg/da)	500	500	500	550	650	650	900	900	900	900	950
Çeltik	Ekiliş (Dekar)	750	750	750	800	750	750	700	550	550	480	950
	Üretim (Ton)	6000	4500	4500	4800	4125	4125	5250	412,5	385	336	713
	Verim (kg/da)	600	600	550	600	550	550	750	750	700	700	750
Fasulye (Dane)	Ekiliş (Dekar)	6000	5000	6000	4500	4000	4000	3000	3250	2800	2500	4500
	Üretim (Ton)	1800	1500	1800	1350	1200	1200	1050	113,75	98	87,5	135
	Verim (kg/da)	30	30	30	30	30	30	35	35	35	35	30
Şeker pancarı	Ekiliş (Dekar)	2250	1630	1694	1463	1450	1450	1121	440	248	278	180
	Üretim (Ton)	135000	97800	101640	87780	79750	79750	61655	2420	1240	1390	900
	Verim (kg/da)	6000	6000	6000	6000	5500	5500	5500	5500	5000	5000	5000
Tütün	Ekiliş (Dekar)	400	400	400	350	200	200	150	95	54	35	25
	Üretim (Ton)	400	400	400	350	200	200	15	9,5	5,4	3,5	3
	Verim (kg/da)	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	110
Soya	Ekiliş (Dekar)	900	800	800	850	450	650	400	350	350	350	565
	Üretim (Ton)	3600	2800	3200	2800	1462	1462	140	122,5	122,5	122,5	198
	Verim (kg/da)	400	350	400	350	325	325	350	350	350	350	350
Patates	Ekiliş (Dekar)	100	20	20	22	20	20	10	8	8	-	2
	Üretim (Ton)	2250	450	450	495	440	440	22	17,6	17,6	-	4
	Verim (kg/da)	2250	2250	2250	2250	2200	2200	2250	2200	2200	-	1800
Yonca (Yeşil Ot)	Ekiliş (Dekar)	100	100	80	80	75	75	40	50	52	53	54
	Üretim (Ton)	1100	11000	880	880	1100	1100	-	-	-	-	243
	Verim (kg/da)	1100	1100	1100	1100	1100	1100	-	-	-	-	4500
Fiğ (Yeşil)	Ekiliş (Dekar)	-	28	28	52	75	80	443	650	512	400	550
	Üretim (Ton)	-	140	140	260	500	500	-	-	-	-	1100
	Verim (kg/da)	-	500	500	500	500	500	-	-	-	-	2000
Silaj mısır	Ekiliş (Dekar)	100	200	295	538,8	675	750	1233	655	660	690	1250
	Üretim (Ton)	-	6000	8850	16164	4000	3750	-	-	-	-	4375
	Verim (kg/da)	-	3000	3000	3000	4000	3750	-	-	-	-	3500

Çeltik: Tahıllar içerisinde önemli bir yere sahip sıcak iklim tahıllıdır. Dünyada ekim alanı yönünden buğdaydan sonra ikinci, üretimde ise mısırdan sonra ikinci sırada bulunan çeltik, Türkiye'de son yıllarda önemli artışlar olmuştur. Türkiye dünyada ithalatçı ülke konumunda iken neredeyse kendine yeter konuma gelmiştir. Çarşamba ilçesi ise çeltik ekimi 2000 yılında 750 dekar iken 2010 yılında 950 dekara yükselmiştir. Ekim alanındaki 2000 yılına göre 2010 yılında % 26,7 artmıştır (Anon., 2010). Dekara dane verimi ise 2000 yılında 600 kg iken 2010 yılında 750 kg çıkmış olup % 25 artış olmuştur. Toplam çeltik üretimi ise 2000 yılında 450 ton iken 2010 yılında 712,5 tona çıkmıştır *(Çizelge 5).*

Samsun ili genel ortalama dekara çeltik verimi 822 kg ile Türkiye ortalama veriminin (778 kg) üzerindedir. Ancak, ilçe düzeyindeki verim ortalamalarına baktığımızda, Terme ve Çarşamba ilçelerinin verimi 700 kg civarında olup, il ve ülke ortalamasının altındadır. İlimizde çeltik verim ve kalitenin yükseltilmesi; çeşit seçiminden tüketiciye ulaşana kadar bütün safhalarda uygun çeşit, yetiştirme, işleme, depolama ve pazarlama tekniklerinin kullanılması ile olur. Bunları özetleyecek

olursak; Çeşit seçiminde pazarın kalite istekleri, seçilecek çeşidin fiziksel ve kimyasal özellikleri, olgunlaşma gün sayısı, olgunlaşmada yeknesaklık, çevre şartlarından etkilenme durumu v.b göz önüne alınmalıdır. Bu özellikler dikkate alınarak Türkiye için; iri, camsı taneli pirinç veren çeşitlerin üretimi yapılmalıdır. Tarla hazırlığında dikkat edilecek en önemli husus tarla tesviyesidir. Bu da son yıllarda ülkemizde ve bölgemizde kullanılmaya başlayan lazer tarla tesviye aletleri ile olur. Ayrıca, ekim zamanında yapılmalı, zirai mücadele ilacı uygun zamanda ve dozda kullanılmalı, gübre çeşidi ve uygulama zamanı ve dozuna dikkat edilmeli, sulama zamanı miktarı ve kesme zamanına dikkat edilmeli, tanede rutubet oranının ölçülerek tane neminin % 22-24 arasında olduğunda hasat yapılmalıdır. Hasat, kurutma ve depolamada uygun yöntem kullanılmalıdır. Kırıksız randımanı yükseltmek için, çeşit seçimi, yetiştirme tekniği ve çevre şartlarından etkilense de, yüksek kırıksız randıman için fabrikada da uygun pirince işleme yöntem ve teknolojileri kullanılmalıdır (Sezer ve Mut, 2004; Sezer ve Köycü, 1994; 1997; Sezer ve Ark., 1995) .

Çarşamba ve Terme ilçelerinin dekara verimini 800 kg üzerine çıkarma şansımız olduğu gibi, fideleme dikim yöntemine geçilmesi, sulamaya yeni açılacak alanlarda dikkate aldığımızda hem birim alan verimini, özellikle ekim alanını en az 2 katına çıkarma şansımız vardır (Sezer ve Kurt,1999).

Fasülye: Ülkemizde yetiştirilip tüketilen yemeklik tane baklagiller; nohut, mercimek, fasulye, bezelye, bakla ve börülcedir. Çarşamba ilçesinde ise sınırlı bir alanda kuru fasülye tarımı yapılmaktadır. Fasülye ekimi 2000 yılında 6000 dekar iken 2010 yılında 4500 dekara düşmüştür. Ekim alanındaki 2000 yılına göre 2010 yılında % 25 azalmıştır. Dekara dane verimi ise son 10 yılda değişmemiş 30 kg civarında kalmıştır *(Çizelge 5).* Toplam dane üretimi 2000 yılında 180 ton iken 2010 yılında 135 tona düşmüştür (Anon, 2010). Toprak verimliliği üzerine olumlu etkisi olan yemeklik tane baklagillerin; uygun ekolojilerde ekim nöbetine alınması teşvik edilmelidir. Unutulmamalıdır ki tarımda toprağın canlılığını korumak ve sürdürmek birim alandan yüksek verim almaktan çok daha önemlidir. Bu açıdan baklagillerin ekim nöbetindeki yeri unutulmamalıdır (Şehirali, 1988).

Şeker Pancarı: Bugün dünyada şeker kaynağı olarak kullanılan iki önemli bitki vardır. Bunlardan birincisi, daha çok tropik ve subtropik bölgelerde yetiştirilen şeker kamışı diğeri ise ılıman kara iklimlerinde yetiştirilen şeker pancarıdır. Halen dünya şeker üretiminin % 68,9'u şeker kamışından, % 31,1'i şeker pancarından karşılanmaktadır. Türkiye de yegâne şeker kaynağı şeker pancarı olup, önemli bir sanayi bitkisidir. Çarşamba ilçesinde ise şeker pancarı ekimi 2000 yılında 2.250 dekar iken 2010 yılında 180 dekara düşmüştür. Ekim alanındaki 2000 yılına göre 2010 yılında % 92 azalmıştır. Dekara dane verimi ise 2000 yılında 6000 kg iken 2010 yılında

5.000 kg düşmüştür. Toplam dane üretimi 2000 yılında 13.500 ton iken 2010 yılında 900 tona düşmüştür (Anon, 2010).

Tütün: dünyada ekononik değeri yüksek olan bitkilerden biridir. Değişik şekillerde kulanılmakla beraber sigara şekilde içimi yangın olanıdır. Çarşamba ilçesi tütün ekimi 2000 yılında 400 dekar iken 2010 yılında 25 dekara düşmüştür. Ekim alanındaki 2000 yılına göre 2010 yılında % 93,75 azalmıştır. Dekara dane verimi ise 2000 yılında 100 kg iken 2010 yılında 110 kg yükselmiştir *(Çizelge 5).* Toplam dane üretimi 2000 yılında 40 ton iken 2010 yılında 2,75 tona düşmüştür (Anon, 2010).

Soya Fasülyesi: Soya dünyanın bir numaralı protein ve yağ bitkisidir. Protein ve mineral maddeler bakımından insan beslenmesinde önemli bir besin kaynağıdır. Çarşamba ve Terme ilçeleri önemli sayılabilecek miktarda soya üretimi yapılmaktadır. Çarşamba ilçesinde soya fasülyesi ekimi 2000 yılında 900 dekar iken 2010 yılında 565 dekara düşmüştür. Ekim alanındaki 2000 yılına göre 2010 yılında % 37,22 azalmıştır. Dekara dane verimi ise 2000 yılında 400 kg iken 2010 yılında 350 kg düşmüştür *(Çizelge 5).* Toplam dane üretimi 2000 yılında 360 ton iken 2010 yılında 197,5 tona düşmüştür (Anon, 2010). Soya fasülyesinin tohumlarında % 20 civarında yağ ve % 36 civarında protein içeren soya ülkemizde çoğunlukla, yağ bitkisi olarak değerlendirilmektedir. Ancak diğer ürünlere göre yüksek protein içermesi sebebiyle soyadan et, süt, un ve benzeri ürünlerde yapılabilmektedir. Ülkemiz halkı ve gıda sanayinde soya ürünlerinin tüketimi son yıllarda artmış ve artmaya devam etmektedir. Özellikle hayvansal et fiyatlarının artması nedeniyle bazı hazır gıdalarda hayvansal et yerine soya eti ve kıyması kullanımı yaygınlaşmıştır. Bölgemizde soyadan et ve süt ürünleri imal edilebilecek küçük ölçekli fabrika veya fabrikaların kurulması suretiyle soya daha iyi değerlendirilmiş olacaktır. Aynı zamanda soyanın katma değeri de artmış olacaktır.

Patates: Halkımızın temel besin maddelerinden bir diğeri olan patates, Samsun ilinde de önemli miktarda üretilmektedir. Çarşamba ilçesinde patates ekimi 2000 yılında 100 dekar iken 2010 yılında 2 dekara düşmüştür. Ekim alanındaki 2000 yılına göre 2010 yılında % 98 azalmıştır. Dekara dane verimi ise 2000 yılında 2.250 kg iken 2010 yılında 1800 kg düşmüştür *(Çizelge 5).* Toplam dane üretimi 2000 yılında 225 ton iken 2010 yılında 3,6 tona düşmüştür (Anon, 2010). Ancak, ilimizde üretilen patates satışa sadece yumru olarak sunulmaktadır. İşlenmiş patates ürünlerinin (dondurulmuş parmak patates, patates cipsi ve patates gevreği gibi) Samsun marketlerinde bulunması, Samsun halkının bu ürünlerin tüketimine ilgi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu tür işlenmiş patates ürünlerinin, bölgemizde üretilen patateslerden elde edilmesi Samsun haklına ve üreticiye ekonomik anlamda katkı sağlayacaktır.

Yonca: Bugün için yurdumuzda yaygın olarak "geleneksel dörtlü" adı verilen yonca, korunga, fiğ ve burçağın tarımı yapılmaktadır. Bu yem bitkileri içerisinde en geniş yeri fiğ ve yonca kaplamaktadır. Çarşamba ilçesi, yonca ekimi 2000 yılında 100 dekar iken 2010 yılında 54 dekara düşmüştür. Ekim alanındaki 2000 yılına göre 2010 yılında % 46 azalmıştır. Dekara yeşil ot verimi ise 2000 yılında 1100 kg iken 2010 yılında 4500 kg yükselmiştir *(Çizelge 5).* Toplam yeşil ot üretimi 2000 yılında 110 ton iken 2010 yılında 243 tona yükselmiştir (Anon, 2010).

Fiğ: Yem bitkileri içerisinde kışlık ara ürün olarak son derece önemli olan fiğ tarımı ilçede 2001 yılında 28 dekar iken 2010 yılında 550 dekara yükselmiştir. Ekim alanındaki 2000 yılına göre 2010 yılında % 964,29 yükselmiştir. Dekara yeşil ot verimi ise 2000 yılında 500 kg iken 2010 yılında 2000 kg yükselmiştir *(Çizelge 5).* Toplam yeşil ot üretimi 2000 yılında 14 ton iken 2010 yılında 1100 tona yükselmiştir (Anon, 2010). Toprak verimliliği üzerine olumlu etkisi olan baklagil yem bitkilerin; ovamızda taban su sorunu olmayan alanlarda, toprağın canlılığını korumak ve sürdürmek birim alandan diğer bitkilerden yüksek verim almak için mutlaka değerlendirilmesi gerekmektedir.

3. Çarşamba Ovasının Tarımsal Sorunları ve Çözüm Önerileri

3.1. Yasal ve Siyasi Sorumluluklar

Günümüzde sivil toplum örgütlerinin tüm konularda olduğu gibi ülke tarım politikalarının oluşumuna da katkı yapması demokrasi ile yönetilen neredeyse tüm ülkelerde gerçekleşmektedir. Bu açıdan ülkenin tarım politikaları belirlenirken Tarım Bakanlığı, Üniversiteler ve konu ile ilgili tarım kooperatiflerinin temsilcileri ve tarımla ilgili her türlü dernek ve sivil toplum örgütünün temsilcilerinin de görüşleri alınmalıdır. Tarımsal destekleme politikası belirlenirken üreticilerin de buna destek vermesi, destekleme sisteminin daha demokratik bir şekilde yürümesi için önemlidir. Bu şekilde devlet tarafından uygulanan desteklemelerde üreticiler de sistemden bir ölçüde sorumlu olacaklarından tarımsal desteklemelerin ülke tarımına ve üretici gelirine faydaları artacaktır (Gaytancıoğlu, 2005).

Doğrudan gelir desteğine devam edilmelidir. Türkiye'de mevcut tarım politikalarının değiştirilerek 2002 yılından itibaren tarımda reform adı altında Doğrudan Gelir Desteği uygulaması başlatılmıştır. Bu sistemle, üreticiler kayıt altına alınarak, tarım ürünleri fiyatlarının serbest piyasada belirlenmesine önemli katkıların yapılması beklenmektedir. DGD uygulaması, piyasa fiyat mekanizmasına dayanması nedeniyle üreticiler, sanayiciler ve tüketiciler için başlangıçta en iyi sistem gibi görünmektedir. Ancak sistemin diğer tarım politikası araçlarına alternatif gibi gösterilerek pazar fiyatı desteği, girdi destekleri, prim ödemeleri, düşük faizli krediler gibi daha önceki uygulamaların altyapısı oluşturulmadan birdenbire uygulamadan kaldırılması, Türkiye tarımı için gelecekte önemli sorunlar açabilir. Çünkü Türkiye

tarımının öncelikle yapısal sorunları bulunmakta olup, bu sorunlara yeterli çözümler bulunmadan Doğrudan Gelir Desteğinin tek bir tarım politikası aracı olarak uygulanması yanlıştır. Ancak bu desteğin sosyal amaçlı olarak üreticilere ödenmesi doğru bir uygulama olacaktır. Çünkü bu destek sayesinde üreticiler kayıt altına alınabilmiştir. Zaten Dünya'da birçok ülke bu desteği üreticilerine vermektedir. Dünya ülkelerinde de hiçbir zaman doğrudan gelir desteği tek başına bir tarım politikası aracı olarak kullanılmamıştır (Gaytancıoğlu, 2005).

Sürdürülebilir kalkınma temel strateji olmalıdır. Türkiye tarımının pek dile getirilmeyen bir sorunu da çevre sorunlarıdır. Doğal kaynakların ve çevrenin korunması, geliştirilmesi ve bu kapsamdaki faaliyetlere çiftçilerin örgütlü katılımının sağlanması, çevreyle uyumlu tarımsal üretim ve sürdürülebilir bir tarımsal kalkınmanın gerçekleştirilmesi, gen kaynaklarının korunması, ekolojik tarımın verimde bir azalma yaratmayacak önlemler alınarak yaygınlaştırılması Türkiye tarımının bir başka ve önemli sorunudur. Türkiye'de bazı bölgelerde yoğun kimyasal gübre ve ilaç uygulanmaktadır. Üreticiler tarımsal üretimde kullandıkları girdileri (gübre ve pestisit) kendi bilgi ve tecrübesine göre ayarlamaktadır. Bu konuda uzmanlardan bilgi alan üreticilerin oranı oldukça düşük düzeydedir. Çevre ve toplum sağlığı açısından çok önemli olan bu konuda daha duyarlı politikalar izlenmelidir (Gaytancıoğlu, 2005).

3.2. Çiftçilerin Sorumlulukları:

Bitkisel üretimde esas amaç, tarım arazilerinden mümkün olan en yüksek verimi ve kaliteli ürünü elde etmektir.

Çiftçinin girdi kullanırken bilmesi gerekenleri özetlemek gerekirse;

Tohumluk kullanırken; Tarımda üretim ve verimliliği yükseltecek toprak, su, gübre ve mekanizasyon kaynaklarının yararını artıracak, hastalık ve zararlılara karşı bitkiyi dirençli kılabilecek temel girdilerden biri de tohumluk olduğu, ortalama olarak verimi, kalitesi ve genetik potansiyeli yüksek tohum kullanımının, verimde en az % 25-100 oranında artırdığı bilmesi ve sertifikalı tohum kullanmasıdır. tohumluk tarımsal verimlilik ve üretimin artırılmasında, üretim maliyetinin düşürülmesinde ülkemiz için en temel ve önemli bir teknolojik girdi durumunda olduğudur (Sezer, 2007).

Gübre kullanırken; Bu faktörlerin en önemlisi toprak analize göre yapılan etkili ve doğru gübrelemedir. Toprak analiz parasını verene kadar fazladan bir çuval daha atayım istediğim ürünü elde ederim mantığı artık rafta kalmıştır. Çünkü bu mantık her şeyden önce cebe zarardır. Çiftçilerin analiz parasından kaçmanıza gerek yoktur. Çünkü, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Analiz yaptıran çiftçiye dekar başına 1 YTL destekleme veriyor. Bakanlığın açıklamasına göre bu miktar daha da artacak. Tarla bitkileri için bir numune 60 dekara kadar geçerlidir. Böylece analiz parası bedavaya getirilebilir. En önemlisi çiftçi toprak analizine göre gübreleme yaptığında elde

edeceği kardır. Toprak analiz ücretiyle kar kıyaslaması çok yanlış olur. Bu fark kendi yetiştiricilik yaptığım ürünlerde ki karım en az % 50 olmuştur (Aydeniz ve Brohi, 1991).

Mücadele ilaçlarını kullanırken; Tarımsal mücadele, tarım ürünlerinin bir nevi sigortasıdır. Tarımsal mücadele yapmadan temiz ve kaliteli ürün elde etmek mümkün değildir. Ülkemizde hastalık ve zararlılardan meydana gelen toplam kayıpların % 35 civarında olduğunu, tarımsal üretimde 400'den fazla hastalık, zararlı ve yabancı ot türü ile karşı karşıya kaldığını bilmesi gerekir. Tarımsal mücadelenin yetersiz olması nedeni ile, yıllık en az ürün kaybının, hububatta 6,4 milyon ton, meyve ve yaş üzümde 1,6 milyon ton, sebzede 632 bin ton ve diğer tarla bitkilerinde 312 bin ton olduğu tahmin edilmektedir. Ancak, temel amacı mücadelede temel amacı**,** ürünü hastalıklardan, böceklerden, yabancı otlardan ve diğer zararlılardan ekonomik ölçüler içerisinde koruyarak, kayıpları asgariye indirmek ve kaliteyi yükseltmektir. Tarımsal mücadele ilaçları en etkili olacağı düzeye kadar kullanılmalı aşırı düzeyde kullanımdan kaçınılmalıdır. Kimyasal mücadelede kullanılan pestisitlerin insan sağlığı, çevre sağlığı ve doğal dengeye yan etkileri göz önünde bulundurmalı; bunların denetim altında, uygun zamanda ve yöntemine göre kullanılmasıdır (Çelik, 2000).

Tarımsal Mekanizasyon konusunda ise: Tarımsal üretimde, toprak işleme, ekim, dikim, çapa, hasat, harman, tarımsal mücadele, ürün değerlendirme gibi hemen her alanda mekanizasyondan geniş ölçüde yararlanıldığını biliyor. Ancak, tarımda mekanizasyon işlemleri, büyük oranda traktörle çalıştırılan iş makinaları ile gerçekleştirilmektedir. Bu alet ekipmanı kullanırken verimli olabilmesi için işletmenin mekanizasyon düzeyi iyi belirlemesi gerekmektedir.

Sulama konusunda ise: Bitkisel üretime doğrudan doğruya etki eden faktörlerin başında sulama gelir. Tarımda su, bitkisel ve hayvansal üretimin her aşamasında gerekli temel bir girdidir. Uygun bir sulamanın yapılabilmesi için de, bitki kök bölgesine verilen suyun ihtiyaç duyulan miktarda olması çok önemlidir. Sulamanın aşırı ya da yetersiz olması, hem maliyeti, hem de bitki gelişmesini olumsuz yönde etkileyebilir. Bazı ülkelerde sulama ile tarımsal üretim potansiyelinde 10-15 kat artış gözlenmektedir. Ülkemizde bu artış, 3-3,5 kat dolaylarına çıkabilmektedir. Zamanlı ve uygun sulama, tarla içi geliştirme hizmetleri ve eksik tesislerin tamamlanmasıyla üretim 4-5 katına ulaşabildiğini bilmesi gerekir. Çarşamba ilçesinde tamamına yakını halk sulamalarındaki sulama kanalları toprak olup, işletme ve bakımları yöre halkı tarafından yapılmaktadır. Bazı halk sulamalarına belediyeler, köy ya da mahalle muhtarlıkları sahip çıkarak, imkanları dahilinde sulama ile ilgili sorunlarını çözmeye çalışmakta ve su dağıtımını belirledikleri bir düzene göre yapmaktadırlar (Bayrak, 1979; Apan ve Öztürk, 1999).

- Ayrıca çiftçinin yüzünün gülmesi ve cebinin para görmesi için yapması gereken diğer işleri özetleyecek olursak;

- Birlik olmak ve birlikte hareket etmek,

- Üretimi, pazarlama ve pazar isteklerine bağlı olarak başlatmak,

- Üretime başlamadan uzmanlardan teknik yardım almak,

- Kitlesel üretim yapacak şekilde sınırlı sayıda ve standart çeşitlerle üretim yapmak,

- Hasat sırası ve sonrası sağlıklı depolama şartlarının sağlanması,

- Ürünün fazla ve pazar isteklerinin az olduğu dönemlerde muhafaza yapmak,

- Taşımayı uygun araçlarla yapmak,

- Farklı değerlendirme ve tüketim şekillerini geliştirmek,

- Sözleşmeli tarıma yönelmek,

-Üretimleri yörenize göre belirlenecek üretim desenine uygun yapmak,

- Ürününüzün pazarlama sürecine dahil olmak,

- Kendimize, çevremize ve diğer insanlara zarar vermeden üretimleri yapmak

3.3. Kamunun Sorumlulukları

Çarşamba ilçesinin sahip olduğu ekolojik ve sosyo-ekonomik kaynaklar yönünden ele alındığında il ve ilçede bulunan kamuya ait kurumların üstlendikleri misyon ve vizyonu yerine getirmeleri gerekir. Bu görevi yerine getirirken, bütünleştirici ve birleştirici olmalı, ortak akılla hareket etmeli ve buna göre yöre için çözümler üretilmelidir.

3.4. Özel Sektörün Sorumlulukları

Özel sektör ve sözleşmeli tarım modelinin uygulanması büyük önem taşımaktadır. Ekonomide, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin birbirlerine neden-sonuç ilişkileriyle bağlı olduğu gelişim doğrultusunda mevcut işbirliği (entegrasyon) modellerinin geliştirilmesi ve/veya yeni modeller türetilmesi ihtiyacı hızla artmaktadır. Sektörler arası bütünleşme süreciyle, sektörlerin ya da alt sektörlerin birbirleri için pazar ve kaynak yaratmaları söz konusudur. Böylece sektörlerin ya da birbirlerinin ihtiyaçlarına yönelmeleri ve üretimde kaynaşmaları sağlanmaktadır.

Bu çerçevede genel olarak belirlenebilen dört tip entegrasyon modeli vardır:
1. Hem girdi sağlanması ve üretim, hem de ürün pazarlamasında çiftçiye serbestlik sağlayan buna karşın fiyat ve miktar belirsizliği gibi bir takım sorunları da beraberinde taşıyan *'sözleşmesiz ilişki'*dir. Bu sürece devlet düzenleyici olarak girmemişse, tarımsal piyasalar eşitsiz ilişkilere dayanır. Bu tür piyasa ilişkilerinin ortak özelliği çok fazla sayıda üreticiyi az sayıda ticaret sanayi sermayesiyle karşı karşıya

bırakır ve sonuçta üretici daima kaybeden olur. İktisadi ve sosyal gelişme sürecinde gerek gelişmiş ülkelerde gerekse az gelişmiş ülkelerde uygulama alanı oldukça azalan bir ticari ilişkidir.

2. Arazi, bina vb. sermayelerin mülkiyetini alma ya da kiralama yoluyla sahip sanayici firmanın doğrudan çalışanı olarak üretim sürecine katılan çiftçi ile kurduğu *"sahiplik altındaki ilişki"*dir. Kapitalist gelişme sürecinde pazar için üretim yaygınlaşırken, köylü üreticiler ulusal ve uluslararası sermayenin, tüccar ve tefecilerin var olan yapıları çözücü ve farklılaştırıcı etkileriyle karşı karşıya gelirler. Bir görüşe göre, kapitalizmin kırsal alanlara girişiyle birlikte köylülük arasındaki farklılaşmalar giderek artacak, büyük toprak sahipleri güçlenirken küçük üreticiler mülksüzleşecek ve zaman içinde ya kentlere göç edecek ya da büyük toprak sahiplerinin işletmelerinde ücret karşılığı çalışan işçilere dönüşecektir. Böylece köylülük ortadan kalkarken sanayi kesiminde olduğu gibi tarımda da ücretli emek-sermaye ilişkisi egemen olacaktır.

3. *Üreticilerin girdi sağlama, ürünlerini işleme ve pazarlama konusunda* kooperatifler veya birlikler şeklinde birleşmeleridir. Gelişmiş ülkelerin deneyimleri tarım sektörü ile ilgili çalışmalarda öncelikle üreticilerin örgütlenmesine öncelik verildiğini gösteriyor**.** Kurulan çiftçi örgütleri, tarımı sanayi ile bütünleştirerek üreticiyi sadece hammadde satan kişi konumundan kurtarmışlar, tarımı zenginlik üreten bir sektör haline getirmişlerdir. Bugün tarım, bu ülkelerde toprağın üstündeki sabit sermaye birikimine önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Uyguladıkları sanayi politikası ile tarımdaki nüfus baskısını azaltarak, tarımdaki verimliliği arttıracak çalışmalara önem vermişlerdir. Sanayi devriminden önce tarım devrimi yaşanmış, tarımsal sorunların çözümü yönünde önemli reformlar yapılmıştır. Tarım, sanayinin itici gücü olmuştur. Gelişen sanayi sektörü de hammadde talepleri ile tarımın pazarı olmuştur. Tarıma girdi üreten sanayiler dev sanayiler haline gelmiştir.

4. Firmalar ve üreticiler arasında ürünün ekimi, dikimi veya üretiminden önce yapılan çiftçinin belirli bir ekiliş alanı ve üretimi gerçekleştirme sorumluluğu yüklemesine karşın, firmaların da elde edilecek ürünü belirli koşullarda almayı garanti ettiği anlaşmaya dayalı üretim ve pazarlama modeli olarak tanımlanabilen *"Sözleşmeli Tarım*"dır.

Sözleşmeli tarımı doğuran nedenleri şu şekilde sıralamak olasıdır;

1. Sözleşmeli tarım gibi entegrasyon hareketlerinin en önemli itici güçlerinden birisi tüketici pazarındaki gelişmelerdir. Tüketicinin daha bilinçli hale gelmesi, oluşan talebin sürekli karşılanabilmesi, kalite ve istenen miktarda üretim, sözleşmeli tarım için ana nedenlerden biridir.

2. Sözleşmeli tarım, yeni üretim tekniklerinin uygulama alanına hızlı bir şekilde aktarılmasının yolu olarak görülmektedir.

3. İşleme sanayinde sabit yatırım masrafları gelmektedir. Bu durumda üretim dalgalanmaları, işletmeleri olumsuz yönde etkileyecektir. Özellikle hammadde sağlamasındaki dalgalanma bunda önemli rol oynamaktadır. Sürekli istenen miktar ve kalitede girdi sağlamanın en etkin yolu olacak model görünüyor.

4. Tarımsal faaliyet çok sayıda dağınık ve küçük işletmelerde yürütülüyor ise, sermaye ve yönetin açısından önemli eksiklikler bulunur. Model bu eksiklikleri de giderme iddiasındadır.

5. Bunlara ek olarak riskin azaltılması, maliyetin düşürülmesi, yönetim şeklinin iyileştirilmesi, pazarlık gücünün kazanılması, pazarın iyileştirilmesi, uygun girdi sağlanması, yeni teknolojilerin adaptasyonu ve geliştirilmesi, sermaye temini gibi faktörler de sıralanabilir.

6. Burada bir uyarıda bulunmayı zorunlu görüyorum. Kırsal kesimde pazara dönük antlaşmalar, örneğin ürün alma antlaşması, ya da iş gücü ve makina kullanımında sözleşme yapılabilir.

7. Modelde adı geçen sözleşme bu tür sözleşmelerden farklıdır. Üretim-Pazarlama ile ilgili bir veya daha fazla düzenlemeyi içerir. Başkasına devredilemez. Bu tür sözleşmelerde firma davranışlarının üretici üzerinde etkisi vardır.

8. Modeli sınırlı sözleşme ve tam yetkili sözleşme diye sınıflandırmak mümkündür. Sınırlı sözleşmede, üretici sadece aldığı girdiler nedeniyle bir borç ilişkisine girer. Alım garantisi yoktur. Ya da sadece alım sözleşmesi yapılarak, çiftçinin belirli nitelikte ürünü için bir pazar garantisi sağlamaktadır. Tam yetkili sözleşmede ise, hem girdi sağlanır, hem de belirli nitelikte ürünü için alım garantisi verilir.

Modelin dünya ve Türkiye'de uygulamalarına örneklere bakacak olursak;

Sözleşmeli tarım uygulamaları yeni bir yaklaşım değildir. 1885 sonrası dönemde Japonlar tarafından Taiwan' da şeker üretimi için kullanılmıştır. Günümüzde, Avrupa Birliği'nde tarım ürünlerinin sözleşmeli yetiştirilme oranları ülkelere göre değişiklik göstermektedir. Ülkelere göre % 5-70'i, dana etinin % 3-95'i, sütün % 1-99'u, tavuk etinin % 15-95'i, yumurtanın % 10-70'i, şeker pancarının % 100'ü, patatesin % 2,5-71'i, bezelyenin % 85-100'ü, sanayi tipi domatesin % 100'ü sözleşmeli olarak yetiştirilmekte ve pazarlanmaktadır. Günümüzde Antalya ve Muğla bölgelerinde kesme çiçek, Balıkesir, Bolu ve Adapazarı illerinde burley ve virginia tipi tütün, Niğde Nevşehir ve diğer illerde de besicilik ve tavukçuluk gibi alanlarda sözleşmeli üretim modeli uygulanmaktadır. Bu alanların çoğu yenidir. Özellikle Ege ve

Akdeniz bölgesinde dondurulmuş meyve ve sebze, konserve sanayinde söz konusu firmalar çok çeşitli sebze meyvelerin temini için sözleşmeli üretim yapmaktadır.

4. Sonuç ve öneriler

Çarşamba ovasında tarımsal üretim sisteminin sürdürülebilirliğini etkileyen ekolojik, soyso-ekonomik gibi faktörleri incelediğimizde, kısa, orta ve uzun vadede neler yapmamız gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bilhassa, bitkisel üretim odaklı bakacak olursak;

4.1. Ekolojik ve Sosyo-ekonomik Sorunlar

Çarşamba Ovasında yer alan ve kısmen Tekkeköy ve Salıpazarı ilçelerini de içine alan bu gruptaki arazi kullanım kabiliyet sınıflarına göre ilk dört sınıf tarla alanının (96.345 ha) yaklaşık 2/3 (61.583 ha) sulanabilir durumda olmasına karşılık, devlet eliyle sulama olmayıp, bugün çok az bir kısmı çiftçi tarafından sulanmaktadır. Özellikle bitkisel üretimde etkili yağış dediğimiz yazlık bitkilerin gelişme dönemi olan Mayıs-Eylül ayında düşen yağış toplamı uzun yıllar ortalaması 255 mm olup, en az bitkiler 550 mm yağış istemektedir. Kalan açığın sulama suyu ile karşılanması zorunludur. Bitkilerin istemediği dönemde düşen yağış ise yaklaşık 600 mm olup tarlalardaki taban suyunu yükseltmektedir. Bu taban suyunun tarladan uzaklaştırılması için drenaj yapılması zorunludur.

Arazilerin etrafında sınır boylarına dikilen ve 15-20 metre boylanabilen kavak, söğüt, yabani hurma, akasya gibi ağaçların kaplaması nedeniyle meydana gelen yaklaşık % 18 arazi kaybı ve bitki türlerine göre gölgelemeden dolayı sınırdan en az 25 m'de % 30-35 ürün kaybı söz konusudur. Diğer taraftan, tarla alanı küçüldükçe bu kayıp daha da artmaktadır. Yıllık sıcaklık ortalamasının 14,3^{o}C ve yaz ayları sıcaklık ortalamasının 20,2^{o}C olduğu ovada yaz aylarında yaklaşık 2.300^{o}C toplam sıcaklık alınırken bu miktar bütün yıl için 3400°C civarındadır. Yukarıdaki bilgiler ışığında ekolojik olarak, toprak su ve iklim özelliklerine baktığımızda birçok tarla bitkisini ana, ara ve ikinci ürün olarak yetiştirme imkanı mevcutken, drenaj, sulama, sınır kaybı ve gölgelemeden dolayı değerlendirilememektedir. Drenaj ve sulama yatırımlarına hız verilmesi ve sınır boyu kayıpları için önlem alınması zorunludur.

Çarşamba ilçesinde bitkisel üretim yapan işletmelerin % 75'lik kısmını küçük tarım işletmeleri oluşturmakta, ortalama arazi genişliği 20 dekar ve en az 3 parçadan oluşmaktadır. Ekolojik ve sosyo-ekonomik sorunlardan dolayı araziler parçalanmış olduğundan, küçük işletmeler halindedir. Çiftlik sermayesi, toplam aktif sermayenin yüzde 90'ını teşkil ederken işletme sermayesi oranı % 10'dur. Bitkisel ve hayvansal üretimi optimum biçimde birleştirerek üretimde bulunan işletmelerde bu oranın 50/50 olması beklenmektedir. İşletmelerde makine kullanımı nisbeten yeterli olduğuna göre işletme sermayesinin yükseltilmesi için hayvancılık faaliyetlerine ağırlık

verilmesi gerekir. Bunun içinde tarla bitkileri ekiliş içinde % 3,6 olan yem bitkileri üretimini artırma zorunluluğu vardır. Ayrıca, küçük çiftçiler yayım, araştırma ve destekleme politikalarından yeterince yararlanamamaktadır.

İlçede üç köyden birinde kiracılık ve ortakcılık şekillerinde işletilen tarım alanlarında özellikle toprak, uygun olarak kullanılamamakta ve toprağın verimliliği giderek azalmaktadır.

Tarımda bakanlık hizmet politikaları, stratejileri ve organizasyonu bu parçalı yapıdan dolayı etkili bir düzeyde sürdürülmemektedir.

Tarım işletmelerinin gerek arazi büyüklüğü, gerekse sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı arzu edilen düzeye getirilemediği için yerini mevcut şartlarda fındık almış ve tarım cazibesini büyük ölçüde kaybetmiş ve bunun sonucunda köyden kente göç önemli boyutlara ulaşmıştır. Köylerden ilçe merkezine göç tarla bitkileri aleyhine meyvecilikte özellikle fındığın lehine döndüğü için ekim alanı azalmıştır. Ovada yer alan taban arazide daha karlı olan ürünlerin ekim alanlarının azalmaması için gerekli önlemler alınmalıdır.

Uygulanan fiyat politikaları nedeniyle sulu tarım yapılan alanlarımızda, toprak verimliliği yönünden düzenli bir ekim nöbeti uygulanamamaktadır.

4.2. Teknoloji ve Girdi Kullanımından Kaynaklanan Sorunlar

- Tarım işletmelerinin küçük ve dağınık olması, gerekli alt yapının uygun olmamasından dolayı, makine, ekipman ve modern teknoloji kullanımına tam olarak geçilememektedir.

- Makineli tarım yaygınlaştırılamamasından dolayı ekim, gübreleme, bakım, hasat, harman vd. yetiştirme teknikleri insan gücüyle yapılmakta olup, ürün maliyetini yükseltmektedir.

- Tarımda işgücünün pahalı ve zamanında bulunamaması nedeniyle pek çok tarım ürününde ekim alanı sınırlı kalmaktadır.

- Teknoloji girdilerinin tam olarak kullanılamaması; verimde düşüşlere, birim alan maliyetinin yükselmesine dolayısıyla da dünya pazarında rekabet gücümüzün azalmasında en büyük etken olmaktadır.

- Bitkisel üretimde kaliteli ve sertifikalı tohumluk kullanımı istenilen seviyeye ulaşamamıştır (Örneğin buğday, çeltik, kuru fasulye vb).

- Önemli bir üretim girdisi olan gübre, ürün bazında dengeli olarak kullanılamamaktadır.

- Hastalık, Zararlı ve yabancı otlarla mücadelede kullanılan kimyasal ilaçların bilinçli olarak tüketimi sağlanamamaktadır.

- Ekimden başlayarak; hasat, harman, depolama ve değerlendirmeye kadar geçen aşamalarda ürün kaybı azaltılamamaktadır.

4.3. Ürün Değerlendirilmesinde Karşılaşılan Sorunlar

Bölgedeki üreticiler tarla ürünlerinin değerlendirmesinde pazarlama sorunu ile karşı karşıyadırlar. Tarıma dayalı sanayi tesislerinin sayısı yetersizdir, mevcutlar da etkin çalışmamaktadır.

Bölgede üreticilerin örgütlenme düzeyleri yetersizdir veya mevcutlar verimli çalışmamaktadır. Çünkü bu kurumlar profesyonel yöneticiler tarafından idare edilmemektedir. Ayrıca mevcut üst birliklerin sayısı ise yetersizdir. Bölgede kooperatifler çeşitli nedenlerden dolayı etkin çalışmamakta, üretici birlikleri ise hala yaygınlaşamamıştır.

Çarşamba ilçesinde meyvecilik özellikle fındık bir ölçüde şeftali, kivi, elma vb. sektörü önemli yer tuttuğundan, arazisini sulama imkânı olan ve meyve üretimine uygun çitçiler tarla ürünlerinden meyve üretimine geçiş yapmaktadırlar.

Tarla bitkilerinin depolanmasında görülen düzensizliklerden dolayı ürün kaybı oldukça fazla oranlardadır.

Bitkisel ürünlerde standardizasyon tam olarak sağlanamamaktadır.

Tarla bitkilerinin paket ve ambalaj işlemlerinde tüketici isteklerine uygunluk gerçekleşememektedir.

Tarımsal üretim; üreticilerin beslenme alışkanlıkları doğrultusunda yönlenmekte iç ve dış pazar isteklerine uygun standart bir üretim yapılamamaktadır.

4.4. Çözüm ve Öneriler

4.4.1. Uzun Vadeli Öneriler

Tarım işletmelerinin bütünlüğü korunmalı ve belirli bir genişliğin altına düşmemeleri için parçalanmayı önleyici yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmalıdır.

Arazilerin küçük ve parçalı olmasının en önemli nedenlerinden birisi miras hukukudur. Miras hukuku gereği araziler kardeşler arasında parçalandığından işletme sayısı da artmaktadır. Arazilerin miras yoluyla küçülmeleri sürecinin durdurulmasında yalnız yasa çıkartılması yeterli değildir. Arazinin tek bir kişiye devredileceğinin bilinmesi, geleceğini tarıma bağlayanların sayısının zorunlu olarak azalmasını da beraberinde getirecektir. Kırsal kesimde açılacak meslek kurslarıyla gençlerin geleceklerini tarıma bağlı görmelerinin önüne geçilebilir ve tarımdan olan beklentilerini de ortadan kaldırılabilir. Böylece bundan sonra işletmelerin küçülmeleri önlenmiş, tarım nüfusu azaltılmış, bu işler için ayrılacak fonlar yapıyı düzeltici özellikte kalıcı bir amaca harcanmış olacaktır. Bunun dışında arazilerin yalnız tek

mirasçıya devri sırasında açılacak kredilerle bu sürenin özendirilmesi de bu hükmün geçerlilik kazanması için vazgeçilmez bir koşuldur. Bununla beraber, büyük arazilerin tek kişiye devri söz konusu olduğunda, verilen krediler için istenen faizin normal faiz oranının altında olması kuralı gereksiz gibi gözüküyorsa da, büyük işletmelerin tek parça halinde, yani parçalanmadan devrinin sağlanması açısından yararı da açıktır.

- Erezyona açık tarla alanları orman, çayır-mer'a ve doğal alanlar olarak kullanılması sağlanmalıdır.

- Çiftçi çocuklarının bölgesel tarım eğitimlerine ağırlık verilmelidir.

- Sulama imkânları genişletilmeli ve özendirilmelidir.

- Tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı engellenmelidir.

- Sertifikalı ve kaliteli tohumluk kullanım oranı artırılmalı ve teşvik edilmelidir

4.4.2. Orta ve Kısa Vadeli Öneriler

Bölge üreticilerinin ürünlerini satmada karşılaştıkları sorunların çözümünde üretici örgütlenmesi büyük önem arz etmektedir. Bu yüzden örgütlenme önündeki yasal sorunların bir an önce giderilmesi ve bu konuda çiftçilerin bilinçlenmesine yardımcı olacak yayım faaliyetlerinin artırılması gerekmektedir.

İşletme faaliyet sonuçlarından dekara brüt kar, işletme grupları büyüdükçe arttığından, bölgede tarım işletmelerinin büyüklüklerinin arttırılmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

Bölgedeki üreticilerin en çok şikâyet ettikleri konu, ürünlerini istediği fiyattan satamamaları ve paralarını zamanında alamamalarıdır. Ürünlerini ya tüccarlar aracılığıyla ya da kendileri pazarda satmaktadırlar. Aracılar çok düşük fiyatlarla ürünleri satın almakta ve stok yapmak suretiyle yüksek karlar sağlamaktadırlar. Bunu önlemek amacıyla kooperatif ve ürün borsaları gibi üretici organizasyonlarının kurulması, mevcutların etkinliğinin arttırılması ve devletin bu konuda teşviklerini arttırması gerekmektedir.

Doğrudan gelir desteğine devam edilmelidir. Bu sistemle, üreticiler kayıt altına alınarak, tarım ürünleri fiyatlarının serbest piyasada belirlenmesine önemli katkıların yapılması beklenmektedir. Türkiye tarımının öncelikle yapısal sorunları bulunmakta olup, bu sorunlara yeterli çözümler bulunmadan Doğrudan Gelir Desteğinin tek bir tarım politikası aracı olarak uygulanması yanlıştır. Ancak bu desteğin sosyal amaçlı olarak üreticilere ödenmesi doğru bir uygulama olacaktır. Zaten Dünya'da birçok ülke bu desteği üreticilerine vermektedir. Dünya ülkelerinde de hiçbir zaman doğrudan gelir desteği tek başına bir tarım politikası aracı olarak kullanılmamıştır.

Sürdürülebilir kalkınma temel strateji olmalıdır. Bölge tarımının pek dile getirilmeyen bir sorunu da çevre sorunudur. Doğal kaynakların ve çevrenin korunması, geliştirilmesi ve bu kapsamdaki faaliyetlere çiftçilerin örgütlü katılımının sağlanması, çevreyle uyumlu tarımsal üretim ve sürdürülebilir bir tarımsal kalkınmanın gerçekleştirilmesi, gen kaynaklarının korunması, ekolojik tarımın verimde bir azalma yaratmayacak önlemler alınarak yaygınlaştırılması bölge tarımının bir başka ve önemli sorunudur. Bu bahsettiklerimizin hepsi bölgemiz içinde geçerlidir. İlimizin bazı ilçelerinde uygulanan ÇATAK (Çevre Amaçlı Tarım Arazilerinin Korunması) projesine Çarşamba ilçesinin de dahil edilmesi gerekir. Ovada yoğun kimyasal gübre ve ilaç uygulanmaktadır. Üreticiler tarımsal üretimde kullandıkları girdileri (gübre ve pestisit) kendi bilgi ve tecrübesine göre ayarlamaktadır. Bu konuda uzmanlardan bilgi alan üreticilerin oranı oldukça düşük düzeydedir. Çevre ve toplum sağlığı açısından çok önemli olan bu konuda daha duyarlı politikalar izlenmelidir.

Makine ve ekipmanların dağılımı dengesiz durumdadır. Bununla ilgili kooperatifler ve ortak alet-ekipman kullanımı teşvik edilmelidir,

Bitkisel ve hayvansal üretim bir bütün olarak düşünülmelidir. Bitkisel ürünlerin değerlendirilmesinde açığa çıkan yan ürünlerin hayvancılıkta kullanılmasına önem verilmeli,

Ana, ara ve ikinci ürün tarımının geliştirilmeli,

Tarla bitkilerinde birim alan veriminin artırılma imkânları araştırılmalı,

Özellikle baklagil tarımını azaltan, makineli hasat ve harman sorununun çözülmesi gibi konulara önem verilmelidir.

Kaynakça

AĞDAĞ, İ.A., TORUN. M., KÖYCÜ, C. ve SEZER, İ. 1995. *Çarşamba Ovasında Mevcut Mısır Yetiştirme Tekniği ve Tavsiye Edilen Yetiştirme Tekniği Paketi*. Karadeniz Tarımının Geliştirilmesinde Yeni Teknikler Kongresi (10-11 Ocak, 1995). Samsun.

AĞDAĞ, İ.M., TORUN M., TOK. M., ve SEZER, İ. 1999. *Çarşamba Ovasında Tarla Sınırlarında Bulunan Ağaçların Tarıma Olan Etkileri.* KTAE., Sonuç Raporu, Samsun.

Anon, 2006. *TR83 Samsun Alt Bölge Tarım Master Planı.*

Anon, 2009. Çarşamba Ticaret ve Sanayi Odası *İktisadi Rapor 2009*.

Anon, 2010. *Çarşamba Tarım İlçe Müdürlüğü İstatistik Kayıtları*.

Anon. 2011. *DMİ Samsun Bölge Müdürlüğü Kayıtları*

APAN, M., ÖZTÜRK. T. 1999. Çarşamba Ovasının Drenaj Sorunları ve Sorunun Çözümüne İlişkin Yürütülen Çalışmalar. *Karadeniz Bölgesi, Tarım*

Sempozyumu Bildiriler Cilt: I, OMÜ. Ziraat Fakültesi. Tarımsal Yapılar ve Sulama Bölümü. Samsun.

AVCI, K. 1989. *Çarşamba Ovasında Tarla İçi Geliştirme Hizmetleri Yapılan Alanda Kapalı Drenajın Ürün Verimine Etkisi.* KHGM. Samsun Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü Yayın No: 52 Samsun.

AYDENİZ, A., BROHİ, A.R., 1991. *Gübreler ve Gübreleme*. Cumhuriyet Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Yayın No:10, Tokat.

BAYRAK, F. 1979. *Çarşamba ve Bafra Ovaları Sulama Rehberi*, Samsun Bölge Topraksu Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Yayın No: 10/8, Samsun.

CİNEMRE, A. H., CEYHAN, V., KILIÇ, O., (1995), *Çarşamba Ovası Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi,* Ondokuzmayıs Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Yayın seri no: 2. Samsun.

ÇELİK, N. 2000. *Tarımda Girdi Kullanımı ve Verimliliğe Etkileri* Uzmanlık Tezi, Yayın No: 2521, Ankara

ESEN, B. ve KARA, T. 2004, *Çarşamba Ovasında Drenaj Yapılmasının Nedenleri*, OMÜ. Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Seminer, SAMSUN

GAYTANCIOĞLU, O., 2005, "Türkiye Tarımının Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri" *Trakya Gelişim Dergisi Aylık Ekonomi ve Aktüalite Dergisi*, Nisan-Mayıs, 20-21

KÖYCÜ, C., ERDEN, İ., KURT, O. ve SEZER, İ. 1991. *Samsun Ekolojik Şartlarında Mısır ve Arpa Bitkilerinin Verim ve Verim Unsurları ile Bazı Tarımsal Karakterlerine Kireçlemenin Etkileri Üzerine Araştırmalar*. O.M.Ü. Ziraat Fak. Araştırma Yıllığı. S: 30-42. Samsun.

KÜN, E. 1996. *Tahıllar-I (Serin İkl.).* AÜ. Ziraat Fak. Ders Kitabı.

MAVİ, A, UZUN. Z. 1981. *Çarşamba Ovası Kapalı Drenaj Kriterleri*. Bölge Topraksu Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 22/18, Samsun.

MAVİ. A.1982. *Çarşamba Ovasında Drenaj Problemleri ve Çözümü Konusunda Yapılan Çalışmalar.*

SENCAR, Ö., GÖKMEN, S., YILDIRIM, A. ve KANDEMİR, N., 1997. *Tarla Bitkileri Üretimi*. Gazi Osmanpaşa Üniv. Zira. Fak. Yay. 3. Ders Kitabı, Tokat.

SEZER, İ., ve KÖYCÜ, C. 1988. Samsun Ekolojik Şartlarında İkinci Ürün Olarak Yetiştirilebilecek Mısır (Zea mays L.) Çeşitlerini Belirleme Çalışmaları. *O.M.Ü. Ziraat Fak. Der. 3(2)* : 171- 176 Samsun.

SEZER, İ., KEVSEROĞLU, K. ve KÖYCÜ,C. 1994. Çarşamba Ovasında Hibrit Olgunlaşma Grubu ve Bitki Sıklığının Mısırda Tane ve Bazı Agronomik Karakterler Üzerine Bir Araştırma. O*.M.Ü. Ziraat Fak. Dergisi. Cilt:10*, Sayı: 2. Samsun.

SEZER, İ. Ve KÖYCÜ, C. 1994. *Çeltiğin Verim ve Verim Unsurları ile Bazı Kalite Karakterlerine Ekim Yöntemi ve Bitki Sıklığının Etkileri Üzerine Bir Araştırma*. Tarla Bitkileri Kongresi, Agronomi Bildirileri Kitabı. Cilt:1, S: 72, İzmir.

SEZER, İ., KÖYCÜ, C., TORUN, M. ve AĞDAĞ, M.İ. 1995. *Samsun ilinde Fideleme Çeltik Üretim Tekniğinin Önemi ve Uygulama İmkanları.* Karadeniz Tarımının Geliştirilmesinde Yeni Teknikler Kongresi (10-11 Ocak, 1995). Samsun.

SEZER, İ. ve KÖYCÜ, C. 1995. *Samsun İlinde Ana ve İkinci Ürün Olarak Şeker Mısır Yetiştirme Tekniği.* Karadeniz Tarımının Geliştirilmesinde Yeni Teknikler Kongresi (10-11 Ocak, 1995). Samsun.

SEZER, İ. ve YANBEYİ, S. 1997. Çarşamba Ovasında Yetiştirilen Cin Mısırda (Zea mays L. everta) Bitki Sıklığı ve Azotlu Gübrenin Tane Verimi, Verim Komponentleri ve Bazı Bitkisel Karakterler Üzerine Etkisi, *Türkiye II. Tarla Bitkileri Kongresi Kitabı* (22-25 Eylül 1997), S:123, Samsun.

SEZER, İ., C. KÖYCÜ, C. 1997. Çeltikte Tane Verimi ile Bazı Verim Komponentleri Arasındaki İlişkilerin Korelasyon ve Path Analizi İle Belirlenmesi. *Türkiye II. Tarla Bitkileri Kongresi Kitabı* (22-25 Eylül 1997), S:167, Samsun.

SEZER, İ., KURT, O. ve KÖYCÜ, C. 1997. Samsun Koşullarında Buğday (*Triticum aestivum L*) Çeşit ve Hatlarının Uyum Yetenekleri Üzerinde Bir Araştırma. *Türkiye II. Tarla Bitkileri Kongresi Kitabı (* 22-25 Eylül 1997), S:517, Samsun.

SEZER, İ. 1999. Çarşamba Ovasında Ana Ürün olarak Yetiştirilebilecek Şeker Mısır Çeşitlerinin (*Zea mays L.Saccharata*) Belirlenmesi üzerine Bir Araştırma Türkiye III. *Tarla Bitkileri Kongresi Kitabı* (15-20 Kasım 1999), Adana.

SEZER, İ. ve KURT, O., 1999. Samsun İlinde Çeltik Üretim Potansiyeli. *Karadeniz Bölgesi Tarım Sempozyumu, Cilt I,* Sayfa 25-34. O.M.Ü.Z.F., 4-5 Ocak, 1999, Samsun.

SEZER, İ. ve MUT, Z. 2004. Samsun İlinde Çeltik Tarımının Durumu ve Üretimi Artırmak İçin Öneriler. *GOP Üniv. Ziraat Fak. Dergisi, 21(1)* 57-66.

SEZER, İ.2007. *Organik tahıl ve Baklagil Yetiştiriciliği Ders Notları*.

ŞEHİRALİ, S. 1988. *Yemeklik Dane Baklagiller*. AÜ. Ziraat Fak. Ders Kitabı..

TORUN, M., AĞDAĞ, M.İ., ve SEZER,İ. 1997. Samsun İlinde Uygulanabilecek Alternatif Tarla Bitkileri Ürün Modelleri.Türkiye *II. Tarla Bitkileri Kongresi Kitabı* (22-25 Eylül 1997), S:517, Samsun.

ÇARŞAMBA OVASI'NDA ENDÜSTRİ BİTKİLERİ POTANSİYELİ VE YENİ YAKLAŞIMLAR

Necdet ÇAMAŞ[1]
Ahmet KINAY[2]
Dursun KURT[3]

Giriş

Çarşamba Ovası, batıdan doğuya doğru; Büyüklü Deresi, Abdal Irmağı, Yeşilırmak, Terme Çayı, Kocaman Çayı, Miliç Irmağı ve Akçay akarsularının taşıdıkları materyaller ile oluşmuştur. Çarşamba Ovasında, kıyıdan itibaren muhtemelen Flandrien transgeresyonu ile oluşmaya başlayan yeni delta bulunmaktadır. 20 m yükseltiden sonra ovanın güneyinde Postglasial devrenin başlangıcındaki epirojenik hareketlerle yükselen eski delta yer almaktadır. Daha güneyde 50 m'den itibaren Canik Dağlarının kuzey yamaçları başlamaktadır[4].

Çarşamba Ovası'yla ilgili yapılan çalışmalarda ovanın toplam alanı 103 bin hektar olarak tespit edilmiştir[5]. Bu alanıyla Çarşamba Ovası, Türkiye'nin ikinci büyük, Kuzey Anadolu kıyılarının ise en geniş alüvyal ovasıdır[6]. İlçe merkezini ikiye ayıran Yeşilırmak, ovanın da en büyük akarsuyudur. Köse Dağlarından doğan Yeşilırmak, Erbaa ilçesinden geçerek Çarşamba'ya dahil olur ve ilçenin kuzeyinde Civa Burnu'ndan denize dökülür. Diğer akarsular Göksu Deresi, Geçil Deresi ve Büyüklü Deresi'dir. İlçenin güneyinde Yeşilırmak üzerinde Hasan Uğurlu ve Suat Uğurlu isimli iki baraj bulunmaktadır[7]. Çarşamba Meteoroloji istasyonunun uzun yıllar verilerine göre yıllık yağış 1045,2 mm'dir. Yaz ortalama sıcaklığı 22,3°C, kış ortalama sıcaklığı ise 6,1°C'dir. Yıllık ortalama nispi nem % 73,2'dir[8].

Türkiye yüzölçümü 78 milyon ha olup bunun % 27,5'u (21,5 milyon ha) işlenen tarım alanıdır. Karadeniz bölgesinde işlenen tarım alanı Türkiye'nin % 8,9'u kadardır. Çarşamba ilçesinin işlenen tarım alanı ise yaklaşık 60 bin ha'dır[9]. Türkiye

---

[1] *Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Bafra Meslek Yüksekokulu Öğretim Üyesi.*
[2] *Araş. Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Tarla Bitkileri Bölümü.*
[3] *Araş. Gör. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Bafra Meslek Yüksekokulu.*
[4] Özçağlar, A., (1994), "Çarşamba Ovası ve Yakın Çevresinde Araziden Faydalanma". *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 3,* 93-128.
[5] Anonim, 2007. *Batı Karadeniz Bölgesi Tarım Master Planı*. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. Ankara.
[6] Köksal, A., (1972), *Bafra Ovası'nın Coğrafya Etüdü***,** Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yay. No:220, Ankara.
[7] Gürel, K., 2006. *Çarşamba İlçe Merkezinde Şehir içi Arazi Kullanımı*, OMÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Samsun, 91s.
[8] Günay, S., "Türkiye'de Ekolojik Fındık Tarımının Başlaması ve Etkileri Üzerine Bir Örnek: Çamlıca Köyü (Samsun)", *Ekoloji, 16*, 63, 7-15.
[9] Anonim, 2009c. Türkiye İstatistik Kurumu. Bitkisel Üretim İstatistikleri.

toplam endüstri bitkileri üretim alanı 1,9 milyon hektar olup bu rakam Çarşamba için 862 ha'dır. Dünya yağlı tohumlu bitkiler üretim alanı 261 milyon ha ve üretim miktarı ise 157 milyon tondur. Türkiye'de 700 bin ha alanda 990 bin ton yağlı tohum, 140 bin ha alanda 85 bin ton tütün üretilmektedir[10]. Çarşamba'da ise 655 ha alanda 1620 ton yağlı tohum (ayçiçeği, soya ve kanola) ve 25 ha alanda 27,5 ton tütün üretilmektedir.

Çarşamba Ovası İçin Önemli Endüstri Bitkileri

Kanola

Bugün dünya yağ bitkileri tarımında kanola önemli bir yer tutmakta olup üretim bakımından soya ve pamuk çiğidinden sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Bilindiği gibi yağ bitkilerinin birçoğu yazlıktır. Kolzanın yazlık ve kışlık çeşitlerinin bulunması, yetişme devresinin kısa olması, dekara yeterli düzeyde tohum (150–250 kg/da) ve yağ vermesi (% 40–45), ekiminden hasadına kadar bütün yetiştirme tekniğinin mekanizasyona uygun olması, bu bitkinin yetiştirildiği tarlalarda erken devrede gelişip gölge tavı yaratarak yabancı otların gelişmesini engellemesi, üstün bir yağ bitkisi olduğunu göstermektedir[11]. Hasat devrinin diğer yağ bitkilerine göre 1-2 ay erken gelmesi, atıl kapasitedeki yağ ve yem fabrikalarımıza hammadde sağlayarak çalışma kapasitelerinin yükselmesine olanak vermektedir[12]. Ayrıca, ilkbaharda ilk çiçek açan kültür bitkisi olması nedeniyle arıcılıkta büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'de yaklaşık 33 bin ha alanda 114 bin ton kanola üretimi yapılmaktadır. Çarşamba'da ise 55 ha alanda 165 ton kanola üretimi gerçekleştirilmektedir. Ülkemizde kanola üretimi gün geçtikçe artmaktadır. Çarşamba'nın dekara kanola tohumu verimi (300 kg/da) dünya (198 kg/da) ortalamasının üzerinde olup Türkiye (348 kg/da) ortalamasının altındadır[13]. Türkiye 216 bin ton kanola tohumu ithalatı karşılığında 148 milyon dolar ödemesine karşılık ihracat yok denecek kadar azdır.

Bugün ülkemizde tahıl üretimi yapılan her yerde kanolanın yetiştirilebileceği göz önüne alınarak ve GAP bölgesinde sulamaya açılan tarım alanları da dikkate alındığında yağ açığımızı kapatmada önemli alternatif bir yağ bitkisi olduğu ortadadır. Çünkü yağı da son derece kaliteli ve oleik asit oranı en yüksek bir yağdır. Ancak 80'li yılların başına kadar özellikle Trakya yöresinde yaygın olarak yetiştirilen kolza o yıllarda yağındaki erusik asit ve küspesindeki kükürt içeren toksik etkili glikozinolat oranlarının yüksek olması nedeniyle 2 yıl süreyle yeni ıslah edilmiş, yağ kalitesi yüksek

[10] Anonim, 2009a. *Food and Agriculture Organization*.

[11] Odabaşı, S., Taşkaya, B., 2004. *Kolza (Kanola).* Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü T.E.A.E. Bakış, Sayı.7, Nüsha.11, s.1-4.

[12] Kolsarıcı,Ö.,Gürbüz,B.,Arıoğlu, H.,Çalışkan, C.,Algan, N.(1990) "Türkiye'de Yağ Bitkileri Üretimi ve Sorunları" *Türkiye Ziraat Mühendisliği, III.Teknik Kongresi*, 8-12 Ocak 1990 Ankara.

[13] Anonim, 2009a. *Food and Agriculture Organization*.

kolza tohumlarının yetiştirilmesi amacıyla yasaklanmıştır. Daha sonra kaliteli yağ içeren çeşitler ülkemize getirilmiş ise de ekimi yaygınlaştırılamamıştır.

Kanola tohumlarında bulunan yüksek yağ ve protein oranı, daha çok sıvı halde gıda sanayinde değerlendirilmektedir. Eski kalitesiz kolza yağında bulunan erusik asitin margarinde kristallenmeyi ters yönde etkilemesi nedeniyle, margarin sanayi başlangıçta bu yağa ilgi duymamıştır. Ancak daha sonra erusik asitsiz çeşitlerin üretilmesiyle, kanola yağı üretici ülkelerde margarin sanayinde de geniş ölçüde tüketilmeye başlanmıştır.

Kanolanın yazlık ve kışlık çeşitlerinin bulunması, yazlık ekildiğinde Temmuz, kışlık ekildiğinde Haziran ayında hasat olgunluğuna gelmesi ile bu aylarda hiçbir yağ bitkisinin hasadının söz konusu olmaması nedeniyle atıl kapasite çalışan yağ ve yem fabrikalarının hammadde gereksinimini karşılayarak tam kapasiteye çalışmalarına olanak vermesi, ekimden hasadına kadar mekanizasyona uygun olması, birim alandan birçok yağ bitkisine göre yüksek tohum ve yağ vermesi bitkinin olumlu özellikleri arasında sayılabilir.

Kanola Trakya-Marmara, Orta Anadolu ve Karadeniz bölgelerimizde kışlık yağ bitkisi olarak ekilebilecek bir bitkidir. Özellikle Samsun gibi mümbit bir ekolojiye sahip bölgelerde yer alan Çarşamba Ovası'nda kendinden sonra ikinci ürün olarak soyanın da gelebileceği dikkate alınarak çalışmalar yapılması ve desteklenmesi faydalı olabilecektir.

Ayçiçeği

Ayçiçeği dünyada yağlı tohumlu bitkiler içinde, ekim alanı ve üretim miktarı bakımından dördüncü sırada, Türkiye'de ise birinci sırada yer almaktadır. Tohumları %35-50 oranında yağ içermekte olup, bitkisel yağ üretimimizin %65'i ayçiçeğinden elde edilmektedir[14]. Tohumlarından gıda, sabun ve boya sanayinde yararlanılır. Ayçiçeği çekirdeklerinde (meyve-tohum) %35–50 arasında sabit yağ bulunur. Ayçiçeği, ülkemizdeki yağ sanayinin en önemli ham madde kaynağı olmasına rağmen yeterli sanayi kapasitesi olup ayçiçeği üretimi, sanayinin ihtiyacını ve ülkemizin yağ talebini karşılayamamaktadır. Bununda en önemli sebebi yanlış destekleme politikaları, birim alandan alınan tane ve yağ miktarının az olması, sağlıklı ve sürdürülebilir bir tarım politikasının olmayışı, ayçiçeğinde uygulanan fiyatlarda dünya fiyatları veya enflasyon fiyatlarının dikkate alınmayışı, taban fiyatı niteliği taşıyan Trakya Birlik'in alım fiyatının geç ilan edilmesi, rafine yemeklik yağ üretimi gerçek tesis ve firma sahipleri

[14] Fidan H., Özçelik A., 2003, "Türkiye Ekonomisi Yönünden Ayçiçeğinin Önemi", *Türkiye 1. Yağlı Tohumlar, Bitkisel Yağlar ve Teknolojileri Sempozyumu Bildirisi,* İstanbul.

tarafından değil de ilkel şartlarda teneke kutulara konularak piyasaya sürülmesi vb. gelmektedir[15].

Türkiye'de 553 bin ha alanda 1 milyon ton ayçiçeği üretilmektedir. Çarşamba'da ise 35 ha alanda 105 ton ayçiçeği üretilmektedir. Çarşamba'nın ayçiçeğinin dekara verimi (300 kg/da) hem dünya (134 kg/da), hem de Türkiye (181 kg/da) ortalamasından yüksektir. Türkiye yaklaşık 456 bin ton ayçiçeği tohumu ithalatına karşılık 365 milyon dolar ödeme yapılırken ihracatımız çok azdır[16].

Çarşamba'nın ayçiçeği üretimindeki güçlü yönleri bölgede üretimin gün geçtikçe artması, Karadeniz Birlik'in bulunması ve pazarlama probleminin olmaması olup, zayıf yönleri ise verimin dünya ve Türkiye ortalamasından yüksek olmasına rağmen yetersiz olması ve yüksek verimli çeşitlerin kullanımının yeterli seviyede olmamasıdır. Bölge için ayçiçeği yetiştiriciliğinin bilinmesi, yağlı tohumlu bitkilerin destekleniyor olması, ülke yağ açığının olması ve bitkisel yağ tüketiminin artması olarak sıralanabilir.

Soya

Soya içerdiği değerli besin maddeleri ve ürünlerinin ticari değeri nedeniyle dünyada "harika bitki" olarak tanınmaktadır. Tohumlarında ortalama % 21-24 yağ ve % 40 protein bulunmaktadır[17]. Ticari değere sahip olan yağ ve protein, soya tanesinin yaklaşık %60'ını oluşturmaktadır. Tropik ve subtropik iklim bitkisi olan soya yapılan ıslah çalışmaları ile adaptasyon yeteneği genişletilmiştir. Türkiye'de gerek yetişme dönemindeki sıcaklık gerekse yağış rejimi ve miktarı bakımından soya tarımına en uygun bölgeler Karadeniz ve Marmara bölgeleridir[18].

Son yıllarda gündemde olan ve hayvan yemlerinde kullanılan hayvansal kaynaklı katkı maddelerinin deli dana hastalığına neden olması ve bunun da insanlarda ölüme sebebiyet vermesi, hayvansal kökenli yem maddelerinin yasaklanması durumunda soya proteinine hayvancılıkta çok büyük talep olacaktır. Gerek Türkiye ve gerekse Samsun'da soya üretim alanı ve miktarı arttırılırsa soyanın dane, ham yağ ve küspe olarak ithali hızlı bir şekilde azalacaktır. Ancak bu söylenilenin başarılı olabilmesi için bölgesel bitki üretim politikası uygulanmalıdır. Samsun'da tarımsal sanayinin geliştirilmesinde ana rol oynayabilecek soyanın üretiminin artırılması bu nedenle çok önemlidir.

---

[15] Eken, H., 2004. *Ayçiçeği*. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü T.E.A.E. Bakış, Sayı.5, Nüsha.11, s.1-4

[16] Anonim, 2009a. Food and Agriculture Organization.

[17] Arıoğlu, H., 1994. *Yağ Bitkileri (Soya ve Yerfıstığı)* Ç.Ü. Ziraat Fakültesi Ders Kitabı No:35, s.1, Adana.

[18] Turan, Z.M. ve Göksoy, A.T., 1998. *Yağ Bitkileri*. U.Ü. Ziraat Fakültesi Ders Notları No:80, s.224, Bursa.

Türkiye 10,4 bin ha alanda 38 bin ton soya üretilmektedir. Çarşamba'da ise 565 ha birinci, 160 ha'ı ikinci ürün olmak üzere toplam 725 ha alanda 2500 ton üretilmektedir. Soya üretimi son yıllarda ülkemizde azalma eğilimindedir. Bu da gün geçtikçe ithalatı artırmaktadır. Türkiye'de soyanın dış ticareti daha ziyade tek yönlüdür. Üretim yetersizliği ve iç piyasadaki talep dolayısıyla 1,3 milyon ton soya ithalatı karşılığında 648 milyon dolar para ödenmektedir[19]. İhracat ise yok denilecek seviyededir. Türkiye'nin soya ithalatı gün geçtikçe artmaktadır. Ucuza ithal edilen yağlı tohum ve ham yağ ülkemize göre zaten düşük olan yağlı tohum fiyatlarını daha da düşürmekte ve bu döngü yüzünden mağdur olan üreticiler yağlı tohum üretiminden vazgeçmektedir.

Tütün

Tütün, üretim, kullanım, iç ve dış ticareti yönünden diğer tarım ürünlerinden farklı bir öneme sahiptir. Dünyada yaklaşık 330 milyar dolar civarında olan tütün piyasasının ülkemizdeki değeri 20 milyar dolar dolayındadır. Dünyada yaklaşık 4 milyon ha alanda 6,5–7 milyon ton yaprak tütün üretilmekte iken, Türkiye'de yaklaşık 140 bin ha alanda 85 bin ton tütün üretilmektedir[20]. Türkiye 150 bin ton tütün ihracatı ile dünyada 5. sırada, yaklaşık 60 bin ton tütün ithalatı ile ise 14. sırada yer almaktadır[21]. Dünyada başlıca oriental tip tütün üreten ülkeler arasında Türkiye, birinci sırada yer almaktadır. Ülkemiz son üç yılda (2007–2008–2009) ortalama 85 bin ton yaprak tütün üretimiyle Yunanistan, Bulgaristan ve Makedonya gibi en önemli üretici ülkelerin tamamı kadar bir paya sahiptir. Tütün, Türkiye ekonomisi için oldukça önemli bir tarımsal ürün olma özelliğini korumakta ve çeşitli bölgelerde aile tarımı olarak yaygın bir şekilde üretilmektedir. Türkiye'de yaklaşık 180 bin aile tütün üretimi yapmakta ve bunlara tütün endüstrisinde çalışanlar da (aileleri dahil) dahil edildiğinde, toplam 1,0–1,2 milyon nüfusa istihdam sağlamış olmakta, bu rakam Türkiye nüfusunun yaklaşık % 1,4' üne tekabül etmektedir[22].

Türkiye tütün üretiminin % 18,5'ini Samsun ili üretmekte olup Çarşamba'nın Samsun tütün üretimindeki payı % 0,2'dir. Çarşamba ilçesinde 2000 yılında 400 ha alanda tütün üretilmekte iken farklı sebeplerden dolayı bugün 25 ha'a kadar azalmıştır.

Çarşamba'da tütün üretiminin avantajları; ihraç edilen tarım ürünleri içerisinde ekonomik değer bakımından 2. sırada olması, bölgenin tütün ekiliş ve üretimi açısından önemli yer tutması, tütün konusunda deneyimli yetişmiş eleman varlığının bulunması, üretilen tütünlerin tamamının ihraç edilebilmekte ve her zaman

[19] Anonim, 2009a. Food and Agriculture Organization
[20] Anonim, 2009a. Food and Agriculture Organization
[21] Anonim, 2008. Food and Agriculture Organization.
[22] Anonim, 2009b. Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu.

ihracat potansiyelinin olması, bölgeye özgü tütün çeşitlerinin olması, Samsun limanının olması ve tütün piyasasında dünyanın en büyük üçüncü firması olan BAT (British American Tobaco)'nin sigara fabrikasının bölgede bulunması olarak sıralanabilir. Bölgede tütün tarımının eksiklikleri ise; girdi maliyetlerinin yüksekliği, yetişmiş eleman alet ekipman ihtiyacı gerektirmesi, makine kullanımında yetersizlik, yoğun işgücü kullanımı gerektirmesi ve örgütlenme yetersizliğidir. Bölgenin tütün üretmesini destekleyen fırsatlar; yetiştiricilik konusunda yetişmiş eleman bulunması, dünyanın ihtiyaç duyduğu oriental tip tütünün bölgede üretiliyor olması, sözleşmeli üretim modeline geçilmesi, geniş bir istihdam sağlıyor olması denilebilir.

Sonuç ve Öneriler

İthalatın sürekli artması soyada olduğu gibi diğer ürünlerde de tarımsal ürünlerin fiyatlarının dünya fiyatları üzerinde gözükmesinden kaynaklanmaktadır. Fakat içeride yüksek olarak nitelenen bu fiyatlar ülkemize göre üretici maliyetlerini yeterince karşılayabilecek düzeyde değildir. Dünya fiyatlarının düşük olmasının sebebi ise diğer ülkelerdeki üreticilerin ülkemize göre fazla miktarda desteklenmesi, yüksek verimli çeşitlerin kullanılması yanında optimum tarımsal girdi kullanmaları, soya üretiminin ülkemizdeki gibi marjinal alanlarda değil de olabildiğince geniş alanlarda yapılması ve dolayısıyla maliyetlerin düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer ülkelerde üretici fiyatlarının düşük olması ülkemizdeki yağlı tohum ve ham yağ ithalatçılarının ithal maliyetini de düşürmektedir.

Çarşamba'da soya üretmenin avantajları; Türkiye üretiminin büyük kısmının karşılanması, Karadeniz Birlik'in ve sanayisinin bulunması, çiftçinin soya tarımını bilmesi, iklim ve toprak yapısının soya üretimine uygun olması, bölgede hayvancılığın gün geçtikçe artması olarak sıralanabilir. Soya üretiminin dezavantajları ise; ithalatın fiyat politikasını ve ekonomiyi olumsuz etkilemesi, soya-mısır-fındık paritesinin istenen seviyede olmaması ve sertifikalı tohumluk kullanımının az olmasıdır. Bölgede soya üretim fırsatları ise; birlik ve işleme tesislerinin olması, bu tesislerin ürün kurutma sorunu yaşamamaları, yoğun talep nedeniyle ürünün üreticinin elinde kalmaması, soya üretimine uygun ekim alanlarının varlığı, araştırma kuruluşu ve teknik teşkilatın yeterli bilgiye sahip olması ve yüksek verimli ve kaliteli çeşitlerin yaygınlaşmasını sağlayacak kapasitenin bulunmasıdır.

Türkiye'de yıldan yıla sürekli artış gösteren soya üretimi Samsun ilinin vejetasyon süresi, üretim potansiyeli dikkate alındığında soya ekilişinin yaygınlaştırılması için üretim politikaları geliştirilmelidir. Çarşamba Ovasında fındık alanlarının sökülüp, "Alternatif Ürün Projesi" kapsamında soyanın üretiminin yaygınlaştırılması için çalışmalar yapılmıştır. Soya, kanola ve ayçiçeği gibi destekleme primi ödenen bitkilerdendir. Ayrıca sertifikalı tohumluk kullanmak suretiyle soya

üretimi yapan ve bunu belgeleyen üreticilere verilecek prim miktarı, desteklenen primden % 10 daha fazla ödeme yapılmak suretiyle prim ödeme yoluna gidilmiştir[23].

Yüksek fiyat uygulaması fındık alanlarının Bafra ve Çarşamba Ovası gibi soya bitkisi üretimine çok uygun taban arazilere kaymasına neden olmuştur. Böylece bölgedeki tarla alanları fındık bahçesine dönüştürülmüş bununla da sınırlı kalınmayıp fındık alanları bölgenin dışına da taşmıştır. Bugün fındık Terme ve Çarşamba gibi 10 çeşit ürün üretilen yerlerde bile üretilmeye başlanmıştır. Çarşamba taban arazilerinde ülke ekonomisine daha çok katkı sağlayacak ürünlerin yetiştirilmesi gerekmektedir. Bu bitkiler dünyada olduğu gibi devlet destekli yağlı tohumlar; özellikle de soya ve kanola olmalıdır. Hatta ovada kışlık olarak yetiştirilen kanoladan sonra ikinci ürün soya yetiştiriciliği denemeleri yapılarak sonuçların uygun bulunması durumunda hayata geçirilmesi için çalışmalar önerilmelidir.

Kaynaklar

Anonim, 2007. *Batı Karadeniz Bölgesi Tarım Master Planı*. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. Ankara.

Anonim, 2008. *Food and Agriculture Organization*.

Anonim, 2009a. *Food and Agriculture Organization*.

Anonim, 2009b. *Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu.*

Anonim, 2009c. Türkiye İstatistik Kurumu. *Bitkisel Üretim İstatistikleri*.

ARIOĞLU, H., 1994. *Yağ Bitkileri (Soya ve Yerfıstığı*) Ç.Ü. Ziraat Fakültesi Ders Kitabı No:35, s.1, Adana.

EKEN, H., 2004. *Ayçiçeği*. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü T.E.A.E. Bakış, Sayı.5, Nüsha.11, s.1-4

FİDAN, H., ÖZÇELİK A., 2003, "Türkiye Ekonomisi Yönünden Ayçiçeğinin Önemi", Türkiye 1. Yağlı Tohumlar, Bitkisel Yağlar ve Teknolojileri *Sempozyumu Bildirisi,* İstanbul.

GÜNAY, S., "Türkiye'de Ekolojik Fındık Tarımının Başlaması ve Etkileri Üzerine Bir Örnek: Çamlıca Köyü (Samsun)", *Ekoloji, 16*, 63, 7-15.

GÜREL, K., 2006. *Çarşamba İlçe Merkezinde Şehir içi Arazi Kullanımı*, OMÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Samsun, 91s.

KOLSARICI, Ö., GÜRBÜZ, B., ARIOĞLU, H., ÇALIŞKAN, C., ALGAN, N. (1990) "Türkiye'de Yağ Bitkileri Üretimi ve Sorunları" *Türkiye Ziraat Mühendisliği, III.Teknik Kongresi*, 8-12 Ocak 1990 Ankara.

[23] Anonim, 2007. *Batı Karadeniz Bölgesi Tarım Master Planı*. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. Ankara.

KÖKSAL, A., (1972), "*Bafra Ovası'nın Coğrafya Etüdü*"**,** Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yay. No:220, Ankara.

ODABAŞI, S., TAŞKAYA, B., 2004. *Kolza (Kanola).* Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü T.E.A.E. Bakış, Sayı.7, Nüsha.11, s.1-4.

ÖZÇAĞLAR, A., (1994), "Çarşamba Ovası ve Yakın Çevresinde Araziden Faydalanma". *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 3,* 93-128.

TURAN, Z.M. ve GÖKSOY, A.T., 1998. *Yağ Bitkileri*. U.Ü. Ziraat Fakültesi Ders Notları No:80, s.224, Bursa.

ÇARŞAMBA OVASI MEYVECİLİĞİ

*Hüsnü DEMİRSOY * Leyla DEMİRSOY ***
*İdris MACİT ****

Giriş

Samsun ili tarım alanı 2009 yılı itibariyle 3.916.862 dekardır. Çarşamba Ovası tarım alanı ise yine 2009 yılı itibariyle 563.921 dekardır. Buna göre Çarşamba Ovası Samsun'un en önemli tarım alanlarından birisidir. Yaklaşık 15 yıl boyunca (1995-2009) Çarşamba Ovasında kullanılabilir tarım alanının pek değişmediği, yaklaşık 560 bin dekar olduğu Çizelge 1'de görülmektedir. Bununla birlikte Çarşamba Ovasında yetiştiriciliğin şekli değişmiş, genel itibariyle üretim, tarla bitkilerinden meyve yetiştiriciliğine dönmüş gözükmektedir. Sebze üretim alanı ise son 15 yılda yaklaşık 160 bin dekar olarak sabit kalmıştır *(Çizelge 1).* Meyvecilik tarımın en karlı kollarından biridir. Bunun bir göstergesi olarak da Çarşamba Ovasında tarla bitkilerine ayrılan alan 1995 ten 2009'a kadar yaklaşık olarak yarı yarıya azalırken, meyveciliğe ayrılan alan hemen hemen iki kat artmıştır. Bu durum yöremiz için meyveciliğin önemini bir kez daha göstermektedir. Ancak meyvecilikte ileri yörelerle karşılaştırıldığında ilçemiz meyveciliğinin durumu oldukça ilkel gözükmektedir. Maalesef ilçemiz meyveciliğinde çeşit, anaç, toprak seçimi ve yetiştiricilik konusunda önemli bilgi eksiklikliği vardır. Dolayısıyla yolun başındayız, iyi bir başlangıç yaparsak meyvecilik yöremiz için çok önemli bir gelir kaynağı ve istihdam alanı olacaktır.

Çizelge 1. *Çarşamba Ovası'nda tarım alanlarının üretim desenine göre dağılımı (da)*

Yıllar	***Tarım alanı***	***Tahıllar vd.***	***Sebze alanları***	***Meyveler ve içecek…***
1995	*558.610*	*253.610*	*159.950*	*144.700*
2009	*563.921*	*119.886*	*158.285*	*285.750*

1. Çarşamba Ovası Meyvecilik Potansiyeli

TUİK (2011) verilerine göre Çarşamba Ovasındaki en önemli meyve türü fındıktır (Çizelge 2). İlçemiz fındık üretimi yıllara göre değişmekle birlikte yaklaşık 35.000 tondur. Türkiye, 2009 yılında 500.000 ton ile dünya fındık üretiminin yaklaşık % 65'ini karşılamıştır. 1961'deki fındık üretimimiz ise sadece 76.000 tondu ve dünya üretiminin %42'sini karşılıyorduk (FAO 2011). Fındık üretim alanımız ise 1961 yılında yaklaşık 300.000 ha'dan 2009 yılında 600.000 ha'a yükselmiştir. (FAO 2011). Tarım ürünlerimiz içerisinde önemli bir ihracat ürünümüz olan fındık, ülkemize önemli miktarda döviz sağlamaktadır.

** Prof. Dr., OMÜ, Ziraat Fak., Bahçe Bitkileri Bölümü Öğretim Üyesi.*
*** Prof. Dr., OMÜ, Ziraat Fak. Bahçe Bitkileri Bölümü Öğretim Üyesi.*
**** Uzman, Karadeniz Tarımsal Araştırmalar Enstitüsü.*

Çarşamba Ovasında 1991 yılında yaklaşık 1000 ton olan fındık üretimi, taban araziden fındığı kaldırmaya yönelik birçok çalışmaya rağmen günümüze kadar yaklaşık 35.000 tona ulaşmıştır. Dolayısıyla rakamlar fındıkta yaşadığımız sıkıntıları net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tüm bunlar ışığında değerlendirildiğinde fındık ülkemiz, bölgemiz ve de yöremiz için önemli tarım ürünüdür. Bu nedenle fakültemizde fındığın çoğaltılması, biyolojisi, yetiştirme teknikleri ve ıslahı konularında birçok çalışma yapılmıştır. Çoğaltma ve yetiştirme teknikleri ile ilgili sonuçları pratiğe aktarılabilecek denemeler yürütülmüştür. Alınan sonuçlar değişik şekillerde üreticilere aktarılmıştır.

Fındık bölgemizin en eski türlerinden bir olmasına rağmen yetiştiricilikte hala önemli hatalar yapılmaktadır. Yöre üreticisi, dekara ocak sayısı, bir ocaktaki bitki sayısını genelde gereğinden fazla tutmaktadır. Fakültemizde yapılan çalışmalarla, fındıkta dekara bitki sayısı ve en uygun budama ve terbiye şekli belirlenmiştir.

Fındık diğer meyve türlerine göre farklı biyolojik özelliklere sahiptir. Pek çok türde çiçeklenme periyotları ilkbaharda olurken fındık kış aylarında çiçeklenmektedir. Bu nedenle zaman zaman kış soğukları ve dondan önemli derecede zarar görmektedir. Fakültemizde fındıkta çiçek tomurcuğu oluşumuyla ilgili ayrıntılı çalışmalar da yapılmıştır. Fındık yetiştiriciliğinde önemli işlemlerden biri de hasattır. Ülkemizde fındık elle hasat edilmektedir. Fakültemizde fındığın mekanik olarak hasadına yönelik çalışmalar da yapılmış ve yapılmaktadır. Fındıkta her yıl yapılması gereken dip sürgün temizliği ciddi maliyetler oluşturmaktadır. Fakültemizde bu konuda da çalışmalar yapılmış, elle dip sürgünü temizliği yerine kullanılabilecek motorlu çalı tırpanları, herbisitler, malçlama ve ateşle yakma gibi diğer yöntemler belirlenmiştir. Fakültemizde fındıkta kaliteyi düşüren ve verimi olumsuz etkileyen boş ve kusurlu fındık oluşumları üzerinde çalışılmalar yapılmış, zararı azaltacak tedbirler ve işlemler ortaya konmuştur. Yine fındıklarda yaygın olarak görülen periyodisiteye karşı alınabilecek tedbirler ortaya konmuştur.

Samsun ili fındık bahçelerinde önemli bir çeşit zenginliği mevcuttur. Standart fındık çeşitlerinin yanında, diğer illerde rastlanmayan yöresel fındık çeşitlerimiz bulunmaktadır. Fakültemizde bunlarla ilgili seleksiyon çalışmaları yapılmış ve bu çeşitlerin performansları ortaya konmuştur.

Çarşamba Ovasında fındıktan sonra öneme sahip meyve türü şeftalidir. İlçemizin şeftali üretimi 20.000 tona yaklaşmıştır *(Çizelge 2).* 1950'li yıllarda Çarşamba'nın Hacılıçay köyünde başlayan şeftali yetiştiriciliği, günümüzde Kirazbucağı, Dikencik, Köseli olmak üzere birçok köye yayılmıştır. Çarşamba Ovasında erkenciden geççiye May Flower, Early Red, Dixired, Cardinal, Redhaven, Glohaven, Fairhaven, Cresthaven ve J.H.Hale olmak üzere pek çok çeşit yetiştirilmektedir. Son yıllarda yöremizde nektarin yetiştiriciliğinin başladığı görülmektedir. Fakültemizde

yöremizde yetiştirilen şeftali çeşitlerinin tanımlanması başta olmak üzere şeftalide de birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan araştırmalarda şeftalinin bölge iklimine uygunluğu ortaya konmuştur. Yine şeftalide de verim ve kaliteyi artırmaya yönelik meyve seyreltme çalışmaları yapılmıştır.

Çizelge 2. *Çarşamba Ovasının 2008-2009 yılları meyve üretimi* (ton).*

Meyve türü	***2008***	***2009***
Fındık	*34920*	*22358*
Şeftali	*18500*	*3360*
Elma	*750*	*773*
- Golden	*-*	*28*
- Granny Smith	*-*	*50*
- Diğerleri	*750*	*695*
Armut	*678*	*855*
Erik	*825*	*84*
Dut	*512*	*516*
Kivi	*415*	*500*
Ceviz	*319*	*340*
Kiraz	*232*	*336*
Ayva	*309*	*21*
Vişne	*124*	*95*
Çilek	*75*	*42*

* Kış soğukları ve ilkbahar donları nedeniyle yıllara göre verimde önemli farklılıklar görülmüştür.

Çizelge 2'de Çarşamba Ovasında yetiştirilmekte olan meyve türlerinin üretim miktarları gözükmekte ise de ovamızda ticari anlamda kapama bahçelerin bulunduğu iki tür fındık ve şeftalidir. Diğer türler ise bölgemizdeki meyve tür desenini artırabilecek, fındık ve şeftalide meydana gelen veya gelebilecek tıkanıklıkları aşmada alternatif olabilecek ürünlerdir. Bu anlamda elma gerçekten büyük öneme sahiptir. Eskiden karışık çeşitlerle yapılan elma üretimi, şimdi yavaş yavaş Granny Smith gibi ticari değere sahip çeşitlerle şekillenmektedir. Yeşil elma olarak da bilinen Granny Smith bölgemiz için çok uygun bir çeşittir. İç bölgelerde güneş yanığı nedeniyle gölgelemeye ihtiyaç duyan bu çeşit, yöremizde güneş yanığı açısından ciddi bir problem olmadan yetiştirilebilmektedir. Bununla birlikte yöremizde henüz elma yetiştiriciliği konusundaki gelişmeler yetersizdir. Mutlaka çeşit konusu üzerinde durulmalı, M9 gibi bodur anaçlarla Fuji, Gala, Breaburn gibi tüm dünyanın yöneldiği çeşitlerle yetiştiriciliğe yönelinmelidir. Unutulmamalıdır ki modern yetiştirme tekniklerinin kullanıldığı bir elma bahçesinden dönüme 7-8 ton kaliteli meyve rahatlıkla alınabilir.

Yöremiz için üzerinde durulması gereken diğer bir ürün ise çilektir. Çilek değişik ekolojik şartlara çok iyi uyan, kısa zamanda verime yatan ve yatırım

masraflarını çabuk karşılayan tbol gelir getiren bir türdür. Bu konuda fakültemiz öğretim üyeleri tarafından son 20 yılda Samsun, Çarşamba, Ayvacık, Dikbıyık, Havza ve Bafra olmak üzere pek çok yerde adaptasyon çalışmaları yapılmıştır. Yöremizde frigo fidelerle yapılan yaz dikiminde, malçlama da yapılarak açıkta yetiştiricilikte dönüme 2-3 ton çilek alınabildiği görülmüştür. Örtü altı yetiştiriciliğinde ise bu miktarların iki katına çıkabildiği belirlenmiştir. Ayrıca diğer bir üzümsü meyve türü olan böğürtlen de başta Salıpazarı olmak üzere yöremiz için iyi bir alternatif olarak gözükmektedir. Fakültemizde ahududu ve böğürtlen yetiştiriciliği konusunda çeşit adaptasyon çalışmaları yanında diğer bilimsel çalışmalar da yürütülmektedir.

2. Çarşamba Ovası Meyve Yetiştiriciliğine Öneriler

Fındık sadece yöremiz için önemli bir ürünü olmayıp, tüm ülkemizin ve bölgemizin ürünüdür. Fındıkta yapılması gereken işlemler, alınması gereken tedbirler başlı başına bir tarım politikasıdır. Bu nedenle bu konuya burada değinilmemiştir. Bununla birlikte fındık alanlarının daraltılması kapsamında yapılacak sökümlerden sonra, o alanlar için en uygun üretim deseni oluşturularak, bu desenin uygulanması sağlanmalıdır. Bu konuda başta elma olmak üzere çilek ve hatta kiraz iyi alternatifler olabilir. Bu nedenle değişik kiraz çeşitlerinde adaptasyon çalışmaları yapılmalı ve yöreye uygun çeşitler belirlenmelidir. Çünkü kiraz ülkemizin dünyada hem üretiminde hem de ihracatında bir numara olduğu bir türdür. Ülkemizin yıllık kiraz üretimi yaklaşık 400.000 ton, ihracatı 60.000 ton kadardır. İhracatçı firmalar ihracatın 100.0000 tona kadar rahatlıkla çıkarılabileceğini bildirmektedirler. Bu nedenle anavatanı Karadeniz Bölgesi olan kiraz, yöremiz için iyi bir alternatif ürün olabilir.

Yukarıda da belirtildiği gibi artık yöremizde sık dikimli modern bahçelerde meyve yetiştiriciliği yapılmalıdır. Elma armut ve kiraz bu konuda uygun ürünlerdir.

Sık dikimle modern meyve yetiştiriciliğine başlayacak yöremiz için aşağıdaki öneriler faydalı olacaktır.

1. Bahçeler Avrupa Birliği ve dünya pazarlarında tutunabilecek yeni çeşitlerle kurulmalıdır.

2. Bodur anaçlarla yetiştiricilik teşvik edilmeli, bahçelerde damla sulama sistemi dikimle birlikte kurulmalıdır. Bazı üreticiler bahçeleri kurduktan 1-2 sene sonra sulama sistemini kurmakta, bu da ağaçların iyi beslenmesini, sürgün gelişimini dolayısıyla şekillenmesini engellemektedir.

3. Yörede başarılı bir bahçe yönetimini gerçekleştirecek, ağaçlara şekil verecek, budama yapacak eleman sayısı yeterli değildir. Bu nedenle bazı bahçelerde önemli hatalar yapılmakta, bahçeler modern bahçe olma özelliğini kaybetmektedir. Bu eleman açığı yöredeki başta Ziraat Fakültesi olmak üzere diğer kamu kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve üretici birliklerinin ortak çalışmasıyla kapatılabilir.

4. Yöre için elmada hastalık ve zararlılarla mücadele için entegre mücadele yöntemleri, bitki besleme için uygun gübreleme programları belirlenmelidir.

5. Bahçeler kurulurken mutlaka toprak, anaç, çeşit ve terbiye şekli ve bahçe kurulacak yerin iklim özellikleri dikkate alınmalıdır.

Çarşamba'da meyve üreten küçük işletmelerin üretici birlikleri ile örgütlenmesi ve daha büyük pazarlara ürünlerini satabilmeleri sağlanmalıdır. Bu uygulama, aynı zamanda üreticiler arasında kalite ve verim için de bir kontrol sistemi oluşmasına katkıda bulunur.

İlçemizde tarımsal sanayi ve bu sanayilere hammadde olacak meyve tür ve çeşitlerinin üretimlerinin birlikte teşvik edilmesi gerekir. Bu konuda başta çilek ve böğürtlen olmak üzere üzümsü meyveler ve vişne uygun tercihlerdir. Bu türler ekolojik anlamda Çarşamba ovasında rahatlıkla yetiştirilebilir.

İlçemizde organik tarım veya sürdürülebilir tarım teşvik edilmelidir. Yetiştiricilerin, çevreye ve insan sağlığına zarar vermeyecek uygulamalarla üretim yapmaları sağlanmalıdır.

İlçemizin alüvyal toprakları meyve fidancılığı için çok uygundur. Bu nedenle sertifikalı fidan üretimi yapacak işletmelerin kurulması teşvik edilmelidir. Yine ilçemizde üretilen meyvelerin saklanması ve muhafaza edilmesi için bu ürünleri depolayacak soğuk hava depolarının sayı ve kapasiteleri artırılmalıdır. İlçemizdeki uluslararası hava alanı, ilimizdeki liman ve kıtaları birbirine bağlayan karayolu avantajı en iyi şekilde kullanılarak, ihracat hedefli meyve üretimi yapılmalıdır. Sonuç olarak tüm bunları gerçekleştirmek için üreticilerimize, üretim teknikleri ve sorunların çözümü konusunda bilgi ve becerilerini arttıracak eğitim programları düzenlenmelidir.

AŞAĞI YEŞİLIRMAK HAVZASI
BALIK FAUNASI VE ÇARŞAMBA İÇİN ÖNEMİ

Nazmi POLAT[*]

Giriş

Kara ve okyanuslarla karşılaştırıldığında daha küçük alan işgal etmesine karşın, tatlısular biyoçeşitlilik bakımından daha zengindir. Birim alana düşen tür oranı, karalardan % 10, okyanuslardan % 150 daha fazladır.

Ülkemiz 177.715 km uzunluğunda akarsu, 203.350 hektar büyüklüğünde 64 adet göl, 149.513 hektar alanlı baraj gölü, 300'den fazla gölet ve yaklaşık 2500 hektar dalyana ile önemli içsu potansiyeline sahiptir (Karataş, 2005).

Samsun ili de 213 km kıyı şeridi, 4.411 ha doğal göl, 17.289 ha baraj gölü, 28.144 ha gölet ve 4.615 ha akarsu yüzeyi ile su ürünleri üretimi açısından önemli bir potansiyele sahiptir.

Su ürünleri besin ihtiyacını karşılamasının yanı sıra, birçok kişiye istihdam sağlar, ekonomik ve sosyal gelişmeye de katkıda bulunur.

Şekil 1. *Samsun il sınırları içerisinde kalan tatlısu kaynakları.*

[*] *Prof. Dr., OMÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü Öğretim Üyesi*.

Büyük gıda stokları olarak düşünülen tatlı su kaynaklarından daha çok yararlanmak, % 18-20 oranında protein içeren balıklardan besin gereksinimini karşılamak ve ulusal gelire katkıda bulunmak zorunluluğu vardır.

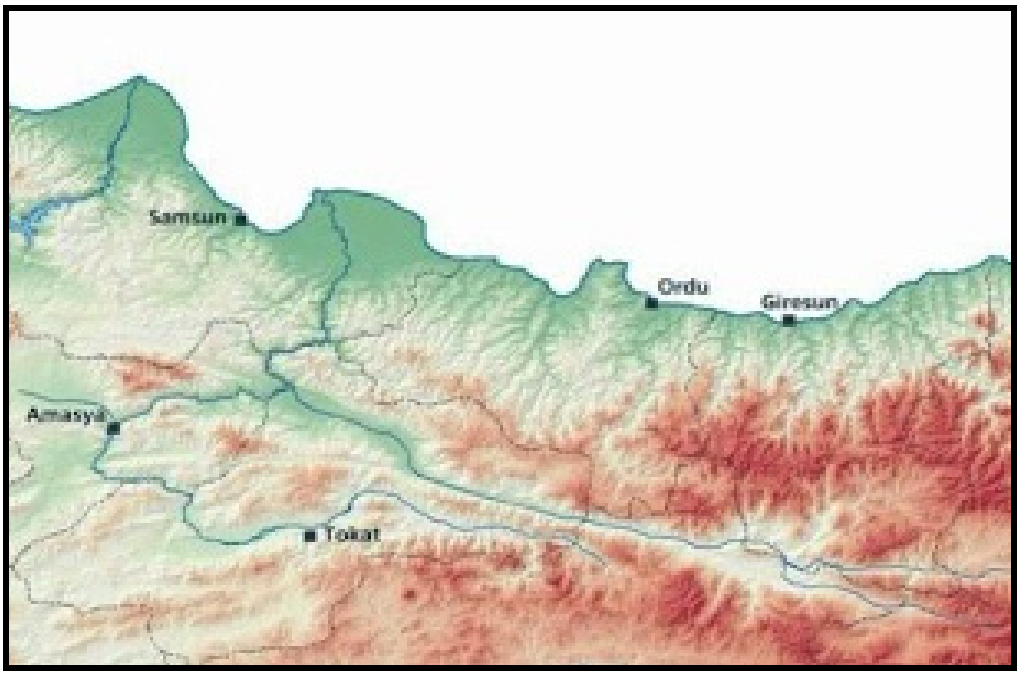
Tatlı su kaynaklarımızdan elde edilen su ürünleri miktarını artırabilmek için biyolojik zenginliklerimizin, özellikle balık faunasının bilinmesi ve korunması gereklidir. Nehir havzası, nehrin kaynağı ve sonlandığı yer arasında kalan ve nehre su veren tüm alanı kapsamaktadır.

Yapılan literatür taramasında Samsun il sınırları içerisinde kalan Yeşilırmak ve Yan Kollarının İhtiyofaunasını (Aşağı Yeşilırmak Havzası) konu alan kapsamlı bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Mevcut boşluğun kapatılması için bu çalışmaya gereksinim duyulmuştur.

1.Araştırma Alanı

Yeşilırmak'ın Samsun il sınırları içerisinde kalan kısmında yaşayan balık türlerini belirlemek amacıyla yapılan bu araştırma, Ekim 2003-Haziran 2005 tarihleri arasında yürütülmüştür.

Yeşilırmak, Köse Dağı'nın (2800 m.) batı yamaçlarından çıkar (Sivas), ülkemizden doğup Karadeniz'e dökülen Türkiye'nin en büyük üçüncü nehridir (519 km). Yeşilırmak akış bakımından çok düzensiz bir ırmaktır. Debisi mevsimlere hatta günlere göre (30m³/sn. ile 1050 m³/sn.) değişir.

Şekil 2. *Yeşilırmak Havzası.*

Adını, geçtiği yerlerde oluşturduğu yeşillikten alan nehir, Tokat, Amasya ve Samsun illerinden geçerken irili ufaklı yan dereleri alarak Civa Burnu'ndan Karadeniz'e dökülür. Membadan mansaba kadar üzerinde Almus, Ataköy, Hasan Uğurlu ve Suat Uğurlu Barajları yer almaktadır. Önemli kolları Kelkit, Çekerek ve Tersakan Çayı'dır.

1.1. Aşağı Yeşilırmak Havzası İçersinde Yer Alan Balık Numunelerinin Yakalandığı Tatlısu Kaynakları

- ✓ Ladik Gölü
- ✓ Tersakan Çayı
- ✓ Bekdiğin Göleti
- ✓ Fındıcak Göleti
- ✓ Küpecik Deresi
- ✓ Çakırgümüş Deresi
- ✓ Karaabdal Deresi
- ✓ Gökpınar Deresi
- ✓ Çamalan Deresi
- ✓ Göksu (Yeşilpınar) Deresi
- ✓ Hasan Uğurlu Baraj Gölü
- ✓ Suat Uğurlu Baraj Gölü

1.1.1. Suat Uğurlu Baraj Gölü

D.S.İ. tarafından enerji üretmek, Çarşamba Ovası'nı sulamak amacıyla, yapımına 1975 yılında başlanmış, 1982'de tamamlanmış ve hizmete girmiştir. Yükseklik (Talvegden) 51 m, normal su kotunda göl hacmi 182 hm3, göl alanı 10 km2dir. Baraj gölünde 175 milyon m³ su toplanmaktadır. Terice Deresi Suat Uğurlu Baraj Gölü'ne dökülmektedir.

Foto 1. *Suat Uğurlu Baraj Gölü.*

1.1.2. Hasan Uğurlu Baraj Gölü

Elektrik enerjisi üretimi amacı ile 1971-1981 yılları arasında inşa edilmiş bir baraj ve hidroelektrik santralidir. Yükseklik (talvegden) 175 m, normal su kotunda göl hacmi 1.074 hm^3, normal su kotunda göl alanı 23 $km^{2'}$dir. Karaabdal, Gökpınar ve Çamalan Deresi, H. Uğurlu Baraj Gölü'ne dökülmektedir.

Foto 2. *Hasan Uğurlu Baraj gölü.*

1.1.3. Lâdik Gölü ve Yan Kolları

Dünyada yüzen adacıklara sahip 3 gölden biri olan Ladik Gölü'nün drenaj alanı 141,40 km², denizden yüksekliği 867 metredir. Elipse benzeyen bir şekle sahip olan göl takriben 5 km uzunluğunda, 2 km genişliğinde ve 2,5-6 m derinliğindedir.

Ladik Gölü, Akdağ'ın kuzey yamaçlarından doğan Küpecik ve Çakırgümüş Dereleri ile beslenir. Göl fazla sularını Tersakan Çayı'na boşaltır. Tersakan Çayı önce batıya, sonra güneye doğru akar ve Yeşilırmak ile birleşir.

Foto 3. *Lâdik gölü.*

2. Örneklerin yakalanması ve saklanması

Ekolojik koşullar göz önüne alınarak, araştırma sahasını temsil edebilen istasyonlar seçilmiştir. Balık örnekleri elektroşok aleti, serpme, olta, balık kepçeleri, 18–32 mm göz açıklığına sahip balık ağları kullanılarak yakalanmış, renkleri belirlendikten sonra fotoğraf çekimleri yapılarak, % 5'lik formalin çözeltisinde koruma altına alınmıştır.

3. Örneklerin değerlendirilmesi

Metrik ölçümler, balık ölçüm tahtası ve 0.05 mm. hassasiyetli kumpas ile yapılmıştır. Meristik karakterlerin tamamı uzun-sivri uçlu iğne, bistüri ve pens yardımıyla stereo mikroskop altında sayılmıştır. İncelenen balıkların morfolojik özellikleri belirlenirken kullanılan temel ölçümlerde Fischer ve Hureau (1985) esas alınmıştır. Örneklerin tanımlanmasında Berg (1964, 1965), Blanc ve ark., (1971), Kuru (1980a, 1980b), Ekingen (1988), Geldiay ve Balık (1988), Nelson (1994) ve Szczerbowski (2001)'den yararlanılmıştır.

4. Bulgular

Araştırma alanından yakalanan 844 balık örneğinin değerlendirilmesi sonucu 7 familyaya dâhil 19 tür ve 1 alttür teşhis edilmiştir. Teşhis edilen tür ve alttürlerin tip lokalitesi literatürden, Türkçe ismi literatürden ve yöre halkından, taksonomik özellikleri bulgulardan yararlanılarak verilmiştir.

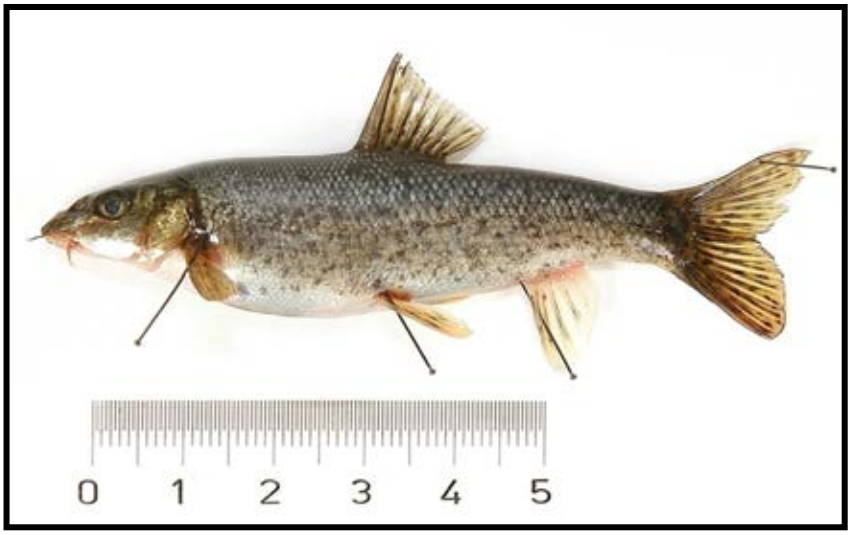
***Abramis brama* (Linnaeus 1758)**

Tip lokalitesi: Avrupa
Türkçe adı: Tahta balığı, çapak balığı
Diagnostik özellikleri: SB: 97-273 mm. D: III 9-10, A: III 24-29, L.lat.: 52-59, FD: 5-5, Numune sayısı: 70.

***Barbus tauricus* Kessler 1877**

Tip lokalitesi: Salgır Nehri (Kırım-Ukrayna)
Türkçe adı: Bıyıklı balık
Diagnostik özellikleri: SB: 69-165 mm. D: IV 8, A: III 5, L.lat.: 55-60, FD: 2.3.5-5.3.2, Numune sayısı: 7.

***Blicca bjoerkna* (Linnaeus 1758)**

Tip lokalitesi: İsveç
Türkçe adı: Tahta balığı
Diagnostik özellikleri: SB: 107-144 mm. D: III 9-10, A: III 16-19, L.lat.: 47-55, FD: 2.5-5.2, Numune sayısı: 10.

***Capoeta sieboldii* (Steindachner 1864)**

Tip lokalitesi: Amasya (Türkiye)
Türkçe adı: Saçaklı siraz balığı
Diagnostik özellikleri: SB: 131 mm. D: IV 8, A: III 5, L.lat.: 55, FD: 2.3.4-4.3.2, Numune sayısı: 12.

***Capoeta tinca* (Heckel 1843)**

Tip lokalitesi: Nilüfer Çayı- Bursa (Türkiye)
Türkçe adı: Siraz balığı
Diagnostik özellikleri: SB: 61-262 mm. D: IV 7-9, A: III 5, L.lat.: 68-88, FD: 2.3.4-4.3.2, Numune sayısı: 253.

***Carassius gibelio* (Bloch 1782)**

Tip lokalitesi: Brandenburg (Almanya), Silezya, Pomeranya (Polonya)
Türkçe adı: Japon sazanı, Havuz balığı
Diagnostik özellikleri: SB: 158-178 mm. D: III 17-18, A: III 5, L.lat.: 30-31, FD: 4-4, Numune sayısı: 3.

***Chondrostoma regium* (Heckel 1843)**

Tip lokalitesi: Asi Nehri (Antakya), Dicle Nehri (Halep-Musul)
Türkçe adı: Kababurun balığı
Diagnostik özellikleri: SB: 68-178 mm. D: III 8-10, A: III 9-11, L.lat.: 61-69, FD: 6-6, 6-5 Numune sayısı: 31.

***Cyprinus carpio* Linnaeus 1758**

Tip lokalitesi: Avrupa
Türkçe adı: Sazan
Diagnostik özellikleri: SB: 98-169 mm. D: (III) IV 17-21 , A: III 4-5, L.lat.: 34-40, FD: 1.1.3-3.1.1, Numune sayısı: 63.

***Scardinius erythropthalmus* (Linnaeus 1758)**

Tip lokalitesi: Kuzey Avrupa
Türkçe adı: Kızılkanat
Diagnostik özellikleri: SB: 67-195 mm. D: III 8-9, A: III 10-12, L.lat.: 41-44, FD: 3.5-5.3, Numune sayısı: 22.

***Squalius cephalus* (Linnaeus 1758)**

Tip lokalitesi: Güney Avrupa
Türkçe adı: Tatlısu kefali
Diagnostik özellikleri: SB: 65-234 mm. D: III 7-8, A: III 7-9, L.lat.: 41-47, FD: 2.5-5.2, Numune sayısı: 112.

***Pseudorasbora parva* (Temminck&Schlegel 1846)**

Tip lokalitesi: Nagasaki, Japonya
Türkçe adı: Çizgili sazancık
Diagnostik özellikleri: TB: 52-64 mm. D: III 7, A: III 6, L.lat.: 36-38, FD: 5-5, Numune sayısı: 24.

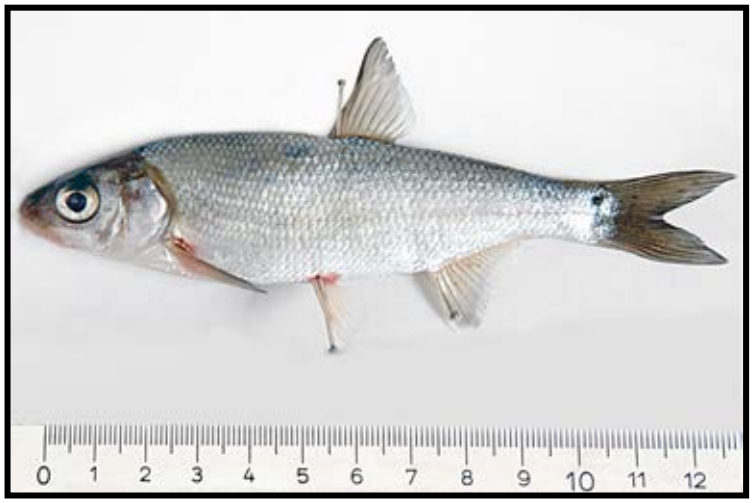

***Vimba vimba* (Linnaeus 1758)**

Tip lokalitesi: İsveç

Türkçe adı: Söğüt balığı, Eğrez balığı, Kavine balığı

Diagnostik özellikleri: SB: 102-211 mm. D: III 8-9, A: III 16-19, L.lat.: 53-59, FD: 5-5, Numune sayısı: 12.

***Oxynoemacheilus eregliensis* (Banarescu&Nalbant 1978)**

Tip lokalitesi: Ereğli (Türkiye)

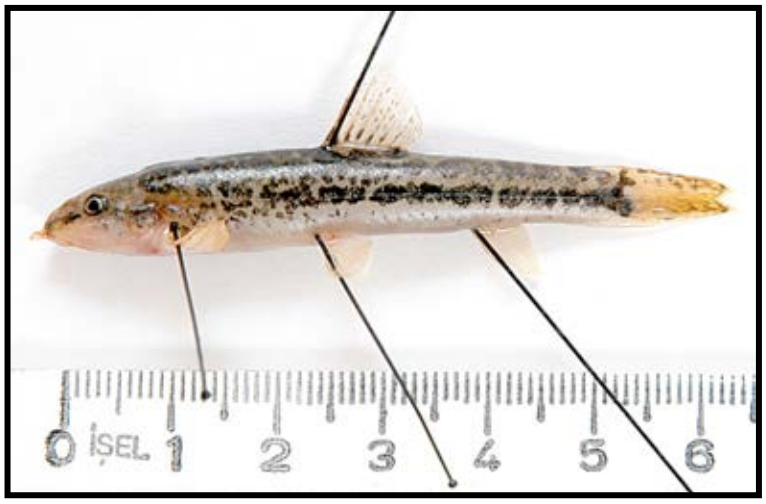
Türkçe adı: Çöpçü balığı

Diagnostik özellikleri: SB: 58-77 mm. D: IV 8, A: III 5, V: II 6-8, P: I 9-11, Numune sayısı: 95.

***Oxynoemacheilus banarescui* (Delmastro 1982)**

Tip lokalitesi: Kocaçay-Devrekâni (Türkiye)
Türkçe adı: Çöpçü balığı
Diagnostik özellikleri: SB: 49-73 mm. D: III-IV 8-9, A: III 5, P: I 9-11, V: II 7, Numune sayısı: 25.

***Barbatula kosswigi* Erk'akan&Kuru 1986**

Tip lokalitesi: Yıldızeli-Sivas (Türkiye)
Türkçe adı: Çöpçü balığı
Diagnostik özellikleri: SB: 54-97 mm. D: III-IV 8-9, A: III 5, P: I 9-10, V: II 6-7, Numune sayısı: 18.

***Silurus glanis* Linnaeus 1758**

Tip lokalitesi: Avrupa
Türkçe adı: Yayınbalığı
Diagnostik özellikleri: SB: 321 mm. D: I 4, A: I 80, P: I 16, V: I 11, C: 18, Numune sayısı: 3.

***Esox lucius* Linnaeus 1758**

Tip lokalitesi: Avrupa
Türkçe adı: Turna balığı, doktor balığı
Diagnostik özellikleri: SB: 146-400 mm. D: VI-VIII 15-16, A: VI-VII 13-14, L.lat.: 120-134, Numune sayısı: 4.

***Salmo trutta macrostigma* Dumeril, 1855**

Tip lokalitesi: Cezayir
Türkçe adı: Alabalık, Dere alası, Dağ alabalığı
Diagnostik özellikleri: SB: 63-195 mm. D: IV-V 9-11, A: III-IV 7-8 (10), L.lat.: 113-120, Omur sayısı: 56-57, Pilorik çekum: 52-62, Numune sayısı: 15.

***Perca fluviatilis* Linnaeus 1758**

Tip lokalitesi: Avrupa
Türkçe adı: Tatlısu levreği
Diagnostik özellikleri: SB: 56-256 mm. D1: XIV-XVI, D2: II 13-15, A: II 8-10, L.lat.: 59-66, Numune sayısı: 64.

***Neogobius gymnotrachelus* (Kessler 1857)**

Tip lokalitesi: Dinyester Nehri ve kolları
Türkçe adı: Küçük kaya balığı
Diagnostik özellikleri: SB: 62 mm. D1: VI, D2: I 16, A: I 13, V: I 5, P: 17, Sq: 56-60, Numune sayısı: 1.

5. Tartışma

Araştırma bölgesinden yakalanan numunelerin değerlendirilmesi sonucu teşhis edilen türlere ait diagnostik özelliklerin, benzer çalışmalarda rapor edilen verilerinden önemli bir farklılık arz etmediği belirlenmiştir.

Bu çalışmada her ne kadar 20 takson belirlenmişse de, yakalanamayan balık tür ya da alt türleri olabileceği düşünülmektedir.

İnsanların tatlısu kullanımı; tatlısu, acısu, kıyı ve karasal biyoçeşitliliğin hayatta kalmasını tehdit etmektedir.

Küresel seviyede karasal omurgalıların % 11-25, tatlısu gruplarının % 13-65'i tehdit altındadır (McAllister ve ark. 2001). Bu çalışmada tatlısu biyoçeşitliliği üzerine barajların etkisine dikkat çekilmiştir.

Dünyada, 15 m'den yüksek 45.000 adet ve yüksekliği 15 m'den küçük 800.000 adet baraj bulunmaktadır. Dünyadaki barajların % 70'inin yüksekliği, 30 m'den küçüktür. Ayrıca dünyadaki barajların yalnızca % 1'i, 100 m'den yüksektir (Bakış ve ark. 2009).

Türkiye'deki barajları yüksekliklerine göre, Keban (210 m), Ermenek (210 m), Berke (201 m), Altınkaya (195 m), Oymapınar (185 m), Hasan Uğurlu (175 m) olarak sıralayabiliriz. Suat Uğurlu Barajı'nın yüksekliği ise 51 metredir.

Akarsular üzerinde enerji üretimi, sel kontrolü ve sulama amaçlı inşa edilen hidroelektrik santralleri (HES) nedeniyle yeni ekolojik koşullar meydana gelmektedir.

Akarsuyun doğal yapısı ve yataklarının değiştirilmesi; balıkların yaşam döngüsünü etkileyerek zamanla bazı türlerin ortadan kalkmasına veya belirli alanlara izole olmalarına sebep olabilmektedir.

Bunun yanı sıra tabanın dolmasıyla oluşabilecek oksijensizlik ve silt birikimi balıklar üzerinde olumsuz etkiye sahiptir.

Baraj, gölet yapımı gibi antropomorfik aktiviteler sonucu akarsuların modifikasyonu, iklim değişikliği, ortama egzotik türlerin katılımı doğada çok nadir gerçekleşen hibridizasyon oluşma aralığını artırabilir (Ünver ve Erk'akan, 2005).

HES yapımından sonra, beslenme ve üreme göçü yapan anadrom ve katadrom balıklar, ırmağın üst bölgelerine ulaşamaz ve mevcut bireyler zamanla azalır (*Anguilla sp, Salmo sp, Liza sp, Mugil sp.*) ya da nesli tükenir (*Acipencer sp.*).

Nehir sistemleri üzerine kurulmuş olan hidroelektrik santrallerinin, akarsuların daha çok potamon bölgelerini tercih eden özellikle *Anguilla anguilla*, *Salmo trutta labrax* taksonlarının üst havzalarına kadar yayılışlarını engellediği bilinmektedir.

Yöre balıkçıları Yeşilırmak üzerine kurulan ve halen faaliyette olan hidroelektrik santralleri kurulmadan önce, *Salmo trutta labrax*'ın yumurta bırakmak için ırmağın daha üst bölgelerine çıkabildiğini, baraj yapıldıktan sonra ancak santral altına kadar gelebildiğini sözlü olarak beyan etmişlerdir.

6. Hidroelektrik santrallerinin ihtiyofaunaya yararlı etkisi

Karadeniz alasının göç yolları ile yumurtlama alanlarının giderek bozulduğu, yumurtlama göçlerinin kısıtlandığı ve neslinin tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu anlaşılmaktadır.

Baraj gölleri kuruldukları nehir havzalarında yaşayan bazı balık türlerinin daha büyük populasyonlara ulaşmasında etkili olur. Bu ortamlar daha çok nehir sistemlerinin yavaş akan ve durgunlaşan habitatlarını tercih eden türler için uygundur.

Aşağı Yeşilırmak Havzası İhtiyofaunasını belirleme çalışması tatlı su balıklarımızın envanterlerinin ortaya çıkarılmasında, zincirin bir halkasını oluşturması bakımından önem taşımaktadır.

Araştırma alanı içerisindeki tatlısu kaynakları içerdiği balık türleri ve miktarları nedeniyle, yöre halkı için önemli bir besin kaynağı özelliğindedir. Bu zenginliğin korunmasının, ortaya çıkarılması kadar önemli olduğu kuşkusuzdur.

7. Aşağı Yeşilırmak Havzası'nda varolan balık çeşitliliğinin ve balıkçılığın devamlılığı için önerilerimiz

- Sürdürülebilir balıkçılık için avlanabilir balıkların stok miktarı belirlenmeli ve avlanma sınırlaması konulmalıdır.

- Stoğa katılan her birey en az bir defa üreme faaliyetine katılmadan avlanmasına izin verilmemelidir.

- Av yasağı döneminde avcılık kesinlikle önlenmeli, avlanma döneminde de aşırı avcılığın önüne geçilmelidir.

- Tatlısu kaynaklarına bilinçsizce yabancı türlerin atılması (*Carassius sp.*) dolayısıyla da balık faunasının değiştirilmesi engellenmelidir.

- Yöre halkını çevre konusunda bilgilendirmek, olumlu ve kalıcı davranış değişiklikleri kazandırmak için, belli bir plan ve program dâhilinde çevre eğitimi verilmelidir.

- Barajların işlevlerini yerine getirebilmeleri ve biyolojik kaynakların sürdürülebilir kullanımı için, özellikle besleme havzalarının yukarı kesimlerinde, ağaçlandırma çalışmaları yapılarak orman alanları çoğaltılmalı böylece sel, erozyon ve silitasyonun zararları azaltılmalıdır.

- Hidroelektrik santralleri kurulurken, deniz ve tatlı su arasında geçiş yapan her tür balık için göç yollarının açık bulundurulması gerekmektedir. Uygun yumurtlama yerlerinin devamlılığını sağlamak amacıyla, balıkların kolayca geçebileceği su geçitleri (balık geçitleri, balık asansörleri) oluşturulmalıdır. Hasan Uğurlu ve Suat Uğurlu Barajlarında balık merdivenleri bulunmamaktadır.

- Göksu (Yeşilpınar) Deresi'nin kaynağa yakın kısımlarında sıkışıp kalan ve nesli yok olmak üzere olan *Salmo trutta macrostigma* koruma altına alınmalı, avcılığı yasaklanmalıdır. Gerekli önlemler alınmadığı takdirde, söz konusu akarsuda bundan sonra yapılacak benzer çalışmalarda nesli yok olan balık türü olarak yerini alacaktır.

Kaynakça

BERG, L. S., 1964. *Freshwater Fishes of the U.S.S.R. and Adjacent Countries*, Academy of Sciences of the U.S.S.R. Zoological Institute, Guide to the Fauna of the U.S.S.R. Volume: II, Number: 29, Fourth edition, Translated from Russian, Israel Program for Scientific Translations, 504 p.

BERG, L. S., 1965. *Freshwater Fishes of the U.S.S.R. and Adjacent Countries,* Academy of Sciences of the U.S.S.R. Zoological Institute, Guide to the Fauna of the U.S.S.R. Volume: III, Number: 30, Fourth edition, Translated from Russian, Israel Program for Scientific Translations, 518 p.

BLANC, M. Banarescu, P. GAUDET, J. - L., HUREAU,J. - C., 1971. *European Inland Water Fish, A multilingual Catalogue,* FAO, Fishing News (Books) Ltd. London-England, 187p.

EKİNGEN, G., 1988. *Balık Sistematiği*, 225 s. .Elazığ.

FISCHER, W. - HUREAU, J. C., 1985. FAO Species Identification Sheets For Fishery Purposes, *Volume II, Food and Agriculture Organization of the United Nations,* 470 p., Rome.

Geldiay, R., BALIK, S., 1988. *Türkiye Tatlısu Balıkları (Ders Kitabı),* Ege Üniversitesi , Fen Fakültesi Kitaplar Serisi, No: 97, Bornova -İzmir, 519 s.

KARATAŞ, M., Mayıs 2005. *Balık Biyolojisi Araştırma Yöntemleri*, Nobel Yayın No: 772, Fen ve Biyoloji Yayınları Dizi No: 1, Ankara, 507 s.

KURU, M., 1980a. *Türkiye Tatlısu Balıkları Katoloğu*, Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi Yayınları Yardımcı Ders Kitapları Dizisi, Seri: 12, Bölüm: 1, Sayı: 1, Hacettepe Üniv., Fen Fak. Basımevi, Beytepe, 73 s.

KURU, M., 1980b. *Key to the Inland Water Fishes of Turkey, Part I, II, III,* Hacettepe Bulletin of Natural Sciences and Engineering, Volume: 9, 103–133.

MCALLISTER, E. - CRAIG, J.F. - DAVIDSON, N. - DELANY, S. and SEDDON, M. 2001. Biodiversity impacts of large dams. *Background Paper Nr. 1. Prepared for IUCN/UNEP/WCD.* 69 pp.

NELSON, J. S., 1994. *Fishes of the World*, Third Edition, Part I, II, John Wiley and Sons Inc., Newyork, 616 p.

SZCZERBOWSKI, J. A., 2001. Carassius Jarocki, 1822. p. 1–15, edited by Petru M. Banarescu and Hans-Joachim Paepke, *The Freshwater Fishes of Europe, Volume: 5/III,* 305 pp. AULA-Verlag.

ÜNVER, B., ERK'AKAN, F., 2005. A natural hybrid of Leuciscus cephalus (L.) and Chalcalburnus chalcoides (Güldenstädt) (Osteichthyes-Cyprinidae) from Lake Tödürge (Sivas, Turkey), The Fisheries Society of the British Isles, *Journal of Fish Biology, 66:* 899-910 s.

ÇARŞAMBA'DA SÜPÜRGECİLİK

Cevdet YILMAZ[*]

Giriş

Bu araştırmada genel olarak Türkiye'de *süpürge otu yetiştiriciliği* ve buna bağlı bir zanaat dalı olarak gelişen *süpürgecilik* konusu Samsun-Çarşamba-Alibeyli köyü örneği üzerinden ele alınmıştır[1]. Hammaddenin (*süpürge otu*nun) genel özellikleri, üretimi, temini, işlenmesi, ticareti ve pazara sunulması ile ilgili bilgiler ve tüm bu sürecin Çarşamba'nın sosyo ekonomik yapısı üzerindeki etkileri araştırmanın alt başlıklarını oluşturmaktadır.

Geçmişten günümüze süpürge ve süpürgeciliğin kültürümüzdeki izleri, yerini elektrikli süpürgelere bırakana kadar geçen süreçte ülke genelinde kırsal ekonomi üzerindeki etkileri ve önemli bir zanaat kolu olarak başlıca özellikleri araştırılması gereken diğer konular olup, bu makalenin hacmini aştığı için, bunlara ancak metin içinde birkaç cümle ile değinilebilmiştir.

Araştırma Samsun'un Çarşamba ilçesi Alibeyli köyü odaklı olmakla birlikte, hammadde ve mamül madde ticaretine ev sahipliği yapması itibarıyla Çarşamba ilçe merkezi, hammaddenin temin edildiği yerler olarak Vezirköprü ve Edirne, pazarlama safhasında rakip oldukları için de Niksar ve Sakarya araştırma evreninin diğer ayaklarını oluşturmaktadır. Metinde *süpürge otu* ve *süpürge darısı* terimleri aynı anlamda, süpürge otu ve telek de yine eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

1. Süpürge otu bitkisinin genel özellikleri

Süpürge darısı uzun lifli, esnek ve sağlam yapıda panikulaya (dallanmış salkım çiçek grubuna) sahip olan ve süpürge yapımında kullanılan *sorghum* türlerinden bir bitkidir. Sorghum ve türlerinden tane, silaj, yeşil ve kuru yem, süpürge, şıra (boza), duvar kaplama gibi pek çok alanda yararlanılmaktadır. Orta Afrika kökenli bu bitkinin yetiştiriciliği daha çok Akdeniz ülkelerinde yapılmaktadır.

Türkiye'de süpürge darısı Trakya'da Edirne ili başta olmak üzere birçok yöremizde uzun yıllardır yetiştirilmektedir. Orta Karadeniz Bölümünde Çarşamba, Vezirköprü ve Niksar bunlardan bir kaçıdır. Tarla kenarlarında çit olarak ekildiği gibi, Edirne yöresinde görüldüğü üzere, geniş tarlalar halinde de ekimi yapılmaktadır. Son yıllarda ev ve işyerlerinde elektrikli süpürgelerin yaygın olarak kullanılmaya başlaması

[*] *Prof. Dr., 19 Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi*.

[1] Trakya'daki süpürge otu yetiştiriciliği ile Samsun-Çarşamba ilişkisi "*Türkiye'nin Kır Potansiyelinin Değerlendirilmesine Bir Örnek: Süpürge Otu Üretimi ve Süpürgecilik*" başlığı altında daha önce tarafımızdan yayınlanmıştır (bkz. Yılmaz 1998). Bu makalede konu yeni bilgiler ve gelişmeler ışığında tekrar değerlendirilmiştir.

ve naylon (plastik) liflerden yapılan süpürgelerin yaygınlaşması ile doğal liflerin hammadde olarak kullanıldığı süpürgecilik zanaat kolu gerilemiş, bu durum aynı zamanda süpürge darısı bitkisinin ekim alanlarının da azalmasına yol açmıştır[2].

1.1. Kökeni ve taksonomisi [3]

Dünya genelinde tüm kıtalarda az veya çok yetiştirilen *Sorghum (darı)* bitkisinin morfolojik ve fizyolojik özellikleri yanında, ekolojik istekleri bakımından büyük farklılıklar gösteren 300'e yakın alt çeşidi vardır. Salkım saplarının şekilleri, uzunlukları, renkleri, tane irilikleri vb. özellikleri coğrafi bölgelere göre değişmekte olup, kullanımlarına göre başlıca dört gruba ayrılmaktadır.

Bunlardan *birincisi* daha çok danesi için yetiştirilen "*dane koca darısı"*dır. *Darı* bitkisi buğday, pirinç ve mısırdan sonra dünyanın en çok üretilen ve tüketilen tahıl cinsidir. Afrika ile Asya'nın sıcak ve kurak ülkelerinde insan beslenmesindeki önemini hâlâ korumaktadır. Taneler ya haşlanıp lapa olarak yenir ya da öğütülerek ununda pide gibi yassı ekmek yapılır. *İkincisi*; bol şıralı ve şırasındaki şeker oranı yüksek olan "*şeker darısı*"dır. Darının bu türü çok nişastalı olması bakımından ispirto çıkarılmasında ve mayalandırılarak da boza yapılmasında kullanılır. *Üçüncüsü*; yaprak sayısı fazla olan ve çayır otu, kuru ot veya slaj olarak kullanılan *"sudan otu*"dur. Bütün darı türlerinin sapları ve taneleri hayvan yemi olarak kullanılmakla birlikte özellikle bu çeşidi ülkemizde dane ürünü, silaj, yeşil ve kuru yem elde etmek için yetiştirilmektedir. *Dördüncüsü* ise; *"süpürge darısı*", diğer adıyla "*süpürge otu*"dur.

Araştırma konumuzu oluşturan "*süpürge darısı*," ya da diğer adıyla süpürge otu, *Sorghum* bitkisinin 4 ana çeşidinden birisi olup, tohumları alındıktan sonra

---

[2] Buna karşılık son yıllarda Türkiye'de bu bitkiden ekonomik olarak daha fazla yaralanmak için bazı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bunlardan biri de Balkan ve Gençtan'a (2008) aittir. Araştırmacılar süpürge darısı tipleri içinde süpürge yapımına elverişli olan uzun ve sağlam panikulalı türler ile kanatlı hayvan yemi olarak kullanılacak tane sayısı fazla olan türler üzerinde durmuşlar, her iki amaca aynı anda cevap veren türler olarak Uzunköprü ve Maksutlu-2 olarak adlandırılan genotipleri belirlemişlerdir. Buna göre özellikle Trakya yöresinde hem süpürge yapımı, hem de kanatlı hayvan yemi için yapılacak yetiştiricilikte, her iki amaç için tek bir bitki olarak, Uzunköprü ve Maksutlu-2 genotiplerinin uygun özelliklere sahip olduğu ve çiftçilere önerilebileceği ortaya konmuştur.

[3] Kaynaklarda (dünyada bu amaçla üretiminin az olması nedeniyle olsa gerek) süpürge otu bitkisi ile ilgili net bir bilgi yoktur. Bizim başvurduğumuz iki kaynaktan biri olan Kün (1986) bu bitkiyi *kocadarı (Sorghum vulgare var. Technicus)* başlığı altında ele almış ve (bu bitkinin kök, sap, yapraklar, çiçek, tozlanma ve döllenme, dane, iklim istekleri, ekimi, hasat edilmesi, yetişme şartları, üretim miktarı, vb.) özelliklerini de bu başlık altında değerlendirmiştir. Diğer bir kaynakta, Balkan ve Gençtan (2008) ise konuyu *Süpürge Darısı (Sorghum bicolor Moench var. technicum)* başlığı altında incelemişlerdir. Araştırmamızın konusu süpürgenin hammaddesini oluşturan bu bitkinin biyolojik özelliklerinden ziyade sosyo-ekonomik, kültürel ve coğrafî yönü olduğu için, bu araştırmada bitkinin kökeni ve taksonomisi ile ilgili tartışmanın ayrıntılarına girilmemiş, konunun bu yönü yüzeysel olarak ele alınmıştır.

kurutulan, sert saplı, çiçek salkımlarından süpürge yapılan tek yıllık, bir kısa gün bitkisidir. Latince adı "*Sorghum vulgare var. Technicus"* olan bitkinin salkım dalları hemen hemen eş uzunlukta ve odunsu yapıda, lifleri de kopmaya ve kırılmaya dayanıklıdır *(Foto 1).* Taneleri, özellikle kanatlı hayvanların beslenmesinde kuşyemi olarak kullanılan süpürge darısı, ülkemizde bu özelliği yanı sıra daha çok çiçek salkımından (panikulalarından) süpürge yapmak için yetiştirilmektedir. Yüksekliği bazı yörelerde ancak yarım metreyi bulduğu halde, iklime ve bitkinin çeşidine bağlı olarak bazen 2,5 metreye kadar boylanabilir. Süpürgenin hammaddesini oluşturan bu bitkinin kökünden ve tanesinden ayrılmış haline halk arasında "*telek*" adı verilmektedir.

1.2. İklim istekleri

Tropik iklimin yerli bitkisi olan *darı*, ılıman iklimlere de uyum sağlamıştır. Daneleri için 50^0 Kuzey enlemine kadar olan sahada yetiştirilebilir. Tipik bir sıcak iklim bitkisidir. 10-12^0C'de çimlenir. Yaz ayları günlük ortalama sıcaklıkları 20^0C'nin üstünde olmalıdır. Sıcaklık 10^0C'nin altında olursa gelişme durur. 24-27^0C yetişmesi için en uygun sıcaklıklardır. Dane tipi darıların bir yetişme dönemi süresince istedikleri toplam sıcaklık 2500-5000 ^{0}C'dir. Vejetasyon süresi (erkenci ve geç çeşitleri itibarıyla) 90–125 gün arasında değişir. Sonbahardan önce hasat edilmelidir (DOĞANAY 1985: 119, KÜN 1986:224).

Darı aynı zamanda, tarla bitkileri içinde suyu en ekonomik kullanan bitki türlerinden birisidir. Kuraklığa karşı dirençlidir. Yıllık yağış miktarı 450–600 mm olan bölgelerde ve yaz yağışlarının az, sıcaklıkların yüksek olduğu yörelerde yaz bitkisi olarak güvenle yetiştirilir. Bir darı çeşidi olan ve değişik tip topraklarda yetişebilme özellikleriyle Trakya'ya uygun bir bitki olduğu görülen *süpürge darısı*, gerçekte tüm bölgelerimizde (genellikle yerel ihtiyaç için) yazlık ürünlerin arasında karışık ya da tarla kenarlarına birkaç sıra halinde çok eskiden beri dikilmektedir *(Foto 2).* Özellikle salkımlaşma döneminde su verilirse üretim miktarı artar. Genellikle ikinci ürün olarak hemen her ön bitkiden sonra yetiştirilebilir. Fakat kendisinden sonra ekilen bitkilerde verim düşer (KÜN 1986).

1.3. Ekim, dikim ve hasadı

Ekim yöntemleri yetiştirmenin amacına, bölgenin iklim ve toprak özelliklerine ve işletmelerin olanaklarına göre değişir. Tohumlar toprağa serpme veya mibzerle atılabilir. Nemi ve verimliliği yüksek topraklarda metrekaredeki bitki sayısı 25–40 arasında değişebilir. Danesi için ekiliyorsa birim alana daha az, slaj veya lifleri için ekiliyorsa daha fazla tohum atılabilir. Çapalama, seyreltme, sulama ve gübreleme *darı*nın istediği başlıca bakım işleridir. Hasat zamanı ve yöntemi bölgeden bölgeye değişebilir. Uzun boylu çeşitler elle, kısa boylular ise biçer-döverle hasata uygundur. Sapları için (süpürgelik olarak) yetiştirilenlerin uzun süre kurutulması gerekir. Süpürge

darısı hasadında salkımlar, süpürge yapımına elverişli uzunluktaki sapıyla birlikte hasat edilir, kurutulup daneler salkımdan ayrılır. Daneleri uzaklaştırılmış olan süpürgelik saplar demet yapılarak, işleneceği zamana kadar bekletilir.

1.4. Dünyada ve Türkiye'de üretim miktarı

Dünya genelinde yıllık yaklaşık 50 milyon ton darı üretilmektedir (2010'da 55.647.000 ton). Türkiye'de yetiştiği yerler Güneydoğu, İç Anadolu, Karadeniz, Ege, Marmara ve Doğu Anadolu bölgeleridir. Süpürge elde edilen darı çeşitleri ticarî olarak ülkemizde en fazla Edirne'de yetiştirilmekte, bu ilimizi Sakarya takip etmektedir. Bu iller dışında Vezirköprü (Samsun) ve Niksar (Tokat) gibi ilçe, hattâ köy düzeyinde yetiştiren yerler de vardır. Darının Türkiye'deki üretim miktarı *Tablo 1*'de gösterilmiştir.

Tablo 1. *Yıllara göre Türkiye'de darı üretimi*

	1990	***2000***	***2006***
Ekiliş alanı (hektar)	*4.500*	*3.000*	*3598*
Üretim miktarı (ton)	*6.200*	*5.300*	*6.900*
Verim (kg/hektar)	*1.378*	*1.377*	*1.933*

(Kaynak: www.tarimziraat.com)

2. Türkiye'de süpürge otu yetiştiriciliği

2.1. Yetişme yerleri

Çarşambalı süpürge üreticileri tarafından kullanılan süpürge otu hammaddesi büyük ölçüde Marmara Bölgesinin batısında Edirne yöresi ile Samsun'un Vezirköprü ilçesinde yetiştirilmektedir. Edirne'de Uzunköprü ilçesinin *Süleymaniye* köyü ile Vezirköprü'de *İncesu* köyü başlıca tedarikçilerdir. Çarşambalı üreticiler açısından büyük önem taşıyan bu iki merkez dışında Türkiye'nin hemen her yerinde az veya çok yetiştirilmekle birlikte bunların çoğunluğu geçim tipi olup, ticari anlamda Edirne ve Vezirköprü başta olmak üzere, Sakarya ve Tokat'ın Niksar ilçesi diğerlerine göre biraz daha fazla öne çıkmaktadır.

Süleymaniye ve İncesu köyleri için; diğer ürünlerden yeterli kazanç elde edememe, arazinin darlığı, süpürge otunun para etmesi, ikinci ürün olarak ekildiği için diğer tarımsal uğraşıları engellememesi, veriminin yüksek ve toprak şartlarının da müsait olması bu bitkinin ekilmesinde öne çıkan faktörlerdir.

Daha önce Alibeyli köyünde de süpürge üreticileri bu hammaddeyi kendileri yetiştirmek istemişler fakat başarılı olamamışlardır. Çünkü süpürge otu bitkisi Türkiye şartlarında daha çok kıyıdan biraz daha iç kısımlarda görülen hafif karasal iklime yatkın bir bitkidir. Çarşamba nemli olduğu için otlar tam sararıp kuruyarak hafifleme yerine, yeşil kalmakta, bu ise otun ağırlaşmasına neden olmakta, ağır ot ise

süpürgenin ağır olmasına neden olarak perakende satış şansını azaltmaktadır. Çünkü *süpürme* işi el ve beden gücü ile yapıldığından süpürgenin hafif olması kullanıcı açısından son derece önemlidir. Birkaç denemeden sonra Alibeyli köylüleri süpürge otu üretiminden vazgeçmişler, hammaddeyi dışarıdan almayı tercih etmişlerdir. Zaman zaman biri diğerinin yerini alsa da en fazla hammadde alınan yerler Edirne ve Vezirköprü'dür.

2.2. Ekimi-hasadı

Türkiye şartlarında genellikle sulama yapılmadan yetiştirilen süpürge bitkisi kısa ve uzun boylu olmak üzere iki çeşittir. Kısa olan 1-1,5 m; uzun olan da 2-2,5 m boyunda olup, kalınlıkları da 1,5-2 cm civarındadır. Süpürge ekimi mart sonu nisan başlarında yapılır. Toprak karıklar şeklinde açılır, tohumlama mibzerle yapılır. Karıklar arası mesafe yaklaşık 30 cm'dir. Çapalanma için boyunun 50 cm olması en elverişli zamanıdır. Mısıra benzeyen bitki yeterli boya ulaştıktan sonra teller çıkarmaktadır *(Foto 1)*. Bu tellerin ucundaki tohumlar sararıp olgunlaştıktan sonra (ki bu durum yaz mevsimi sonuna doğru gerçekleşir) orak veya bıçak vb. kesici aletler kullanılarak el yardımıyla, ya da traktörün önüne eklenen bir ekipman yardımıyla ağustosta biçilir *(Foto 3, 4, 5, 6)*. Verim 1 dekarda yaklaşık 100 kilo civarındadır. Genellikle üçüncü ayda (Mart) ekimi yapılan bitki, sekizinci ayda da (ağustos) hasadı yapılır. Köylülerin ifadesi ile "ayva sarısı" gibi olunca biçilir. Biçildikten sonra 2-3 gün arazi üzerine serilerek güneşte kurutulur.

2.3. Ayıklama

Güneş altında 2-3 gün kurutulan ve nemi alınan otlar daha sonra toplanarak bağ yapılır. Bu bağlar da traktör veya kamyonetlerle köy içinde bulunan uygun yerlere ya da çiftçilerin evlerinin önündeki avlulara taşınır *(Foto 6, 7).*

Süpürge bitkisi burada (harman yerinde) kesici aletler yardımıyla veya elle tek tek soyularak sapından ayrılır, boyları kısaltılır ve tel uzunluklarına göre ayrı ayrı bağ yapılır *(Foto 8).* Buna *ikinci kesim* de denir. Kesim ve ayıklama esnasında bıçak ve süpürge otunun kuru sapları ellere çok zarar verdiğinden yara-bere riskine karşı bu işi yapanlar ellerine kalın eldiven giyerler.

2.4. Tanelerinden (tohumlarından) ayırma

Üst üste yığılan soyulmuş süpürgeler, süpürge tohumu ayrıştırma makinesinde yine el yardımı ile işlemden geçirilir *(Foto 9).* Bazen beden (el) gücüyle yandaki kolu çevrilere dönen, çoğunlukla da traktöre takılan mile bağlı çalışan bir makine yardımı ile deste halindeki süpürge otlarının tohum ve sapları birbirinden ayrılır *(Foto 10, 11, 12).* Süpürge tellerinin başında bulunan tohumlar yere dökülür, sonra da bunlar ayrıca bir yerde toplanır. Makine hızlı çalıştığından bu işlem oldukça riskli ve tehlikeli olabilmektedir. Dikkat edilmediğinde saplar makineye verilirken el

veya kol makineye kaptırılabilmekte, her yıl birkaç kişi bu şekilde bir kazaya maruz kalabilmektedir.

Ayrılan tohumların bir kısmı bir sonraki seneye yeni ürün için iyice kurutulup "tohumluk" olarak saklanır. Geri kalanlar ise genelde yarma yapılarak hayvan yemi (özellikle kuşyemi) olarak değerlendirilmekte olup piyasaya sürülmek üzere torbalanır *(Foto 13).* Bazı aileler içi bu tohumlar süpürge otu üzerinden ayrıca ek gelir demektir.

2.5. Kurutma

Tohumları ayıklanan süpürge otları (aralarından kötü olanları ayıklanarak) hazırlanıp bir kenara yığılır. Daha sonra bunlar bol güneş alan düz bir arazi yüzeyine yayılarak kurumaya, diğer bir deyimle, günlenmeye bırakılır *(Foto 14, 15).* Buradaki amaç yeni hasat edildiği için hala yaş ve ağır olan süpürge otunun kurutularak nemden arındırılması ve bu yolla hem hafifletilmesi hem de doğal yolla bir an önce sarartılmasıdır.

2.6. Demetlenip borsaya / pazara götürme

Açık arazide yayma suretiyle kurutulan süpürge telleri demetlenerek satışa hazır hale getirilir. Edirne'nin ilçeleri ve köylerinden bağ yapılmış olarak getirilen süpürge otları burada oluşturan borsada Türkiye'nin diğer bölgelerinden gelen alıcılara satılmaktadır *(Foto 16).* Süpürge otu ticaretinde Edirne Borsası dışında başka yerde borsa yoktur. Çarşamba, Adapazarı vb. yerlerden Edirne'ye hammadde almaya gelen tüccarlar (daha önceleri süpürge otu üreten köylerden alım yaparken), artık doğrudan Edirne Borsası'na gelmekte, buradan alım yapmaktadırlar. Borsada fiyatlar arz ve talebe göre belirlenmektedir. Samsun Çarşamba'dan gelen tüccarlar Edirne Süpürge Borsası'nın başta gelen müşterilerinden birini oluşturmaktadır.

Edirne Ticaret Borsası kayıtlarına göre; 2000-2006 yılları arasında borsada işlem gören süpürge darısı miktarı yıllık yaklaşık 400 ilâ 1000 ton arasında değişmektedir. Edirne dışında bu bitki ile ilgili borsa bulunmadığı için başka yerlerdeki üretim miktarları hakkında kesin ve net bir bilgi yoktur. Panikulanın hemen altından kesilerek hasat edilen süpürge darılarının kilogram fiyatları son yıllarda 0,85-1,600 YTL arasında değişmektedir. Üretimin fazla olduğu yıllarda fiyat düşmekte, üretimin az olduğu yıllarda ise fiyat artmaktadır.

Süpürge telleri Çarşambalı tüccarlara Edirne'de süpürge borsasına üzerinden satılırken, Vezirköprü'de ise köye gelen tüccarlara doğrudan satış yapılmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, Samsun'da süpürge otu özellikle Vezirköprü'de yetiştirilmektedir. İncesu köyü bu bitkinin üretim merkezidir. İncesu köylüleri ürettikleri süpürge otundan hem süpürge yapmakta, hem de otlarını (telekleri) Çarşambalı tüccarlara hammadde olarak satmaktadırlar.

2.7. Arz-talep

Araştırma için veri toplanmaya başlandığı dönemde (1997'de) Edirne'de borsa başkanı olan Feridun Çatalçekiç aynı zamanda Türkiye'nin en büyük süpürge üreticilerinden biriydi. Borsa içindeki dükkânlarda İtalya'dan ithal ettiği makineler ve el emeği ile yaklaşık 25 kişi çalıştırarak değişik ebatlarda süpürge üretiyordu. Bu kişinin verdiği bilgilere göre süpürge otu arzında bir sıkıntı olursa Romanya ve Bulgaristan'dan ithal yoluna gidiliyor, yurtdışından talep olursa da ihracat gerçekleştiriyordu. Kendisi ile yaptığımız görüşmede bize, çok büyük miktarlarda olmasa da her yıl Yunanistan'a bir miktar ihracat yaptığını belirtmiştir. Yine Borsa başkanının belirttiğine göre yıldan yıla giderek artan oranda talep azaldığı için arz miktarı da aynı şekilde yıldan yıla gerilemektedir. Talebin azalma nedeni ise elektrik süpürgeleri, plastik bez ve paspaslar, gırgır türü basit ev aletleri vb. gibi süpürgenin yerini alan araçların artık hemen her eve girmiş olmasıdır[4].

Önceleri her evde birkaç süpürge varken ve bunlar sürekli kullanıldıklarından çok hızlı yıpranırken, artık bir evde bir süpürge var (hattâ bazılarında hiç yok) ve sürekli kullanılmadığı için de uzun süre dayanıyor. Bu nedenlerle 20 yıl öncesine göre süpürge arz ve talebi % 90 azalmış, ör. Edirne ve Adapazarı'nda bu işle uğraşan her 10 kişiden 9'u süpürge yapımı ve ticaretini bırakmıştır[5]. Konuya bir makalesinde yer veren TOLUN-DENKER (1977) bir zamanlar Edirne'deki en yaygın ekonomik faaliyetlerden birinin süpürgecilik olduğunu (1967'de 212 işyeri), bu faaliyetin üç-beş kişilik küçük imalâthanelerde yapıldığını, hammadde olarak yakın çevrede yetiştirilen süpürgelik bitkisinin değerlendirildiğini belirtmektedir[6].

Son yıllarda teknoloji ürünü elektrikli süpürgeler en ücra yurt köşelerine kadar ulaşsa da, elektrik süpürgeler ile her yer süpürülemediği için, kırsal kesim başta olmak üzere, bazı yerlerde hala organik süpürgelere ihtiyaç vardır. Bu yörelerin başında Doğu ve Güneydoğu illeri gelmektedir. Buralardaki kerpiç evler, bunların avluları, dış mekânları, merdivenleri sokakları hala bu süpürgelerle süpürülüyor.

---

[4] Bunda süpürgenin tam bir temizlik aracı olmamasının da büyük rolü vardır. Süpürge ile süpürme esnasında tozlar havaya kalkmakta, kaba çöpler temizlenirken mikrobik olanlar bir süre havada asılı kalmaktadır. Bu durum zararlı mikropların üst solunum yoluyla insan vücuduna girmesine neden olurken, havaya kalkan tozun tekrar aynı yere düşmesiyle de temizlik tam olarak gerçekleşmemektedir. Ayrıca süpürgenin uçlarına biriken toz ve mikroplar da iyice temizlenmediği takdirde yine aynı mekânda kalmaktadır. Bu nedenle el yapımı süpürgelerin, süpürme esnasında mevcut tozu emerek tümüyle yok eden vakumlu elektrik süpürgeleriyle rekabet etmesi mümkün olmamaktadır.

[5] Ör. İstanbul'da Beyazıt-Lâleli yolu üzerinde eskiden *Simkeşhane* (halk arasında ise *Süpürgeciler Hanı*) adı verilen ve İstanbul'un süpürge ihtiyacını karşılayan bir yer vardı. Süpürgeciliğin gerilemesi ve değerinin kaybolmasına bağlı olarak buradaki faaliyet de 1980'li yıllarda tamamen ortadan kalkmış, yerini turistik eşya satan yeni iş merkezlerine bırakmıştır.

[6] 2010 yılında bu sayı 15 kişiye kadar düşmüştür.

3. Samsun'un Çarşamba ilçesinde süpürge imalâtı

Samsun'un Çarşamba ilçesinde süpürge üretimi ile uğraşan başlıca 4 yerleşim birimi vardır. Bunlar Alibeyli (yaklaşık 350 hane), Kuşçulu, (yaklaşık 50 hane) Aşağıdonurlu (yaklaşık 20 hane) ve (birbirlerine oldukça yakın olan bu köylerden Çarşamba ilçe merkezine göç ederek orada yerleşen) Çay Mahallesi Donurlu Sokak sakinleri. Bunlardan en önemlisi Alibeyli köyüdür. Bu nedenle araştırmamızda Alibeyli köyü odak noktası olarak seçilmiştir *(Şekil 1, 2).*

3.1. Alibeyli köyü; Genel özellikler ve sosyo - ekonomik yapı[7]

Çarşamba ilçe merkezinin 8 km güneydoğusunda bulunan köy, Yeşilırmak deltası üzerinde yer alan yerleşim alanlarından birisidir *(Foto 17, 18).* Bütünüyle düz bir alana sahip olan köyde 1987'de 330 hanede ikamet edilirken 1995'te bu rakam 256'ya düşmüştür. Bu azalma günümüzde de devam etmektedir. 1995 verilerine göre köyde yaklaşık 1500 nüfus varken bu sayıda da bir düşme olmuş, ADNKS 2012 yılsonu verilerine göre köy nüfusu 1.167 kişiye kadar gerilemiştir *(Foto 19, 20).*

Köyden 1960'lı yıllardan itibaren önce yurtdışına başlayan göçler daha sonra yerini yurt içi göçlere bırakmıştır. İstanbul, Samsun ve Çarşamba ilçe merkezi başlıca göç verilen yerlerdir. Ayrıca Alibeyli'de ikâmet edip Çarşamba'da çalışan çok sayıda kişi vardır. Bunun başlıca sebebi ise Çarşamba'ya yakınlık ve ulaşım kolaylığıdır. Köyden dışarıya göçlerin başlıca sebebi geçim sıkıntısı değildir. Köylüler durumu daha iyi yaşama ve daha çok kazanma arzusuna bağlamaktadırlar. Ör. Gençler evlendikleri zaman Çarşamba ilçe merkezinden ev tutmaktadırlar. Buna karşılık köyde oturup Çarşamba ilçe merkezinde esnaf ve tüccar olanlar da vardır. Ortalama aile büyüklüğü 6–10 kişi arasında değişmektedir.

8.500 dekar araziye sahip olan köy 5 mahalleden meydana gelmektedir. Bunlar *Yukarı mahalle, Aşağı mahalle, Orta mahalle, Semizoğlu mahallesi* ve *Hospurlu* mahalleleridir. Köy içi yollar aynı zamanda mahalle sınırlarını oluşturmaktadır.

Köyde başlıca ekonomik faaliyetler süpürgecilik, sebzecilik, kavakçılık ve fındık üretimidir. Daha önce varolan mısır üretimi azalmış, çeltik ortadan kalkmış, buğday ekilmez olmuş, bunların yerini kavak ve fındık almıştır. Sebzecilik ise istikrarsızdır. Yukarıda da belirtildiği gibi süpürge otu üretimi tekrar denenmiş fakat kârlılık açısından olumlu bir netice alınamadığı için bir daha ekilmemiştir.

1987'de 1895 dekar olan fındık bahçeleri günümüzde 2-3 kat artmıştır. 1987'de 97 dekar olan kavaklıklar 1998'de 3.500 dekara kadar çıkmıştı. Sebzeciliği değerlendirmek için 1970'li yıllarda yurtdışındaki vatandaşlarımız tarafından köy

[7] Yöredeki arazi çalışmalarımda bana yardımcı olan üniversitemiz öğretim görevlilerinden Sayın Hasan Tat'a, öğrencim Özlem Yön'e ve Alibeyli köylülerine teşekkür ederim.

yakınına *İşçi Şirketi* olarak kurulan fabrika ise faaliyete geçirilemeden çürümeye terk edilmiştir.

Fındıktan elde edilen yıllık düzenli gelir, tarım alanlarının bu bitkiyle kaplanmasına neden olmuş, zirai üretim gerilemiş, mevcut kırsal işgücünün boş zamanı artmıştır. Tarım alanlarının fındık ve kavaklıklarla kaplanması yörede (diğer tarla kültürleri yanında) süpürge otu yetiştiriciliğini de ortadan kaldırırken, ortaya çıkan boş zaman (ek gelir imkânı, alışılmış bir mesleğin sürdürülmek istenmesi vb. nedenlerle) dışarıdan süpürge otu getirilerek *süpürgecilik* faaliyetinin devam ettirilmesine neden olmuştur.

Yukarıda da belirtildiği gibi Alibeyli köyünün gelir kaynaklarından başında fındık ve kavak yetiştiriciliği gelmektedir. Süpürgecilik özellikle kışın ölü sezonu değerlendirmede en önemli faaliyettir. Bu faaliyet yazın da devam eder. Fındık yılda bir kez, kavak 5-10 yılda bir kez, süpürge ise haftalık kazanç (taze para) demektir. Fiyatlardaki istikrarsızlık nedeniyle eskiden yoğun olarak yapılan sebze tarımı önemini kaybetmiştir. Böylece (kırsal kesimde tarımsal faaliyetten arta kalan zamanı ifade etmek için kullanılan) *ölü sezon* Alibeyli köyünde neredeyse yılın 11 ayını bulmaktadır. İşte bu nedenle köyün ve köylülerin tamamı, bütün aile fertleri ile birlikte, yaz kış süpürgecilikle uğraşmaktadır. Süpürgecilik ek gelir olduğu kadar, aynı zamanda tüm aile fertlerinin bir arada çalışma imkânı bulduğu ilginç bir uğraşıdır.

Diğer yandan, tüm bu uğraşılara ve harcanan emeğe rağmen yine de arzu edilen gelir sağlanamaz. Bu durumda ise köylülerin bir kısmı, vakitlerinin tümünü süpürge üretimine ayırmaz. Bunlar kendi ürettikleri, ya da koşusunun ürettiğini alır, (az gelirse borsadan da takviye yaparak) imal ettikleri süpürgeleri kamyonetlerine yükleyip Anadolu'da pazarlamaya çıkarak ek gelir elde etme peşine giderler[8].

3.2. Süpürge otunun temini

Bugün Çarşamba'nın süpürge otu ihtiyacı (miktar olarak yıldan yıla biri diğerinin yerini alsa da) esas olarak Vezirköprü ve Edirne'den sağlanmaktadır. Bu iki ana merkezin dışında, bazı yıllar çok az da olsa Adapazarı ve Niksar'dan da süpürge otu getirildiği olmuştur.

[8] Pazarlama işini yaparak ticareti öğrenenlerin bir kısmı da daha sonra başka alanlarda ticaret yapmaya başlamaktadır. Arkadan yetişenler, diğer bir deyimle, geride kalan işsizler veya vasıfsız kişiler gidenlerin (sistemden çıkanların) yerini alarak bu işi devam ettirirler. Böylece zaman içinde süpürgenin önemini kaybetmesine bağlı olarak *süpürgecilik* ile uğraşanlar azalırken, diğer yandan da bu işe yeni başlayanları görmek mümkündür. Süpürgecilikten vazgeçen tüccarın yeri boş kalmaz, bir başkası onun yerin alır. Nitekim Samsun'da Çarşambalılar ticarete yatkınlıkları ile bilinirler ve özellikle de il merkezindeki tüccarların önemli bir kısım Çarşambalıdır. İşte bu Çarşambalı tüccarların yine önemli bir kısmının geçmişinde bir şekilde süpürge ticareti ile uzak veya yakın bir ilişkinin izleri vardır.

Geçmişe bir göz atıldığında, iklim ve toprak şartları açısından Çarşamba ovasının süpürge otunun yetişme şartlarına uygun olmasından dolayı, bu bitkinin yaygın şekilde geçim tipi olarak yetiştirildiği görülür. Fakat zaman içinde işin ticari boyutu ön plana çıkınca, gerek yöredeki üretim azlığı, gerekse yüksek nem nedeniyle Çarşamba ovasında yetişen bitkinin ağır olması dışarıdan hammadde ihtiyacını doğurmuş, bu açık da Edirne'den karşılanmaya başlanmıştır.

Çarşamba ilçe merkezinde bu işin ticaretini yapan yaklaşık 10 tüccar vardır. Bu kişiler günümüzde Vezirköprü veya Edirne'ye ya bizzat giderek, ya da telefon siparişi ile hammaddeyi Çarşamba'ya getirmekte, ellerindeki bu malı Alibeyli ve çevresinden gelen köylülere kilo işi satmaktadırlar *(Foto 21, 22, 23, 24).* Ayrıca süpürge yapımında kullanılan tel ve ipler de yine bu tüccarlar tarafından temin edilmektedir. Aynı tüccarlar köylülerin imal ettikleri süpürgeleri de satın almakta ve dışarıya pazarlayarak iki işi bir arada yapmış olmaktadırlar.

Zaman içinde araç temini, ulaşım ve iletişimde meydana gelen kolaylığa bağlı olarak bir kısım süpürge üreticileri, artık tüccarı aracı kılmaksızın, kendi ihtiyaçları olan süpürge otunu doğrudan Vezirköprü'ye gidip ilk elden almaktadırlar.

3.3. Süpürge otu fiyatları

2012 rakamlarına göre süpürge otunun (teleğin) ton fiyatı 2.500 - 3.000 lira, kilo fiyatı da buna paralel olarak 2,5 – 3 lira arasında değişmektedir. Edirne'den gelen otun fiyatı 3.000 lira, Vezirköprü'den gelen ise 2.500 liradır. Bu rakamlar zamana ve mekâna göre değişmektedir.

Çarşambalı tüccarlar için Edirne malı ile Vezirköprü malı arasındaki fark öncelikle süpürge telinin kalitesinden kaynaklanmaktadır. Diğeri ise kargo farkıdır. Bu iki farkın dışında bir diğer husus da Vezirköprü malının sapı uzun olup kiloya fazla girmemesi, Edirne malının ise sapı kısa olduğu için kiloya daha fazla girmesidir.

Edirne'den alınan süpürge teleğinin 650 gramından bir süpürge yapılırken, Vezirköprü'den alınan süpürge teleğinin 700 gramından bir süpürge yapılır. Bu durumda Edirne malı daha ucuza gelmektedir. Buna karşılık Edirne ile Çarşamba arasındaki mesafenin uzunluğu ve kargo özellikleri bu otun Çarşamba'ya ulaşım maliyetini arttırmaktadır. Kargodaki sorun süpürge otunun çok havaleli bir yük olmasından kaynaklanmaktadır. Ot hem hafif, hem de çok yer kaplamakta, böylece örneğin 20 tonluk bir kamyon 20 ton ot (telek) taşıyamamakta, belki 10 ton bile (otun havaleli yük olmasından dolaylı) kamyonun kasa hacmini doldurmaktadır. Bu durum bir seferde daha çok otun taşınmasını engelleyerek maliyeti de arttırmaktadır. Böylece Vezirköprü ile Edirne arasındaki maliyet farkı süpürge bazında düşünüldüğünde eşitlenmektedir.

Süpürge otu ağustos ayında piyasaya ilk çıktığında pahalı olup daha sonra fiyatı düşmeye başlar. Fiyatının düşük olduğu dönemde çok miktarda ot satın alabilenler bu işten diğerlerine nazaran daha çok kazanma (kâr etme) şansına sahip olur. Aksi durumda haftalık olarak tüccardan alanlar neredeyse bu işi karın tokluğuna (iş yapmış olmak için) yapmış olur. Alibeyli köyünde bir aile ortalama yılda 5 ton telek satın alır ve bunu bir yıl boyunca çalışarak süpürgeye çevirir.

3.4. Süpürge imalatı / üretimi

Alibeyli köyünde süpürge üretimi *ticarî* olarak 1950'lerde başlamıştır. Edirne'de askerliğini yapan *Tatar* lakaplı Rahim Öziç bu el sanatını öğrenerek köye öncülük etmiştir. Ovada, mısırla karışık olarak veya onun yanında, çok eski zamanlardan beri üretilen süpürge darısı yöredeki insanlar tarafından zaten süpürge ihtiyacını karşılamak üzere kullanılıyordu[9]. Rahim Öziç'in köye getirdiği yenilik ise bu işin seri üretimi ve ticari değerinin anlaşılması olayıdır.

Süpürgecilik bilgi ve teknik istemediği ve babadan oğula kolayca öğretilebildiği için vasıfsız işgücü tarafından da ayrıca tercih edilmektedir. Bu nedenlerle Alibeyli köyünde bu iş 10 yaşından 60 yaşına kadar tüm aile fertleri tarafından yapılmaktadır. Her aile haftada ortalama 300 ila 500 arasında süpürge bağlamaktadır. Bu da günlük 70-80, en fazla 100, haftada ise toplam 500 ila 700 süpürge demektir. Bazen komşular arasında yardımlaşma da olur. Bu şekilde komşusu için süpürge bağlayan birisi süpürge başına 25 krş alır. İmalatçının da zaten süpürge başına maksimum kazancı 1,5-2 lira kadardır.

Köylülerin belirttiklerine göre eskiden süpürgeden zengin olduğunu söyleyenler olsa da günümüzde bu iş günlük ihtiyaçları karşılamak için bir ek gelir kapısıdır. Köylülerin kendi gözlemlerine göre Alibeyli köyünde yıllık ortalama 400.000 civarında süpürge üretilmektedir. Bu rakam her bir aile işletmesi için yaklaşık 8-10 ton telek tüketilerek 12.000 – 15.000 arası süpürge üretimi demektir.

Süpürge otu ham halden süpürge haline gelene kadar (ayrılması, ıslatılması, tellenmesi, bağlanması, kükürtlenmesi vb.) yaklaşık 15 kez elden geçer. Bu yüzden köy evlerinde süpürge üretimi için yaz kış farklı olsa da ayrı mekânlar oluşturulmuştur. Özellikle yaz mevsiminde havaların da sıcak olması nedeniyle alt

[9] Günlük ihtiyaç için (herkesin kendi adına) süpürge bağlama işi çok eskilere gitmektedir. Bu nedenle "*süpürgeciliğin Çarşamba'da ne zamandan beri yapılmakta olduğu"* sorusuna Çarşambalıların bazılarının (aile büyüklerinden duyduklarını göz önüne alarak) *"100-150 yıldır yapılıyor"* demesi bundan kaynaklanmaktadır. Gerçekten de sadece Çarşamba'da değil, Türkiye'nin hemen her yerinde süpürgecilik, türlü bitkiler kullanılarak, geçim tipi ya da günlük ihtiyaçlar için "herkesin kendi süpürgesini bağlaması" şeklinde yüzlerce değil, belki binlerce yıldır yapılmaktadır. Rahim Öziç'in köye kazandırdığı ise bu işin bir meslek ve ticarî geçim aracı olarak köy ekonomisine olan katkısı, köylünün dikkatini bu işe çekmesi olayıdır.

katlarda veya evin yan taraflarında üstü kapalı traktör garajı vb. yerler süpürge imalat yeri olarak kullanılırken *(Foto 25, 26, 27, 28),* kışın ya da havanın nispeten soğuk olduğu günlerde evlerin içinde, uygun odalarda, özellikle de soba başlarında üretim devam eder *(Foto 29).*

Her zanaat dalı gibi süpürgeciliğin de bazı ustalık isteyen yönleri vardır. Çeşitli yollardan temin edilen süpürge otu süpürge yapımı için tohumları ve yaprakları ayrıldıktan sonra süpürge telleri süpürge yapımına uygun uzunlukta kesilir. Kalın, dolgun ve etli olanlar tepelik, ince ve cılız teller ise işlik olarak ayrılır. Kısa boylu, kırık, tam olgunlaşmamış, ya da rengi bozuk olan süpürge telleri ayıklanır. (Bunlar küçük el süpürgesi ya da top süpürge yapımında değerlendirilir). Süpürge imali için evlere getirilen telekler önce yumuşak olması ve rahat işlenmesi için ıslatılır. Daha sonra dayanıklılık ve esneklik kazanması için kükürtlenir *(Foto 30).*

Kükürtleme işi bazen köylü zanaatkârlar tarafından süpürge henüz bağlanmadan önce, bazen de bağlanmış vaziyetteyken süpürge tüccarları tarafından yapılır. Çarşamba'da bu işi genellikle tüccarlar yapmaktadır. Yüzlerce süpürge bir araya getirilerek üzerleri muşambalarla sıkı sıkıya kapatılmakta ve yandaki bir boşluktan içeriye kükürt bırakılmaktadır. Bu haliyle süpürgeler bir süre kapalı ortamda bekletilmekte, daha sonra muşambanın üzeri açılarak süpürgeler çıkartılmaktadır *(Foto 31)*.

Islatma (ve kükürtleme işinden sonra) tel tel ayrılan süpürge otları *sarıcı* adı verilen kişiler tarafından süpürge tellerini bir araya toplayarak *taslak* hale getirilir. Bu kişi süpürgeyi ana hatları ile çattıktan sonra *bağlayıcı*ya verir. Bağlayıcı *taktak* veya *ayaklık* denilen bir ucu (beline veya) belinin arkasındaki tezgâha bağlı, bir ucu da sağ ayağına koyduğu tahtaya bağlı olan tel, ip veya zincir yardımıyla süpürgeyi boğarak tel ile bağlar *(Foto 32, 33).*

Taktak veya *ayaklık* Edirne'de takunya gibi pratik bir terlik şeklinde olup rahat bir kullanıma sahipken, Çarşamba'da ortası tel bağlı 20 cm uzunluğunda bir sopa şeklindedir. Edirne'deki üreticiler bir ayaklarına taktıkları terlik şeklindeki ayaklığı rahatlıkla kullanarak fazla zahmet çekmeden telleri gererek süpürgelerini bağlarken, Çarşamba'daki üreticiler ortası tel bağlı sopayı iki ayağı ile gererek bu işi oldukça zahmetli ve esnek olmayan bir tarzda gerçekleştirmektedirler *(Foto 34, 35).*

Süpürgeyi dikerek son şeklini veren kişi ise *dikici*dir. Ana hatları itibarıyla sap kısmı toplu diğer kısmı ise yayvan hale getirilmiş bu taslak süpürge *dikici*ye gider. *Dikici* süpürgeyi yelpaze gibi açarak çuvaldızla diker ve süpürgeye son şeklini verir ve evin uygun yerinde depolar *(Foto 36, 37).* Bütün bu işlemler (Edirne'de çoğunlukla atölyelerde makinelerin yardımıyla yapılırken) Çarşamba'da el emeği ile gerçekleştirilmekte, adeta ailenin tüm fertleri bu işle uğraşmaktadır.

3.5. Süpürgenin kalitesi

Normal kaliteli bir süpürge 600-700 gr ağırlığındadır. Edirne'den temin edilen telekten elde edilen süpürgeler yaklaşık 650 gr olup parlak, dayanıklı ve hafiftir. Vezirköprü'den gelen teleklerden elde edilen süpürgeler ise 50 gr kadar daha ağırdır. Bunun dışında (içinde yeterli miktarda telek kullanılmayan) süpürgeler ise seyrek olmaları ve bu yüzden çabuk yıprandıkları ve dağıldıkları için kalitesizdir. Nemli bölgelerde yetişen süpürge otları yeterince kuruyarak hafiflemediği için 700 gramın üstüne çıkmakta, bu da ağırlığından dolayı tercih edilmemesine sebep olmakta, bu durumda da pazarda satış şansı olmadığı için piyasada pek tutulmamaktadır.

3.6. Süpürgenin fiyatı

1 kilo süpürge otundan (kalitesine göre değişmekle birlikte) ortalama 1,5 - 2 süpürge çıkar. Kalitesiz süpürgeler ortalama 350-400 gr, kaliteli süpürgeler ise ortalama 600 - 700 gr'dır. 2012 fiyatlarıyla 1 süpürgenin toptancıya satış fiyatı 3,5 lira, piyasada doğrudan tüketiciye satış fiyatı ise ortalama 5 liradır. Bu fiyat süpürgenin kalitesine ve pazardaki miktarına göre 4 liraya da düşebilir, 6 liraya da çıkabilir. Bir aile günde 70 – 80 süpürge imal eder. Bu rakam bazen 100'e kadar çıkabilir. Böylece bir ailenin haftalık toplam süpürge üretim miktarı 500 ilâ 700 adet arasında değişir.

Süpürge otu fiyatları da Türkiye'deki diğer bitkisel ürünlerde olduğu gibi istikrarsızdır. Yıldan yıla fiyatları değişebilir. Piyasada ürün fazlası olursa fiyat düşmekte, daralma olursa fiyat artmaktadır. Hammaddenin (teleğin) fiyatı ucuzken alabilenler imal ettikleri süpürge başına daha fazla kâr edebilmekte, piyasayı takip etmeyenler (ya da maddi anlamda ucuzken toptan alma gücü olmayanlar) ise daha az kazanç elde etmektedirler.

Tüm bu süreç biraz da Çarşamba ilçe merkezindeki süpürge tüccarlarının kontrolünde gelişmektedir. Çünkü süpürge otunun temini, köylülere satışı, imal edilen süpürgelerin tekrar köylüden geri alınarak satışa sunulması işlemlerinin tümünde aktif rol oynadıkları için gerek süpürge otu, gerekse süpürge fiyatları daha çok onların arz ve talebine göre oluşmaktadır *(Foto 38, 39, 40, 41).*

Kadın erkek, çoluk çocuk tüm aile bireyleri çalıştığı için ayrıca önemli sayılabilecek bir işgücü maliyeti yoktur. Ailede kadınlar ve herhangi bir meslek sahibi olamamış ya da okuyamamış (üniversiteye gidememiş) gençler bu işe en çok emek harcayanlardır. Alibeyli köyünde bu iş için el emeği kullanılmakta olup, makineleşme görülmez. Büyük bir sermaye gerektirmediği ve herkesin her an yapabileceği bir iş olduğu için başkasının yanında süpürge işinde çalışanlara rastlanmaz. Bu işi yapmayı kafasına koymuş birisi, hiç kimseden yardım almadan (bu işle ilgili biraz beceri sahibi ise) kendi kendine de bu işi yapabilir.

3.7. Süpürgenin satış ve pazarlanması

Çarşamba'da Alibeyli köyü başta olmak üzere yörede imal edilen süpürgeler salı günleri Çarşamba ilçe merkezinde kurulan (borsaya) *süpürge pazarı*na[10] getirilerek burada el değiştirmektedir *(Foto 42, 43, 44, 45, 46).* Satılan süpürgenin yerine, hemen toptancıya gidip tekrar süpürge otu alınmakta ve bu böyle devam edip gitmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, otun ucuz olduğu dönemde çok miktarda toptan alabilenler daha çok para kazanma şansına sahip olurken, diğerleri, yani haftalık alanlar ise bu işten daha az para kazanmaktadırlar.

Borsada el değiştiren süpürgenin başlıca iki alıcısı vardır. Bunlardan birincisi köylülerin bizzat kendileridir. Köylülerin % 80'inin kamyoneti vardır *(Foto 23, 44).* Bunlar hem kendi ürettikleri (haftalık yaklaşık 300–500 süpürge) hem de kamyoneti dolduracak kadar (yaklaşık 1.500 süpürge daha) borsadaki diğer köylülerden satın alarak pazarlamaya çıkarlar. Orta ve Doğu Karadeniz, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve İç Anadolu'nun doğusunun tamamında süpürge tekeli bu kişilerin elindedir. Hakkâri'nin süpürgesi bile buradan gitmektedir. Buralarda başlıca rakip yine büyük ölçüde kendi köylüleridir[11].

İkincisi ise süpürge otu tüccarlarıdır. Bunlar hem Vezirköprü ve Edirne'den getirdikleri otu köylüye satmakta, hem de köylünün elindeki süpürgeleri alıp başka illerden gelen müşterilere pazarlamaktadırlar *(Foto 38).* Ayrıca bunlardan bazıları üreticiden aldıkları süpürgeleri kükürtleyerek sarartmakta ve katma değerini daha da arttırarak ek kazanç temin etmektedirler *(Foto 30, 31).* Tüccarlar köylüler gibi

[10] Bu pazarın tarafımızdan "borsa" olarak anılmasının sebebi; fiyatların burada serbest piyasa şartlarında oluşması nedeniyledir. Yoksa, malî açıdan süpürgecilik bir imalat faaliyeti olarak değil de el sanatı olarak görüldüğünden vergilendirilememekte, bu durumda da resmî bir borsa işlemi görmemektedir. Halk arasında *süpürge pazarı* olarak adlandırılan yer *salı günleri* sabah 06.00 ile 08.30 saatleri arasında (fiyatlar serbest şekilde oluştuğu için) kendiliğinden kısa bir süreliğine de olsa borsa görünümü kazanmaktadır. Aslında bu konuda halk da bilinçsizdir. Halkın bir kısmı süpürgeciliğin vergilendirilmesinden korktuğu için resmî borsanın teşekkülüne sıcak bakmazken, diğer yandan başka bir grup da el emeği göz nurunun gerçek değerini bulamadığından şikâyet ederek resmî borsa istemektedir. Araştırmamız sırasında her iki kesimden insanları da dinledik, fakat birlikte hareket etmelerinin zor olduğunu gördük.

[11] Alibeyli köyü süpürgecilerinin Doğu Karadeniz, İç Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki pazar alanlarında bir başka rakipleri de Niksarlılardır. Tokat'ın Niksar ilçesine bağlı Ormancık, Gökçeoluk ve Boğazbaşı köylerinde süpürge otu yetiştiriciliği ve süpürgecilik başlıca iktisadî faaliyettir. Bunlardan Ormancık ve Gökçeoluk süpürge üretimi ve pazarlamasını da yaparken, Boğazbaşı sadece süpürge otu üreticisidir. Ormancık ve Gökçeoluk köyleri yetiştirdikleri süpürge otlarından imâl ettikleri süpürgeleri kamyonetlere yükleyerek Orta ve Doğu Karadeniz, İç Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerimizde il il, ilçe ilçe dolaşarak pazarlarken, kamyoneti olmayanlar ve bu şekilde pazarlamaya çıkamayanlar ürettikleri süpürgeleri yol kenarlarına kurdukları tezgâhlar vasıtasıyla yoldan geçen alıcılara satmaktadırlar *(Foto 49, 50).* Kamyonetle pazarlamaya çıkma dışında, yol kenarlarında pazarlama işi Samsun'un Vezirköprü ilçesinin bazı köyleri için de söz konusudur.

pazarlamaya çıkmazlar. Onlar köylüden ya da pazardan aldıkları süpürgeleri depolarında veya mağaza önlerinde sergilerler *(Foto 47)*, Çarşamba dışından gelen tüccarlara bunları toptan satarlar *(Foto 48)*.

Borsa, tüccar ve köylü pazarlamacılar dışında geçmişten günümüze bir de özel iş yapan ve özel müşterisi olan süpürgeciler vardır. Çarşamba ilçesi Alibeyli köyünden Merhum Murat Demirbilek bu işin gerçek ustalarından biriydi. Bir hafta boyunca ürettiği süpürgelerini Samsun Merkezde Saathane Meydanı'na bakan Tohumcular arastasında Hacı Yılmaz Efendi'ye satardı. Hacı Yılmaz Efendi sadece Murat Demirbilek'in süpürgelerini sattığı için de müşterilerine her türlü garantiyi verirdi. Çünkü yaptırdığı usta gerçek süpürge ustasıydı. Bu ve buna benzer şekilde muhtelif şehir ve kasabalarda aracı tüccarlar Çarşambalı süpürge üreticilerine bu şekilde özel siparişle de süpürge yaptırırlardı. Bu durumda süpürge üreticisinin pazar kaygısı olmaz, alıcı (tüccarın) ne istediğini bilir ve ona göre üretim yaptığı için iki taraf da bu işten memnun ve kârlı çıkardı.

Çarşambalı süpürgeciler pazarlama için gittikleri yerlere sadece süpürge satmakla kalmaz, oraların ticari potansiyelini de kendilerine göre analiz ederler. Şayet o yörelere özgü olup Çarşamba'da satabilecekleri bir şey olursa, dönüşlerinde boş gelmezler, o tür mal ve eşyaları beraberlerinde getirirler. Böylece gidiş-geliş, alım-satım derken ticareti öğrenirler. Bu işte az çok kendini belli edenler süpürgeciliği bırakıp başka alanda ticaret yapmaya başlarlar. Günümüzde Çarşambalı tüccarların önemli bir kısmının ticari geçmişine bakıldığında mutlaka süpürge ticareti ile uzaktan-yakından bir ilgisi olduğu görülecektir. Nihayet süpürge ticaretinden başka alana geçen tüccarın yeri boş kalmaz, alttan yetişen başka bir küçük tüccar onun yerini alır.

Türkiye genelinde baktığımızda Ege ve İç Anadolu'nun batısı Sakaryalı süpürgecilerin tekelinde iken Kayseri piyasası da Niksarlıların elindedir. Bunların dışında kalan bütün Doğu Karadeniz, İç Anadolu'nun doğusu, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin tamamı genellikle Çarşambalı tüccarların tekelindedir. Buna göre Edirne'de üretilen süpürgeler İstanbul ve Trakya'ya hazır olarak satılırken, ham olarak satılan süpürge otunun başlıca müşterisi ise Çarşambalı tüccarlar olmaktadır. Vezirköprü'nün İncesu köyü işlenmemiş haliyle Çarşamba'ya telek satarken, aynı zamanda kendisi de önemli bir süpürge üreticisidir. Havza, Çorum, Amasya, Ankara, Kırıkkale, Kastamonu ve Samsun'un bir kısmı İncesu köylülerinin başlıca Pazar sahaları olup, buralarda Çarşamba'ya rakiptirler.

Çarşamba'nın Türkiye genelindeki rakipleri ise Sakarya, Edirne, Tokat ve Balıkesir gibi illerdir. Çarşamba dışındaki bütün üreticiler kendi hammaddelerini kullanırken bir tek Çarşambalılar hammaddeyi kendileri yetiştirmemekte, dışarıdan almaktadırlar. Benzer bir durum Kırklareli'nde de görülmektedir. Onlar da Edirne'den aldıkları telekleri kullanmışlar, hammaddeyi kendileri üretmedikleri için kâr oranları

düşmüş, bu durum Kırklareli'nde süpürgeciliği bitirmiştir. Süpürge otunu kendisi üretmediği halde Çarşamba'nın süpürgecilikte söz sahibi olmaya devam etmesinin temelinde pazarlamayı da kendilerinin yapıyor olması gelmektedir.

4. Kültürel miras / Süpürge kültürü / Kültürümüzde süpürge

Çok eski zamanlardan yakın yıllara kadar süpürgecilik Türkiye genelinde görülen en yaygın el zanaatlarından biriydi. Diğer el zanaatları gibi süpürgecilik de modern hayatın getirdiği yeniliklere ayak uyduramayarak günlük hayatımızdan hızla çekilmektedir. Özellikle makineleşme, ki bu alanda sayısız yenilikler olmuş, gırgır türü basit araçlardan tozu emen veya suya süpüren ileri teknoloji ürünü makinelere geçilmiş, doğal süpürgelerin yerini daha hijyenik ve kullanımı kolay elektrik süpürgeleri almıştır.

İşte bu sebeplerle ev temizliğinde kullanılan organik süpürgeler yok olurken, yüzyıllar içinde süpürge üzerinden oluşmuş bir kültürel birikim de yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Nitekim, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilâtı UNESCO'nun (1983) yayınlarında sık sık kırdan kente göç ve kırların boşalması sonucu ortaya çıkan en üzücü olaylardan biri olarak kırdaki sosyo-kültürel özelliklerin bir daha geri gelmeyecek şekilde unutulması veya ortadan kalkması tehlikesine dikkat çekilmekte, bunun *bir insanlık trajedisi ve yüzlerce yılda yaratılan kültürün onarılmaz bir kaybı* olduğu vurgulanmaktadır. Nitekim daha şimdiden;

- Daha şimdiden Trakya'da evlilik çağındaki genç kızlar için ünlü ustalara özenle yaptırılan, ya da bazı kızların bütün maharetlerini ortaya koyarak kendi çeyizleri için imal ettikleri ve yüzyıllardır süregelen çeyizlik aynalı süpürge geleneği ortadan kalkmıştır. Geçmişte, özellikle Edirne yöresinde aynalı süpürgeler evlenecek her genç kızın çeyizinde bulunmak zorundaydı. Bu aynalı süpürgenin süpürge kısmı kızın çalışkanlığı, temizliği ve saflığını, ayna ise güzelliğini simgeliyordu. Çeyizlerde yerini alan aynalı süpürgelerin bu amaçla bir ömür boyu saklandığı oluyordu *(Foto 51, 52).* Bazı yörelerimizde de aynalı süpürgeler uğursuzluğa karşı evlerin girişlerine asılırdı. Buna benzer başka bir batıl inanca göre de *iki eski süpürgeyi yan yana koyan kadının kocası tekrar evlenirdi. Bu nedenle bir evde iki süpürge olmazdı, olursa evin erkeğinin tekrar evleneceğine işaretti. Kadınların aleyhine olan bu inanışa karşı kadınlar daime uyanık davranırdı.*

- Süpürge, Anadolu kültüründe "*silip süpürmek*" deyimi gibi, günlük hayatta sıkça kullandığımız birçok deyim ve kelimenin de kökenini oluşturur.

- *"Yazın bağ bahçe işleri oluyor, üretim azalıyor. Ama kışın bir sobanın etrafında toplanıyoruz ve süpürge yapıyoruz*" ifadesinde geçtiği üzere aile içi işbirliği ve dayanışma vesilesi olması hasebiyle aynı zamanda bir sosyalleşme aracıdır.

5. Kırsal kalkınma aracı olarak süpürgecilik

Türkiye'de 1950'li yıllarda başlayan ve 1990'lı yıllarda zirve noktasına ulaşan kırdan kente göç hareketi halen bütün hızı ile devam etmektedir. Bu süreç içinde kırlar hızla boşalırken kentler kalabalıklaşmış ve türlü altyapı sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. *"Hızlı şehirleşmeden kaynaklanan sorunlar"* başlığı altında ele alınan ve değişik bilim dalları tarafından araştırılan ve sorgulanan bu oluşuma karşı ileri sürülen alternatif görüşlerin başında "*kırsal kalkınma*" adı altında *"kırsal nüfusun gelirini arttırma ve onu yerinde tutma"* düşüncesi gelmektedir. *"Merkez Köyler", "Köy Kentler", "Tarım Kentleri"* vb. isimler altında ve bunlara ilave olarak teşvikler, destekler, kırsal kalkınma kooperatifi girişimleri gibi gerek idarî gerekse siyasî platformlarda sık sözü edilen kavramların gerçekleştirilebilmesi hiç şüphesiz (genelde kırsal alanları, özelde ise) köyleri tanımak ve onların sahip oldukları potansiyeli ortaya çıkarmakla mümkündür. Tüm bunlar için de başarılı olmuş örneklere ihtiyaç vardır ve Alibeyli köyü işte bunların en önemlilerinden biridir.

Çarşamba'daki süpürgecilik bu bakış açısından değerlendirildiğinde; aile içinde herkesin katkısının olduğu bir uğraş olması, köy içinde neredeyse tüm yıla yayılan ekonomik bir faaliyet olması, özellikle ev işleri ve çocuk terbiyesi gibi zorunlu işlere engel olmadığı için bayanların işgücüne katılımı açısından önemli olması gibi özellikler dikkat çekicidir.

Sonuç

Bu çalışmada Alibeyli köyü merkez alınarak Çarşamba'da "*süpürgecilik*" konusu ele alınmış, yörenin genel özellikleri ve sahip olduğu potansiyel ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çarşamba'da süpürgecilik, İktisat Bilimi ve Ekonomik Coğrafya açısından literatürde pek bahsedilmeyen çok değişik bir ekonomik faaliyet özelliği göstermektedir. Şöyle ki, süpürgecilik; "*başlıca özelliği yerel hammaddelerin el işçiliği ile evde üretilmesi ve üretilen maddenin de yine evde tüketilmesi*" olan *ev imalâtı* tipi ile, "*usta işçilerin atölye adı verilen binalarda toplanmalarıyla yaratılan bir faaliyet*" olan *atölye imalâtı* arasında bir *geçiş tipi* özelliği göstermektedir. Burada TÜMERTEKİN'in (1997:483) atölye imalâtının üçüncü aşamasına örnek olarak verdiği "*hammaddeyi başka alanlardan sağlayabilen ve mamul maddeyi de başka bölgelere satabilen, imalâtın evlerden çıkıp 'atölye' adı verilen yerlerde toplanmaları ile ortaya çıkan atölye tipi imalât"*ın biraz daha değişik bir tipi vardır. Çarşamba'da hammadde dışarıdan temin edilmekte, elde edilen mamul madde dışarıya satılmakta, fakat imalât atölyelerde değil, evlerde yapılmaktadır.

Süpürgeciliğin bir başka boyutu da "*kırsal alanlardaki ölü devre*" ile olan ilgisidir. TUNÇDİLEK'in (1978:250) de belirttiği gibi Türkiye kırlarında tarım uğraşısı yılın

her ayında aynı yoğunlukta devam etmez. Uğraşılan tarım şekline göre bazı aylar tüm aile fertlerini meşgul edecek kadar yoğun geçerken, bazı aylar ise herhangi bir ekonomik faaliyetin yer almadığı, insanların adeta evlerine çekildiği bir durgunluk dönemine tekabül etmektedir. Süpürgecilik, günümüzde kırdaki ölü devrenin nasıl değerlendirilebileceğine dair güzel bir örnek teşkil etmektedir. Araştırma sahasında da görüldüğü şekliyle, yılın büyük kısmında ekimi, dikimi ve bakımı gibi hususlarda köylüyü meşgul eden tarla kültürlerinin yerini çok az bakım isteyen fındık ve kavak gibi dikili ağaçlar almış, (kırsal nüfus açısından) aktif tarımsal uğraşı olması gereken dönem içinde ortaya geniş bir boş zaman çıkmıştır. Süpürgecilik bu boş zamanın nasıl ek gelir getirici faaliyetlerle doldurulabileceğine de güzel bir örnek oluşturmaktadır.

Trakya'da yetiştirilen süpürge otu tüccarlar tarafından Samsun'a getirilmekte, Çarşamba ilçesinde Alibeyli köylüleri bunlardan süpürge imal etmekte, imal edilen süpürgeler yine köylüler tarafından, Doğu Karadeniz, Doğu Anadolu, İç Anadolu'nun doğusu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimize satılarak köye ek gelir sağlanmaktadır. İşte bu olay kırsal kesimin kendi mevcut potansiyeli dışında, köy dışındaki başka alanların potansiyelinden yarralanarak yeni geçim kaynakları sağlaması açısından, Türkiye'de *bölgesel işbirliği*ne ve *bölgelerin (ya da farklı kırsal sahaların) birbirlerini tamamlaması ve desteklemesi* ilkesine de ayrıca güzel bir örnek teşkil etmektedir

Dikkat çeken bir husus da şudur ki; Türkiye kırlarında görülen *kendi yağı ile kavrulma* olarak özetleyebileceğimiz hususu Çarşamba'nın Alibeyli köyü aşmıştır. Bu bağlamda Çarşambalılar hammaddesini çok uzaktan temin ettikleri bir mahsulü mamul madde haline getirerek ek kazanç temin etmeyi başarmışlardır. Ayrıca bu iş köylüler için bir çeşit ticaret stajı olmaktadır. Zaman içinde ticareti öğrenerek başka alanlarda faaliyetlerini sürdüren bu kişiler, yine bu yolla ülkemizin ihtiyacı olan müteşebbis sayısının artmasına da katkıda bulunmaktadırlar.

Türkiye yöreler ölçeğinde, hattâ daha alt birimlere inilerek kır potansiyeli tam olarak tespit edildiğinde buna benzer kim bilir daha ne özelliklerle karşılaşılacaktır. Bu nedenle bir yerin coğrafi potansiyelinin tam olarak anlaşılabilmesi için yerel araştırmalara destek olunmalı, ülke plânlama çalışmalarına hız verilmeli, *bölgeler arası rekabet yerine bölgeler arası birbirini tamamlama* ilkesinden hareketle üretim planlaması yapılmalı, *birbirine rakip yöreler değil, birbirini destekleyen yöreler* oluşturulmalı ve böylece kırsal kesim rahata kavuşturulmalıdır. Aksi takdirde hiçbir iktisadî ve siyasî karar kırsal nüfusu köylerde tutamayacak, ülkemizde görülen iç göç ve hızlı şehirleşme (tüm olumsuzlukları ile beraber) artarak devam edecektir

Süpürge otu bitkisi; kuşyemi olarak taneleri için, hayvan yemi olarak da slajı veya yaprakları için Türkiye'de belki gelecekte de yetiştirilmeye devam edecektir. Fakat ev ve işyerlerinde elektrik süpürgeleri, paspaslar vb. araç gereçlerin kullanımındaki artış nedeniyle organik süpürgeciliğin yakın bir gelecekte büyük ölçüde

ortadan kalkma ihtimali kesin gibidir. Çok az da olsa ev ve işyerlerinin dış mekânları ile iç mekânlarda banyo tuvalet gibi ıslak zeminlerin köşe-bucak temizlenmesinde belki bir süre daha kullanılabilir. Fakat burada da plastik kökenli naylon lifli süpürgeler devreye girdiği için yine bu alanda da varlığını sürdürmesi zordur. Bu durumda da yine insanlarımızın ekonomik anlamda hayatlarını kazanmak ve geçimlerini temin etmek için alternatif kaynaklar konusunda arayışlara devam etmeleri gerekmektedir.

Kaynakça

BALKAN, A. - GENÇTAN, T. (2008) "Trakya Bölgesi'nde Yetiştirilen Süpürge Darısı (Sorghum bicolor (L.) Moench var. technicum (Körn.)) Genotiplerinin Bazı Agronomik Özellikler Yönünden Değerlendirilmesi" *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Bilimleri Dergisi, 14 (2),* Ankara, 163-168.

DİE (1998) *1997 Türkiye İstatistik Yıllığı,* DİE Yay., Ankara.

DOĞANAY, H. (1985) *Tarım Coğrafyası,* Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yay. No: 86, Erzurum.

GÖNEY, S. (1980) *Sıcak Bölgelerde Ziraat Hayatı,* İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Enstitüsü Yay. No: 116, İstanbul.

EDİRNE TARIM İL MD. (1996) *Edirne İli 1996 Yılı Tarım Envanteri,* Edirne Tarım İl Müdürlüğü Yay., Edirne.

GÜRTANIN, N. (1977) "Süpürge darısından (Sorghum technicus) yararlanma olanakları, Edirne'de süpürge sanatı ve bu sanatın ekonomik önemi", *Türk Halk Bilim Araştırmaları Yıllığı,* Kültür Bakanlığı, Yay. No:28, Ankara,103-117.

KÜN, E. (1986) *Sıcak İklim Tahılları,* Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yay., Ankara.

TOLUN-DENKER, B.(1977) "Edirne Şehrinin Kullanılış Alanları", *İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Sayı: 20–21*, İstanbul, 79-118.

TUNÇDİLEK, N. (1978) *Türkiye'nin Kır Potansiyeli ve Sorunları*, İst. Üniv. Coğrafya Enstitüsü Yay. No:96, İstanbul.

TURHAN, S. (2012) *"Kaybolan Meslekler: Süpürgecilik"* http://www.fototim.org /site/ author/sertacturhan/page/2/

TÜMERTEKİN, E. (1980) *"Kırsal Alanlar ve Coğrafya*", İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, *Şehircilik Enstitüsü Dergisi, Sayı: 17*, İstanbul, 49–63.

TÜMERTEKİN, E. (1997) *Ekonomik Coğrafya*, Çantay Yayınları, İstanbul.

UNESCO (1983) *Kırsal Kesim,* UNESCO'dan GÖRÜŞ, Sayı:6, Arkın Yayınları, İstanbul.

YILMAZ, C. (2000) "Türkiye'nin Kır Potansiyelinin Değerlendirilmesine Bir Örnek: Süpürge Otu Üretimi ve Süpürgecilik", *OMÜ Fen-Ed. Fak. Dergisi, Coğrafya Serisi, Sayı:1,* Samsun, 131–154.

http://www.etoprakana.net/bitkisel/dari.htm (son erişim: 20.2.2013)

Foto 1. *Telleri ve tohumu belirginleşmiş süpürge darısı.*

Foto 2. *Süpürge darısı tarlası.*

Foto 3, 4, 5, 6. *Süpürge darısı, hasadı, toplanması ve nakli.*

Foto 7. *Traktörlerle evlerin önüne getirilen otların "sıyırma" için bir araya getirilmesi.*

Foto 8. *Ham süpürge otunun el yardımıyla gereksiz saplarından ayrılması; "sıyırma".*

Foto 9. *Sıyırma işlemi ve tohumlardan ayırma işi bir arada sürdürülürken.*

Foto 10. *Tohumların (darı tanelerinin) traktörün gücünden yararlanarak makine yardımıyla saplardan (ot kısmından) ayrılması.*

Foto 11 - 12. *Tohumların (darı tanelerinin) traktörün gücünden yararlanarak makine yardımıyla saplardan (ot kısmından) ayrılması.*

Foto 13. *Daha çok kuşyemi olarak kullanılan süpürge darısı taneleri.*

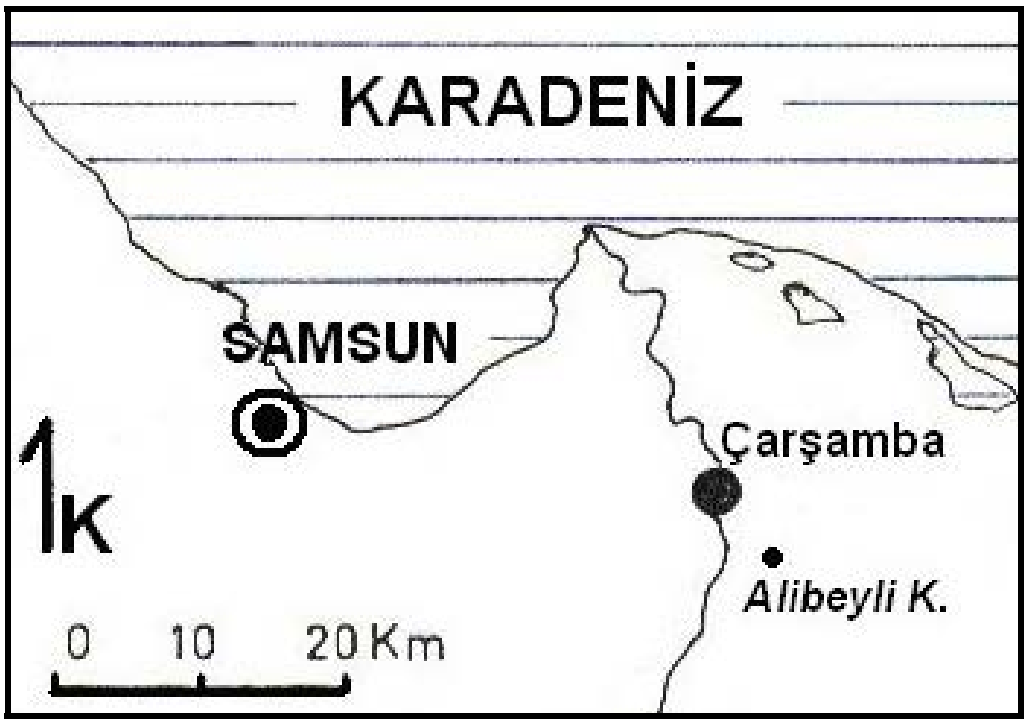
Foto 14. *Tanelerinden ayrılan süpürge otlarının (teleklerin) güneşte kurutulmak üzere araziye serilmesi.*

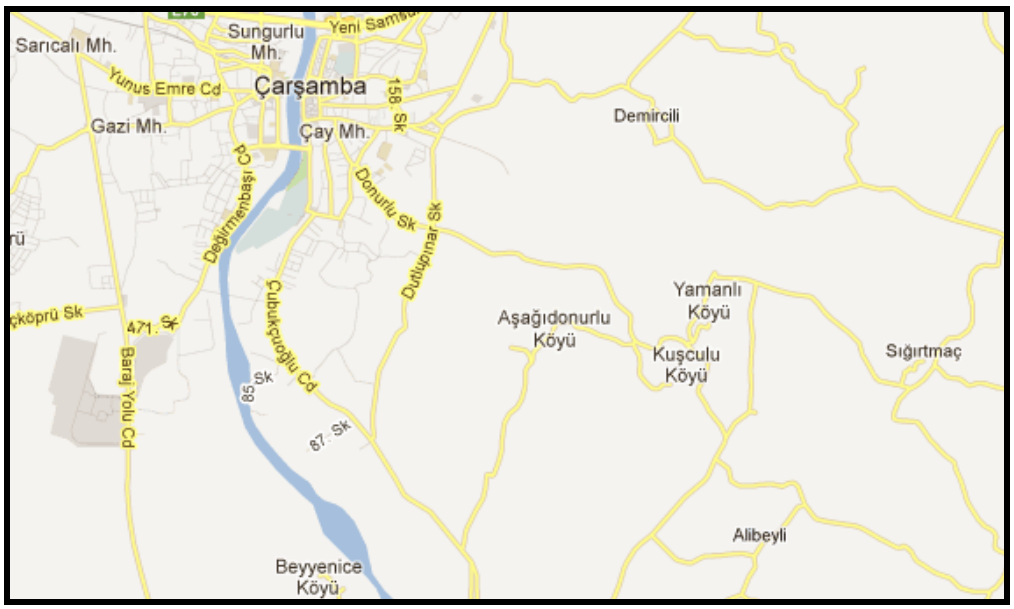
Foto 15. *Güneşte kurutulan süpürge otlarının bağ yapılarak toplanması.*

Foto 16. *Edirne süpürgeotu borsası.*

Şekil 1. *Samsun-Çarşamba-Alibeyli köyü lokasyon haritası.*

Şekil 2. *Çarşamba'da süpürgecilikle uğraşan yerler; Alibeyli ve Donurlu köyleri, Çarşamba ilçe merkezinde Donurlu sokak ve Çay mahalleleri.*

Foto 17. *(Google Earth'de) Çarşamba ilçe merkezi ve Alibeyli köyünün yeri.*

Foto 18. *(Google Earth'de) Alibeyli köyü.*

Foto 19. *Alibeyli köyü, cami minaresinden kuzeye bakış.*

Foto 20. *Araştırmamız sırasında ziyaret ettiğimiz ve bilgilerinden yararlandığımız Alibeyli köylüleri cami avlusunda namaz vaktini beklerken.*

Foto 21. *Vezirköprü ve Edirne'den getirilen telekler süpürge toptancısında imalatçıları bekliyor.*

Foto 22. *Süpürge üreticilerine kilo işi satılan telek balyaları.*

Foto 23. *Toptancıdan alınarak eve getirilen telek balyaları.*

Foto 24. *İşlem öncesi evin önünde güneşe bırakılan telek balyaları.*

Foto 25. *Alibeyli köyünde tarımsal faaliyetler ve süpürge imal edilen evler.*

Foto 26. *Özellikle yaz aylarında dışa açık alt katlarda süpürge imalatı.*

Foto 27. *Yazın evlerin bahçelerinde veya alt katlarında bütün ailenin katıldığı süpürge imalatı.*

Foto 28. *İmalat için bazı meskenlerde garajlar da kullanılmaktadır.*

Foto 29. *(Yazın açık alanda yapılan) imalat kışın sobanın yanında devam Eder. Böylece ölü mevsim en verimli şekilde değerlendirilmiş oluyor.*

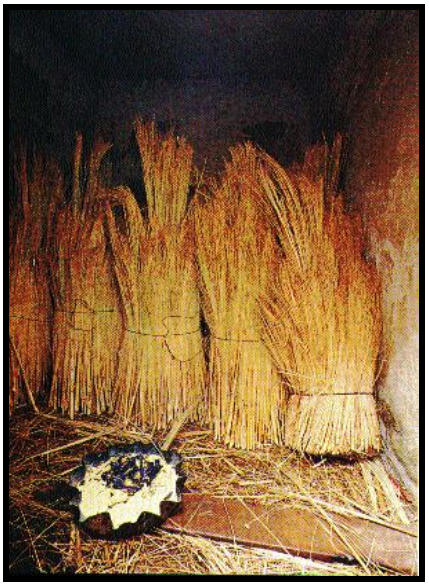

Foto 30 - 31. *Süpürge otu yeterince sarı değilse kükürtle sarartılır. Kükürtleme işi bazen de süpürge imal edildikten sonra yapılır.*

Foto 32. *Basit bir tezgâh yardımıyla süpürge başlarının tel ile bağlanması.*

Foto 33. *İmalatta aile içi yardımlaşma esastır.*

Foto 34. *Çocuklar da dâhil tüm aile fertlerini katıldığı süpürge imalat süreci.*

Foto 35. *İmalat süreci ve arkada imal edilmiş süpürge yığını.*

Foto 36 - 37. *İmalat, imal edilmiş süpürgeler ve arkada imalatı bekleyen telekler.*

Foto 38, 39, 40, 41. *Edirne ya da Vezirköprü'den getirdiği telekleri süpürge üreticilerine satan, onların ürettiği süpürgeleri de satın alıp yine toptan pazarlamacılara veren Çarşamba'da bir aracı işletme.*

Foto 42. *Köylünün bir hafta boyunca ürettiği süpürgelerini sattığı Çarşamba süpürge pazarı.*

Foto 43. *Pazarda müşteri bekleyen süpürgeler. Bir ailenin 1 haftalık imalatı.*

Foto 44. *Müşterisi çıkan süpürgelerin kamyonetlerle pazardan alınışı.*

Foto 45. *Süpürge alım-satımı için pazaryerinde bekleşen üretici ve tüccarlar.*

Foto 46. *Pazara getirilen süpürgenin satılması gerekir. Aksi takdirde emeklerin heba olması söz konusudur. Bu durum üretici için büyük bir endişe kaynağıdır.*

Foto 47. *Süpürgenin ağır olması değerini azaltacağından, müşteri bekleyen süpürgeler açık havada güneş altında kurutularak nemden arındırılır.*

Foto 48. *Çarşamba'daki toptancıdan süpürge almaya gelmiş Trabzonlu bir esnaf.*

Foto 49. *Çarşamba'nın pazardaki başlıca rakiplerinden olan Tokat – Niksar – Ormancık köylüleri süpürgelerini yol kenarlarında pazarlarken.*

Foto 50. *Benzer pazarlama tekniğini Vezirköprü'de İncesu'lu üreticiler de uygulamaktadır. Bu tür pazarlama teknikleri Çarşamba'da görülmez.*

Foto 51 - 52. *Aynalı süpürgeler yakın yıllara kadar gelinlik kızların çeyizlerinin önemli bir parçasıydı. Elektrik süpürgeleri bu geleneği bitirdi. Süpürgecilik yok olursa çok önemli bir kültürel mirasımız da yok olacak demektir.*

Kaynak Kişi	***Fotoğraf No***
Anonim	*1, 2, 3, 4, 5, 6*
Sertaç Turhan	*8, 11, 12, 13*
Bünyamin Kıvrak	*7, 9, 15, 50*
Nezihe Yenilmez	*10*
Volkan Tekle	*14, 49*
Skylife 2000/10	*16, 30, 51, 52*
Google Earth	*17, 18*
Özlem Yön	*22, 24, 28, 29, 32, 33, 36, 37, 42, 43, 44, 49*
Cevdet Yılmaz	*19, 20, 21, 23, 25, 26, 27, 31, 34, 35, 38, 39, 40, 41, 45, 46, 47, 48*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

“Mimari ve Kültürel Miras”

ÇARŞAMBA'DA TARİHÎ YAPI MİRASIMIZ

*Mehmet Sami BAYRAKTAR**

Giriş

Bu çalışmada Çarşamba ilçe sınırları dâhilinde günümüze ulaşan tarihi yapılar tanıtılıp geleneksel yapı sanatımız içerisindeki yerleri konusu değerlendirilerek ilçenin tarihi yapı mirasının bir profili çıkarılmaya çalışılacaktır.[1] Çarşamba'da Türk öncesi eski devirlere ait bir yapı bulunmamaktadır. İlçede birkaç höyük ve antik devir yerleşme kalıntısı bulunmaktadır (Yiğit 2002: 171; Baş vd.1997: 82-83; Karabulut 2004: 35-36). Türk devri içerisinde inşa edilen kilise gibi Hıristiyan yapılarından ise günümüze ulaşan olmamıştır. Bilinen ilk yerleşimlerin M.Ö. 4000'lerde başladığı Çarşamba'da Hititler, Firigler, Persler, Roma İmparatorluğu ve Bizanslıların hâkim olduğu bilinmektedir. Selçuklu Sultanı 2. Kılıçarslan 1185 yılında topraklarını oğulları arasında taksim ettiğinde Çarşamba'nın içinde bulunduğu kesim Rükneddin Süleyman Şah'ın payına düşmüştür (Yiğit 2002: 163). Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmasından sonra, Samsun yöresinde ortaya çıkan ve Canik Beyleri adıyla anılan beyliklerden birisi olan Taceddinoğulları'nın hâkimiyetine geçen şehir, 1428'de Osmanlı yönetimine katılmıştır (Dilcimen 1947: 36; Yiğit 2002: 163) Uzun yıllar Yeşilırmak kenarında bir Pazar yeri olarak varlığını devam ettiren Çarşamba'nın 18. Yüzyılda büyüdüğü ve büyük bir kasabaya dönüştüğü anlaşılmaktadır.[2] Şehri 1647 yılında ziyaret eden Evliya Çelebi Çarşamba'dan çok kısa bahseder.[3] Yaklaşık 5 asır boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kalan ilçedeki yapıların büyük bir kısmı bu dönemden kalmadır.

1. Çantı Camiler

1.1. Gökçeli (Göğceli) (Mezarlık) Camii

Bkz. Yılmaz Can, "*Çarşamba'da Muhteşem Bir Selçuklu Eseri; Gökçeli Camii*"

* *Yrd. Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.*

[1] Yazım için ayrılan sayfaların sınırlı oluşu nedeniyle, başat yapıları tek tek tanıtmamıza karşın, diğer bazı yapı gruplarını genel başlıklarla ele almayı uygun gördük.

[2] *"18. yüzyılda Arım / Erim, Canik sancağına bağlıydı. Bir kasaba olarak ortaya çıkan Çarşamba, yavaş yavaş büyümeye başlayacaktır. Çarşamba'nın kasaba olarak büyümeye başlaması ve zamanla Canik sancağının en dikkate değer kazası olmasında etrafında sahip olduğu verimli topraklar ve bu topraklardan çıkan ürünlerin alınıp satıldığı pazar yerinin büyük payı vardır. 1817 - 19 arası tarihlerde buradan geçen Bıjışkyan, ova ve bahçelerle süslü bir yer olarak Çarşamba kasabası ile bir kilise ve ermeni evlerinden bahsetmektedir. Bu ifadeler, 18. asrın başlarında safi pazar yeri olarak görünen Çarşamba'nın asrın sonunda hatırı sayılır bir kasabaya dönüştüğünü göstermektedir."* Köse 2011: 169.

[3] *"Bu bölgenin Osmanlı idaresine geçmesinden yaklaşık 220 yıl sonra buradan bahseden seyyah Evliya Çelebi'nin hala sadece "bazar" yeri ve yanındaki camiden söz etmesi ve bir yerleşim biriminden bahsetmemesi bunu göstermektedir."* Köse 2011: 168.

1.2. Yaycılar Köyü Şeyh Habil Camii

Cami, Çarşamba'nın 7 km. kadar doğusuna düşen Yaycılar Köyü'nde bulunmaktadır. Esasen cami hemen doğusunda bulunan, Şeyh Habil Köyü'ne ait iken, yakın zamanlardaki sınır düzenlemesiyle Yaycılar Köyü sınırları içerisinde kalmıştır. Dendrokronolojik yöntemle M. 1211'e tarihlendirilen (Kuniholm 1996: 18)[4] cami, plân, malzeme, teknik ve mimari ifade bakımından Gökçeli Camii ile son derece yakın bir benzerlik içerisindedir. Yapı köy merkezi dışında, kıble cephesinde akan küçük bir çayın yakınında, ağaçlıklı eski bir mezarlık içerisinde düz bir alanda yer alır. Toprak zemindeki moloz taşlara oturan, doğu-batı doğrultusunda uzatılmış kalın kütükler üzerinde, kirişleme usulüyle kurulan yapı, yerden 0.80 m. kadar yükseltilmiştir.

Ahşaptan yığma tekniğinde inşa edilen cami, revaklar dahil olmak üzere, üç omuz kırma çatıyla örtülmüştür. Harimi içten kapatan düz tavan muhdestir. 9.20 x 11.15 m. dikine dikdörtgen şeklindeki harimin önündeki revakın, sonradan kapatılarak son cemaat yeri olarak düzenlenmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Böylece doğu ve batıdaki mevcut revaklarla birlikte yapının harimini "U" şeklinde saran revak düzeni ortaya çıkmaktadır. Revakla birlikte yapının boyutları; 13.85 x 16.40 m.yi bulmaktadır. Harimin kuzeyinde kadınlar mahfiline yer verilen caminin, minaresi yoktur.

Harim duvarları köşelerde kurtboğazı geçmelerle birbirine geçirilen kalınlıkları 0.16–0.20 m. arasında değişen kalın ahşap perdelerden oluşmaktadır. Duvar boyunca tek parça uzanan perdelerin genişlikleri 0.65 cm.ye kadar ulaşmaktadır. Duvarlarda iki yerde ahşap perdelerin arasında kalın kavilalar görülmektedir.[5]

Cami, boyutları itibariyle Çarşamba Gökçeli ve Ordu Köyü Camii'nden sonra Samsun yöresindeki en büyük üçüncü ahşap camidir.[6] Duvarlara oranla yüksek tutulan ve alaturka kiremitlerle kaplanan çatı, revaklardan 0.80 m. kadar dışa taşan saçaklarıyla yapıya, ağır ve basık bir görünüm vermektedir. Bir önceki yapıda olduğu gibi bu yapıda ada farklı ebat ve biçimlerde iki katlı asimetrik bir pencere düzeni görülür.

Harimin kuzey duvarı ortasında yer alan ve basit bir açıklıktan ibaret kapı, gayet alçak tutulmuştur.[7] Harime açılan pencere ve küçük açıklıklar yapının loş atmosferini ışıklandırmada yetersiz kalmıştır. Harimde üç sıra halinde, eşit aralıklarda yerleştirilmiş, dokuz ahşap direkle karşılaşılır. Direklerin gayri muntazam yuvarlak gövdeleri, yukarıya doğru incelir. Orta sıradaki direklerin başlıklarında, vişneçürüğü

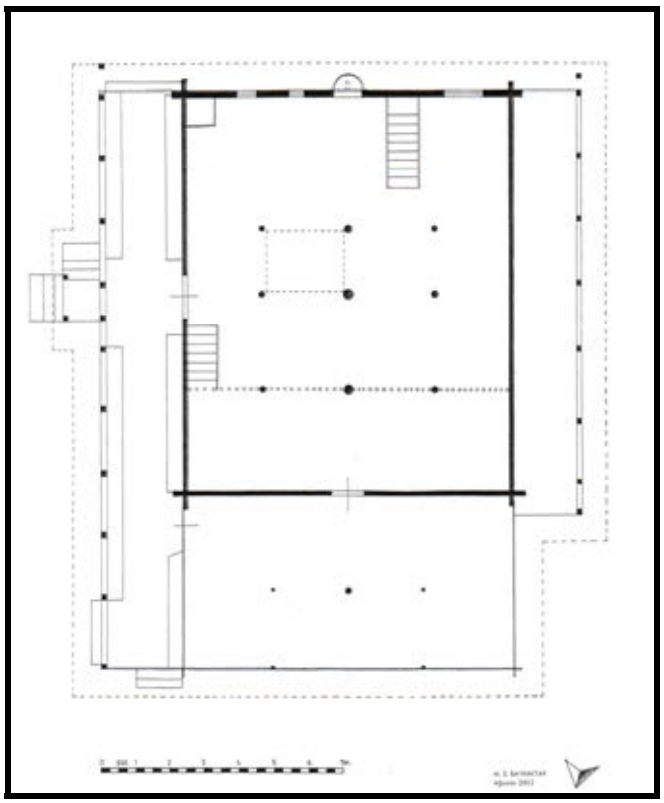
[4] Kuniholm'un tarihlemesi diğer araştırmacılar tarafından kabul görmüştür. Bkz. Şahin 2004: 20.

[5] Duvarları sağlamlaştırmaya yönelik kalınlığı 7–8 cm. bulunan kavilaların yakın bir benzeri Çarşamba / Ordu Köyü Camii'nde de görülmektedir. Şeyh Habil Köyü'nde görüştüğümüz yaşlıca bir şahıs, yörede bunlara "tarak" adı verildiğini belirtmiştir.

[6] Sadece harimi düşündüğümüzde ise Gökçeli Camii'nden sonra ikinci sırada gelmektedir. Perde kalınlığı bakımından ise birinci sıradadır.

[7] Kapının yüksekliği sadece 1.10 m.dir.

zemin üzerinde, asimetrik düzende beyaz rozet ve çiçekler yer alır. Aşı boyası olması muhtemel boyamaların benzeri, ortadaki direğin gövdesinde de göze çarpar. Bezemeden yoksun ve bazı kesimleri yeni olan mihrap, minber, vaaz kürsüsü ve kadınlar mahfili son derece yalın unsurlardır.

Çizim 1.
Yaycılar Köyü Şeyh Habil Camii plânı.

Foto 1. *Yaycılar Köyü Şeyh Habil Camii, güney cephe.*

Foto 2. *Yaycılar Köyü Şeyh Habil Camii, kuzeydoğudan.*

1.3. Ordu Köyü Camii

Bkz. M.Sami Bayraktar **"***Çarşamba'da Taceddinoğulları ve Osmanlı Dönemine Ait İki Ahşap Eser; Ordu ve Porsuk Köyü Camileri***".**

1.4. Kuşhane Köyü Eski Camii

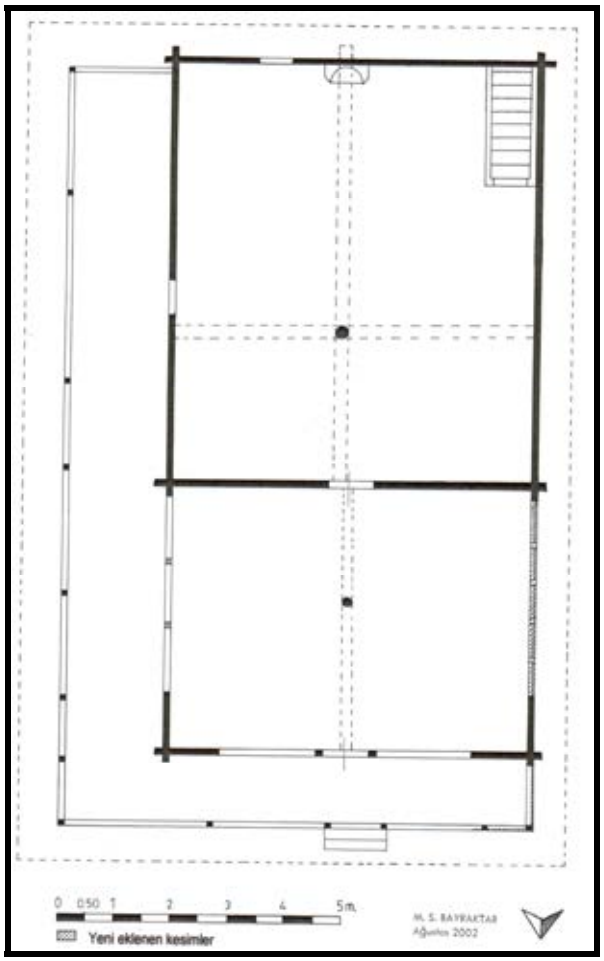
Cami, Samsun - Çarşamba yolundan 2 km. kadar içeride, Çarşamba'nın 6 km. kadar batısındaki Kuşhane Köyü'nde, köy merkezinin dışında, sık ağaçlı eski bir mezarlık içerisinde bulunmaktadır. Yapının inşa kitabesi yoktur. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yapıya ait tarihsiz bir şahsiyet kaydı görülmektedir.[8] Cami, mimari açıdan, yöredeki diğer camilerde olduğu gibi Çarşamba Gökçeli (1206) ve Şeyh Habil Camii'nin (1211) küçük bir benzeridir. Yöredeki benzerleri gibi bunun da 15–18. yüzyıllar arasında inşa edilmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Harime açılan kapı çevresindeki 1933 ve 1947 tarihli basit yazılardan yapının, bu yıllarda bir ölçüde elden geçirilmiş olabileceği anlaşılmaktadır.[9]

[8] Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi, 2276 numaralı il fihristi, s. 29.

[9] Harime açılan kapı kanadında, iki yerde Latin harfleriyle yazılı "1947" tarihi, kanadın bu tarihte yenilendiğine işaret olmalıdır. Kapı üstünde kirişin altında duvara çakılı küçük bir tahtada Arapça "Cuma? 1933" yazılıdır. Bu caminin 1933'te bir tamir geçirdiğine işaret sayılabilir.

Foto 3. *Kuşhane Köyü Camii, güney ve batı cephe.*

Çizim 2.
Kuşhane
Köyü Camii plânı.

Düz bir alanda toprak zemine konulan kalın kütükler[10] üzerinde kirişleme usulüyle oturtulan yapı, yerden 0.40–0.50 m. kadar yükseltilmiştir. Ahşaptan yığma tekniğinde inşa edilmiş olan cami, içten muhdes bir düz tavan, dıştan ise üç omuz kırma çatıyla örtülmüştür. Orijinalde yapının tavan döşemesinin bulunmadığını; bakkal tavan şeklinde olduğunu düşünmekteyiz. Tek katlı olarak inşa edilen yapının dikine dikdörtgen şeklinde 6.35 x 8.10 m. ölçüsündeki hariminin önünde, basit bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Kuzey ve doğudaki "L" şeklindeki revakla birlikte ölçüleri 8.35 x 13.60 m.yi bulan caminin, kadınlar mahfili ve minaresi yoktur.

Harim ve son cemaat yerinin duvarları, köşelerde kurtboğazı geçmelerle tutturulmuş, boydan boya uzatılan tek parça ve 0.10 m. kalınlığındaki ahşap perdelerle yığma olarak inşa edilmiştir. Duvarlara oranla yüksekçe tutulan alaturka kiremitlerle kaplı çatı yapıya, basık bir görünüm vermektedir. Duvarlardan kıblede 0.60 m. diğer yönlerde 0.80 m. kadar taşırılan çatı saçağı, bu etkiyi arttırmaktadır. Harime, duvar perdelerine alelusul çakılan söveler arasındaki dörtgen açıklıklı, tek kanatlı basit bir kapıyla girilir.[11] Harimin kuzeyinde pencereye yer verilmezken, güneyde doğu kesimde bir, batıda bir alt, bir üst olmak üzere, iki küçük açıklık bulunur. Ahşap perdelerin kesilmesiyle açılan 0.30 m. civarındaki açıklığa dıştan ahşap çubuklar çakılmıştır. Son yıllarda kendi haline bırakılan caminin kapı, pencere, direk gibi elemanları son derece yalın tutulmuştur. Mihrap, vaaz kürsüsü ve minber yeni elemanlardır. Harimdeki bir direk ve son cemaat yerindeki bir başka direğin başlıklarında silik kırmızı aşı boyaları göze çarpar.

1.5. Kocakavak Köyü Camii

Cami Çarşamba'nın 12 km. kadar kuzeyine düşen Kocakavak Köyü'nde[12] Oğlancıklar Mezarlığı içerisinde bulur. Caminin harime açılan kapısı üzerinde, ahşap yüzeyin oyulması ile kabartılarak yazılmış olan H. 1265 / M. 1848-49 tarihli bir tamir kitabesi bulunmaktadır. Camideki bir başka yazı, doğu dış cephede pencere açıklığını geçen duvar perdesi üzerine basit kazıma usullü yazılmış tek satırlık "Bafralı Hatipoğlu Paşa Efendi 1323" ifadeleridir. Miladi 1905-1906 tarihlerine denk gelen yazı, bir hatıra yazısı değil ise bulunduğu yere bakarak belirtilen şahıs tarafından ahşap lokmalı pencerenin sonradan yaptırılmış olabileceğine işaret sayılabilir. Caminin vaktiyle bu köyle birlikte Akçatarla, Ustacalı, Tahtabahçe Köylerinin Cuma camisi olarak yapıldığı anlaşılmaktadır.[13] Cami köy sakinleri tarafından yakın zamanlarda elden geçirilerek bakımlı ve güzel bir görünüme kavuşturulmuştur.

---

[10] Belli aralıklarla yerleştirilen yaklaşık 0.30 cm. kalınlıkta ve 1 – 1.50 m. uzunluktaki kütükler kısmen çürümüştür.

[11] Kapı kanadı ve üstündeki 1933 ve 1947 tarihli yazılara yukarıda değinmiştik.

[12] Yöre sakinlerinden Hasan Topuz Bey, köyün önceleri "Gıbacak" şeklinde anıldığını 1960'dan sonra ise bu ismin "Kocakavak" şeklinde değiştiğini ifade etmiştir.

[13] Bu bilgiyi yöre sakinlerinden Hasan Topuz Bey'den edindik.

Yapı Samsun yöresindeki ahşap camilerden 1. gruba benzer bir teknik ve cephe düzenine sahiptir. Sonradan genişletilen pencerelerinin aslında küçük açıklık şeklinde olduğu anlaşılıyor. Kalın duvar perdeleri, yapıyı üç yönden saran revaklar (sonradan kapatılmış), asimetrik tek katlı cephe düzeni, harimin çatıya kadar açık olması[14] ahşap oymalı kapı kanatlarındaki kompozisyon özellikleri caminin 17-18. yüzyıldan kalma olabileceğine işaret etmektedir. Yukarıda belirtilen kitabede geçen tarihte yapının elden geçirildiği anlaşılmaktadır. Muhtemelen şimdiki kapı ve pencere çevrelikleri belki minber mevcut görünümlerini bu tarihte almışlardır.

Cami ahşaptan, yığma tekniğinde inşa edilmiş olup, revaklar da dahil olmak üzere, içten muhdes bir düz tavan, dıştan dört omuz kırma çatıyla örtülüdür. 7.90 x7.50 m. ölçülerindeki hafif yatık dikdörtgen harimi, orijinalde "U" şeklinde revaklar kuşatmaktadır. Kuzeyde 4.60 m., doğuda 1.85 m. batıda 1.70 m. genişlikteki revaklarla birlikte yapının boyutları 12.50 x 11.05 m.ye ulaşmaktadır. Caminin kuzeyinde bir kadınlar mahfili yer alır. Mahfilin iki kolda kıble duvarına kadar uzanan kolları muhtemelen 1848-49 senesindeki tamirde eklenmiş olmalıdır. Caminin minaresi yoktur.

Düz bir alanda, toprak zemine basan taşlar üzerinde, kirişlere oturan caminin harim duvarları köşelerde kurtboğazı geçmelerle birbirine geçirilen 9-10 cm. kalınlıktaki ahşap perdelerle bağlanmıştır. Harimi saran perdeler cephe boyunca uzanan tek parça haldedir. Caminin üç yanını "U" şeklinde saran revakı, betonarme bir duvar çekilerek geniş bir son cemaat yeri elde edilmiştir. Betonarme ilâve batıda tüm cepheyi kaplar. Doğuda revakın orta hizasına kadar uzatılıp bu kesime yeni bir kapı konulmuştur. Yapının orijinal duvarlarında batıda pencere yer almazken doğuda bir, kıble cephesinde ise asimetrik düzende farklı ölçülerde iki pencereye bulunur. Bunlardan alttakinin sonradan açıldığı veya genişletildiği söylenebilir. Basit dörtgen açıklık şeklindeki pencerelerden doğudakinin ahşap lokmalı kafesi yörede az sayıda benzeri günümüze ulaşan orijinal bir unsurdur.

Camiye kıble ekseni üzerinde bulunan dikdörtgen açıklıklı, çift kanatlı bir kapıyla girilmektedir. Her biri tek parçadan oluşan kanatlarda yüzeyin oyulmasıyla kabartılan bitkisel bir kompozisyon yer alır. Kapı lentosunda yukarıda sözünü ettiğimiz tamir kitabesi yer alır. Kapı söveleri ve kanatlarda pano boyunca uzanan kıvrık dallar ve lâlelerden oluşan stilize kompozisyon simetrik bir düzenle işlenmiştir. Doğu Karadeniz ahşap üslubuna son derece yakın duran bezemelerin en yakın benzeri olarak Çarşamba Porsuk Köyü Camii'nin ahşap bezemelerini gösterebiliriz. Kanatlar kapı sövelerine dekoratif dövme demir menteşelerle tutturulmuştur.

[14] Aslı bakkal tavan şeklinde tavansız iken bugün muhdes bir tavan bulunmaktadır.

Foto 4. *Çarşamba Kocakavak Köyü Camii, güneydoğudan görünüm.*

Foto 5. *Kocakavak Köyü Camii, harime açılan kapı.*

Foto 6. *Kocakavak Köyü Camii, üst kata çıkan merdiven.*

Foto 7. *Kocakavak Köyü Camii harimi.*

Yalın bir görünümün hâkim olduğu harimde kıble duvarı ortasında muhdes bir ahşap mihrap güneybatı köşede kitabede geçen tarihte yapıldığını tahmin ettiğimiz çakma usullü basitçe bir minber, bunun aksi yönde köşede yine tamir yılının bir ürünü olabilecek ahşap basit bir vaaz kürsüsü yer alır. Kadınlar mahfili orijinalde harimin kuzey duvarı boyunca uzanmaktaydı. Mahfili taşıyan kirişlerin doğu ve batı yönde duvar perdelerini aşarak 20 cm. kadar dışa taşan kiriş başlıkları görülmektedir. Kadınlar mahfilini taşıyan ortadaki iki direk, mahfilin ortasındaki küçük dörtgen taşıntı (şerefe), bu ve mahfilin kıbleye bakan sınırlarını saran ahşap boğumlu çubuklu korkuluk asli unsurlardır. Ortaları yuvarlak alt ve üstleri kare kesitli direklerde kaide ve başlık mesabesindeki kesimlerde pahlar ve profillere yer verilmiştir. Zemin katta elbise asılmasına müsait direklerin dört köşesinde oyularak elde edilen sivri dişlerin yakın benzerleri Ordu Köyü Camii'nde de görülmektedir. Zemin ve dairevi formların görüldüğü bezemelerin benzerleri tavanı taşıyan direklerin bazı kesimlerinde, vaaz kürsüsü, minber ve iç içe kare şeklinde çökertilen tavanda yer almaktadır. Harimin en sade elemanı olan mihrabın kavsara haricindeki kesimleri yenidir.

1.6. Ustacalı Köyü Ahşap Camii

Cami, Çarşamba'nın 8 km. kadar kuzeyine düşen Ustacalı Köyü'nde; Allı Köyü sınırına çok yakın bir kesimde, Susamcı mevkiinde mezarlık içerisinde bulunmaktadır.

İnşa kitabesi bulunmayan yapının duvarlarında çeşitli kesimlerde alelade kazınarak yazılmış 1177, 1221, 1287 tarihleri bulunmaktadır. Bir hatıra nişanesi de olabilecek bu yazılar, inşa tarihine işaret sayılmasa da caminin bu tarihlerde ayakta olduğunu göstermektedir. Yukarıdaki tarihler miladi olarak 1763-64, 1807-07, 1870-71 yıllarına denk gelmektedir. Mimari ifadesi, malzeme ve teknik özellikleri, cephe düzeni özellikle 1. Grup Samsun çantı camilerine benzemektedir. Bu gruptaki yapılar Samsun'da 19. yüzyıl başlarına kadar görülmekle birlikte genelde daha erken tarihlerde yoğunlaşmaktadır.[15] Yukarıdaki tarihleri de dikkate alarak camiyi 18. yüzyılın ilk yarısına tarihlemeyi uygun görmekteyiz.

Yapı ahşaptan, yığma tekniğinde inşa edilmiş olup, revaklar da dahil olmak üzere, içten muhdes bir düz tavan, dıştan dört omuz kırma çatıyla örtülüdür. Yaklaşık 6 x 6 m. ölçülerindeki harimi, orijinalde "U" şeklinde revaklar kuşatmaktadır. Revakın kuzeyi, harimin kuzey duvarı hizasında sonradan çekilen tahta perdelerle kapatılmıştır. Doğu ve batı kolları, basit kare kesitli direklerle taşınan revaklarla birlikte, kuzey güney ekseninde hafif dikine dikdörtgen bir çerçeveye oturan yapının boyutları, takriben 10 x 8 m.ye ulaşmaktadır. Caminin kuzeyinde bir kadınlar mahfili yer alır. Caminin minaresi yoktur.

Düz bir alanda, toprak zemine basan taşlar üzerinde, kirişlere oturan caminin harim duvarları köşelerde kurtboğazı geçmelerle birbirine geçirilen 8 cm. kalınlıktaki ahşap perdelerle bağlanmıştır. Harimi saran perdeler cephe boyunca uzanan tek parça haldedir. Yapının orijinal duvarlarında doğu ve batıda birer, kıble cephesinde iki olmak üzere, asimetrik düzende farklı ölçülerde dört pencere bulunur. Kuzeyde sonradan kapatılan kesimde orta eksende şimdilerde kapalı tutulan bir kapı ile iki yanında birer büyük pencere açılmıştır. Harimin kuzeyinde bugün son cemaat yeri gibi kullanılan revakın kuzey kesimine, harimin kuzey duvarı hizasında doğu ve batıda açılan basit bire dikdörtgen açıklıklardan oluşan kapılarla ulaşılır.

Caminin harimine kıble ekseni üzerinde bulunan dikdörtgen açıklıklı, çift kanatlı son derece yalın tutulan bir kapıyla girilmektedir. Harimi kapatan düz tavan muhdes olup orijinalde harim çatıya kadar açık; bakkal tavan şeklindeydi. Yalın bir görünümün hakim olduğu harimde kıble duvarı ortasında muhdes bir ahşap mihrap, güneybatı köşede çakma usullü basit bir minber yer alır. Harimin güneydoğu köşesinde basit ahşap bir vaaz kürsüsü olmasına alışık olduğumuz halde, bu yapıda vaaz kürsüsü bulunmamaktadır. Harimin kuzey duvarı boyunca uzanan kadınlar mahfilini, iki sıra halinde basit kare kesitli, yastık şeklinde başlıklara sahip dört direkle taşınmaktadır. Harimin ortasında bulunan ve çatıya destek veren kare kesitli büyük direk, mahfile de destek verir. Ortaları yuvarlak alt ve üstleri kare kesitli direklerin kaide ve başlık mesabesindeki üst kesimleri pahlarla yumuşatılmıştır. Köşk kesimi

[15] Bayraktar 2005; Bayraktar 2006 a: 400-401,407-409.

bulunmayan ahşap minberin, hilâlle son bulan profilli kapı tacı haricindeki kesimleri, son derece yalın tutulmuştur. Çakma tahtalarla imal edilen ve basit küresel bir kavsara ile son bulan ahşap mihrabın da, minber gibi ilk inşadan sonra yapılmış olabileceği akla gelmektedir.

Foto 8. *Ustacalı Köyü Camii, batı cephe.*

Foto 9. *Ustacalı Köyü Camii, harim.*

1.7. Porsuk Köyü Camii

Bkz. M.Sami Bayraktar "*Çarşamba'da Taceddinoğulları ve Osmanlı Dönemine Ait İki Ahşap Eser; Ordu ve Porsuk Köyü Camileri*".

1.8. Paşayazı Köyü Camii

Bkz. Eyüp Nefes "*Çarşamba / Paşayazı Köyü Camii*".

2. Kâgir Camiler

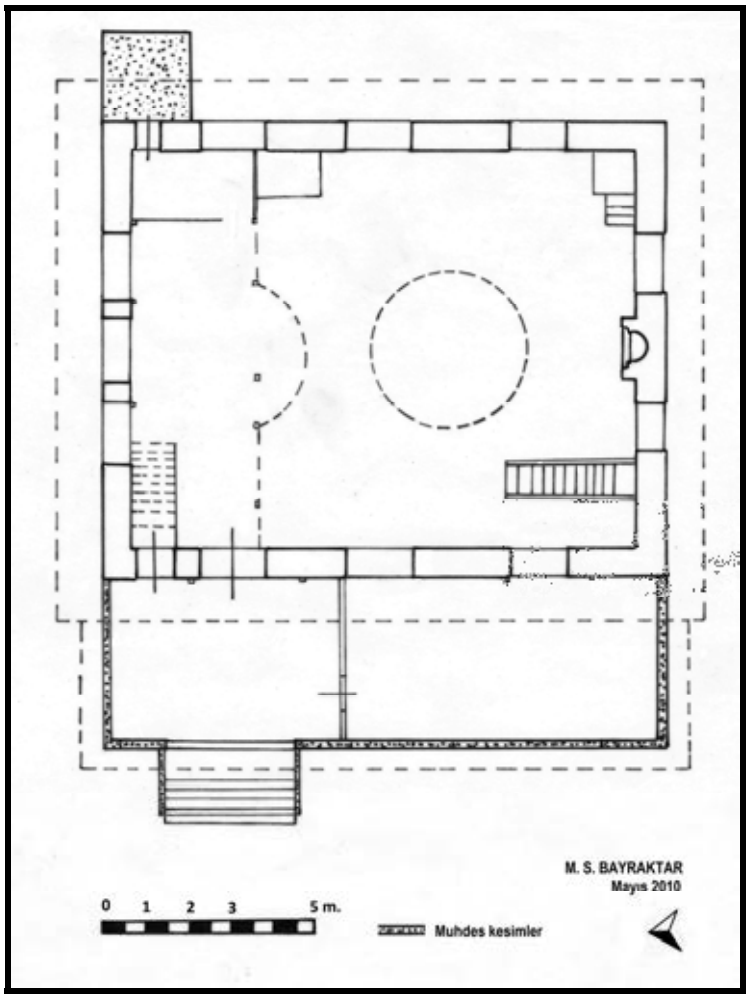
2.1. Hazinedârzâde Süleyman Paşa Camii

Yapı Çay Mahallesi'nde Naci Şensoy Caddesi üzerinde bulunmaktadır. İnşa kitabesi bulunmayan yapıya ait ve Hazinedarzâde Süleyman Paşa adına düzenlenen, 15 Cemaziye'l-Evvel 1228 / M. 16 Mayıs 1813 tarihli bir vakfiye bulunmaktadır.[16] Vakfiyeden Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın Çarşambada Çay Mahallesi'nde müceddeden bir cami, bunun yanında, içinde kütüphane bulunan bir medrese ("kırkbeş hücreyi müştemil") ve mektep yaptırdığı, bunlara hatırı sayılır miktarda para ve taşınmaz vakfettiği anlaşılmaktadır. Vakfiyede müceddeden (yeniden) inşa edildiği belirtilen yapının Süleyman Paşa tarafından belirtilen tarihte yeni baştan yapıldığı anlaşılmaktadır.[17]

---

[16] Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi'nde Harameyn (4) adlı ve 733 numaralı defterin 41. sayfa ve 21. sırasında kayıtlı vakfiye.

[17] Sultan III. Selim'in son zamanlarında Canik Muhassıllığına getirilen "Hazinedârzâde Süleyman Ağa" Canikli Ali Paşa'nın hazinedarı Berham Bey'in oğludur. Kendisiyle birlikte Samsun ve çevresinde Canikli Ali Paşa sülalesi yerine Haznedarzâdeler sülalesinin 50 yıl sürecek olan hâkimiyeti başlamıştır (Yolalıcı 1998: 13; Torun 1954: 19; Beşirli 2001: 329; Kılıç 2006: 45-47). Kafkas cephesinde gösterdiği başarılarından dolayı 1812'de paşalığa terfi eden Süleyman Ağa'nın Canik'in yanısıra Trabzon ve Anapa yörelerinin idaresine memur edildiği görülmektedir (Yolalıcı 1998: 13; Mehmed Süreyya 1996: 1548-49). Doğu Karadeniz'de devletle araları açılan ve hâkimiyet alanlarını genişletmek isteyen ayanların üzerine gitmek için dersaadetten gerekli izni alan ve devlet hâkimiyetini yeniden tesis eden (Şakir Şevket 2001: 192-98; Goloğlu 2000: 101; Sümer 1992: 117-21, 228-29) paşanın 1818'de azledildiği ve aynı sene yeni görevi olan Alâiyye Sancağı Mutasarrıflığına gitmeden vefat ettiği bilinmektedir (Mehmed Süreyya 1996: 1549; Beşirli 2001: 330). Mehmed Süreyya'nın paşayı "dediğini yaptırır, çalışkan ve zorbaydı" şeklinde vasfettiği görülmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivinde, Harameyn (4) adlı ve 733 numaralı defterin 41. sayfa ve 21. sırasında kayıtlı, "Trabzon Valisi ve Canik ve Şarki Karahisar muhassılı Hazinedarzâde Süleyman Paşa adına düzenlenen, H.15 Cemaziye'l-Evvel 1228 / M. 16 Mayıs 1813 tarihli vakfiyeden, paşanın, Samsun'da müceddeden iki cami, bir medrese (Süleyman Paşa Camii ve Medresesi ile bir başka cami (Pazar Camii?), kale içinde bir mektep, Çarşamba'da Hasbahçe Mahallesi'nde müceddeden bir medrese, yine Çarşambada Çay Mahallesi'nde müceddeden bir başka cami, bunun yanında, içinde kütüphane bulunan bir medrese ("kırkbeş hücreyi müştemil") ve mektep yaptırdığı, bunlara hatırı sayılır miktarda para ve taşınmaz vakfettiği anlaşılmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan tarihsiz iki ayrı belgeden paşanın Samsun, Çarşamba, Terme, Akçay, Kurşunlu'da vakıfları olduğu görülmektedir. B.O.A., EV.d., d.n. -1/-1, g.n. 13275; d.n. -1/-1, g.n. 14579. Samsun- Çarşamba'da vefat eden paşanın H. 21 Cemâziyelâhir 1233 /

Çizim 3.
Hazinedârzâde Süleyman Paşa Camii planı.

Batı cephesi bugün yapının giriş cephesi konumundadır. Ancak vaktiyle kuzeyindeki medrese ile birlikte inşa edilen caminin harimine kuzeyde bulunan bir kapı ile ulaşıldığı, batı yöndeki bir pencerenin sonradan kapıya dönüştürülerek bugünkü şekli aldığı anlaşılmaktadır. Bu cepheye eklenen betonarme kesim muhdestir. Sözü edilen medrese ve kütüphanenin yapının kuzey kesiminde halen bir okulun bahçesi olarak kullanılan avluda yer alması gerekir. Ortadan kalkan Naimiye Camii ve Medresesi'nin de benzer bir şekilde karşılıklı yerleştirildiği yöre sakinlerince de bildirilmektedir. Erken Osmanlı döneminde ilk örnekleri görüldükten sonra klasik dönemde artarak devam eden ve geç devire kadar görülen ortak avlu etrafında "U" şeklindeki bir yerleşim düzeni gösteren cami medrese birlikteliğine bir örnek olduğunu düşündüğümüz yapılardan medrese, içindeki kütüphane ile birlikte ortadan kalkmıştır.

M. 28 Nisan 1817 tarihli mezarı Rıdvan Bey Camii haziresinde bulunmaktadır (Gün 2008: 130-131).

Foto 10. *Hazinedârzâde Süleyman Paşa Camii, kuzeydoğudan.*

Foto 11. *Süleyman Paşa Camii harimi.*

Foto 12. *Süleyman Paşa Camii harimi, ahşap kubbe.*

2.2. Değirmenbaşı Camii

Cami, ilçe merkezinin güneybatısında, Kirazlık Mahallesi'nde, Değirmenbaşı Caddesi üzerinde bulunur. Caminin minare kaidesinde bir inşa kitabesi bulunmaktadır. Taş üzerine iki satır halinde, celi nesih hatla yazılan Osmanlıca kitabenin metni şöyledir:

"جامع شريف الحاجى على بن مصطفا
فى ١٢ ايلول سنة ١٣٢٦
فى ٢ رمضان شريف"

"Cami-i şerif el-Hacı Ali bin Mustafa/ Fi 12 Eylül sene 1326 / Fi 2 Ramazan-ı Şerif"

Kitabeye göre cami, 1908 yılında, Hacı Ali tarafından yaptırılmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde Batumlu Hacı Ali Ağa adına düzenlenmiş H. 1329 / M. 1911 tarihli, tek sayfalık bir vakfiyesi bulunmaktadır.[18] Çeşitli yayınlarda caminin 1916'da Batumlu Hacı Ali tarafından yaptırıldığı kaydedilmiştir (Cembeloğlu - Cembeloğlu 1981: 85 ; Yiğit 2002: s. 17; "Samsun" mad., Yurt Ansiklopedisi, C. IX: 6647 ; Gökçen – Yalçın 1986: 76 ; Torun[19] 1954: 59).

Düz bir alanda, etrafı duvarlarla çevrili geniş bir avlu içerisinde yer alan caminin kıble tarafında, küçük bir mezarlık bulunmaktadır.[20] Cami, içten düz tavan, dıştan dört omuz kırma çatıyla örtülü, kare şeklinde bir harim ile bunun kuzeydoğu köşesindeki minareden oluşmaktadır. Caminin içerisinde harimin kuzeyinde, bir kadınlar mahfili yer alır. Girişin bulunduğu kuzey cephenin batı yarısını kaplayan son cemaat yeri, betonarmedir.[21] 10.00 x 9.50 m. ölçülerinde ve 0.50 m. kalınlıktaki duvarlarla çevrili kâgir yapı, bir mahalle mescidi görünümündedir. İki kat halinde asimetrik düzende pencerelerle donatılan yapının kuzeydoğu köşesinde 20–25 m. kadar yükselen basit bir tuğla minare yer alır. Kuzeydeki basık yuvarlak kemerli basit bir kapıyla girilen harimin ortasında, mahfil ve tavanı taşıyan dört direk yer alır. Tavanda herhangi bir bezeme unsuru görülmez. Alçı mihrapta stilize kıvrık dal ve ay-yıldızlı bir kompozisyon dikkat çeker. Çakma ahşap minber gayet sade tutulmuştur. Güneybatı köşedeki vaaz kürsüsü, yenidir.

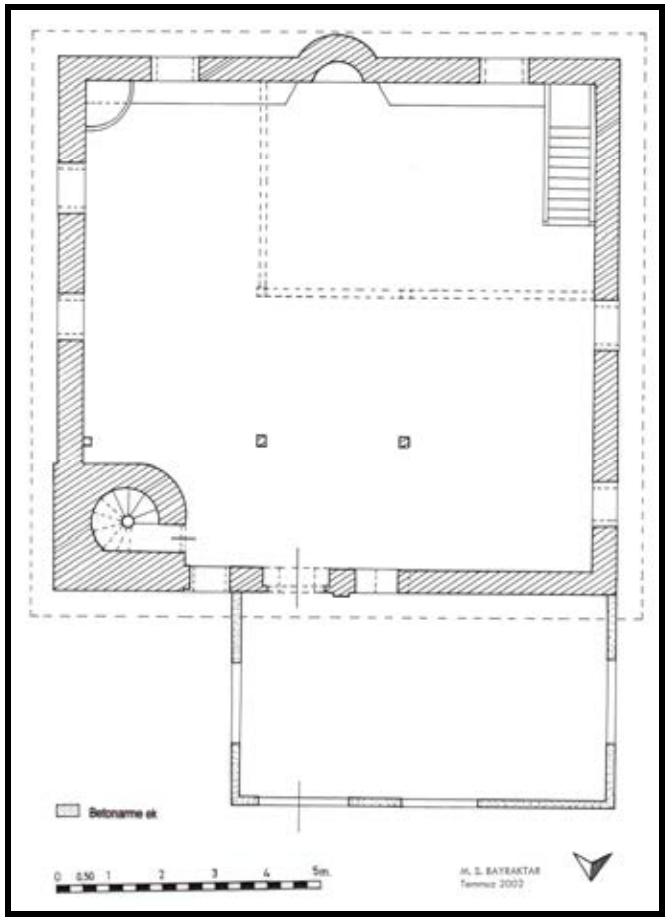

Foto 14.
Değirmenbaşı Camii, minare kaidesindeki kitabe.

[18] Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi, 601 numaralı defter, 122-130. sayfa.
[19] Bu araştırmada inşa tarihi 1336 (M. 1917-18) olarak kaydedilmiştir.
[20] Mezarlığın vaktiyle küçük bir hazireden geliştiği anlaşılmaktadır. Hazirede bir kaçı geç Osmanlı devrinden kalma, eski mezar taşları bulunmaktadır.
[21] Son cemaat yerinin orijinal durumu konusunda bir ipucu göremedik.

Foto 13. *Değirmenbaşı Camii, kuzeydoğudan.*

Çizim 4.
Değirmenbaşı Camii plânı.

3. Kale

3.1. Ordu Köyü Kale Kalıntısı

Ordu Köyünde Sarıyer mevkiinde bulunan Yeşilırmak'a bakan hâkim bir konumda bulunan kale kalıntıları bugün ağaç ve bitki örtüsü ile kaplanmış durumdadır. Köyün Taceddinoğulları'nın merkezi olarak kullanıldığı 1420'li yıllarda beyliğin başkenti konumunda bulunduğunu düşünürsek kalenin bu yıllarda beylik tarafından yaptırılmış olabileceğini kabul edebiliriz. Kısmen toprak ve bitki örtüsü altında kalan ve kabaca "L" şeklinde görülebilen sur duvarı kalıntılarının nereye kadar uzandığı belli değildir. Kale yerleşiminin şekli hakkında sağlıklı bir kazı çalışması gerekmektedir. Köy halkı sura dayalı yan yana dizili birkaç odanın yakın zamanlarda yıkıldığını, vaktiyle kalenin içinde bir sarnıç olduğunu, bunun da toprak dolarak yerinin belirsiz bir hal aldığını belirtmektedir.[22]

Foto 15. *Çarşamba Ordu Köyü Kale Kalıntısı (Samsun İl Özel İdaresi Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri 2012'den)*

4. Arasta

4.1. Büyük Arasta (Büyük Bedesten)

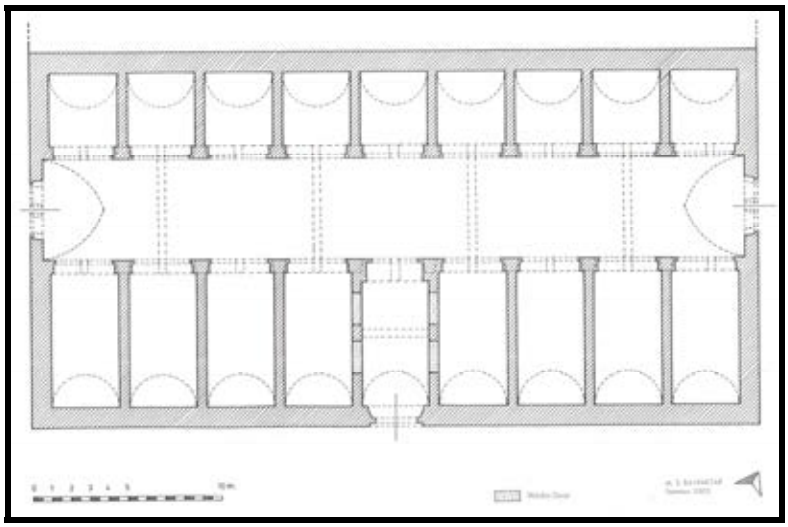
Yapı ilçe merkezinde, Yeşil Irmağın doğusunda, Yeni (Keten) Camii'nin sokak aşırı karşısında bulunmaktadır. Bugün bedesten adıyla bilinmesine karşın, yapının mimari düzeni klasik bedesten yapılarından ziyade, arasta tanımına uygun

[22] Zamanla içerisine toprak dolan, varlığı ve yeri muğlâk bir hal alan, muhtemel sarnıcın tespiti için kazı gerekmektedir.

düşmektedir (Eyice 1992: 302-11; Çam 1991: 335-36; Cezar 1985: 59-70; Cerası 1999: 123). Yapının inşa kitabesi yoktur. Doğu kapısının üstünde Lâtin harfleriyle yazılan yeni mermer kitabede, yapılış tarihi olarak 1826 yılı kayıtlıdır. Yöresel bir yayında bedestenin bu tarihte, Bedükyan adında zengin bir Rum tarafından yaptırıldığı bildirilmektedir (Torun 1954: 58). Rivayeti, çevre sakinlerinden yerinde biz de dinledik. Yapının mimari görünüşü ve basit bezeme unsurları, belirtilen tarihe uygun düştüğünden bu tarihi inşa tarihi olarak kabul edebiliriz.

Doğu-batı doğrultusunda uzanan, 20.10 x 38.50 m. boyutlarında, dikine dikdörtgen plânlı yapı, iki başında kapı açılan, üstü sivri beşik tonozla örtülü bir hol (arasta sokağı) ile bunun iki yanında sağlı sollu dizilen dükkânlardan oluşmaktadır. Güney kanatta dükkânlar, arasında orta eksende, bir başka hol bulunmaktadır. Bu holün bir ucu yapı dışına, diğeri arasta sokağına açılmaktadır.

Arastanın kuzey kolunda dokuz, güneyde ise sekiz dükkân yer alır. Aslı beşik tonoz olan dükkân örtülerinin çoğu, betonarme kat ilavesi gibi nedenlerle kaldırılmıştır. Güney koldaki dükkânlar, diğerlerinden 2.30 m. kadar daha derin tutulmuştur.[23] Bugün yalnızca iki dükkânın orijinal örtüsü yerindedir. Bazı dükkânların üzerine betonarme veya yığma yeni katlar çıkılarak, orijinallikleri bozulmuştur.[24]

Çizim 5*.*
Büyük Arasta (Büyük Bedesten) plânı.

[23] Güneydeki dükkanlar 7.90 m., kuzeydekiler ise 4.60 m. derinliktedir. Genişlikleri ise aynıdır (3.60). Ölçüler içten içedir.
[24] Ayrıntılı bilgi için bkz. Bayraktar 2007: 525-527.

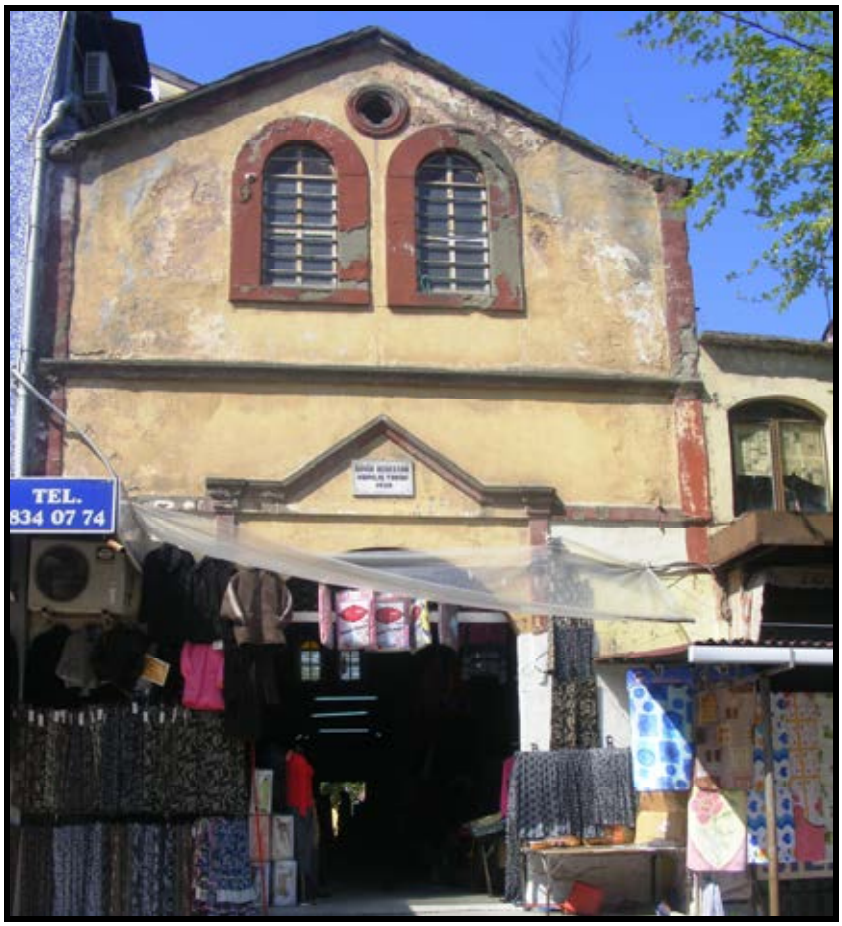

Foto 16. *Çarşamba Büyük Arasta (Bedesten), güney cephe.*

Foto 17. *Çarşamba Büyük Arasta (Bedesten), iç görünüş.*

5. Hamam

5.1. Hamam

Sungurlu Mahallesi'nde Gazi Caddesi üzerinde Yeşilırmak'ın batı kenarında nehir yatağına 25-30 m. kadar bir mesafe, yataktan 8-10 m. kadar yüksek bir alanda bulunan yapı, kısmen harap olmuş bir vaziyette ve kendi haline terk edilmiştir.[25] Zemini zamanla yükselen toprak tabakası altında kalan hamam batı bitişiğinde düğün salonu olarak kullanılan bir yapının işgal ve tahribatına maruz kalmıştır. Hamamın batı yönü bu yeni yapı tarafından tahrip edilmiş olup bu yönde nereye kadar uzandığı içine de girilemediğinden dıştan bakılarak anlaşılamamaktadır. Yapının üstüne küçük bir kulübe inşa edilmiş, beton dökülerek üst örtü tahrip edilmiştir. Daha önce etraftan rahatlıkla görülebilen yapının duvarlarının üstüne dış kenarları takibeden 1.5 m. kadar yükselen briket bir duvar çekilerek yapı perdelenmiştir. Yapının tarihçesi ile ilgili bir belgeye rastlayamadık. Mevcut haliyle tek fonksiyonlu küçük bir Osmanlı mahalle hamamı olduğu belli olan yapı, tuğla beslemeli moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir. Eski resimlerde (Baş vd. 1997: 87) henüz yıkılmamış olarak görülen kubbelerdeki bol zarif ve kubbe eteğine kadar inen tepe ışıklıklarına bakılarak klasik dönem Osmanlı veya biraz daha sonrasında yapılmış olabileceği izlenimi veren yapıyı etraflıca incelemek mümkün olmamakla birlikte 16-18. yüzyıllara tarihleyebiliriz.[26]

Foto 18. *Eski Hamam.*

[25] İçine girip ölçü alma imkânı bulamadığımız yapının en kısa zamanda yapılacak bir kazı ile etraflıca tanınması ve ihya edilmesini ümit ediyoruz. Yiğit, yapının 350-400 yıllık olabileceğini belirtmektedir. Yiğit 1981: 171.

[26] Yöre sakinlerinden Sefa Temiz Bey, vaktiyle yapının 30 m. kadar kuzey batı yakınında bir başka hamam bulunduğunu konumuz olan bu hamamın soyunmalığının ise kuzey yönde bulunduğunu bildirmektedir.

6. Orjinalliği Bozulan Yapılardan Günümüze Ulaşabilenler

6.1. İhsaniye (Kanarya) Camii İnşa Kitabesi

Cami, ilçe merkezinde, eski "mal pazarı" yanında, Kızılay Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Resmi kayıtlarda "İhsaniye" şeklinde geçen camiyi halk daha çok, "Kanarya" adıyla anmaktadır.[27] Şimdiki betonarme caminin yerinde bulunan tarihi camiden, yeni minare kaidesinde bulunan bir kitabe dışında bir şey kalmamıştır. Bazı araştırmalarda, eski caminin Kadı oğlu Ahmet Efendi'nin önderliğinde, halkın yardımlarıyla yapıldığı kaydedilmiş, ancak tarih verilmemiştir (Cembeloğlu – Cembeloğlu 1972: 115; Torun 1954: 59). Baninin adı, aşağıda tanıtacağımız H. 1229 / M. 1813–14 tarihli kitabede, *"Belediye Müfettişi Kadızade Muhammed Efendi"* şeklinde geçmektedir. Caminin 1943–44 yıllarında, yörede görülen irili ufaklı depremlerde yıkıldığı anlaşılmaktadır.[28] Minare kaidesinde duvara gömülü olup, yaklaşık olarak 0.50 x 0.40 m. ölçüsünde, taş üzerine dört satır halinde yazılan celi sülüs kitabe, Osmanlıcadır. Hat ve istif açısından biraz düşük sayılabilecek kitabe şöyledir:

"اهاليمزك ياردميله / بانيسى بلديه مفتشى قاضى زاده محمد افندى
فى ٢٨ .... سنه ١٢٢٩

"Ahalimizin yardımıyla / Banisi Belediye Müfettişi
Kadızade Muhammed Efendi / Fi 28….. sene 1229" [29]

Foto 19. *İhsaniye (Kanarya) Camii İnşa Kitabesi.*

[27] Mahalle sakinlerinden görüştüğümüz şahıslar, mal pazarına yörede "kanarya" adı verildiğini, yapının adının buradan geldiğini bildirmektedir.

[28] Deprem konusunda Bkz. Torun 1954: 45. Caminin minare kaidesinin harime açılan kuzey yüzündeki yarısı Latin yarısı Arapça harflerle, mermere yazılan, yeni ve Türkçe bir başka kitabeden, minarenin ikinci defa "Hasan Oğlu Hacı Mafömer" tarafından 10 Ağustos 1954'de yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

[29] Kitabenin son satırındaki ay ismi, belirsiz olduğundan okunamamaktadır.

7. Çarşamba'da Konut Mimarisi

Çarşamba ve köylerinde geleneksel konut mimarimizle paralel seyreden birkaç konut tipi görülür. Kabaca şehir ve köy evi şeklinde sınıflandırılabilecek konutlar inşa tekniği ve malzemeye dayalı olarak her iki grupta çeşitlenerek birkaç tip gösterir.

7.1. Köy Evi

Çitlerle çevrili geniş bir bahçe/avlu içerisinde yer elen köy evlerinin bir kısmı çantı teknikle inşa edilmiştir. Tamamen ahşaptan yapılan çantı evler yukarıda örneklerini verdiğimiz çantı camilerin yakın bir benzeridir. Köy evlerinde rastlanan bu gruptaki evlerin fazlaca örneği bulunmamaktadır. Birçoğu yıkılan bu evler bazen yeni bir betonarme ev yapılınca samanlık, ahır gibi işlevlerle kullanılmaya devam etmiş veya yıkılmıştır. Biçme tahta veya kabaca kabuklarından arındırılmış yarım tomruk veya tomrukların köşelerde kurtboğazı geçmelerle birbirine tutturulduğu çantı evlerin ahşap duvarları bazen samanla karıştırılmış sarı toprakla sıvanmıştır. Çoğunlukla tek katlı olarak yapılan bu evler, zeminden gelen rutubetin yapıyı çürütmesine engel olmak için veya Çarşamba ovasını zaman zaman basan sellere tedbiren, toprak zemine basan taşlar üzerinde, kirişlere oturtularak yerden 1 -1.5 metre kadar yükseltilmiştir. Köy evlerinden bir başka grup ahşap iskeletli hımış dolguludur. Evin ana iskeletini oluşturan kiriş ve dikmelerin arası taş, tuğla veya kerpiçle doldurulur. Bazen evlerin bir kısmında bu tip hımış duvarlarla birlikte çantı duvar veya bağdadi duvar bir arada görülür.

Foto 20. *Çarşamba Dalbahçe Köyü eski bir çantı ev.*

7.2. Şehir Evi

Çay, Kirazlık, Sarıcalı ve Sungurlu Mahallelerinde yoğunlaşan geleneksel Çarşamba konutları, iki ayrı grupta değerlendirilebilir. İlçe merkezinde yer alan ve şehir evi diye nitelendirebileceğimiz konutların ilki dar ve orta gelirli ailelerin yaşadığı evlerdir. Genişçe bir bahçe içerisinde çoğunlukla tek, bazen iki katlı ve kırma çatılı hımış konutlar, köy evinin çok yakın bir benzeridir. Diğeri varlıklı ailelere ait konak diyebileceğimiz tarzda, büyük ve süslü konutlardır. İkinci gruptaki yapılar 19. yüzyılın 2. yarısından itibaren görülen ticari gelişmenin şehre çektiği, bir kısmı Rum ve Ermeni azınlıklar veya Avrupalı olan tüccar sınıfına ait olmalıdır.

Cumhuriyet devrinde betonarme konut furyasına teslim olan bu tip evler 1970'li yıllara kadar inşa edilmiştir. Halen iki yanı bu tip evlerle dolu sokaklara rastlanmaktadır. Bir kenarında kuyu bulunan ve meyve ağaçlarıyla donatılan bahçede, küçük çapta sebze yetiştirilir.

Çoğunlukla tek katlı olarak yapılan bu evler, zeminden gelen rutubetin yapıyı çürütmesine engel olmak için toprak zemine basan taşlar üzerinde, kirişlere oturtularak yerden 1 metre kadar yükseltilmiştir.

İnşa malzemesi ve tekniği bakımından kâgir ve bağdâdî duvarla karşılaşılır. Çoğunlukla sıvayla, nadiren tahtalarla kaplı bağdâdî duvar, ahşap karkas ve bağdâdî (hımış) dolgudan oluşur. Çoğunluk tuğla, bazen taşın kullanıldığı sıvalı kâgir duvar, kireç harcıyla yığma şeklinde uygulanmıştır. Teknikler bazen aynı yapıda, bir arada kullanılmıştır. Çoğunluk yapıda, bodrum ve zemin kat kâgir, üst kat bağdâdîdir. Birçok yapının dış duvarları kâgir, iç bölmeleri bağdâdîdir. Düzgün kesme taş kaplamalı duvar yüzeyleri veya kesme taş kaplamalı kapı ve pencere çevreliklerine, konaklarda rastlanmaktadır. İki grup arasında malzeme, boyut, cephe düzeni, bezeme, bahçe ve iç müştemilât alanında bazı farklar belirir. Tamamen ahşaptan yapılan bir örnek bulabilmemize karşın, bölgede, bu tipte cami, seren gibi yapılar bulunduğuna bakarak, kısa ömürlü olabilecek bu tip evlerin vaktiyle bolca yapılmış olabileceği düşünülebilir. Nitekim bazı eski fotoğraf ve gravürler bu izlenimi desteklemektedir.

İnşa tekniği malzeme ve mekân düzeni bakımından Anadolu evinin geleneksel yapısı içinde kalan birinci gruptaki evler, genelde küçük bahçe/avlu içerisinde bulunurlar. Genellikle tek, nadiren iki katlıdırlar. Bazılarında dış duvarlar tuğla, iç bölmeler bağdâdîdir. Kapı ve pencere çevrelikleri, köşe dikmeleri haricinde kalan kesimler, sıvayla kaplıdır. Bağdâdî dolguda büyük ölçüde tuğla olmak üzere, taş da görülür. Çıkmaların sınırlı bir şekilde tercih edildiğini söyleyebiliriz. Düz bir arazide genişçe bir bahçede etrafı açık tutulan yapıda fazla bir çıkma ihtiyacı görülmemiştir. Dar sokak dokusunun yönlendirdiği bol sayıda çıkma geleneği, Çarşamba'da sözünü ettiğimiz düz arazi yapısı nedeniyle görülmez. Çıkmalar ana kapının yer aldığı ön cephenin orta ekseninde tercih edilmiştir.

İç ve orta sofalı tip yaygındır. Odalar sofaya açılır. İç müştemilatta seki, sedir, raf, küçük dolaplar ve nişler, yüklük gibi geleneksel unsurlar görülür. Tavan ve döşeme ahşaptır. Bezemeli dolap kapakları, tavan veya tavan göbeklerine rastlanmaz. İki katlı yapılarda plânlar genellikle her iki katta da aynıdır.

Bazı büyük konutlarda girişler, üstü çoğunlukla çıkma olarak değerlendirilen bir küçük bir revak veya sahanlık içerisindedir. Bazı konutlarda kâgir su basman katın üzerinde bulunan bu kesime iki veya tek kollu merdivenlerle ulaşılır. Kapı açıklıkları çoğu kez pencerelerde olduğu gibidir. Bazı örneklerde ikinci katta, küçük balkonlar görülür. Çatı saçağı bu hizada taşırılarak balkon yağmurdan korunur. Örtü, kiremitle kaplı kırma çatıdır. Duvarlardan taşırılan saçakların altı, tahtayla kaplıdır. Çatı eğimleri diğer grup için de geçerli olduğu üzere yüzeyseldir.

Bol sayıda ve hemen tamamı dikdörtgen açıklıklı pencereler, genellikle her iki katta da altlı üstlü simetrik uygulanmıştır. Bodrum ve zemin kat pencereleri, demir şebekelerle korumaya alınmıştır. Avlu kapılarında nadiren kesme taş babalara yer verilir. Çoğunluk avlu kapıları, duvar arasındaki açıklığı kapatan yalın ahşap kanatlardan ibarettir. Çok azında, sözünü ettiğimiz babalar ve dekoratif demir kanatlar görülür. Bunlar ikinci gruptaki gösterişli evlerde yaygındır.

İçte olduğu gibi dış cephede de çok nadir ahşap bezeme unsurları göze çarpar. Basit oymalı ve profilli sütunlar, sıva üzerinde basitçe ve çok sınırlı bir şekilde kalem işi nakışlar görülebilir. Çoğunlukla avlu kapıları ile evin giriş kapısı çevresinde, bazen pencere çevreliklerinde olmak üzere, nadiren düzgün kesme taş kullanılmıştır. Taş bezeme de aynı şekilde nadirdir.

Konak diyebileceğimiz türden yapıların büyük bir kısmını “azınlık” ve Levanten evleri” olarak tanımlamak mümkündür (Akın 1995: 511; “Samsun” maddesi, Yurt Ansiklopedisi, C. IX: 6639. Büyük boyut, gösteriş, cephenin belli yerlerindeki kesme taş işçilikle öne çıkan yapıların büyük bir kısmı bodrum üzeri iki katlıdır. Diğerlerinden büyük ve gösterişli olan bu yapılar, daha geniş ve teferruatlı bir avlu/bahçeye sahiptir. Kat silmeleri ve kornişlerle belirlenen cepheler, düzgün ve büyük ölçüde simetriktir. Kapı ve pencere çevreliklerinde, kat silmelerinde, kornişlerde, merdiven ve balkon korkuluklarında, avlu kapılarının iki yanında duvar köşelerinde, çıkmalara destek veren konsollarda ve revak sütunlarında, muntazam kesme taş işçilik dikkat çeker. Kimi zaman iki katlı olan ve kâgir sütunlarla desteklenen revaklar, yüksekçe tutulan bodrum, iki kollu ve korkuluklu merdivenler, bu grubun tipik özellikleridir. Merdiven sahanlıkları, balkon ve revaklar daha geniş ve etraflıca düşünülmüştür. Yapıya açılan kapılar, ahşap kanatlı iken, avlu kapıları stilize bitkisel dekorla bezeli ve demirdendir.

Foto 21. *Çarşamba Sungurlu Mahallesi 343. Sokakta eski bir konut.*

Foto 22. *Çarşamba Sungurlu Mahallesi Ülker Sokakta 1903 tarihli eski bir konut.*

Foto 23. *Çarşamba Sungurlu Mahallesi Sungurlu Caddesi üzerinde eski bir konut (Eski Sağlık Ocağı).*

Foto 24. *Çarşamba Çay Mahallesi Cemil Şensoy Caddesi üzerinde 1931 tarihli eski bir konut.*

Foto 25. *Çarşamba Çay Mahallesi Hacı Müslüm Sokakta tarihi bir konut.*

Foto 26. *Çarşamba Çay Mahallesi Hacı Müslüm Sokakta tarihi bir konut (2. Kat).*

8. İlçe Merkezinde Geç Osmanlı Dönemine Ait Bir Grup Ticari Yapı

Büyük bir kısmı Orta Mahallede Büyük Arasta'nın yakınlarında ve Meyve Pazarı mevkiinde bulunan 10 kadar kâgir ticari yapı, malzeme, inşa tekniği, cephe düzeni ve mimari ifadeleriyle, 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyıl başlarına işaret etmektedir. Halen mağaza, depo, atölye, dükkân gibi işlevlerle kullanılan yapıların zamanla ilâve, onarım, tadilat gibi sebeplerle orijinal görüntüleri belli ölçülerde değiştirilmiştir.

Nispeten küçük boyutlu basit dörtgen bir mekândan ibaret dükkânların bir kısmı tek, bir kısmı ise zemin ve üstü olmak üzere iki katlıdır. Birçok yapının zemin katı cephe boyunca açıktır. Bu açıklıkları örten demir kanatlı kepenklerin bir kısmı, halen yerindedir. İç ve dıştan sıvalı duvarlar, kireç harcıyla yığma tuğladan inşa edilmiştir. Kimi kesimlerde kesme taşa yer verilmiştir. Özellikle alt katta kapı ve pencere çevreliklerinde, yoğunlaşan kesme taş kullanımı, zaman zaman kat silmeleri, korniş ve balkon çıkmalarında da görülür. Duvarlarda fabrika çıkışlı çelik kirişler ve demir kenetler dikkat çeker.

Foto 27. *Çarşamba Orta Mahalle'de tarihi bir dükkân.*

9. Çarşamba'da Kırsal Mimari

Köy evi, fırın, kahvehane, seren, ambar, çit (çeten), aran, samanlık-ağıl, ahır, kuyu, değirmen gibi yapılar Çarşamba'da kırsal mimarinin elemanlarıdır. İlçenin ovalık

ve dağlık köylerinde farklı bir görünüm kazanan kırsal yapılar tarım ve hayvancılığa dayalı olarak yörenin iklim koşullarının şekillendirmesiyle pratik ve basitçe ortaya konulan çözümler içerir. Son derece basit tarla çitinden taştan oyulan kuyu ağzına veya ahşap perdelerden yığma olarak inşa edilen ambara kadar; yerinde bulunan malzeme ile şekil alan ve hızla ortadan kalkmakta olan bu yapılarla ilgili kapsamlı bir akademik araştırmaya ihtiyaç bulunduğunu söylemek gerekir.

Foto 28. *Çarşamba Akçatarla Köyü'nde geleneksel tarzda mısır çeteni.*

10. Orijinalliğini Yitiren ve Ortadan Kalkan Yapılar

Osmanlı döneminde inşa edilen Rıdvan Bey, Yeni (Keten), İhsaniye (Kanarya) Camileri, Cumhuriyet döneminde yeni baştan inşa edildiğinden asli özelliklerini bütünüyle kaybeden yapılardır. Bunlardan sadece İhsaniye Camii'nin 1813-14 tarihli inşa kitabesi yapı üzerinde kalabilmiştir.

Çeşitli tarihi belge ve vakfiyelerde adı geçen bir kısım yapı ise günümüze ulaşamamış, şehrin hafızasından büyük ölçüde silinmiş eserlerdir. Osmanlı döneminin tipik kırma çatılı camilerinin yalın bir temsilcisi olan Abdullah Paşa Camii, yakın zamanlarda ortadan kalkmıştır.[30] 19. Yüzyılın başlarından başlayarak 50 yıl kadar

[30] Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde birkaç fotoğrafı bulunan caminin yerinde bugün, 15 sene kadar önce yapılan ve aynı adla anılan, ilçenin en büyük camisi bulunmaktadır.

Canik bölgesinde hüküm süren (Vadala 1944: 30) Haznedarzâde ayan ailesinin kudretli ismi, Hazinedarzâde Süleyman Paşa başta olmak üzere aileye mensup banilerce ilçede yapılmış çok sayıda cami, medrese, mektep, hamam, konak gibi yapılar bulunmaktaydı. Süleyman Paşa'nın Çarşamba'da 2 medrese 1 cami ve 1 mektep yaptırdığı ve çok sayıda dükkân kahvehane ve konak sahibi olduğu bilinmektedir.[31] Aşağıdaki tabloda Hazinedarzâde ayan ailesinin vakıf faaliyetlerini inceleyen bir araştırmanın[32] ulaştığı söz konusu aileye ait Çarşamba yapıları görülmektedir.

Vakfın Adı (Bina)	***Yapılan Yer***
Hazinedarzâde Esseyid Ahmed Bey Cami	*Canik Arim Çamalan Karyesi*
Hazinedarzâde Abdullah Paşa Cami	*Canik / Çarşamba (Sungurlu Mahallesi)*
Hazinedarzâde Seyyid Süleyman Paşa Cami	*Canik / Çarşamba Han Çayırı Mahallesi*
**Hazinedarzâde Süleyman Ağa Cami*	*Çarşamba / Çay Mahallesi*
Hazinedarzâde Süleyman Ağa Medresesi	*Çarşamba / Çay Mahallesi*
Hazinedarzâde Süleyman Ağa Medresesi	*Çarşamba / Hassabahçe Mahallesi*

Çarşambayı alan sellere yıllarca düşe kalka direnen tarihi ahşap köprü siyah beyaz fotoğraf karelerinde yaşamaktadır. Ayrıca son döneme ait biri Ermeni diğeri Rumlara ait iki kilise de ortadan kaybolmuştur. 1881 tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesine göre Çarşamba'da 13 medrese, 3 hamam, 4 fabrika, 417 dükkân ve mağaza, 251 değirmen, 3 Hıristiyan mektebi, 147 İslam mektebi, 2 köprü, bulunduğu anlaşılmaktadır (1881 Trabzon Vilayeti Salnamesi 1999: 151, 287).

"Sarı Gazi", "Yeşil Tekke", "Çıban Tekkesi", "Şemail Tekkesi", "Ülfi Tekke", "Sarılık Tekkesi", "Yel Tekkesi", "Gazi Hasan Bey Tekkesi" adlarıyla anılan, sayıları 20 civarında olan ve yörede "tekke", "türbe" şeklinde nitelendirilen, halkın kutsallık atfederek ziyaret ettiği yatır karakterli bir kısım yapı ise tarihi değeri bulunmayan yeni veya tarihi değeri varsa da orijinalliğini kaybetmiş yapılardır.[33]

[31] Bkz. 35 numaralı dipnot ve ayrıca BAY 2008: 113-138; KARAGÖZ 2009: 129-136; ÖZGER 2007: 93-121.
[32] BAY 2008: 137.
[33] Bu yapıların tarihçeleri hakkında belgeye dayalı herhangi bir kayda rastlayamadık. Bkz. Karabulut 2004: 18.

11. Değerlendirme

Çantı Camiler

Çeşitli araştırmalarda[34] ufak tefek farklılık göstermekle birlikte, *"yontulmamış veya kereste haline getirilmiş uzun ahşap öğelerin geçmeler aracılığıyla birbiri üstüne oturtulması biçiminde uygulanan bir yapım tekniği"* (Sözen - Tanyeli, 1992: 5) şeklinde tanımlanabilecek çantı tekniğinde yapılan eserlere, yurdumuzda ormanlık bölgelerde, özellikle de yayla ve kırsal alanda rastlanmaktadır. Yurdumuzda ormanlık bazı köylerde bu teknikle camiler de inşa edilmiştir. Köy ölçeğinde ve genellikle küçük tutulan bu tip yapıların Çarşamba'da anıtsal denilebilecek düzeyde büyük tutulan birkaç örneği bulunmaktadır.

Samsun'un diğer yerlerindeki erken tarihli ahşap camiler için olduğu üzere Çarşamba'daki erken tarihli ahşap camilerin büyük çoğunluğu, etrafındaki birkaç köyün "Cuma Camisi" olarak yapılmışlardır. Bu nedenle bu camiler köy dışında, köyler arasında orta bir yerde kurulmuşlardır.[35] Sık ağaçlıklar arasında kimileri düz, kimileri hafif meyilli arazilerde kurulan ahşap camilerin büyük çoğunluğu, köy merkezleri dışında, eski bir mezarlık içerisinde bulunmaktadır.

Çarşamba'daki ahşap camilerde Samsun'daki diğer tarihi ahşap camilerinde olduğu gibi mekân düzeni ve mimari özellikler bakımından, erken (birinci grup) ve geç örneklerde (ikinci grup) bir takım farklar belirmektedir. Gökçeli ve Yaycılar, Ordu ve Kuşhane Köyü camileri birinci, Porsuk Köyü Camii ikinci grubun temsilcileridir.[36]

---

[34] Çantının tanımı için bkz. Sözen – Tanyeli 1992:56 ; Hasol 1990: 124-25 ; Ayverdi 1989: 120 ; "Çantı" mad., Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.1: 386 ; Arseven 1983: 368-69. Bazı tanımlarda ahşap ögenin "tomruk" veya "yontulmamış" olarak tarif edildiği görülmektedir. Kimi araştırmacılar, çantı tabirini kullanmadan "ahşap yığma" gibi daha geniş bir tabir kullanmışlardır.

[35] Y. Can'ın da işaret ettiği gibi, İslâm'ın ilk dönemlerinde Cuma namazı, bir şehirde, sadece bir camide kılınmaktaydı. Zamanla şehirlerin nüfusunun artmasının tabiî bir sonucu olarak, bir şehirde, birden fazla camide Cuma namazı kılınabileceğine dair fetva verilmiş ve köylerde de Cuma namazı kılınmaya başlanmıştır. Ancak Cuma namazının "sıhhatini korumak" için birkaç köyün bir arada Cuma namazı kılması tavsiye edildiğinden, İslam dünyasında ve ülkemizde yakın zamanlara kadar, birkaç köyün birlikte kullandığı Cuma camileri yapılmıştır (bkz. Can 1988: 1). Samsun'daki benzer camiler için, yöre halkının rivayetleri de bu doğrultudadır. Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Çam 1990: 377-78; Can 1993: 123-24.

[36] Samsun ve ilçelerinde bulunan Çarşamba - Yaycılar, Ordu, Kuşhane, Terme - Yeni Camii, Dağdıralı, Karacalı, Kavak - Tatarmuslu, Değirmencili Köylerindeki camiler ile Ondokuzmayıs Fatih Camii birinci grupta değerlendirdiğimiz camilerdir. Kavak - Bekdemir, Asarcık - Akyazı, Alan, Koşaca, Çarşamba - Porsuk Köyleriyle, Kavak - Çakallı Beldesi'ndeki camiler ve Salıpazarı Gökçeli Camii, ikinci grupta yer almaktadır. Samsun'da en büyük ve tespit edilebilen ilk örnek olan Çarşamba Gökçeli Camii ve benzerlerinde, geneli itibariyle daha kaba bir işçilikle birlikte, dikine dikdörtgen bir harim, bazı örneklerde bunun önünde bir son cemaat yeri ve yapıyı iki, üç veya dört yönden saran revaklar görülmektedir. En erkeni 1596 yılında Kavak - Bekdemir

Gökçeli Camii ve yakın takipçilerinin, Anadolu Türk mimarlığında, cami tipolojisiyle ilgili yayınlarda yer almadıkları görülmektedir. Yakın zamanlara kadar tanınmayan yapıların, tipolojide ahşap destekli camiler sınıfında, duvarları da ahşaptan yapılan "çantı camiler" arasında yer almaları gerektiği görüşündeyiz. Erken Osmanlı döneminde E. H. Ayverdi'nin "çantı camiler" şeklinde nitelendirdiği Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki (Sakarya, Bolu, İzmit civarında) ahşap camiler, Ordu, Kastamonu ve Sinop'taki birkaç cami ile beraber Samsun'daki örneklerin en yakın benzerleridir.[37] Batı Karadeniz'de belirtilen yerler ve Orta Karadeniz'deki diğer

---

Köyü Camii ile görülmekle birlikte, daha çok 18. ve 19. yüzyıla tarihlediğimiz ikinci grupta, harim düzeni bakımından aynı şeyler söylenebilirse de, diğer kesimlerde bazı farklılıklar görülmektedir. Birinci gruptaki dört camide harimin önünde ahşap perdelerle çevrili bir son cemaat yeri bulunmasına karşılık, ikinci gruptaki hiçbir eserde, bu görülmez. Harimi saran revaklar düzeni bakımından, iki grup arasında, ayırıcı bir fark görülmemekle birlikte, iki katlı revaklar ikinci grupta görülür. İki grup arasındaki bir diğer fark; harim örtüsündedir. Her iki grupta kırma çatı kullanılmış olmakla birlikte, ilkinde, büyük çoğunlukla üç omuz kırma çatı, diğer grupta, dört omuz kırma çatı görülmektedir. Asıl fark çatının içi yüzündedir. Birinci gruptaki eserlerde ayrıca bir tavan yapılmayıp, çatının bakkal tavan şeklinde olduğu görülürken ikinci grupta, çatının içi düz tavandır. Bu gruptaki eserlerden, Terme - Aşağı Söğütlü Köyü Camii ile Salıpazarı Gökçeli Camii'nin tavanlarının ortasında, küçük birer ahşap kubbeye yer verilmiştir. Birinci grubun abidevi tesir bırakan büyük boyutlu üç örneği bulunmasına karşın, hemen hepsi küçük olarak nitelendirilebilecek ikinci grupta, böyle bir eser yoktur. Cephe görünüşlerinde iki grup arasında belirgin bir fark doğmaktadır. Daha basit ve kabaca duran birinci grupta, basık ve kapalı bir cepheyle karşılaşılırken, ikinci gruptaki eserlerde, ince işçilikle birlikte, yüksek ve ferah bir cephe görülmektedir. Birinci grupta iki katlı bir cephe düzeninden söz edilemezken, diğer grupta kat kirişleri ve duvar ortalarındaki dikmelerle belirginleşen, iki katlı ve büyük ölçüde simetrik pencere düzeniyle desteklenen, hareketli bir cephe tasarımı söz konusudur. Ayrıntı için bkz. Bayraktar, 2005.

[37] Ayverdi, *"Karadeniz Ereğlisi yakınından Ağva'ya, cenubda da Adapazarı arzına kadar sahadaki köylerde, mevcut veya mevcudiyeti vesikalarla sabit ya da yıkılıp yerine kâgir yapılmış, 24 kadar cami ve bir türbe tespit ettiğini"* Orhan Gazi devrinden sonraki 15-18. yüzyıllar arasında bu tip camiye rastlanmadığı, ancak 19. yüzyılda aynı usulde yapılmış bazı köy camilerine tesadüf ettiğini belirtmektedir. E. H. Ayverdi, bu camilerin, birkaç köy için orta bir yerde kurulmuş Cuma camileri olduklarını, Kandıra gibi kasabalarda olan birkaçı haricinde hepsinin, kırda veya bir köyün kenarında, birkaç yüz metre mesafede bulunduklarını ifade etmektedir. Ayverdi, *"bu camiler tarihen muayyen bir devreye, coğrafi olarak da bir mıntıkaya bağlı bulunmaktadır. İşaret ettiğimiz tarihi devir Orhan Gazi zemânıdır. Bütün buralar O'nun saltanatında alınmıştı"* ifadeleriyle, bu camilerin Kandıra bölgesinde yoğun olmak üzere, İzmit yakınındaki Kaymaklı Çiftliği ve Sapanca Gölü'nün 50 km. doğusundaki Büyük ve Küçük Tersiye Köylerinde, Düzce'nin 10 km. kuzeydoğusunda, Melen Vadisi'indeki Hasanlar Köyü'nden itibaren, vadiyi takiple gidilen, Karadeniz sahilindeki Aftun Ağzı'nda, oradan Ağva'ya kadar uzanan mıntıkada bulunduklarına işaret etmektedir. Belirtilen bölgeye komşu olan Safranbolu, Bolu, Mudurnu, Göynük taraflarında da büyük ormanlar bulunmasına rağmen, ahşap yerine kâgir yapılar görüldüğüne dikkat çeken E. H. Ayverdi'ye göre, ahşap camilerin bulunduğu bölge, Akçakoca ve Konur Alp tarafından fethedilen bölgenin sınırlarını çizmektedir. Akçakoca'nın kendi türbe ve camisini kütüklerle yaptırmış olmasını manidâr bulan E. H. Ayverdi, belirttiği bölgede ahşabın tercih edilmesini *"buraları fethedenlerin meşreblerine; Orta Asya'dan gelen Türklerin Şarkî Türkistan'da bu tarzda binalara alışmış olup bir sevk-i tabi'i ve*

şehirlerdekilere nispetle, Samsun'daki eserler, sayıca daha çok, daha büyük ve en önemlisi, daha erkene (13. yy. başları) inmektedir.

İlki Gökçeli Camii olan birinci gruptaki Samsun camilerinde kaba bir işçilik, pratik ve fonksiyonel bir tavır ve basit bir bezeme anlayışı ağır basar. Porsuk Köyü Camii'nin temsil ettiği daha geç tarihli ikinci grup çantı camilerde, Doğu Karadeniz Bölgesindeki camilerle işçilik, mimari ifade ve elemanlar bakımından bir benzerlik dikkat çeker. Bunların benzerleri Karadeniz bölgesinde yukarıda belirttiğimiz diğer şehirlerde de görmek mümkündür. İkinci grup ahşap camilerin benzerleri Samsun'un çeşitli köylerinde Cumhuriyet döneminde 1970'yıllara kadar inşa edilmiştir.

Karadeniz başta olmak üzere ülkemizdeki ormanlık bölgelerde benzer şekilde epey ahşap cami inşa edilmiş olmalıdır. Ancak bunların çok azı yayınlanmıştır. Yayınlara yansıyan örnekler üzerinden bir değerlendirme yaptığımızda yukarıda bahsettiğimiz her iki grubun benzerlerine rastlamaktayız. Erken yıllarda görülen ve ikinci gruba nazaran daha basit duran birinci grup çantı camilerin benzer örnekleri daha az iken, diğer grubun benzerlerine tüm Karadeniz Bölgesinde rastlamak mümkündür.

Hemen tüm elemanları bezenen Porsuk Köyü Camii, Samsun'da ahşap bezeme yönünden en başarılı örnektir. Bu caminin bezemeleri, "Doğu Karadeniz ahşap üslubu"na[38] son derece yakındır. Oyma tekniği ve kompozisyon benzerliği, Porsuk Köyü Camii'nin ustalarının, Doğu Karadeniz'den gelmiş olabilecekleri kanısını uyandırmaktadır.[39]

Çarşamba'nın da içinde olduğu Samsun bölgesinde ahşap bezemenin yapılarda geniş yüzeylere yayıldığı ve yoğun olarak kullanıldığını söyleyemeyiz. Ancak mevcut örnekler, bölgenin bu konuda belli bir birikim ve geleneğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Samsun ilinin geneli için de geçerli olduğu üzere Çarşamba'da ahşap üzerine uygulanan nakışları iki gruba ayırmak mümkündür. İlk grupta serbest elle sürülen, gayet kaba şekilli boyama ve yazılar görülür. Çarşamba Gökçeli Camii, ile Kuşhane, Ordu, Porsuk, Yaycılar Köylerindeki ahşap camilerde bulunan ve taşra imkânları dahilinde astar çekilmeksizin kök veya aşı boyalarıyla yapılmış, kırmızı renkli sarmal

---

*ictima'i ile, burada da eşlerini görmek istemeleri"*ne bağlamakta, Sveden Hedin'in Taklamakan Çölü'nde *"böyle kocaman kütüklerden yapılmış 6-7 asırlık bina bakiyelerine"* rastlandığına dikkat çekmektedir. Bkz. Ayverdi 1989: 120-22.

[38] İlk olarak H. Karpuz tarafından kullanılan tabir hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Karpuz, Rize, s. 71-74.

[39] Samsun'un, Doğu Karadeniz Bölgesinden birkaç yüz yıldır göç almaktadır. Terme Pazar Camii Türbesi'nin ustasının Artvin'li, Terme - Yeni Cami Köyü Camii'nin tamir ustasının Of'lu (Trabzon) olduğunu hatırlatalım. Bayraktar 2005: 54,196.

kıvrımlar, düz yüzey boyamaları, benek veya basit zikzak ve eğrilerin görüldüğü yalın kompozisyonlar, sanatsal bir değer taşımaz. Samsun'da bunların benzerleri Terme - Yeni Cami, Dağdıralı ve Karacalı Köylerindeki çantı camilerde görülmüştür. Samsun'da bu tip nakışlar Çarşamba ve Terme'de yoğunlaşmıştır. Benzerlerini Kavak – Bekdemir ve Asarcık - Koşaca Köyü Camii'nde gördüğümüz, Gökçeli Camii'nin nakışları belli bir süsleme programının gözetildiği, zengin kompozisyonlardır. Üslup açısından Gökçeli Camii, Kavak ve Asarcık'taki diğer iki camiden farklıdır. Klâsik motif ve kompozisyon düzeninin görülebildiği nakışların, erken Osmanlı döneminden başlayıp klasik devir sonuna kadarki bir dönemde (15. yy.–17. yy. sonu) yapılmış olabileceklerini düşünmekteyiz. Gökçeli Camii'ndeki motiflerin çok yakın benzerleri, Konya - Doğanhisar Ulu Camii'nde (1548) (Erdemir 2002: 382) görülmektedir.

Samsun'un en karakteristik mimari unsurlarından olan ahşap camilerin, vaktiyle, ormanlık alanda kurulan hemen her köyde olmak üzere, epey yaygın olduğu anlaşılmaktadır. 1884'de yeni baştan kâgir olarak inşa edilmeden önce, Samsun Ulu Camii'nin yerinde ahşap bir cami olduğu, şehrin ulu camisini bu yapının temsil ettiği bilinmektedir. Yörenin özgün yapı geleneğinin nadide örneklerinden ahşap camilerin korunması, bölge için olduğu kadar, Türk mimarisi için de hayati bir önem taşımaktadır.

Çantı camilerden; Salıpazarı Gökçeli ile Terme - Aşağı Söğütlü Köyü Camilerinde, kırma çatı içerisine alınmış düz tavanlarının orta kesiminde, geçişleri olmaksızın yapılmış küçük ahşap kubbeler yer alır. Çapı 2.5 m. civarında olan ve merkezden aşağıya doğru tahta çakılması suretiyle yapılan bu tip kubbeciklere, Karadeniz Bölgesinde, Artvin - Şavşat Kemal Paşa Kilise Camii (1900), Artvin - Oruçlu Köyü Camii (1907), Artvin - Arhavi Ulukent Köyü Camii (19. yy. başları), Giresun - Bulancak Eski (Çarşı Camii (1847) gibi eserlerde rastlamak mümkündür.[40] Uygulamanın Samsun'da, Cumhuriyet devrinde, aynı teknikle inşa edilen bazı çantı camilerde sürdürüldüğüne şahit olduk. Salıpazarı Sarı Hasan Mahallesi, Kayadibi, Kızılot Köyü, Yavaşbey Mahallesi ve Yeşil Köyü Camileri bunlara örnek verilebilir.

Cumhuriyet Devri Çantı Camileri

İlçeye bağlı köylerde çantı cami geleneğinin bir uzantısı olarak inşa edilmiş sayıları 15-20 civarında olan Cumhuriyet devri camilerine rastlanmaktadır. 1970'li yıllara kadar inşası devam eden bu tip yapılar, genelde süslemeden yoksun küçük eserlerdir. Yukarı Kavacık Köyü (Zeyfelli) Cuma Camii (1930-35) (Nefes 2009: 31-34), Musçalı Köyü Eski Camii (1947) (Nefes 2009: 67-69) Turgutlu Köyü Mezarlık Camii,

[40] Camilerin tarihleri için bkz. Aytekin 1999: 101, 103,127,128,153,155 ve 66,79, 92 numaralı resimler; Durmuş 2000: 90 ve 252 numaralı Fotoğraf

Konukluk Köyü Camii, Aşağı Donurlu Köyü Karagöz Camii, Dalbahçe Köyü Camii (1940 civarı) Cumhuriyet döneminde inşa edilen ahşap camilerdir.

Kâgir Camiler

Değirmenbaşı ve Süleyman Paşa Camii yurdumuzda hemen her dönemde ve bölgede inşa edildikleri bilinen ve "düz tavanlı" "kırma çatılı" gibi isimlerle anılan cami tipinin yalın örnekleridir. Bu tipte inşa edilen Samsun'da Pazar (19. yy. başları), Şeyh Seyyid Kutbeddin (1863-64), Bafra'da Ulu (1675-76), Çarşı (1855), Tayyar Paşa (1801-02), Kavak'ta Yeni (18. yy.ın 2. yarısı veya 19. yy.ın başları), Havza'da Yörgüç Paşa (1882-83), Cevizlik Köyü (1879), Sivrikese Köyü (1887-1903), Alaçam'da Çarşı (1902) Camii'ni Değirmenbaşı Camii'nin yakın benzerleridir[41].

Kale

Kalıntı halde bulunan kale hakkında plan ve mimari değerlendirme bağlamında söz söyleyebilmek için etraflıca bir kazı gerekmektedir. Mevcut durum küçük ölçekli bir yapıya işaret etmektedir.

Arasta

Büyük Arasta'nın en yakın benzeri Samsun'daki Süleyman Paşa Arastası'dır (1807-17)[42]. Büyük Arasta, plân açısından, Samsun'daki kadar uzun olmamakla birlikte, dikdörtgen bir şemaya sahiptir. Ortada beşik tonozla örtülü ve yüksekçe bir arasta sokağı ile Süleyman Paşa Arastası'ndan ayrılan yapının, sokağın karşısında karşılıklı dizilen ve beşik tonozlarla örtülen dükkânları, kısa kenarların başında ve uzun kenarlardan birinin ortasında açılan kapıları ile Samsun'dakine benzer bir düzen gösterir. Ancak Samsun'dakine nispetle daha yüksek tutulan yapının, iyice yükseltilen arasta sokağını örten tonozu, dıştan iki omuzlu kırma çatı içerisine alınmıştır. Büyük ölçüde yıkılmış olmakla birlikte Bergama Çukur Han Arastası (16. yy.) (Cezar 1985 187) plân itibariyle Samsun ve Çarşamba'daki arastaların bir benzeri olarak gösterilebilir.

Hamam

Mevcut haliyle tek fonksiyonlu küçük bir mahalle hamamı olduğu anlaşılan yapı hakkında sağlıklı bir değerlendirme imkânına sahip değiliz. Yapının tam anlamıyla incelenip değerlendirilmesi için kazı gerekmektedir.

Yapı Sanatkârları

Porsuk Köyü Camii'nin ahşap kapı kitabesinde "amele usta Mustafa" şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Gökçeli Camii'nin tavan tahtalarında, kırmızı aşı veya

[41] Camilerin tarihleri ve ayrıntı için bkz. Bayraktar 2005.
[42] Büyük arasta ve Samsun Süleyman Paşa Arastası için ayrıca bkz. Bayraktar 2007: 521-530.

kökboyasıyla kabaca yazılan ve "El Usta (Dali ?)" şeklinde okunabilecek ifadede geçen şahıs, kalem işi nakışların ustası olabilir.

Sonuç

Çarşamba ve köylerinde ayakta duran tarihi yapıların tamamı Türk devri eserleridir. Sayıca son derece sınırlı olan bu yapılardan doğal olarak ilk dikkati çekenler cami, bedesten, hamam gibi başat yapılar olmaktadır. Anadolu Selçuklu döneminden kalan Gökçeli ve Yaycılar Köyü Şeyh Habil Camileri, Taceddinoğulları'na ait Ordu Köyü Camii ve Osmanlı döneminden kalma diğer üç ahşap köy camisi ile ilçe merkezindeki bir bedesten ve yarı metruk bir hamam, Çarşambadaki tarihi yapı mirasımızın en göz önündeki temsilcileri konumundadır. Gökçeli ve Şeyh Habil Camileri ülkemizde bilinen en eski ahşap camiler olarak son derece önemli bir konuma sahiptir.

Selçuklu döneminden başlayıp Osmanlı dönemi boyunca devam eden Çarşamba'nın çantı camileri, Samsun'un diğer ilçe ve köylerinde olduğu gibi, iki faklı mimari ifade taşır. Osmanlı döneminin daha zarif ve küçük boyutlu olan ikinci grubun benzerleri konum, plan, malzeme ve teknik, cephe düzeni ve mimari elemanlar bakımından neredeyse hiç değişmeden Cumhuriyet devrinde de inşa edilmiştir. Cumhuriyet devri çantı camileri süsleme açısından geleneksel çizgiyi takip etmekle birlikte Osmanlı dönemi örneklerine göre daha yalın tutulmuşlardır.[43]

Çarşamba'nın, kendine has iklim ve coğrafi şartlarına paralel olarak, ahşap ağırlıklı ve taşra karakteri ağır basan bir yapı geleneğinin olduğunu söyleyebiliriz. Başta köy evleri olmak üzere seren, ambar, aran (samanlık – ağıl) gibi yapılarda, yaygın bir şekilde çantı teknik kullanılmıştır. Ahşap yığma olarak değerlendirilebilecek bu yapılar, ahşabın bol olduğu hemen her bölgemizde bilinmekle birlikte dendrokronolojik analizler neticesinde tarihi saptanmış en eski ve en büyük örnekler Çarşamba'da bulunmaktadır. Hımış dolgulu ahşap karkas, bölgede evlerde ve kimi kısal yapı tiplerinde karşımıza çıkan bir başka ahşap inşa tekniği olarak dikkat çeker.

Konut mimarisinde Samsun ve diğer ilçe merkezlerindeki benzer örnekler gibi, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Samsun ve çevresinin artan ticari kapasitesine paralel ölçekte nispeten gösterişli konutlar ilk dikkat çeken örneklerdir. Yörenin karakteristik ahşap karkas ve çantı geleneği mütevazı köy konutlarında kendini gösterir. Geniş avlu veya bahçe, kuyu, çit, çeten, ambar, aran, seren gibi unsurlar köy konutlarının yakın çevreye açılan karakteristik uzantılarıdır.

Geç Osmanlı dönemine ait olan ve çok azı özgün görünümünü muhafaza eden yakın benzerleri Samsun, Bafra ve Samsun'un diğer bazı ilçeler ile Karadeniz'in diğer

[43] Ayrıntılı bir karşılaştırma için bkz. Nefes 2009.

şehirlerinde görülen bir kısım dükkân, tarihi yapı mirası içerisinde kendine has bir başka unsurdur.

Kaynakça

ALTAYLI, A. (1967). *Samsun Tarihi*, Samsun.

1881 Trabzon Vilayeti Salnamesi (Hazırlayan: Kudret EMİROĞLU), Ankara.

"Çantı" mad., *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.1,* İstanbul, 1997, 386.

"Samsun" mad., *Yurt Ansiklopedisi, C. IX,* İstanbul, 1982–1983, 6540-6652.

İlçemiz Kavak (basım yeri ve yılı belirtilmemiş).

ARSEVEN, C. E. (1983) "Çantı" mad., *Sanat Ansiklopedisi, C. 1*, İstanbul, 368.

AYTEKİN, O. (1999). *Ortaçağdan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Mimari Eserler,* Ankara.

AYVERDİ, E. H. (1989). *Osmanlı Mi'mârîsinin İlk Devri, Ertuğrul Osman Orhan Gazîler Hüdavendigâr ve Yıldırım Bâyezîd 630-805 (1230-1402) I,* İstanbul.

BAŞ, A. O. vd. (1997). *Geçmişten Günümüze Kültür Değerleriyle Samsun*, Samsun.

BAY, A. (2008). "Hazinedarzâdelerin Vakıf Faaliyetleri", *Uluslararası Karadeniz incelemeleri Dergisi,* Trabzon, 113-138.

BAYRAKTAR, M. S. (2005). *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri,* Atatürk Üniversitesi, S.B.E., Yayınlanmamış Doktara Tezi, Erzurum.

BAYRAKTAR, M. S. (2006 a). "Samsun'da Türk Mimarisinin Gelişimi", *Geçmişten Geleceğe Samsun 2006, Birinci Kitap* (Yayına Hazırlayan, C. YILMAZ), Samsun, 399-425.

BAYRAKTAR, M. S. (2006 b). "Samsun - Çarşamba'da Taceddinoğulları ve Osmanlı Dönemine Ait İki Ahşap Cami*", IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu,* (Editörler, H. GÜNDOĞDU vd.), Erzurum, 67-84.

BAYRAKTAR, M. S. (2007). "Samsun'da Osmanlı Dönemine Ait Bir Grup Ticari Yapı", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu* (Yayına Hazırlayanlar, K. İNAN vd.) C. 1, Trabzon, 515-540.

BEŞİRLİ, M. (2001). "XIX. Yüzyılın Başlarında Karadeniz bölgesi ve Âyan- Devlet Perspektifinden Trabzon Valisi Hazinedârzade Süleyman Paşa", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyum Bildirileri, C. 1,* Trabzon, 327-343.

CAN, Y. (1988). *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler*, Samsun.

CAN, Y. (1993). "İlk İslam Şehirlerinin İki Önemli Unsuru: Cuma Mescidi –Dâru'l-İmara İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Ondokuzmayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, (8)*123-140.

CAN, Y. (2007). "Samsun'da Bulunan İki Önemli Ahşap Eser Gökçeli ve Bekdemir Camileri", *Geçmişten Geleceğe Samsun 2007,* İkinci Kitap (Yayına Hazırlayan, C. YILMAZ), Samsun, 509-527.

Çarşamba Kitabı I (1992). (Hazılayan: T. ÇEVİKER), İstanbul.

CEMBELOĞLU, S. - CEMBELOĞLU, M. (1972). *Samsun İli Yakın Çevre İncelemeleri*, Ankara.

CEMBELOĞLU, S. - CEMBELOĞLU, M. (1981). *İlimiz ve Bölgemiz Samsun Kitabı*, Ankara.

CERASI, M. M. (1999). *Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, İstanbul.

CEVHER, Z. (1986). *1986 Vezirköprü Albümü*, Vezirköprü.

CEZAR, M. (1985). *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi,* İstanbul.

ÇAM, N. (1990). "İslam'da Bazı Fıkhî Meselelerin ve Mezheplerin Türk Cami Mimarisine Tesiri", *Vakıflar Dergisi, S. XXI,* İstanbul, 375-394.

ÇAM, N. (1991). "Arasta" mad., *T.D.V.İ.A., C. 3,* İstanbul, 335-336.

DANIŞMAN, H. H. G. (1986). "Samsun Yöresi Ahşap Mimarisinin Gelenekselliği, Bafra İkiztepe Arkeolojik Verilerin Işığında Çarşamba, Gökçeli Camii'nin İncelenmesi", *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, C. 1*, Ankara,135-144.

DEVELLİOĞLU, F. (1999). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Yayına Hazırlayan, A. S. GÜNEYÇAL), Ankara.

DİLCİMEN, K. (1947). *Samsun Tarihinde Önemli Olaylar*, Samsun.

DOĞAN, A. I. (1977). *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul.

ERDEMİR, Y. (2002). "Nakışlı Ahşap Camilerimizin Klasik Dönemdeki Zengin Bir Temsilcisi: Doğanhisar Ulu Camii", *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildirileri,* Kayseri, 381-396.

EYİCE, S. (1992). "Bedesten" mad., *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 5,* İstanbul, 302-311.

GOLOĞLU, M. (2000). *Trabzon Tarihi Fetihten Kurtuluşa Kadar* (Yayına Hazırlayan, V. USTA), Trabzon.

GÖKÇEN, R. – YALÇIN, O. (1986). *Samsun ve Karadeniz Bölgesi*, İstanbul.

GÜN, R. (2006). "Samsun – Çarşamba Rıdvan Paşa Camii Haziresindeki Mezar Taşları – I (Celî Ta'lîk Kitabeli Olanlar)", *Ondokuzmayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 22,* Samsun,103-142.

HARTMANN, R. (1961)."Buk'a" mad., *İslam Ansiklopedisi, C. 2*, İstanbul, 780-781.

HASOL, D. (1990). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul.

İPŞİRLİ, M. (1992). "Buk'a" mad., *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 6,* İstanbul, 386-387.

KARAGÖZ, R. (2009). *Karadeniz'de Bir Hanedan Kurucusu Hazinedarzade Süleyman Paşa,* Samsun.

KARABULUT A. (2004). *Memleketim Çarşamba*, Samsun.

KARPUZ, H. (1992). *Rize*, Ankara.

KILIÇ, O. (2006). "Osmanlı Dönemi İdarî Uygulamalar Bağlamında Canik'in Yönetimi Ve Yöneticileri", *Geçmişten Geleceğe Samsun 2006*, Birinci Kitap (Yayına Hazırlayan, C. YILMAZ), Samsun, 31-53.

KÖSE, O. (2011). "Xvııı. Yüzyılda Çarşamba (Canik)" Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi *The Journal of International Social Research, C. 4*, S. 19, Güz, 167-175.

KUNIHOLM, P. I (1992). "A 1503 - Year Chronology For The Bronze And Iran Ages: 1990-1991 Progress Report of The Aegean Dendrochronology Project", *VII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 121-130.

KUNIHOLM, P. I. (1996). "Aegean Dendrochronology Project: 1993-1994", *XI. Arkeometri Sonuçları Toplantısı,* Ankara, 181-187.

MEHMED SÜREYYA (1996). *Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri*, C. 1, 4, 5, 6, İstanbul.

NEFES, E. (2009). *Samsun Yöresindeki Son Dönem Ahşap Camiler*, Samsun.

NEFES, E. (2010). "Çarşamba'da Yıkılmak Üzere Olan Ahşap Camilerden Biri Paşayazı Köyü Camii", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (The Journal of International Social Research), *C. 3, S. 14,* Sonbahar, 385-397.

NEMLİOĞLU, C. (2001). "Göçeli (Gökçeli) Camii" *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri, C. II,* Konya, 117-136.

ÖZ, M. (1999). *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

ÖZ, M. (2006). "XV. Yüzyıldan XVII. Yüzyıla Samsun Yöresi", *Geçmişten Geleceğe Samsun 2006, Birinci Kitap* (Yayına Hazırlayan, C. YILMAZ), Samsun, 3-29.

ÖZYER Y. (2007). "Trabzon Valisi Hazinedârzâde Süleyman Paşa'nin Muhallefâtı", *Uluslararası Karadeniz incelemeleri Dergisi*, Trabzon, 93-121.

SÖZEN, M. - TANYELİ, U. (1992). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.

SÜMER, F. (1992). *Tirebolu Tarihi*, İstanbul.

ŞAHİN, M. K. (2006). "Anadolu Selçuklu Döneminin Önemli Yapıtlarından Çakallı Han Üzerine Bazı Düşünceler", *Geçmişten Geleceğe Samsun 2006, Birinci Kitap* (Yayına Hazırlayan, C. YILMAZ), Samsun, 427-447.

ŞAKİR ŞEVKET (2001). *Trabzon Tarihi* (Yayına Hazırlayan, İ. HACIFETTAHOĞLU), Trabzon.

TORUN, M. (1954). *Samsun ve İlçeleri Tarihi Araştırmaları*, İstanbul.

UZUNÇARŞILI, İ. H. (1988). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara.

UZUNÇARŞILI, İ. H. (1998). Osmanlı Tarihi, C. I, Ankara.

VADALA, R. (1944). *Şark Memleket ve Siteleri, Samsun Mazisi Hali İstikbali* (Çeviren, Kâni SARIGÖLLÜ), Gaziantep.

YEDİYILDIZ, B. (1985). *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara.

YEDİYILDIZ, B. (2000). *Ordu Tarihinden İzler,* İstanbul.

YİĞİT, H. (1981). *Bafra Tarihi*, Samsun.

YİĞİT, H. (2002). *Samsun*, Bafra.

YOLALICI, M. E. (1991). "XIX. Yüzyılda Canik Sancağı'nda Zirai Üretim", *Ondokuzmayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, (6*)325-329.

ÇARŞAMBA'DA MUHTEŞEM BİR SELÇUKLU ESERİ; GÖKÇELİ CAMİİ

Yılmaz CAN[*]

Giriş

Bilindiği kadarıyla ahşap yapı geleneği Karadeniz Bölgesi'nde oldukça yaygın bir olgudur. Orman ve ağaç ile ahşap yapı arasındaki ilişki sebebiyle ahşap mimari, bölgenin daha çok orman varlığı açısından zengin olan kesimlerinde yoğunlaşmıştır.

Ahşap yapı ve ahşap cami bakımından zengin sayılan bölge illerinden Rize ve Trabzon yöresi ahşap camileri, yeterli olmasa da birtakım çalışmalara konu edilmiş ve çeşitli yayınlarda tanıtılmışlardır[1]. Bölgenin ahşap mimari bakımından öne çıkan bir başka yöresi Samsun, Sinop ve Kastamonu illerinde mevcut ahşap camiler ise, Kastamonu'nun Kasaba Köyü'nde kurulmuş, Türk ahşap cami mimarisinin şaheserlerinden Mahmut Bey Camii hariç pek bilinmemektedirler. Ahşap cami mimarisi bağlamında söz konusu yöreye yönelik ilgi, araştırma ve tespitlerimize dayanarak, bu yörede kökleri çok eskilere giden güçlü bir ahşap yapı geleneğinin mevcut olduğunu söylemek mümkündür.[2] Bununla birlikte şu da bir gerçektir ki, oldukça zengin ve eski bir ahşap yapı geleneğine sahip bulunan yörenin mevcut ahşap yapı ve ahşap cami birikimi, bir kaç ciddi çalışma[3] dışında henüz bilimsel yayınlarda hak ettiği oranda yer bulamamışlardır.

Biz bu çalışmamızda Samsun yöresinde kurulmuş ahşap camiler içinde, bazı bakımlardan daha önemli bulduğumuz seçkin bir eseri tanıtmaya çalışacağız. Ahşap cami mimarimizin daha sağlıklı bir şekilde ortaya konabilmesi açısından, Samsun

---

[*] *Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.*

[1] H. Karpuz**,** *Trabzon*, Ankara 1990; H. Karpuz, *Rize*, Ankara 1991; H. Karpuz, *"Trabzon'un Çaykara İlçesi Köylerinde Bulunan Bazı Camiler", Vakıflar Dergisi,* İstanbul 1990, S. XXI, s. 281-298; H. Karpuz, *"Yok Olmuş Bir Sanat Eserimiz Of Ağaçlı Köyü Camii", IX. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiri Özetleri,* Ankara, 1995, C. II, s. 341-352; O. Özgüner, *Köyde Mimari, Doğu Karadeniz,* Ankara 1970; M. İren, *"Trabzon Çaykara Dernek Pazarı Güney Kondu Mahallesi Camii", Rölöve ve Restorasyon Dergisi,* Ankara 1983, S. 5, s. 165-174

[2] G.Danışman,*"Samsun Yöresi Ahşap Mimarisinin Gelenekselliği-Bafra İkiztepe Arkeolojik Verilerinin Işığında Çarşamba Gökçeli Camii'nin İncelenmesi", IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri,* Ankara 1988, C. I, s. (135-144), 142-143

[3] G. Danışman,*"Samsun Yöresi Ahşap Mimarisinin Gelenekselliği...";* C. Nemli-oğlu, *"Göçeli (Gökçeli) Camii", 1. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri,* Konya 2001 C. 2, s. 117-136; M. K. Şahin, *"Samsun Çarşamba/Yaycılar Şeyh Habil Köyü Camii"*, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Erzurum 2004, C. 4, S. 2, s. 15-36; Y. Can, *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler,* İstanbul 2004; Y. Can, *"Kastamonu ve Sinop Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler"*, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Samsun 2003, S. 14-15, s. 117-134

yöresi ahşap cami mirasının özellikle de bu eserin yeterince tanıtılması ve ilgili literatüre dâhil edilmesi gerektiğine inanıyoruz.

Çarşamba *Gökçeli (Göceli / Göçeli / Göğceli / Kökçeli) Camii*

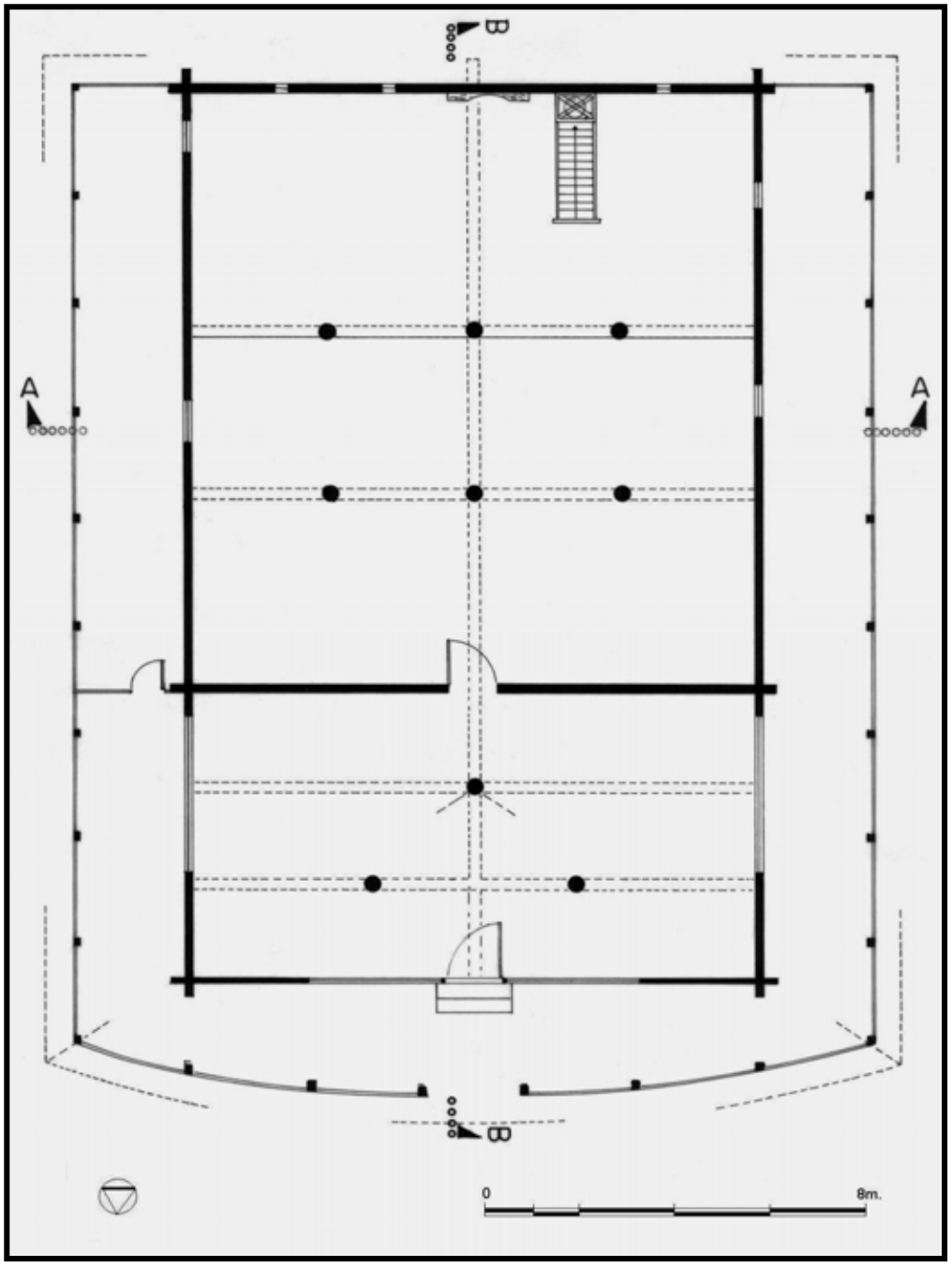
Çarşamba İlçesi Hasanbahçe Mahallesi'nde mezarlık içinde bulunmaktadır. Çivi kullanılmadan tamamen ahşap malzeme ile kurulan cami, kalınlığı yaklaşık 15-18 cm. arasında değişen meşe ağacından dilme ahşap perdelerle yığma olarak inşa edilmiştir. Ahşap perdeler köşelerde birbirine kurtboğazı geçme, yöre halkının diliyle "çatma başı" denilen teknikle bağlanmıştır. Üç omuz kırma çatılı yapı tek katlı olarak yapılmıştır. Oldukça basık olan yapının damı alaturka kiremitle kaplıdır. G. Danışman, bu camiyi konu alan çalışmasında, yapının çatısının eskiden tahta kiremit veya hartama ile kaplı olabileceğini belirtmektedir.[4] Yapının tabanı büyük taşlar üzerine yerleştirilmiş kütükler yardımıyla yerden yaklaşık 60-70 cm kadar yükseltilmiştir.

Gökçeli Camii, boyutları itibarıyla oldukça büyük bir yapıdır. Ahşap yığma camiler içinde halen Ülkemizde bilinen en büyük cami ya da en büyük camilerden biridir. Derinlemesine bir mekân düzenlemesine sahip caminin boyutları dıştan 17.44 x 21.55 m'dir. Cami, kuzey cephede yer alan son cemaat mahalli, harim ve bu iki mekânı doğu, batı ve kuzeyden kuşatan tek sıra revaklardan teşkil olunmuştur.

Harim bölümü, 12.60 x 13.70 m ebatlarındadır. Harime kuzey cephenin tam ortasından tek kanatlı bir kapı ile girilmektedir. Kapı orijinal değildir. Harimde mihrap duvarına paralel bir şekilde dizilmiş üçerli gruplar halinde iki sıra sütun bulunmaktadır. Sütunlar harim içine dengeli bir biçimde dağıtılmışlardır. Bu üçerli sütun sıralarının ortalarında yer alan iki sütun kapı-mihrap aksı üzerine yerleştirilmişlerdir. Sütunlar daireye yaklaşan poligonal bir kesite sahiptirler. Sütunlardan çoğunun zaman içinde yenilendiği anlaşılmaktadır.

Harimde tavan yoktur. Caminin oldukça ilginç tasarlanmış bir çatı sistemi vardır. Çatı, harim içinde doğu-batı istikametinde eşit aralıklarla yerleştirilmiş, üçer sütundan oluşan iki sütun dizisi tarafından taşınmaktadır. Mihrap-kapı ekseni üzerinde bulunan ve iki sütun tarafından desteklenen ana kirişe, doğu-batı istikametinde uzanan ve üçerli sütun sıraları tarafından taşınan diğer paralel iki kiriş bindirilmiştir. Ana kirişin üstüne ise çatı omurgasını taşıyan, tam orta noktada bir dikme ve her iki uçta ise üst üste bindirilmiş ahşaplardan oluşan perde blok dikmeler yerleştirilmiştir. Bu perde blok dikmelerin ortadaki dikmeye bakan iç kenarları, yan yatmış, birbirine bakar konumda U ile V harfi arası bir formda hizalandırılmıştır.

[4] Danışman, s. 137

Şekil 1. *Gökçeli Camii planı.*

Harimin cephelerini oluşturan duvarlar bir uçtan diğer uca yekpare ahşap perdelerle örülmüştür. Ahşap perdelerin uzunluğu güney cephede 12.60 m'ye, doğu ve batı cephelerinde ise 13.70 m'ye ulaşmaktadır. Bu perdelerin genişlikleri ise 40 ile 70 cm. arasında değişmektedir. Köşelerde birbirine kurtboğazı veya yarım geçme

tekniğiyle bağlanmış olan perdeler üst üste ise dilli damaklı yani zıvanalı geçme tekniğiyle bindirilmiştir. Gökçeli Camii'nde kullanılan ahşap perdelerin boyutlarının büyüklüğü ve bu büyük boyutlu perdelerle yığma tekniği kullanılarak oldukça geniş, büyük bir mekân oluşturulmuş olması dikkat çekicidir.

Harim doğu ve batı cephelerde yer alan ikişer pencereyle aydınlatılmaktadır. Bu pencerelerden mihrap duvarına yakın olanlar biraz küçük tutulmuştur. Bunların dışında mihrap duvarında altlı üstlü iki sıra halinde dizilmiş toplam altı adet mazgal deliği biçiminde havalandırma deliği açılmıştır. Bu deliklerden yere yakın olanlar demir kafeslerle kapatılmışlardır. Bu kadar büyük bir yapıyı aydınlatmada dört pencerenin ışığı çok yetersiz kalmış ve dolayısıyla harim yarı aydınlık veya yarı karanlık diye tarif edebileceğimiz bir loşluğa mahkûm edilmiştir.

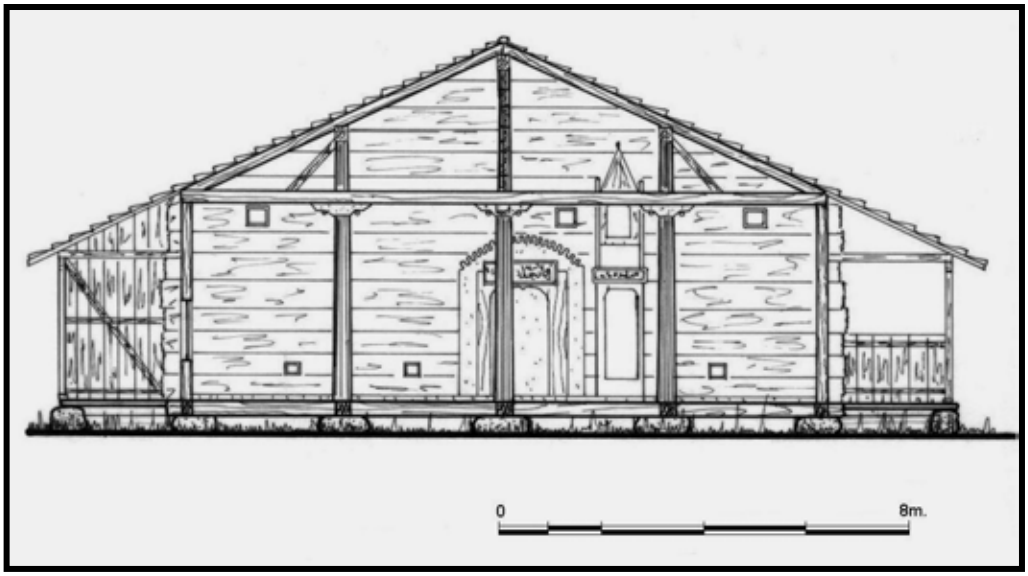
G. Danışman, doğu ve batı cephelerdeki dört pencereden geri tarafta, boyut olarak biraz büyükçe olanlarını bu cephelerde açılmış çift kanatlı kapılar olarak göstermiştir.[5] Danışman'ın hiçbir yorum getirmeden yaptığı bu tespitin bir hatadan kaynaklanmış olabileceğini düşünüyoruz. Zira yerden yaklaşık 60-70 cm'lik bir yükseklikte kurulmuş, 73 x 85 cm ve 92 x 110 cm ebatlarındaki pencereleri kapı olarak düşünmek mümkün değildir. Belki de Danışman, bu camiye yakın bir konumda bulunan Şeyh Habil Camii'nde gördüklerinden etkilenerek böyle bir kanaate ulaşmış olabilir. Zira Şeyh Habil Camii'nde, harimin doğu duvarında bize göre sonradan açılmış çift kanatlı bir kapı mevcuttur.

Harimin kuzeyinde yer alan son cemaat mahalli 6.60 m.'lik bir genişliğe sahiptir. Çatısı, mekânın tam ortasına yerleştirilmiş üç sütun tarafından taşınmaktadır. Sütunlar üçgen oluşturacak şekilde dizilmiş olup biri önde mihrap-kapı ekseninde, diğer ikisi ise geride yer almıştır. Son cemaat mahalli de harim gibi, üç cepheden, kalınlığı daha az tutulmuş ahşap perdelerle yığma tarzında örülmüş duvarlarla kuşatılmıştır. Kuzey cephedeki giriş revakının ortasından son cemaat mahalline tek kanatlı bir kapı açılmaktadır. Aynı aks üzerine yerleştirilmiş ikinci bir kapı ile son cemaat mahallinden harime girilmektedir. Son cemaat mahallinin doğu ve batı cepheleri ile giriş kapısının her iki yanında açılmış pencereye benzer büyük açıklıklar muskalı ahşap kafeslerle kapatılmıştır. G. Danışman, minaresi olmayan caminin, son cemaat mahallinin kuzey-batı köşesinde, sonradan oluşturulmuş imam odasının yerinin minare yeri olabileceğine işaret etmektedir.[6]

Harim ve son cemaat mahallini kuzey, doğu ve batı cephelerden tek sıra revaklar kuşatmaktadır. Kuzey cephede yer alan giriş revakı alışılmışın dışında farklı bir düzenleme arzetmektedir. Toplam sekiz sütunla oluşturulmuş bu revakı taşıyan

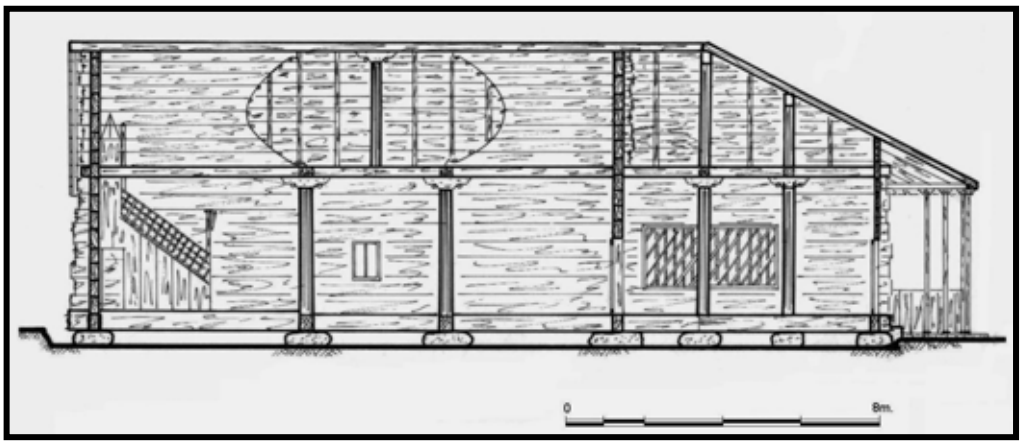
[5] Danışman, s. 137
[6] Danışman, s. 137

sütunlar cephede, dışbükey, bir yay formunda dizilmişlerdir. Revakın köşelerdeki genişliği 1.80 m, orta noktadaki genişliği ise 2.43 m'dir. Doğu ve batı cephelerde yer alan revaklar ise eşit aralıklarla dizilmiş onar sütunla teşkil olunmuştur. Yan revakların genişliği ise 2.42 m'dir. Doğu tarafındaki revak, sonradan, harimin kuzey duvarı hizasında, ortaya yakın bir noktadan bölünmüş ve revakın harim boyunca uzanan kısmı, dış cephesi kapatılmak suretiyle kadınlar mahfiline dönüştürülmüştür. Ara bölmeye tek kanatlı bir kapı yerleştirilmiştir. Revakların üstü ana binanın çatı örtüsünün aynı eğimle uzatılmasıyla örtülmüştür. Bu yüzden uzaktan bakıldığında cami, yere çökmüş gibi çok basık gözükmektedir. Mevcut bazı kalıntılardan ve yöre halkının beyanlarından, revakların dış tarafının 1 m yüksekliğinde ahşap parmaklıklarla çevrili olduğu anlaşılmaktadır.

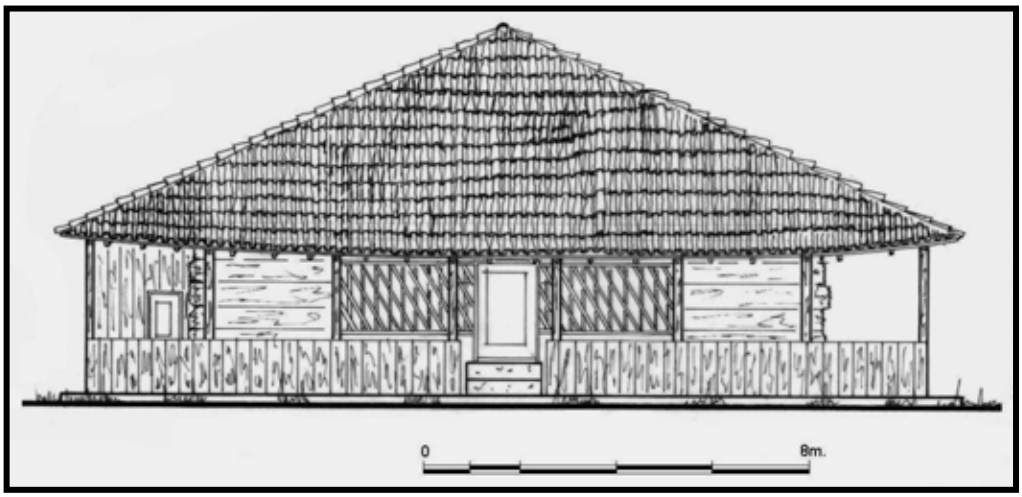

Şekil 2. *Gökçeli Camii A-A kesiti.*

Güney cephenin ortasında yer alan mihrabın zaman içinde değişikliğe uğradığı ve orijinal olmadığı kanaatindeyiz. Mihrabın vaktiyle dış duvardan dışarıya taşan bir niş şeklinde tanzim edildiğini düşünüyoruz. Zira güney duvarında, mihrabın tam arkasına denk düşen kısmın, mihrap boyutlarında kesilmiş ve ahşap perdelerle tekrar kapatılmış olduğu görülmektedir. Aynı mahalde bulunan, form ve inşa tarihi bakımından Gökçeli Camii'ne yakınlık arzeden Şeyh Habil Camii mihrabının, halen duvardan dışarıya doğru taşan bir nişten oluşmuş olması bu kanaatimizi kuvvetlendirmektedir. Minberin de mihrap gibi zamanla yenilenerek orijinalliğini yitirdiği gözlenmektedir.

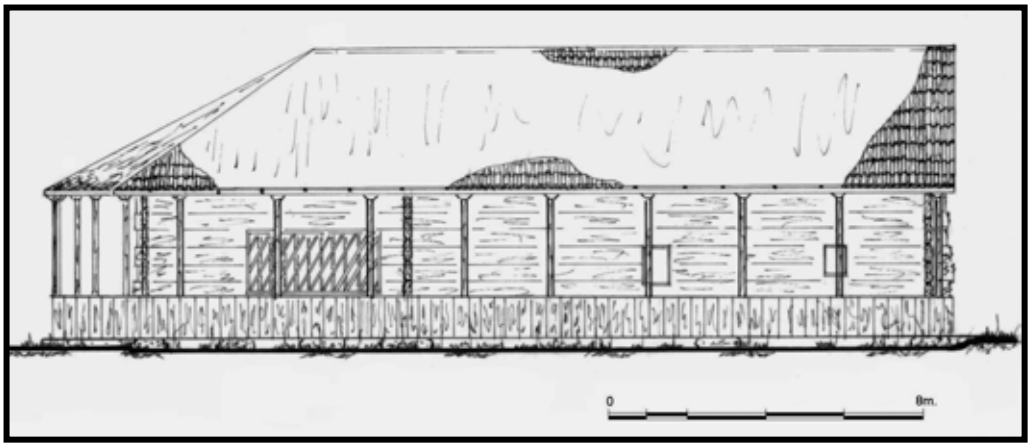

Şekil 3. *Gökçeli Camii B-B kesiti.*

Şekil 4. *Gökçeli Camii kuzey (giriş) cephesi.*

Gökçeli Camii süsleme bakımından pek de fakir sayılmaz. Süslemeler genellikle kalem işi ve renkli boyama şeklinde olup daha çok bitkisel karakterlidir. Tavansız, semer örtü şeklinde tanzim edilmiş harim çatısının iç yüzünde mertekler üzerine yerleştirilmiş, kiremitleri taşıyan kalın ve geniş tahtalar, kökboyasıyla yapılmış çok kaliteli süslemelere sahiptir. Stilize bitkisel motiflerden oluşan bu kaliteli süslemelerde hemen hemen her tahtada farklı motif ve kompozisyonlara yer verilmiş, tekrardan kaçınılmıştır. Süslemelerde rumiler, stilize palmetler, C ve S kıvrımlı dallar ve çiçekler farkedilmektedir. Mertekler üzerinde ise aşı boyasıyla yapılmış yılankavî kıvrım dallar ve baklava dilimlerine benzeyen geometrik şekiller görülmektedir. Mertekler üzerindeki süslemeler, tahtalar üzerinde bulunan süslemelere göre oldukça basit ve kalitesizdirler. Ayrıca harim içindeki sütunların bazılarının başlıklarında ve konsollarda da, kaba ahşap oyma ve renkli boyama şeklinde süslemeler mevcuttur.

Şekil 5. *Gökçeli Camii batı cephesi*.

Gökçeli Camii'nde herhangi bir inşa veya tamir kitabesi mevcut değildir. Ne yazık ki arşiv taramalarında da bu caminin inşa ve onarımıyla ilgili bir kayda rastlayamadığımızı belirtmek isteriz. Samsun ilini tanıtmak amacıyla hazırlanmış yayınlarda, caminin inşa tarihi M. 1191 ve 1195 olarak verilmektedir.[7] G. Danışman, bu tarihlere itiraz ederek 15. yüzyıla kadar yörenin istikrarsız bir geçmişinin olduğunu ve bu toprakların sık sık el değiştirdiğini hatırlatarak, Gökçeli Camii'nin muhtemelen 15. Yüzyıl başlarında yapılmış olabileceğini belirtmektedir.[8] USA Cornell University'de görevli Dendrokronoloji uzmanı P.I. Kuniholm'un, caminin muhtelif kısımlarından aldığı ahşap örnekler üzerinde yaptığı dendrokronolojik analizler neticesinde ulaştığı sonuçlara göre ise cami, bir bütün olarak M.1206 yılında Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında inşa edilmiştir. Son cemaat mahalli ile revaklar, 1338 yılında onarıma tabi tutulmuştur. Prof. Kuniholm, analizleri sonucunda vardığı bu tespitlerin, tarihî realiteye de uygun düştüğünü belirterek, aynı yılda I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in yöreyi yeniden fethettiğine işaret etmektedir. Kuniholm'un verdiği bu tarih oldukça erken bir zamandır. Türkler'e Anadolu kapılarının 1071'de açıldığını düşünürsek, yaklaşık bir asrı biraz aşkın bir zaman sonra, Karadeniz kıyılarında bir cami inşa edilmiş olmaktadır. Bu hem Anadolu'nun İslamlaşması, hem de ahşap cami mimarimiz açısından önemli ve hayret verici bir durumdur. Türk mimarlık tarihi ve sanat tarihçilerimiz için işin asıl önemli yanı ise, bu inşa tarihiyle Gökçeli Camii, Ülkemiz sınırları içinde ayakta kalabilen en eski ahşap cami olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konunun, sanat tarihçilerinin epey dikkatini ve ilgisini çekeceğini sanıyoruz.

---

[7] Komisyon, *Samsun İl Yıllığı,* Ank.ara 1974, s. 172; Komisyon, *İlimiz Samsun***,** Isparta, 1968, s. 52; İ. Çakan, *Karadeıiz Bölgesi,* Ankara 1994, s. 476

[8] Danışman, s.140

Foto 1. *Gökçeli Camii kuzey (giriş) cephesinden görünüş.*

Foto 2. *Gökçeli Camii kıble cephesinde bulunan havalandırma delikleri.*

Foto 3. *Gökçeli Camii revakı.* ***Foto 4.*** *Gökçeli Camii çatı sistemi.*

Foto 5-6. *Gökçeli Camii tavan süslemelerinden örnekler.*

Değerlendirme ve Sonuç

İncelediğimiz bu camiyi Samsun yöresinde mevcut diğer ahşap camilerle birlikte ele alıp bir değerlendirme yapmak gerekirse şunları söylemek mümkündür. Çarşamba Gökçeli Camii bölgede gelişmiş ahşap cami mimarisinin ilk önemli halkasını teşkil etmekte olup, planlama anlayışı ve formel tasarım bakımından, bölgedeki ahşap cami mimarisinin gelişim sürecinin en önemli ve ilk basamağının temsilcisi gibidir. Gelişim süreci içinde daha eskilerde kalan seyir çizgisini, Çarşamba Gökçeli, Çarşamba Şeyh Habil, Terme Karacalı, Kavak Tatarmuslu, Kavak Dere ve Terme Dağdıralı camilerinde karşımıza çıkan tek katlı, basık, az ışık alan harimin geri planda son cemaat mahalli, yanlarda da revaklarla çevrildiği bir modelin egemen olduğu anlayış oluşturmaktadır.[9] Gelişim sürecinin ilk yarısında yaygın şekilde karşımıza çıkan bu modelden zamanla Kavak Bekdemir, Terme Aşağı Söğütlü, Asarcık Kosaca ve

[9] Can, *Samsun Yöresinde…*, s. 26-52

Salıpazarı Gökçeli camilerinde varlık bulan iki katlı, harimin daha aydınlık olduğu, geri planda son cemaat mahalli ve bazen yan revaklarla kuşatılmış yeni bir model oluşturulmuştur.[10]

Çarşamba Gökçeli Camii'nin temsil ettiği model, son örneğinden geçmişe doğru gidildikçe yaygınlaşırken, Kavak Bekdemir Camii ile çok mükemmel bir tasarım ve form yakalamış olan yeni model, ortaya çıktığı dönemden günümüze yaklaştıkça yaygınlık kazanmaktadır. Her iki modelin Kastamonu ve Sinop bölgelerinde varlık bulduğu ve mimari gelişim bağlamında benzer bir gelişim seyrini takip ettikleri gözlenmektedir[11]. Çarşamba Gökçeli Camii'nde görülen tezyini unsurlar, tasarım ve terkip olarak bazı bakımlardan Selçuklu tezyinat anlayışına yakınlık arzetmekte, buna karşılık Kavak Bekdemir Camii tezyinatı Batı etkilerine maruz kalmış son devir Osmanlı süsleme anlayışından çizgiler sergilemektedir.

Samsun'a ait her iki cami de planlama, strüktür ve iç dış tasarımlarıyla, nefis süslemeleriyle orijinal ahşap iki cami olarak, keşfedilmeyi ve ahşap cami mimarisi tarihimizde hak ettiği yeri almayı beklemektedir.

Kaynakça

CAN, Y., *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler*, İstanbul 2004

_____, "Kastamonu ve Sinop Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Samsun 2003, S. 14-15*, s. 117-134

ÇAKAN, İ., *Karadeıiz Bölgesi*, Ankara 1994

DANIŞMAN, G., "Samsun Yöresi Ahşap Mimarisinin Gelenekselliği-Bafra İkiztepe Arkeolojik Verilerinin Işığında Çarşamba Gökçeli Camii'nin İncelenmesi", *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara 1988, C. I*, s. 135-144

İREN, M., "Trabzon Çaykara Dernek Pazarı Güney Kondu Mahallesi Camii", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi, Ankara 1983, S. 5*, s. 165-174

KARPUZ, H., *Trabzon,* Ankara 1990

_____, *Rize,* Ankara 1991

_____, "Trabzon'un Çaykara İlçesi Köylerinde Bulunan Bazı Camiler", *Vakıflar Dergisi, İstanbul 1990, S. 21*, s. 281-298

_____, "Yok Olmuş Bir Sanat Eserimiz Of Ağaçlı Köyü Camii", *IX. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiri Özetleri, Ankara 1995, C. II*, s. 341-352

KOMİSYON, *İlçemiz Kavak*, Samsun 1995

KOMİSYON, *Samsun İl Yıllığı*, Ankara 1974

KOMİSYON, *İlimiz Samsun*, Isparta 1968

[10] Can, *Samsun Yöresinde…*, s. 52-68
[11] Can, *"Kastamonu ve Sinop Yöresinde…",* s. 118-126

NEMLİOĞLU, C., "Göçeli (Gökçeli) Camii", *1. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri, Konya 2001, C.2*, s. 117-136

ÖZGÜNER, O., *Köyde Mimari, Doğu Karadeniz*, Ankara 1970

ŞAHİN, M.K., "Samsun Çarşamba/Yaycılar Şeyh Habil Köyü Camii", *Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Erzurum C. 4, S. 2*, 2004,s. 15-36.

Foto 7. *Restorasyondan sonra Gökçeli Camii süslemeleri.*

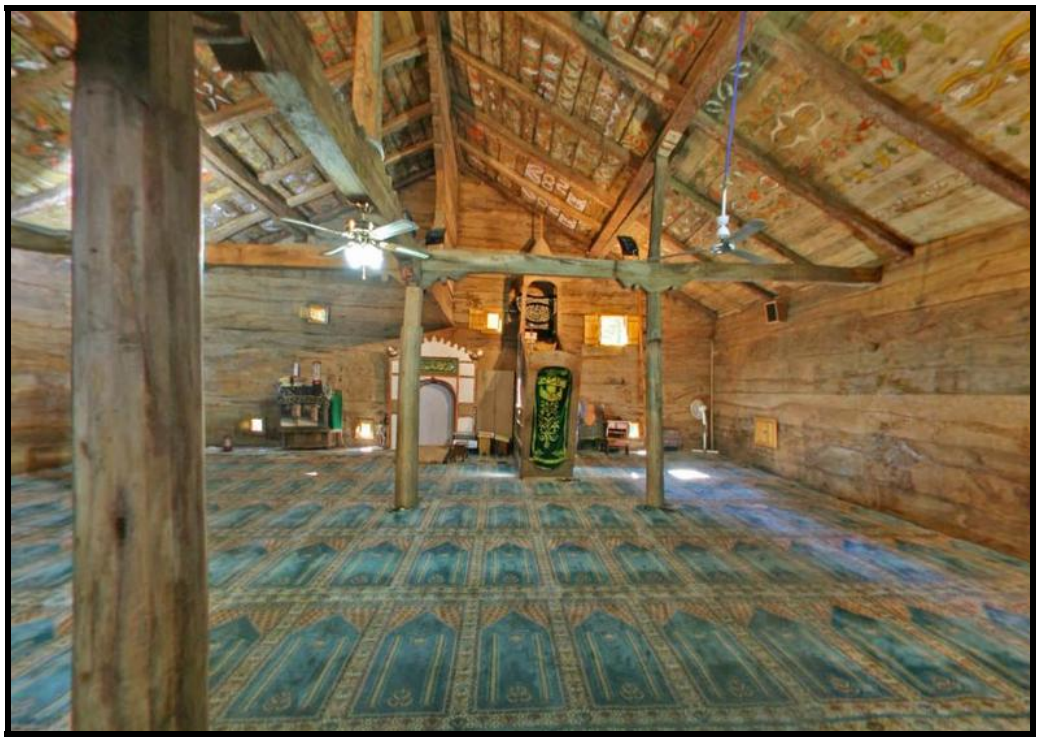

Foto 8. *Göğceli Camii içi (restorasyondan sonra).*

Foto 9. *Göğceli Camii, (restorasyondan sonra).*

ÇARŞAMBA / PAŞAYAZI KÖYÜ CAMİİ

Eyüp NEFES[*]

Giriş

Karadeniz Bölgesi, önemli ölçüde yağış aldığından dolayı oldukça zengin bir bitki örtüsü ile kaplıdır. Türkiye ormanlarının üçte ikisini oluşturan söz konusu ormanlarda kayın, ıhlamur, kestane, gürgen, meşe, köknar, sarıçam, karaçam, ladin, kızılağaç, akçaağaç gibi zengin bir ağaç çeşitliliği bulunur[1]. Ağacın bol bulunmasından kaynaklanan malzeme temini kolaylığı nedeniyle ahşabın, mimaride olduğu kadar seranderlerde, köprülerde, teknelerde, iç mimaride ve çeşitli el sanatlarında kullanıldığı bilinmektedir[2].

Mevcut yayınlardan anlaşıldığına göre bölgede, ahşap malzeme kullanılarak inşa edilen yapı grubu arasında ahşap camiler önemli bir yer tutmaktadır[3]. Yine bu

---

[*] *Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.*

[1] Selami Gözenç, *Türkiye'nin Doğal Bitki Örtüsü ve Hayvan Toplulukları*, (http://www.aof.anadolu.edu.tr/kitap/pdf),Eskişehir, 1998, s. 48.

[2] Sivil mimari ile ilgili bkz. Bülent Çetinor, "Doğu Karadeniz ve Evleri", *İlgi*, S. 44, İstanbul, 1986, ss. 15-22; Erdem Yücel, "Trabzon'un Ev ve Konakları", *Kültür ve Sanat***,** S. 5, Ankara, 1990, ss. 34-39; H. Karpuz, "Geleneksel Trabzon Evleri", *Kültür ve Sanat***,** S. 18, Ankara, 1993, ss. 19, 22; Özlem Ataoğuz, "Kastamonu'nun Tarihi Evlerinden Örnekler", *Kültür ve Sanat***,** S. 27, Ankara, 1995, ss. 40-43; Özdemir Tan, "Kastamonu Köylerinde Geleneksel Mimari", *Kültür ve Sanat***,** S. 27, Ankara, 1995, ss. 60-62; Necati Demir, "Ordu ve Yöresinde Serendiler", *Kültür ve Sanat***,** S. 36, Ankara, 1997, ss. 42-45; Suat İskender, "Trabzon'un Vakfıkebir İlçesinde Geleneksel Ahşap Mimari İçin Bir Örnek Refik Komut Seranderindeki Mimari Süsleme", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi,* S. 14, İstanbul, 1997-98, s. 16; Şengül Öymen Gür, *Doğu Karadeniz Örneğinde Konut Kültürü,* İstanbul, 2000; Batı Karadeniz Bölgesi'nde bazı yapılarda görülen kilitlerin bile ahşap malzemeyle mamul olması ilgi çekicidir. Bkz. Nail Tan, "Batı Karadeniz Bölgesinde Ahşap Kapı Kilitleri", *Kültür ve Sanat*, S. 34, Ankara, 1997, ss. 35-37.

[3] Karadeniz sahil şeridinde inşa edilen ahşap camiler için şu eserlere bakılabilir: Artvin'deki ahşap eserler için bkz. O. Aytekin, *Ortaçağ'dan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Mimari Eserler*, Ankara, 1999, ss. 160, 169; Rize'deki benzer eserler için bkz. H. Karpuz, "Rize Çayeli Ormancık Köyü Camii", *S. Ü. Selçuklu Araştırma Merkezi Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı*, Konya, 1993, ss. 253-262; *Rize*, Ankara, 1992; Trabzon'daki eserler için bkz. H. Karpuz, "Trabzon'un Çaykara İlçesi Köylerinde Bulunan Bazı Camiler", *Vakıflar Dergisi*, S. XXI, Ankara, 1990, ss. 281-298; Giresun yöresindeki ahşap camiler için bkz. Eyüp Nefes, "Giresun'da Yeni Tespit Edilen Bir Ahşap Camii, Çaldağ Beldesi Melikli Mahallesi Tahtalı Camii", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi***,** Samsun, 2009, ss. 187-209, http://www.dinbilimleri. com/dergi/cilt9/sayi3/09030359.pdf; Ordu yöresi ahşap eserleri için bkz. A. A. Bayhan, "Ordu/İkizce'den Bir Ahşap Camii: Laleli (Eski) Camii", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 14, Erzurum, 2005, ss. 1-22; "Ordu'da Yeni Tespit Edilen Camiler", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi,* S. 16, Erzurum, 2006, ss. 33-48; "Ordu'dan Bazı Tarihi Ahşap (Çantı) Camiler", http://www. sosyalarastirmalar. com/cilt2/ sayi7pdf/ bayhan_ ahmet_ali. pdf; Samsun'daki Ahşap Camiler için Bkz. H. H. Günhan Danışman, "Samsun Yöresi Ahşap Mimarisinin Gelenekselliği – Bafra, İkiztepe Arkeolojik Verilerinin ışığında Çarşamba Gölçeli

yayınların işaret ettiği üzere Samsun ve çevresindeki ahşap camilerin tarihi eskidir. Zira dendrokronoloji uzmanı P.İ. Kuniholm'un Karadeniz Bölgesi'ndeki ahşap camilerden numuneler almak suretiyle ağaç halkalarından tarihlendirme metoduyla[4] elde ettiği sonuçlara göre Çarşamba/Gökçeli Camii 1206, Yaycılar Köyü Şeyhhabil Camii ise 1211 yılında inşa edilmiş olmalıdır[5]. Bu tespitle birlikte söz konusu iki yapı halen Anadolu'nun mevcut en eski ahşap camileri konumunu kazanmaktadır. 1071 yılında kazanılan Malazgirt Savaşı'nın Türklere Anadolu'nın kapılarını açtığı düşünülürse 100 küsür yıl sonra Samsun/Çarşamba'da tamamen ahşap, çivisiz ve çantı tekniğinde inşa edilmiş camilerle karşılaşıyor olmamız oldukça dikkat çekicidir.

Camii'nin İncelenmesi", *IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. 1, Ankara, 1998, ss. 135-144; Y. Can, *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler*, İstanbul, 2004; "Samsun'da Bulunan İki Önemli Ahşap Eser Gökçeli ve Bekdemir Camileri", *Geçmişten Geleceğe Samsun 2. Kitap*, Samsun, 2007, ss. 509-527; C. Nemlioğlu, "Göçeli (Gökçeli) Camii", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler,* C.II, Konya, 2001, ss. 117, 136; Emine Yılmaz, "Tacüddinoğulları Beyliği'nden Günümüze Açılan Pencere Ordu Köyü", *Barış Gazetesi***,** Samsun, 2001, s. 2; M. K. Şahin, "Samsun-Çarşamba/Yaycılar Köyü-Şehyhabil Köyü Camii", *Atatürk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* C. 4, S. 2, Erzurum, 2004, ss. 15-36; M.S. Bayraktar, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*, Atatürk Üniversitesi S.B.E., yayınlanmamış doktora tezi, Erzurum, 2005; "Samsun'da Türk Mimarisinin Gelişimi", *Geçmişten Geleceğe Samsun 1. Kitap,* Samsun, 2006, ss. 399-425; "Samsun Çarşamba'da Taceddinoğulları ve Osmanlı Dönemine Ait İki Ahşap Eser; Ordu ve Porsuk Köyü Camileri", *Geçmişten Geleceğe Samsun 2. Kitap*, Samsun, 2007, ss. 529-557; "Samsun'da Anadolu Selçuklu ve İlhanlı döneminden kalan tarihi yapılar", *http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi7pdf/bayraktar_sa mi* ss. 85-118; E. Emine Naza Dönmez, *Wooden Mosques of the Samsun Region, Turkey from the Past to the Present***,** England, 2008; Kastamonu ve Sinop yöresindeki ahşap camiler için bkz. Y. Can, "Kastamonu ve Sinop Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler", *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 14-15, Samsun, 2003, ss. 117-134; Batı Karadeniz'deki ahşap camiler için bkz. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri (Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler, Hüdavendigar ve Yıldırım Beyazıt 630-805 (1230-1402) I,* İstanbul, 1989, ss. 120-133.

[4] Bu yöntemle, belli bir iklim çevresinde yetişen ağaçların yıllık halkalarının dönüşümlü karşılaştırılması ve yıldan yıla büyümenin profilinin çıkarılması için elde edilen bilgilerin karşılaştırılması sonucuyla tarihlendirme yapılır. Söz konusu yöntemle yapının inşa edildiği tarih bulunabileceği gibi ağacın kesildiği yıl bile hesaplanabilir. Bkz. Bayhan, "Ordu'dan bazı …", s. 59.

[5] P. I. Kuniholm, "A 1503- Year Chronology For The Bronze And Iran Ages: 1990-1991 Progrest Report of The Aegean Dendrochronology Project", *VII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1992, s. 127; "Aegean Dendrochronoloji Project: 1993-1994", *XI. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1996, s. 183. Yöredeki ahşap camilerle ilgili çalışmalarda Kuniholm'un verdiği bu bilgiden hareketle yapının 1206 yılında yapıldığı kabul görmektedir. Bkz. Can, *a.g.e.,* s. 26; Nemlioğlu, *a.g.m*., s. 118; Bayraktar, *Samsun ve İlçelerinde* **…,** s. 23; Dönmez*, a.g.e*., s. 14.

Samsun yöresindeki ahşap camilerle ilgili yayınlarda son yıllarda bir artış söz konusudur. Bunda yöredeki ahşap eserlerin miktarı[6] kadar camilerin inşa tarihlerinin erken devirlere kadar ulaştığının tespiti de etkili olmuş gözükmektedir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda Selçuklu ve Osmanlı dönemine ait toplam 20 ahşap cami tespit edilebilmiştir[7].

Yakın tarihlerde, Samsun yöresinde inşa edilmiş olan son dönem ahşap camiler[8] konusunda araştırma yaparken, henüz hiçbir yayında ele alınmamış dört tane daha Osmanlı dönemine ait ahşap cami tespit ettik. Bunlardan Tiryakioğlu Köyü Camii'ni yayına hazır hale getirerek fakülte dergisine sunduk. Ustacalı Köyü Camii ve Kocakavak Köyü Camii ile ilgili çalışmalarımız halen devam etmektedir. Biz bu tebliğimizde yeni tespit ettiğimiz fakat henüz hiçbir yayında yayımlanmamış olan Paşayazı (Cicilli) Köyü Camii'ni ele alacağız. Sadece bu camiyi böylesi bir sempozyumda ele almamızın en büyük nedeni, sözü edilen caminin yıkılmak üzere olmasıdır. Umarım, bu tebliğimiz yetkililerin ilgisini çeker ve Paşayazı Camii ile ilgili, vakit çok geç olmadan, bir takım tedbirler düşünülür.

Paşayazı Köyü Camii[9]

Paşayazı Köyü'ne, Çarşamba ilçe merkezinden deniz istikametine yaklaşık 15 km.'lik asfalt bir yol vasıtasıyla ulaşılmaktadır *(Şekil 1).* İncelediğimiz ahşap cami, Yeşilırmak'ın kıyısında, eski bir mezarlık içinde inşa edilmiştir *(Foto 1, 2, 3, 4).* Caminin doğusunda yer alan girişin sağındaki ahşap perdeler üzerine kazılan "Bu cami-i şerifin yapılışı 15 Câ sene 1324" yazısı, caminin inşa tarihini H. 15 Cemaziye'l-ahir 1324 (M. 6 Ağustos 1906) olarak belirtmektedir.

Paşayazı Köyü Camii, halen metruk halde olup, yıkılma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Özellikle kaçak definecilerin harim altında yaptıkları kazılar sırasında caminin temelini oluşturan kirişleri kesmeleri nedeniyle cami, hafif batı yönüne doğru kaymış ve yapı içindeki mahfili taşıyan direkler eğilmiş olup bunun sonucunda batı cephedeki perdeler kısmen çivilendikleri yerlerden çıkmıştır *(Foto 5, 6, 7).* Öyle anlaşılıyor ki zemindeki kirişlere ilave sağlamlaştırıcı ek tedbirler düşünülüp direkler doğrultulmazsa çok yakın bir zamanda cami tamamen yıkılacaktır. Dolayısıyla

---

[6] Bayraktar, Samsun çevresinde orman bulunan hemen her köyde eskiden ahşap bir cami olduğu izlenimi edindiğini ifade etmektedir. 1884'de kâgir olarak inşa edilmeden önce Samsun merkezdeki şehrin ulu camisinin de ahşap malzemeden mamul olması şehrin ahşap cami inşası bakımından kıyaslanamayacak bir zenginliğe sahip olduğunun önemli göstergelerinden olmalıdır. Çalışmalarımız sonunda Bayraktar'ın kanaatine katıldığımızı ifade etmeliyim. Bayraktar, *a.g.t.,* s. 381.

[7] Can*, a.g.e.;* Bayraktar, a.g.e.

[8] Eyüp Nefes, *Samsun Yöresindeki Son Dönem Ahşap Camiler*, Samsun, 2009.

[9] Camii, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 721-05/05/2006 nolu kararıyla tescil edilmiştir. Bkz. Anonim, *Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri 2009,* Samsun, 2009, s. 357.

ilgililerin dikkatini, Paşayazı Köyü'nde kültürel miras olarak günümüze ulaşabilmeyi başarabilmiş fakat yıkılmak üzere olan bu camiye çekmek istiyoruz.

Tamamen ahşap malzemeyle mamul yapı, bütünüyle çantı[10] (yığma) tekniğinde inşa edilmiş olup içten kubbeli düz tavan, dıştan alaturka tipi kiremitlerle kaplanmış olup dört omuz kırma çatı ile örtülüdür. Yapının saçakları duvardan yaklaşık 80 cm dışa taşkındır. Cami, taban kısmına konan iri taşlar üzerine bindirilmiş ahşap kalaslar üzerine bina edilmiştir. İki katlı cephe düzeni görünümünde inşa edilen yapının doğusunda revak bulunmakta olup son cemaat yeri ve minaresi yoktur.

Yapıyı oluşturan meşe[11] ağacından mamul ahşap perdeler, 4 ile 4,30 cm kalınlığında ve 20 ile 37 cm arasında değişen genişliklere sahiptir. Yapı, her bir katta, 7-8 sıra ahşap perde ve arada yapıyı enlemesine dolanan bir kat kirişi ile oluşturulmuştur. Kavilalarla[12] esnemeleri engellenen perdeler, köşelerde kurtboğazı geçme tekniği ile birbirlerine bağlanmıştır. Perde boyları bir uçtan diğer uca yetişmediğinden, aralara, iki kanallı çalma boğaz geçme ile perdeleri birbirine bağlayan, dikmeler yerleştirilmiştir.

Yapının giriş kapısının da bulunduğu, doğu cephesinde bir revak[13] göze çarpmaktadır *(Foto 8).* Revak kısmın üstü, mahfil katının revak boyunca genişletilmesiyle örtülmüştür ki bu şekildeki bir uygulama bölgedeki ahşap camiler arasında tek örnek olarak dikkatimizi çekmiştir. Mahfil katının söz konusu çıkıntısına alttan kare kesitli basit altı ahşap direk destek vermektedir.

9,95 x 7,65 m ölçülerinde dikine dikdörtgen planlı camiye, doğu cephedeki revaklı kısmın kuzey cepheye yakın yerinde bulunan iki kanatlı ahşap bir kapı ile girilmektedir. Harimin içi, doğu ve güney cephede alt ve üst katlarda ikişer, kuzey ve batı cephelerde üst katta birer pencere olmak üzere toplam 10 pencere ile aydınlatılmaktadır. İçten ve dıştan düzgün ahşap çerçeve içine alınan dikine

---

[10] Çantı, yontulmamış ya da kereste haline getirilmiş uzun ahşap perdelerin geçmeler aracılığıyla birbiri üstüne oturtulması (yığma olarak) tekniğiyle oluşturulan bir yapım tekniğidir. Bu yapım tekniğinde genellikle köşelere gelen uçlar oyulur ve bu suretle ahşap perdeler birbirine geçmelerle köşelerde bağlanır. Ormanlık alanın bol olduğu Türkiye de dâhil hemen her ülkede görülen bu yapım tekniği ülkemizde daha çok Karadeniz bölgesindeki yapılarda görülür. C. E. Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 1983, s. 368; M. Sözen-U. Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1992, s. 56; Anonim, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 1997, s. 386.

[11] Yöre halkı meşe ağacına pelit ismini vermektedir.

[12] Ahşap parçaları birbirine bağlamak için kullanılan tahta çivi. Sözen –Tanyeli, a.g.e., s. 126.

[13] Terme Yeni Karacalı Camii'nin doğusunda bu şekilde tek bir revak bulunmaktadır. Bkz. Nefes, *a.g.e.,* s. 101. Bayraktar, birkaç camide görülen revağın doğuda yer almasını, güneş ışığından istifade imkanı olarak değerlendirmektedir. Ayrıca sayıca az olmasına rağmen benzer uygulamalara Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki camilerde de rastlanılmaktadır. Bayraktar, *a.g.t.,* s. 324.

dikdörtgen açıklıklı ve giyotin kanatlı pencereler, dıştan yatay çubukluklu demir şebekelerle muhafaza altına alınmıştır. Alt kat pencereleri ayrıca ikili pencere kanatları ile donatılmıştır. Pencere sayısının yeterli olmasından dolayı harimin içi aydınlık sayılabilir.

Kıble duvarının ortasında, güney cephedeki iki pencerenin arasında görülen mihrap, harime hafif çıkıntı yapan yarım yuvarlak niş formundadır. Dikine çakılmış ince tahtalardan oluşturulan mihrabın tac kısmı, halen renkleri solmuş, kalem işleriyle oluşturulmuş üçlü baklava dizisi ile bezelidir. Mihrabın sağında yer alan mahfil koluna yaslı minber, yapıyla uyumlu sayılabilecek sade bir unsurdur. Minber kapı tacındaki kalemişi süslemeler de oldukça solgundur. Yine de fark edilebilen süslemeler arasında, iki yanda servi ağacı göze çarpmaktadır. Kalan boşluklar ise, taşra üslubunda düzenlenmiş baklava dilimleri, şematik eğriler ve damlalar ile dolguludur. Kenarları dilimlerle hareketlendirilmiş tacın tam ortasında ise iri bir çarkıfelek motifi göze çarpmaktadır *(Foto 9, 10).*

U şeklinde harimi dolanan kadınlar mahfilinin tasarımı ilginçtir. Mahfilin batı koluna, kıbleye dikey yerleştirilmiş, yaklaşık 10x10 cm ölçülerinde üç adet kare kesitli ahşap direk destek vermektedir. Mahfilin kuzeyine ise kıbleye paralel dört direk destek vermektedir. Harimin batı yönüne doğru kaymasından dolayı halen eğik duran direklerin profilli başlıkları oldukça sade tutulmuştur. Batıdaki kol ise mahfilin doğu istikametinde genişletilmesiyle oluşturulmuş olduğundan bu kısım, alt kat cephe duvarlarına dayanmaktadır *(Foto 11).*

Kadınlar mahfiline, harimin kuzey-doğu köşesinde yer alan iskele biçimli oldukça basit bir merdivenle çıkılmaktadır. Mahfilin batı koluna destek veren ahşap direkler, şakuli hizada mahfil katında da devam ederek tavana destek verirken, mahfilin kuzeyindeki tavana destek veren direkler, alt kat direklerin şakuli hizasında değildir. Kıble aksında mahfilin kuzeyinde dikdörtgen bir çıkıntısı olan mahfilin korkulukları ince çıtaların çakılmasıyla oluşturulmuş olup oldukça sade tutulmuştur. Mahfilin güneyinde kıble duvarı boyunca uzanan ve süsleme amaçlı yapıldığını düşündüğümüz dar, balkonumsu kısım ise mahfilin kollarına bitişmektedir.

Harimin düz ahşap tavanı ortasında, dışarıdan belli olmayacak biçimde çatı arasına gizlenmiş, yaklaşık 3 m çapında süsleme amaçlı yapılmış ahşap bir kubbe bulunmaktadır *(Foto 12).* Oldukça sade tutulan kubbe, çoğu merkezden eteğe çakılan dışa kavisli tahtalarla oluşturulmuştur. Kubbeyi oluşturan kimi çıtaların farklı olmasından dolayı ahşap tavanın yakın zamanlarda onarım gördüğü anlaşılmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

İncelemiş olduğumuz Paşayazı Köyü Camii, eski bir mezarlık içinde inşa edilmiştir. Bölgede inşa edilen pek çok caminin konumlarını dikkate aldığımızda bu

uygulamanın, istisnaları olmakla beraber genel bir kabul gördüğünü söyleyebiliriz[14]. Söz konusu camilerin yerleşim birimlerinden uzakta, birkaç köyün ortaklaşa kullandıkları bir konumda inşa edilmelerini Cuma Camii[15] olarak düzenlenmiş olmalarıyla izah edebiliyoruz. Ahşap camilerle ilgili ilk araştırıcılardan olan ve tespit ettiği camileri "Cantı Camiler" başlığıyla inceleyen Ayverdi, Batı Karadeniz bölgesindeki pek çok çantı caminin de birkaç köyün ortaklaşa kullandıkları Cuma Camii olarak inşa edildiklerini ifade etmektedir[16].

Samsun yöresi ahşap camileri, Y. Can'ın ilgili araştırmasında plan bakımından iki gruba ayrılmıştır[17]. Bu sınıflamaya göre, birinci grubu oluşturan ve nispeten daha eski tarihli camilerde, derinlemesine bir harim, harimi iki yandan kuşatan revaklar ve yapının önünde yer alan son cemaat mahalli görülmektedir[18]. İkinci gruptaki camiler

---

[14] Çarşamba/Gökçeli Camii, Şeyhhabil Camii, Porsuk Köyü Camii, Kavak /Bekdemir Camii, Terme/Karacalı Camii, Tatarmuslu Camii, Dere Camii, Dağdıralı Camii, Aşağı Söğütlü Camii, Ondokuz Mayıs/Engiz Camii, Asarcık/Koşaca Camii, Salıpazarı/Gökçeli Camii, Ordu, Kumru/Şenyurt Köyü Camii, İkizce/Laleli Camii, Çaybaşı/Eski Asak Camii, Kumru/Şenyurt Köyü Eski Camii, Perşembe /Soğukpınar Köyü Hatipli Mahallesi Camii, Ünye/Tekkiraz Kabadirek Camii, Akkuş/Çaldere Köyü Camii, Giresun, Çaldağ/Melikli Mahallesi Tahtalı Camii, Kastamonu, Tosya/ Geyikli Camii, Çatalzeytin/Çağlar Köyü Merkez Camii, Alaçam/Aşağıkoçlu Köyü Eski Camii, Çarşamba/ Muslubey Köyü Mezarlık Camii, Aşağıkavacık Köyü Cuma Camii, Musçalı Köyü Eski Camii, Salıpazarı /Yeşil Köyü Kayadibi (Albak) Mahallesi Camii, Esatçiftliği Köyü Çatak Mahallesi Camii, Merkez Yavaşbey Camii, Karadere Köyü Camii, Karaman Köyü Camii, Alanköyü Camii, Esenli Mahallesi Cuma Camii, Yenidoğan Köyü Camii, Tekkeköy/Güzelyurt Köyü Eski Camii, Sarıyurt Köyü Eski Camii, Ayvacık/Ardıç Köyü Camii'leri mezarlık içinde inşa edilmiştir. Bkz. Can, *Samsun Yöresinde* **….**, s. 15, 26, 34, 42, 46, 49, 52, 57, 60, 63, 66; " Kastamonu ve …", s. 119, 121; Bayraktar, "Samsun Çarşamba'da ….", s. 539; Bayhan, "Ordu'da …", s. 37; Bayhan, "Ordu/İkizce'den …", s. 6, Bayhan, "Ordu'dan Bazı …", s. 66, 68, 69, 69, 71; Nefes, *a.g.m.,* s. 190; Nefes, **a.g.e.**, s. 18, 21, 31, 34, 37, 49, 55, 61, 67, 70, 72, 78, 82, 84, 87.

[15] İslam'ın ilk yıllarında bir şehirde sadece tek bir yerde Cuma Namazı kılınmaktaydı. Cuma Namazı kılınan bu camilere "Mescidi'l-Cuma" (Cuma Mescidi, Cuma Camii), Cuma namazının kılınmadığı, yalnızca vakit namazlarının kılındığı camilere de mescid deniliyordu. Günümüzde de Cuma namazlarının kılındığı camilere kısaca camii, Cuma namazlarının kılınmadığı camilere de mescit denilmektedir. Zamanla artan ihtiyaca binaen yerleşim birimlerinde birden çok camide Cuma namazı kılınabileceği fetvası verilmiştir. Fakat yine de sadece bir yerde Cuma namazının kılınması tavsiyesi edildiğinden, bu şekilde bir kaç yerleşim biriminin ortaklaşa kullandıkları Cuma camilerinin inşa edilmesi teşvik edilmiştir. Nusret Çam, "İslam'da Bazı Fıkhi Meselelerin ve Mezheplerin Türk Cami Mimarisine Etkisi", *Vakıflar Dergisi*, İstanbul, 1990, Sayı 21, s. 377, 378; Can, "İlk İslam Şehirlerinin İki Önemli Unsuru: Cuma Mescidi-Daru'l-Imara İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme**"**, *OMU İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun, 1996, S. 8, s. 123, 124; M. Fatsa, *Giresun Yöresinde Osmanlı Vakıfları ve Vakıf Eserleri,* Giresun, 2008, s. 19.

[16] Ayveri, *a.g.e.,* s. 122,

[17] Can, *a.g.e.,* s. 70;

[18] Çarşamba/Gökçeli Camii, Çarşamba/Yaycılar Köyü Şeyhhabil Camii, Ordu Köyü Camii, Porsuk Köyü Camii, Kavak/Bekdemir Köyü Camii, Terme/Karacalı Köyü Camii, Ondokuz Mayıs Engiz Camii, Asarcık/Akyazı Köyü Gökgöl Camii, Asarcık/Kılavuzlu Köyü Camii, Asarcık/Alan Köyü

ise, genellikle revaksız olup bir harim ve önünde yer alan son cemaat mahallinden ibarettir[19]. S. Bayraktar da söz konusu yapıları iki gruba ayırmakla birlikte, biraz ayrıntıya girerek, iki grup arasında bir çok farkın bulunduğunu ifade eder. Şöyle ki; birinci grubu oluşturan yapılarda, kaba bir işçiliğin ürünü olarak kapalı bir cephe düzeni hâkimdir[20]. Genellikle dikine dikdörtgen planlı inşa edilmiş bu yapılar, dıştan üç omuz kırma çatı, içten ise bakkal tavan ile örtülüdür. Bu grubun abidevi tesir uyandıran örnekleri bulunmasına rağmen genellikle tek katlı ve basık görünümlüdürler. İkinci grubu oluşturan yapılarda ise, ince işçilikle birlikte yüksek ve ferah bir cephe düzeni hâkimdir. Yapılar çoğunlukla dıştan dört omuz kırma çatı, içten düz ahşap tavan ile örtülüdür. Bu grubu oluşturan camiler genellikle küçük boyutlu olmasına rağmen yapılarda, kat kirişleri ve duvarlardaki dikmelerle belirginleşen iki katlı ve büyük ölçüde simetrik pencere düzeniyle desteklenen hareketli bir cephe tasarımı söz konudur. Paşayazı Köyü Camii, yukarıda ifade ettiğimiz sınıflamada ikinci grup camilerle benzeşmektedir. Yalnız bu camilerin daha sade bir örneği olarak görülebilir.

Yörede iki katlı cephe düzeninde inşa edilen çoğu camide mahfil U şeklindedir[21]. Paşayazı Köyü Camii'nde harime U şeklinde yerleştirilmiş olan kadınlar mahfili bu yönüyle yöredeki uygulamalara benzeşmektedir. Fakat diğer ahşap

---

Camii'lerinin revakları yapıyı U şeklinde dolanmaktadır. Bkz. Can, *a.g.e.,* s. 20, 31, 35, 44, 61; Bayraktar, *a.g.t.,* s. 25, 31, 39, 62, 87, 90, 97, 99, 100, 102, 127.

[19] Terme Aşağısöğütlü Camii, Kavak/Çakallı Camii, Salıpazarı Gökçeli Camii'nde ise revak bulunmamaktadır. Bkz. Can, *a.g.e.,* s. 71.

[20] Bayraktar*, a.g.t.,* s. 323-326; "Samsun'da …", s. 407-409.

[21] Samsun yöresinde inşa edilen camilerde mahfil genellikle U şeklindedir. Çarşamba/Ordu Köyü Camii, Porsuk Köyü Camii, Kavak Bekdemir Camii, Asarcık/Kılavuzlu Köyü Camii, Koşaca Camii, Salıpazarı/ Gökçeli Camii, Terme Aşağısöğütlü Camii'lerinde mahfil U şeklindedir. Bkz. Can, *a.g.e.,* s. 35, 63, 68, 58; Bayraktar, *a.g.t.,* s. 40, 63, 101, 130.; Salıpazarı/Muslubey Köyü Mezarlık Camii, Konakören Köyü Bakacak Mahallesi Camii, Esatçiftliği Köyü Çatak Mahallesi Camii, Muslubey Köyü Bayramyurt Mahallesi Camii, Biçme Köyü Aşağı Mahalle Tahta Camii, Güzelvatan Köyü Merkez Camii, Konakören Köyü Merkez Camii, Merkez Yavaşbey Camii, Kızılot Köyü Merkez Camii, Karadere Köyü Camii, Karaman Köyü Camii, Yeşil Köyü Camii, Alanköy Camii, Yenidoğan Köyü Camii, Çarşamba/ Aşağıkavacık Köyü Cuma Camii, Tekkeköy/Güzelyurt Köyü Eski Camii, Sarıyurt Köyü Eski Camii, Ayvacık/Gülpınar (Balavur) Merkez Camii, Ardıç Köyü Camii, Terice Köyü Merkez Camii, Karşı Döngel Köyü Camii'lerinin mahfilleri U şeklinde planda yerini almıştır: bkz. Nefes, *a.g.e.,* s. 21, 38, 31, 37, 40, 43, 46, 49, 52, 55, 58, 61, 64, 70, 72, 75, 78, 84, 87, 89, 93; yöreye yakın bölgelerdeki camilerde görülen mahfillerde genellikle aynı şekildedir. Ordu/İkizce Laleli Eski Camii, Çaybaşı/Yeni Cuma Camii, Çayır Camii, Kargalı Camii, Eski Asak Camii, Kumru Şenyurt Köyü Camii, Perşembe Soğukpınar Köyü Hatipli Mahallesi Camii, Akkuş Çaldere Camii[21], Trabzon/ Uzungöl Filak Mahallesi Camii, Taşören Köyü Camii, Uzuntarla Camii, Çaykara Çambaşı Köyü Düz Mahalle Camii, Rize/Çayeli Ormancık Köyü Camii, Katamonu/ Çatalzeytin Çağlar Köyü Merkez Camii'lerindeki mahfiller U şeklindedir. Bayhan, "Ordu'dan Bazı…" s. 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 71; Karpuz "Trabzon'un …", s. 292, 297, 298; Karpuz, "Rize Çayeli …" s. 255; Can, "Kastamonu ve Sinop…"; s. 121.

camilerde mahfillerin kolları genellikle harim içinde direkle taşınmasına rağmen Paşayazı Köyü Camii'nde mahfilin doğu kolu, alt katın doğu cephesine yaslanmakta ve doğu cephedeki revak boyunca genişletilmesiyle mahfil kolu elde edilmektedir ki mevcut ahşap camiler arasında bu tasarım bir farklılık olarak belirmektedir.

Paşayazı Köyü Camii süsleme açısından oldukça fakirdir. Süsleme olarak sadece mihrap ve minber kapı taclarında, kısmen silinmiş, kalemişi süslemeler görünmektedir. Süslemeler arasında selvi ağacı ve çarkıfelek motifi fark edilebilmektedir.

Şimdiye kadar hiçbir yayında tanıtılmamış olan Paşayazı Köyü Camii'nin onarılması ve kurtarılması ile ilgili şu teklifleri yapabiliriz. Kaçak define avcıları tarafından kesilen yapının taban kirişleri arasındaki bağlantı yeniden sağlanmalıdır. Yapı içindeki direklerin düzeltilmesi ile cami tekrar düzgün hale gelebilir. Ayrıca caminin batı yöne yaslanması nedeniyle açılan perdeler yeniden yerlerine çivilenmelidir. Bundan başka yapının ağır olan alaturka kiremitleri kaldırılarak tavan daha hafif örtü malzemeleriyle örtülmelidir. Zira, tavanı kiremitle örtülü, Tekkeköy Sarıyurt Köyü Eski Camii'ndeki tavana destek veren merteklerin zamanla çürümeye başlaması nedeniyle tavan göçme tehlikesiyle karşı karşıyadır[22]. Son olarak yapının çevre düzenlemesi yapılarak Paşayazı Köyü Camii kültürümüze yeniden kazandırılmalıdır.

Kaynakça

ANONİM, *Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri 2009,* Samsun, 2009.

ANONİM, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C. 1,* İstanbul, 1997.

Arseven, C. E., *Sanat Ansiklopedisi, C. 1,* İstanbul, 1983.

ATAOĞUZ, Özlem, "Kastamonu'nun Tarihi Evlerinden Örnekler", *Kültür ve Sanat, S. 27,* Ankara, 1995, ss. 40-43.

AYTEKİN, O., *Ortaçağ'dan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Mimari Eserler,* Ankara, 1999, ss. 160, 169.

AYVERDİ, E. Hakkı, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri (Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler, Hüdavendigar ve Yıldırım Beyazıt 630-805 (1230-1402) I,* İst., 1989, ss. 120.

BAYHAN, A. A., "Ordu/İkizce'den Bir Ahşap Camii: Laleli (Eski) Camii", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S. 14,* Erzurum, 2005, ss. 1-22.

BAYHAN, A. A., "Ordu'da Yeni Tespit Edilen Camiler", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S. 16,* Erzurum, 2006, ss. 33-48.

[22] Nefes, *a.g.e.,* ss. 55-58.

BAYHAN, A. A., "Ordu'dan Bazı Tarihi Ahşap (Çantı) Camiler", *http:// www.sosyalaras-tirmalar. com/cilt2/sayi7pdf/Bayhan _ahmet _ali. pdf.*

BAYRAKTAR, M. Sami, "Samsun Çarşamba'da Taceddinoğulları ve Osmanlı Dönemine Ait İki Ahşap Eser; Ordu ve Porsuk Köyü Camileri", *Geçmişten Geleceğe Samsun 2. Kitap,* Samsun, 2007, ss. 529-557.

BAYRAKTAR, M. Sami, "Samsun'da Anadolu Selçuklu ve İlhanlı döneminden kalan tarihi yapılar", *http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi7* ss. 85-118.

BAYRAKTAR, M. Sami, "Samsun'da Türk Mimarisinin Gelişimi", *Geçmişten Geleceğe Samsun 1. Kitap,* Samsun, 2006, ss. 399-425.

BAYRAKTAR, M. Sami, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri,* Atatürk Üniversitesi S.B.E., yayınlanmamış doktora tezi, Erzurum, 2005.

CAN, Yılmaz, "İlk İslam Şehirlerinin İki Önemli Unsuru: Cuma Mescidi-Daru'l-Imara İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *OMU İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 8,* Samsun, 1996, ss. 123-140.

CAN, Yılmaz, "Kastamonu ve Sinop Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler", *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 14-15,* Samsun, 2003, ss. 117-134.

CAN, Yılmaz, *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler,* İstanbul, 2004.

CAN, Yılmaz, "Samsun'da Bulunan İki Önemli Ahşap Eser Gökçeli ve Bekdemir Camileri", *Geçmişten Geleceğe Samsun 2. Kitap,* Samsun, 2007, ss. 509-527.

ÇAM, Nusret, "İslam'da Bazı Fıkhi Meselelerin ve Mezheplerin Türk Cami Mimarisine Etkisi", *Vakıflar Dergisi, Sayı 21,* İstanbul, 1990, ss. 375-394.

ÇETİNOR, Bülent, "Doğu Karadeniz ve Evleri", *İlgi, S. 44,* İstanbul, 1986, ss. 15-22.

DANIŞMAN, H. H. Günhan, "Samsun Yöresi Ahşap Mimarisinin Gelenekselliği – Bafra, İkiztepe Arkeolojik Verilerinin ışığında Çarşamba Gölçeli Camii'nin İncelenmesi", *IX. Türk Tarih Kongresi Bild., C. 1,* Ankara, 1998, ss. 135-144.

DEMİR, Necati "Ordu ve Yöresinde Serendiler", *Kültür ve Sanat, S. 36,* Ankara, 1997, ss. 42-45.

DÖNMEZ, E. Emine Naza *Wooden Mosques of the Samsun Region, Turkey from the Past to the Present*, England, 2008.

FATSA, Mehmet, *Giresun Yöresinde Osmanlı Vakıfları ve Vakıf Eserleri,* Giresun, 2008.

GÖZENÇ, Selami, *Türkiye'nin Doğal Bitki Örtüsü ve Hayvan Toplulukları*,(http://www. aof.anadolu.edu.tr/kitap/IOLTP/2291/unite05 .pdf), Eskişehir, 1998.

GÜR, Ş. Öymen, *Doğu Karadeniz Örneğinde Konut Kültürü,* İstanbul, 2000.

İSKENDER, Suat, "Trabzon'un Vakfıkebir İlçesinde Geleneksel Ahşap Mimari İçin Bir Örnek Refik Komut Seranderindeki Mimari Süsleme", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. 14,* İstanbul, 1997-98, ss. 16.

KARPUZ, Haşim **,** "Trabzon'un Çaykara İlçesi Köylerinde Bulunan Bazı Camiler", *Vakıflar Dergisi, S. XXI,* Ankara, 1990, ss. 281-298.

KARPUZ, Haşim**,** *Rize*, Ankara, 1992.

KARPUZ, Haşim, "Geleneksel Trabzon Evleri", *Kültür ve Sanat, S. 18,* Ank., 1993, s. 19.

KARPUZ, Haşim, "Rize Çayeli Ormancık Köyü Camii", *S. Ü. Selçuklu Araştırma Merkezi Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı,* Konya, 1993, ss. 253-262.

KUNİHOLM, P. I., "A 1503- Year Chronology For The Bronze And Iran Ages: 1990-1991 Progrest Report of The Aegean Dendrochronology Project", *VII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı,* Ankara, 1992, ss.131-130.

KUNİHOLM, P. I., "Aegean Dendrochronoloji Project: 1993-1994", *XI. Arkeometri Sonuçları Toplantısı,* Ankara, 1996, ss. 181-187.

NEFES, "Eyüp, Giresun'da Yeni Tespit Edilen Bir Ahşap Camii, Çaldağ Beldesi Melikli Mahallesi Tahtalı Camii", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi,* Samsun, 2009, ss. 187-209, http://www.dinbilimleri.com/dergi/cilt9/sayi3

NEFES, Eyüp, *Samsun Yöresindeki Son Dönem Ahşap Camiler,* Samsun, 2009.

NEMLİOĞLU, Candan, "Göçeli (Gökçeli) Camii*", I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler, C.II,* Konya, 2001, ss. 117, 136.

SÖZEN, M. – Tanyeli, U., *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü,* İstanbul, 1992.

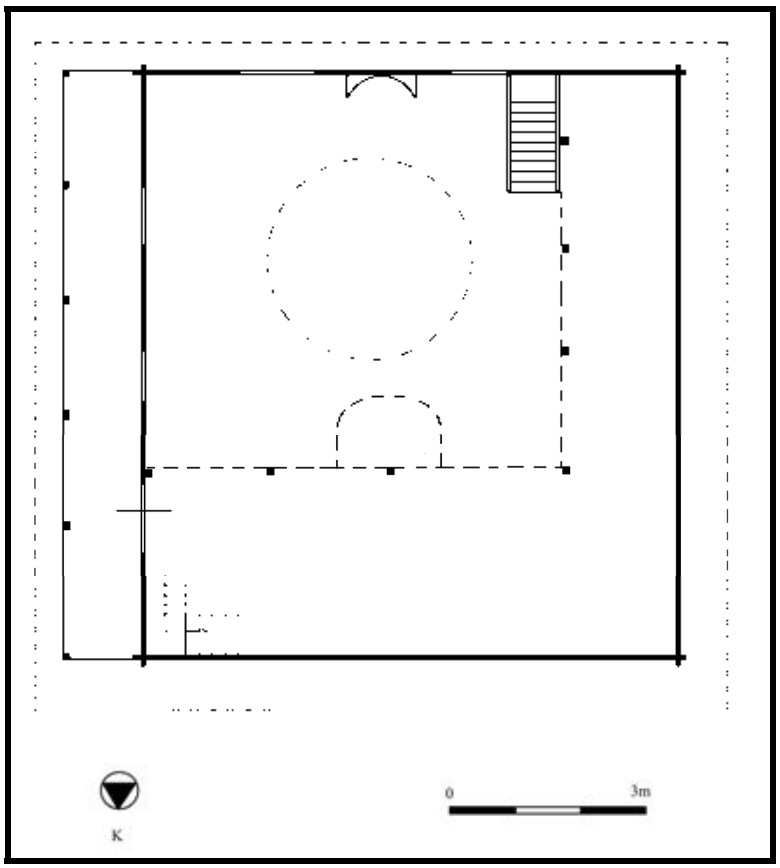
ŞAHİN, M. K., "Samsun-Çarşamba/Yaycılar Köyü-Şahyhabil Köyü Camii", *Atatürk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 4, S. 2,* Erzurum, 2004, ss. 15-36.

TAN, Nail, "Batı Karadeniz Bölgesinde Ahşap Kapı Kilitleri", *Kültür ve Sanat, S. 34,* Ankara, 1997, ss. 35-37.

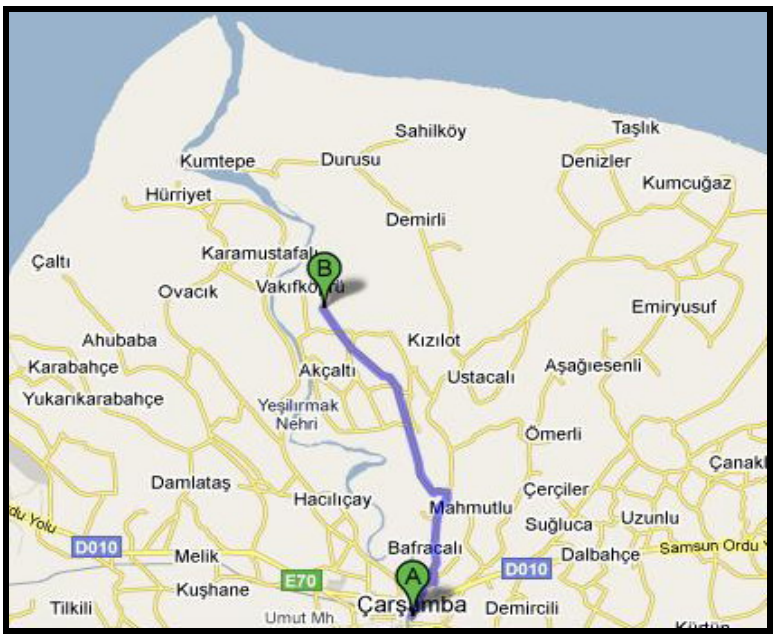
TAN, Özdemir, "Kastamonu Köylerinde Geleneksel Mimari", *Kültür ve Sanat, S. 27,* Ankara, 1995, ss. 60-62.

YILMAZ, Emine, "Tacüddinoğulları Beyliği'nden Günümüze Açılan Pencere Ordu Köyü", *Barış Gazetesi,* Samsun, 2001, s. 2.

YÜCEL, Erdem, "Trabzon'un Ev ve Konakları", *Kültür ve Sanat, S. 5,* Ankara, 1990, ss. 34-39.

Şekil 1. *Paşayazı Köyü Camii'nin planı.*

Şekil 2. *Google Maps'ten Paşayazı Köyü.*

Foto 1. *Paşayazı Köyü Camii'nin doğu cepheden görünümü.*

Foto 2. *Paşayazı Köyü Camii'nin kuzey cepheden görünümü.*

Foto 3. *Paşayazı Köyü Camii'nin doğu cepheden görünümü.*

Foto 4. *Paşayazı Köyü Camii'nin güney cepheden görünümü.*

Foto 5. *Paşayazı Köyü Camii'nin tabanındaki kirişlerin durumu.*

Foto 6. *Camii'nin tabanındaki kaçak define avcılarının açtıkları çukur.*

Foto 7. *Camii'nin batı cephesindeki yerlerinden çıkan perdeler.*

Foto 8. *Camii'nin doğusunda yer alan revaklı kısım.*

Foto 9. *Paşayazı Köyü Camii'nin mihrap ve minberi.*

Foto 10. *Camii'nin minber kapı tacındaki süslemeler.*

Foto 11. *Paşayazı Köyü Camii'nin mahfili.*

Foto 12. *Paşayazı Köyü Camii'nin çatı arasına yapılmış kubbesi.*

ÇARŞAMBA'DA TACEDDİNOĞULLARI VE OSMANLI DÖNEMİNE AİT İKİ AHŞAP ESER; ORDU VE PORSUK KÖYÜ CAMİLERİ

M. Sami BAYRAKTAR *

Giriş

Samsun'un Çarşamba İlçesi'nin Ordu ve Porsuk Köylerindeki iki ahşap cami bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Kitabesi bulunmayan ilk yapıyı, mimari özellikleri ve bazı tarihi gelişmeleri göz önünde bulundurarak 1423 yılı dolaylarına, diğerini kitabesinden hareketle 1859-60 yılına tarihledik. Yapılara geçmeden önce camilerin inşa edildiği tarihi çerçevenin bilinmesi açısından, bölgenin tarihçesine kısa bir göz atmak yerinde olacaktır.

Türklerin gelişiyle birlikte Samsun bölgesinde önceleri Bizanslılar, Danişmentliler, Anadolu Selçukluları, daha sonra İlhanlılar, Trabzon Rum Devleti ve bölgedeki Türk Beyliklerinin iktidar mücadeleleri görülür.[1] 1071 yılında kazanılan Malazgirt Zaferi'nin ardından Danişmentliler Samsun'u kuşatmışlarsa da kesin olarak alamamıştır.[2] Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın saltanatının (1155–1192) son yıllarında, Amisos'un doğusuna "Müslüman Samsun" adıyla yeni bir şehir kurulduğu[3] ve bölgenin kesin olarak Selçuklu hakimiyetine girdiği bilinmektedir. Bu yıllarda Çarşamba da bu hâkimiyet alanı içinde kalmıştır. İkinci caminin bulunduğu Porsuk Köyü'nün Malazgirt Zaferi'nin ardından buraya gelip yerleşen Porsukoğulları tarafından kurulduğuna dair bir kayıt, ilgi çekicidir.[4]

Selçukluların zayıflamasıyla birlikte Canik bölgesinde, Osmanlı hakimiyetinin tesis edileceği döneme kadar farklı beyliklerin hakimiyeti görülmektedir. Samsun tarihinin çalkantılı, bir o kadar da ilgi çekici bir dönemini oluşturan ve kabaca 14. yy. içerisinde gelişen mahalli beylikler hakkında bilinenler sınırlı ve biraz da karmaşıktır.

---

* *Yrd. Doç. Dr., OMÜ, Fen Edebiyat Fak., Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.*

[1] M. ÖZ, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara, 1999, s. 18; B. YEDİYILDIZ, *Ordu Tarihinden İzler,* İstanbul, 2000, s. 36-42; A. SEVİM – Y. YÜCEL, *Türkiye Tarihi, Fetih Selçuklu ve Beylikler Dönemi,* Ankara, 1989, s. 140, 145-46, 160-62.

[2] 1158'e doğru Danişmentlilerin hükümdarı Yağıbasan, Yeşilırmak ve Kızılırmak ağızları arasındaki sahayı fethettiyse de, İmparator Manuel'in Selçuklu Hükümdarı II. Kılıç Arslan'a müracaatı üzerine, buraları Bizanslılara iade etmek zorunda kaldığı bildirilmektedir. B. DARKOT, "Samsun" mad., ***İ*.A.**, C. X, İstanbul, 1980, s. 173. Ayrıca bkz. İ. ERDEM, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", *Türkler*, C. 6, Ankara, 2002, s. 397; Anonim, *Danişmendname* (Haz., N.DEMİR), Niksar, 1999, s. 53-246.

[3] B. DARKOT, "Samsun" mad., s. 174; C. TEXIER, *Küçük Asya, Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi* (Çeviren, A. SUAT), C. III, Ankara, 2002, s. 207; İ. H. UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi, C. I*, Ankara, 1998, s. 298.

[4] A. KARABULUT, *Memleketim Çarşamba*, Samsun, 2004, s. 26.

"Canik Beyleri" şeklinde adlandırılan[5] bu beylikler; Samsun (Müslüman Samsun) Lâdik ve Kavak civarında hüküm süren Kubadoğulları, Bafra civarında hakim olan Bafra Beyleri, Vezirköprü, Havza civarında hüküm süren Taşanoğulları, Terme ve Çarşamba civarına[6] yerleşen Taceddinoğulları ve Ordu Ünye, Fatsa ve Giresun bölgelerinde hakim olan Hacı Emiroğullarıdır.[7] Yukarıdaki mahalli beyliklerle birlikte 14. yüzyılda Orta-Kuzey Anadolu'nun siyasi hayatında, Candaroğulları ve Eretnalıların hayati bir rol üstlendikleri bilinir.[8] 14. yüzyılın son çeyreğinde bunların yanı sıra artık Osmanlılar da bölgeyi hakimiyet altına almaya çalışan bir güç olarak belirmiştir.[9] Canik bölgesinin doğu kesimlerinde Taceddinoğulları ve Hacı Emiroğullarının hakimiyet mücadelelerinde Trabzon'daki Rum hükümdarlarının da önemli bir tesire sahip oldukları bilinmektedir.[10]

Taceddinoğullarının, komşuları Hacı Emiroğulları gibi Çepni Türkmenlerindendir.[11] Taceddin Bey'in (ö. 1387) babası Doğan Bey (ö. 1348–49) tarafından, başkent Niksar olmak üzere, sözünü ettiğimiz bölgeyi de kapsayacak şekilde kurulan[12] beyliğin, ilerleyen yıllarda Çarşamba taraflarını merkez edindikleri görülmektedir. Beyliğin, Eretna Bey ve akabinde Kadı Burhaneddin'e muhalif davrandığı, Taceddin Çelebi'nin, Kadı Burhaneddine karşı Trabzon Rum Devleti[13] ve Amasya Emiri Şadgeldi

---

[5] K. DİLCİMEN, *Canik Beyleri*, Samsun, 1940, s. 24; İ. H. DANİŞMEND, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. 1,* İst., 1947, s. 115-16; İ. TELLİOĞLU, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon, 2004, s. 145-171.

[6] Yeşilırmak deltasında bulunan Limnia'nın Trabzon Rum Devleti'nin denetiminde olabileceği düşünülebilir. M. ÖZ,*a.g.e*.**,** s. 22; A. BREYER-D. WINFIELD, *The Byzantine Monuments And Topography of The Pontos,* Washington D.C. 1985, C. I, s. 98; A. BREYER, "Greeks and Türkmens: The pantic Exception", *Dumbarton Oaks Papers, tıpkı basım: The Empire of Trebizond and the Pontos, Veriorum Reprints*, London, 1980, s. 128.

[7] Taceddinoğullarıyla komşu ve mücadele halinde olan Hacı Emiroğullarının yukarıda sözü edilen yerler dışında, bir ara Terme civarına hakim oldukları belirtilmektedir A. ALTAYLI, *Samsun Tarihi*, Samsun, 1967, s. 49.

[8] M. ÖZ, *a.g.e*.**,** s. 19.

[9] M. ÖZ, *a.g.e*.**,** s. 19.

[10] M. ÖZ***, a.g.e.,*** s. 19. Ayrıntılı bilgi için bkz. E. A. ZACHARIADOU, "Trebizond and The Turks (1352- 1402)", *Romania and Turks*, London, 1985, s. 333-358.

[11] M. H. BOSTAN, Anadolu'da Çepni İskânı, *Türkler***,** C. 6, Ankara, 2002, s. 300-303; A. ÇELİK, "Çepnilerin Anadolunun Türkleştirilmesindeki Yeri ve Önemi", *Türkler***,** C. 6, Ankara, 2002, s. 315-17.

[12] M. OĞUZ, "Taceddinoğulları", **A.Ü.D.T.C.F.D**., S. IV, Ankara, 1948, s. 469-487; K. DİLCİMEN, *Canik Beyleri,* s. 30-44; M. Ç. VARLIK, "Taceddinoğulları Beyliği", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 10, İstanbul, 1989, s. 87-90; A. SEVİM - Y. YÜCEL, a.g.e., s. 362-63; M. BİLGİN, "Giresun Bölgesinde Türkmen Beylikleri ve İskân Hareketleri," *Giresun Tarihi Sempozyumu Bildiriler*, İstanbul, 1997, s. 83-86

[13] Taceddin Çelebi, Trabzon Rum Devletiyle birlikte ortak düşman olarak gördükleri Kadı Burhaneddin karşısında III. Aleksisos'un (1349-1390) kızı ile evlilik yoluyla bir ittifak kurmuştur. Bkz. M.ÖZ, a.g.e., s. 23.

Paşa'nın oğlu Ahmed ile ittifak kurduğu, daha sonra Kadı Burhaneddin'in otoritesini tanımak zorunda kaldığı, doğu komşusu Hacı Emiroğullarıyla mücadele içerisinde olup, nihayet buraya yaptığı bir baskında öldüğü, takip eden yıllarda beyliğin, önce Candaroğullarına sonra Kadı Burhaneddin'e yaklaştığı ve nihayet Osmanlı hakimiyetini tanıdığı bilinmektedir.[14] Taceddinoğulları Beyliği, Osmanlıların Amasya Valisi Yörgüç Paşa'nın Canik harekâtı neticesinde son bulmuş, toprakları 1427'de[15] Osmanlıların eline geçmiştir. Yörgüç Paşa'nın Samsun'u aldığı sırada, Çarşamba ve havalisinin Hasan Bey'in elinde olduğu görülmektedir.[16] Taceddinoğullarının bertaraf edilmesiyle Canik bölgesinin tamamı Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Dilcimen'e göre Taceddinoğlu Alparslan'ın merkezi, Çarşamba'nın Ordu Köyü'dür.[17] 1455–1576 yılları arasına ait tahrir defterlerine dayalı bir araştırmadan köyün, Çarşamba kazasının muhtemelen merkezi köyü olduğu, bir cami ve pazara sahip olduğu, halkın "ehli hiref" olarak yazılan zanaatkârlardan oluştuğunu anlaşılmaktadır.[18]

1. Ordu Köyü Camii

Cami, Çarşamba - Ayvacık yolunun solunda, Çarşamba'nın 16 km. kadar güneyinde bulunan Ordu Köyü'nde, Kılcanlı Mahallesi'nde bulunmaktadır. Camiye ait bir inşa kitabesi yoktur. Ordu Köyü'nün de içinde olduğu Çarşamba ve havalisinin, 14. yy.ın sonlarında yörede hakim olan Taceddinoğullarının elinde bulunduğuna[19] ve Taceddinoğlu Hasan Bey'in[20] H. 827 / M. 1423–24'de Çarşamba'nın (Arım) Ordu

[14] M. ÖZ, a.g.e., s. 23; Y. YÜCEL, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I,* Ankara, 1991, s. 81-82; E. A. ZACHARIADOU, a.g.m., s. 333-58; İ. TELLİOĞLU, a.g.e., s. 154-62); Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadi*, Bezm u Rezm* (Çeviren, M. ÖZTÜRK), Ankara, 1990, s. 366-67.

[15] 843 (1439-40) tarihli takvime göre Yörgüç Paşa'nın Canik Seferi 830'da (1426-27) (M.ÖZ, *a.g.e*., s. 24), Neşri'ye göre 831'de (1427-28) gerçekleşmiştir (Mehmed Neşri*, Kitâb-ı Cihannümâ C. II*, (Yayınlayan, M. A. KÖYMEN - F. R. UNAT), Ankara, 1957, s. 601-03).

[16] Osmanlı kroniklerinde Taceddinoğullarının son emiri Hasan Bey'in topraklarını savaşmadan Yörgüç Paşa'ya teslim ettiği anlatılır. Şöyle ki: Yörgüç Paşa bir gün Hasan Bey'i bir düğüne davet eder. Bunun bir tuzak olduğunu sezen Hasan Bey, padişahın kendisine timar vermesi karşılığında topraklarını vermeyi teklif ederek Yörgüç Paşa'nın üzerine gelmesinden önce teslim olur. Teslim olmasına rağmen bir süre hapis yattıktan sonra, kaçıp tekrar padişaha müracaatla Rumeli'de bir tımar edinir. Detaylı bilgi için bkz. Aşıkpaşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi* (Hazırlayanlar: K. YAVUZ - M. A. Y. SARAÇ), İstanbul, 2003, s. 186-87; Mehmed Neşrî, a.g.e., C. II, s. 601–03; İ. H. UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi, C. I*, s. 405–06; F. SÜMER, *Tirebolu Tarihi, İ*stanbul, 1992, s. 44.

[17] K. DİLCİMEN, *Samsun Tarihinde Önemli Olaylar*, Samsun, 1947, s. 36.

[18] M. ÖZ, a.g.e., s. 21-22.

[19] İ. H. UZUNÇARŞILI, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, s. 153-54; M. ÖZ, a.g.e., s. 21-22.

[20] Tarihlerde hakkında küçük bir malumat görülen Hüsameddin Hasan Bey'in, Taceddin Bey'in oğlu Alparslan Bey'in oğlu olduğu, bazı Osmanlı tarihlerine yanlış olarak Hüseyin şeklinde geçtiği kaydedilmektedir (İ. H. UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi***,** C. I, s. 405).

Köyü'nü başkent edinip burada bir "buk'a"[21] ve mescit yaptırdığı şeklindeki kayıtlara[22] bakarak, yapının Taceddinoğulları Beyliği yapısı olduğu söylenebilir. Hasan Bey tarafından 1423 yılı dolayında yaptırılmış olabileceğini düşündüğümüz yapı plân, malzeme, duvar kalınlığı, büyük ölçülü bir yapı olması, gibi detaylar da dahil olmak üzere, mimari duruşu ve ifadesiyle, 13. yüzyıl başlarında yapılan Çarşamba - Gökçeli (1206)[23] ve Yaycılar Köyü - Şeyh Habil Camii (1211)[24] ile yakın bir benzerlik içerisindedir. İbadete açık olan yapı nispeten iyi durumdadır.

Cami, tarlalarla çevrili düz bir alanda bulunur. Kuzeyinde 40–50 m. kadar ilerisinde küçük bir çay akmaktadır. Bu çaya bakan 8–10 m. yükseklikteki bir teras üzerinde yer alan yapı, toprak zemine oturan kabaca kesilmiş taşlar üzerinde, kirişleme usulüyle, zeminden 0.80 m. kadar yükseltilmiştir. 9.10 x 10.70 m. dikine dikdörtgen şeklindeki harimi, "U" şeklinde bir revak sarmaktadır. Revakla birlikte tek katlı olarak inşa edilen caminin ölçüleri, 13.95 x 17.65 m.yi bulmaktadır. Kuzeyinde kadınlar mahfiline yer verilen yapının, minaresi yoktur.

---

[21] İslam dünyasında türbe, zaviye ve eğitim yapıları için kullanılan sözcüğün Arapça'da "belli bir biçimde benzerlerinden ayrıcalıklı olan yer" anlamı da taşıdığı anlaşılmaktadır (A. I. DOĞAN, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler Zaviyeler ve Benzer Nite-likteki Fütüvvet Yapıları***,** İstanbul, 1977, s. 84; R. HARTMANN, "Buk'a" mad., *İ. A., C. 2,* İstanbul, 1961, s. 780-81) Kelimenin Anadolu'da "büyük yapı" (F. DEVELLİOĞLU, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Yayına Hazırlayan, A. S. GÜNEYÇAL), Ankara, 1999, s. 113) ve zaviye karakterli yapıları karşıladığı da görülmektedir (M. İPŞİRLİ, "Buk'a" mad., **T.D.V.İ.A.,** C. 6, İstanbul, 1992, s. 386-87) Yediyıldız, 1490'lı yıllara ait tarihi belgelerde geçtiği şekliyle, kelimeyi "buk'a yani misafirler için mübarek bir menzil" şeklinde tanımlamaktadır ki, burada da bu anlamın geçerli olabileceğini düşün-mekteyiz. B. YEDİYILDIZ, *Ordu Tarihinden İzler*, s. 122. Kelimenin çeşitli belgelerde, farklı türdeki yapılar hakkında kullanımı konusunda Doğan'ın kitabına bakılabilir (A. I. DOĞAN, a.g.e., s. 84-87).

[22] B. YEDİYILDIZ, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613),* Ankara, 1985, s. 58; M. ÖZ, a.g.e., s. 140; İ. H. UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi, C. I,* s. 405; A. ALTAYLI, a.g.e., s. 18 ; İ. H. UZUNÇARŞILI, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, s. 154. Uzunçarşılı'da köyün ismi geçmemekle birlikte diğer yayınlarda belirtilen vakfiyelere gönderme yaptığına bakarak aynı yapıyı kastettiği düşünülebilir. Uzunçarşılı ve Yediyıldız'ın V.G.M.A'nde "Mücedded Anadolu 11, s. 215"de kayıtlı gösterdiği bir vakfiyeden hareket ettikleri görülmektedir. V.G.M.A'nde yaptığımız araştırmada bu vakfiyeye rastlayamadık.

[23] P. I. KUNIHOLM, "A 1503 - Year Chronology For The Bronze And Iran Ages: 1990-1991 Progress Report of The Aegean Dendrochronology Project", *VII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı,* Ankara, 1992, s. 127; Y. CAN, *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler*, Samsun, 1988, s. 171; C. NEMLİOĞLU, "Göçeli (Gökçeli) Camii*" I. Uluslar-arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kong. Bildirileri, C.II*, Konya, 2001, s. 118.

[24] P.I.KUNIHOLM, "Aegean Dendrochronology Project: 1993-1994", *XI. Arkeometri So-nuçları Toplantısı*, Ankara, 1996, s. 183. Kuniholm'un tarihlemesi diğer araştırmacılar ta-rafından kabul görmüştür. Y.CAN,a.g.e., s.24-25; M.K.ŞAHİN, "Samsun-Çarşamba/ Yaycılar -Şeyh Habil Köyü Camii", *A.Ü., Sos. Bil. Enst. Dergisi, C.4, S.2,* Erzurum, 2004, s. 20.

Yığma tekniğinde; köşelerde kurt boğazı geçmelerle birbirine tutturulan ahşap perdelerle inşa edilen caminin üzeri, revakı da kaplayacak şekilde, üç omuz kırma çatıyla örtülüdür. Harimi içten kapatan düz tavan muhdestir. Boydan boya tek parça uzatılan perdelerin kalınlıkları 9 cm.dir. Duvar ortalarında perdelerin iç ve dışına kalın dikmeler konularak duvarlar sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır. Yer yer kalın, dövme demir çivilerle raptedilen 0.10 x 0.15 m. kalınlıktaki dikmeler, zeminden çatıya kadar uzanmaktadır. Bunlar kuzeyde harim kapısının sağ ve solunda, doğu, batı ve kıblede ise duvar ortalarında uygulanmıştır. Duvarlarda Samsun çevresinde, Şeyh Habil Camii ve diğer bazı ahşap çantı camilerde görülen kavilaların bir benzeriyle karşılaştık. Bunlar, nispeten büyük tutulan harim duvarlarını sağlamlaştırmaya yönelik tedbirlerdir.

Boyutları itibariyle cami, etkileyici bir görüntü verir. Harimi üç yönden saran, kuzeyde 6.60 m., doğu ve batıda 2.35 m. genişlikteki revak, doğu ve batıda karşılıklı onar, kuzeyde iki sıra halinde (köşeleri saymazsak) on olmak üzere, otuz direkle taşınmaktadır. Köşelerde ortalara nazaran fazladan birer direk konulmuştur. Alt ve üst kesimleri kare kesitli direklerin başlıklarında, basit profiller görülür. Harimin alaturka kiremitle kaplı çatısı, revakları da kuşatarak, 1.20 m. kadar taşırılan saçaklarıyla, yapıya basık bir görünüm vermektedir. Çatıya nispetle biraz düşük tutulan duvar yüksekliği, bu etkiyi artırmaktadır. Güneyde çatı saçağı ile duvar arasındaki yeni görünümlü ve düzensiz çakılmış eli böğründeler, çatının ağırlığını karşılamak için düşünülmüş kaba unsurlardır. Revaka, biri kuzeyde ortada, diğeri doğuda kıble ucunda olmak üzere, yeni ve son derece basit iki kapıyla girilmektedir. Revakın doğu ve batısının güneye bakan kısa kenarları, zeminden çatıya kadar, muhdes tahta perdelerle (yörenin deyimiyle “taraba”) kapatılmıştır. Revak direkleri arasına boydan boya bir korkuluk çekilmiştir. Yan yana çakılan tahtalardan oluşan 1.25 m. yükseklikteki korkuluk yeni olmakla birlikte, yerinde vaktiyle bir benzerinin olabileceği düşünülebilir. Caminin kuzeyindeki revaka ulaşan betonarme merdivenin orijinalinin ahşap olması beklenir.

Revakın son cemaat yeri olarak değerlendirilen kuzey kısmı, epeyce geniştir. Buradaki kimi kirişlerde oymalar göze çarpar. Kapı ekseni üzerinde yer alan kirişlerden ikisine, basit geometrik motifler oyulmuştur. Bunlardan birisinde düz, yarım yuvarlak ve çentik benzeri basit geometrik oymalar, diğerinde benzer çentikler arasında, çarkıfelek ve radyal sekiz kollu rozetler görülür. Rozetleri üçgenli ince bir bordür çevreler.

Harimin kuzey duvarı ortasında bulunan ahşap kapı, çift kanatlıdır. Kanatların üstü, açıklığı örten tek parçalı ve yuvarlak kemer şekli verilen tahtaya uydurulmuştur. Sol kanat, üzerine çakılan binisi ve kenarlarını saran ince bordür oymalarıyla dikkat çeker. Ortaları sade bırakılan tek parçalı kanatları, üçgen oymalar ve şerit halinde

uzanan bordürler dolanır. Bininin alt ve üst kesimlerinde, yukarıda belirtilen revak kirişlerinde görülen, düz çizgilerle ayrılan karşılıklı yarım yuvarlak oymalar tekrar edilmiştir. Bininin ortasında palmet şeklinde metal bir plaka, alt ve üstte ise fırfırlı çivi pulları görülür. Harim duvarının dışında üst kesimlerde, mahfili taşıyan ahşap kirişlerin dışa taşan başları, cepheye hareket katan unsurlardır. Kiriş başları yuvarlatılarak yumuşatılmıştır.

Duvarlarda, kıblede iki, diğer yönlerde tek kat düzeninde, doğu ve batıda simetrik düzende ikişerden dört, kuzeyde iki, kıblede dört olmak üzere on pencere açılmıştır. Dikdörtgen şeklindeki pencereler, duvar perdelerinin kesilmesi suretiyle açılmıştır. Kıbledeki iki üst pencere, gayet küçük ve basit bir açıklıktan ibarettir. Alt pencereler, dıştan, her biri tek parçadan yapılan çifte kanatlarla muhafaza altına alınmıştır. Dışa açılan ve binileri haricinde sade tutulan kanatlar, dövme demir kuşak ve çengeller kullanılarak, pencere sövelerine tutturulmuştur. Birbirinin aynısı olan binilerde, harim kapısı binisinde olduğu gibi, palmet benzeri boğumlar, eğri kesilmiş basit çizgiler, fırfırlı çivi pulları görülür. Kanatlardaki dövme demir levhalarda, birbirinden farklı palmet, ok ucu, daire içerisinde altı kollu yıldız, sekiz yapraklı çiçekleri andıran rozetler dikkat çeker. Pencerelerde dikkate değer bir başka unsur, lokmalı ahşap kafestir. Dikey, her biri tek parça, lokmalı üç çubuğa karşılık, bunların lokma hizalarında açılan deliklerden geçerek, sövelerdeki yuvalarına giren, yatay beş yuvarlak çubukla teşkil olunan kafesler, gayet sıcak bir görünüm verir. Kuzeybatıda dış kanatları bulunmayan pencerede, ahşap kafesin yerinde, yatay demir çubuklar yer alır. Harime açılan kapının sağ ve solunda, duvarın dış yüzüne bitişen sekilerden batıdaki yerden 0.60 m. kadar yükselmektedir. Bunu bir tür oturma sekisi olarak düşünmek mümkündür. Ancak doğudaki, oturma sekisine göre hayli yüksektir. Buranın cenaze namazları için düşünülmüş bir musalla olabileceği akla gelmektedir.

İçten muhdes düz tavanla örtülü, nispeten loş bir atmosferin hakim olduğu harimin kuzeyinde, dört direk üzerinde yükselen kadınlar mahfili yer alır. Harimin ortasında yükselen yuvarlak kesitli dört direk, üzerine atılan kirişlerle birlikte, çatıyı taşımaktadır. Kadınlar mahfiline harimin içerisinde, kapının yanındaki basit bir ahşap merdivenle çıkılmaktadır. Mahfil katında alttaki direklerin hizasında dört direk bulunur. Direklerin alt ve üst kesimleri kare, ortası yuvarlak olup, basit profilli başlıkları bulunur. Kiriş eksenlerinde uzatılan başlıkların alttakileri üsttekilere oranla gayet sadedir. Mahfil katı, direklerden doğu ve batı köşeleri üstlerindeki kirişler doğrultusunda uzatılan üç kollu başlıklara sahiptir. Bunlardan doğudakinin başlığında, basit çentik benzeri, düz ve üçgen oymalar görülür. Ortadaki diğer iki direğin başlıkları biraz daha süslüdür. Bunlarda sağlı sollu simetrik şekilde, prizmatik ve basit üçgenli oymalar görülür.

Caminin ortasında tavana kadar uzanan, gayri muntazam yuvarlak gövdeli, yukarıya doğru hafifçe incelen dört büyük direk, caminin diğer direk ve duvar perdelerinden farklı cins bir ağaçtandır. Diğerleri koyu kahve, renkliyken, daha açık renkli direklerin çam olabileceğini düşünmekteyiz. Direk başlıklarında ve gövdelerin üst kesiminde yer alan oymalar, caminin diğer tüm ahşap bezemeli yüzeylerde olduğu gibi eğri kesim tarzındadır. Direklerin duvar kenarlarına bakan yüzleri basitçe bezenmişken, harime bakan yüzleri, daha bir özen ve detayla işlenmiştir. Kimi zaman birbirinin aynısı, ancak çoğu kez birbirine benzer kompozisyonlarla bezenen direklerde, dağınık bir bezeme anlayışı sergilenmiştir. Bazen aynı direğin farklı kenarları birbirinden farklı şekilde bezenmişken, bazen de farklı direklerde aynı kompozisyon görülebilmektedir. Şematik geometrik kompozisyonların ağır bastığı yüzeylerde, basit geometrik üçgenler, ince paralel eğriler, çok kollu küçük şematik rozetler, burgulu yivler, üçgenli diş sıraları, dilimli kör kemercikler ve selviler görülür. Gövde ve dallarıyla birlikte işlenen ve iki yerde görülen selvilerden biri, diğerinden biraz daha büyük ve genişçedir. Dekoratif yüzeylerdeki kimi kesimler, yarım bırakılmış gibi bir izlenim verir.

Doğudaki direklerin üst kesimlerindeki oymaların üzerinde, yer yer, hafif soluk kırmızı boyamalar dikkat çeker. Kompozisyon bütünlüğü açısından oymalarla uyuşmayan boyalar, muhtemelen aşı boyasıdır.[25]

Kıble duvarının ortasında bulunan, harime 0.40 m. kadar taşan, üç yanı geniş bir tahta bordürle çevrilen mihrap, sade tutulmuştur. Yarım yuvarlak mihrap nişini dikine tahtalar oluşturur. Dıştan fırfırlı bir bordürle sarılan mihrabın kavsarası basit bir üçgen biçimindedir. Kavsara üstü boş bir kitabelik görünümündedir. Mihrabın, ilk inşadan sonraya ait olabileceğini düşünmekteyiz.

Mihrabın sağında bulunan minber, harimde, ahşap bezemeleriyle dikkat çeken bir başka elemandır. Minberin batı yüzü, gayet yalındır. Parmaklık şeklindeki korkuluk, bu yüzdeki tek hareketli unsurdur. Doğu yüzde, zarif kemer şeklinde boşaltılmış süpürgeliğin üstünde, kare ve dikdörtgenlerden oluşan kasetleme tekniğinde yapılmış geometrik bir kompozisyon yer alır. Bunun bir benzeri, aynalığın üçgen göbeğini dolaşır. Yalın bordürlerle birbirinden ayrılan, bir dörtgen ve iki üçgen panodan oluşan aynalık, iki parça ağaçtan müteşekkildir. Dörtgen panoda, eğri kesim tarzında, küçük üçgen demetleriyle oluşturulmuş yıldız benzeri motifler, oval geometrik çerçeveler içerisinde tekrar edilmiştir. Üçgen panolar, birbirinin neredeyse aynısıdır. Ortaları boş bırakılan üçgen panoların birinin iç kesiminde bulunan kompozisyon, diğerinin dış kesiminde uygulanmıştır. İki sıralı üçgenlerden oluşan kuşak, altıgenler içine alınmış altı kollu yıldız görünümü vermektedir. Diğer

[25] Oymaların üzerinde hem basit hem de uyumsuz gözüken bu boyamadan belki de hoş olmadığı için vazgeçilmiş olabilir. Nitekim bunlar diğer direklerde görülmemektedir.

kesimlerde görülen prizmatik üçgenlerinden oluşan kompozisyon, çok kollu yıldızları hatırlatmaktadır. Minber korkuluğunda ajurlu geçmelerle birbirlerine ve minbere tutturulan geometrik bir başka kompozisyon yer alır. Korkuluğun ortasında uzatılan bir parçanın üzerinde, belli aralıklarla açılan deliklere, aynı şekilde küçük parçaların dikine geçirilmesiyle oluşturulan kompozisyon, gayet güzel bir görüntü vermektedir. Minberin köşk, külah, köşk altı ve kapı kesimi, gayet basit tutulmuştur. Minber kapısı, köşk ve köşk altındaki tek parça tahtalar, aynı şekilde yuvarlak dilimli zarif bir kemer şeklinde kesilmiştir. Köşk altında, çıtaların eşit aralıklarla çaprazlama şekilde çakılmasıyla elde edilen, zarif bir kafes, kapı dikmelerinin üst kesimlerinde ise basit profiller görülür.

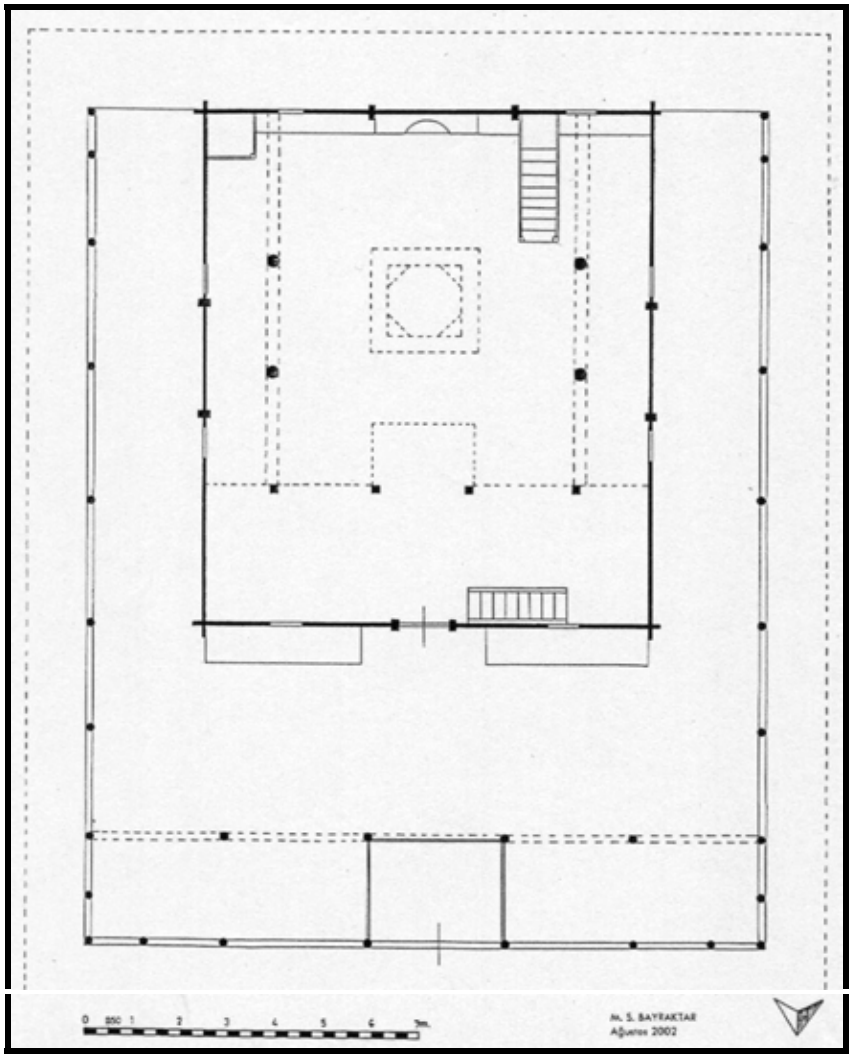
Harimde ahşap süslemenin yer verildiği bir başka kesim, ortası kıbleye doğru taşırılan kadınlar mahfilidir. Mahfilde taşıntılı kesimin haricinde, parmaklık görülmez. Köşelerde profilli tepelikli babalar arasına alınan parmaklıkta, minber korkuluğundaki ajurlu kompozisyonun bir benzeri görülür. Çıkmanın oturduğu kiriş üzerinde, yan yana on kollu yıldızlar tekrar edilmiştir. Bu kesimde yer alan beyaz ve kırmızı aşı boyalı nakışlar, yukarıda zikrettiğimiz nakışlarla aynı çerçevede değerlendirilebilir.

Yakın zamanlarda elden geçirildiği anlaşılan muhdes tavanın ortasında, yaklaşık 1.5 x 1.5 m. ölçülerinde, sekizgen bir göbek yer almaktadır. Burgulu bir silmeyle çerçevelenen göbekte, beş sıra halinde, altı kollu yıldızlar yer alır. Göbeğin ortasında bulunması gerekirken, yerinden sökülüp minber köşkü altında muhafaza edilen parçada, aynı kompozisyon görülür. Tavan göbeğindeki oymalar da eğri kesim tarzındadır.

Ordu Köyü Camii'nin dekoratif unsurlar taşıyan kesimlerinin ilk inşadan sonraki yıllara ait olabileceği ihtimali akla gelmektedir. Zira muhdes olduğunu bildiğimiz tavan göbeğindeki bezemenin benzerini, direk başlıkları ve gövdelerin üst kesimleri ile minberde de görmekteyiz. Samsun'un ilçelerinde bulunan ve Selçuklu devriyle başlayıp Beylikler ve erken Osmanlı dönemine ait olduğunu düşündüğümüz benzer özellikler gösteren camilerin[26] birçoğunun bezemeden yoksun oluşu veya bunun gibi sonradan yapılmış olabileceği izlenimi veren ve yapı içinde pekte bütünlük hissi uyandırmayan dekoratif unsurlar barındırmaları, bu kanıyı uyandırmaktadır. Caminin kapı ve pencere kanatları, çatıyı taşıyan direkleri, mihrap, minber, kadınlar mahfili acaba ilk inşadan kalma mıdır? Bu kesimler Osmanlı döneminin işi olabilir mi? Direklerin zamanla değiştirilmeye ihtiyaç duyulması mümkündür. Lokmalı ahşap kanatların benzerlerini Porsuk Köyü Camii'nde ve 19. yy. ait başka ahşap camilerde görmekteyiz. Mihrap, zaten yeni bir görünüm vermektedir. Çarşamba – Gökçeli ve

[26] Çarşamba – Gökçeli Camii, Çarşamba - Yaycılar, Kuşhane, Terme - Yeni Camii, Dağdıralı, Karacalı, Kavak - Tatarmuslu, Değirmencili Köylerindeki camiler ile Ondokuz Mayıs - Fatih Camii bu gruptadır.

Yaycılar Köyü - Şeyh Habil Camii ve benzerlerinde, duvar perdelerine açılan çok küçük açıklıklardan oluşan pencerelere nazaran bu yapının pencereleri, gayet gelişkin durmaktadır. Bunların sonradan genişletilerek, kanat ve lokmalı kafeslerle donatıldıkları, minber, mihrap ve kapı kanatlarının benzer şekilde elden geçirilmiş olabileceklerini düşünmekteyiz. Lokmalı demir şebekeleri taklit ettiğini düşündüğümüz lokmalı ahşap kafeslerin benzerleri olarak, Samsun'dan Terme Yeni Cami Köyü Eski Camii (15–18. yy.)[27], Kavak – Bekdemir Köyü Camii (1596)[28] gösterebiliriz.

Çizim 1. *Ordu Köyü Camii plânı.*

[27] M. S. BAYRAKTAR, *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri***,** Atatürk Üniversitesi, S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2005, s. 54.

[28] M. S. BAYRAKTAR, a.g.t., s. 61-62.

Foto 1. *Ordu Köyü Camii, batı cephe (Foto: Cevdet Yılmaz).*

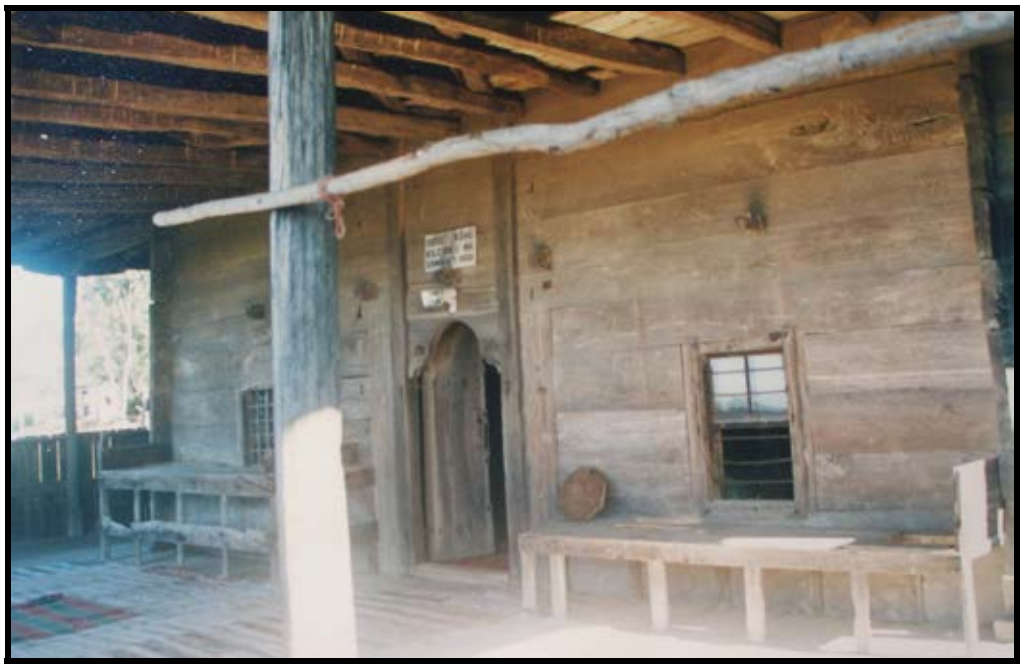

Foto 2. *Ordu Köyü Camii, son cemaat yeri revakı.*

Foto 3. *Ordu Köyü Camii, kıble duvarı.*

Foto 4. *Ordu Köyü Camii, harimin kuzey kısmı.*

Foto 5. *Ordu Köyü Camii, hariminde ahşap direk.*

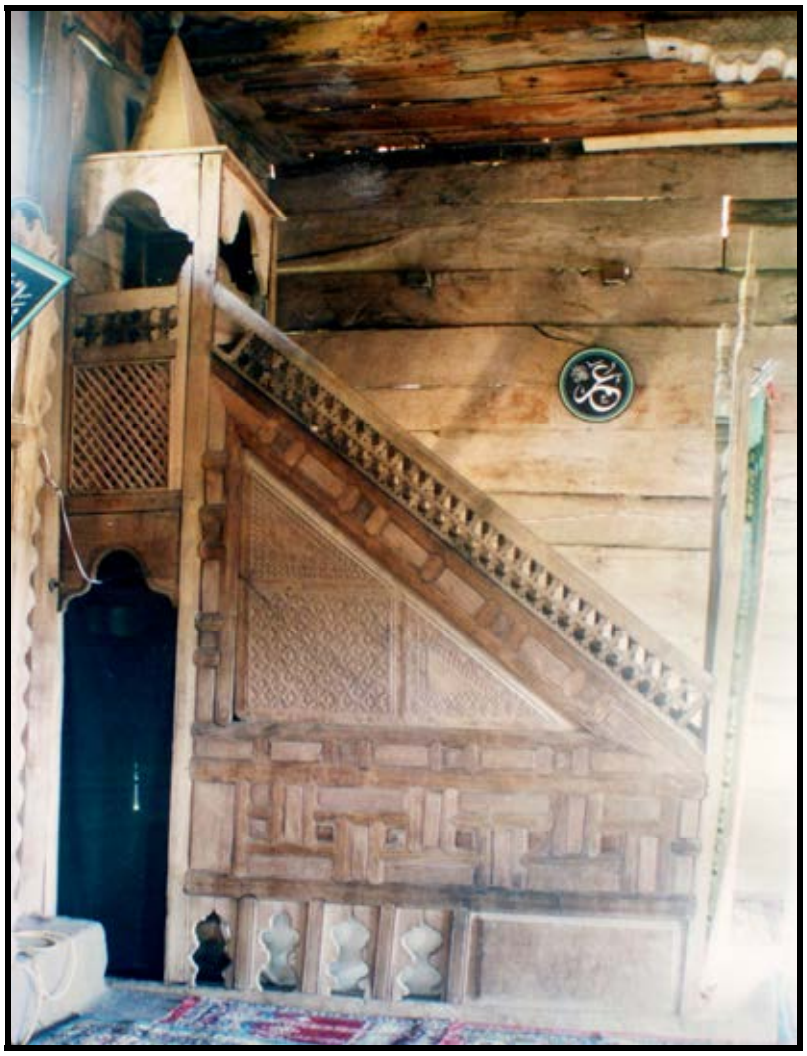

Foto 6. *Ordu Köyü Camii, minberi.*

2. Porsuk Köyü Camii

Cami, Çarşamba'nın 14 km. kadar güneybatısına düşen Porsuk Köyü'nde bulunmaktadır. Harim kapısı ve minberi üzerindeki çeşitli kitabelerden caminin H. 1276 / M. 1859–60 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır.

1- Harime açılan ahşap kapı kanatlarından soldakinin üst kesiminde, kartuş içerisinde, dört satır halinde, nesih hatla yazılmış 0.29 x 0.13 m. ölçülerinde Arapça bir kitabe yer alır. Diğer kitabelerde olduğu gibi yazı, yüzeyin oyulmasıyla kabartılmıştır. Kitabenin metni şöyledir:

"بو جامع شريف ياپانى و ياپدرانى مغفرت ايله يا رحمن يا رحيم عمل اوسطه مصطفى سنة ١٢٧٦"	*"Bu cami'-i şerifi yaptıranı / Ve yapanı mağfiret eyle yâ Rahmân yâ Rahîm /'Amele usta Mustafa sene 1276"*

2- Aynı kapının sağ kanadındaki 0.26 x 0.13 m. ölçülerindeki üç satırlık Osmanlıca kitabenin metni şöyledir:

"لا اله الاالله الملك/ الحق المبين م د رسول الله/ صادق ا لوعد الامين"	*"Lâilaheillallah melikû'l / hakku'l-mübîn, Muhammedurresulullahi /sâdiku'l-va'di'l-emîn"*

3- Minber kapısı üzerinde, yüzeye oyulan 0.63 x 0.16 m. ölçülerinde bir kartuş içerisinde, sağda ve solda yer alan Allah, Muhammed ifadeleri arasındaki üç satırlık Arapça kitabenin metni şöyledir:

"بسم الله ا لرحمن الرحيم الله محمد لا اله الا الله محمد رسول الله حقا ما شا الله سبحان الله سنة ١٢٧٦"	*"Bismillahirrahmânirrâhim Allah Muhammed Lâilaheillallah Muhammedurresulüllah hak Maşallah Sübhanallah sene 1276"*

4- Bunun hemen altında dörtgen çerçeve içerisinde 0.67 x 0.09 m. ölçülerindeki tek satırlık Arapça kitabenin metni şöyledir:

"شفيع الخالق فى المحشر محمد صاحب المنبر"	*"Şefi'u'l-Hâlıki fi'l-Mahşer Muhammedun sahibu'l-minber"*

Yukarıdaki kitabelerden anlaşılacağı üzere cami, minberle birlikte 1859–60 tarihinde "Amele Usta Mustafa" adlı bir şahıs tarafından yapılmıştır. Kitabelerde baninin ismi geçmemektedir.[29] Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi'nde, yapıya ait tarihsiz bir şahsiyet kaydı görülmektedir.[30]

Yağmurdan korumak maksadıyla kıble duvarı hariç olmak üzere, duvarlara giydirilen çinko kaplama, caminin asli görüntüsünü büyük ölçüde bozmuştur. Yapıyı saran iki katlı revak, direkler arasına çekilen suntalarla kapatılmıştır. Yakın zamanlarda yapılan bu işlere ilaveten, caminin ihtiyacı karşılayamaması üzerine batı yanına bitişik olarak 2–3 yıl önce başlatılan betonarme ek bina, yapıyı iyice kapatmıştır. Yapım aşamasındaki yeni yapı, caminin revak ve çatı detaylarında bir takım tahribata da yol açmıştır. Sözünü ettiğimiz yerler dışında gayet orijinal olan yapı, günümüze kadar iyi korunarak gelmiştir.

Cami, köy merkezi dışında, tarlalar arasında kalan köy mezarlığı içerisinde bulunmaktadır. Yapı ahşaptan, yığma tekniğinde inşa edilmiş olup, iki katlı revaklar da dahil olmak üzere, içten düz tavan, dıştan dört omuz kırma çatıyla örtülüdür. 5.40 x 6.10 m. ölçülerindeki hafif dikine dikdörtgen harimi, "U" şeklinde iki katlı revaklar kuşatmaktadır. Revaklarla birlikte boyutları 8.30 x 9.10 m.ye ulaşan caminin kuzeyinde bir kadınlar mahfili yer alır. Caminin minaresi yoktur. Düz bir alanda, toprak zemine basan taşlar üzerindeki kirişlere oturan cami, yerden 0.40 m. kadar yükseltilmiştir. Harim duvarları köşelerde kurtboğazı geçmelerle birbirine geçirilen 6 cm. kalınlıktaki ahşap perdelerle bağlanmıştır. Doğu ve batıda her iki katta, güneyde sadece mahfil katı hizasında perde boyaları yeterli olmadığından, bu kesimlerde duvar ortalarında birer dikme konulmuş, perdeler bu dikmelere, çift kanallı çalma boğaz tekniğiyle geçirilerek, duvarlar tamamlanmıştır.

Duvar yüzeyleri Ordu Köyü Camii ve benzeri diğer erken tarihli yapılara göre gayet muntazamdır.[31] Caminin beden duvarlarında çınar, mahfil kirişlerinde kestane kullanılmıştır.[32] Duvarlardan 1.10 m. taşan geniş saçaklarıyla cami, gayet güzel bir görünüm vermektedir. Yukarıda sözünü ettiğimiz sac kaplamanın bulunmadığı kıble duvarı, yapının asli görüntüsünü en iyi yansıtan kesimdir.[33]

---

[29] Kitabede "bu camii yapanı ve yaptıranı" ifadesi, baninin bir kişi olabileceğine işaret etmektedir.

[30] V.G.M.V.K.A., 2276 numaralı il fihristi, s. 29.

[31] Diğerlerinde perdeler balta ile yonma şeklinde meydana getirilirken bu ve benzeri diğer geç tarihli yapılarda, perde yüzeylerinin rendeyle düzeltildiği anlaşılmaktadır.

[32] Bu bilgileri köy halkından edindik. Yörede çınara "kavlağan" denilmektedir.

[33] Kıble cephesinde çatı altında pencere açıklığının üzerindeki duvar yüzeyinin rengi, daha aşağıdaki kesimlere göre daha açıktır. Daha yeniymiş gibi bir görüntü doğmasının sebebi geniş tutulan saçağın bu kesimin çok daha az yağış almasına yol açmasıdır. Diğer kesimlerde fazla yağışın etkisiyle ahşap yüzeyin rengi, koyu kestaneye dönüşmüştür.

Camiye kuzeyde bulunan basit muhdes bir kapıyla girilmektedir. Revaklara çekilen duvarda, kuzeyde hiç pencere açılmazken doğu ve batıda, her iki katta belli aralıklarla üçer pencere yer verilmiştir. Kuzeyde 2.90 m., doğu ve batıda 1.40 m. genişlikteki revakın kuzey kesimi son cemaat yeri görevini üstlenmiştir. Her iki katta simetrik düzenlenen revaklar, harim duvarıyla revak direklerinin üstündeki kirişler arasına uzatılan, tali kirişlere çakılan düz tavanlarla örtülmüştür.

Revaklar, doğu ve batıda tam karşılıklı yerleştirilen beşer, kuzeyde köşeleri saymazsak iki olmak üzere, her katta on ikişerden toplam yirmi dört direkle taşınmaktadır. 0.15 m. çapında ve başlıksız olarak yapılan direklerin gövdeleri, alt ve üstte kare, ortada yuvarlaktır. Direklerin üzerine uzatılan kirişler, köşelerden birbirlerine geçirilmiş olup, kiriş başları profillerle hareketlendirilmiştir. Revak direkleri arasında, her iki katta aynı düzende, gayet zarif bir parmaklık göze çarpar. Birbirinin aynısı olan zarif, silindirik çubuklar boğumludur. Saçak merteklerinde görülen iki kademeli ritmik düzen, yapıdaki özenli ahşap strüktüre ait bir başka detaydır.

Caminin duvarlarında; asimetrik düzende, iki kat halinde, dikdörtgen açıklıklı pencerelere yer verilmiştir. Kuzey duvarda hiç pencereye yer verilmezken kıblede, altta ve üstte birer pencere açılmıştır. Alttaki pencere doğuya, üstteki ise mihrabın hafif batısına kaydırılmıştır. Alt pencerenin lokmalı ahşap kafesi yerinden sökülmüş halde yerde durmaktadır.[34] Üst pencere demir şebekeli olup giyotin kanatlıdır. Minberin pencere yerine denk gelmesi, kıble duvarı pencerelerinde asimetrikliğe sebep olmuştur. Batıda duvara bitişen minberin bulunduğu kesimde pencere açılmamıştır. Batı duvarın orta kesimindeki pencere, kıbledeki lokmalı kafesli pencerenin bir benzeridir.[35] Doğuda altlı üstlü ikişer pencere açılmıştır. Kıbledeki üst pencerede olduğu gibi, kasalara geçirilen yatay demir çubuklarla korunan pencerelerin, kanatları üstten aşağıya kapanan giyotin tipindedir.

Harime, kuzey duvarı ortasında bulunan dikdörtgen açıklıklı, çift kanatlı bir kapıyla girilmektedir. Her biri tek parçadan oluşan kanatlarda yüzeyin oyulmasıyla kabartılan bitkisel bir kompozisyon yer alır. Eğri kesim tarzında oyulan kanatların üst kesiminde, yukarıda sözünü ettiğimiz kitabeler yer alır. Kitabeleri içine alan kartuşlar birbirinden farklıdır. İlk bakışta simetrikmiş gibi görünen kanatlarındaki bitkisel kompozisyon, birbirinin çok yakın benzeridir. Stilize edilmiş kompozisyonu ikili sarmal bir bordür sınırlamaktadır. Kanatların sağdakinin üzerine çakılı bini sade tutulmuştur. Sağ panoda aşağıdan yukarı doğru, sağlı sollu simetrik çıkan kıvrık dallar, dairevi bir

[34] Dikine uzatılan üç parçanın üzerinde açılan deliklere, aynı şekildeki küçük yatay parçaların geçirilmesiyle oluşturulan şebekede, geçmelerin aralarında sekizgen kafesler oluşmuştur.

[35] Her iki pencerenin kompozisyon ve tekniği aynıdır Bu pencerenin tek parça çubukları yatay konumda olup sayıca bir tane fazladır.

çerçeve çizerek devam eder. Yapraklarla donatılan kıvrık dallarda stilize hatayî ve lâle motifleri tekrar edilmiştir. İnce yivlerle detaylı bir şekilde işlenen lâleler, gayet zarif bir şekilde aşağıya doğru yönelmiştir. Panonun alt kesiminde solda bulunan küçük bir rozet, sağda tekrar edilmemiştir. Yine bu kesimde iki stilize yaprak, iç içe küçük dairelerle dalların ucuna bağlanmıştır. Bunlardan soldakinde ayrıca küçük bir rozet bulunur. Bunun gibi bazı ayrıntılar kanattaki sağlı sollu simetrinin dışına çıkan detaylardır. Soldaki kanatta sağdakinin benzeri şekilde, alttan yukarıya doğru, sağlı sollu simetrik çıkan kıvrık dallar ve dairevi formlar yer alır. En altta sağdaki kanatta olduğu gibi iç içe geçmiş, yarım daire halkalar, bunların kenarında sağlı sollu birbirine bakar şekilde lâleler görülür. Kanattaki diğer lâleler aşağıya bakar şekilde işlenmiştir. Bu kanatta da diğerinde olduğu gibi stilize dalların iç ve dış kesimlerinde, yine stilize badem şeklinde yapraklar, lâleler, hatayîler ve rozetler yer alır. Üstten bir alttaki daire içerisinde, ortadaki hatayînin etrafında düğümlenerek altı kol meydana getiren bir kompozisyon, diğerlerine nispeten biraz farklıdır. Bu kanatta da diğerinde olduğu gibi, küçük detaylarda simetrinin dışına çıkılmıştır. Her iki kanatta çok az boş yer bırakılarak işlenen kompozisyon, gayet başarılıdır. Yakından bakılınca zeminin ince noktalarla donatılarak yüzeydeki sertliğinin yumuşatıldığı görülür. Her iki kanatta dikkat çeken bir husus, küçük avuç içi kadar birer parçanın, kesilmiş ve tekrar yerleştirilmiş gibi görünmesidir.[36] Kanatların üzerinde, iki kilit yuvası ile bir kapı halkası, halkanın çevresinde dekoratif ajurlu metal plakalar ve kanatları kapı dikmelerine bağlayan dövme demir menteşeler göze çarpar.

Yapıyı saran revakın sonradan kapatılması, harimi karanlıkta bırakmıştır. Harimde altlı üstlü simetrik düzende yerleştirilmiş iki katlı altışardan on iki ahşap direk, mahfil katı ve çatıyı taşımaktadır. Her iki katta direk gövdelerinin alt ve üst kesimleri kare, ortası yuvarlaktır. Mahfil katı direklerinde oymalar görülmez. Ancak alt kat, orta direklerin alt kesimlerinin harime bakan ikişer yüzü, üst kesimlerinin ise tüm yüzleri oymalarla bezelidir. Direklerin alt kesiminde bir yüzde geometrik geçme kompozisyonu yer alır. Kenarlarda çekiç darbeleriyle yapıldığını sandığımız incecik kare şeklindeki yüzeyler, ilgi çeken bir detaydır. Bunun üstünde ince yivlerle yuvarlatılan gövdeye geçişte bir hatayî görülür. Diğer yüzde kenarlarda yarım hatayîler, ortada ise basit bir geometrik geçme kompozisyonu yer alır. Direklerin kirişle buluşacağı üst kesimlerde yürek benzeri motifler görülmektedir. Diğer yüzlerde kıvrık dalların ucunda lâleler, yuvarlak alanlar içerisinde hatayîler ve "S" şeklinde kıvrımlara yer verilmiştir.

Kıble duvarı ortasında yer alan mihrap, harimin en sade elemandır. Harime doğru hafifçe taşırılan mihrap nişinin kavsara haricindeki kesimleri, yenidir. İki

[36] Bu kesimlere denk gelen budakların bertaraf edilmesi veya oyma sırasında yapılan bir hatanın telafisi için, böyle bir yama kullanma gereği duyulmuş olabilir.

yanında basit raflara yer verilen mihrabın üstünde, ağızları dışa kıvrık, hilâli hatırlatan bir motif görülür. Mihrabın sağında, kıble duvarının doğu köşesinde bulunan vaaz kürsüsünü, mahfildekinin benzeri, bir parmaklık sınırlar. Basitçe iki direk üzerinde duvar köşelerine bitiştirilen kürsünün harime bakan iki yüzünde, yüzeye oyulmuş ikili sarmal bir kuşak yer alır.

Mihrabın sağında yer alan minber, harimdeki en güzel unsurdur. Klasik elemanlara sahip minberin aynalık kısmındaki oymaları, göz alıcıdır. Batı yüzü sade bırakılan minberin kapısı üzerinde, daha önce sözünü ettiğimiz kitabeler yer alır. Kanatları yalın bırakılan kapının binisi, basit profillerle hareketlendirilmiştir. Tek parça ajurlu oyma kapı tacı, yarım yuvarlak bir güneş kursunu andırır. Bunun da orta kesimi, mihrapta olduğu gibi ağzı dışa dönük hilâlle sonlanmaktadır. İnce silmelerle kuşatılan aynalığın doğu yüzü, her biri yaklaşık 0.60 m. enindeki dört parçadan oluşur. Aynalığı yan yana dizili yarım hatayîlerle çevrili, geniş bir bordür kuşatır. Bordürü dolanan kıvrımların aralarına serpiştirilen hatayîler yüzeydeki boşluk hissini de gideren zengin bir görüntü sunar. Aynalığın merkezinde, bir bütün halinde tasarlanmış, birbirinden kesin sınırlarla ayırmadan, dört kümede ele alabileceğimiz bitkisel bir kompozisyon görülür. Her biri iç içe yarım daire halkalarla başlatılan kümelerden kuzey uçta bulunanı, stilize edilmiş zarif bir hayat ağacına benzemektedir. İnce bir dal şeklinde yukarıya uzanan eksenin sağ ve solunda simetrik düzende ince dallar, boyunları zarifçe aşağı kıvrılmış lâle motifleri görülür. Yer yer badem şeklinde yapraklar takılan ince dallar arasında yerleştirilen hatayîler, kompozisyonun boşluklarına göre, büyüklü küçüklü işlenmiştir. Aynalığın güneyine doğru gittikçe artan yüksekliğe paralel olarak boyutları büyüyen kümeler, birbirinin yakın benzeridir. Harime açılan kapının kanatlarında olduğu gibi, yukarıya doğru incelip sonra da genişleyerek yayvan daireler oluşturan kıvrık dalların belirlediği stilize bitkisel kompozisyon, gayet ustaca istiflenmiştir. Sağlı sollu simetrinin yine yer yer dikkate alınmayıp; yerine göre bir yaprak veya bir hatayî ile bozulduğu kompozisyonun ana unsurları, lâleler ve hatayîlerdir. Kıvrık dallara eklenen badem yapraklarla tamamlanan kompozisyon, harim kapı kanatlarıyla aynı teknik ve üslubu yansıtmaktadır.

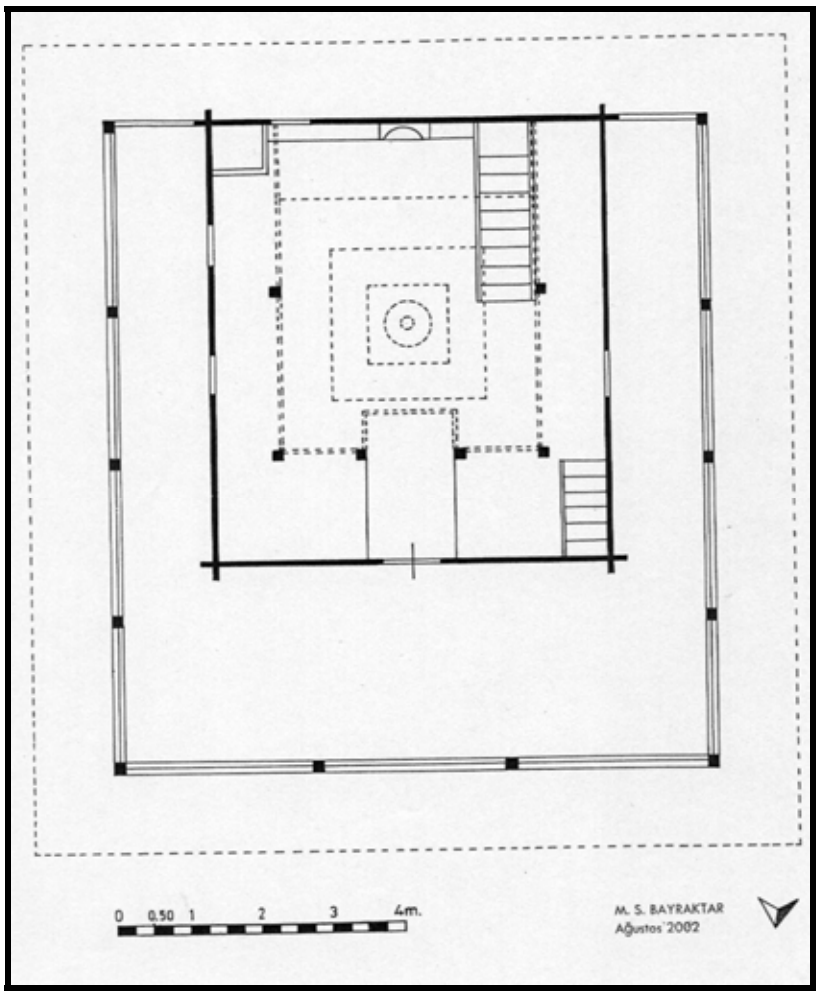
Mahfil korkuluklarına benzeyen minber korkuluğu, her biri geçirildikleri küpeştede döner vaziyette bulunan, silindirik boğumlu çubuklarla donatılmıştır. Çubuklar köşkte de devam eder. Basit ince direkler üzerinde, zarif kıvrımlarla kemer şeklinde dışa açılan köşkün üstünde, korkuluktakinin benzeri bir parmaklık ve konik sivri bir külah yer alır. Köşk altı, zarif kemer şeklinde kesilerek boşaltılmış, daha altta ise sade bir panoya yer verilmiştir.

Harimin kuzeyinde başlayıp doğu ve batıda kıble duvarına kadar uzanan “U” şeklindeki kadınlar mahfilinin ortası, kıbleye doğru dikdörtgen şekilde taşıntı yapar. Revaktakilere benzer, gayet zarif tutulmuş silindirik boğumlu çubuklarla donatılan bir

parmaklıkla sınırlanan kadınlar mahfiline, harimin kuzeybatı köşesindeki basit ahşap merdivenle çıkılmaktadır. Batıda duvara bitişen merdivenin diğer yakasını zarif bir parmaklık kuşatır. Mahfil çıkıntısının kıbleye bakan alt yüzünde "S" şeklinde yatay olarak uzanan yer yer yapraklarla bezeli stilize bir kıvrık dal motifi işlenmiştir.

Oymalarla bezeli bir başka alan, iç içe kare şeklinde çökertilen tavandır. İçteki çökertmenin dışında ve ortasında, çepeçevre dört yanı dolanır şekilde ajurlu oymalı, bir kuşak yer alır. Yüzeyden 0.25 m. kadar çökertilen kesimin dört yanında, hasır/sepet örgülü bir kuşak tekrar edilmiştir. Bundan sonra geniş tavan yüzeyinde sağa sola ve aşağıya yukarıya bakan sırt sırta vermiş "C"lerden oluşan geometrik bir kompozisyon yer alır. Bunun da içinde ajurlu oymalı tahtalarla dönülen, ortasında irice bir sarkıt bulunan merkez kare kısmı gelir. Sarmal yivlerin ince bir kuşakla daraltılıp sonra çiçekleri hatırlatır şekilde dilim dilim açıldığı plastik göbeğin çevresinde, dilimli yuvarlak bir pano, bunun çevresinde içleri eğri oyulmuş, üçgenli geometrik bir kompozisyon yer alır. Merkezdeki kareleri dört köşelerinden birbirine bağlayan zarif eğrilerle bezeli ince kuşaklar, dikkat çeken bir başka ayrıntıdır. Tavanın ortasında yer alan çökertmeyle mahfil hizası arasında kalan dıştaki çökertme arasındaki alan yalın bırakılmıştır. Dıştaki çökertmenin sınırlarında, dört yanı dolanan, iç içe iki kuşak yer alır. Dışta, hilâl dizisinden oluşan profilli bir kuşak yer alır. Kuşağın alın kesiminde, yan yana tekrar edilen üçgenler, içteki kuşakta ise küçük yarım daire dizileri görülür. Harim duvarlarının çatıyla buluştuğu dış kesimde ve bunun karşısında, revak direklerinin taşıdığı çatı kirişi hizasında, yarım yuvarlak ve hilâllî profiller, dıştaki çökertmenin sınırını belirler.

Harimde göze çarpan bir başka bezeme, aşı boyalı nakışlardır. Tavanın ortasındaki yuvarlak pano ve sarkıt üzerinde, mahfil direklerinde, doğuda güney taraftaki üst pencerenin sağ ve solunda gayet basit, renkleri solmuş, yeşil, pembe, mavi renklerle düz yüzey boyaması ve basit çiziklemelere yer verilmiştir. Büyük ölçüde silik ve sınırlı yüzeylerde kullanılan boyalı nakışlarda, ahşap bezemenin aksine, harimin geneline dağılan belli bir program dahilinde hareket edilmediği görülür. Bunlar yapının zengin ahşap oymalarının yanında, son derece sınırlı ve bir o kadar da acemice yapılmış boyamalardır.

Çizim 2. *Porsuk Köyü Camii plânı****.***

Foto 7. *Porsuk Köyü Camii, kuzey ve doğu cepheleri.*

Foto 8. *Porsuk Köyü Camii, pencere şebekesi.*

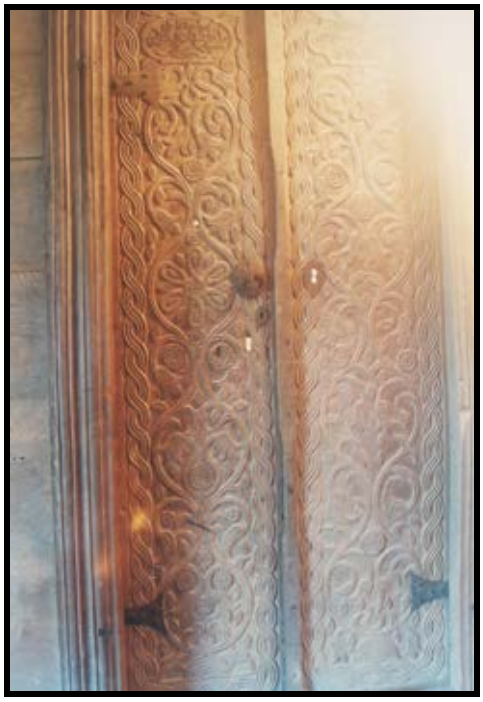

Foto 9. *Porsuk Köyü Camii, harime açılan kapı kanatları.*

Foto 10. *Porsuk Köyü Camii, harime açılan kapı kanatlarından detay.*

Foto 11. *Porsuk Köyü Camii, kapı kitabesi (sol kanat).*

Foto 12. *Porsuk Köyü Camii, detay.*

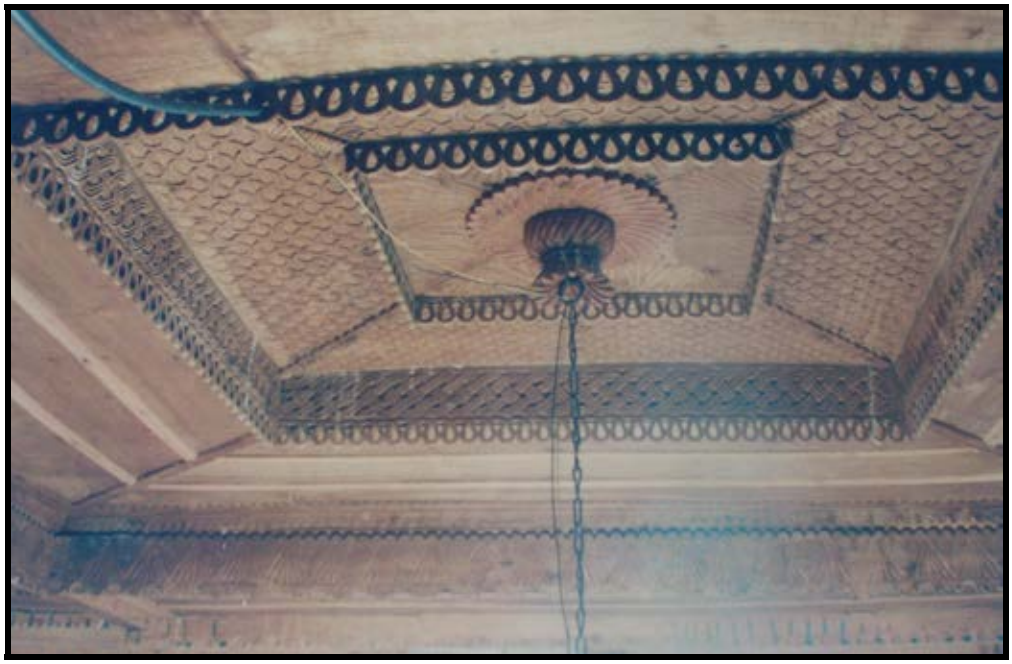

Foto 13. *Porsuk Köyü Camii, tavanı.*

Foto 14. *Çarşamba Porsuk Köyü Camii minber aynalığından detay.*

Foto 15.
Porsuk Köyü Camii hariminde ahşap direk.

Foto 16.
Porsuk Köyü Camii, minberi

Sonuç

Samsun'un ilçe ve köylerinde günümüze ulaşan yirmi beş civarındaki ahşap camiden burada daha önce yayınlanmayan ikisini tanıtmaya çalıştık.[37] Her ikisi de ahşaptan yığma olarak, çantı tekniğinde inşa edilen camiler, bulundukları araziye, taş veya kalın kütüklere oturan kirişlerle oturtulmuştur. Samsun bölgesinin bol yağışlı bir iklime sahip olduğu hatırlanırsa, altlarında birikebilecek yağmur suyu ve nemin tesiriyle kolayca çürüyebilecek ahşap camilerin, bu şekilde yükseltilerek korundukları görülmektedir.

Mekân düzeni bakımından yapılar benzerlik göstermektedir. Kareye yakın dikine dikdörtgen bir harim, harimi üç yönden "U" şeklinde kuşatan revaklar. Harimin kuzeyinde yapı içinde bir mahfil katı (kadınlar mahfili), kırma çatı örtü her iki yapının ortak özelliklerindendir. Bu gruptaki hemen tüm Samsun yöresi camilerinde olduğu gibi, bu camilerde de minare görülmez.

Samsun yöresi ahşap camilerini, mekân düzeni, malzeme - teknik ve mimari özellikler bakımından, erken ve geç örnekler şeklinde iki ayrı gruba[38] ayırmak mümkündür. İncelediğimiz yapılar, bu iki grubun örneklerinden olup, gruplar arasındaki bir takım farklar, bu yapılar için de geçerlidir. En büyük ve tespit edilebilen ilk örnek olan Çarşamba - Gökçeli Camii'ni (1206) [39] takip eden Ordu Köyü Camii, birinci grubun diğer örneklerinde olduğu gibi, geneli itibariyle daha kaba bir işçiliğe sahiptir. En erkeni 1596 yılında inşa edilen[40] Kavak - Bekdemir Köyü Camii ile görülmekle birlikte, daha çok 18. ve 19. yüzyıla tarihlediğimiz ikinci gruba dahil Porsuk Köyü Camii, daha küçük ancak gelişkin mimari ifade ve süs unsurlarına sahiptir.[41]

İki yapı arasında cephe görünüşlerinde belirgin bir fark doğmaktadır. Daha basit ve kabaca duran Ordu Köyü Camii'nde, basık ve kapalı bir cepheyle karşılaşılırken, Porsuk Köyü Camii'nde, ince işçilikle birlikte, yüksek ve ferah bir cephe görülmektedir. Ordu Köyü Camii'nde iki katlı bir cephe düzeninden söz edilemezken, Porsuk Köyü Camii'nde, kat kirişleri ve duvar ortalarındaki dikmelerle belirginleşen, iki

[37] Doktora tezimizin bir parçasını oluşturan yapıların tamamının tanıtılıp değerlendirilmesi gerekmektedir. İleriki yayınlarda konuyu kapsamlı bir şekilde ele almayı düşündüğümüzden burada kısa bir değerlendirme yapmayı uygun gördük. Daha kapsamlı bir değerlendirme için bkz. M. S. BAYRAKTAR, a.g.t., s. 316-18,323-28,347-48,355-56,360-61,371-72.

[38] Belirtilen grupların örnekleri için bkz. M. S. BAYRAKTAR, a.g.t., s. 325.

[39] P. I. Kuniholm'un lâboratuara dayalı tekniği, yöredeki ahşap camileri tarihlemede son derece faydalı olmuştur.

[40] Bkz. M. S. BAYRAKTAR, a.g.t., s. 61.

[41] İki gruba ait örneklerden bir kısmı Y. Can tarafından yayınlanmıştır. İki grup arasındaki farka dikkat çeken Can'ın karşılaştırma ve değerlendirme bölümüne bakılabilir. Y. CAN, *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler,* Samsun, 1988.

katlı ve büyük ölçüde simetrik pencere düzeniyle desteklenen, hareketli bir cephe tasarımı söz konusudur.

Ordu Köyü Camii'nde görülen üç omuzlu kırma çatı caminin boyutlarıyla paralel olarak büyük ve yüksek tutulduğundan, yapıyı basık göstermiştir. Daha ince perdeler kullanılan ve daha ince işçilikle yapılan, Porsuk Camii'nde çatı, dört omuzlu olup küçülen yapı boyutlarıyla paralel olarak, çatı yüksekliği de azaldığından, daha ferah bir görüntü vermiştir. Ordu Köyü Camii'nde ayrıca bir tavan yapılmayan çatı, bakkal tavan şeklindedir. Porsuk Köyü Camii'nde çatının içine düz tavan çakılmıştır. Porsuk Camii'nde hariminde, bulunan direkler kadınlar mahfilinin taşınmasına yönelik iken diğerinde harim, çatıya destek veren direklerle bölünmüştür.

Her iki yapı arasında tarihi arka plandan kaynaklanan yapısal bir fark bulunmaktadır. Beyliğin merkezinde yer alan ilk yapı, Beylikler devrinin birçok yapısında olduğu gibi siyasi mesajla yüklüdür. Yapının kitabesinin bulunmaması ve yüklü bir bezeme programından uzak olmasına bakılarak böyle bir hava taşımadığına hükmetmek akla yakın gelse de, Taceddinoğullarının çalkantılı ve zaten yapının inşa edildiği dönemde sona yaklaşan tarihlerinde buna imkân bulamadıkları veya yapının belirtilen veya benzeri bazı muhtemel hususiyetlerini zamanla kaybetmiş olabileceği de düşünülebilir. Karşısında akan çaya bakan bir teras üzerinde kurulması, bu teknikte bir yapı için oldukça büyük sayılabilecek bir ölçüde[42] olup abidevi bir tesir uyandırmasıyla, Ordu Köyü Camii, ikincisinden farklı bir yapıya sahiptir. Porsuk Köyü Camii, hayırsever bir şahsın yaptırdığı bir köy camisi olarak siyasi kaygıdan uzak, kendi halinde bir esredir. Ancak yine de, iki yapı arasındaki farkları belirleyen asıl etken, yapıların inşa edildiği dönemlerin eriştiği mimari ortam farkıdır.

Yurdumuzda halen bilinen en eski ahşap cami olan ve yığma olarak çantı tekniğinde inşa edilen 1206 tarihli Çarşamba - Gökçeli Camii ile başlayıp, Ordu Köyü Camii gibi yöredeki diğer örneklerle devam eden çantı camilerin, Anadolu Türk mimarlığında, cami tipolojisiyle ilgili yayınlarda yer almadıkları görülmektedir. Yakın zamanlara kadar tanınmayan yapıların, tipolojiyle ilgili yayınlarda -belki "çantı camiler" başlığıyla- yer almaları gerekmektedir.

Erken Osmanlı döneminde E. H. Ayverdi'nin "çantı camiler" şeklinde nitelendirdiği Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki ahşap camiler, Samsun'daki erken tarihli

[42] Grubun ilk üç örneğininin ölçüleri şu şekildedir. Çarşamba - Gökçeli Camii'nin harim ölçüsü 12.60 x 13.70 m, bütün yapı 17.50 x 21.60 m.dir. Aynı rakamlar; Çarşamba - Yaycılar Köyü Şeyh Habil Camii'nde 9.20 x 11.15 ve 13.85 x 16.40 m., Ordu köyü Camii'nde 9.10 x 10.70 ve 13.95 x 17.65 m.dir. İkinci grupta, tüm yapı boyutlarının ortalaması, kabaca 8.5 x 9 m. civarındadır. M. S. BAYRAKTAR, a.g.t., s. 326.

örneklerin en yakın benzerleridir.[43] Porsuk Köyü Camii ile Doğu Karadeniz Bölgesindeki camilerle işçilik, mimari ifade ve elemanlar bakımından bir benzerlik dikkat çeker.

Diğer erken tarihli ahşap camilerde olduğu gibi Ordu Köyü Camii'nde, çoğu basit kazıma ve oymalar görülmektedir. Plân ve mimari tarzda olduğu gibi süsleme bakımından da bu yapının bezerlerini Kastamonu, Sinop ve Batı Karadeniz Bölgesinde[44] bulmaktayız. Hemen tüm elemanları bezenen Porsuk Köyü Camii'nin bezemeleri, "Doğu Karadeniz ahşap üslubu"na[45] son derece yakındır. Oyma tekniği ve kompozisyon benzerliği, Porsuk Köyü Camii'nin ustalarının, Doğu Karadeniz'den gelmiş olabilecekleri kanısını uyandırmaktadır.[46] Porsuk Köyü Camii'nde usta ismi ("amele usta Mustafa"), bir imza atma geleneği görülmektedir.

Her iki yapıda serbest elle sürülen, gayet kaba şekilli boyamalardan oluşan nakışlar taşra imkânları dahilinde, astar çekilmeksizin kök veya aşı boyalarıyla yapılmıştır. Yöredeki diğer bazı çantı camilerde de görülen ve bir kısmı yakın zamanlarda yapılmış olabilecek yalın kompozisyonlar, sanatsal bir değer taşımaz.

Çantı camiler Samsun ve çevresinin karakteristiği olarak karşımıza çıkmaktadır.[47] İl genelinde birçok ev, samanlık, seren (serander), ambar ve ahır gibi, diğer yapılarda, da çantı gelenek halen yaşamaktadır. Yörenin özgün yapı geleneğinin nadide örneklerinden ahşap camilerin korunması, bölge için olduğu kadar, Türk mimarisi için de hayati bir önem taşımaktadır.

---

[43] E. H. Ayverdi, "Karadeniz Ereğlisi yakınından Ağva'ya, cenubda da Adapazarı arzına kadar sahadaki köylerde, mevcut veya mevcudiyeti vesikalarla sabit ya da yıkılıp yerine kâgir yapılmış, 24 kadar cami ve bir türbe tespit ettiğini" Orhan Gazi devrinden sonraki 15-18. yüzyıllar arasında bu tip camiye rastlanmadığı, ancak 19. yüzyılda aynı usulde yapılmış bazı köy camilerine tesadüf ettiğini belirtmektedir. E. H. Ayverdi, bu camilerin, birkaç köy için orta bir yerde kurulmuş Cuma camileri olduklarını, Kandıra gibi kasabalarda olan birkaçı haricinde hepsinin, kırda veya bir köyün kenarında, birkaç yüz metre mesafede bulunduklarını ifade etmektedir. Bkz. E. H. AYVERDİ, *Osmanlı Mi'mârîsinin İlk Devri, Ertuğrul Osman Orhan Gazîler Hüdavendigâr ve Yıldırım Bâyezîd 630-805 (1230-1402) I*, İstanbul, 1989, s. 120-22.

[44] Karşılaştırma için bkz. E. H. AYVERDİ, a.g.e., s. 124-133; Y. CAN, "Kastamonu ve Sinop Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler", *O.M.Ü.İlâhiyat Fak. Dergisi, S. 15*, Samsun, 2003, s. 117.

[45] İlk olarak H. Karpuz tarafından kullanılan tabir hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. H. KARPUZ, *Rize*, , Ankara, 1992, s. 71-74.

[46] Samsun'un, 19.yy.ın ikinci yarısından itibaren hızlı bir şekilde Doğu Karadeniz Bölgesinden göç aldığı bilinmektedir. Terme – Pazar Camii Türbesi'nin ustasının Arhavi'li (Artvin), Terme - Yeni Cami Köyü Camii'nin tamir ustasının Of'lu (Trabzon) olduğu kitabeleriyle sabittir. Bkz. M. S. BAYRAKTAR, a.g.t., s. 54, 196.

[47] Günümüzde Çarşamba, Terme, Asarcık, Salıpazarı, Kavak olmak üzere, Samsun'un doğu ve güneyindeki ormanlık kesimlerde yoğunlaşan ahşap camilere, Lâdik, Vezirköprü, Havza, Alaçam, Yakakent, Tekkeköy ve Samsun'da rastlayamıyoruz. Samsun'un batısında, sadece Ondokuz Mayıs'ta, bir tanesi günümüze ulaşan ahşap camilerin, vaktiyle ilin batı bu kesimlerinde de bulunduğu, tarihi bazı kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Kaynakça

ALTAYLI, A., *Samsun Tarihi*, Samsun, 1967.

Anonim, *Danişmendname* (Hazırlayan, N. DEMİR), Niksar, 1999.

Aşık Paşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi* (Hazırlayanlar: K. YAVUZ - M. A. Y. SARAÇ), İstanbul, 2003.

AYVERDİ, E. H., *Osmanlı Mi'mârîsinin İlk Devri, Ertuğrul Osman Orhan Gazîler Hüdavendigâr ve Yıldırım Bâyezîd 630-805 (1230-1402) I*, İstanbul, 1989.

Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadi, *Bezm u Rezm* (Çev., M. ÖZTÜRK), Ankara, 1990.

BAYRAKTAR, M. S., *Samsun ve İlçelerinde Türk Mimari Eserleri*, Atatürk Üniversitesi, S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2005.

BİLGİN, M., "Giresun Bölgesinde Türkmen Beylikleri ve İskân Hareketleri", *Giresun Tarihi Semp. Bildiriler*, İst., 1997, s. 77-109.

BOSTAN, M. H., Anadolu'da Çepni İskânı, *Türkler, C.6,* Ankara, 2002, s.299-311.

BREYER, A.,"Greeks and Türkmens: The pantic Exception", Dumbarton Oaks Papers, tıpkıbasım: *The Empire of Trebizond and the Pontos*, Veriorum Reprints, London, 1980, s. 115-151.

BRYER, B. - WINFIELD, D., *The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos, C. I*, Dumbarton Oaks Studies, Washington D.C., 1985.

CAN, Y., "Kastamonu ve Sinop Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler", *O.M.Ü. İ.F.D.,* S. 15, Samsun, 2003, s. 117-134.

CAN, Y., *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler*, Samsun, 1988.

ÇELİK, A., "Çepnilerin Anadolu'nun Türkleştirilmesindeki Yeri ve Önemi", *Türkler, C. 6*, Ankara, 2002, s. 312-323.

DANİŞMEND, İ. H., *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. 1,* İstanbul, 1947, 1972, 1971.

DARKOT, B., "Samsun" mad., *İ.A., C. X*, İstanbul, 1980, s. 172-178.

DEVELLİOĞLU, F., *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Yayına Hazırlayan, A. S. GÜNEYÇAL), Ankara, 1999.

DİLCİMEN, K., *Canik Beyleri*, Samsun, 1940.

DİLCİMEN, K., *Samsun Tarihinde Önemli Olaylar*, Samsun, 1947.

DOĞAN, A. I., *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul, 1977.

ERDEM, İ., "Doğu Anadolu Türk Devletleri", *Türkler, C. 6*, Ankara, 2002, s. 383-424.

HARTMANN, R., "Buk'a" mad., *İ. A., C. 2,* İstanbul, 1961, s. 780-781.

İPŞİRLİ, M., "Buk'a" mad., *T.D.V.İ.A., C. 6*, İstanbul, 1992, s. 386-387.

KARABULUT, A., *Memleketim Çarşamba***,** Samsun, 2004.

KARPUZ, H., *Rize,* Ankara, 1992.

KUNIHOLM, P. I., "A 1503 - Year Chronology For The Bronze And Iran Ages: 1990-1991 Progress Report of The Aegean Dendrochronology Project", *VII.Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ank.,1992,s.121-130.

KUNIHOLM, P. I., "Aegean Dendrochronology Project: 1993-1994", *XI. Arkeometri Sonuçları Toplantısı,* Ankara, 1996, s. 181-187.

Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihannümâ C. II,* (Yay., M.A.KÖYMEN - F.R.UNAT), Ank., 1957.

NEMLİOĞLU, C., "Göçeli (Gökçeli) Camii" *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kong. Bild., C. II,* Konya, 2001, s. 117-136.

OĞUZ, M., "Taceddinoğulları", *A.Ü.D.T.C.F.D., S. IV*, Ankara, 1948, s. 469-487.

ÖZ, M., *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara, 1999.

SEVİM, A.– YÜCEL, Y., *Türkiye Tarihi, Fetih Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ank., 1989.

SÜMER, F., *Tirebolu Tarihi*, İstanbul, 1992.

ŞAHİN, M. K., "Samsun- Çarşamba/ Yaycılar- Şehy Habil Köyü Camii", *A.Ü.S.B.E.D., C. 4, S. 2*, Erzurum, 2004, s. 15-36.

TELLİOĞLU, İ., *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon, 2004.

TEXIER, C., *Küçük Asya, Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi* (çeviren, A. SUAT), C. III, Ankara, 2002.

UZUNÇARŞILI, İ. H., *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri,* Ank., 1988.

UZUNÇARŞILI, İ. H., *Osmanlı Tarihi, C. I,* Ankara 1998.

VARLIK, M. Ç., "Taceddinoğulları Beyliği", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C. 10*, İstanbul, 1989, s. 87-90.

YEDİYILDIZ, B., *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613),* Ankara, 1985.

YEDİYILDIZ, B., *Ordu Tarihinden İzler*, İstanbul, 2000.

YÜCEL, Y., *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I,* Ankara 1991.

ZACHARIADOU, E. A., "Trebizond and The Turks (1352- 1402)", *Romania and Turks, London*, 1985, s. 333-358.

ÇARŞAMBA BELEDİYE AMBLEMİ ÜZERİNE

Nedim İPEK[*]

Bir toplumu, kurumu, işletmeyi veya şehri simgeleştirmek; o kenti tarihiyle, toplum içindeki özel konumuyla, etkinlikleriyle kısacası tüm kapsamıyla çağrıştırmak, duyurmak, tanıtmak, benimsetmek anlamına amblem kullanılır. Amblemdeki simge şehirle özdeşleşmelidir: Yani amblem görülünce şehir, şehir anılınca amblem akla gelmelidir.

Modern çağda özellikle kurumlar ve şehirler kendilerini tanımlamak için amblem, simge, sembol ve logo gibi terimlerle ifade edilen tanıtım unsurlarına ihtiyaç duymuşlardır. Belediye amblemlerinin bir kısmında çift başlıklı kartal gibi tarihi süreçte kurulmuş devletlerin sembollerine yer verilmiştir. Bazı şehirler saat kulesi, cami, köprü gibi tarihi yapıları kendilerine sembol olarak seçmişlerdir. Özellikle turizm gelirleriyle ön plana çıkan Antalya gibi kentlerin amblemlerinde güneş ve kum gibi turizm mesajı veren sembollere yer verilmiştir.

Toplumların düşünce yapısı, kültürleri, anlayışları kurdukları yerleşim birimlerine de yansımıştır. Başka bir ifadeyle şehirler toplumların söz konusu özelliklerini yansıtırlar. Örneğin; Ortaçağ ve Yeniçağlarda Müslüman şehirlerinde cami, mescit, imaret gibi yapılar, külliyeler ön plana çıkarken batıda bunun yerini ilk çağlarda arenalar ve heykeller, Ortaçağda katedral, kilise, saray gibi binalar almıştır. Çağdaş şehirlerin sembolleri ise kapitalizmin ve tüketim toplumunun göstergesi olan AVM'ler ve gökdelenlerdir. Samsun vilayeti dâhilindeki belediyelerden bir kısmı dağ, güneş, deniz gibi turizmi hedeflemek üzere doğa güzelliklerini amblemlerine taşırken, diğer kısmı da saat kulesi, tekke, cami gibi tarihi eserlere yer vermiştir. Bir de baraj, köprü gibi modern yapılara yer veren amblemler vardır[1].

Çarşamba belediyesinin ambleminde Yeşilırmak, köprü ve Çarşamba Belediyesi ibaresi ile 1923 tarihi yer almaktadır. Her şeyden önce amblemin temel amacı sembolize ettiği şeyi kamuya tanıtmaktır. Dolayısıyla bu çalışma esnasında ilk merak edilen şey amblemde yer alan figürlerin toplum tarafından ne oranda tanındığı sorusunun cevabı olmuştur. Sorunun cevabını bulma adına Çarşamba'da lise öğrencilerine yönelik küçük bir anket düzenlendi. Ankete katılan öğrencilerin % 60'ı amblemde yer alan sembolleri tanımlayamazken % 40'ı köprü cevabını verebilmiştir.

[*] *Prof. Dr., OMÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.*

[1] *Lâdik Belediyesi amblemi*: Akdağ, saat kulesi ve cami; *Bafra Belediyesi amblemi:* Köprü, Nebyan dağı, güneş (Atatürk) ve buğday başağı; *Vezirköprü*: Göl ve saat kulesi; *Terme Belediyesi*: Mısır ve fındık; *Kavak Belediyesi*: İki güreşçi; *Tekkeköy Belediyesi*: İki tavus kuşu ve Tekke binası; *Salıpazarı Belediyesi:* Orman, fındık ve köprü; *Yakakent Belediyesi*: Çam, balık, deniz ve güneş; *Alaçam Belediyesi*: Deniz, güneş ve çam; *Ayvacık Belediyesi*: Baraj.

Bir öğrenci Samsun belediyesinin amblemini tarif ederken bir diğer öğrenci bir cami ve yeşil beyaz bir köprü var şeklinde yanıt vermiştir. Öğrenciler köprünün ambleme konuş sebebi olarak *Çarşamba'yı ifade etmesi ve tarihi olması* gibi açıklamalarda bulunmuşlardır.

1890'lı yıllarda Çarşamba kasabası Yeşilırmak Nehri'nin iki yakasına yayılmış bir durumdaydı. Nehir boyunca uzayan geniş yolun etrafında küçük meskenler yer almaktaydı. Nehrin karşı yakasında Hıristiyan Mahallesi bulunmaktaydı. Sahil ile kasaba arasında ulaşım kayıklar vasıtasıyla nehir üzerinden sağlanmaktaydı. Özellikle Şubat-Haziran arası sular yükseldiği için nehir ulaşımı bir hayli kolaylaşmaktaydı. Şakir Paşa nehri gemi ulaşımına açmak için çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Bunun üzerine sahilden kasabaya kadar yük taşımak üzere Samsun'da inşa ettirdiği mavnayı Çarşamba Belediyesi'ne hibe etmiştir[2]. Nehrin öte yakası ile beri yakası arasındaki ulaşım da köprünün yanı sıra büyük kayıklarla sağlanmaktaydı. Mehmet Arif bunları İstanbul'un balık mavnalarına benzetir. Hayvanlar ise karşıdan karşıya yüzdürülmek suretiyle geçirilmekteydi. Bu durum zaman zaman can ve mal kayıplarına sebebiyet vermekteydi.

Bunun üzerine söz konusu zorluğu ortadan kaldırmak adına nehir üzerine bir köprü inşa edilir. Köprünün inşa tarihini ve evsafını tespit edemedik. Bununla beraber 1890 tarihinde Mehmet Arif ırmak üzerinde inşa edilmiş mükemmel bir köprüden bahsetmektedir. Keza *1313 tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesi*'nde ahşap ve cesim bir köprüden bahsedilmektedir. Salnamelerden anlaşıldığı kadarıyla nehir üzerinde ahşap bir köprü mevcuttu ve dayanıklı olmadığı için sık sık yeniden inşa edilmekteydi[3].

1910'da Canik Mutasarrıflığı ulaşım ve nakliyat sektörü açısından liva sınırları dâhilinde Kızılırmak ve Yeşilırmak nehirleri üzerine demir köprü inşasını planlar. Ancak bu köprüler liva tarik bedelatıyla gerçekleştirilecek durumda değildi. Zira yapılan hesaplara göre iki köprünün maliyetinin 40, 50 bin lirayı bulacağı hesaplanmıştı. Bu meblağ ise liva tarik gelirlerinin 4-5 yıllığına eşitti. Bu nedenle sancak idaresi bu köprülerin genel bütçeden inşa edilmesini talep eder. Söz konusu talep kabul görmez[4].

1913 tarihli belgeden anlaşıldığı kadarıyla köprü paralıdır ve elde edilen gelir muvazene-i hususiyeye aktarılmaktadır. 1914 itibarıyla geçiş ücretinin 45 kuruş olarak uygulanması teklif edilmişti[5]. Ancak Canik Umumi Meclisi savaş sebebiyle köprüden

[2] *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1318*, s. 73.
[3] Çarşamba'da Yeşilırmak üzerine 1316'da hükümet tarafından yeni ve cesim bir köprü inşa edildiğine dair 1316 tarihli salnamede kayıt vardır. *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1321, 1322*, s. 277.
[4] *BOA, DH.İD*, No. 3/8.
[5] *BOA, UMVM*, Nr. 127/330

geçecek olanların asker ailelerinden ibaret olması ve köprünün kereste ihtiyacının çevrede meskûn olan kişilere ait bahçelerden ücretsiz temin edilmiş olduğu gerekçesiyle 1916-1919 yılları arasında söz konusu müruriye resminin tahsil edilmemesine karar verdi[6]. Mevcut köprünün yetersiz olması sebebiyle Çarşamba'nın doğu yakasında bulunan arabalardan nehrin batısına geçirilemediği için Birinci Dünya Savaşı'nda faydalanılamamıştır[7].

10 Cumhuriyette Samsun isimli tanıtım kitabında Cumhuriyet öncesi köprüleri ikiye ayrılmaktadır. Söz konusu kitaba göre, Cumhuriyet öncesi işçiliğin kolay, masrafın az olmasından ve iyi işçiler bulunmamasından dolayı ekseriya köprü ve menfezler ahşap yapılırdı. Ahşap köprülerin her sene mühim miktarda tamiratı gündeme gelirdi. Taş olan yerlerde de kemer köprü yaparlardı. Fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla Mehmet Arif'in bahsettiği köprü ahşaptır.

Cumhuriyet döneminde Yeşilırmak üzerine on gözlü 270 m uzunluğunda betonarme köprü inşa edildi. Bu köprü Türk mühendis ve işçileri tarafından gerçekleştirilmiş inşa edildiği tarihte Türkiye'nin en uzun köprüsü unvanını aldı[8]. Cumhuriyet idaresi 10. Yıl kutlamalarında bu köprüyü inşa etmekle övünür. Köprünün mimari açıdan bir sanatsal değeri olmamakla beraber teknoloji açısından 1931 yılı itibarıyla Türkiye'nin en uzun köprüsü unvanını almıştır.

30 Ekim 1933 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi* köprüyü sayfalarında şu satırlarla tanımlamaktadır: *Betonarme köprülerin en uzunudur. Çarşamba kasabası içinde ve Yeşilırmak üzerindedir. 10 tane 26 metre ve 2 tane 7 açıklığında gözü vardır. 7,10 m genişliğindedir. 1931'de yapılmıştır. 252.963 liraya mal olmuştur. Anadolu'nun en uzun betonarme köprüsüdür. "… "Cumhuriyet idaresi, vatan içerisinde eski zamandan kalma uzun ömürlü 94 köprü buldu. Bunların bazıları haraptı. Eski Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş tarihine göre vasati 7 senede bir köprü vücuda getirilmiştir. Cumhuriyet idaresi ise on sene içinde, uzun ömürlü 41 köprü yaptı. Her seneye vasati 4 büyük köprü düşmektedir."*[9].

Öte yandan kasabanın doğu yakası ile batı yakasını bir araya getirmiştir. Köprü yok iken kasaba ahalisi *karşı yaka, öte yaka* tanımlamalarıyla birbirlerini ötekileştirmekteydiler. Belki de köprü *Karşıyaka* ismiyle birbirine karşı neredeyse ötekileşmiş olan toplumu tekrar bir araya getirip kaynaştırmayı amaç edinmiştir.

Amblemin üzerinde yer alan 1923 tarihine gelince: Samsun vilayeti dâhilinde yer alan belediyelerden Asarcık hariç diğerlerinin amblemi mevcut. Amblemlerden

[6] Nedim İpek, "Canik Umumi Meclisi", *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu 20-22 Mayıs 1999 Bildiriler*, Samsun 2000, s. 189.
[7] *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1318*, s. 73.
[8] *1923- 1933 10 Cumhuriyette Samsun*, s. 5.
[9] *Cumhuriyet*, 30 Teşrin-i Evvel 1933.

7’sinde tarih mevcuttur. Bu tarihlerden dördü söz konusu belediyelerin kuruluş yılını ifade etmektedir. Örneğin: Kavak (1934), Tekkeköy (1956), Yakakent (1963), Ayvacık (1990). Lâdik’in yanı sıra Çarşamba ambleminde ise 1923 yazılıdır. Bu tarih söz konusu belediyelerin kuruluş yılını ifade etmiyor. *Trabzon Vilayeti Salnameleri*ne göre Çarşamba’da belediyenin tarihi oldukça eskilere gitmektedir. Örneğin *1289 tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesi*ndeki kayda göre Çarşamba, belediyesi olan kasabalar arasında yer almaktadır.

Netice itibarıyla, amblemde yer alan 1923 yılı ibaresi Cumhuriyetin ilanına atfen konmuştur. Yine amblemde yer alan Yeşilırmak’ın Çarşamba kasabası ve ovası için önemi hiç şüphesiz yadsınamaz. Çarşamba kasabasında Yeşilırmak üzerine inşa edilen ilk betonarme köprünün anıtsal ve mimari açıdan herhangi bir önemi olmamakla birlikte işlevsel açıdan gerek Karadeniz bölgesinde doğu-batı istikametinde kara ulaşımını kolaylaştırması ve gerekse nehrin öte yakası ile beri yakasını birleştirmesi açısından önemi yadsınamaz. Cumhuriyetin onuncu yıl kutlamalarında övünülen eserler arasında Çarşamba köprüsü de yer almaktadır.

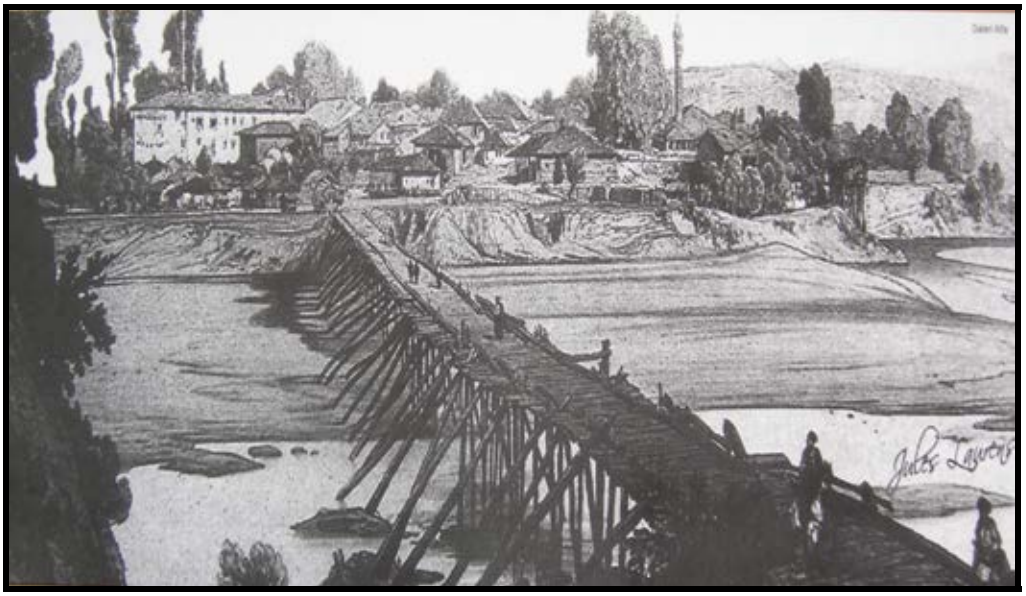

DÜNDEN BUGÜNE ÇARŞAMBA KÖPRÜSÜ

Hazırlayan: Cevdet YILMAZ

Çarşamba Köprüsü, Cumhuriyet döneminin ilk ve en önemli bayındırlık eserlerinden biri olup, 1931 yılında inşaatı bittiğinde Karadeniz Bölgesi'nin en büyük betonarme köprüsüydü. 12 ayaklı köprünün toplam uzunluğu 274 m'dir. Hizmete girdiği yıldan bugüne Yeşilırmak üzerinde doğu - batı yönde yaya ve araç trafiğinin kesintisiz ulaşımını sağlamakla kalmamış, Çarşamba ilçe merkezinde "öte geçe" ile "beri geçe"yi birbirine bağlayarak halkın da birlik ve beraberliğini sağlamış, Çarşamba Belediyesi'nin amblemi olmayı gerçekten hak etmiştir. Aşağıda geçmişten günümüze fotoğraflarla köprünün kısa bir tarihi verilmiştir.

Çizim 1. *Jules Laurens'in kaleminden 19. Yüzyıl'ın ilk yarısında Çarşamba Köprüsü.*

Foto 1. *Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Yeşilırmak ve Çarşamba Köprüsü (II. Abdülhamit Yıldız Sarayı Foto Arşivi'nden).*

Foto 2. *1890'lı yıllarda Çarşamba Köprüsü (II. Abdülhamit Yıldız Sarayı Arşivi'nden).*

Foto 3. *1890'larda inşa edilen Tahta köprünün 1920'li yılların sonlarına ait bir görüntüsü (Anonim).*

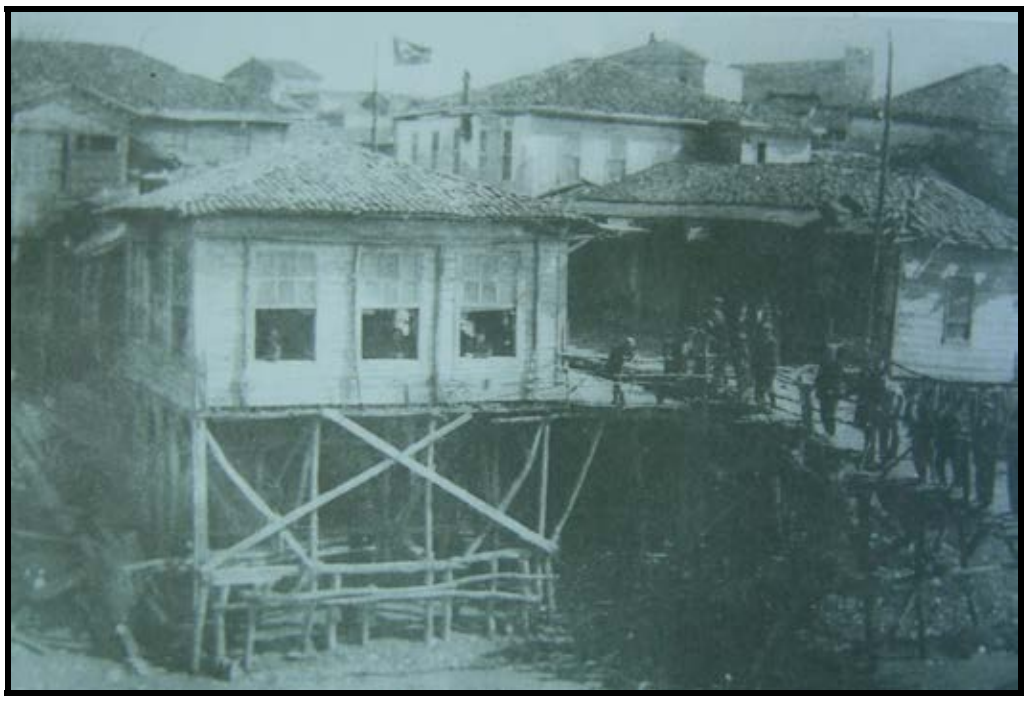

Foto 4. *Tahta köprünün batı yakası (T.Çeviker, Çarşamba Kitabı, 1992'den).*

Foto 5. *Tahta köprü zaman zaman şiddetli sellerle yıkılmış, tamir edilerek tekrar hizmete açılmıştır. Köprünün yıkık olduğu dönemlerde iki yaka arasındaki ulaşım kayıklarla sağlanmıştır (Çarşamba Belediye Arşivi'nden).*

Foto 6. *Başka bir selde ahşap köprü yine yıkılmış, inşa halindeki beton köprünün temelleri zarar görmüş. Arka planda kayıkla ulaşım görülüyor (Anonim).*

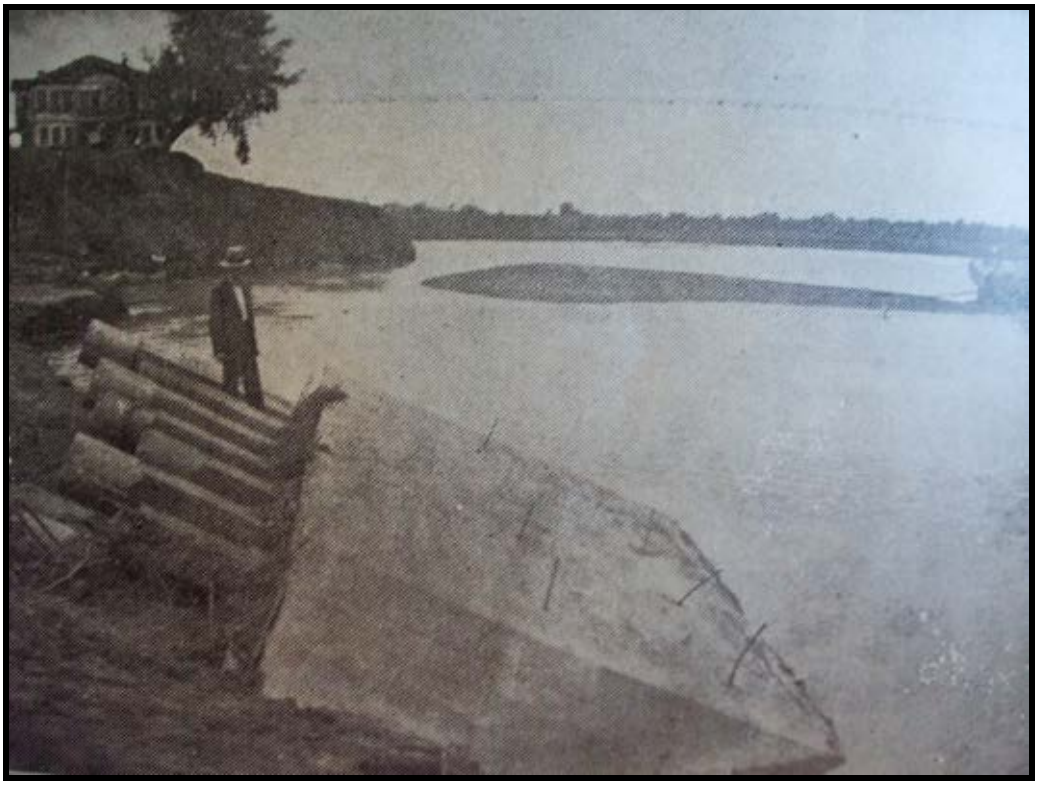

Foto 7. *Selde tahrip olan henüz inşa halindeki beton köprü ayakları (Anonim).*

Foto 8. *Tahta köprünün son demleri. Solda beton köprünün temel kafesleri görülüyor (Foto: Mustafa Tüter).*

Foto 9. *Betonarme köprünün inşaatı devam ederken geçici olarak kullanılan ahşap köprü (Anonim).*

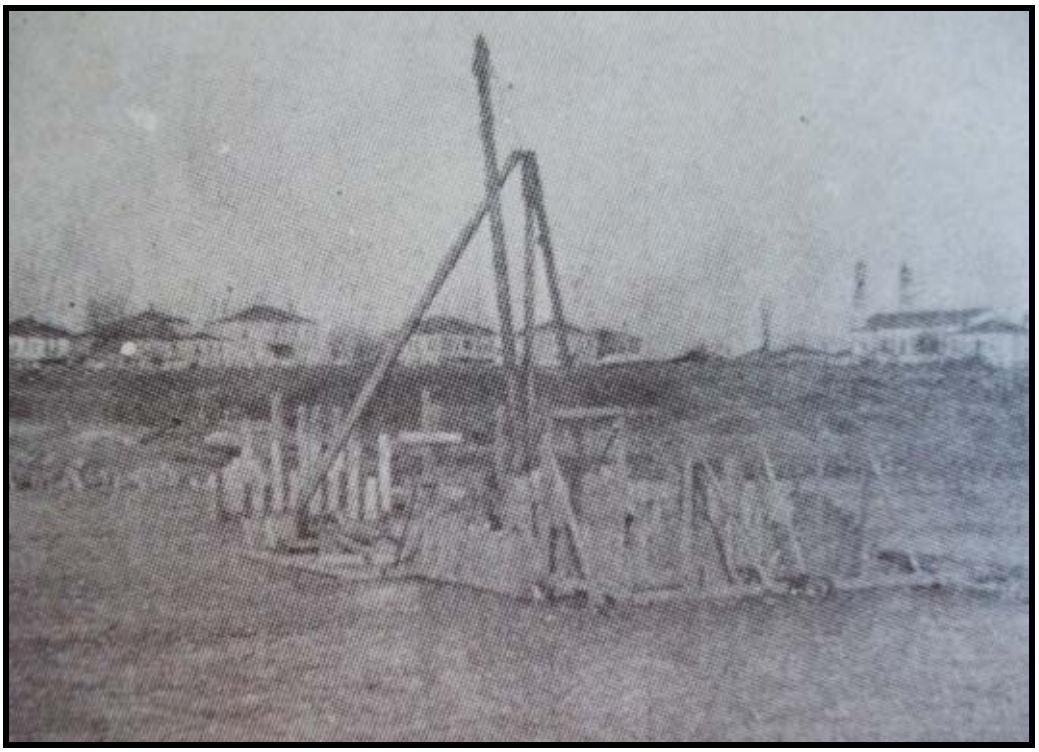

Foto 10. *Betonarme köprünün temel inşaatından bir görünüm (Anonim).*

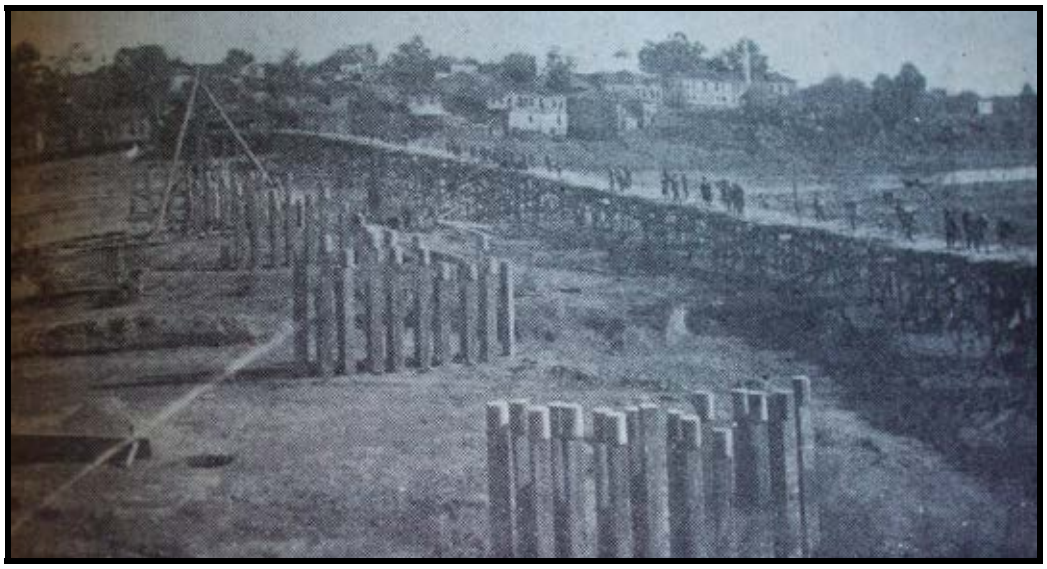

Foto 11. *Betonarme köprünün temel kazıkları ile ahşap köprü yan yana (Anonim).*

Foto 12. *Her selden sonra onarım geçirerek ayakta kalmayı başaran tahta köprünün son zamanları, solda beton köprünün temelleri (Çeviker 1992'den).*

Foto 13. *Betonarme köprünün ayakları bitmiş, kirişler atılıyor (Anonim).*

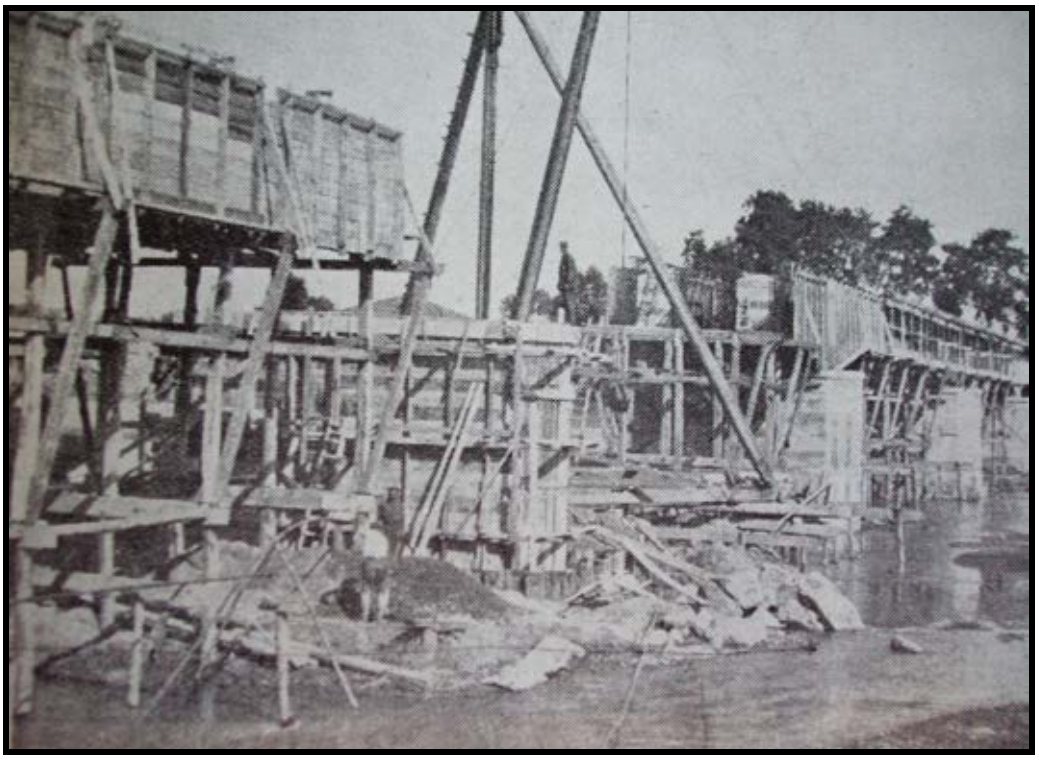

Foto 14. *Betonarme köprünün iki yakayı birleştirmesine az kalmış (Anonim).*

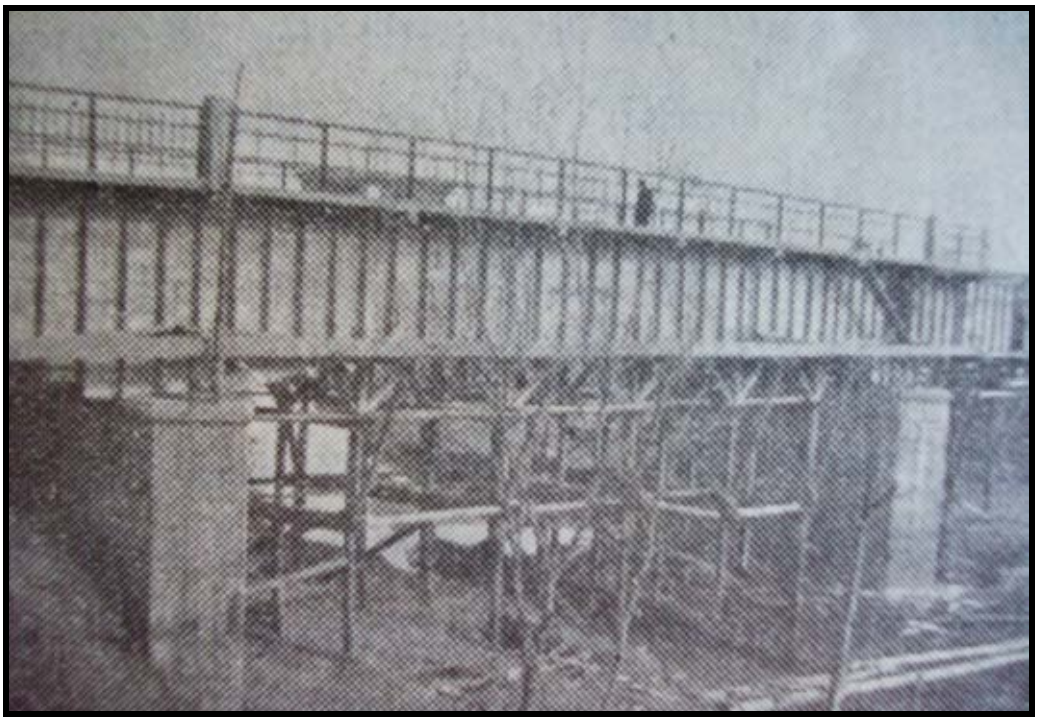

Foto 15. *Tahminen 1931 yılı. Betonarme köprünün inşaatında sona gelinmiş, kaide üzerine demir korkuluklar takılmış (Anonim).*

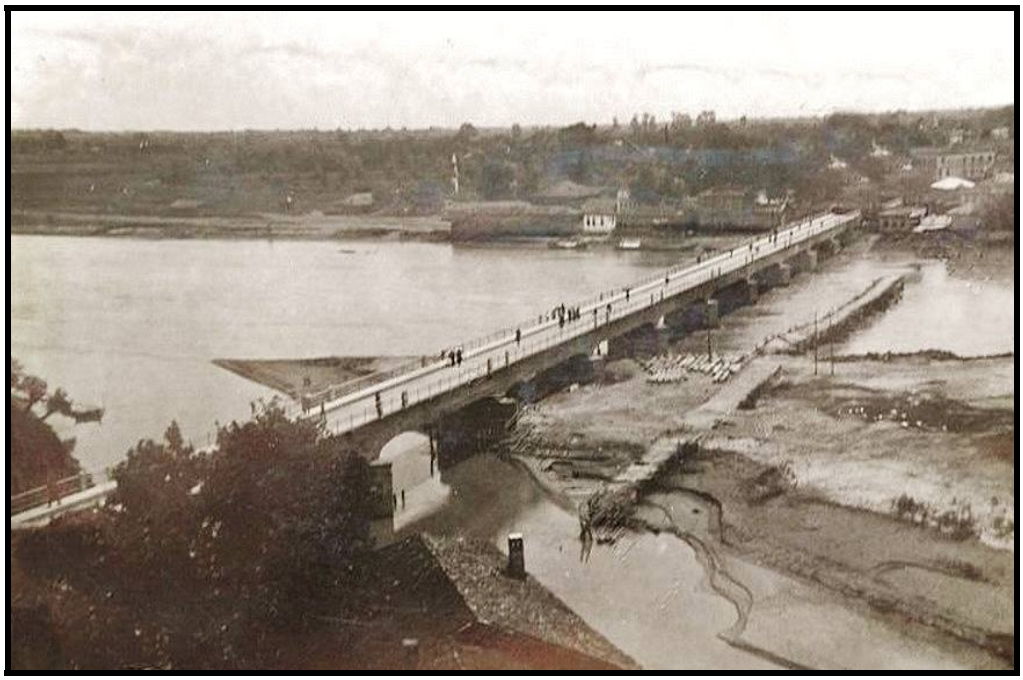

Foto 16. *Tahta köprü terk edilmiş, beton köprü kullanıma açılmış, 1930'lu yılların başları (Anonim).*

Foto 17. *Beton köprü hizmete girmiş, tahta köprü kaderine terk edilmiş (ÇTSO Arşivi).*

Foto 18. *İki yaka birleşmiş, temelleri çevreleyen toprak malzeme temizlenmeye başlanmış (Anonim).*

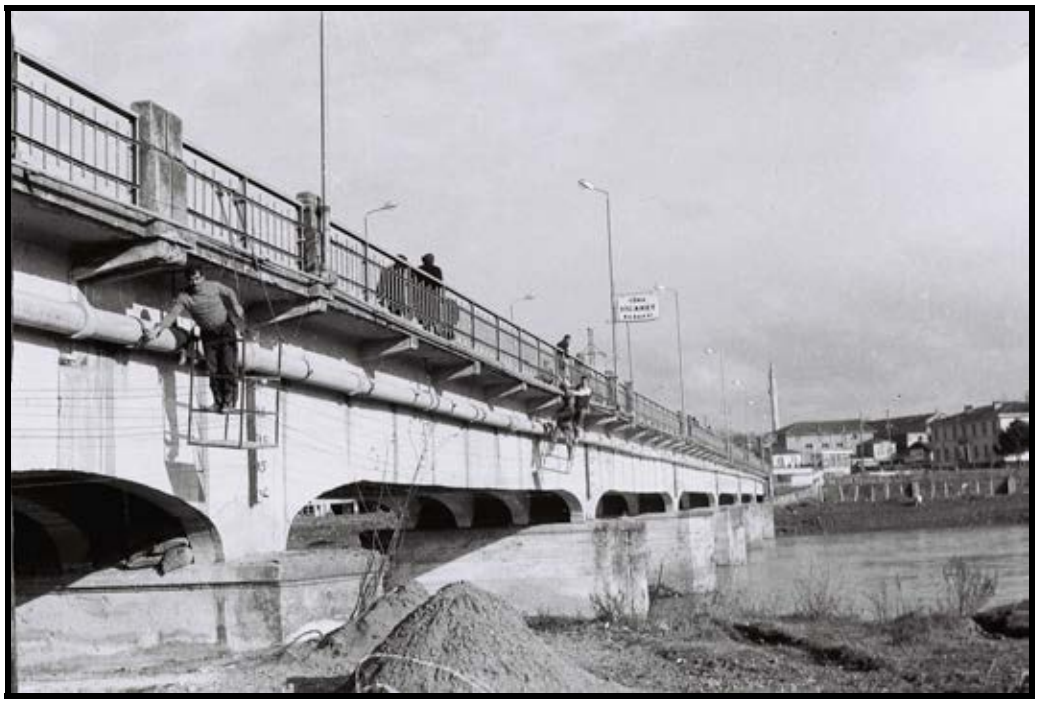

Foto 19. *Köprü sadece iki yakayı kavuşturmakla kalmamış iki yaka arasında su ve elektrik gibi altyapı bağlantılarını da birleştirmiştir (Anonim).*

Foto 20. *Doğu yakadan batı yakaya bakış, henüz araç trafiği yok (ÇTSO Arşivi).*

Foto 21. *Muhtemelen bir Çarşamba (pazarı) günü köprüdeki yaya yoğunluğu (Anonim).*

Foto 22. *Batı yakadan doğu yakaya bakış. Yaya yoğunluğuna karşılık köprüde halâ araç trafiği görülmüyor (ÇTSO Arşivi).*

Foto 23. *Beton köprü, 1950'li yıllar (Anonim).*

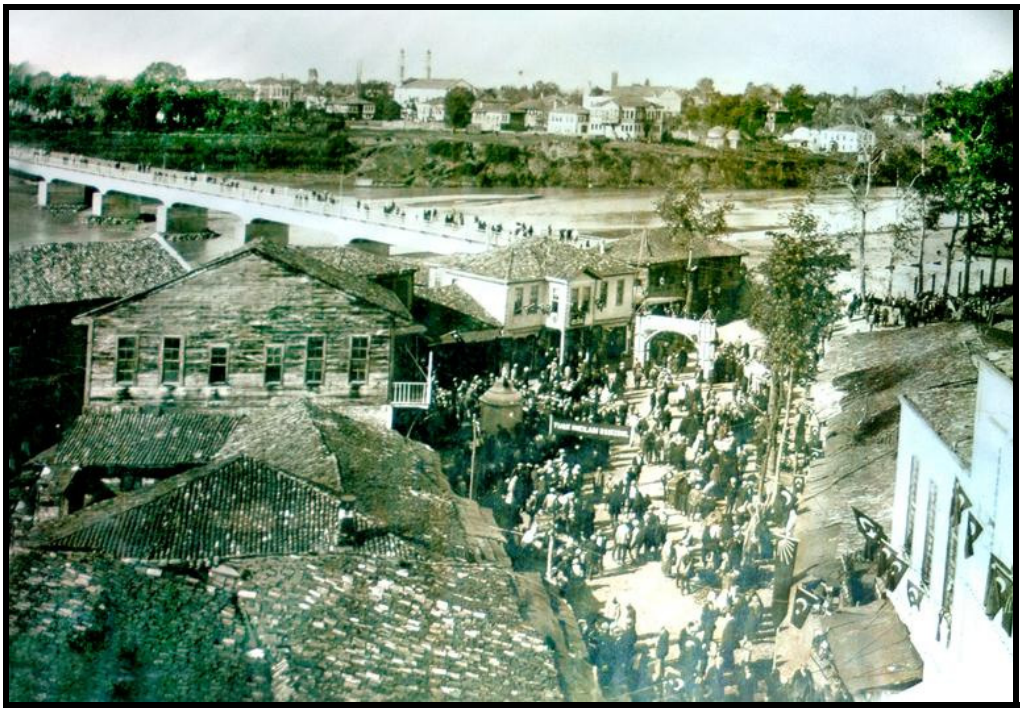

Foto 24. *Köprünün doğu yakasında tören var (Anonim).*

Foto 25. *Beton köprü ve eski Belediye binası inşaatı (Çarşamba Belediye Arşivi'nden).*

Foto 26. *Emirhan çeşmesi ve Çarşamba Köprüsü (ÇTSO Arşivi).*

Foto 27. *Batı yakada bir çay bahçesinden ırmak ve köprü manzarası (MEB-Eğitek Arşivi).*

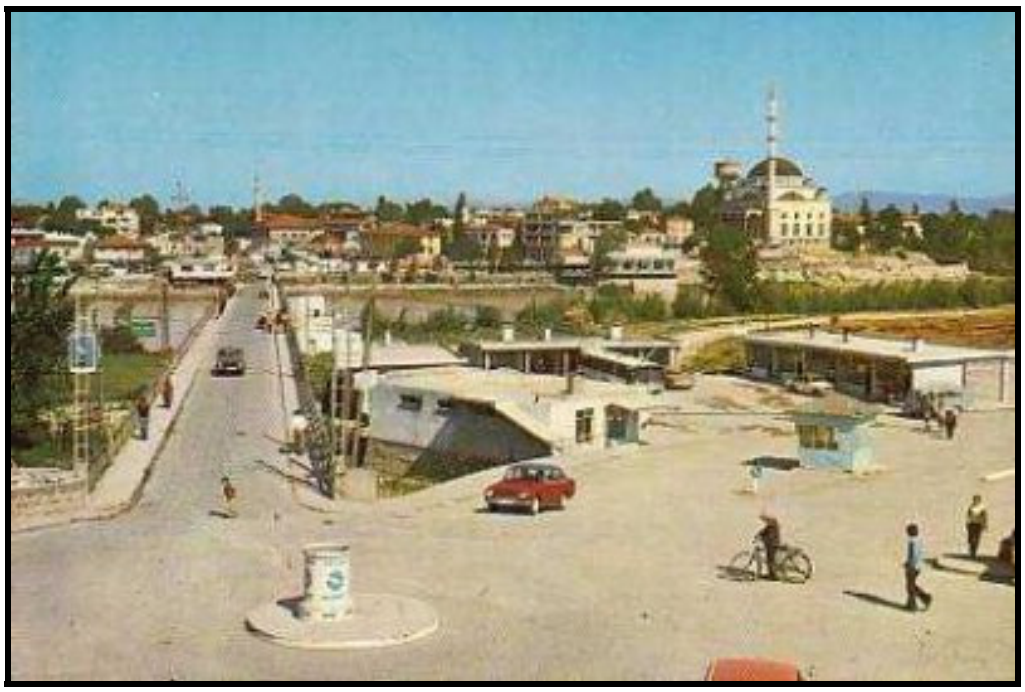

Foto 28. *Batı yakadan doğu yakaya, 1980'li yıllar (Anonim).*

Foto 29. *Batı yakadan doğu yakaya, 1990'lı yılların başları (Anonim).*

Foto 30. *Beton köprü, 1990'lı yılların sonları, doğu yakadan batı yakaya (Anonim).*

Foto 31. *Köprü yayalaştırılmış, taç kapılar inşa ediliyor, 2008 (Anonim).*

Foto 32. *Trafiğe kapatılan köprü artık sadece yayaların, 2009 (Anonim).*

Foto 33. *Gece görünümü. Akşam serinliğinde köprüde gezinenler, 2010 (Anonim).*

Foto 34. *Yağmurlu bir günde Çarşamba Köprüsü, 2012 (Çarşamba Belediye Arşivi).*

Foto 35. *Çarşamba Köprüsü gece görünümü, 2012 (Çarşamba Belediye Arşivi).*

Foto 36. *Çarşamba Köprüsü, batı yakadan doğu yakaya bakış, 2012 (Anonim).*

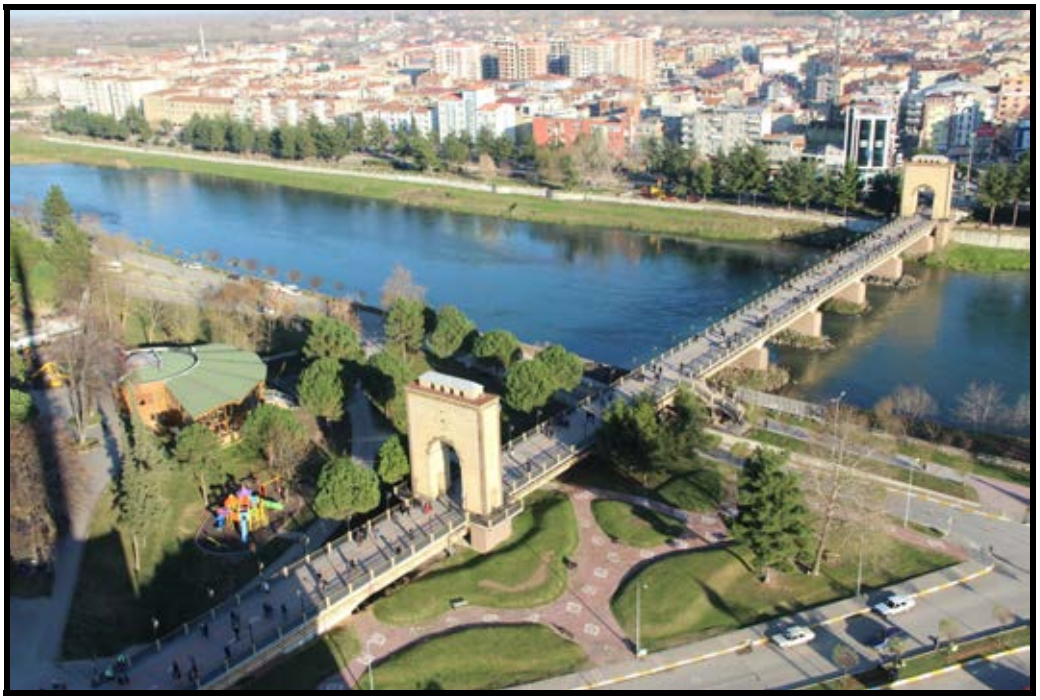

Foto 37. *Köprünün uçaktan görünümü, 2012 (Çarşamba Belediye Arşivi).*

Foto 38. *Günümüzde Çarşamba Köprüsü, kuzeye bakış, 2013 (Belediye Arşivi).*

Foto 39. *Çarşamba Köprüsü gece görünümü, 2013 (Çarşamba Belediye Arşivi).*

Foto 40. *Günümüzde Çarşamba Köprüsü, 2013 (Anonim).*

Foto 41. *Günümüzde Çarşamba Köprüsü, 2013 (Çarşamba Belediye Arşivi).*

Foto 42. *Nostalji; köprü üzerinde **s**ekiz köşe kasketi ile köprüden geçmekte olan bir genç, 1950'li yıllar (Anonim).*

Foto 43. *Nostalji; hatırlıyor musunuz, geçmişten bugüne köprüden kimler geçti? Fotoğrafta IX., X., XI. Dönem Samsun Milletvekilliği, 1950'de Ulaştırma, 1950-53 ve 1957'de Milli Eğitim, 1957-58'de Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı, 1958-60'da Bayındırlık Bakanlığı yapan Tevfik İleri ve maiyetindekiler köprüden geçerken, (1950'li yıllar), Anonim.*

Foto 44. *Nostalji; köprüden geçen Çarşambalı bir baba ve çocukları (1950'li yıllar), (Anonim).* ***Siz bu köprüden ilk ne zaman geçtiniz, sizin yanınızda kim vardı?***

Foto 45. *2013 yılı Ramazan ayında Çarşamba Köprüsü. Öte Geçeli ve Beri Geçeli Çarşambalılar hepsi bir arada birlik ve beraberlik iftarında. Çarşamba Köprüsü böyle de çok güzel.*

Foto 46. *Çarşamba Köprüsü üzerinde ilk kez düzenlenen iftarda Belediye Başkanı Av. Hüseyin Dündar Çarşambalıları selamlıyor. Artık Çarşamba Köprüsü sadece iki yakayı değil uzak ya da yakın bütün Çarşambalıları bir araya getiriyor.*

BEŞİNCİ BÖLÜM

“Kültür, Dil, Edebiyat ve Sanat”

CANİK SANCAĞI ÇARŞAMBA KASABASI ÇAY MAHALLESİ'NDEN HACI EBUBEKİR KIZI SAFİYE HANIM'IN TEREKESİ, 27 TEMMUZ 1858

Mehmet BEŞİRLİ [*]

Tereke, vefat eden kişilerin geride bıraktığı menkul ve gayrimenkul her türlü mallarını, alacak-vereceklerini, vasiyetini, hibe vb. konularını ihtiva etmektedir. Bir kişinin vefat etmesi durumunda terekesini toplamak ve varisleri arasında paylaştırmak dönemin Şer'i mahkeme reisi kadının (hâkim) baştaki görevlerinden biriydi. Kadı, müteveffa ya da müteveffiyenin her türlü mallarını toplatarak, alacak-vereceğini, teçhiz ve tekfinine harcanan giderleri ve vergileri çıkardıktan sonra, geri kalan mallarını varisleri arasında İslam hukukuna göre paylaştırırdı.

Bu çalışmada 1763 Numaralı Samsun Şer'iye Sicili, Varak 30-A-B'de kayıtlı Canik Sancağı'na bağlı Çarşamba kasabası Çay mahallesi sakinelerinden Hacı Ebubekir kızı müteveffiye Safiye Hanım'ın tereke defteri incelenecektir. Safiye Hanım'ın terekesinden yola çıkarak Çarşamba'da bir ailenin durumu, yapısı ve miras taksimleri de ele alınacaktır.

Giriş

Tereke, müteveffanın geride bıraktığı menkul ve gayr-i menkul her türlü malların, alacak-verecek, vasiyet ve hibe vb. tasarruflarla meydana gelen hakların teferruatlı bir envanteridir[1]. Bir kişi öldüğü zaman geride bıraktığı mal ve eşyaları varisleri arasında taksim etmek kadıların görevlerindendir. Bir terekenin kadılık makamına intikal etmesi ve taksiminin yapılması, mirasçıların talebi veya devletin mirasçılığı söz konusu olduğunda mümkündü. Ayrıca varislerin uzakta olması ya da mirasçıların küçük olması durumunda çocukların haklarının korunması için terekenin kadılık makamında kaydedilmesi gerekmekteydi[2]. Bunun için naip (kadı), müteveffanın evine gider, varisleri veya vekillerini çağırır, onların huzurunda müteveffanın bütün menkul veya gayr-i menkul mallarını kıymetleriyle ayrı ayrı tespit eder ve sicil-i mahfuza kaydederdi. Bu arada ölen kişinin alacakları ve borçları da yazılırdı. Bütün borç ve masraflar tereke tutarından çıkarıldıktan sonra, kalan miktar

[*] *Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniv., Edebiyat Fak., Tarih Bölümü Öğretim Üyesi*.

[1] Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri", *TTK Belgeler, C. III, Sayı 5-6,* Ankara 1968, s. 1; Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, *Türk-İslam Hukuk Tarihi, C. II,* İstanbul 1990, s. 136; Hasaneyn Muhammed Mahluf, *İslamda Miras Hukuku* (Tercüme: Ali Hastaoğlu, Tahsin Feyizli), Ankara tarihsiz, s. 15 vd.

[2] Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, İstanbul 1995, s. 26.

şer'i usüllere göre mirasçıları arasında paylaştırılırdı[3]. Eğer ölen kişinin geride bıraktığı varisi ya da varisleri yoksa malı kıymetleriyle teftiş olunur ve beytülmala devredilirdi[4]. Ölen kişilerin mal varlıklarının dökümünün yapıldığı ve varislere intikalini gösteren kayıtlara *"tereke defterleri"* ya da *"kassam"* adı verilmektedir[5]. Bu defterler ayrı olarak düzenlenebildiği gibi, şer'iye sicilinin herhangi bir bölümüne de kaydedilirdi ki, her iki şekilde de "Muhallefat Defterleri" olarak adlandırılmışlardır[6]. Ölen kişinin terekesinin sayımı, tespiti, kıymetlerinin takdiri ve taksimi işi, naiplerin önderliğinde bu konuda ihtisaslaşmış *"Kassam memurları"* tarafından yapılırdı[7].

Kassamların tanzim ettiği defterlerde genellikle;

1. Vefat eden kişinin tanıtımı: Tereke listelerinin ilk bölümünde tereke sahibi tanıtılmakta, görevi ya da unvanı babasının adıyla birlikte kaydedilirdi. Ölüm şekli, mirasçılarının adı ve sonra terekenin kaydedildiği tarih yazılır.

2. Mirasa konu olan emtianın dökümü: Mirasa konu olan mallar ve altlarına oran ve değeri tek tek yazılır.

3. Borç, masraf vb. gider kalemlerinin dökümü: Vefat eden kişinin borçları ve alacaklılarının isimleri tek tek yazılır. Terekenin taksimi ile ortaya çıkan vergi ve masraflar, karısına mehir borcu ya da alacağı, teçhiz ve tekfin ile ilgili masraflar kaydedilirdi. Gider kalemleri yekünü, genel toplam yekünden çıkarılarak mirasçılara kalacak miktar tespit edilirdi.

4. Varislere ya da Beytülmala kalan miktarın tespiti: Giderler sonrası kalan miktar mirasçılar arasında paylaştırılırdı.

Mirasçıların (ashâb-ı ferâiz) sayısı 12'dir. Bunların onu nesebî, ikisi de sebebî'dir. Sebebî olanlar koca (zevc) ve karı (zevce)dir. Koca (zevc), ölenin oğlu, kızı veya oğlunun oğlu veya kızı beraber bulunursa koca ¼ hisse, bunlardan hiçbiri yoksa ½ hisse alır. Baba (eb) ise, ölenin oğlu ve oğlunun oğlu ile beraber bulunursa 1/6 hisse alır. Ölenin kızı veya oğlunun kızı ile bulunursa 1/6 ve kalanı alır. Baba ölenin çocukları veya oğlunun çocukları bulunmadığı takdirde beraber bulunacağı diğer farz sahiplerinin hisselerinden geriye kalanı ve farz sahibi hiç bulunmadığı takdirde geriye kalanın hepsini alır[8].

---

[3] İbrahim Yılmazçelik, "392 Numaralı Harput Şer'iye Sicili'nin Tanıtımı ve Fihristi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. II, S.2,* Elazığ 1988, s. 256; *Samsun Şer'iye Sicili*, Defter No: 1759, Varak No: 5-A.

[4] *Harput Şer'iye Sicili*, Defter No: 385, Sayfa No: 132/492.

[5] İ. Yılmazçelik, aynı makale, s. 256.

[6] *Samsun Şer'iye Sicili*, Defter No: 1755, Varak 38-A.

[7] Kazım Yaşar Kopraman, "Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre Samsun", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986),* Samsun 1988, s. 63-69.

[8] S. Öztürk, aynı eser, s. 98-99.

Tereke kayıtlarında ölen kişinin adı, nereli olduğu, nerede oturduğu, ne sebepten vefat ettiği, nerede öldüğü, ırkı, dini, cemaatı, çocuklarının sayısı, eşi ya da eşlerinin adları ve sayıları, ailenin sosyal ve ekonomik yapısı hakkında bilgiler edinebilmekteyiz.

Bu çalışmada inceleyeceğimiz Çarşamba kasabası Çay mahallesinde vefat eden Hacı Ebubekir Bey kızı Safiye Safiye Hanım'ın terekesi incelenecektir. Tereke, 1763 Numaralı Samsun Şer'iye Sicili'nde 30-A varakta kayıtlıdır.

Ebubekir Kızı Safiye Hanım ve Terekesi

Safiye Hanım, Çarşamba kasabasında Çay mahallesinde ikamet etmekteydi. Babası Ebubekir oğlu Hacı Ebubekir Bey, eşi de Hazinedar-zâde Osman oğlu Abdülhamid Bey idi. Yani Safiye Hnaım, 19. yüzyılın ilk yarısında bütün Orta ve Doğu Karadeniz boyunca etkili olan Hazinedarzade Osman Paşa'nın oğlu Abdülhamid Bey'in eşi idi. 1858 yılı Temmuz ayında Çarşamba'daki evinde hastalıktan vefat etmiştir. Çünkü terekesinde hekim Nazari'ye olan borcundan anlaşılan kendisinin tedavi altında olduğu ve tedavi sırasında vefat ettiği gerçeğidir. Yine varislerine bakıldığında çocuğunun olmadığı görülmektedir. Bu durumda genç yaşta vefat ettiği kanısına varılabilir. Vefatından önce, vasiyet ederek, mallarının üçte birinin terekesinden ayrılarak hayır işleri için harcanmasını istemiştir. Bu kısmın hayır için gerekli yerlere harcanması için babası Ebubekir Bey, mahkeme tarafından "vasi-i muhtâr" tayin edilmiştir. Sonuçta malları "müzayede" ile sarrafa satılmış ve üçte birlik kısmı terekeden çıkarılmıştır. Mirasın geri kalan üçte ikisi de İslam hukukuna göre babası ve eşi arasında paylaştırılmıştır.

Safiye Hanım'ın vefatından sonra malları, vasisi babası Ebubekir Bey'in isteği ile şer'i mahkeme başkanı naip tarafından görevlendirilen kassamlar aracılığıyla tek tek kayıt altına alınmıştır. Sonra borçları terekesinden ayrılarak alacaklılarına ödenmiş, tereke masrafları ile ilgili giderler de genel toplamdan çıkarılarak geri kalan mallar eşi ve babası arasında bölüştürülmüştür.

Terekesi incelendiğinde Safiye Hanımın Çarşamba kasabasında yaşayan oldukça zengin Müslüman bir hanım olduğu anlaşılmaktadır. Yani, bölgenin en zengin ve köklü ailelerinden Hazinedarzadeler Ailesinin gelinidir. Terekesinin toplamı 99.446 kuruştur. Bunun 55.900 kuruşu ziynet eşyası, geri kalan 38.546 kuruşluk kısmı giyim, mutfak ve diğer ev eşyası, 5.000 kuruş da eşinden alacağı mehirdir.

Terekede malların toplam içindeki büyük bir kısmını ziynet eşyasının oluşturduğu görülmektedir. Bunların bazıları şunlardır: bir elmas taşlı gerdanlık 2.200 kuruş, bir çift altın elmas taşlı kolbağı 15.000 kuruş, bir çift altın zincir (elmas taşlı) 2.000 kuruş, bir çift elmas taşlı küpe 2.000 kuruş, bir çift tek taşlı elmas yüzük 2.000 kuruş, bir sarı yakut yüzük 150 kuruş, bir çift zümrüt yüzük (kenarı elmas) 1.200

kuruş, iki çift kök yakut yüzük 400 kuruş, bir çift kenar inci gerdanlık 400 kuruş, 5 dirhem inci 300 kuruş, altın saat 300 kuruş, dokuz adet Mahmudiye altını 1.080 kuruş, 5 fındık altını 500 kuruş, 8 Mahmudiye nısfiyesi 360 kuruş ve 8 İstanbul altını 320 kuruş idi.

Safiye Hanım'ın terekesindeki giyim eşyaları incelendiğinde dönemin en iyi kumaşlarından elbiseler diktirdiği anlaşılmaktadır. İstanbulkari feraceler, canfes ve kadife üzerine feraceler, işlemeli entariler, çeşitli basmadan gömlek ve işlemeli gömlekler, makremeler (nakışlı başörtüsü), işli uçkurlar, saatler, saat kapları, şal, abaniye, çeşitli kumaş türlerinden işlemeli entariler, çeşitli donlar, endazeler, çeşitli markalarda kürkler, çeşitli marka ve evsaflarda bapuçler, yazma yemeni vb. bunlardan bazılarıdır.

Diğer ev eşyaları ve maddeler; Şam işi sofra altı, sofra peşkiri, el peşkiri, beyaz keten bezleri, abayene hamam silineceği, gümüşten hamam tası, hamam nalini, hamam bapuçu, tahta babuç, kahve örtüsü, zarf, akçe keseleri, havlular, çeşitli kumaşlardan bohçalar, çeşitli işlemeli sandıklar, çamaşır bohçası, kilim, şilte, yastık, döşek, yatak ve yorgan çarşafları, buhurdan, hamam takımı, usta takımı, kahve ibriği, kahve süzeceği, gümüşten kap-kacak, pişmiş ipek ve Amasya ipeğidir. Safiye Hanımın terekesinde gümüş muhafaza içinde bir de Kur'an-ı Kerim'i mevcuttu ve fiyatı 300 kuruş idi. Yine Kur'an okumak için bir sedefli kürsüye sahipti ve bunun da fiyatı 100 kuruştu. Tereke incelediğinde Safiye Hanım'ın üzerine kayıtlı ev, dükkân, bağ, bahçe, tarla vb. gayri menkulu ve hayvanı ile nakit parası bulunmadığı görülmektedir.

Safiye Hanım'ın terekesi incelendiğinde 2.874 kuruşluk borcu olduğu gözükmektedir. Terzi'ye 150 kuruş, hâkime 700 kuruş, Altuncuoğlu Haci Yani'ye 1.205 kuruş, vekil-i harç Rifat Efendi'ye 165 kuruş, Müezzin Hasan oğlu Mehmet Efendi'ye 72 kuruş, Kasap mağdisi Agop'a 136 kuruş ve Hekim Nazari'ye 200 kuruş borcu bulunmaktaydı. Tereke giderlerine gelince, resm-i kısmet 2.412 kuruş ve varaka kaydı 163 kuruş olmak üzere toplam 2.575 kuruş idi. Safiye Hanım'ın vasiyeti üzerine 31.332 kuruş 30 paralık kısım, yani terekenin üçte birlik kısmı toplamdan ayrılarak hayır işlerine ayrılmıştır. Terekenin üçte ikisi olan 62.664 kuruş, 31.332 kuruşar olmak üzere babası Ebubekir ve eşi Abdülhamid Beyler arasında paylaştırılmıştır.

Safiye Hanım'ın Terekesi İle Diğer Terekelerin Karşılaştırılması

Konuşmamızın başında Safiye Hanım'ın Çarşamba kasabasının en zengin hanımlarından biri, yani, bölgenin ileri gelen hanedanlarından Hazinedarzadelerin gelini olduğunu belirtmiştir.

Çalışmamamızın bu kısmında da aynı dönemde Safiye Hanım ile diğer bazı tereke sahiplerinin mal varlıklarını değerlendireceğiz. Örneğin, Samsun kazasına bağlı Cami'-i Kebir mahallesinden vefat eden Hafız Mehmed'in 11 Rebiyü'l-evvel 1274

tarihli tereke defterindeki muhallefatı 16.228 kuruş idi ki, bunun 10.000 kuruşu mahalledeki fevkani bir adet evinin değeri, 5000 kuruşu da Sûk-ı Sultâni'de bulunan bir adet dükkânın yarım hissenin değeri idi[9].

Yine Samsun'a bağlı Pazar mahallesinden vefat eden Hacı Abdüssamed kızı Hatice'nin 12 Rebiyü'l-evvel 1274 tarihli tereke defterindeki toplam muhallefatı 4.319 kuruş idi[10]. Samsun kazasına bağlı Cırlayık köyünden vefat eden Ali kızı Aişe'nın 3 Zilkade 1274 tarihli tereke defterindeki toplam muhallefatı 12.740 kuruş idi. Bunun 4.200 kuruşluk kısmı, bir çift camuş ve sığır öküzü, inek, at gibi hayvanların değeri idi[11].

25 Muharrem 1275 tarihli Samsun Sadi Bey mahallesinden vefat eden Hacı Ahmed'in tereke toplamı 227.621 kuruş idi ki, bunun 45.000 kuruşu mahallede bir adet fevkani evi, 1 adet iki odası müştemil selamlık ve altı kahvesi 25.000 kuruş, 1 adet suk-i sultanide medrese cam-i şerifi civarında dükkân 35.000 kuruş, 1 adet atarlar içinde 10.000 kuruşluk bir dükkân olmak üzere toplam 125.000 kuruşluk kısmı gayrimenkul idi[12].

Sonuç

Müteveffiye Safiye Hanım'ın terekesi incelendiğinde *(Belge 1),* kendisinin Çarşamba kasabasında oldukça Hazinedarzadelerin gelini zengin biri olduğu anlaşılmaktadır. Aynı yılda Canik Sancağı kazaları ve köylerinde vefat eden kişilerin terekeleri incelendiğinde, vefat eden kişilerin tanıtımında incelenen yolun vefat eden kişinin adları örneğin "Ali kızı Aişe" şeklinde yazılırken, Safiye Hanım'ın tanıtımında "Saliha Hanım" ifadesi geçmektedir. Safiye Hanım ifadesindeki "Hanım" tabiri, onun Hazinedarzadeler hanedanına mensup konakta ikamet eden bir kadın olduğunun ispatı olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

BARKAN, Ömer Lütfi, "Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri", *TTK Belgeler*, C. III, Sayı 5-6, Ankara 1968.

CİN, Halil; Akgündüz, Ahmet, *Türk-İslam Hukuk Tarihi*, C. II, İstanbul 1990.

HASANEYN Muhammed Mahluf, *İslamda Miras Hukuku* (Tercüme: Ali Hastaoğlu, Tahsin Feyizli), Ankara tarihsiz.

KOPRAMAN, Kazım Yaşar, "Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre Samsun", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986*), Samsun 1988.

[9] *Samsun Şer'iye Sicili*, Defter No: 1763, Varak 30-B.
[10] *Samsun Şer'iye Sicili*, Defter No: 1763, Varak 29-A.
[11] *Samsun Şer'iye Sicili*, Defter No: 1763, Varak 28-A.
[12] *Samsun Şer'iye Sicili*, Defter No: 1763, Varak 37B.

ÖZTÜRK, Said, *Askeri Kassama Ait Onyedinci asır İstanbul Tereke Dfeterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, İstanbul 1995.

Samsun Şer'iye Sicili, Defter No: 1755, 1759, 1763.

YILMAZÇELİK, İbrahim, "392 Numaralı Harput Şer'iye Sicili'nin Tanıtımı ve Fihristi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. II, S.2, Elazığ 1988.

Belge 1. *Çarşamba Çay Mahallesinden Safiye Hanım'ın Terekesi (Samsun Şer'iye Sicili, Varak 30 A-B*

ÇARŞAMBA VE KÖYLERİNDE TARLA ADLARI

İlknur KARAGÖZ[*]

Giriş

Ad biliminin dallarından biri olan yer adları bilimi, bir yandan bir ülkedeki kent, kasaba, köy gibi yerleşim birimlerine verilen adları bir yandan da bu yerleşim birimleri içinde yer alan cadde, sokak ya da meydanlara verilen adları inceleme konusu yapar. Özellikle ekonomisi tarıma dayalı bölgelerde köy, mahalle gibi yerleşim birimlerine verilen adların yanı sıra tarım arazilerinin de çeşitli şekillerde adlandırıldığı görülmektedir.

Bu bildiride, Çarşamba ilçesi ve köylerinden derlenen veriler çerçevesinde, söz konusu adlandırmaların ortaya çıkış sebepleri üzerinde durulacak, adlandırmaların dayandığı temeller ve dil yapıları incelenecektir.

Bildirinin konusunu oluşturan tarla adları Alibeyli, Donurlu, Uluköy, Kuşçulu, Yamanlı, Sığırtmaç, Güneşli, Köklük, Kumtepe, Gökçeçakmak, Musçalı, Demirli, Irmaksırtı, Yeni Köseli, Aşağı Dikencik ve Hacılıçay köylerinden derlenmiştir[1].

Tüm adlandırmalarda olduğu gibi tarım arazisi adlandırmaları da bir ihtiyacın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyacın, kişinin yakın çevresiyle iletişiminde, sahip olduğu toprakları belirtme, ayırt etme ve tanıtma zorunluluğundan kaynaklandığı söylenebilir.

Yeşilırmak deltası üzerinde yer alan Çarşamba ve köylerinde halk, geçimini büyük ölçüde tarım ürünlerinden sağlamaktadır. Dolayısıyla hemen hemen her türlü sebze ve meyveyi topraklarında yetiştirme imkânına sahip yöre insanı için toprağa yatırım son derece önemlidir. Satın alma veya miras yoluyla edinilen, tarıma elverişli tüm arazi için genel olarak tarli (<tarla < tarı- g+la- g) adı kullanılmaktadır. Tek parça arazisi olan insanların buralara herhangi bir ad vermediği ve tarla sözcüğünü kullandığı görülüyor. Ad verme ihtiyacının farklı yerlerde arazisi bulunan insanlarca duyulduğu söylenebilir.

1. Adlandırmaların Dayandığı Hususlar

1.1. Tarla/bahçe sahibinin evinin bulunduğu yer

Çarşamba köylerindeki tarlaların bir kısmı evin arkasında, aşağısında veya yakınında bulunuşuna göre adlandırılmıştır; **Arkaki horu** (< Arkadaki horu), **Aşağu**

[*] *Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fak. Türkçe Eğitimi Böl. Öğretim Üyesi.*

[1] Derlemeye katkıda bulunan OMÜ, Eğt. Fak., Türkçe Eğitimi Böl. Öğrencileri Mehmet A. Arıcı, Merve Aslan, Fatma Kandemir, Gülseren Zengin, Reyhan Aksar ve Öznur Sağır'a; Yüksek Lisans öğrencileri Tancan Özkan ve Seda Olgun'a teşekkür ederim.

tarla (< Aşağı tarla), **Avloo / Havlu / Havloo / Hoolu** (<Avlu, Rumca *aule*), **Eski hoolu** (< Eski avlu), **Bahça** (<bahçe, Farsça *bağçe*), **Ev yanı**, vb.

1.2. Tarla veya bahçenin köy arazisi içindeki konumu

Köy arazisinin önü, aşağısı, içerisi, dışı veya uzağında oluşuna, içinde bulunduğu mahallenin adına göre adlandırılan tarlalar; **Aşağköy** (< Aşağı köy), **Cilme yazısı** (< Farsça Cilo, Demiraslan Köyünün eski adı), **Cümmüle hoolusu** (< Cilmeliler avlusu), **Guz tarla**, **Hasa bahçe** (< Has bahçe), **Irak tarla**, **İçeriköy**, **Köğçeli** (<DS'de köğçü: avlu, evin altındaki boşluk. Köyün dışındaki tarlaya bu ad verilmiş), **Öteyüz**, **Tahtabahçe**, **Köy önü**, **Sıırtmaç kemeri** (< Sığırtmaç kemeri. Sığırtmaç Köyü ile Alibeyli Köyü'nü birbirine bağlayan köprünün yakınındaki tarlalar), **Buğazarası** (< Boğaz arası), **Kıran** (<DS'de dağ sırtı, tepe, yamaç, bayır), **Uluköy** (tarlaları), **Gışla / Kışla** (DS'de Denizli'de "köye yakın tarla" anlamında kullanılan bir sözcük)vb.

1.3. Tarlanın eski sahibinin, memleketi, adı, soyadı, lakabı, mesleği veya etnik kökeni

Bazı tarla adlarının eski veya yeni sahibinin adı, soyadı, lakabı, mesleği veya etnik kökeni sebebiyle verildiği görülmektedir; **Abazalar**, **Ağukatın yeri** (< Avukatın yeri), **Alabeğin yeri**, **Arap yeri**, **Bayramoğun tarlası** (< Bayram'ın oğlunun tarlası), **Beylik** (Osman Bey'e ait tarlalar), **Bezirgân, Çakır havlusu**, **Çerkezler**, **Çerkezlerin horu**, **Çerkez tarlası**, **Çerkez'in yeri**, **Çiftlik** (Bir kişiye ait yerler), **Çomandip** (<Ermenice Çomardi), **Çubuklu**, **Durmuş ağaan yeri** (< Durmuş ağanın yeri), **Gabashoru** (< Gabaslar'ın horu), **Gadoon yeri**: (< Kadıoğlu, soyadı), **Göğdüller'in Kaşif'in yeri** (< Göğdüller, bir ailenin lakabı), **Gâvur köyü** (tarlaları), **Gavur yeri, Gurucekle** (< ? Kuru Cenkler), **Gürcüler**, **Haacıt tepesi** (< Hacı tepesi), **Hamzagızın yeri** (< Hamza'nın kızının yeri), **Hanımgarı puğarı** (< Hanım karı pınarı), **İdris yeri** (<İdris'in yeri), **İmamın horusu**, **İbraamın yeri** (< İbrahim'in yeri), **Kasımlaan bölme yazısı** (< Kasımlar'ın / Kazımlar'ın bölme yazısı), **Küstüllerin yeri** (Küstül, soyadı), **Mücüpler** (lakap), **Müslümün yeri** (< Müslim'in yeri), **Molla Kaşif'in yeri**, **Nalbant, Paşanın yeri** (lakap), **Sakoopuğarı** (< Sak ağa pınarı, sak "uyanık"), **Sarucekle** (< ?Sarı Cenkler), **Sivas avlusu** (< Sivaslının avlusu) **Tokmak horusu** (soyadı) **Yavurun yeri** (< Gavurun yeri) vb

1.4. Toprağın rengi, cinsi veya verim durumu

Toprağın rengi, cinsi, verim durumu da adlandırmalara temel teşkil etmiştir; **Akça tarla**, **Arım uraa** (< Arım urağı: Bir bölümü verimsiz olan tarlaya denir. Bu verimsiz alanda hiçbir şey yetişmez. Bu alan tarlanın küçük bir bölümü olabilir.), **Cırtlık yer** (< cırtlık, DS'de küçük), **Cilimcent** (< Cilim cenneti = çamur deryası), **Çaltuluk** (< Çaltılık, DS'de çaltı; diken, çalı), **Çamurlu kapı**, **Dikenli yazı**, **Göl** (verimsiz

toprak), **Kartlar** (DS'de kart; Toprağı sert, kurak ve verimsiz), **Kum tarla**, **Taşlık**, **Yoz (tarla)** (DS'de işlenmemiş, verimsiz toprak).

1.5. Arazi yapısı

Etrafındaki diğer tarlalara göre seviyesi, düzlüğü, çukurluğu, büyüklüğü, dikliği, uzunluk ve genişliği esas alınarak oluşturulan adlandırmalar şunlardır; **Alçak başı** (tarlaları), **Alçaklık**, **Alçak yazı**, **Depe altı** (< Tepe altı), **Dik tarla**, **Düz orman** (eskiden ormanlık alan), **Gabak çökee** (< Kabak çöküğü/çökeği), **Goca yazı**, **Göl**, **İyidikler**, **Kırıklar** (parça parça başkalarından satın alınan), **Koca tarla**, **Eşşekçöken** (çok dik), **Sırt** (yamaç), **Uzunyer**, **Yazı**, **Yeniyer** (Yakın zamanda satın alındığından tarla bu adla anılır.) vb.

1.6. Tarlanın sınırları içinde ya da yakınında bulunan su kaynakları (dere, çay, ırmak; pınar, çeşme, su kuyusu, su kanalı; göl vb.)

Ada, Çay, **Çeşmebaşı** (tarlaları), **Çökeklik** (çökmüş kuyu), **Dere başı**, **Dere çatı** (< DS'de çat: iki dere veye yolun birleştiği yer), **Eski puvar** (< Eski pınar), **Garasu** (< Kara su = suyu soğuk) **Göl** (tarla) (çok su biriken yerler, verimsiz ve değersiz yerler), **Gözün yanı** (göz, su kaynağı), **Huu yanı** (< Kuyu yanı), **Irmak kenarı** (tarlaları), **Kavlan dere**, **Kanal sırtı** (1. Tarlaları su basmasın diye açılan kanalların yakınındaki tarlalar bu adla bilinir. 2. İçinden sulama kanallarının geçtiği tarlaya bu ad verilmiştir.) **Keldere** (tarlaları), **Kör ırmak** (Tarla, 1859 depreminden sonra Yeşilırmak'a ulaşamayan kollarından biri sebebiyle bu adla anılmaktadır.), **Köşkler puğarı** (< Köşkler pınarı, eskiden sınırları içinde Rumlara ait bir köşkten dolayı), **Ötce yaka** (< ötece, öte+geç-e), **Su çıkan**, **Yaalu pınar** (< Yağlı pınar) vb.

1.7. Yetiştirilen sebze ya da meyvenin adı

Eskiden ya da şimdi yetiştirilen sebze, meyve veya ağaç türüne göre adlandırılan tarlalar da vardır; **Bostan** (Kavun, karpuz yetiştirilen tarlalar), **Babulluk** (< babır DS'de göl kenarında biten bir çeşit saz, pirinç tarlalarına bu ad verilmiş), **Büyük fındıklık**, **Cevizlik**, **Çeltiklik**, **Cemekenlik** (<camekânlık, Büyük seraların bulunduğu tarlalara bu ad verilmiştir.), **Ekinlik**, **Elmalık**, **Fasulyalık** (< Fasulyelik), **Fındıklık**, **Fii tarlası** (< Fiğ bir tür yabanî ot, DS'de fik; yabani mercimek), **Gavaklık** (< Kavaklık), **Kerezlik / Kirazlık** (Kiraz bahçeleri böyle adlandırılır. İçinde kiraz ağacı bulunan fındık bahçeleri bu adla anılır.), **Kirazyazı** (<Kiraz yazısı), **Meyvalık**, **Patlıcanlık**, **Sermeç** (Bir şey serip kurutmaya uygun olduğu için tarlaya bu ad verilmiş.) vb.

1.8. Yakınındaki veya sınırları içindeki bir nesne (ağaç, kaya; sazlık vb.)

Etrafında, yanında veya yakınındaki ağacın adı, cinsi ya da bu ağaca göre konumu esas alınarak yapılan adlandırmalar şunlardır; **Acuun dibi** (< Acuğun dibi, DS'de acuk; yabanî, elma. küçük, ekşi elma türü), **Dut dibi**, **Erük dib**i (< Eriğin dibi),

Gavak almanın yanı (Kavak elma, bir elma türüdür.), **Gürgenlik**, **Goog gavlan** (< Koğuk kavlan, içi koğuk/oyuk bir kavlan ağacı), **Kavak dibi**, **Kaya altı** (< Kayanın altı), **Söötlük** (< Söğütlük), **Saz / sazlık** vb.

1.9. Köyün ortak kullanım alanları (cami, tekke, mezarlık; okul, köprü, değirmen; mera, av alanı vb.) veya bunlara göre konumları

Cami yeri, **Değermen başı** (< Değirmen başı), **Değmen yanı** (< Değirmen yanı), **Değermencik** (< Değirmencik), **Eci köprü**, **Kemer başı**, **Mektep avlu** (< Mektep avlusu), **Öğsü mezarlığı** (< Öksüz mezarlığı), **Avcoğlu** (< Avcı oğlu), **Hayat yanı** (< DS'de hayat: ağıl), **Horu** (1. Hayvanların otlatılması için ayrılan çayır arazi. 2. Güreş yapılan düz arazi.), **Kuzu, Küçük avlık**, **Tekke altı** vb.

1.10. Bölgede sıkça görülen hayvanların adları

Arazide sıkça görülen hayvanlar da adlandırmaları etkilemiştir; **At depesi** (< At tepesi), **Doğancık yuvası**, **Sıır yataa** (< Sığır yatağı) (Tarla içinde toplu sığır ölümü görülmüş.), Yılanlı vb.

1.11. Orman arazisiyle bağlantısı

Ormanlık arazinin bir kısmı ya da tamamının tarlaya dönüştürülmesi dolayısıyla yapılan adlandırmalar; **Akyol** (Tarlaya orman içindeki tek yoldan gidildiği için bu ad verilmiş.), **Keloğlan** (ağaçsız, çıplak), **Kırık / Gırık** (ormandan açılmış tarla), **Karaaç yeri** (< Kara ağaç yeri (Kara ağaç ormanı kesilip tarlaya dönüştürülmüş.), **Köklük**, **Goca orman** (tarlası) vb.

1.12. Yöre halkının zihninde iz bırakan bir olay

Yöre halkının zihninde iz bırakan bazı olayların tarlalara ad olarak verildiği görülmektedir; **Cemicöldü** (< Demirci öldü. Tarlaya kuyu açmaya gelen bir demirci burada öldüğü için bu ad verilmiş.), **Gan tarla** (< Kanlı tarla. Rivayete göre bu tarlada bir cinayet işlenmiş, kan dökülmüştür.), **Hakköyü** (Önceleri bir babaya ait olan bu tarlalar, baba ölünce parçalara bölünerek çocuklarına miras kaldığı için bu adla anılmıştır.

1.13. Diğerleri

Çintilik ?, Gabagöz ?, Garancaluk (< Karancalık)?, İskendere, Köresten (< ? Kör Mestan), Nühü?, Perüklük?,

2. Adlandırmaların Yapısı

2.1. Tek Sözcükten Oluşanlar

2.1.1. Kök halindekiler

Avloo/havloo, Ada, Bezirgân, Bostan, Çay, Çomandip (< Erm. a. Çomardi Göl, Horu, Kıran, Kuzu, Nalbant, Nühü, Saz, Sırt, Yoz.

2.1.2. Türetme ürünü olanlar

–an Ekiyle türetilmiş olan: Kıran.

+cik Ekiyle türetilmiş olan: Değermencik.

-g + la - g Ekleriyle türetilmiş olan: Tarli (<ET'de tarı-g+la-g).

+ ı (< -(ı)g) Ekiyle türetilmiş olanlar: yazı.

+ ık Ekiyle türetilmiş olanlar: Gırık (< Kırık).

+lar Ekiyle türetilmiş olanlar: Abazalar, Çerkezler, Gürcüler, Kartlar, Kırıklar, Mücüpler.

+lı Ekiyle türetilmiş olanlar: yılanlı.

+lık Ekiyle türetilmiş olanlar: Alçaklık, Babulluk, Cevizlik, Çaltuluk, Çeltiklik, Çiftlik, Çintilik, Çökeklik, Ekinlik, Elmalık, Fasulyalık, Fındıklık, Garancaluk, Gavaklık, Gürgenlik, Kerezlik, Köklük, Meyvalık, Perüklük, Söötlük, Taşlık.

–meç Ekiyle türetilmiş olan: Sermeç.

2.2. Bir Söz Öbeği Kuruluşunda Olanlar

2.2.1. Belirtisiz isim tamlaması yapısındakiler

Acuun dibi (< acuk+un dib+i), Ağukatın yeri (< avukat+ın yer+i), Alabeğin yeri (< Alabey+in yer+i), Alçak baş+ı, Arap yer+i, Arım uraa (< Arım urak+ı), At depesi (< At tepe+si), Avcoğlu (< Avcı oğ(u)l+u), Bayramoğun tarlası (< Bayram+Ø oğ(u)l+u+nun tarla+sı), Buğazarası (< Boğaz ara+sı), Cami yer+i, Cırtlık yer+i, Cilme yazı+sı, Cümmüle hoolusu (< Cilmeliler avlu+su), Çakır havlu+su, Çerkezlerin horu (< Çerkezler+in horu+su), Çerkez tarla+sı, Çeşme baş+ı, Değermen başı (< Değirmen baş+ı), Değmen yanı (< Değirmen yan+ı), Depe altı (< Tepe alt+ı), Dere baş+ı, Dere çat+ı, Doğancık yuva+sı, Dut dib+i, Erük dib+i, Gabashoru (<? Gabaslar+ın horu+su), Gabak çöke (< Kabak çökük+ü/çökek+i), Gadoon yeri (< Kadıoğ(u)l+u+nun yer+i), Gavak alma+nın yan+ı (< Kavak elmasının yanı), Gâvur köy+ü, Gâvur yer+i, Göz+ün yan+ı, Hacıttepesi (< Hacı tepe+si), Hak köy+ü, Hamzagızın yeri (< Hamza+ Ø kızı+nın yer+i), Hanımgarı puğar+ı (< Hanımkarı pınarı), Hayat yan+ı, Huu yan+ı (< Kuyu yanı), Irmak kenar+ı, İdris yer+i, İmam+Ø horu+su (< İmamın horusu), İbram+ın yeri (< İbrahimin yeri),

Kanal sırt+ı, Kasımlaan bölme yazısı (< Kasımlar+ın/Kazımlar+ın bölme yazı+sı), Kavak dib+i, Kaya alt+ı, Kemer baş+ı, Köşkler puğar+ı, Köy ön+ü, Küstüler+in yer+i, Mektep hoolu+su (< Mektep avlusu), Müslüm+ün yer+i (< Müslimin yeri), Molla Kaşif+in yer+i, Öğsü mezarlığ+ı (< Öksüz mezarlığı), Paşa+nın yer+i, Sako puğar+ı (< Sako? Pınarı), Sıırtmaç kemer+i, Sıır yataa (< Sığır yatağ+ı), Sivas avlu+su, Tekke alt+ı, Tokmak horu+su (< Tokmakların horusu), Yavur+un yeri (< Gâvurun yeri) vb.

2.2.2. Sıfat tamlaması yapısındakiler

Akça tarla, Akyol, Alçak yazı, Arkaki (< Arkadaki) horu, Aşağköy (< Aşağı köy), Aşağu tarla, Büyük fındıklık, Çamurlu kapı, Dik tarla, Dikenli yazı, Düz orman, Eci köprü, Eski hoolu (< avlu), Eski puğar (< pınar), Gabagöz (< Kaba göz), Gan tarla (< Kan tarla), Garasu (< Kara su), Goog gavlan (< Koğuk kavlan), Goca (< Koca) orman, Goca yazı, Guz tarla, Hasabahçe (< Hasbahçe), Irak tarla, İçeriköy, İyidikler, Kavlan dere, Keldere, Kellehoru, Keloğlan, Koca tarla, Kör ırmak, Kum tarla, Küçük avlık, Ötce (< öte geçe) yaka, Öte yüz, Sarucekle (<? Sarı Cenkler), Tahtabahçe, Taş tarla, Uzunyer, Uluköy, Yaalu (< yağlı) pınar, Yeniyer vb.

2.2.3. Sıfat-fiil öbeği yapısındakiler

Eşşekçöken (< Eşek çöken), Su çıkan.

2.2.4. Cümle yapısındakiler

Cemicöldü (< Demirci öldü.)

Sonuç

Çarşamba köylerinden derlenen tarla adları üzerinde yaptığımız bu çalışmada derlemenin bir kısmı tarafımızdan bir kısmı da lisans ve yüksek lisans öğrencilerimiz tarafından yapılmıştır. Elde edilen veriler DS' den yararlanarak denetlenmeye çalışılmıştır. Yörede araziyle ilgili olarak, **horu** (*ormanda ya da dağlarda, ekilip biçilmeyen, hayvanların dolaşmaları için ayrılan yerler (DS)*), **yazı** (*düz geniş arazi*) ve **bölme** (*etrafı çevrilmiş arazi*) sözcüklerinin sıkça kullanıldığı görülmüştür. Bölme, DS'de Çarşamba köylerinde kullanıldığı anlamıyla kayıtlı değildir. **Arım urağı**; *küçük bir bölümü verimsiz olan tarla*ara verilen addır. DS'de bununla ilgili bir kayıt da yoktur. Hayvan yemi olarak kullanılan bir tür yabani ot anlamındaki **fii / fiğ** sözcüğü de DS'de yer almamaktadır.

Çarşamba ilçesi köylerinde araziye ad verme hususunda, insanların kişisel özellikleri, yaşadıkları yerin coğrafî özellikleri, üretilen ürünler ve hayvanların esas alındığı görülmüştür. Adlandırmaların yapısı daha çok belirtisiz isim tamlaması ve sıfat tamlaması şeklindedir.

DİZİN

A

Abazalar: (?)

Acûn dibi: (< Acuğun dibi, acuk: yabanî, küçük, ekşi elma türü) Sınırları içinde acuk ağacı yüzünden bu ad verilmiş.

Ada: Etrafı dere olduğu için tarlaya bu ad verilmiştir.

Ağukatın yeri: (< Avukatın yeri) Eski sahibi dolayısıyla bu adla bilinir.

Akça tarla: Toprağı açık renkli olduğu için tarlaya bu ad verilmiş.

Akyol: Tarlaya orman içindeki tek yoldan gidildiği için bu ad verilmiş.

Alabeğin yeri: Atından dolayı "ala" lakaplı bir beye ait olan tarlalar, el değiştirdikten sonra da bu adla anılmaya devam edilmiştir.

Alçak başı (tarlaları): Irmak seviyesinden aşağıda kalan tarlalara bu ad verilmiştir.

Alçaklık: Tarlanın toprak seviyesi diğerlerine göre aşağıda olduğu için bu adın verildiği düşünülebilir.

Alçak yazı (2): 1. Düzlük bir tarlaya bu ad verilmiş. 2. Büyük boş bir alan bu adı almış.

Arap yeri: Arap lakaplı birinden satın alınmış tarlaya bu ad verilmiş.

Arım uraa: (< Arım urağı): Bir bölümü verimsiz olan tarlaya denir. Bu verimsiz alanda hiçbir şey yetişmez. Bu alan tarlanın küçük bir bölümü olabilir.

Arkaki horu: (< Arkadaki horu) Evin hemen arkasındaki tarladır.

Aşağköy: (< Aşağı köy) Sahibinin oturduğu mahallenin aşağısında bulunduğu için bu adla bilinir.

Aşağu tarla: Yolun altında kalan tarlalara bu ad verilir.

At depesi: (< At tepesi) Eskiden bu tarla ve civarında çok sayıda yabanî at dolaşırmış.

Avcoğlu (< Avcı oğlu) Genelde avcıların gezdiği yer olduğu için bu ad verilmiş.

Avloo / Havloo (Avlu): Evin yakınındaki tarlalar bu adla anılır.

B

Babulluk: (< babır "göl kenarında biten bir çeşit saz") Pirinç tarlalarına bu ad verilmiş.

Bahça: (<bahçe): Genel adlandırma.

Bayramoğun tarlası: (< Bayram'ın oğlunun tarlası).

Beylik: Osman Bey adında bir kişiye ait tarla bu adla bilinir.

Bezirgân: Eski sahibi tüccar olan tarlaya bu ad verilmiş.

Bostan: Kavun, karpuz yetiştirilen tarlalar bu adla anılır.

Buğazarası: (< Boğaz arası) Dört yol ağzında bulunan tarlalara bu ad verilir.

Büyük fındıklık: Diğerine göre daha geniş bir arazide yer alan fındık bahçesi bu adla anılmaktadır.

C

Cami yeri: Köyün ortak malı olan araziye cami' yaptırılmak istenmiş ancak daha sonra vazgeçilerek satılmış. Satıştan sonra tarla bu adla anılmıştır.

Cemekenlik: (<camekânlık) Büyük seraların bulunduğu tarlalara bu ad verilmiştir.

Cemicöldü: (< Demirci öldü.) Tarlaya kuyu açmaya gelen bir demirci burada öldüğü için bu ad verilmiş.

Cevizlik

Cırtlık yer: (< cırtlık "küçük") Toprağının çamurlu olması sebebiyle tarla bu adla anılır.

Cilimcent: (< Cilim cenneti = çamur deryası) Bataklığa benzer, cıvık topraklı bir tarlaya bu ad verilmiş.

Cilme yazısı: Cimle Köyü'ne yakın düz bir tarla olduğu için bu ad verilmiş.

Cümmüle hoolusu: (?)

Ç

Çakır havlusu: Çakır lakaplı kişinin avlusu.

Çaltuluk: (< çaltılık) Çakır dikeni ve çalıların çok olduğu tarlaya bu ad verilmiş.

Çamurlu kapı: Tarlaya, yolu çamurlu olduğu için bu isim verilmiştir.

Çay: Irmak kenarındaki tarlaya bu ad verilmiş.

Çeltiklik: Pirinç tarlaları bu adla anılır.

Çerkezler: Çerkezlere ait tarlalara bu ad verilmiştir.

Çerkezlerin horu: Eski sahibi Çerkez olduğu için tarlaya bu ad verilmiş.

Çerkez tarlası: Eski sahibi Çerkez olduğu için tarlaya bu ad verilmiştir.

Çerkez'in yeri: Eski sahibi Çerkez asıllıdır.

Çeşmebaşı (tarlaları): Bu tarlaların bulunduğu bölgede doğal kaynak suyuyla beslenen bir çeşme bulunmaktadır.

Çiftlik: Aynı yerde bulunmaları ve bir kişiye ait olmaları sebebiyle bu adla anılırlar.

Çintilik: (?)

Çomandip: Tarla eskiden Çomardi adlı bir Ermeni'ye ait olduğu için bu adla bilinmektedir.

Çökeklik: Tarlaya, sınırları içindeki çökmüş kuyu dolayısıyla bu adın verildiği söylenebilir.

Çubuklu: (?)

D

Değermen başı (tarlaları): Bu tarlalar adlarını yakınlarındaki değirmenden alır.

Değmen yanı: (< Değirmen yanı) Yakınındaki değirmen sebebiyle tarla böyle anılır.

Değermencik (Değirmencik): Eskiden burada bulanan değirmenden dolayı bu ad verilmiştir.

Deniz kıyısı (tarlası): Denize yakın olması dolayısıyla tarla bu adla anılmaktadır.

Depe altı: (< Tepe altı) Tepelik bir arazinin aşağısında bulunan tarlaya bu ad verilmiş.

Dere başı: Derenin üst tarafındaki tarlaya bu ad verilmiş.

Dere çatı: (< çat: iki dere veye yolun birleştiği yer) Bahçe içinden dere geçtiği için böyle adlandırılmış.

Dik tarla: Irmak seviyesine göre dik olan tarlaya verilen addır.

Dikenli yazı: Çok dikenli olduğu için.

Doğancık yuvası: Doğanların çokça görüldüğü tarlalar bu adla bilinir.

Durmuş ağanın yeri:

Dut dibi: Dut ağacı dolayısıyla bu ad verilmiş.

Düz orman: Eskiden ormanla kaplı düz bir arazi olduğundan tarla/bahçe bu adla bilinir.

E

Eci köprü: Yakındaki köprüden dolayı bu adın verildiği söylenmektedir.

Ekinlik: Buğday ekilen tarlalara bu ad verilir.

Elmalık (2): Elma bahçeleri böyle anılır.

Erük dibi: (< Eriğin dibi)

Eski hoolu: (< Eski avlu) Eskiden bir evin avlusu olan bu yer, ev yıkıldıktan sonra tarla olarak kullanılmaktadır.

Eski puvar: (< Eski pınar) Bu tarlada çok eski bir çeşme bulunmaktadır.

Eşşekçöken: Çok dik bir arazi yapısına sahip bu tarlada eşek çöküp kalırmış.

Ev yanı: Eve yakın tarla bu adla anılır.

F

Fasulyalık: Fasulye yetiştirildiği için böyle anılır.

Fındıklık (2): Fındık yetiştirilen bahçeler bu adla bilinir.

Fii (< Fiğ) tarlası: Fiğ bir tür yabani ottur. Bu ota çok rastlandığı için tarlaya bu ad verilmiştir.

G

Gabagöz: Burada eskiden bir cami varmış. Bu adın niçin verildiği bilinmiyor.

Gabashoru: (?)

Gabak çöke: (Kabak çöküğü/çökeği) Arazi çevreye göre çukur olduğu için bu ad verilmiş.

Gadoon yeri: (< Kadıoğlu'nun yeri) Kadıoğlu soyadlı kişiden satın alınmış.

Gan tarla: (<kan tarla) Rivayete göre bu tarlada bir cinayet işlenmiş, kan dökülmüştür. Bu yüzden tarla bu adla anılır.

Garancaluk: (< Karancalık) ?

Garasu: (< Kara su) Suyu soğuk bir derenin kenarındaki tarlaya bu ad verilmiş.

Gavaklık (Kavaklık)

Gavak almanın yanı: Kavak elma, bir elma türüdür. Bahçe, adını sınırları içindeki bu ağaçtan alır.

Gavur köyü (tarlaları): Bu tarlaların eskiden Ermenilere ait olduğu söylenmektedir.

Gavur yeri: Eski sahibi Ermeni olan tarla bu adla anılır.

Gırık/ Kırık: Orman kırılarak tarlaya çevrilen araziye bu ad verilmiştir.

Gışla: Boş bir araziye verilmiş bir ad.

Goog gavlan: (< Koğuk kavlan) İçi koğuk/oyuk bir kavlan ağacı dolayısıyla tarlaya bu ad verilmiş.

Goca orman (tarlası): Ormanlık arazinin sonradan tarlaya dönüştürülmesi sebebiyle bu ad verilmiştir.

Goca yazı: Geniş ve düz olduğu için tarlaya bu ad verilmiş.

Göğdüller'in Kâşif'in yeri: Göğdüller bir sülale lakabıdır.

Göl: Yağışların bol olduğu zamanlarda burada çok su birikintisi oluşur.

Göl (tarla): Yakınındaki küçük bir göl ya da sık sık su birikintilerinin oluştuğu tarlalar bu adla anılır. Böyle tarlalar değersizdir.

Gözün yanı: Bir su kaynağının yanındaki tarlaya bu ad verilmiş.

Gurucekle: (< Kuru Cenkler)

Guz tarla: Güneye bakan, güneş almayan bir yerde bulunduğu için bu ad verilmiş.

Gürcüler: Gürcülere ait tarlalara bu ad verilmiştir.

Gürgenlik: Gürgen ağaçlarının çokluğu sebebiyle tarla böyle adlandırılmış.

H

Haacet tepesi: (< Hacı tepesi) Bir hacıya ait tarla böyle adlandırılmış.

Hakköyü (tarlaları): Önceleri bir babaya ait olan bu tarlalar, baba ölünce parçalara bölünerek çocuklarına miras kaldığı için bu adla anılmıştır.

Hamzagızın yeri: (< Hamza'nın kızının yeri) Hamza adlı kişinin kızına miras yoluyla geçen tarlanın adıdır.

Hanımgarı puğarı: (< Hanım karı pınarı) Tarla ismini burada bir kadın tarafından kazdırılan pınardan alır.

Hasa bahçe: (< Has bahçe) Has bahçe mahallesindeki tarlalar için bu ad kullanılır.

Havlu: Evin etrafındaki bahçelere bu ad verilir.

Hayat yanı: (hayat: ağıl) Koyunların otlatıldığı alana bu ad verilmiş.

Horu : 1. Hayvanların otlatılması için ayrılan çayır arazi. 2. Güreş yapılan düz arazi.

Huu yanı: (< Kuyu yanı) Yakınında kuyu bulunduğu için bu ad verilmiştir.

I

Irak tarla: Tarla eve uzak oluşu sebebiyle böyle adlandırılmış.

Irmak kenarı (tarlaları): Yeşilırmak'ın yakınında bulunmaları sebebiyle bu adla anılan tarlalardır.

İ

İçeriköy: Köyün yerleşim alanının dışındaki köyler bu adla anılır.

İdris yeri: (<İdris'in yeri) Tarla adını bilinen en eski sahibinden alır. Pek çok kez el değiştirmesine rağmen bu ad kullanılmaya devam etmektedir.

İmamın horusu: Eskiden köyün imamına ait plan bu yerde hayvanlar otlatılırmış. Şimdi fındık bahçesi olmasına rağmen bu adla anılır.

İbramın yeri: (< İbrahim'in yeri) Tarla satın alınan kişinin ismini almıştır.

İskendere: Düzlük bir alandır. Adlandırmanın sebebi bilinmiyor.

İyidikler: Bu ad tarlaya yolunun dik olması sebebiyle verilmiştir.

K

Kanal sırtı: 1. Tarlaları su basmasın diye açılan kanalların yakınındaki tarlalar bu adla bilinir. 2. İçinden sulama kanallarının geçtiği tarlaya bu ad verilmiştir.

Karâç yeri: (< Kara ağaç yeri) Kara ağaç prmanı kesilip tarlaya dönüştürülmüş.

Kartlar: Toprağı sert, kurak ve verimsiz olduğu için tarla bu adla anılmaktadır.

Kasımlaan bölme yazısı: (< Kasımlar'ın / Kazımlar'ın bölme yazısı) Kasım/Kazım adlı kişiye ait veya ondan satın alınan bölünmüş (çitle çevrili) düz araziye bu ad verilmiş.

Kavak dibi: Kenarındaki kavak ağaçları yüzünden bu adla bilinir.

Kavaklık: 1. Bu adla anılan bahçeler sahipleri tarafından uzun zaman kavak yetiştirmek için kullanılmıştır. Kavaklar kesildikten sonra buraya şeftali fidanları dikilmesine rağmen Kavaklık adıyla anılmaya devam edilmektedir.

2. Kavak yetiştirilen yere bu ad verilir.

Kavlan dere: (< Kavlan - dere) Tarlaya bu ad dere kenarında oluşu ve kavlan ağaçları sebebiyle verilmiş.

Kaya altı: (< Kayanın altı) Büyük bir kayanın alt tarafındaki tarlaya bu ad verilmiş.

Keldere (tarlaları): Kuruyan bir derenin sonraları etrafındaki tarlalara katılması sebebiyle bu ad ortaya çıkmıştır.

Kellehoru: (?)

Keloğlan: Ağaçsız tarlaya bu ad verilmiş.

Kemer başı: Adını yakınındaki kemerli bir köprüden alır.

Kıran: Ormanlık alanın yamacındaki tarlaya bu ad verilmiş.

Kırık: Çok güneş aldığı için tarlaya bu ad verilmiş. 2. Ormandan açılmış tarla.

Kırıklar: Eskiden parça parça başkalarından satın alınan tarlaya sahibi bu adı vermiş.

Kışla: Ağaçlık araziye bu ad verilmiş.

Kerezlik / Kirazlık: 1. Kiraz bahçeleri böyle adlandırılır. 2. İçinde kiraz ağacı bulunan fındık bahçeleri bu adla anılır.

Kirazlık:

Kirazyazı: Kiraz ağacını bulunduğu tarlaya bu ad verilmiş.

Koca tarla: Geniş araziden dolayı….

Köğçeli: (< köğçü: avlu, evin altındaki boşluk) Köye uzak olduğu için bu adın verildiği söylenmektedir.(?)

Köklük: Ormandaki ağaçlar kesilip kökleri çıkarılarak tarla yapıldığı için bu ad verilmiş.

Köresten: ?

Kör ırmak: Tarla, 1859 depreminden sonra Yeşilırmak'a ulaşamayan kollarından biri sebebiyle bu adla anılmaktadır.

Köşkler puğarı: (< Köşkler pınarı) Eskiden sınırları içinde Rumlara ait bir köşk olduğu için tarlaya bu adın verildiği söylenmektedir.

Köy önü: Köyün girişindeki tarlalar bu adla anılır.

Kum tarla: Denize yakın yerlerdeki toprağı kumlu tarlaya bu ad verilmiştir.

Kuzu: Köyün kuzuları hep burada otlatıldığı için bu ad verilmiş.

Küçük avlık: Av yapılan araziye bu ad verilmiş.

Küstüllerin yeri: Küstül soyadlı kişiden satın alınmış.

M

Mektep avlu: (< Mektep avlusu): Okulun yakınındaki tarlaya bu ad verilmiş.

Meyvalık: Her türlü meyvenin yetiştirildiği bahçeler için kullanılan bir addır.

Mücüpler: Sahibinin lakabı dolayısıyla bahçe bu adla anılır.

Müslümün yeri: (< Müslim'in yeri) Tarla adını eski sahibinden almıştır.

Molla Kaşif'in yeri: Bu tarla Molla Kaşif'ten satın alınmış.

N

Nalbant: Bu tarla adını eski sahibinin nalbant olmasından alır.

Nühü: (?)

Ö

Öğsü mezarlığı: (< Öksüz mezarlığı) Kimsesiz insanlara ait mezarlığın yakınındaki tarlalara bu ad verilmiş.

Ötce yaka: (< ötece, öte+geç-e): Yeşil ırmağın üst tarafındakiler aşağısındaki, aşağısındakiler yukarısındaki yerler için bu adı kullanırlar.

Öteyüz: Uzak olduğu için fındık bahçesine bu ad verilmiş.

P

Patlıcanlık: Bu tarlada patlıcan yetiştirilir.

Paşanın yeri: Paşa lakaplı eski sahibi dolayısıyla bu adla anılır.

Perüklük: Düz bir alana bu ad verilmiş.

S

Sakoopuğarı: (< Sako pınarı) ?

Sarucekle: (< Sarı Cenkler) ?

Saz / sazlık: Yakınındaki sazlıktan dolayı tarla bu adla anılmış.

Sermeç: Bir şey serip kurutmaya uygun olduğu için tarlaya bu ad verilmiş.

Sıırtmaç kemeri: (< Sığırtmaç kemeri) Sığırtmaç Köyü ile Alibeyli Köyü'nü birbirine bağlayan köprünün yakınındaki tarlalara bu verilmiş.

Sıır yataa: (< Sığır yatağı) Tarla içinde toplu sığır ölümü görüldüğü için bu ad verilmiş.

Sırt: Tarla tepemsi bir arazide bulunduğu için bu ad verilmiştir.

Sivas avlusu: (Sivaslının avlusu) Sivas'tan gelip yerleşen kişiye ait avlu.

Söötlük (Söğütlük): Sınırında veya içindeki söğüt ağaçları yüzünden tarla bu adla anılır.

Su çıkan: Tarla araziden su çıktığı için böyle anılır.

T

Tahtabahçe: Bulunduğu mahallenin ismi Tahtabahçe'dir.

Tarli: (<tarla) Genel adlandırma.

Taşlık:

Taş tarla: (< taş(lı) tarla) Tarla çok taşlık olduğundan bu ad verilmiş.

Tekke altı: Eskiden üst tarafında bir tekke bulunan tarla böyle adlandırılmış.

Tokmak horusu: Soyadı Tokmak olan birinden miras kalan tarlaya bu ad verilmiş.

U

Uzunyer: Tarla şekli yüzünden bu adla bilinir.

Uluköy (tarlaları): Uluköy sınırları içinde kalan tarlalara bu ad verilmiş.

Y

Yaalu pınar: (< Yağlı pınar) Suyu içilen pınar dolayısıyla tarla bu adla anılmış.

Yavurun yeri: (< Gavurun yeri) Eskiden bu tarla Rumlara aitmiş.

Yazı: Geniş ve düz bir arazi yapısına sahip tarlalara bu ad verilmiştir.

Yeniyer: Yakın zamanda satın alındığından tarla bu adla anılır.

Yılanlı (tarla): Tarlaya bu ad orada çok yılan görülmesi sebebiyle verilmiştir.

Yoz (tarla): Verimsiz olduğu için ekilip biçilmeyen tarlaya bu ad verilmiştir. DS'de "işlenmemiş verimsiz toprak".

ÇARŞAMBA MEZARTAŞLARI
(Rahtvan Camii Haziresi)

Recep GÜN[*]

Mezar taşları, milli kültür varlıklarımız arasında önemli bir yer tutar. Gerek plastik özellikleri gerekse kitabeleri itibariyle bu taşlar ait oldukları toplumların sanatları, kültürleri ve sosyal yaşamları hakkında bilgiler ihtiva eden birinci el belgeler durumunda olup Tarih, Sanat Tarihi, Sosyoloji, Felsefe, Edebiyat vb. bilim dallarına konu oluştururlar.

Semavi Eyice, İsmail Hakkı Baltacıoğlu'ndan naklen, mezarlıkları "açık havada teşekkül etmiş bir kıyafet, mimari, tazyinat, hat ve teknik müzesi" olarak tanımlamaktadır[1]. Gerçekten de mezar taşları milletimizin sahip olduğu kültür değerlerini saklayan birer hazine[2] ve aynı zamanda bu hazineyi cömertçe sunan birer öğretmen gibidir. Zira onlar günümüz insanına kültür, tarih, felsefe, sanat, örf, tecrübe ve edep anlatmaktadır[3].

Mezar taşları, yaşamakta olduğumuz topraklar üzerindeki varlığımızın birer nişanesidir. Milletimizin kültür birliğini ortaya çıkaran unsurlar olmanın yanında onlar, bulundukları yerleşim yerlerine, ait oldukları milletin damgasını da basan önemli birer vesikadır. Nitekim, 1919'da Ermeniler'in Erzurum'da hak iddia ettikleri sırada, durumu tespit edip Amerikan Senatosu'na bilgi vermek üzere Erzurum'a gelen on beş kişilik Amerikan heyetine Belediye Reisi Zâkir Bey (Gürbüz)'in söylediği şu sözler mezarlıkların ve dolayısı ile tarihi mezar taşlarının önemini vurgulamada oldukça anlamlıdır: "Şu geniş taşlıkları görüyor musunuz? İşte onlar Türk mezarlıklarıdır. Şehrin diğer taraflarında bunların daha on misli mezarlıklarımız var. Bir de duvarla çevrilmiş küçük bir mezarlık var ki, bu da Ermeni maşatlığıdır. Şimdi Türkler mi, Ermeniler mi çokluktadır, anladınız, değil mi? Bu herifler ölülerini yemediler ya!"[4]. Zakir Bey'in bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere mezarlıklarımız ve mezar taşlarımız bulundukları bölgelerin bir nevi tapuları mesabesindedir.

---

[*] *Yrd. Doç. Dr., OMÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.*

[1] Semavi Eyice, "Mezarlıklar ve Hazireler", *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I*, Ankara 1996, s. 123.

[2] Mehmet Önder, "Mezarlıklar ve Mezar Taşlarımız", *Türk Yurdu,* S: 253, İstanbul 1956, s. 621.

[3] Sadettin Nüzhet, *Mezar Kitabeleri*, yy. 1932, s. 4; Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Mezar Taşlarında Hüve'l-Bâkî*, İstanbul, 1984, s. 1-3.

[4] Zeki Başar, *Erzurum'da Eski Mezarlıklar ve Resimli Mezar Taşları,* Ankara 1973, s. 3. Yukarıda bahsi geçen olay, daha farklı şekilde de nakledilmektedir. Bkz.: Beyhan Karamağaralı, "Kültür Tarihimiz Bakımından Mezar Taşlarının Önemi ve İkonografisi", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu*, İstanbul 1998, s. 34.

Mezar taşları yapıldıkları dönemlerin sosyo-kültürel yapıları, maddi ve manevi değerleri ve hayat anlayışları gibi pek çok konuda malumat ihtiva ederler. Onlar bir takım coğrafi isimleri, önemli olayları, meslekleri, rütbeleri, hastalıkları[5], nüfus hareketlerini vs. konu edinen kitabeleriyle toplumların bir tür hafızaları olup, bu özellikleriyle hem geçmişe hem de geleceğe ışık tutmaktadır[6].

Mezar taşları, nazım ve nesir haldeki kitabeleriyle Türk dili ve edebiyatının da ilgi alanına girer[7]. Özellikle son derece sanatkârâne üslupla yazılmış manzumelerde bir nevi mezar taşlarının dili haline gelmiş olan âyetleri, hadisleri, atasözlerini, şiirleri, ağıtları, serzenişleri, temennileri ve duaları dikkate almadan Türk edebiyatı tarihi hakkında yapılacak değerlendirmelerin eksik kalacağına[8] inanıyoruz. Çünkü kitabeler içerisinde, isimleri yazılı kaynaklarda geçmeyen, herhangi bir eseri günümüze ulaşmamış ve varlıkları sadece mezar taşlarından tespit edilebilen pek çok şair adı yer almaktadır[9].

Mezar taşlarını önemli kılan özelliklerden biri hiç şüphesiz üzerlerinde yer alan yazılardır. Bu yazıların bir kısmı dönemin meşhur hattatları tarafından yazılmış olup birer şaheser niteliğindedir[10]. Kitabelerin tarihli olmaları, hat sanatının gelişim seyrini ve yıllar boyunca geçirdiği evreleri takip edebilmeyi mümkün kılmaktadır[11]. Ayrıca mezar taşları üzerinde yer alan meşhur hattatlarca yazılmış bazı kitabeler, hattatlar için de birer örnek teşkil etmektedir. Nitekim, Mustafa Rakım'ın Eyüp Sultan Camii Haziresi'ndeki 1234/1819 tarihli mezar taşı kitabesinin, celî sülüs tarzında kitabe yazacak olan hattatlar tarafından örnek alındığı söylenmektedir. Bu kitabe için

---

[5] M. Hüsrev Subaşı, "Mezar Taşları Üzerine", *Bülten,* S: 5, İstanbul 1994, s. 11; Jean-Louis Bacqué-Grammont, "L'Etude Des Cımetieres Ottomans: Méthodes et Perspectives-Osmanlı Mezarlıklarının İncelenmesi: Yöntemler ve Geleceğe Dönük Düşünceler", *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I*, Ankara 1996, s. 139.

[6] Bu konuda yapılmış bir küçük çalışma için bkz.: H. Kamil Biçici, "Gördes Mezar Taşlarındaki Yazılı Bezemeler ve Mezar Taşı Kitabelerine Göre Gördes'teki Sosyal ve Dini Yaşama ait Bazı Bilgiler", *Ekev Akademi Dergisi,* S: 27, Erzurum 2006, s. 223-242; Ayrıca mezar taşlarının incelenmesinde göz önünde tutulması gereken hususlar için bkz.: Azade Akar, "Yüzyıllar Boyunca Mezar Yazıtlarında Süslemeler", *Atatürk Konferansları*, Ankara 1977, s. 73-77.

[7] Ali Rıza Önder, "Mezar Taşlarında Halk Kültürü", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. V, Ankara 1987, s. 278.

[8] Subaşı, a.g.m., s. 10.

[9] Murat Yüksel'in hazırlamış olduğu *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri* adlı eser bu türden pek çok şair adını ihtiva etmektedir. Bkz.: Murat Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri*, C. I, Trabzon 1993.

[10] Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "San'at Bakımından Mezarlar ve Mezar Taşları ve Karaca Ahmed Mezarlığı", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi*, Ankara 1962, s. 125.

[11] Beyhan Karamağaralı, a.g.m., s. 34.

Sami Efendi'nin "dünya kuruldu kurulalı böyle bir mezar kitabesi yazılmamıştır." sözü[12] dikkate şayandır.

Mezar taşları, Türk süsleme sanatı motif ve kompozisyonlarının en yoğun olarak görüldüğü yerler arasındadır[13]. Dönemlere, sanat üslup ve anlayışlarına göre farklılıklar arz eden bu bezemeler aracılılığı ile Türk süsleme üsluplarının zaman içindeki değişim çizgisini takip edebilmek mümkündür[14]. Zira erken dönem mezar taşlarında sade ve kaba işçilikli motifler dikkat çekerken[15] 16. yüzyıldan sonra lâle, karanfil, sümbül gibi çiçeklerle birlikte hurma ve servi ağaçlarından oluşan motifler görülmeye başlanmıştır[16]. 18. yüzyıldan sonra Batılı etkilerin Osmanlı toplum ve sanatına yeni bir karakter kazandırmasıyla[17] barok, rokoko ve ampir üsluplarında çiçek ve yaprak motifleri, hareketli ve kıvrımlı dallar, aşırı ölçüde girinti ve çıkıntılar, vazo içerisinde veya kurdelalarla bağlı gül ve çiçek demetleri mezar taşı tezyinatında bolca kullanılmıştır[18].

Yukarıda değindiğimiz bütün bu vb. özellikler mezar taşlarının göz ardı edilemeyecek kadar önemli olduklarını ortaya koymaktadır. Bu itibarla, son derece kıymetli bu eserlerin incelenerek bilim dünyasına sunulması ve tahrip edilmelerinin önlenmesi için ilgililerin dikkatlerinin çekilmesi büyük önem arz etmektedir[19].

Bu cümleden olarak biz, tebliğimizde tespit edebildiklerimizden hareketle, Çarşamba'daki tarihi mezar taşlarına genel olarak değindikten sonra Çarşamba Rahtvan Camii haziresinde yer alan mezar taşlarını tanıtmaya çalışacağız. Amacımız, Çarşambanın merkezinde yer alan, her gün gözümüze çarptığı halde varlıklarından hakkıyla haberdar olunamayan, Çarşambamızın bu kültür ve sanat varlıklarını halkımızın gündemine getirmektir.

---

[12] Uğur Derman, "Mezar Kitâbelerinde Yazı San'atımız", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, S: 49/328, İstanbul 1975, s. 42.

[13] Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "San'at Bakımından Mezarlar ve Mezar Taşları ve Karaca Ahmed Mezarlığı", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi*, Ankara 1962, s. 121.

[14] Karamağaralı , a.g.m., s. 35; M. Önder, "Mezarlıklar ve…", s. 621.

[15] Yıldız Demiriz, "Anadolu Türk Sanatında Süsleme ve Küçük Sanatlar", *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi, y.y. 1982*, C. V, s. 943.

[16] Hüseyin Kılıçkan, *Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Bezeme Sanatı ve Örnekleri*, İstanbul 2004, s. 7.

[17] Gül Tunçel, *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları*, Ankara 1989, *s. 7.*

[18] Metin Haseki, *Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları, İstanbul 1977,* s. 44.

[19] İncelemelerimiz esnasında hazire içerisinde eğri büyüyen bir çam fidanının bir şahidesinin boyun kısmına geçirilen iple gerdirilmiş olduğunu müşahede ettik. Bkz: Resim 3.

Çarşamba'daki tarihi mezar taşlarını konu edinen çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu konuyla ilgili tarafımızca yayınlanmış üç makale[20] ve bir kitap[21] çalışması mevcuttur.

Çarşamba'da içlerinde tarihi mezar taşı bulunan mezarlık ve hazireler şunlardır:

1. Gökçeli Mezarlığı

Gökçeli Mezarlığı, Çarşamba'nın en büyük ve en eski mezarlığıdır[22]. İlçenin doğu yakasında bulunan mezarlıktaki tarihi mezarların sayısı bugün tespit edebildiğimiz kadarıyla yetmiş adettir. Mezarlığın içinde geniş bir alana yayılmış halde olan bu mezarların bir kısmında hem baş hem de ayakucu şahideleri yer alırken bazılarında sadece başucu şahidesi bulunmaktadır. Kimi mezarların baş ve ayakuçlarında, sonradan yapılan düzenlemeler sonucu rastgele konulduğu anlaşılan başucu şahideleri dikkat çekmektedir. Bazı mezar taşlarının yine sonradan yapılan düzenlemeler sonucunda asıl yerlerinden alınıp başka yerlere taşındığı eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Bu mezarlıkta yer alan eski mezar taşları şunlardır:

1- Seyfullah Oğlu Ahmet Ağa'nın Eşi Neslihan Hâtun-1172/1759, 2- Mehmet Efendi'nin Validesi Alîme Hâtun- Zi'l-Hicce 1199/Ekim 1785, 3- Abdurrahman Ağa-1205/1790, 4- Genç Ahmet Oğlu Küçük Salih- 1207 /1792 , 5- Hasan Kadı Oğlu Salih Ağa-1210/1795, 6- Kırmacızade Emin Ağa-1213/1798, 7- Seyfullahzade Seyfullah Ağa-1215/1800, 8- Seyyid Salih Ağa-1220/1805, 9- Osman Kadızade Ali Efendi- Muharrem ayının ilk günü, 1227/16 Ocak 1812, 10- Seyfullahzade Ahmet Ağa-1227/1812, 11-Çarşamba Müsellimi Abdurrahman Ağazade Ali Ağa-1227/1812, 12- Süleyman

[20] Çarşamba'daki mezartaşları ile ilgili olarak yapılmış çalışmalar için bkz.: Recep Gün, "Mezartaşı Kitabelerindeki İmzaların Referansı Sorunu: Samsun-Çarşamba Rıdvan Paşa Camii Haziresindeki İki Mezartaşı Örneği", İstem, S: 1, 2003, s. 151-156; Recep Gün, "Samsun-Çarşamba Rıdvan Paşa Camii Haziresindeki Mezar Taşları-I (Celî Ta'lîk Kitabeli Olanlar)", Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S: 22, Samsun 2006, s. 103-143; Recep Gün, "Samsun-Çarşamba Rıdvan Paşa Camii Haziresindeki Mezar Taşları-II (Celî Sülüs Kitabeli Olanlar)", Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S: 26-27, Samsun 2008, 117-173.

[21] Recep Gün, Çarşamba Gökçeli Mezarlığında Bulunan Tarihi Mezar Taşları, Samsun 2009.

[22] Cami ve mezarlığın adı kaynaklarda Kökçeli ve Gökçeli şeklinde iki türlü geçmektedir. Bu isimlendirmeler için sırasıyla bkz.: Mehmet Torun, *Samsun ve İlçeleri Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1954, s. 58; Komisyon, *İlimiz Samsun,* Isparta 1968, s. 52; Can, *a.g.e,* s. 15; Bu konuya ışık tutabilecek bir alıntıyı burada aktarmak istiyoruz: "Özellikle Canik-i Göl'deki yer adlarının bariz hususiyetlerinden biri, bunların epeyce bir kısmının ya muhtelif Türkmen boylarıyla ya da kişi adlarıyla bağlantılı olmalarıdır ki, bu yörenin Türkleşmesinin anlaşılması bakımından çok anlamlıdır. Danişmendlü, Bayındır, İnal (lı), Oğuzlu, İğdir, Ebcelü, Alibeylü, Gökçelü, Bedirlü bu olgunun sadece birkaç örneğidir." Bkz.: Öz, *a.g.e.,* s. 36. Bu bilgiden hareketle biz Gökçeli adını tercih etmeyi uygun gördük. Halk arasında da bu isim zaten "Göğceli" şeklinde yumuşatılarak telaffuz edilmektedir.

Paşa'nın Cariyesi Hoşkadem-1227/1812, 13- Süleyman Paşa'nın Mahdumu…-1227/1812, 14- Süleyman Paşa'nın Cariyesi Hüsniçâke-1227/1812, 15- Süleyman Paşa'nın Harem-i Kethüdâsı'nın Oğlu Mehmet Ağa-5 Zi'l-Ka'de 1232/16 Eylül 1816, 16- Molla Mustafa Oğlu Molla Mehmet-1233/1817, 17- Abdullah Ağa'nın Kerimesi Şerife Aişe-5 Cemaziyelahir 1236/10 Mart 1821, 18- Nuri Efendi'nin Eşi Şerife Aişe Hâtun-17 Zi'l-Hicce 1236/14 Eylül 1821, 19- … Süleyman…'nın … Ahmet-1237/1821, 20- Samsun Müftüsü Mustafa Efendi'nin Kızı Narin Hâtun-14 Rebiulevvel 1240/6 Kasım 1824, 21- Osman Kadızade Mehmet Efendi'nin Kızı Zahide Hanım-1240/1824, 22- Osman Kadızade Mehmet Efendi'nin Oğlu Ali Efendi-1240/1824, 23- Tatazavoğlu Ahmet'in Eşi Şerife Hâtun-1240/1824, 24- Kadı Ali Efendi-25 Cemaziyelahir 1244/2 Ocak 1829, 25- Kırmacıoğlu Mustafa Ağa-1244/1829, 26- Menteşzade Ali Ağa'nın Kızı Fatma Hanım-1246/1830, 27- Mehmet Efendinin Eşi Ümmühan Hâtun-19 Cemaziyelahir 1248/12 Kasım 1832, 28- Katip Yasuf Efendi'nin Kızı Behiyye Hanım-Cemaziyelahir 1249/Ekim 1833, 29- Abdurrahman Ağa'nın Torunu Ali Ağa-10 Cemaziyelevvel 1253/12 Ağustos 1837, 30- Mehmet Ağa-1253/1837, 31- Kasapzade Mehmet Ağazade Mehmet Emin-1253/1837, 32- Kadızade Ali Efendi'nin Eşi Şerife Zarife Hâtun- Muharrem ayının ilk günü 1255/17 Mart 1839, 33- Hurşit Ahmet Efendi-18 Cemâziye'l-Âhir 1255/28 Ağustos 1839, 34- Osman Kadızade Mehmet Efendi'nin Eşi Hatice Hâtun-1255/1839, 35- Kırmacıoğlu Mustafa Ağa'nın Eşi Ümmü Gülsüm Hâtun-1255/1839, 36- Hacı Osman Ağa'nın Kızı Şerife Emine Hanım-1256/1840, 37-Mehmet Efendi-1262/1845, 38- Salih Ağa'nın Eşi Hanife Hanım-1263/1846, 39-Kadızade Mehmet Efendi'nin Oğlu Süleyman Efendi-1265/1848, 40- Çelenkzade Mehmet Ağa-1273 /1856, 41- Kırmacızade Selime Hâtun-1273/1856, 42- Kapıcızade Hacı Ali Ağa'nın Oğlu Mustafa Ağa-1274/1857, 43- İsmihan Hâtun-15 Cemaziyelahir 1282/5 Kasım 1865, 44- Salih Efendi Oğlu Müderris Süleyman Efendi-27 Şevval 1285/10 Şubat 1868, 45- Emirzade İslam Efendi- Safer 1286/Mayıs 1869, 46- İranlı Hacı Zeynelabidin Ağa-1286/1869, 47- Süleyman Efendi'nin Kızı Emine Hâtun-1290/1873, 48- Koca Kadızade Emin Efendi'nin Eşi Mahbube Hâtun-25 Rebiulevvel 1292/1 Mayıs 1875, 49- Süleyman Efendizade Kaşif Efendi-1292/1875, 50- Sâlih Ağâ'nın Kızı Hanife Hanım-1294/1877, 51- Tulazzade Mustafa Efendi'nin Kızı Evvelfidan Üftade Hanım- Safer 1295/Şubat 1878, 52- Çıkrıkçızade Süleyman Oğlu Mehmet Efendi- 12 Cemaziyelevvel 1296/4 Mayıs 1879, 53- Arif Kapudan'ın Kızı Fatıma Hanım-Rebiulevvel 1297/Mart 1880, 54- Raşit Efendizade Şakir Efendi'nin Eşi Fatıma Naciye Hanım-1297/1880 55- Hacı Ferhat Efendi'nin Kızı Şeker Hanım-1299/1882, 56- Ekmekçi Alizade Hacı Abdullah Efendi-1303/1886, 57- Mehmetzade Hacı Yunus Efendi- Rebiulevvel 1309/Ekim 1892, 58- Mehmet Fehmi Efendi'nin Eşi Seyyar Hanım-5 Zi'l-Ka'de 1310/19 Mayıs 1308/21 Mayıs 1893, 59- Hacı Tahir Efendi-1314/1896, 60- İranlı Hacı Zeynelabidin Ağa'nın Kızı Nadire Hanım-1324/1906, 61-Kahvecibaşı Osman Ağa'nın Kızı Zeliha Hanım-1324/1906, 62- Koca Kadızade Ahmet

Fethi Efendi-20 Rebiülevvel 1328/8 Mart 1327/1 Nisan 1910, 63- Erzurumlu Ahmet Ağa'nın Eşi Aişe Hâtun-3 Cemaziyelevvel 1328/13 Mayıs 1910, 64- Kuskuszade Hacı Tahir Efendi'nin Eşi Şükriye Hanım-4 Zi'l-Ka'de 1328 Pazar/7 Kasım 1910, 65- Mümtaz Bey-1329/1911, 66- Semizzade Hacı Mustafa Hilmi Efendi- Doğum: 1268/1852 Ölüm: 1336/1918 67- Semizzade Mustafa Hilmi Efendi'nin Kızı Zeliha Hâtun-1339/1923, 68- Zeynel Ağa'nın Kızı Hatime Hanım-1341/1923, 69- Bânî Hacı Hasan Hüsnü Ağa'nın Kızı Emine Hanım-? (kırık), 70- Kâtip Yusuf Efendi'nin Oğlu Ataullah-? (kırık).

2. Değirmenbaşı Camii Haziresi

Değirmenbaşı Camii, Çarşamba'nın batı yakasında eskiden mevcut olan su değirmeninin yakınında bulunmaktadır[23]. Cami'nin haziresinde pek çok mezar mevcuttur. Ancak bunlardan sadece beş tanesi nispeten eski tarihlidir. Bunlar Çarşamba'da üzerinde Osmanlıca kitabe bulunan en geç tarihli (1921-1953) mezarlardır: 1- Batumlu Hacı Ali, 2- Hacı Ali Ağa'nın Eşi Yusuf Kızı Aişe Hâtun, 3- Salih Kızı Nefise, 4- Hacı Ali Oğlu Mustafa Alişan Bey, 5- Mustafa Oğlu Baha Alişan.

3. Sarıcalı Mezarlığı

Mezarlık, Çarşamba'nın batı yakasında aynı isimle anılan mahallededir. Mezarlıkta tespit edebildiğimiz dokuz adet tarihi mezar ve bunlara ait mezartaşları mevcuttur. 1214-1332 yılları arasına tarihlenen bu mezarlar şunlardır: 1- Sabri Efendi'nin Eşi, 2- Zahmuzzade Yunus Ağa, 3- Çarşamba Rusuman Memuru Hasan Arslan Efendi'nin Eşi, 4- Hancı Hüseyin Ağazade Halid Efendi'nin Oğlu Mehmet Tevfik Efendi, 5- Çarşamba Redif Katip Muavini Ragıp Efendi'nin Eşi Şuküfe Hanım, 6- Mülazım Hacı Hüseyin Ağa, 7- Zahmuzzade Musa Efendi, 8- Koç Alizade Mehmet Efendi'nin Eşi Hanife Hanım 9- İsmini okuyamadığımız bir şahide.

4. Kurdahmetli Köyü Mezarlığı

Mezarlık köyün merkezinde bulunmaktadır. Tarihi mezar taşları mezarlığın içinde oluşturulmuş bir hazire içerisindedir. Bu hazirede tespit ettiğimiz mezar sayısı on üçtür. Bu mezarlar şunlardır:

1- Mustafa Ağanın Oğlu Seyyid Süleyman Ağa-1201/1787, 2- Hazinedarzade Süleyman Ağa'nın oğlu Seyyid Ahmet Ağa-1220/1805, 3- Hazinedaroğlu Seyyid Muhammed Emin Ağa- 1222/1807, 4- Hacı Ömer Ağa'nın Kerimesi Havva Hatun-1222/1807, 5- Mustafa Ağanın … (kırık) Emine Hatun- 1223/1808, 6- Vezir Süleyman Paşa'nın Mahdumu (oğlu) Salih Bey-1227/1812, 7- Vezir Süleyman Paşa'nın Yeğeni Abdurrahman Bey- 1227/1812, 8- Vezir Süleyman Paşa'nın Odalıklarından Emine Hatun-1227/1812, 9- Vezir Süleyman Paşa'nın Kızı Emine Hanım-1227/1812, 10- Vezir

[23] Değirmen, Trabzon ve Sivas Valiliği görevlerinde bulunmuş olan Hacı Ali Paşa'ya aittir. Bkz.: Torun, *a.g.e.,* s. 54.

Süleyman Paşa'nın Torunu Süleyman Bey-1227/1812, 11- Abaza tavatı(?) Penbe Kadın-1229/1814, 12- Hazinedarzade Mustafa Ağa'nın Kerimesi Râziye Hatun-1268?/1852, 13-Vezir Süleyman Paşa'nın Odalığı … (kırık).

5. Ordu Köyü Türbe ve Haziresi

Ordu Köyü Tekkealtı mevkiinde Taceddinoğullarından Hüsamettin Hasan Bey'e ait türbenin[24] yakınında 1102 h./1690 m. tarihli Arapça kitabeli bir şahide Çarşamba'da tespit ettiğimiz en eski tarihli mezar taşıdır.

6. Zeyfeli Mezarlığı

Çarşamba'nın Aşağı Kavacık Köyü'nde, Çarşamba-Demirli yolu üzerindedir. Mezarlık içerisinde dağınık halde altı adet şahide tespit edilmiştir. Bunlar:

1- Mederoğlu Mustafa, 2- Hızır Hüseyin, 3- Laz Yusuf Oğlu İbrahim Ağa, 4- Çakır Mehmet, 5 ve 6- İsimlerini okuyamadığımız iki şahide.

7. Kızılot Köyü Mezarlığı

Çarşamba'nın Kızılot Köyü Merkez Mahallesi mezarlığında üç şahide*:*

1- Karamanlu'dan Çerkes Hasan Oğlu Hacı Maf, 2 ve 3- İsimlerini okuyamadığımız iki şahide.

8. Rahtvan Camii Haziresi

Mezar taşlarından bahsetmeye geçmeden önce cami ve hazire hakkında kısa bir bilgi verelim:

Rahtvan Camii, Çarşamba'nın merkezi'nde Yeşilırmak'ın doğu yakasında bulunmaktadır. Halk arasında *Rıdvan Bey, Rıdvan Paşa ve Rahtuvan* ismiyle de anılan eserin kurucusu kaynaklarda Erbaalı Rıdvan Bey olarak geçmektedir[25]. Rıdvan Bey, Yeşilırmak'ta boğulan kızının anısına 1781 yılında şimdiki caminin olduğu yere bir mescit inşa ettirmiştir. Hazinedârzâde Süleyman Paşa[26] (öl. 1233/1818) zamanında genişletilen mescit, 1902 yılında halk tarafından kâgire dönüştürülmüştür. 1943 depreminde büyük hasar gören eser, çeşitli tamirlerle bir süre daha ayakta kalmış[27] ve bir müddet sonra yıktırılarak yerine, yapımına 1956 yılında başlanan şimdiki cami inşa edilmiştir[28]. Mevcut cami, kare plan üzerine merkezi kubbeli olarak yapılmıştır.

[24] Komisyon, Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, (Samsun İl Özel İdaresi Yayını), 2009, s. 355.
[25] Sinan Cembeloğlu, Mehmet Cembeloğlu, Samsun ve İlçeleri, Ankara 1969, s. 67;
[26] Hazinedârzâde Süleyman Paşa, 1812-1818 yılları arasında Trabzon Valiliği görevinde bulunmuştur; Bkz: Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî (Haz: Nuri Akbayar) C. V, İstanbul 1996, ss. 1548-1549; Mezarı Çarşamba'da Rahtvan Camii haziresindedir.
[27] Torun, *a.g.e.,* s. 58-59.
[28] S. Cembeloğlu, M. Cembeloğlu, *a.g.e.,* s. 68.

Kuzeyinde beş kemer gözlü son cemaat mahalli olan caminin kuzeybatı köşesinde büyük bir minaresi bulunmaktadır.

Hazire, caminin kuzeyinde, son cemaat mahallinin önünde bulunmaktadır[29]. Doğu-Batı yönünde enine dikdörtgen bir alanı kaplayan hazirenin tam ortasından son cemaat mahalline götüren bir merdiven geçmektedir. Bazı mezarlar yüksekçe tutulmuş bu merdivenin altında kalmıştır. Haziredeki mezarların bir bölümünün önceleri caminin doğu cephesinde yer aldığı, sonradan yapılan bir düzenlemeyle bu mezarların yerlerinden kaldırılarak şimdiki bulundukları yerlere nakledildikleri ifade edilmektedir. Nitekim bu durum merdivenin batısında kalan mezarların genel durumundan ve mezar taşlarının düzensiz bir şekilde yerleştirilmesinden de anlaşılabilmektedir. Zira bu bölümde mezarlar ve mezar taşları sonradan yapılmış beton bir havuz içerisine düzensiz olarak dizilmiş gibidir.

Yaptığımız incelemeler sonucunda hazire içerisinde elli üç mezar tespit ettik. Bunlardan tarihini tespit edebildiklerimiz 1763-1907 yılları arasına aittir. Beş mezar kapaklı sanduka şeklinde olup şu an şahidesi bulunmamaktadır. Şahidesi mevcut olan mezarların yirmi altısı bayan, yirmi ikisi ise erkektir.

Mezar taşları form açısından şahide ve sanduka olmak üzere iki farklı tipolojik özellik sergilemektedir. Bu taşlar üzerinde görülen bezeme unsurlarını bitkisel, geometrik ve nesneli olmak üzere üç ana grup altında toplamak mümkündür. Bunlar akant yaprağı, hurma ağacı, servi ağacı, asma, karanfil, küpe çiçeği, gül, çiçek ve yaprak motifleri, lale, kasımpatı, yıldız çiçeği, girlandlar ve çelenkler, defne dalı, zülfikar çiçeği, çam kozalağı, mühr-i Süleyman, sadak ve ok, ip ve kurdele, gerdanlık, şualı güneş, saksı, inci ve hilal şeklinde çeşitlenmektedir.

Sözünü ettiğimiz bu unsurlar form, süsleme özellikleri ve kompozisyon açısından bazen tek başlarına, bazen de karma olarak, dönemlerinin özelliklerine uygun biçimde tatbik edilmişlerdir. Nitekim 17. Yüzyıl'ın ortalarından itibaren kendisini hissettiren Batılı etkiler, diğer alanlarda olduğu gibi mezar taşlarında da Türk zevkine karışmaya başlamış[30] ve 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra Türk Rokokosu adı verilen bir süsleme tarzının doğmasına neden olmuştur[31]. Bu dönemin mezar taşlarında batı kaynaklı çiçek ve yaprak motifleri, bazen simetrik ve asimetrik biçimde[32] bazen de fiyonklarla bağlı buketler halinde veya şukufedan denilen vazodan

[29] Hazirede bulunan bir mezar taşının tarihi 1177/1763 şeklindedir. Caminin Rıdvan Bey tarafından inşa tarihi ise 1781 olarak gösterilmektedir. Birbirine zıt gibi görünen bu durumun incelenmesi gerekir.

[30] Rauf Tunçay, "XIII. ve XVIII. Asırlar arasında Türk Süsleme Sanatları", *Türk Kültürü*, S. 15, Ankara 1964, s. 36.

[31] Zeynep Meral Şengül, *Süsleme Sanatı-100 Türk Motifi*, İstanbul 1990. s. 4.

[32] Metin Haseki, *Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları*, İstanbul 1977, s. 10.

fışkırır halde natüralist bir anlayışla tasvir edilmiştir. 19. Yüzyıl'a gelindiğinde ise tür, biçim ve işleniş tarzları açısından barok, rokoko ve ampir özellikler taşıyan bir üslup karmaşasının Türk süsleme sanatlarına hâkim olduğu görülmektedir[33]. Batılı etkilerin artık mezar taşı süslemelerinde tümüyle geleneksel süsleme unsurlarının yerini aldığı bu dönemde stilize yaprak ve çiçek motifleri, hareketli ve kıvrımlı dallar, son derece taşkın halde herhangi bir plastik etki kaygısı güdülmeden kullanılmıştır[34].

Mezar taşları üzerinde yer alan önemli unsurlardan biri de yazılardır. Son dönemlerde neredeyse bütün sanat dallarında kendisini hissettiren batılı etkiler, yazı konusunda herhangi bir varlık gösterememiştir[35]. Başka bir deyişle hat sanatı, tekâmülünü ve çeşitliliğini kendi geleneksel çizgisi istikametinde gelişerek devam ettirmiştir. İncelediğimiz şahidelerin 30 tanesi celî sülüs, 18 tanesi ise celî ta'lîk hatla yazılmıştır.

Şahideleri bulunup tarihleri belli olan mezarlar kronolojik olarak şu şekilde sıralanmaktadır:

1- Süleyman Ağa'nın Eşi Fâtıma Hâtun- 1177/1763

1- Hüve'l-hayyü'l-bâkî	1- هو الحي الباقي
2- Süleymân Ağâ'nın zevcesi	2- سليمان اغانك زوجسي
3- Merhûme ve mağfûre Fâtıma	3- مرحومه و مغفوره فاطمه
4- Hâtûn rûhuna fâtiha	4- خاتون روحنه فاتحه
5- Sene 1177.	5- سنه 1177

2- Dizdârzâde Abdi Ağa'nın Oğlu Ahmet Ağa -1191/1777

1- Hüve'l-bâkî	1- هو الباقي
2- Ziyâretden murâd ancak duâdır	2- زيارتدن مراد انجق دعادر
3- Bugün bana ise yârın sanadır	3- بو كون بكا ايسه يارين سكادر
4- Dizdârzâde Abdî	4- دزدارزاده عبدي
5- Ağâ'nın oğlu merhûm	5- اغانك اوغلو مرحوم
6- Ahmed Ağâ rûhuna fâtiha	6- احمد اغا روحنه فاتحه
7- Sene 1191.	7- سنه 1191

[33] Yılmaz Can, Recep Gün, *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği,* Samsun 2005, s. 196.
[34] Haseki, *a.g.e.,* s. 44.
[35] Demiriz, a.g.m., s.977.

3- Hazinedarzâde Memiş Ağa -1196/1781

1- Merhûm ve mağfûr	1- مرحوم و مغفور
2- El-muhtâc ilâ rahmeti Rabbihi’	2- المحتاج الى رحمة ربه
3- l-ğafûr alâmetden murâd duâdır	3- الغفور علامتدن مراد دعادر
4- Bugün bana ise yârın sanadır	4- بو كون بكا ايسه يارين سكادر
5- Hazînedârzâde Memiş Ağa	5- خزينه دار زاده ممش اغا
6- Rûhîçün el-fâtiha sene 1196.	6- روحيچون الفاتحه سنه 1196

4- Canik Muhassılı Seyyid Hayreddin Bey - 1215/1800

1- Hüve’l-hayyü’l-bâkî	1- هو الحي الباقى
2- Âsaf-ı saff-ı şeref Battâl Gâzî menkîbet	2- آصف صف شرف بطال غازي منقيبت
3- Ol vezîr-i dilpezîr’in sulb-i tâhir tıyneti	3- اول وزير دلپزيرك صلب طاهر طينتى
4- Ya‘nî Hayreddîn Bey hakkâ huseyni’n-neseb	4- يعنى خيرالدين بك حقا حسينى النسب
5- Dîdi yâ ceddî şehîd oldığı demde da‘veti	5- ديدى يا جدى شهيد اولديغى دمده دعوتى
6- Âh hasretle dimiş cânânı cânım nevcivân	6- آه حسرتله ديمش جانانى جانم نوجوان
7- Murg-ı cânın ola gülzâr-ı cinânın zîneti	7- مرغ جانك اوله كلزار جنانك زينتى
8- Cevherîn târîh-i fevti bir duâ ahbâbdan	8- جوهرين تاريخ فوتى بر دعاء احبابدن
9- Eyle Hayreddîn Bey’e yâ Rab mesken cenneti	9- ايله خيرالدين بكه يا رب مسكن جنتى
10-Kapuciler Kethüdâsı pâyesiyle Cânik	10- قپوجيلر كتخداسى پايه سيله جانك
11-Muhassılı olup maktûlen şerbet-i şehâdeti	11- محصلى اولوپ مقتولا شربت شهادتى
12-Nûş iden merhûm es-Seyyid Hayreddîn	12- نوش ايدن مرحوم السيد خيرالدين
13-Bey’in rûhîçün el-fâtiha	13- بيك روحيچون الفاتحه
14-Sene 1215.	14- سنه 1215

5- Rahtvân Camii Müezzini Ahmet Efendi -1218/1803

1- Hüve'l-bâkî	1- هو الباقى
2- Doymayub gençliğine çünki	2- طويميوب كنچلكينه چونكى
3- Oldı nâmurâd rahmete müstağrak	3- اولدى نامراد رحمته مستغرق
4- İdüp ânı rabbu'l-ibâd	4- ايدوپ اني رب العباد
5- Merhûm ve mağfûr	5- مرحوم و مغفور
6- Rahtvân[36] Câmii şerîf	6- رهطوان جامع شريف
7- Müezzini Ahmed Efendî	7- مؤذنى احمد افندى
8- Rûhuna el-fâtiha	8- روحنه الفاتحه
9- Sene 1218.	9- سنه 1218

6- Ünyeli Kâtip Said Efendi'nin Annesi Ayşe Hâtun - 1219/1804

1- Hüve'l-Bâkî	1- هو الباقى
2- Bu cihân bâğına geldim bir mürüvvet görmedim	2- بو جهان باغنه كلدم بر مروت كورمدم
3- Derdime dermân aradım 'ilâcın bulmadım	3- دردمه درمان ارادم بر علاجين بولمدم
4- Geçdi ömrüm görmedim sıhhat yüzin	4- كجدى عمرم كورمدم صحت يوزين
5- Bir misâfir gibi geldim ben de mihmân aradım.	5- بر مسافر كبى كلدم بنده مهمان ارادم
6- Ünyeli kâtip Sa'îd Efendî'nin	6- اونيه لى كاتب سعيد افندينك
7- Vâlidesi merhûme 'Âişe Hâtûn	7- والده سى مرحومه عايشه خاتون
8- Rûhuna el-fâtiha	8- روحيچون الفاتحة
9- Sene 1219.	9- سنه 1219

[36] Bu kelimenin رهطوان şeklinde yazılmış olan Osmanlıcasında bir yazım yanlışı olduğu kanaatindeyiz. Hazîrede başka iki kitabede daha görülen bu kelime doğru şekliyle "رختوان" olarak geçmektedir. رختوان , binek atlarına vurulan eyerlerin üstüne konan örtülere bağlanan sırma şerit anlamına gelmektedir. Eskiden padişahların mücevherli eyer takımlarına bakanların başındaki kişiye "Rahtvân Ağası" denirdi. Bkz: M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, C. III, s. 6.

7- Bâbasokmazzâde Mehmet Ağa'nın Oğlu Seyyid Ömer Ağa -1221/1806

1- Hüve'l-bâkî	1- هو الباقى
2- Fenâdan bekâya eyledi rihlet	2- فنادن بقايه ايلدى رحلت
3- İde kabrini Hak ravza-i cennet	3- ايده قبرينى حق روضهٔ جنت
4- İhvândan fâtiha Hüdâ'dan	4- اخواندن فاتحه خدادن
5- Rahmet bula rûhu hem rûz-i	5- رحمت بوله روحى هم روز
6- Cezâda izzet Bâbasokmaz	6- جزاده عزت بابا صوقماز
7- Zâde Mehmed Ağâ'nın oğlu	7- زاده محمد اغانك اوغلى
8- Merhûm Seyyid Ömer Ağâ rûhuna	8- مرحوم سيد عمر اغا روحنه
9- Fâtiha sene 1221.	9- فاتحه سنه 1221

8- Çarşamba Müderrisi Müderriszâde Hacı Mehmet Efendi - Rebîulâhir 1227/Nisan 1812

1- Hüve'l-hallâku'l-bâkî	1- هو الخلاق الباقى
2- İtdi rihlet gark-ı rahmet oldı bir dünyâ eri	2- ايتدى رحلت غرق رحمت اولدى بر دنيا اری
3- Doldı envâr-ı îmân ile o sadr-ı enverî	3- دولدى انوار ايمانيله او صدرى انورى
4- Terk idüp dâr-ı fenâyı irciî kavlin görüp	4- ترك ايدوپ دار فنايى ارجعى قولك كوروب
5- Ravza-i cennet ola ânın rûhı ve makberi	5- روضهٔ جنت اوله انك روحى و مقبرى
6- Bâb-ı huldi açdı rıdvân müntazırdır dâimâ	6- باب خلدى آچدى رضوان منتظردر دائما
7- Rûhı şâd ola ânın firdevs cennet yeri	7- روح شاد اوله انك فردوس جنت يرى
8- Merhûm ve mağfûr bi'lfi'l Rahtvân	8- مرحوم و مغفور بالفعل رحتوان
9- Câmii şerîfi mütevellîsi ve şeyhi iken	9- جامع شريف متوليسى و شيخى ايكن
10- Dâr-ı bekâya rihlet iden Çehârşenbe	10- دار بقايه رحلت ايدن جهارشنبه
11- Müderrisi Müderriszâde el-Hâc Mehmed	11- مدرسى مدرس زاده الحاج محمد
12- Efendî'nin rûhîçün el-fâtiha	12- افدينك روحيچون الفاتحه
13- Sene 1227 fi "ra"	13- سنه 1227 فى ر

9- Süleyman Paşa'nın Eşi Gürcü Fâtıma Hanım - 3 Ramazan 1227/10 Eylül 1812.

1- Hüve'l-hayyü'l-bâkî	1- هو الحي الباقى
2- Yâ İlâhî ol mübârek ism-i pâkin izzetî	2- يا الهى اولمبارك اسم پاكين عزتى
3- Hem rasûlün fahr-i âlem şâh-ı kevneyn hurmetî	3- هم رسولك فخر عالم شاه كونين حرمتى
4- Eyle kabrin ravza-i cennet yâ İlâhe'l-âlemîn	4- ايله قبرين روضهٔ جنت يا اله العالمين
5- Gîce gündüz eylesünler hûr gılmân hıdmetî	5- كيجه كوندز ايلسونلر حور غلمان خدمتى
6- Vezîr-i mükerrem Süleymân Paşa Hazretleri'nin	6- وزير مكرم سليمان پاشا حضرتلرينك
7- Halîle-i muhteremeleri merhûme	7- خليلهٔ محترمه لرى مرحومه
8- Ve mağfûre Gürcü Fâtıma Hânım	8- و مغفوره كورجى فاطمه خانم
9- Rûhîçün el-fâtiha	9- روحيچون الفاتحه
10- Sene 1227 fi 3 "nun" (? Hattat imzası)	10- سنه 1227 فى 3 ن ؟..

10- Trabzon Valisi Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın Eşi Fâtıma Hanım - 1227/1812

1- Hüve'l-hayyü'l-bâkî	1- هو الحي الباقى
2- Âh ile zâr kılarak tâzeliğime doymadım	2- اهله زار قيله راق تازلكمه طويمدم
3- Çün ecel peymânesi dolmuş murâd almadım	3- چون اجل بيمانه سى طولمش مراد المدم
4- Hasretâ fânî cihânda tûl-i ömr sürmedim	4- حسرتا فانى جهانده طول عمر سورمدم
5- Firkatâ takdîr bu imiş tâ ezelden bilmedim	5- فرقتا تقدير بو ايمش تا ازلدن بلمدم
6- Cenik Muhassılı ve Trabzon Vâlîsi	6- جنك محصلى و طربزون واليسى

7- Hazînedârzâde Süleymân Paşa'nın	7- خزينه دار زاده سليمان پاشانك
8- Halîlesi merhûme Fâtıma Hânım	8- خليله سى مرحومه فاطمه خانم
9- Rûhîçün fâtiha	9- روحيچون فاتحه
10- Sene 1227.	10- سنه 1227

11- Raşit Ağa'nın Kızı Saadet Hâtun -1228/1813

1- Âh mine'l-mevt	1- اه من الموت
2- Murg-ı dil uçdı kafesden	2- مرغ دل اوچدى قفسدن
3- Cânımın cân pâresi	3- جانمك جان پاره سى
4- Vâlideynim gayri yokdur çâresi	4- والدينم غير يوقدر چاره سى
5- El-Hâc Râşid Ağâ'nın	5- الحاج راشد اغانك
6- Kerîmesi merhûme Sa'âdet Hâtûn	6- كريمه سى مرحومه سعادت خاتون
7- Rûhîçün el-fâtiha	7- روحيچون الفاتحه
8- Sene 1228.	8- سنه 1228

12- Battal Hacı Hüseyin Paşa ve Mahmut Paşa'nın Kethüdâsı Lütfullah Ağa'ın Eşi Emine Hâtun - 1229/1813

1- Hüve'l-Bâkî	1- هو الباقي
2- Merhum Battal Hacı Hüseyin	2- مرحوم بطال حاجي حسين
3- Paşa Efendimizin ve Mahmud Paşa	3- باشا افندمزك و محمود باشا
4- nın Kethüdâsı Merhum Lütfullah	4- نك كتخداسي مرحوم لطف الله
5- Ağa'nın halilesi merhume ve mağfure	5- اغانك حليله سى مرحومه و مغفوره
6- Emine Hâtûn ruhuna fatiha	6- امينه خاتون روحنه فاتحه
8- Sene 1229	8- سنه 1229

13- Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın Odalığı Zernişân Kadın - 28 Ramazan 1230/3 Eylül 1814

1- Hüve'l-hayyü'l-bâkî	1- هو الحي الباقى
2- Bu bâğ-ı gülşende bir gonca iken	2- بو باغ كلشنده بر غنجه ايكن
3- Bâd-ı ecel beni şimdi eyledi hazân	3- باد اجل بنى شمدى ايلدى خزآن
4- Bir gül-i zîbâde nâzenîn iken	4- بر كلى زيباده نازه نين ايكن
5- Eyledi Hak beni hâkile yeksân	5- ايلدى حق بنى حاكيله يكسان
6- Trabzon Vâlîsi ve Canik	6- طره بوزان واليسى و جانيك
7- Muhassılı Gönye Sancağı Mutasarrıfı	7- محصلى كونيه سنجاغى متصرفى
8- Devletlü Vezîr-i Mükerrem Hâzînedârzâde	8- دولتلو وزير مكرم خزينه دار زاده
9- Seyyid Süleymân Paşa Hazretleri'nin	9- سيد سليمان پاشا حضرتلرينك
10- Odalığı merhûme Zernişân Kadın	10- اوده ليغى مرحومه زرنشان قادين
11- Rûhuna el-fâtiha sene 1230 28 "nun".	11- روحنه الفاتحه سنه 1230 28 ن

14- Hazinedarzâde Süleyman Paşa - 21 Cemâziyelâhir 1233/28 Nisan 1817

1- Hüve'l-hallâku'l-bâkî	1- هو الخلاق الباقى
2- Göçüp tevhîd ile dâr-ı fenâdan	2- كوجوب توحيد ايله دار فنادن
3- Gidüp arş tahtına rûhî revânı	3- كيدوب عرش تحتنه روحي روانى
4- Hüdâ yâ izz ü şânın hurmetîçün	4- خدا يا عزو شانك حرمتيچون
5- Cinânda Kevser'e kandırasın ânı	5- جنانده كوثره قاندره سن انى
6- İdüp dâr-ı fenâdan azm-i rihlet	6- ايدوب دار فنادن عزم رحلت
7- Mekânın eyle firdevs-i a'lâyı	7- مكانن ايله فردوس اعلائى
8- Oku ihlâs ile bir fâtiha gel	8- اوقو اخلاص ايله بر فاتحه كل
9- Ecel bir kimseye virmez emânı	9- اجل بر كمسيه ويرمز اماني

10- Merhûm ve mağfûr Hazînedârzâde	10- مرحوم و مغفور خزينه دار زاده
11- Es-Seyyid Süleymân Paşa efendimizin	11- السيد سليمان پاشا افنديمزك
12- Rûhîçün el-fâtiha	12- روحيچون الفاتحه
13- Fî sene 1233 21 “cim”.	13- فى سنه 1233 21 ج

15- Rahtvân Camii Şerifi Mütevellîsi Kara Hâfız Ali Efendi - 1237/1821

1- Hüve’l-bâkî	1- هو الباقى
2- Bu dünyâda bulmadım hiç râhatı	2- بو دنياده بولمدم هيچ راحتى
3- İhtiyâr itdim ânın içün rihleti	3- اختيار ايتدم انكيچون رحلتى
4- Kimse gülmez kimse dahî gülmeye	4- كمسه كولمز كمسه داخى كوليه
5- Zevkine değmez cihânın mihneti	5- ذوقنه دكمز جهانك محنتى
6- Dâr-ı Dünyâ bir misâfirhânedir	6- دار دنيا بر مسافرخانه در
7- Aklı olan benden alsın ibreti	7- عقلى اولان بندن السون عبرتى
8- Rahtvân Câmii şerîfin mütevellîsi	8- رختوان جامع شريفك متوليسى
9- Merhûm Kara Hâfız Ali Efendî	9- مرحوم قره حافظ على افندى
10- Rûhîçün el-fâtiha Sene 1237.	10- روحيچون الفاتحه سنه 1237

16- Canik Muhassılı Osman Bey’in Kızı Şerîfe Havvâ Hanım - 1238/1822

1- Hüve’l-bâkî	1- هو الباقى
2- Cânâna kızım eyledi rihlet	2- جانانه قزم ايلدى رحلت
3- İde kabrini Hâk ravza-i cennet	3- ايده قبرينى حق روضهٔ جنت
4- Canik Muhassılı Osmân	4- جانيك محصلى عثمان
5- Bey’in kerîmesi merhûme Şerîfe	5- بكك كريمه سى مرحومه شريفه
6- Havvâ Hânım rûhîçün	6- حوا خانم روحيچون
7- El-fâtiha sene 1238.	7- الفاتحه سنه 1238

17- Abdullah Bey'in Oğlu Seyyid İsmail Bey - 1238/1822

1- Hüve'l-bâkî	1- هو الباقى
2- Cânana oğlum eyledi rihlet	2- جانانه اوغلوم ايلدى رحلت
3- İde kabrini Hak ravza-i cennet	3- ايده قبرنى حق روضهٔ جنت
4- Abdullâh Bey'in mahdûmı	4- عبدالله بكك مخدومى
5- Merhûm Seyyid İsmâîl Bey	5- مرحوم سيد اسماعيل بك
6- Rûhîçün fâtiha	6- روحيچون فاتحه
7- Sene 1238.	7- سنه 1238

18- Hazinedarzâde Abdullah Bey'in Kızı Şerîfe Habbe Nâile Hanım - 5 Cemâziyelâhir 1239/6 Şubat 1823

1- Hüve'l-bâkî	1- هو الباقى
2- Bir gül-i gonca iken âh açılmadan soldum	2- بر كلى غنجه ايكن اه اجلمدن صولدم
3- Fânî cihânı terk idüp cennet-i a'lâyı buldum	3- فانى جهانى ترك ايدوب جنت اعلا يى بولدم
4- Hâzînedârzâde Abdullah Bey'in	4- خزينه دار زاده عبدالله بكين
5- Kerîmesi Şerîfe Habbe Nâile Hânım	5- كريمه سى شريفه حبه نائله حانم
6- Rûhîçün el-fâtiha	6- روحيجون الفاتحه
7- Sene 1239 fî 5 "cim".	7- فى سنه 1239 5 ج

19- Kâtip Saîd Efendi'nin Kızı Fâtıma Hanım - 1241/1825

1- El-bâkî	1- الباقى
2- Uçdı bâğ-ı cennete nevcivânım	2- اوچدى باغ جنته نوجوانم
3- Vâlideynin hasret koydı gül fidânım	3- والدينك حسرت قويدى كل فدانم
4- Ünyeli kâtip Saîd Efendî'nin	4- اونيه لى كاتب سعيد افندينك
5- Kerîmesi merhûme Fâtıma Hânım	5- كريمه سى مرحومه فاطمه خانم
6- Rûhîçün el-fâtiha	6- روحيچون الفاتحه
7- Sene 1241.	7- سنه 1241

20- Kâtip Yusuf Efendi'nin Oğlu Mehmet Molla - 24 Cemâziyelâhir 1243/12 Ocak 1828

1- El-bâkî	1- الباقى
2- Cânân oğlum eyledi rihlet	2- جانان اوغلوم ايلدى رحلت
3- İde kabrini Hak ravza-i cennet	3- ايده قبرنى حق روضهٔ جنت
4- Çârşanbalı Kâtib Yûsuf	4- چارشنبه لى كاتب يوسف
5- Efendî'nin mahdûmı merhûm	5- افندينك مخدومى مرحوم
6- Muhmed monla rûhûna fâtiha	6- محمد منلا روحنه فاتحه
7- Sene 1244 fî 24 "cim".	7- سنه 1244 فى 24 ج

21- Hazinedarzâde Osman Bey'in Oğlu Seyyid Hüseyin Bey - 26 Safer 1245/27 Ağustos 1829

1- Hüve'l-bâkî	1- هو الباقى
2- Bir gül-i gonca iken açılmadan soldum	2- بر كلى غنجه ايكن اجلمدن صولدوم
3- Fânî cihânı terk idüp cennet-i a'lâyı	3- فانى جهانى ترك ايدوب جنت اعلايى
4- Buldum Hâzînedârzâde Osmân	4- بولدوم خزينه دار زاده عثمان
5- Beyefendî'nin mahdûmu Seyyid	5- بك افندينك مخدومى سيد
6- Hüseyn Bey rûhîçün	6- حسين بك روحيچون
7- El-fâtiha sene 1245	7- الفاتحه سنه 1245
8- Fî 26 "sad".	8- فى 26 ص

22- Divriğili Hüseyin Ağa - 1245/1829

1- El-bâkî	1- الباقى
2- Okuyalar fâtiha rahmeten li'l-âlemîn	2- اوقويالر فاتحه رحمتا□ للعالمين
3- Durâğı cennet ola fî mekâmin âminîn	3- دوراغى جنت اوله فى مقام امنين
4- Osmân Paşa efendimizin Selâm Ağâsı	4- عثمان پاشا افنديمزك سلام اغاسى
5- Ömer Beyoğlu Divrikli	5- عمر بك اوغلو ديوريكلى
6- Merhûm Hüseyn Ağâ rûhuna fâtiha	6- مرحوم حسين اغا روحنه فاتحه
7- Sene 1245.	7- سنه 1245

23- Trabzon Valisi Hazinedarzâde Osman Paşa'nın Halası Kezban Hanım - 1247/1831

1- Hüve'l-bâkî	1- هو الباقی
2- Böyle buldum cihânı sanki bir zıll ü hayâl	2- بویله بولدم بو جهانی صانکی بر ظل حیال
3- Ölmeseydin kimse itmez benim hâlimden suâl	3- اولمسیدن کیمسه ایتمز بنم حالمدن سؤال
4- Ben didim el-hükmü lillâh râzıyım her emrine	4- بن دیدم الحکم لله راضیم هر امرینه
5- Çün ezelden böyle takdîr eylemişdir Zü'l-Celâl	5- چون ازلدن بویله تقدیر ایلمشدر ذو الجلال
6- Trabzon Vâlîsi Hazînedârzâde Osmân	6- طربزون والیسی خزینه دار زاده عثمان
7- Paşa Hazretleri'nin hâlesi merhûme	7- پاشاحضرتلرینك خاله سی مرحومه
8- Kezbân Hânım rûhuna el-fâtiha	8- کذبان حانم روحنه الفاتحه
9- Sene 1247.	9- سنه 1247

24- Mihmandarzâde Ahmed'in Kızı Kâfiye Hanım - 1249/1833

1- El-bâkî	1- الباقی
2- Bir kuş idim uçdım yuvadan	2- بر قوش ایدم اوجدم یودان
3- Ecel ayırdı beni anadan babadan	3- اجل ایردی بنی انادن بابادن
4- Şefâat dilerim size Hüdâ'dan	4- شفاعت دیلرم سیزه خدادن
5- Mihmandarzâde Ahmed Ağâ	5- محمندرزاده احمد اغا
6- Kerîmesi merhûme Kâfiye	6- کریمه سی مرحومه کافیه
7- Hânım rûhîçün fâtiha.	7- خانم روحیچون فاتحه
8- Fi ğurre ? 1249.	8- فی غره ؟ 1249

25- Gümüşhane Emini Ebubekir Ağa'nın Oğlu Mehmed Emin Bey - 15 Cemâziyelâhir 1251/8 Ekim 1835

1- Hüve'l-Bâkî	1- هو الباقی
2- Nevcivânım uçdı cennet bâğına	2- نوجوانم اوجدی جنت باغنه

3- Firâkı kaldı vâlideynin cânına	3- فراقی قلدی والدینک جآننه
4- Gümüşhâne Emîni Ebûbekir Ağâ'nın	4- کموش خانه امینی ابو بکر اغانک
5- Mahdûmı merhûm Mehmed Emîn	5- مخدومی مرحوم محمد امین
6- Bey rûhuna el-fâtiha	6- بک روحنه الفاتحه
7- Sene 1251 fî 15 Cemâziyelâhir.	7- سنه 1251 فی 15 ج

26- Hazinedarzâde Osman Paşa'nın Kızı Şerîfe Râbia Hanım - 13 Cemâziyelâhir 1252/25 Eylül 1836 (Foto. 38)

1- Hüve'l-bâkî	1- هو الباقی
2- Trabzon Vâlîsi	2- طربزون والیسی
3- Hâzinedârzâde es-Seyyid	3- خزینه دار زاده السید
4- Osmân Paşa Hazretleri'nin	4- عثمان پاشا حضرتلرینك
5- Kerîmesi cennetmekân firdevs	5- کریمه سی جنتمکان فردوس
6- Âşiyân Şerîfe Rabîa	6- اشیان شریفه ربیعه
7- Hânım rûhîçün fâtiha	7- حانم روحیچون فاتحه
8- Sene 1252 fi "cim" 13.	8- سنه 1252 فی ج 13

27- Kâtip Yusuf Efendi'nin Kızı Gülsüm Hanım - 4 Cemâziyelevvel 1253/6 Ağustos 1837 (Foto. 39)

1- El-bâkî	1- الباقی
2- Merhûm kâtip	2- مرحوم کاتب
3- Yûsuf Efendî'nin	3- یوسف افندینك
4- Kerîmesi merhûme	4- کریمه سی مرحومه
5- Gülsüm rûhuna fâtiha	5- کولثوم روحنه فاتحه
6- Sene 1253 4 "cim-elif".	6- سنه 1253 4 جا

28- Gümüşhane Emini Ebubekir Ağa'nın Kızı Mihriban Hanım - 15 Rebîulevvel 1257/7 Mayıs 1841 (Foto. 40)

1- Hüve'l-Hayyül-Bâkî	1- هو الحي الباقی

2- Terk eyledi vâlideynin bir güli	2- ترك ايلدى والدينک بر كولى
3- Tâze idi ola cennet bülbüli	3- تازه ايدى اوله جنت بلبلى
4- Gümüşhâne Emîni Ebûbekir Ağâ'nın	4- كموش حانه امينى ابو بكر اغانک
5- Kerîmesi merhûme ve mağfûr lehâ	5- كريمه سى مرحومه و مغفور لها
6- Mihribân Hânım rûhuna el-fâtiha	6- مهربان خانم روحنه الفاتحه
7- Sene 1257 fî 15 Rebîulevvel.	7- سنه 1257 فى 15 را

29- Gümüşhane Emini Ebubekir Ağa'nın Oğlu İsmail İzzet Bey - 21 Cemâziyelâhir 1257/10 Ağustos 1841(Foto. 41)

1- Hüve'l-Bâkî	1- هو الباقى
2- Uçdı bâğ-ı cennete nevcivânım	2- اوجدى باغى جنته نوجوانم
3- Vâlideyni hasret kodı gülfidânım	3- والدينى حسرت قودى كول فدانم
4- Gümüşhâne Emîni Ebûbekir Ağâ'nın	4- كموش حانه امينى ابو بكر اغانک
5- Mahdûmı merhûm ve mağfûr	5- مخدومى مرحوم و مغفور
6- İsmâ'îl 'İzzet Bey rûhuna el-fâtiha	6- اسمعيل عزت بك روحنه الفاتحه
7- Sene 1257 fi 21 Cemâziyelâhir.	7- سنه 1257 فى 21 ج

30- Ünyeli Râşit Efendizâde Abdurrahman Efendi'nin Oğlu Sâlim Efendi - Recep 1259/Temmuz 1843

1- Hüve'l-bâkî	1- هو الباقى
2- Ünyevî Râşid Efendî	2- اونيه وى راشد افندى
3- Zâde Abdurrahmân	3- زاده عبدالرحمن
4- Efendî'nin mahdûmı	4- افندينك مخدومى
5- Sâlim Efendî	5- سالم افندى
6- Sene 1259 "be".	6- سنه 1259 ب

31- Hazine Katibi Halil Recai Efendi'nin Kızı Rebia Hanım - 23 Zilkade 1260/14 Aralık 1844

1- Hüve'l-Bâkî	1- هو الباقی
2- Hasretâ bir gonca-i nevres fidân	2- خسرتا بر غنجهٔ نورس فدان
3- Çiçek çıkarup eyledi 'azm-i cinân	3- چچك چقاروب ایلدی عزم جنان
4- Trabzon Eyâleti Müşîri devletlû	4- طرپزون ایالتی مشیری دولتلو
5- 'Abdullah Pâşâ[37] Hazretleri'nin Hazîne	5- عبدالله پاشا حضرتلرینک خزینه
6- Kâtibi Halîl Recâî Efendî'nin	6- کاتبی خلیل رجائی افندینک
7- Kerîmeleri Rebî'a Hânım'ın	7- کریمه لری ربیعه خانمک
8- Rûhîçün el-fâtiha	8- روحیچون الفاتحه
Fî Sene 1260 23 Rebîulevvel.	فی سنه 1260 23 را

32- Çarşamba Harir Gümrük Müdürü Hacı Hafız Efendi'nin Oğlu Ahmet Vehbi Efendi - 1260/1844

1- Hüve'l-Bâkî	1- هو الباقی
2- Çehârşenbe Harir Gümrük	2- چهارشنبه حریر کمروك
3- Müdîri Trabzonî el-Hâc	3- مدیری طرپزونی الحاج
4- Hâfız Efendî'nin mahdûmı	4- حافظ افندینک مخدومی
5- Cennetmekân firdevs âşiyân	5- جنتمکان فردوس اشیان
6- Ahmed Vehbî Efendi'nin rûhuna fâtiha.	6- احمد وهبی افندینک روحنه فاتحه
7- Sene 1260.	7- سنه 1260

33- Çarşamba Eşrafından Raşit Ağa'nın Kızı Zekiye Hanım - 3 Zilhicce 1265/20 Ekim 1848

1- Âh mine'l-mevt	1- اه من الموت
2- Murg-ı dil uçdı kafesden cânımın cân pâresi	2- مرغ دل اوجدی قفسدن جانمک جان پاره سی

[37] Abdullah Paşa, Hazinedârzâde Süleyman Paşa'nın oğludur. 1258-1262/1842-1846 yılları arasında Trabzon Valiliği görevinde bulunmuştur. İstanbul Bostan İskelesinde medfundur. Bkz: M. Süreyya, *a.g.e*., C. I, s. 81.

3- Kondı cennet bâğına sonrada kaldı yâresi	3- قوندی جنت باغنه چکرده قالدی یاره سی
4- Çehârşenbe eşrâf hândânından	4- جهارشنبه اشراف خاندانندن
5- Reşîd Ağâ'nın kerîmesi merhûme	5- رشید اغانک کریمه سی مرحومه
6- Zekiyye Hânım rûhîçün el-fâtiha	6- زکیه خانم روحیچون الفاتحه
7- Sene 1265 3 Zilhicce	7- سنه 1265 3 ذی الحجه

34- Hazînedarzâde Abdulhamit Bey'in Kızı Azime Hanım - 1271/1854

1- Âh min'el-mevt	1- آه من الموت
2- Hasretâ bir gonca-i nevres fidân	2- خسرتا بر غنجهٔ نورس فدان
3- Kuş misâli eyledi azm-i cinân	3- قوش مثالی ایلدی عزم جنان
4- İstabl-i âmire müdîri pâyelûlerinden	4- اصطبل آمره مدیری پایه لولرندن
5- Hâzînedârzâde 'izzetlü 'Âbdülhamîd Bey'in	5- خزینه دارزاده عزتلو عبدالحمید بکن
6- Kerîme-i muhteremeleri cennetmekân 'Azîme	6- کریمهٔ محترمه لری جنتمکان عزیمه
7- Hânım rûhîçün el-fâtiha	7- خانمک روحیچون فاتحه
8- Sene 1271 fî ğurre-i Receb.	8- سنه 1271 فی غره رجب

35- Hacı Bekir Ağa'nın Hanımı Kamerşah Kadın - 7 Muharrem 1272/19 Eylül 1855

1- Küllü nefsin zâikatü'l-mevt	1- کل نفس ذائقة الموت
2- İrci'î emri irişdi çün sımâh-ı cânıma	2- ارجعی امری ایرشدی جون صماخ جانمه
3- Okudum ihlâs ile innâ ileyhi râci'ûn	3- اوقودم اخلاصله انآ الیه راجعون
4- Çok du'âlar itdiler hayfâ etıbbâ-yı zemân	4- چوق دعالر ایتدیلر حیفا اطبآی زمان
5- Derd bî dermân imiş bulmadılar çâresin	5- درد بی درمان ایمش بولمدیلر چاره سین
6- Hak deyüp 'azm eyledim semt-i bekâ-yı 'izzete	6- حق دیوب عزم ایلدم سمت بقای عزته
7- Meskenim cennet ola fî makâmin âminîn	7- مسکنم جنت اوله فی مقام امنین

8- Trabzon Vâlîsi Hâzînedârzâde — 8- طربزون واليسى خزينه دار زاده

9- Müteveffâ Osmân Pâşâ kaynı Hâcı Bekir — 9- متوفا عثمان پاشا قاينى حاجى بكر

10- Ağâ'nın halîlesi Kamerşâh Kâdın'ın — 10- اغانك حليله سى قمرشاه قادينك

11- Rûhuna el-fâtiha sene 1272 fî 7 Muharrem. — 11- روحنه الفاتحه سنه 1272 فى 7 م

36- Osman Bey - 1 Cemâziyelevvel 1272/9 Ocak 1855

1- Âh minel'mevt — 1- آه من الموت

2- Trabzon Vâlîsi Osmân Pâşâzâde 'âlî câh — 2- طربزون واليسى عثمان پاشا زاده عالى جاه

3- Ki ol 'Abdülhamîd Bey kim cihânda fâik akrâne — 3- كه اول عبد الحميد بك كيم جهانده فائق اقرانه

4- Bahâr-ı gülistânı bezm-i 'âlemde yetişdirmiş — 4- بهار كلستانى بزم عالمده يتشدرمش

5- İdi bu gonca-i nâzik nihâlî böyle bir dâne — 5- ايدى بو غنجهٔ نازك نهالى بويله بر دانه

6- Esüb bâd-ı ecel hayfâ muhâlif eyledi berbâd — 6- اسوب باد اجل حيفا مخالف ايلدى برباد

7- Hazân virdi gülistânda hem ol verd-i handâne — 7- خزان ويردى كلستانده هم اول ورد خندانه

8- Yitürdi bâğbân-ı mevt gelüpde böyle sür'atle — 8- يتوردى باغبان موت كلوبده بويله سرعتله

9- İrüşdirdi nihâl-i tâzeyi ol bâğ-ı rıdvâne — 9- اريشدردي نهال تازه يى اول باغ رضوانه

10- Atâ târîh-i fevtin gûş idüp yazdı mücevherveş — 10- عطا تاريخ فوتن كوش ايدوب يازدى مجوهروش

11-Hudâ yâ bir mahal olsun 'adnde mîr Osmân'e — 11- خدايا بر محل اولسون عدنده مير عثمانه

12- Sene 1272 fî 11 Cemâziyelevvel — 12- سنه 1272 في 11 جا

37- Fatma Hanım - 21 Recep 1272/28 Mart 1855

1- Küllü nefsin zâikatü'l-mevt — 1- كل نفس ذائقة الموت

2- Kim Trabzon Vâlîsi Osmân Pâşâzâde kim — 2- كيم طربزون واليسى عثمان پاشازاده كيم

3- Pâyine-i ıstabl ile olmuş idi ol kâmrân — 3- پاينه اصطبل ايله اولمش ايدى اول كامران

4- Bezm-i 'ıyşine küdûret virdi bu devr-i felek — 4- بزم عيشينه كدورت ويردي بو دور فلك

5- Hem-serînin gonca-i 'asîrine irince hazân — 5- همسرينك غنجهٔ عسيرنه ايرنجه خزان

6- Âteş-i firkat derûnun yakdı yandırdı bütün	6- آتش فرقت درونن ياقدى ياندردى بتون
7- Şekk olup çeşmine bir mâtemsarây oldı cihân	7- شك اولوپ جشمينه بر ماتمسراى اولدى جهان
8- Bezm-i gam itdi neşât-ı ‘ıyşini devr-i felek	8- بزم غم ايتدى نشاط عيشنى دور فلك
9- Zevcesi oldem olunca bezm-i hâk içre nihân	9- زوجسى اولدم اولنجه بزم خاك ايچره نهان
10-Ola hûriler enîs yâ Rab o merhûmeye	10- اوله خوريلر انيس يا رب او مرحومه يه
11-Terk idüp dâr-ı fenâyı tutdı ukbâda mekân	11- ترك ايدوپ دار فنايى طوتدى عقباده مكان
12-Rûhunı şâd eyle dâim yâ İlâhe’l-‘âlemîn	12- روحنى شاد ايله دائم يا اله العالمين
13-Murg-ı cânı pür açup dergâhına oldı revân	13- مرغ جانى پر آچوب دركاهينه اولدى روان
14-Yazdı cevherveş ‘Atâ târîh-i fevtin yek kalem	14- يازدى جوهروش عطا تاريخ فوتن يك قلم
15-Fâtımâ Hânım bu demde ‘adni kıldı âşiyân	15- فاطمه خانم بو دمده عدنى قيلدي اشيان
16-El-fâtiha sene 1272 fi 21 Receb.	16- الفاتحه سنه 1272 في رجب 21
Eser-i hâme-i Ünyevî Mehmed Rıf‘at.	اثر خامه اونيوى محمد رفعت

38- Trabzon Valisi Hazînedarzâde Osman Paşa’nın[38] Eşi Efic Rukiyye Hanım Şaban 1272/Nisan 1855

1- Küllü nefsin zâikatü’l-mevt	1- كل نفس ذائقة الموت
2- İrci‘î emri irişdi bu dil-i peymâneye	2- ارجعى امرى إيرشدي بو دل پيمانه يه
3- Hak deyüp oldum civâr-ı hazret-i Hakka revân	3- حق ديوپ اولدم جوار حضرت حقه روان
4- ‘Âlem-i fânîde aslâ bir ehad bâkî değil	4- عالم فانيده اصلا بر احد باقى دكل
5- Çâre yok gelse ecel yeksân olur pîr u civân	5- چاره يوق كلسه اجل يكسان اولور پيرو جوان
6- Hak te‘âlâ menzilim dâru’n-na‘îm itsun benim	6- حق تعالى منزلم دار النعيم إيتسون بنم

[38] Osman Paşa, Hazînedarzâde Süleyman Paşa’nın oğludur. Paşa, 1244/1828 yılında Sivas ve Trabzon Valiliğine getirilmiştir. 1257/1841 yılında Trabzon’da ölmüştür. Bkz. M. Süreyya, *a.g.e.*, C. 4, s. 1306.

7- Afvına tuttım yüzümü ‘azm idüp bâğı cinân	7- عفوينه طوتدم يوزمي عزم ايدوپ باغ جنان
8- Esbak Trabzon Vâlîsi Hazînedârzâde	8- اسبق طرابزون واليسى خزينه دار زاده
9- Müteveffâ Osmân Pâşâ’nın harem-i muhteremeleri	9- متوفى عثمان پاشانک حرم محترمه لرى
10-El-hâcce Efic Rukiyye Hânım rûhîçün	10- الحاجة افج رقيه خانم روحيچون
11-Ve kâffe-i ehl-i imân ervâhîçün	11- و كافهٔ هل ايمان ارواحيچون
12-El-fâtiha sene 1272 fî Şa’bân	12- الفاتحه سنه 1272 فى ش
Eser-i hâme-i Ünyevî Mehmed.	اثر خامهٔ اونيوى محمد

39- Hacı Bekir Ağa’nın Kızı Safiye Hanım - Muharrem 1275/Ağustos 1858

1- Hüve’l-Bâkî	1- هو الباقى
2- Meskenim kıl lütfunla bâğ-ı cennet yâ kerîm	2- مسكنيم قل لطفكله باغ جنت يا كريم
3- Cürmümi ‘afv it İlâhî cümleden sensin rahîm	3- جرممي عفو ايت الهى جمله دن سنسين رحيم
4- Emr-i Bârî böyle imiş gençliğime doymadım	4- امر بارى بويله ايمش كنجلكمه طويمدم
5- İrdi bana ecel soldurdı nâzik tenim	5- ايردى بكا اجل صولدردى نازك تنم
6- Almadım dünyâ murâdın nâmurâd oldum bugün	6- المدم دنيا مرادين نامراد اولدم بوكون
7- Hem anâm atâm çekeler tâ kıyâmet hasretim	7- هم انام اتام چكه لر تا قيامت حسرتم
8- Çehârşenbe kazâsı hânedânından Hâzînedâr	8- چهارشنبه قضاسى خاندانندن خزينه دار
9- Zâde müteveffâ Osmân Pâşâ Hazretleri’nin	9- زاده متوفى عثمان پاشا خضرتلرينك
10-Kaynı Hâcı Bekir Ağâ’nın kerîmesi merhûme	10- قاينى حاجى بكر اغانك كريمه سى مرحومه
11-Sâfiye Hânım’ın rûhîçün fâtiha	11- صافيه خانمك روحيچون فاتحه
12-Fî ğurre-i Muharrem sene 1275.	12- فى غره محرم سنه 1275

40- Sultan Hamid'in[39] Kayınpederi Osman Bey - 1301/1883

1- Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî	1- هو الخلاق الباقى
2- Zikr-i Hak'la üns ve ülfet eyle dâim ey gönül	2- ذكر حقله انس و الفت ايله دائم اى كوكل
3- Eyle tahsîl-i 'ıbâdet aç gözün hâbdan uyân	3- ايله تحصيل عبادت آچ كوزين خوابدن اويان
4- İşte bu heym-i Osmân Bey 'âşık-ı sâdık eyle	4- ايشته بو هيم عثمان بك عاشق صادق ايله
5- Ehl-i dil lütfu kesîrdi zümre-i hem 'ârifân	5- اهل دل لطف كثيردى زمرهٔ هم عارفان
6- Hazret-i Sultân Hamîd'e kâim peder olmuş iken bu âl-i cenâb	6- حضرت سلطان حميده قائم پدر اولمش ايكن بوعالى جناب
7- Ba'dehû o sâyede geçdi hâl-i hoş zemân	7- بعده او صايه ده كچدى حالى خوش زمان
8- İrci'î emr-i hitâbı câna irdükde bile	8- ارجعى امرى خطابى جانه ايردكده بيله
9- Sâli doksan altıda kıldı râh-ı Hak'da terk-i cân	9- سال طقسان التى ده قيلدى راه حقده ترك جان
10-Gitdi rahmetle müyesserdir bâ lutf Kird-gâr	10- كتدى رحمتله ميسردر بالطف كردكار
11-Eylesun ensâbını me'cûr hem mevlâ hemân	11- ايلسون انسابنى مأجور هم مولا همان
12-Kurenâ-yı hazret-i şehriyârîden se'âdetlü	12- قرناى حضرت شهرياريدن سعادتلو
13-Hüseyin Beyefendî Hazretleri'nin pederî mârazzikr	13- حسين بك افندى حضرتلرينك بدرى مار الذكر
14-Osmân Bey'in Rûhîçün fâtiha	14- عثمان بكك روحيچون فاتحه
15-Sene 1301.	15- سنه 1301

41- Hazînedarzâde Abdülhamit Bey'in Kızı Müzeyyen Hanım - 27 Recep 1302/12 Mayıs 1884

1- Hüve'l-Hayyüllezî lâ yenâmu velâ yemût	1- هو الحي الذى لا ينام ولا يموت
2- Gülşen-i fânîde pek çok durmadım	2- كلشن فانيده پك چوق طورمدم

[39] Şahide üzerinde bulunan kitabedeki 1301/1883 tarihi bunun Sultan II. Abdülhamit olabileceğini göstermektedir.

3- Durdığım demde vefâsın görmedim	3- طوردیغم دمده وفاسن کورمدم
4- Rahmeten li’l-‘âlemînsin yâ Rasûl	4- رحمة للعآلمین سن یا رسول
5- Şâfi‘im ol câriyeni eyle kabûl	5- شافعم اول جاریه کی ایله قبول
6- Hazînedârzâde müteveffâ ‘Abdülhamîd	6- خزینه دار زاده متوفا عبد الحمید
7- Bey’in kerîmesi Müzeyyen Hânım’ın	7- بکک کریمه سی مزین حانمک
8- Rûhuna el-fâtiha	8- روحنه الفاتحه
9- Fî sene 1302 Receb 27.	9- فی سنه 1302 رجب 27

42- Çarşamba Kaymakamı Mehmet Ali Efendi’nin Kızı Fadiyye Hanım - 1306/1888

1- Hüve’l-Hallâku’l-Bâkî	1- هو الخلاق الباقی
2- Yenişehir-i Fenâr ehâlîsinden	2- یکیشهر فنار اهالیسندن
3- Çehârşenbe Kazâsı Kâimümekâmı	3- چهارشنبه قضاسی قائممقامی
4- Mehmed Ali Efendî’nin kerîmesi	4- محمد علی افندینک کریمه سی
5- Fadiyye Hânım’ın rûhîçün	5- فضیه خانمك روحیچون
6- Velâdeti sene 1295 El-fâtiha Vefâtı sene 1306.	6- الفاتحه ولادتی سنه 1295 وفاتی سنه 1306

43- Çarşamba Düyûnu Umûmiyye Kolcusu Ahmet Efendi’nin Eşi İkbal Hanım- 1325/17 Ocak 1907

1- Âh mine’l-mevt	1- آه من الموت
2- Âh ne yazık oldı bana gençliğime doymadım	2- اه نیازق اولدی بکا کنجلکمه طویمدم
3- Çâresiz bir derde düştüm bir ‘ilâcın bulmadım	3- چاره سز بر درده دوشدم بر علاجین بولمدم
4- Bak yandırdı vücûdum şehrini kahr-ı elem	4- باق یاندیردی وجودم شهرینی قهر الم
5- Gül gibi soldum cihânda ne oldığım bilmedim	5- کل کبی صولدم جهاندہ نه اولدیغم بیلمدم
6- Samsun’da Şerîf Kâdîzâde Ferîd Bey’in kerîmesi	6- صامسونده شریف قاضی زاده فرید بکک کریمه سی
7- Çehârşenbe Düyûn-ı ‘Umûmiyye Kolcusu	7- چهارشنبه دیون عمومیه قولجیسی احمد افندینک فاملیاسی اقبال

Ahmed Efendî'nin
Familyası İkbâl

8- Hânım'ın rûhuna fâtiha
Sene 1325 fî 13 Zilhicce

8- خانمک روحنه فاتحه سنه 1325

فی 13 ذی الحجه

44- Samsun Müftüsü Hacı Hüseyin Efendizade'nin …(?)

1- Âh mine'l-firâk

1- اه من الفراق

2- Âh ne yazık oldı bana gençliğime doymadım

2- آه نیازق اولدی بکا کنجلیکمه طویمدم

3- Çâresiz bir derde düştüm def'a imkân bulmadım

3- چاره سز بر درده دوشدوم دفعه امکان بولمدم

4- Yakdı yandırdı vucûdum şehrini kahr-ı elem

4- یاقدی یاندردی وجودم شهرینی قهر الم

5- Gül gibi soldum cihânda ne olduğum bilmedim

5- کول کبی صولدم جهاندە نه اولدیغم بلمدم

6- Vaz'-ı hamlim sebep oldı mevtime tâze iken

6- وضع حملم سبب اولدی موتمه تازه ایکن

7- Emsâlim içinde ben de bir dem gülmedim

7- امثالم ایچنده بنده بر دم کولمدم

8- Samsun Müftisi Hacı Hüseyn

8- صمسون مفتیسی حاجی حسین

9- ... Efendi zâde ?

9- ...افندی زاده ؟

45- Seyyid Osman Paşa'nın Kâtibi …(?)

1- Hüve'l-hayyü'l-bâkî

1- هو الحی الباقی

2- Bugün azm eyledim varam bekâ iklîmine ben de

2- بو کون عزم ایلدم وارام بقا اقلیمنه بنده

3- Götürdî da'vet-i rahmân begâyet iftihârında

3- کتوردی دعوتی رحمان بغایت افتخارنده

4- Leallellâhü afv ide günâhımız çokdur ve riâyet

4- لعل الله عفو ایده کناهمز چوقدر و رعایت

5- Temessük eyledim vallâh dedi lâ taknetû bende

5- تمسك ایلدم والله دیدی لاتقنطو بنده

6- Dahî mahbûb-ı rahmândan ricâmızdır kılar ihsân

6- دخی محبوب رحماندن رجامیزدر قیلر احسان

7- Ki taltîf eyleyüp bize ide işfâ‘ adnânda	7- كه تلطيف ايليوب بزه ايده اشفاع عدنانده
8- Kitâbet san‘atımız çün hem pirîmiz Hazret-i Osmân	8- كتابت صنعتمز چون هم پريمز حضرت عثمان
9- Elim tutmazlığı ikdâm olan yerlerde her demde	9- الم طوطمزلقى اقدام اولان يرلرده هر دمده
10- Keremlerkânî vardıkda bu rûhum sana târîhde	10- كرملركانى واردقده بو روحم سكا تاريخده
11- Göre Yûsuf cemâlini dura cennâtın içinde	11- كوره يوسف جمالكى دوره جناتك ايچنده
12- ? Seyyid Osmân Paşa hazretlerinin kâtibi	12- ؟ سيد عثمان باشا حضرتلرينك كاتبى
13- ?	13- ؟

46- Osman Paşa'nın Kethüdâsı Hüseyin Ağa'nın Oğlu …(?)

1- Hüve'l-bâkî	1- هو الباقى
2- Emr itdi Hüdâ eyledi fermân	2- امر ايتدى خدا ايلدى فرمان
3- Erişdi ecel virmedi emân	3- ارشدى اجل ويرمدى امان
4- Osmân Paşa efendimizin Harem-i	4- عثمان پاشا افنديمزك حرم
5- Kethüdâsı Hüseyin Ağâ'nın mahdûmı	5- كتخداسى حسين اغانك مخدومى
6- ?	6- ؟

47- Yusufzâde Seyyid Ebûbekir Ağa … (?)

1- Hüve'l-bâkî	1- هو الباقى
2- Âh ile zâr kılarak tâzeliğime doymadım	2- اه ايله زار قيله رق تازلكمه طويمدم
3- Çün ecel peymânesi dolmuş murâd almadım	3- چون اجل پيمانه سى طولمش مراد المدم
4- Hasretâ fânî cihânda tûl-i ömr sürmedim.	4- حسرتا فانى جهانده طول عمر سورمدم
5- Firkatâ takdîr bu imiş tâ ezelden bilmedim	5- فرقتا تقدير بو ايمش تا ازلدن بلمدم
6- Kazâ-i Erba‘a hândânlarından	6- قضاء اربعا خاندانلرندن

7- Hâcî Yûsufzâde merhûm	7- حاجی یوسف ذاده مرحوم
8- Es-Seyyid Ebûbekir Ağâ'nın	8- السید ابوبکر اغانك
9- ?	9- ؟

48- Hüseyin Paşa'nın Oğlu …(?)

1- Hüve'l-bâkî	1- هو الباقی
2- Ağladı el-Hâc Hüseyn Paşa bu genç mahdûmına	2- آغلادی الحاج حسین باشا بو کنج مخدومنه
3- Zâirâ ibretle bu seng-i mezâra kıl nigâh	3- زائراعبرتله بو سنک مزاره قیل نکاه
4- … geldi on üç günde götürdi cennete	4- … کلدی اون اوچ کونده کتوردی جنته
5- Genç iken … idi	5- کنج ایکن … ایدی
6- ?	6- ؟

Saydığımız bu mezar taşlarından son beş tanesinin tarih veren kısımları betona gömülü olduklarından okunamamaktadır. Ayrıca farklı tarihlerde hazirede yapmış olduğumuz incelemelerde mezar taşlarının değişik şekillerde tahribata maruz kaldıkları görülmüştür. Yine eski fotoğraflarda var olan bazı şahidelerin de şu anki durumları meçhuldür.

Sonuç

Milli kültürümüzün nesilden nesile aktarılmasında önemli görev üstlenen, belli ölçüde atalarımızın duygu, düşünce ve sanat zevklerini yansıtan, plastik özellikleri ile Türk sanatının değişik dönemlerinin damgasını taşıyan ve bu nedenle de her biri, zamanının birer şahidi ve temsilcisi konumundaki bu taşlar, açıkta ve korumasız olduklarından tabiat şartlarının ve insan elinin tahribatına maruz kalabilmektedir. Giderek tamamen yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan bu eserlerin tespitinin yapılıp incelenmesi ve yeni kuşaklara kazandırılması son derece önem arz etmektedir. Zira bu taşlar medeniyet birikimlerimizin saklandığı birer toplumsal hafıza kayıtları olmalarının yanında insitu (asıl bulunmaları gereken yerlerde) durumlarıyla görsel olarak yeni nesilleri mazilerine ve öz değerlerine taşıyarak geleceklerine yön vermelerine katkı sağlayacak birer kültür köprüsü olarak da vazife ifa edebilirler.

Söz konusu hazire, Çarşamba'nın açık hava müzesi durumundadır. Burada medfun bulunup kim oldukları bilinmeyen şahsiyetlerin -kitabelerde verilen bilgilerle

sınırlı da olsa- tanıtılmasının ilçenin kültür tarihine katkı sağlayacağına inanıyoruz. Ayrıca bu müzenin eserlerinin çağın erişilmez hızı içerisinde savrulan insanımızın sükunet bulacağı bir liman görevini üstlenebileceklerini ancak bütün bunların anlaşılmazlık perdesinin ortadan kaldırılması ile mümkün olabileceğini düşünüyoruz. Hazirede uygun bir yere yerleştirilecek levha üzerine her bir mezar taşı kitabesinin günümüz Türkçesine aktarılmış şeklinin yazılarak herkes tarafından okunup anlaşılabilecek hale getirilmesinin buna katkı sağlayacağına inanıyoruz.

Bulundukları ortamda atıl ve yabancı birer varlıkmış gibi duran bu şahideler insanlarımızla tanıştırılmalı, onların gündemlerine sokulmalıdır. Bu amaçla hazire içerisinde yer alan mezar taşlarının Çarşamba Belediyesi'nin katkılarıyla basılı bir kültür yayını haline getirilmesi çalışmalarına seve seve katkı sağlayacağımızı belirtmek isteriz.

Foto 1. *Çarşamba Rahtvan Camii*

Foto 2. *Rahtvan Camii Haziresi (Batı'dan görünüm).*

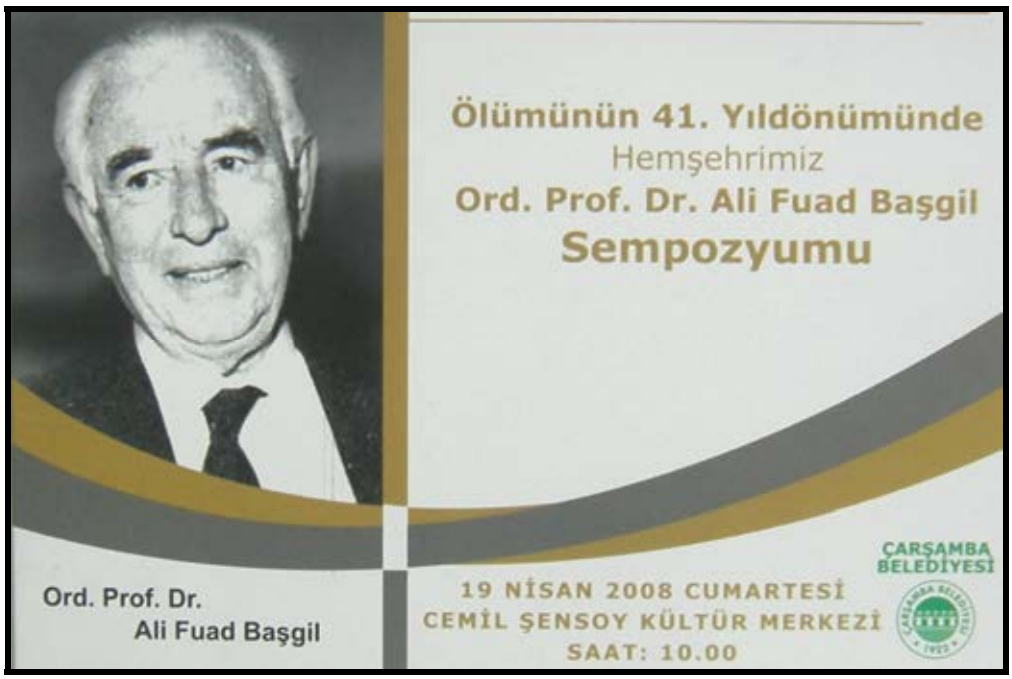

Foto 3. *Rahtvan Camii Hazîresi (Doğu'dan görünüm).*

ALTINCI BÖLÜM

“Sempozyumlarla İlgili Görsel Bilgiler ve Çarşamba’da Değişim (2004-2014)”

“Birinci Sempozyum”

ZAMAN BÖLGE HABERLERİ

Hocaların hocası Ord. Prof. Dr. Başgil, memleketinde anıldı

Cihan - 21.04.2008

Türkiye'nin yetiştirdiği önemli bilim adamlarından Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil, ölümünün 41. yıl dönümünde doğum yeri Samsun'un Çarşamba ilçesinde belediye tarafından düzenlenen sempozyum ile anıldı.

Türkiye'nin dört bir yanından konukların katıldığı sempozyumun ilk gününde Başgil'in öğrencileri ve yakınları olan Eski Kültür Bakanı İsmail Kahraman, İstanbul Eski Milletvekili Prof. Dr. Nevzat Yalçıntas, Aydınlar Ocağı Eski Genel Baskanı Prof. Dr. Süleyman

HABERLER.COM

24 Eylül 2011 Cumartesi 21:15

HABERLERDE ARA:

Son Dakika | Ana Sayfa | Manşetler | Güncel | Ekonomi | Dünya | Spor | Politika

Teknoloji | Sağlık | Otomobil | Kültür-Sanat | Kadın | Sinema | Hava Durumu | Döviz | Namaz Vakitleri | B

ANA SAYFAYA DÖN | MANŞETLER | Haber Tarihi: 16 Nisan 2011 Cumartesi Saat 18:32 | PAYLAŞ

Çarşamba'da Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil Sempozyumu

Samsun'un Çarşamba ilçesinde, Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil anısına sempozyum düzenlendi.

Samsun'un Çarşamba ilçesinde, Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil anısına sempozyum düzenlendi.

Cemil Şensoy Kültür Merkezi'nde gerçekleşen ve Çarşamba Belediyesi ve Aydınlar Ocağı'nın işbirliğiyle 3. sü yapılan sempozyumun açılışında konuşan Kaymakam Nusret Şahin, Prof. Dr. Ali Fuad Başgil'in ilçe tarihinde önemli bir konuma sahip olduğunu söyledi.

Şahin, Türk hukukunun duayenlerinden Ordinaryus Prof. Dr. Ali Fuad Başgil'in anısına memleketi Çarşamba ilçesinde sempozyum düzenlemenin ayrı bir anlam ifade ettiğini belirtti.

İlçenin, ekonomik, sosyal yapısı imkanıyla bir çok ili geride bırakan özelliklere sahip olduğuna dikkat çeken Çarşamba Belediye Başkanı Hüseyin Dündar ise, her yıl geleneksel olarak Çarşamba ve Başgil sempozyumunu gerçekleştirmeye devam edeceklerini açıkladı.

"İkinci Sempozyum"

PROGRAM

16 Nisan 2010 Cuma Öğleden Sonra

13:45	Açılış				
13:45 - 14:15	Protokol Konuşmaları				
14:15 - 15:30	Özel Oturum	**Prof. Dr. Sami ŞELÇUK** Eski Yargıtay Başkanı	Türkiye'de Demokrasi		
		ARA			
15:45 - 16:45	1. Oturum Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Anısına	**Prof. Dr. Zekeriya ULUDAĞ**	Ali Fuad Başgil'de Değerler ve Eğitim		
		Doç Dr. Fahri SAKAL	Ali Fuad Başgil ve Demokrasi		
		Av. Kerami GÜRBÜZ	Ali Fuad Başgil ve Hukuk		
		Em. Öğrt. Gör. M. Halistin KUKUL	Cepheden Kürsüye Ali Fuat Başgil		
		ARA			
17:00 - 18:30	2. Oturum Çarşamba Tarihi	**Prof. Dr. D. Ali AKBULUT**	Çarşamba ve Atatürk		
		Prof. Dr. Nedim İPEK	Çarşamba Belediye Amblemi Üzerine		
		Doç. Dr. Osman KÖSE	18. Yüzyıl'da Çarşamba'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı		
		Dr. Melike KARABACAK	Salnamelere Göre Çarşamba		
10:00 - 12:00	3. Oturum Çarşamba Tarihi	**Doç. Dr. Reza KARAGÖZ**	Hamilton'a göre 19. Yüzyıl'ın İlk Yarısında Çarşamba		
		Doç. Dr. Önder DUMAN	I. Dünya Harbi Yıllarında Çarşamba ve Çevresinde Rum Çete Faaliyetleri		
		Y. Doç. Dr. Mucize ÜNLÜ	19. Yüzyıl'da Çarşamba'da Kitle		
		Arş. Gör. Derya DEMİREL	Çarşamba Kazasında Asayiş		
		Arş. Gör. Tuğba KARA	Çarşamba Hapishanesi		
		ARA			
13:30 - 15.00	4. Oturum Çarşamba Coğrafyası	**Prof. Dr. Cevdet YILMAZ**	Çarşamba'da Nüfusun Gelişimi ve Başlıca Özellikleri		
		Prof. Dr. Ali UZUN	Çarşamba Ovası'nda Kıyı Değişimleri		
		Doç. Dr. H. İbrahim ZEYBEK	Çarşamba Ovası'nın Fiziki Coğrafyası		
		Y. Doç. Dr. İlknur KARAGÖZ	Çarşamba ve Çevresinde Yer Adları		
		Y. Doç. Dr. Pelin KILIÇ	19. Yüzyıla Ait Bir Çarşamba Haritası		
		ARA			
15:30 - 17.00	5. Oturum Çarşamba'nın Taşınmaz Kültür Varlıkları	**Prof. Dr. Yılmaz CAN**	Çarşamba Göçücü ve Şeyhhabil Camilerinin Ahşap Cami Mimarimizdeki Yeri		
		Y. Doç. Dr. Eyüp NEFES	Çarşamba'da Yıkılmak Üzere Olan Ahşap Camilerden Biri, Paşayan Köyü Camii		
		Y. Doç. Dr. Recep GÜN	Çarşamba Mezar Taşları		
		Dr. M. Sami BAYRAKTAR	Çarşamba'da Tarihi Yapı Mirasımız		
17:00	Kapanış				

HABER TÜRK
GÜCÜ ÖZGÜRLÜĞÜNDE

"Anayasa'yı değiştirmek yetmez, kalkmalı"

Yargıtay Onursal Başkanı Prof. Dr. Sami Selçuk, "Bu Anayasa kalkmak zorundadır, değişmek değil" dedi.

16 Nisan 2010 Cuma, 18:49:13

Samsun Aydınlar Ocağı ve Çarşamba Belediyesi tarafından "Ali Fuat Başgil ve Çarşamba" konulu etkinlik düzenlendi.

Çarşamba ilçesindeki Cemil Şensoy Kültür Merkezi'nde düzenlenen etkinliğin açılışında "Türkiye'de Demokrasi" konulu konferans veren Sami Selçuk, çeşitli hukuksal konulara değindi.

"Eğer Türkiye'nin hukuk bilinci doğru dürüst gelişseydi 1982 Anayasası'na kimse katlanamazdı" diyen Selçuk, 1982 Anayasası'nın kalkması gerektiğini savundu.

Mevcut Anayasa'nın tümünden değiştirilmesi gerektiğini ifade eden Selçuk, şunları kaydetti:

"Bu Anayasa kalkmak zorundadır, değişmek değil. Kimse kendisini aldatmasın. Orasını, burasını düzelteceğinizi de sanmayın, düzeltemezsiniz bu Anayasa'yı. Bu Anayasa'nın ruhuna şu sinmiştir. Halkından korktuğu için devlet kendisini güvence altına alıyor. Böyle bir noktadan hareket ederseniz anayasa kavramı ile varlık nedeni ile çelişirsiniz. Çünkü anayasalar güçlü devlete karşı topu, silahı olan devlete karşı zayıf durumda olan bireyin hak ve özgürlüklerini güvence altına almak için var olur. Siz bunun tersini yapmışsınız. Halkına devamlı teyakkuzda bir anayasa. Böyle bir anayasa olur mu, kaldırın gitsin."

YENİ ANAYASA

Türkiye'nin yeni bir anayasaya ihtiyacı olduğunu bunun da uzlaşma ile yapılması gerektiğini belirten Selçuk, şunları kaydetti:

"Bunun kolay bir yöntemi vardır. Madem uzlaşamıyorsunuz bir kurucu meclis yöntemiyle bu işi yapma konusunda uzlaşmanız gerekir. Bu kolay bir yoldur. Ve bu meclisin de nasıl olacağı bellidir. Anayasa kaldırılmalıdır, Seçim Yasası gözden geçirilmelidir. Siyasal Partiler Yasası mutlaka kaldırılmalıdır. Ben 'değiştirilmelidir' demiyorum, kaldırılmalıdır. AB'de ilerleme bekleyen Türkiye, bu yasalar olduğu sürece çok sınıfta kalır. Bunu yıllardan beri söylüyorum."

Çarşamba Sempozyumu'na yoğun ilgi

19 Nisan 2010 / 11:00

Çarşamba Belediye Başkanlığı tarafından Cemil Şensoy Kültür Merkezi'nde düzenlenen Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil ve Çarşamba Sempozyumu halkın yoğun katılımıyla gerçekleştirildi

Eski Yargıtay Başkanı Prof. Dr. Sami Selçuk'un özel oturumu ile başlayan sempozyum iki gün devam etti. Prof. Dr. Sami Selçuk, 'Türkiye'de Demokrasi' konulu özel oturumunda çarpıcı açıklamalarda bulundu. Alanında uzman konuşmacılar yaptıkları sunumlarla Çarşamba'nın tarihi, coğrafyası ve sosyo-kültürel geçmişi ile ilgili bilinmeyen birçok noktayı gün yüzüne çıkardı. Sempozyum açılışından kapanışına kadar Çarşamba Belediye Başkanı Hüseyin Dündar, Çarşamba Kaymakamı Nusret Şahin, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Akademisyenleri, idari, mülki erkân ve halk tarafından beğeniyle takip edildi. Çarşamba Belediye Başkanlığı tarafından düzenlenen Sempozyumun tertip komitesinde Prof. Dr. Cevdet Yılmaz, Prof. Dr. Nedim İpek, Av. Kerami Gürbüz yer alıyor.

ORD. PROF. ALİ FUAD BAİŞGİL'İ ANLATTILAR

Özel oturumun ardından sempozyumun birinci oturumu başladı. Prof. Dr. Zekeria Uludağ, 'Ali Fuad Başgil'de değerler ve eğitim' Doç. Dr. Fahri Sakal, 'Ali Fuad Başgil ve demokrasi' Av. Kerami Gürbüz, 'Denge İnsan Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil' ve Emekli Öğretim Görevlisi M. Halistin Kukul, 'Cepheden kürsüye Ali Fuad Başgil' konulu konuşmalarını yaptılar.

ÇARŞAMBA TARİHİ, COĞRAFYASI VE KÜLTÜR VARLIKLARINNI BİLİNMEYENLERİ SU YÜZÜNE ÇIKTI

Sempozyumun ikinci ve üçüncü oturumlarında ise, Prof. Dr. D.Ali Akbulut, 'Çarşamba ve Atatürk' Prof. Dr. Nedim İpek, 'Çarşamba Belediye Amblemi Üzerine' Doç. Dr. Osman Köse, '18. Yüzyılda Çarşamba' Arş. Gör. Melike Karabacak, 'Salnamelere göre Çarşamba' Yrd. Doç. Dr. Rıza Karagöz, 'Hamilton'a göre 19. Yüzyılın ilk yarında Çarşamba' Yrd. Doç. Dr. Önder Duman, '1. Dünya harbi yıllarında Çarşamba ve Çevresinde Rum Çete faaliyetleri' Yrd. Doç. Dr. Mucize Ünlü, '19. Yüzyılda Çarşamba'da kıtlık' Arş. Gör. Derya Demirel, 'Çarşamba Kazasında Asayiş' ve Arş. Gör. Tuğba Kara, 'Çarşamba hapishanesi' konulu konuşmaları ile Çarşamba Tarihi konulu konuşmalarını gerçekleştirdiler. Cumartesi öğleden sonra devam eden sempozyumun 4. oturumunda ise, Prof. Dr. Cevdet Yılmaz, 'Çarşamba'da Nüfusun gelişimi ve başlıca özellikleri' Prof. Dr. Ali Uzun, 'Çarşamba Ovası'nda Kıyı değişimleri' Doç. Dr. H. İbrahim Zeybek, 'Çarşamba Ovası'nın fiziki coğrafyası'. Doç. Dr. İlknur Karagöz, 'Çarşamba ve çevresinde yer adları' Y. Doç. Dr. Pelin Kılıç, '19. Yüzyıla ait bir Çarşamba haritası' konuşmaları ile 'Çarşamba Coğrafyası'nı tanıttılar.

Prof. Dr. Yılmaz Can, 'Çarşamba Gögceli ve Şehhabil Camilerinin ahşap camii mimarimizdeki yeri' Yrd. Doç. Dr. Eyüp Nefes, 'Çarşamba'da yıkılmak üzere olan Ahşap Camilerden biri Paşayazı Köyü Camii' Yrd. Doç. Dr. Recep Gün, 'Çarşamba mezar taşları' ve Dr. M. Sami Bayraktar, 'Çarşamba'da tarihi yapı mirasımız' konulu konuşmaları ile 'Çarşamba'nın Taşınmaz Kültür Varlıkları' üzerine bilgiler verdiler.

"SEMPOZYUM YARARLI GEÇTİ"

Sempozyumun kapanış konuşmasında konuşan Belediye Başkanı Hüseyin Dündar, Sempozyumun çok başarılı bir şekilde gerçekleştirildiğini dile getirerek, tertip komitesi ve belediye çalışanlarına teşekkür etti. Belediye Başkanı Dündar, " 2008 yılında birincisini gerçekleştirdiğimiz Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Sempozyumu'nun konusunu 2010 yılında daha da genişlettik. Bugün düzenlenen sempozyumla Başgil hocamızın yanında Çarşamba'nın tarihi ve coğrafi yapısı üzerine de oturumlar gerçekleştirdik. Böylece, Çarşamba'nın tarihi ve geçmişteki kültürel mirası ile ilgili bilinmeyen yönlerin halka açık bir şekilde konuşulması oldukça yararlı olmuştur. Çarşambamızı geleceğe, geçmişiyle birlikte taşımalıyız. Böylesine önemli bir programı başarıyla gerçekleştirmenin onuru ile söz veriyoruz ki bu programlar devam edecek." şeklinde konuştu. Sempozyuma hukukçular, öğretim üyeleri, belediye başkanları, kamu kurumları idareciler, sivil toplum kuruluşları temsilcileri ve Çarşambalılar katıldı.

"Üçüncü Sempozyum"

PROGRAM

16 Nisan 2011

16 Nisan 2011 Cumartesi			
09.45	Açılış		
09.45-10.00	Protokol Konuşmaları		
10.00-10.45	1. Oturum	Doç. Dr. İbrahim Tellioğlu	Osmanlılara Kadar Olan Dönemde Çarşamba
		Doç. Dr. Rıza Karagöz	19.Yüzyıl'ın İlk Yarısında Çarşamba'da Nüfus
		Prof. Dr. Mehmet Beşirli	Canik Sancağı Çarşamba Kasabası Çay Mahallesi'nden Safiye Hanım'ın Terekesi, 1858
Çay Arası			
11.00-11.45	2. Oturum	Doç. Dr. Mehmet Köçer	Milli Mücadele'de Çarşamba
		Okt. Muzaffer Başkaya	Cumhuriyetin İlk Yıllarında Çarşamba'da Sıtma Mücadelesi
		Doç. Dr. Fethi Kerim Kazanç	Ali Fuad Başgil'in Düşünce Dünyasında İlim-Din Münasebeti: Teolojik ve Felsefi Bir Yaklaşım
Çay Arası			
12.00-12.45	3. Oturum	Yrd. Doç. Dr. İsmail Sezer Arş. Gör. Hasan Akay Araş Gör. Fatih Öner	Çarşamba Ovasının Tarımsal Kalkınmasında Tarla Tarımının Önemi, Sorunları ve Çözüm Önerileri
		Doç. Dr. Necdet Çamaş Arş. Gör. Ahmet Kınay Arş. Gör. Dursun Kurt	Çarşamba Ovası'nda Endüstri Bitkileri Potansiyeli ve Yeni Yaklaşımlar
		Doç. Dr. Ali Kemal Ayan	Çarşamba'da Organik Tarım ve Geleceği
12.45-14.00 Yemek Arası			

4. Oturum 15.00-17.15	Ord. Prof. Dr. ALİ FUAD BAŞGİL ANISINA (PANEL) "YENİ ANAYASA TARTIŞMALARI"	Arş. Gör. Metin BAYKAN OMÜ Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Arş. Gör.	"Bir Anayasa Hukukçusu Olarak Ord. Prof. Dr. ALİ FUAD BAŞGİL"

Oturum Başkanı:

Prof. Dr. Hakan HAKERİ
OMÜ Hukuk Fakültesi Dekanı

Konuşmacılar

Prof. Dr. Yavuz ATAR
Selçuk Üniv. Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, YÖK Yürütme Kurulu Üyesi
"Yeni Anayasanın Yapılmasında Yöntem ve Muhteva"

Doç. Dr. Faruk BİLİR
Selçuk Üniv, Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
"2007 Anayasa Değişiklikleri Çerçevesinde Türk Hükümet Sisteminin Niteliği"

Doç. Dr. Murat YANIK
İst. Üniv, Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
"Hükümet Sistemleri Tartışmaları Çerçevesinde Başkanlık Sistemi Nedir Ne Değildir?"

Doç. Dr. Hüseyin ÖZCAN
İst. Üniv, Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
"Alman Parlamenter Sisteminin Rasyonelleştirme Yolu Olarak Kurucu Güvensizlik Oyu"

Doç. Dr. Erdal ABDULHAKİMOĞULLARI
OMÜ Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
"Parlamenter Sistemin Türk Siyasi Hayatındaki Etkileri"

Çay Arası			
17.30-18.30	5. Oturum	Prof. Dr. Hüsnü Demirsoy Prof. Dr. Leyla Demirsoy	Çarşamba Ovası Meyveciliği
		Yrd. Doç. Dr. Mustafa Oflaz	Hayvancılık Yatırımlarında Çarşamba Ovasının Avantajları
		Prof. Dr. Ergin Öztürk	Çarşamba Ovası Hayvancılığında Gelir Artışı İçin Yemler, Dengeli Rasyon Hazırlama ve Bilinçli Besleme
		Prof. Dr. Nazmi Polat	Çarşamba'da Tatlısu Balık Faunası ve Ekonomik Önemi
18.30-19.00	Kapanış Oturumu Prof. Dr. Cevdet Yılmaz - Prof. Dr. Nedim İpek – Hüseyin Dündar		

ÇARŞAMBA BELEDİYESİ
SEMPOZYUM
3. ORD. PROF. DR. ALİ FUAD BAŞGİL ve ÇARŞAMBA SEMPOZYUMU
16 Nisan 2011
KATILIMCILAR
Prof. Dr. Mehmet Beşirli
Prof. Dr. Hakan HAKERİ
Prof. Dr. Yavuz ATAR
Prof. Dr. Hüsnü Demirsoy
Prof. Dr. Leyla Demirsoy
Prof. Dr. Ergin Öztürk
Prof. Dr. Nazmi Polat
Doç. Dr. Ali Kemal Ayan
Doç. Dr. Faruk BİLİR
Doç. Dr. Murat YANIK
Doç. Dr. Hüseyin ÖZCAN
Doç. Dr. Erdal ABDULHAKİMOĞULLARI
Doç. Dr. Necdet Çamaş
Doç. Dr. İbrahim Tellioğlu
Doç. Dr. Rıza Karagöz
Doç. Dr. Mehmet Köçer
Doç. Dr. Fethi Kerim Kazanç
Yrd. Doç. Dr. İsmail Sezer
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Oflaz
Arş. Gör. Hasan Akay
Arş. Gör. Fatih Öner
Arş. Gör. Ahmet Kınay
Arş. Gör. Dursun Kurt
Arş. Gör. Metin BAYKAN
Okt. Muzaffer Başkaya
Açılış Saat 09:45
Cemil Şensoy Kültür Merkezi
SAMSUN AYDINLAR OCAĞI KATKILARIYLA
17 Nisan 2011
Saat: 11.00
19 Mayıs Üniversitesi Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi
Devir - Teslim Töreni
Yer: Mustafa Kemal Güneşdoğdu Yerleşkesi, Çarşamba
Saat: 14.00
Yeşilırmak'a Mersin Balığı Bırakma Töreni
Yer : Adapark Tarihi Meydanı/Çarşamba

“Dördüncü Sempozyum”

4. ORD. PROF. DR. ALİ FUAD BAŞGİL ve ÇARŞAMBA SEMPOZYUMU (PROGRAM)

14 Nisan 2012 Cumartesi

09.00 - 09.30	*Açılış Protokol Konuşmaları*	
ORD. PROF. DR. ALİ FUAD BAŞGİL I. GENÇ ANAYASA HUKUKÇULARI KONGRESİ		
I. OTURUM *Öğrenci Sunuları*	09.30-10.00	*Yeni Anayasanın Yapım Sürecinde Dikkat Edilmesi Gerekenler* ***İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi***
	10.00-10.30	*Yeni Anayasada Değiştirilemez Maddeler ve Cumhuriyetin Nitelikleri* ***Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi***
	10.30-11.00	*Yeni Anayasada Temel Hak ve Hürriyetler* ***Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi***
	11.00-11.30	*Yeni Anayasada Seçim ve Hükümet Sistemi* ***Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi***
	11.30-11.45	***Çay Arası***
II. OTURUM *Öğrenci Sunuları*	11.45-12.15	*Yeni Anayasada Siyasi Partiler Rejimi* ***Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi***
	12.15-12.45	*Yeni Anayasada Yasama Organıyla İlgili Hükümler* ***Atatürk Üniversitesi Hukuk Fakültesi***
	12.45-13.45	***Öğle Yemeği***
III. OTURUM *Öğrenci Sunuları*	13.45-14.15	*Yeni Anayasada Yürütme Organıyla İlgili Hükümler* ***Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi***
	14.15-14.45	*Yeni Anayasada Yargı Organıyla İlgili Hükümler* ***Karadeniz Teknik Üniversitesi Hukuk Fakültesi***
	14.45-15.15	*Yeni Anayasada Din ve Vicdan Hürriyeti* ***Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi***
	15.15-15.30	***Çay Arası***

TÜRKİYE'NİN YENİ ANAYASA ARAYIŞI (Öğretim Üyelerinin Sunuları)			
I. OTURUM	15.30 -16.45	Prof. Dr. Mustafa TİFTİK (OTURUM BAŞKANI)	*Ondokuz Mayıs Üniv. Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi Dekanı*
		Arş. Grv. Metin BAYKAN	*Ondokuz Mayıs Üniv. Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Arş. Grv. Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil'in Türk Anayasa Hukukuna Katkısı*
		Yard. Doç. Dr. Eral TOPÇU	*Akdeniz Üniv. Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim üyesi Yeni Anayasanın Yapım Yöntemi Üzerine*
		Doç. Dr. Erdal ABDULHAKİMOĞULLARI	*Ondokuz Mayıs Üniv. Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim üyesi Anayasanın Değiştirilemez Maddeleri*
		Doç. Dr. Yüksel METİN	*Süleyman Demirel Üniv. Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim üyesi Yeni Anayasada Temel Hak ve Hürriyetler*
		Doç. Dr. Kasım KARAGÖZ	*Erciyes Üniv. Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim üyesi Yeni Anayasada Siyasi Partiler Rejimi*
Çay Arası			
II. OTURUM	17.00 -18.00	Erdal ABDULHAKİMOĞULLARI (OTURUM BAŞKANI)	*Ondokuz Mayıs Üniv. Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim üyesi*
		Doç. Dr. Faruk BİLİR	*Selçuk Üniv. Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim üyesi Yeni Anayasada Seçim ve Hükümet Sistemi*
		Doç. Dr. Mehmet Tevfik GÜLSOY	*Atatürk Üniv. Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim üyesi Yeni Anayasada Yasama Organı*
		Yard. Doç. Dr. İbrahim Uğur ESGÜN	*Akdeniz Üniv. Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim üyesi Yeni Anayasada Yürütme Organı*
		Prof. Dr. Yusuf Şevki HAKYEMEZ	*Karadeniz Teknik Üniv. İİBF Dekanı Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve Yeni Anayasada Yargı İle İlgili Öneriler*
ŞEHİR GEZİSİ VE AKŞAM YEMEĞİ			

DÜZENLEME KOMİTESİ:

- Çarşamba Belediye Başkanlığı
- OMÜ Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi
- Prof. Dr. Mustafa TİFTİK
- Doç. Dr. Erdal ABDULHAKİMOĞULLARI
- Arş. Grv. Metin BAYKAN

TARİH: 14 Nisan 2012
YER: OMÜ Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi Kongre Salonu Çarşamba/ SAMSUN

“Beşinci Sempozyum”

5. ORD. PROF. DR. ALİ FUAD BAŞGİL ve ÇARŞAMBA SEMPOZYUMU (PROGRAM)

27 Nisan 2013 Cumartesi

09.30 - 10.00	Açılış Protokol Konuşmaları	
"DEĞİŞİK PERSPEKTİFLERDEN İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ"		
SABAH OTORUMU	10.00-10.30	Prof. Dr. Ergun ÖZBUDUN - İstanbul Şehir Üniversitesi **(İfade Özgürlüğü ve Demokrasi)**
	10.30-11.00	Prof. Dr. Serap YAZICI - İstanbul Şehir Üniversitesi **(İfade Özgürlüğü ve Siyasi Partiler)**
	11.00-11.30	Yrd. Doç. Dr. Kemal ŞAHİN – Yalova Üniversitesi **(Evrensellik-Görecelilik Tartışması bağlamında İfade Özgürlüğü)**
	11.30-12.00	Soru Cevap Kısmı
	12.00-13.30	Öğle Yemeği (Göl Restoran)
ORD. PROF. DR. ALİ FUAD BAŞGİL II. GENÇ ANAYASA HUKUKÇULARI KONGRESİ		
(Öğrenci Sunumları)		
ÖĞLEDEN SONRA OTORUMU	13.30-13.50	**BAKÜ DEVLET ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİ** (Azerbaycan Anayasasında İfade Özgürlüğü)
	13.50-14.10	**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİ** (Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğü)
	14.10-14.30	**İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİ** (Bilim ve Sanat Özgürlüğü)
	14.30-15.00	**Ara**
	15.00-15.20	**MELİKŞAH ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİ** (Dernek Kurma Özgürlüğü)
	15.20-15.40	**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ ALİ FUAD BAŞGİL HUKUK FAKÜLTESİ** (Kitle İletişim Özgürlüğü)
ÖDÜL TAKDİMİ ve KAPANIŞ		
AKŞAM YEMEĞİ: 19.00 ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ KONUK EVİ		

Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil ve Çarşamba Sempozyumu

Çarşamba Belediyesi ve OMÜ Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi tarafından bu yıl 5.'si düzenlenen "Ord.Prof.Dr.Ali Fuad Başgil ve Çarşamba Sempozyumu" gerçekleştirildi.

27 Nisan 2013 İHA

Çarşamba Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi Konferans Salonu'nda düzenlenen sempozyumun açılışında konuşma yapan Çarşamba Belediye Başkanı **Hüseyin Dündar**, "Her memleketin kendine has özellikleri var. Çarşambamızın da bu bakımdan kendine has özellikleri var. Önemli bir konumu var. Bunların hepsinin üzerinde bizim Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil gibi bir değerimiz var. Başgil'in ailesi Çarşamba'nın köklü ailelerindendir. Çarşambamız ilim irfan merkezlerinden biridir. Başgil'de bu noktada ilim irfan konusunda bizim önemli değerlerimizdendir. İlk olarak 2007 yılında başladığımız sempozyumlarımızı son 2 yıldır üniversitemizle birlikte yapıyoruz. Bu yılki toplantımızda ifade özgürlüğü tartışılacak. Merhum Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil'lin bu konuda önemli eserleri bulunmakta. Ali Fuad Başgil hocamız, 'Hak ve Hukuku iyi tanıyın ki hak ve hukuk erbabı kimdir bilinsin' diyor. 1960 darbesinden sonra, 1962'de kaleme aldığı Demokrasi yolunda adlı eserinin hemen girişinde Demokrasinin Formülünü ifade ediyor; iyiliğin yanında kötülüğün karşısında olmak ve kötülüğe mücadele etmek olarak ifade ediyor. Katılan herkese çok teşekkür ediyorum" dedi

Belediye Başkanı **Hüseyin Dündar**'ın ardından, Çarşamba Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mustafa Tiftik de birer konuşma yaparak destekte bulunanlara teşekkür ettiler.

Düzenlenen sempozyumun ilk oturumu 'Değişik Perspektiflerden ifade özgürlüğü' başlığı altında yapıldı. Düzenlen oturumda İstanbul Şehir Üniversitesi'nden Prof. Dr. **Ergun Özbudun**, ifade özgürlüğü ve demokrasi başlığı altında sunum yaptı. Özbudun'un ardından yine İstanbul Şehir Üniversitesi'nden Prof. Dr. Serap Yazıcı, İfade özgürlüğü ve siyasi partiler konulu sunumunu gerçekleştirdi. İlk oturum son konuşmacısı ise Yalova Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. **Kemal Şahin** oldu. **Kemal Şahin** de, 'Evrensellik-Görecelilik Bağlamında İfade Özgürlüğü' başlığında sunum yaptı.

BUGÜN

Prof. Dr. Özbudun: İfade özgürlüğü olmadan gerçeklere ulaşılamaz

Gündem 27 Nisan 2013 Cumartesi, 17:06
Beğen 119b Tavsiye Et 0 Takip et Tweetle 0 +1 0 A- A+

İstanbul Şehir Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ergun Özbudun, ifade özgürlüğü olmadan gerçeklere ulaşmanın mümkün olmayacağını söyledi.

Samsun Çarşamba Belediyesi ve Ondokuz Mayıs Üniversitesi (OMÜ) Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi tarafından '5. Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil ve Çarşamba Sempozyumu' düzenlendi.

OMÜ Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi Kongre Salonu'ndaki sempozyumun açılış konuşmasını yapan Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mustafa Tiftik, fakülteleri ve Ali Fuad Başgil hakkında katılımcılara bilgi verdi.

Ali Fuad Başgil'in büyük bir isim olduğunu belirten Çarşamba Belediye Başkanı Hüseyin Dündar ise yapılan sempozyumlarla 5 yıl içerisinde çok büyük mesafeler aldıklarını dile getirdi. Başkan Dündar,"Bunun en büyük sebebi Ali Fuad Başgil'in isminde yatıyor. Bazı insanlar vardır ki ölümünden sonra da değer üretmeye, fayda sağlamaya devam ederler. Ali Fuad Başgil böyle büyük bir isimdir." dedi.

"İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ KİŞİLİĞİ DE GELİŞTİRİR"

Sempozyumda daha sonra İstanbul Şehir Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ergun Özbudun 'İfade Özgürlüğü ve Demokrasi' konulu bir sunum yaptı.

Gerçeklere ifade özgürlüğü sayesinde ulaşılabileceğini belirten Özbudun, "İfade hürriyeti birçok hürriyet ile ilişkilidir. Örneğin; 'bilim ve sanat hürriyetini kullanarak anayasamızın ilk üç maddesi değiştirilemez' diyor, fakat güncel konularda bu tezat oluşturabilir. Din ve vicdan hürriyeti de insanın kendisini ifade edebilmesiyle alakalıdır. Ticaret hürriyeti de diğer bir özgürlüktür. Dolayısıyla ifade özgürlüğü çok çeşitli özgürlükler ile bütünleşmektedir. Siyasi teorisyenler, 'ifade hürriyeti üzerine çeşitli yorumlar yaparak, gerçeğe ulaşmanın yolu ifade özgürlüğü olmadan olmaz, kişilik gelişmesi de mümkün olmaz' demişlerdir. İfade özgürlüğünde hoşgörü toplumun önemli bir kesimini kavramalıdır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi üye ülkelerine takdir hakkı veriyor. İsveç'te suç olan bir davranış başka bir ülkede suç olmayabilir." şeklinde konuştu.

ALİ FUAD BAŞGİL VE ÇARŞAMBA SEMPOZYUMU GERÇEKLEŞTİRİLDİ.

Gösterim: 290

Çarşamba Belediyesi ve Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi tarafından bu yıl 5.'si düzenlenen Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil ve Çarşamba Sempozyumu Çarşamba Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi konferans salonunda yapıldı.

2007 yılında ilki Çarşamba Belediyesi tarafından düzenlenmeye başlanan Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil ve Çarşamba Sempozyumu'nun 5.'si bu yıl Çarşamba Belediyesi ve Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi tarafından düzenlendi. Mustafa Kemal Güneşdoğdu Kampüsü Çarşamba Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi Konferans Salonunda düzenlenen sempozyum yapılan açılış konuşmalarının ardından başladı.

"ALİ FUAD BAŞGİL İLÇEMİZİN ÖNEMLİ BİR DEĞERİDİR"

Sempozyumda konuşan Belediye Başkanı Hüseyin Dündar, "Her memleketin kendine has özellikleri var. Çarşambamızın da bu balomdan kendine has özellikleri var. Önemli bir konumu var. Bunlann hepsinin üzerinde bizim Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil gibi bir değerimiz var. Başgil'in ailesi Çarşamba'nın köklü ailelerindendir. Çarşambamız ilim irfan merkezlerinden biridir. Başgil'de bu noktada ilim irfan konusunda bizim önemli değerlerimizdendir." dedi. Belediye Başkanı Dündar, "2007 yılında başladığımız sempozyumlarımızı son 2 yıldır üniversitemizle birlikte yapıyoruz. Bu yıllki toplantımızda ifade özgürlüğü tartışıldı. Merhum Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil'in bu konuda önemli eserleri bulunmakta. Ali Fuad Başgil hocamız, 'Halk ve Hukuku iyi tanıyın ki hak ve hukuk erbabı kimdir bilinsin' diyor. 1960 darbesinden sonra, 1962'de kaleme aldığı Demokrasi yolunda adlı eserinin hemen girişinde Demokrasinin Formülünü ifade ediyor; İyiliğin yanında kötülüğün karşısında olmak ve kötülüğe mücadele etmek olarak ifade ediyor. Katılan herkese çok teşekkür ediyorum" dedi

Çarşamba Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mustafa Tiftik ve Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Halis Ölmez de birer konuşma yaparak destekte bulunanlara teşekkür ettiler.

AKADEMİSYENLER İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜ ANLATTI

Düzenlenen sempozyumun ilk oturumu 'Değişik Perspektiflerden ifade özgürlüğü' başlığı altında yapıldı. Düzenlen oturumda İstanbul Şehir Üniversitesi'nden Prof. Dr. Ergun Özbudun, ifade özgürlüğü ve demokrasi başlığı altında sunum yaptı. Özbudun'un ardından yine İstanbul Şehir Üniversitesi'nden Prof. Dr. Serap Yazıcı, İfade özgürlüğü ve siyasi partiler konulu sunumunu yaptı. İlk oturum son konuşmacısı ise Yalova Üniversitesi'nden Yard. Doç. Dr. Kemal Şahin oldu. Kemal şahinden sunumunda, Evrensellik-Görecelilik bağlamında ifade özgürlüğü başlığında sunum yaptı.

Genç Anayasacılar" Yarışmasında Betül Karagedik ve Sibel Öner'den oluşan İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Takımı Birinci oldu

OMÜ Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi ve Çarşamba Belediyesi tarafından, 5. düzenlenen "Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Sempozyumu" kapsamında hukuk fakülteleri öğrencileri arasında yapılan "Genç Anayasacılar" yarışmasında, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı hocaları tarafından çalıştırılan, **Betül Karagedik** ve **Sibel Öner**'den oluşan İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi takımı, "Bilim ve Sanat Özgürlüğü" konulu sunumuyla Prof. Dr. Ergun Özbudun başkanlığındaki jüri tarafından birinciliğe layık görülmüştür.

ALİ FUAD BAŞGİL
HUKUK FAKÜLTESİ
Hüseyin DÜNDAR

A. F. Başgil Anısına, Çarşamba'da…

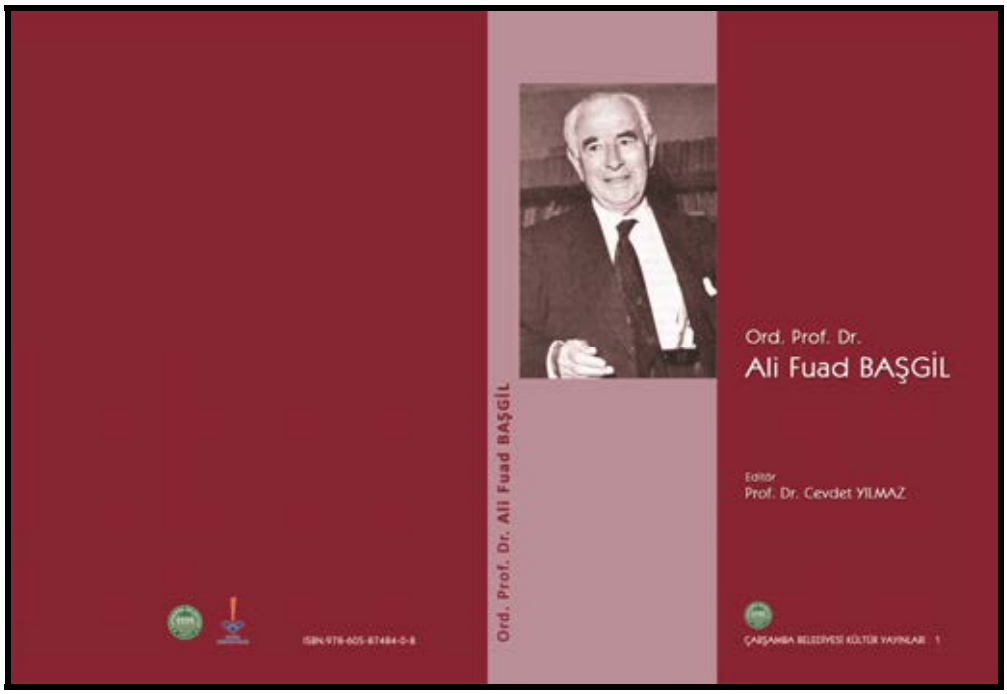

19 Mayıs Üniversitesi, Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi.

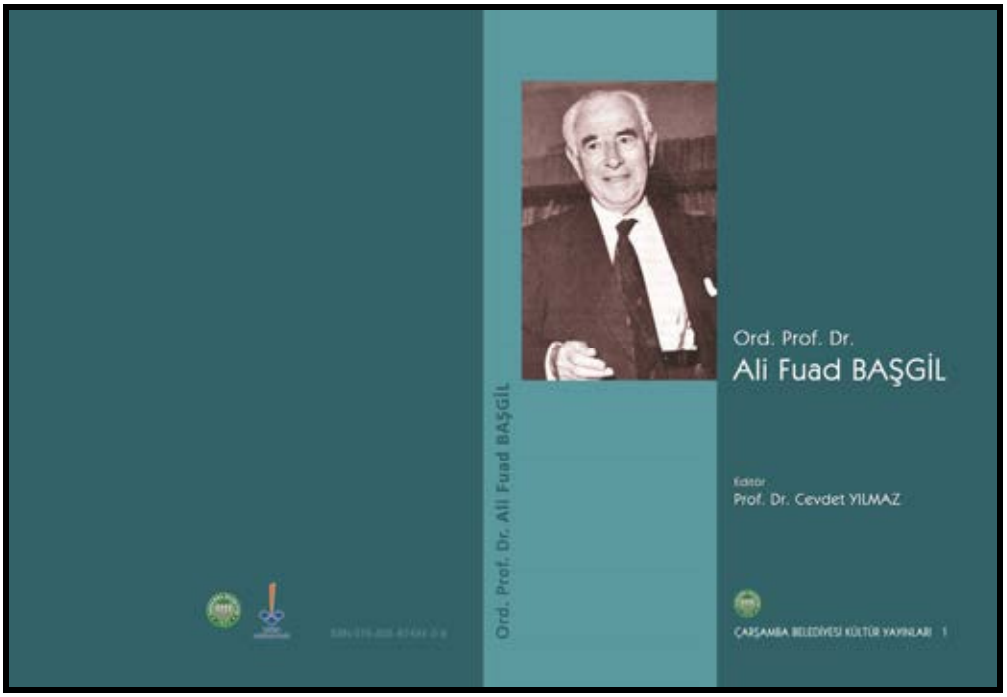

Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Köprüsü.

Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Kitabı

Birinci Baskı, 2011.

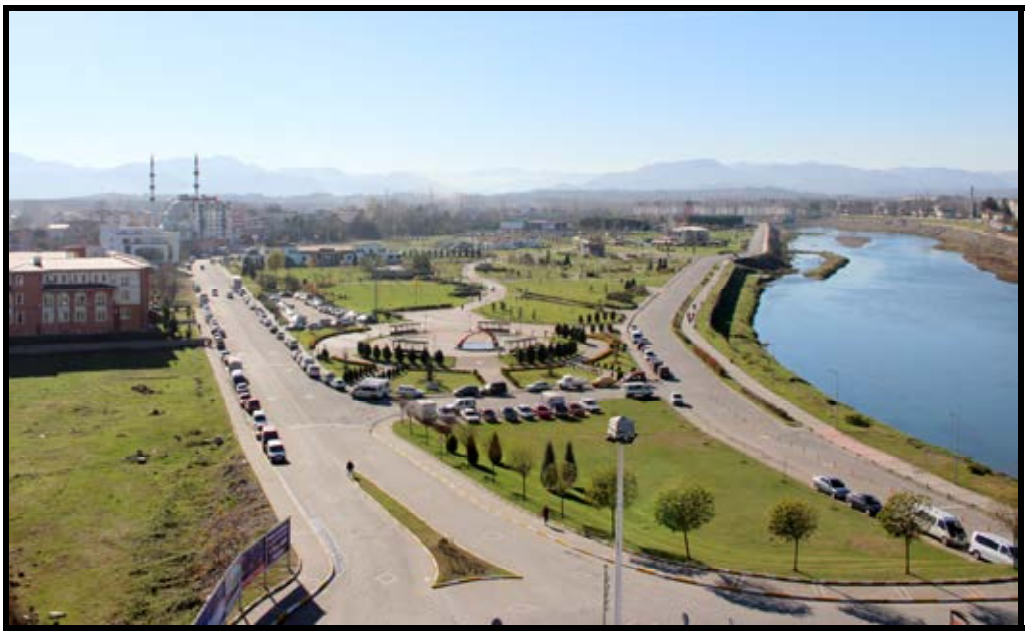

İkinci Baskı, 2013.

“Çarşamba’da Değişim”

(2004-2014)

“Çarşamba Güzel Oluyor”

Adapark

*Yeşilırmak kıyısında Ada Mevkiinde 3OO dönümlük alanda kurulu Adapark; Spor Tesisleri, Restoran, Piknik ve Mesire Alanları ile "**Yerel Yönetimler Estetik ve Yaşanılabilir Şehirler**" projeler yarışmasında **Türkiye İkinciliği** ödülüne layık görüldü. Adapark'ta ayrıca Yeni Adliye Sarayı, Gençlik Merkezi, Su Sporları Merkezi, Açık Hava Eğlence Merkezi, Tarihî Çarşamba Evi, Kapalı Yüzme Havuzu gibi tesisler yer alıyor.*

Yeşilırmak Kıyı Düzenlemeleri

Yeşilırmak boyunca Çarşambamızın doğal güzelliğine yakışmayan imara aykırı ve çarpık yapılar, 2005 yılında eski Salıpazarı garajı civarında Belediyeye ait yapılar yıkılarak başlanmış ve bugünkü görünümün ortaya çıkması için aralıksız çalışılmıştır.

Ord. Prof. Dr. Ali Fuat BAŞGİL Köprüsü

Yeşilırmak üzerine 2007 yılında Belediyemiz tarafından inşa edilen köprü için, başta Bayındırlık ve İskân Bakanımız Sayın Faik Nafız ÖZAK olmak üzere, Milletvekillerimiz ve Çarşambalılar açılış törenimize yoğun ilgi göstermişlerdir. Ardından 1930'lu yıllarda Cumhuriyetin en uzun betonarme köprüsü olarak inşa edilen tarihî köprümüz ise yayalaştırılarak yeni kimliğine kavuşturulmuştur.

Çakmak Barajı - Çarşamba İçme Suyu İletim Hattı ve Sefalı Arıtma Tesisleri

Çakmak Barajı'ndan Çarşamba' ya 8 km uzunluğunda içme suyu iletim hattı kurulmuş, Sefalı İçme Suyu Arıtma Tesisleri'ne ulaştırılan su ile Çarşambalılar 2008 yılından itibaren yüksek standartta kaliteli ve güvenilir içme suyuna kavuşturulmuştur.

Çarşamba Toptancı Sebze ve Meyve Hali

Eski durumu <u>üstte</u> görülen Çarşamba Toptancı Sebze ve Meyve Hali, Çarşamba Ovasında üretilen sebze ve meyveyi tüm Türkiye'ye ve hattâ yurtdışına en kolay ve modern yöntemlerle pazarlamasının yapılabilmesi için, 2006 yılında (anayola cephe) yeni yerinde Belediyemiz tarafından inşa edilerek hizmete açılmıştır (<u>altta</u>).

Şehirlerarası Otobüs Terminali

Şehir içinde tarihî köprü ve nehir kenarında kalan Eski Garajları (üstte), 2006 yılında Belediyemiz tarafından ana karayolu kenarına inşa edilen, Yeni Şehirlerarası Otobüs Terminaline taşıdık (altta). Artık Çarşambamızın da kaliteli ve konforlu bir Şehirlerarası Otobüs Terminali var.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Çarşamba Ticaret Borsası
Meslek Yüksek Okulu
Çarşamba Ticaret Borsası ve Belediyemiz tarafından 2008 yılında yapılan Meslek Yüksek Okulumuzda halen 1500 öğrenci öğrenim görüyor.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil Hukuk Fakültesi

Çarşambalı hayırsever büyüğümüz Sayın ***Mustafa Kemal GÜNEŞDOĞDU****'nun ismiyle Kurulan Kampüs alanında 2010 yılında öğrenime açılan* ***Hukuk Fakültesi*** *ilk mezunlarını 2014 yılında veriyor.*

Ondokuzmayıs Üniversitesi *Çarşamba* ***İletişim Fakültesi***

Hayırseverimiz Mustafa Kemal GÜNEŞDOĞDU tarafından yaptırılan ***İletişim Fakültesi*** *2013 yılında öğrenime başladı.*

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Hayırseverimiz M.K.Güneşdoğdu tarafından, üçüncü Fakülte olarak Kampus Alanında inşa ettirilen binanın yapımı devam ediyor (üstte).

Öğretmenevi
Belediyemiz ve Samsun İl Özel İdaresi işbirliği ile yapılan Çarşamba Öğretmenevi 2014 yılında hizmete açılıyor (altta).

Katı Atık Düzenli Depolama Tesisi

Üçköprü mahallesinde 89 dönümlük alanda kurulu tesisimiz 30-40 yıllık süreyle katı atıkların berterafının yapıldığı örnek bir yatırımdar (üstte).

Yeni Şehir Stadyumu

Doğuyaka Kentsel Tasarım çalışmaları kapsamında ilçe merkezinde bulunan Yeşilırmak Şehir Stadyumu, Ayvacık Yolu üzerinde Şeker Fabrikası'ndan alınan araziye taşınmıştır.
*40 dönüm saha üzerine 5 bin kişi kapalı tribün kapasiteli olarak inşa edilen **Yeni Stadyum'**da, 6 kulvarlı atletizm pisti, tam donanımlı sporcu odaları, spor salonu, kafeteryalar yer alıyor (altta).*

Göğceli Camii ; *Samsun'daki Türk-İslam varlığının en eski delili restore edildi. M.1206 yılında Anadolu Selçukluları döneminde inşa edilen yapı Türkiye'deki en eski ahşap camii olup, aynı zamanda dünyadaki sayılı ahşap eserler arasındadır. Camii, aynı zamanda Müslüman Türklerin 1071 Malazgirt Zaferi'nden hemen sonra Yeşilırmak boyunca Çarşamba yöresine geldiklerinin de en önemli kanıtı niteliğindedir.*

Şehir Meydanı, Çarşı ve Yaşam Alanı inşaatı bitmek üzere

Kapalı Otopark

Mümkün olan her yere otopark yaparak şehir içi trafiği rahatlatıyoruz (üstte).

Çarşamba Gençlik Merkezi

Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından geleceğimiz olan gençlerimiz için Adapark' ta yapımı tamamlanan Çarşamba Gençlik Merkezi (altta).

Göl Restoran (üstte)

Gülhane Parkı (yanda)

Yeşilırmak Kafe (yanda)

Çarşamba daha yeşil, daha da güzel oluyor…

Emirgân Parkı (altta)

ÖNEMLİ

Lütfen kitapla ilgili görüş, öneri ve tenkitlerinizi bize bildiriniz.

***

Çarşamba Belediyesi

belediye@carsamba.bel.tr

***

Editör: Prof. Dr. Cevdet Yılmaz

cyilmaz@omu.edu.tr

NOTLAR: